

Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX

Coordonatori: Vasile Ciobanu • Sorin Radu

Universitatea „Lucian Blaga“ din Sibiu
Facultatea de Istorie și Patrimoniu „Nicolae Lupu“

Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX

Vol. IV

Coordonatori
Vasile Ciobanu • Sorin Radu

Techno
Media

Sibiu, 2009

Titlul: **Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX**

Copyright © 2009

Toate drepturile aparțin autorilor.

Reproducerea integrală sau parțială a textului sau a ilustrațiilor din această carte este posibilă numai cu acordul prealabil scris al autorilor.

Responsabilitatea științifică a conținutului textelor revine autorilor.

Consiliul științific al volumului:

Lucian Nastasă

Liviu Rotman

Flavius Solomon

Corectura: Vasile Ciobanu, Sorin Radu

Tehnoredactare: Techno Media

Coperta: Techno Media

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Partide politice și minorități naționale din România în

secolul XX / coord.: Vasile Ciobanu, Sorin Radu. –

Sibiu : Editura Universității "Lucian Blaga" din Sibiu, 2006. –

2 vol.

ISBN 978-973-739-261-9

Vol. 4. - Sibiu : Techno Media, 2009. - Bibliogr. - Index. - ISBN
978-606-8030-53-1

I. Ciobanu, Vasile, istorie (coord.)

II. Radu, Sorin (coord.)

323.1(498)"19"(063)

329(498)"19"(063)

Tipar:

Techno
Media

str. Dimitrie Cantemir nr. 22, 550074, Sibiu,

tel./fax: 0269/21.19.83

www.technomedia.ro;

e-mail: office@technomedia.ro

Carte editată cu sprijinul financiar al Guvernului României –
Departamentul pentru Relații Interetnice

Exemplar gratuit

Cuprins

Cuvânt înainte	9
Problematica românilor balcanici în viziunea șefilor de partide și a liderilor de opinie (1878-1914)	12
<i>The Issue of the Balkan Romanians in the Vision of the Party Leaders and of the Opinion Leaders (1878-1914)</i> Stoica LASCU	
Rușii din Basarabia și Republica Moldova. Evoluții demografice și organizare	31
<i>The Russian Community of Bessarabia and the Republic of Moldova: Demographic Processes and Self-Organization</i> Flavius SOLOMON	
Considerații privind instaurarea administrației românești în municipiul Târgu Mureș după Marea Unire de la 1 decembrie 1918. Chestiunea funcționarilor publici	47
<i>Considerations upon the Establishment of Romanian Administration in Targu-Mures after the Union of December 1, 1918. The Problem of Public Officials</i> Virgil PANA	
Sistemul instituțional și strategia de politică maghiară a guvernelor din Budapesta 1918-1938	55
<i>The Hungarian Institutional System and Political Strategy of the Governments in Budapest 1918-1938</i> Nándor BÁRDI	
Maghiarii din România – Românii din Ungaria în secolul XX. O analiză comparativă	66
<i>The Hungarians in Romania – The Romanians in Hungary in the 20th Century. A Comparative Analysis</i> Alexandru GHIȘA	
Cadrele instituționale ale reprezentării intereselor politice evreiești din Transilvania interbelică (Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania și Partidul Evreiesc)	79
<i>Institutional Frames of Representing the Political Jewish Interests in Interwar Transylvania (The National Union of the Jewish in Transylvania and the Jewish Party)</i> Attila GIDÓ	
Românii și Comisia Nansen (1919-1921). Contribuții	94
<i>The Romanian and the Nansen Commission (1919-1921). Contributions</i> Silviu Marian MILOIU	

Problema învățământului minorității maghiare în dezbaterile parlamentare din România interbelică	109
<i>The Issue of Hungarian Minority Education in the Parliamentary Debates</i> Szilárd TÓTH	
Din nou despre poziția Partidului Naționalist Democrat față de evrei	131
<i>Again about the Position of the Nationalist Democratic Party Concerning Hebrews</i> Petre ȚURLEA	
Liga Apărării Naționale Creștine și problema minorităților în anii '30	144
<i>The Christian National Defence League and the Minorities Problem in the 30s</i> Horia BOZDOGHINĂ	
Tendențe și tentative de constituire a unui partid minoritar bulgar în România interbelică	149
<i>Tendencies and Attempts to Constitute a Bulgarian Party in Romania in the Interwar Period</i> George UNGUREANU	
Minorități etnice, organizații politice și comportament electoral în România interbelică. Studiu de caz: județul Bihor	157
<i>Ethnic Minorities, Political Organizations and Electoral Behavior in the Interwar Romania. Study of Case: Bihor County</i> Ion ZAINEA	
Politica statelor balcanice față de minoritățile naționale în deceniile interbelice – o lege a talionului	173
<i>Politics of the Balkan States against National Minorities during Interwar Decades – a Law of Retaliation</i> Sime PIROTICI	
Politica statului sovietic și a Partidului Comunist de legiferare în teritoriile anexate în urma Pactului Ribbentrop-Molotov: cazul RSSM	185
<i>The Politics of the Soviet State and of the Communist Party in order to Legislate the Annexed Territories after the Ribbentrop-Molotov Treaty: MSSR case</i> Mariana ȚĂRANU	
Huțanii (huțulii) în studiul Serviciului de Informații al Jandarmeriei (1943)	197
Alin SPĂNU <i>Guzuls (hutsulians) in Studied by the Intelligence Service of Gendarmerie (1943)</i>	
Aspecte privind Holocaustul din România. Evreii din Cernăuți și steaua galbenă	212
<i>Aspects of the Holocaust in Romania. The Jews of Czernowitz and the Yellow Badge</i> Liviu CĂRARE	

Politica comunistă de deznaționalizare a Basarabiei: deportările staliniste (1941-1951)	222
<i>Communist Policy of Denationalisation in Bessarabia:</i>	
<i>Stalinist Deportations (1941-1951)</i>	
Ludmila TIHONOV	
Organizația Uniunea Patrioților din Bihor (octombrie 1944-februarie 1946) – organizație xenofobă?	232
<i>The Organization of the Patriots' Union in Bihor County (October 1944-February 1946) – a Xenophobic Organization?</i>	
Gabriel MOISA	
Considerații privind emigrarea evreilor din România în anii 1945-1947	239
<i>Considerations on Jewish Emigration from Romania during 1945-1947</i>	
Magdalena IONESCU	
Protejarea intereselor etnice sau urmărirea liniei PCR. Integrearea comunității maghiare prin ideile stângiste. Rolul Uniunii Populare Maghiare în acest proces	245
<i>Integration of the Hungarian Minority by Leftist Ideas. The Role of the Hungarian Popular Union</i>	
Mihály Zoltán NAGY	
Clișee staliniste la sârbii din România (1948 – 1951). Studiu de caz: „Kulturni uputnik“ („Îndrumătorul cultural“)	270
<i>Stalinist Clichés for the Serbs Living in Romania (1948-1951). „Kulturni uputnik“.</i>	
<i>Case Study</i>	
Miodrag MILIN	
Aspecte ale propagandei PMR prin intermediul literaturii maghiare din anii '60 ai secolului XX	286
<i>Propaganda Forms in the Literature of the Hungarian Minority during the Seventh Decade of the Twentieth Century</i>	
Lucian ROBU	
Anul posibilităților? 1968 în România și problema națională	299
<i>The Year of Possibilities? Romania and the National Matter</i>	
Zoltán Csaba NOVÁK	
Implicarea Securității în emigrarea minorității germane din România (1962-1972)	319
<i>The Involve of the Securitate in German Minorities Emigration from Romania in Period 1962-1972</i>	
Florian BANU	

Supravegherea informativă a preoților catolici maghiari în anii '70 -'80	342
<i>The Informative Surveillance of Hungarian Catholic Priests During '70-'80</i>	
Denisa Florentina BUDEANCA	
Consuetudine, rătăcire și sedentarism. Practici tradiționale și măsuri de integrare socio-economică a romilor consemnate în materiale informative ale Securității	357
<i>Customs and Measures for the Gipsies' Socio-Economical Accomodation Registered in the Securitate Informative Documents</i>	
Valentin VASILE	
Partidele etnocentrice și votantul anti-minoritar în România (1990-2008)	375
<i>Ethnocentric Parties and the Anti-minority Voter in Romania (1990-2008)</i>	
Florin ABRAHAM	
Percepția românilor asupra participării etnicilor germani la viața politică din România în perioada interbelică	392
<i>The Romanian Perception on the Participation of the German Ethnic Group in the Political Life of Interwar Romania</i>	
Cosmin BUDEANCA	
Conferința Națională Săsească de la Sighișoara (5-6 noiembrie 1919). 90 de ani	407
<i>The National Conference of the Saxons in Transylvania from Sighisoara (5-6th November 1919). 90 Years</i>	
Vasile CIOBANU	
Lista autorilor	419

Cuvânt înainte

Simpozionul **Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX** a ajuns la cea de a treia ediție iar seria de volume cu același titlu, care au înmănușat comunicările prezentate, se află la volumul IV, deoarece în anul 2007 reunirea cercetătorilor interesați la Sibiu nu a mai fost posibilă. Totuși, cu ajutorul Departamentului pentru Relații Interetnice al Guvernului României, textele comunicărilor au fost adunate și publicate în volumul al II-lea.

Cu sprijinul aceluiași Departament și al domnului Subsecretar de Stat, prof. univ. dr. **Zeno Karl Pinter**, în acest an s-a organizat a III-a ediție a simpozionului, iar rezultatele investigațiilor științifice întreprinse de 29 de colege și colegi din țară, din Ungaria și Republica Moldova sunt tipărite în paginile ce urmează. Multe din textele alăturate aparțin unor cercetători prezenți și în volumele anterioare, fapt ce demonstrează că există un interes real pentru întâlnirile de la Sibiu, organizate în ultimii ani de Departamentul pentru Relații Interetnice al Guvernului României, Asociația „Cercetarea Sibiană” și Facultatea de Istorie și Patrimoniu „Nicolae Lupu” a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. În paginile volumului de față sunt prezenți istorici cunoscuți, profesori universitari cu experiență în reconstituirea și interpretarea trecutului minorităților naționale, al relațiilor interetnice, al politicii partidelor și statului român față de minorități, dar și tineri doctoranzi aflați la începuturile carierei științifice. În aceste condiții, inevitabil, textele publicate nu au aceeași valoare și nici aceeași întindere, deși cele două aspecte nu sunt neapărat într-o relație directă.

Ca și în anii trecuți, aria tematică a subiectelor este amplă, deși cronologic acoperă un singur secol. Întrucât fiecare autor și-a ales tema comunicării în funcție de propriile preocupări, nu se realizează, pe întregul volum, o abordare sistematică a politicii partidelor față de minoritățile naționale sau a vieții acestor minorități de-a lungul secolului XX. Fiecare autor a propus un aspect sau altul, pe care le-a cercetat în ultimul timp. Volumul prezintă deci cele mai noi rezultate ale investigațiilor științifice întreprinse de participanți.

Respectând criteriul cronologic, folosit în volumele anterioare, comunicările au fost ordonate și în paginile următoare după același principiu.

În unele cazuri, de exemplu al subiectului propus de **Stoica Lascu**, românii balcanici în viziunea partidelor politice și a liderilor de opinie, abordarea începe încă de la sfârșitul veacului al XIX-lea încheindu-se la 1914.

Situației complexe din Basarabia în prima jumătate a secolului XX îi sunt consacrate câteva comunicări abordând statutul rușilor de aici (**Flavius Solomon**), politica stalinistă de deportare dintre anii 1941 și 1951 (**Ludmila Tihonov**), politica sovietică în teritoriile anexate în 1941, în mod special în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească (**Mariana Țăranu**).

Perioada interbelică a captat, din nou, atenția celor mai mulți dintre autori, care s-au referit la minoritățile maghiară, evreiască, germană, bulgară, la atitudinea unor partide politice față de minorități, la viața minorităților din întregul spațiu balcanic. Chestiunea funcționarilor publici din Transilvania după 1 Decembrie 1918 este prezentată de **Virgil Pană**, pe studiul de caz de la Târgu Mureș. Următoarele două comunicări relevă

implicarea autorităților maghiare în susținerea maghiarilor din România. Astfel, cercetătorul **Bárdi Nándor** (Ungaria) se referă la sistemul de instituții și la strategia de politică maghiară a guvernelor de la Budapesta pe întreaga perioadă interbelică, iar **Alexandru Ghișa** întreprinde o analiză comparată asupra statutului maghiarilor din România în paralel cu acela al românilor din Ungaria în secolul XX. Un studiu amplu a consacrat **Tóth Szilárd** dezbaterilor din Parlamentul României asupra problemei învățământului maghiar în anii dintre cele două războaie mondiale.

Două studii au în vedere minoritatea evreiască; primul, semnat de **Gidó Attila**, prezintă organizațiile care au reprezentat în deceniile al treilea și al patrulea din veacul trecut, interesele evreilor transilvăneni, iar al doilea, datorat lui **Petre Țurlea**, aduce completări la o comunicare din vol. I (2006) despre poziția Partidului Naționalist Democrat față de evrei.

Pentru prima dată este prezentă în volumele noastre o comunicare consacrată minorității bulgare. **George Ungureanu** demonstrează că a fost înființat un Partid al Bulgarilor din România, care a vut însă o activitate redusă.

Alte comunicări au în vedere implicarea minorităților în viața politică din România, în primul rând în alegeri (studiul de caz referitor la județul Bihor, realizat de **Ion Zainea**) sau unele aspecte din politica statelor balcanice față de minoritățile naționale de pe teritoriile lor, studiu semnat de **Sime Pirotici**.

Un subiect aparte, dedicat Comisiei Nansen (1919-1921) și preocupărilor sale pentru cetățeni ai României este abordat de **Silviu Marian Miloiu**.

Anii celui de-al Doilea Război Mondial sunt ilustrați de comunicările elaborate de **Liviu Cărare**, despre impunerea purtării stelei galbene evreilor din Cernăuți, **Alin Spănu**, care prezintă un document din 1943 despre huțanii (huțulii) din Bucovina și **Gabriel Moisa** care dezbate problema componenței și a atitudinii organizației Bihor a Uniunii Patrioților, din anii 1944-1946.

Îmbucurător este faptul că în acest volum sunt mai multe studii privind perioada postbelică, până în zilele noastre. Această serie debutează cu considerațiile **Magdalenei Ionescu** despre emigrarea evreilor din România anilor 1945-1947 și continuă cu studiul semnat de **Mihály Zoltán Nagy** despre rolul Uniunii Populare Maghiare în protejarea intereselor comunității maghiare șă în politica PCR față de aceasta. **Miodrag Milin** tratează contribuția revistei „Kulturni uputnik” („Îndrumătorul cultural”) la vehicularea clișeelelor staliniste din anii 1948-1951, printre sârbii din Banat. Aceleași propagande comuniste îi este dedicat și studiul elaborat de **Lucian Robu** despre rolul unor texte ale literaturii maghiare din România în această campanie de îndoctrinare.

Zoltán Csaba Novák surprinde politica PCR într-un moment deosebit, acela din anul 1968, când se părea că regimul Ceaușescu realiza o deschidere și în acest domeniu. În aceeași an înșă, acest regim și îndeosebi Securitatea erau implicate în emigrarea unui număr crescând de familii din rândurile germanilor din România, subiect prezentat cu o bogată documentare de **Florian Banu**. Agenții Securității i-au supravegheat strict în deceniile opt și nouă și pe preoții catolici maghiari din România (caz cercetat de **Denisa Florentina Budeancă**) ca și pe romi. Pe baza documentelor privind urmărirea acestora din urmă, **Valentin Vasile** a schițat măsurile de integrare socio-economică a romilor în ultimele decenii de comunism.

Perioada postcomunistă este ilustrată de studiul temeinic al lui **Florin Abraham** care abordează relația dintre partidele etnocentrice și votanții lor din anii 1990-2008.

Ultima secvență a volumului este dedicată germanilor din România. **Cosmin Budeancă**, folosind metodele istoriei orale, a sondat amintirile unor contemporani români despre evoluția vieții național-politice a concetățenilor germani din anii '30-'40, obținând rezultate surprinzătoare. Comunicarea semnată de **Vasile Ciobanu** marchează împlinirea a 90 de ani de la Conferința Națională a Sașilor (Sachsntag), organizată în noiembrie 1919, la Sighișoara.

Această trecere în revistă a comunicărilor din paginile următoare oferă o imagine asupra conținutului volumului de față care se datorează interesului colegelor și colegilor din țară și chiar din afara granițelor pentru tematica generoasă a simpozionului organizat la Sibiu. Meritele și eventualele scăderi, întreaga răspundere pentru concluzii aparține autorilor, cărora le mulțumim pentru efortul de a trimite textele din timp, pentru editare, de a participa la dezbaterile simpozionului.

Gratitudinea noastră se îndreaptă, de asemenea, spre Departamentul pentru Relații Interetnice, cu întregul său personal și spre Asociația „Cercetarea Sibiană”.

Coordonatorii

Problematica românilor balcanici în viziunea șefilor de partide și a liderilor de opinie (1878-1914)

Stoica LASCU

Keywords: Parties, Macedonian Rumanians, Balkan Romanians, P.P. Carp, Ștefan Mihăileanu.

Abstract

The Issue of the Balkan Romanians in the Vision of the Party Leaders and of the Opinion Leaders (1878-1914)

The issue of the Balkan Romanians represented a main concern of personalities of cultural life and of the political leaders from the Old Kingdom of Romania. Mihai Eminescu and Dumitru Brătianu, King Carol I, D.A. Sturdza, T. Maiorescu, Take Ionescu, Ion I.C. Brătianu, Petre P. Carp, Spiru Haret, N. Iorga and others expressed a favourable attitude towards the brothers in the Balkans. The public opinion also supported the idea of strengthening the Romanian spirit in the Balkans. The series of assassinations committed on the Balkan Romanians especially after 1905 (among which was that of professor Ștefan Mihăileanu in 1900), was publicly condemned.

Problematica românilor balcanici a constituit o preocupare din partea personalităților vieții culturale și politice din Vechiul Regat. „Nu există un stat în Europa orientală, nu există o țară de la Adriatica până la Marea Neagră care să nu cuprindă bucăți din naționalitatea noastră. Începând de la ciobanii din Istria, de la morlaci din Bosnia și Erțegovina, găsim pas cu pas fragmentele acestei mari unități etnice în munții Albaniei, în Macedonia și Tesalia, în Pind ca și în Balcani, în Serbia, în Bulgaria, în Grecia, până dincolo de Nistru, până aproape de Odesa și de Kiev“ – scria în „Timpul“, la 26 octombrie 1878¹, Mihai Eminescu. Poetul național avea să revină de mai multe ori asupra chestiunii românilor balcanici², interesul său „față de trecutul istoric, starea contemporană lui și perspectivele de viitor ale romanității balcanice (fiind) constant și pasionat“³.

¹ Apud M. Eminescu, *Opere*, vol. X. *Publicistică, 1 noiembrie 1877-15 februarie 1888*. „Timpul“ (coord: D. Vatamaniuc), Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1989, p. 123; vezi și Idem, *Românii din afara granițelor țării și unitatea spirituală națională*. Antologie, Prefață, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Editura Saeculum I.O., București, 1998, *passim*.

² Vezi Gh. Carageani, *Eminescu și aromânii*, în „Lucefărul“, Serie nouă, 1 aprilie 1990, p. 8-9, 14 (reprodus în Idem, *Studii aromâne*. Cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Fundației Culturale Române /col. *Argumentel*, București, 1999, p. 115-137).

³ N. Ș. Tanașoca, *Mihai Eminescu și romanitatea balcanică* (Prefață), în M. Eminescu, *Istorie și destin. Contribuții la cunoașterea românimii sud-dunărene* (în anexă *Fragmente din Istoria Românilor* de E. Hurmuzaki, în traducerea lui M. Eminescu). Antologie de Aurelia Dumitrașcu. Prefață de N. Ș. Tanașoca, Editura Porto-franco, Galați – Muzeul Literaturii Române, București, 1993, p. 5.

În toamna anului 1879, presa bucureșteană publică un important document, cu certă valoare istorică, ce exprima simțămintele naționale ale liderilor clasei politice românești – un *apel* semnat de cunoscutul om politic Dumitru Brătianu, cu afirmate simpatii pentru cauza românilor balcanici (a fost și membru al Comitetului Macedo-Român, de la începutul anilor '60), în care se pleda pentru ajutorarea bănească, organizată, a fraților din Peninsula Balcanică: „Românii de dincolo de Dunăre știu că sunt români, voesc să rămâie români și confiează pe sprijinul nostru moral pentru conservarea naționalității lor. Este uă datoriă de inimă și de onóre, este uă necesitate națională pentru noi să dăm ceia ce lipsesce fraților nostri din peninsula balcanică pentru susținerea vieții lor naționale, să le dăm cărți, preoți și învățători [subl.a. – S.L.]. Să contribuim dăr, statul, județele, comunele și noi toți în parte, după puterile noastre, cu decimile de mi lei séu cu uă bucată de dece bani pentru tipărirea de cărți bisericesci și didactice și pentru înființarea și întreținerea unui seminariu ș'a unei scóle normale în România, fie-care cu câte uă sută bursieri, viitorii preoți și învățători ai bisericilor și ai scólor române de peste Dunăre. Să se înscrie în budgetul statului uă sută mi lei, în budgetele județelor câte trei mi; în budgetul comunelor urbane uă miă, și în ale comunelor rurale câte uă sută, să se deschidă subscripțiuni la tóte organele de publicitate, să se organizeze în tóte orașele represintațiunii teatrale, concerte, baluri, să se facă lotării și *quete* în beneficiul acestei opere de pietate frățescă, acestei mari opere naționale. Ce nu póte națiunea care are cunoscința misiunii séle! Numai lucrul unei singure zile alú femeilor noastre aruncatú într'ua serată de petrecere în fiecare târgușorú alú României, arú produce sute de mi de lei. Ca români și ca creștini suntemú toți ținúți a depune ofranda noastră, fiă câtú de mică pe altarul patriei. Nu este faptă mai meritoriă, mai plăcută lú Dumndeú și mai laudabilă pentru némul românescú *de câtú aceia d'a întinde mâna fraților nostri lipsiți de pânea sufletescă, d'a le da putință sé'și esprime cugetarea lorú în limba părintescă* [subl.a. – S.L.]. Români și românce, aveți unú trecutú mărețú, aveți unú viitorú și mai mărețú însemnatú de mâna lú Dumndeú. Deschideți-vé cerulú românismului prin virtuțile inimilorú vóstre. Ziarulú care va lua inițiativa subscripțiunilor în favóre bisericilorú și a scólorú române trans-dunărene este rugatú a mă înscrie și pe mine cu uă miă lei¹.

Răspunzând acestui apel, un cititor – care nu-și declină numele – arată că prin demersul său, D. Brătianu „a datú românilorú uă nouă ocașiune de a dovedi decă ei își înțelegú mărétá lorú misiune și decă suntú gata a face scarificii pentru ajungerea scopului la care toți adevérații români trebuie să tindă: consolidarea națiunii române prin unitatea limbei și a aspirațiunilorú².

Dintre oamenii politici, Regele Carol I a fost considerat de către aromâni/românii balcanici drept „*geniul bun*, un spirit care gândește și dorește din inimă binele și progresul românismului în Peninsula Balcanică“, cel care a avut clarviziunea în soluționarea echilibrată a chestiunii aromânești: „În toate ocașiunile, în toate împrejurările, la toate audiențele oficiale și neoficiale, la care chestiunea noastră e pusă în joc, regele Carol exprimă cuvinte și sentimente de care gândurile și planurile celor

¹ D. Brătianu, *Românii din Peninsula Balcanică*, în „Binele public“, I, nr. 205, 11 noiembrie 1879, p. 2; „Românul“, XXIII, f.nr., 9,10 noiembrie 1879, p. 1.035-1.036 /1-2/.

² *Uă ultimă voință neexecutată*, în *Ibidem*, XXIII, f.nr., 11 decembrie 1879, p. 1.129 /3/.

rău-voitori¹ se sfarmă și se spulberă întocmai ca valurile mării când se lovesc la țărni de stânci de granit.

Iată de ce, amenințările cu suprimarea de școli din partea acelor care au zilnic contact cu bugetul nu ne-au speriat și nu ne vor intimida niciodată. Noi avem deplina convingere și încredere în dreptatea cauzei ce susținem și apărăm și nu vom cruța nici un mijloc pentru ca glasul nostru să ajungă până la Acela care a fost și este Cel mai Mare prieten al poporului aromân [subl.a. – S.L.]². Șeful Statului Român a enunțat în termeni reali conținutul și scopurile mișcării naționale a românilor balcanici, despre care spunea că „sunt un element cu totul pașnic, ei – contrar atitudinii celorlalte naționalități din Macedonia – n-au aspirații politice, nu turbură pacea și sunt supuși leali ai sultanului, și ei nu voiesc nimic altceva decât să-și poată ține slujba bisericească și învăța copiii lor în propria lor limbă [subl.a. – S.L.]³. Cu alt prilej, referindu-se la relațiile dintre nou-născutul stat albanez și România, Suveranul a precizat că sunt „raporturi strânse și sate întregi din Albania sunt populate de români [subl.a. – S.L.]⁴. În 1906, o delegație (C. Belimace, S. Saru, D. Cosmulei) a românilor macedoneni – prezenți la București, în fruntea a 71 de coetnici sosiți special pentru a vizita Expoziția Jubiliară –, este primită în audiență de Amirălu Armăniiljei, Suveranul interesându-se de situația școlilor românești și a bisericii din Bitolia. Apoi, la cererea sa, toți aromânii care se aflau la Sinaia, în număr de 250, sunt invitați pentru a vizita, și ei, Castelul Peleş; în fața perechii regale, elevii Liceului Român din Bitolia, intonează *Dimândarea părintească*, regina Elisabeta adresându-i autorului cuvinte de prețuire: „Domnule Belemace, primeshti urărle-a meale ti multu mushata puizie a ta, că easte incomparabilă din câte am adghivăsită eu până ază – ne încredințează autorul în memoriile sale. Lja-li urărle-a meale shi di a doaua shi a treia oară tsă dzăc că easte ună perlă a graiului a vostru“⁵.

În ceea ce privește pe politicieni, aceștia sunt receptați de către mediile intelectuale aromâne din Capitală în funcție de simpatiile politice sau apartenența la un partid sau altul, câțiva fiind cei ce-au izbutit să rămână în memoria contemporanilor (aromâni) cu aprecieri și merite unanim necontestate, între ei numărându-se Mihail Kogălniceanu, Vasile A. Urechia, Alexandru Lahovary. Atunci când, la 24 iunie 1893, are loc la Galați

¹ Autorul articolului viza, mai ales, funcționari din aparatul diplomatic; vezi, în acest sens, *Agenția română din Constantinopol*, în „Peninsula Balcanică“, III, nr. 4, 13 februarie 1900, p. 1; *Consulul Pădeanu*, în „Macedonia“, I, nr. 4, 22 octombrie 1901, p. 1-2; *Noul ministru român Il. Papiniu la Constantinopol*, în „Cuvântul armânilor“, I, nr. 2, 9 iunie 1906, p. 4; *Mișei sui generis*, în „Românul de la Pind“, IX, nr. 4 (376), 4 iunie 1911, p. 2; V. Ard., *Reorganizarea domnilor Ionescu, Conțescu, Dan & Cie*, în *Ibidem*, IX, nr. 10 (382), 17 iulie 1911, p. 3; *Vardarul, Un consul îngâmfat*, în *Ibidem*, IX, nr. 18 (390), 11 septembrie 1911, p. 1; *În plină debandadă*, în „Peninsula Balcanică“, IV, nr. 32, Seria II, nr. 23, 2 septembrie 1912, p. 1.

² De la Bosfor, *Majestatea Sa Regele și cauza noastră*, în „Românul de la Pind“, IX, nr. 16 (388), 28 august 1911, p. 1; vezi și C.S.C. /Constantel, *Regele, chestia bisericească a românilor și șefia partidului liberal*, în „Adevărul“, XVII, nr. 5. 473, 29 octombrie 1904, p. 1; *Regele Carol și chestiunea macedo-română*, în „Gazeta Macedoniei“, I, nr. 27, 28 septembrie 1897, p. 1; *Regele Carol amenințat de muscali*, în „Apărarea națională“, II, nr. 265 (514), 4 octombrie 1901, p. 1; *Regele și aromânii*, în „Adevărul“, XX, nr. 6.784, 20 iulie 1908, p. 1.

³ *Declarațiile M.S. Regelui Carol I în chestiunea macedoneană*, în „Românul de la Pind“, V, nr. 38 (231), 14 octombrie 1907, p. 1.

⁴ *Un interview al Regelui. Declarațiunile făcute primului redactor al ziarului „Le Martin“*, în „Epoca“, XX, nr. 90, 2 aprilie 1914, p. 1-2.

⁵ C. Belemace, *Dimândarea părintească*. Editsie Andreapă di Dina Cuvata, Editura Cartea Aromână, Syracuse, NY, 1990, p. 59.

dezvelirea bustului fostului prim-ministru al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, studentul aromân George Murnu – viitorul membru al Academiei Române – fixează și meritele lui în întărirea românismului de pretutindeni: „Noi, tinerii români de peste Balcani suntem trimiși a aduce prinosul nostru de gratitudine și admirare bărbatului care, în toată a sa existență de un jumătate secol, a dus, pe umerii săi de uriaș, întreaga soartă a românismului. Prevederea sa patriotică, solicitudinea sa părintească a adăpostit sub aripile sale și pe puii românilor împrăștiați dincolo de Dunăre și concentrați îndeosebi la poalele frumosului Pind¹. Cât privește activitatea lui Vasile A. Urechia, aceasta era apreciată a o continua pe cea a lui Mihail Kogălniceanu, ambii dând „suflet unei cauze mari, cauza românismului din Peninsula Balcanică“².

Încă din anii '60 ai secolului al XIX-lea, implicațiile politicianiste în chestiunea românismului balcanic au fost sesizate și blamate public, un articol nesemnat – cum era uzul în epocă –, dar aparținând lui C. Bolliac sau lui D. Bolintineanu, atenționând, prin exagerarea, totuși (și ea tipic politicianistă!) a concluziei: „Ați compromis, va să zică, domnilor, care sunteți pierirea țării d-voastre, ați compromis și această cauză, cauza macedo-română. Ea s-a servit de către alții, s-a ajutat mult, dar și aceasta, cu toate progresele ce a făcut, a fost să moară (*sic!*) în mâinile voastre“³.

Peste ani, sesizând neajunsurile în progresul învățământului românesc din Turcia europeană, publicistul C. Mille le pune, pe bună dreptate, pe seama nocivității politicianiste, cerând asumarea răspunderii ca atare: „*Am amestecat în luptele noastre politice și cauza macedoneană* [subl.a. – S.L.], cum am amestecat pe aceea a românilor de peste Carpați și aceste lupte au făcut mai mult rău și unora și altora, decât ungerii și grecii le-au putut face, dacă nu le-am fi dat noi ajutor [...]. Încăodată, dar, să fie bine știut că *dușmanii cei mai mari ai noștri tot noi suntem* [subl.a. – S.L.] și că patriotismul nostru este atât de acaparat și orbit de patimile politice, că pentru a zgudui pe un adversar, de multe ori nu cugetăm că dăm foc casei, pentru a face să ardă șoarecii“⁴.

Astfel, prim-ministrul Dimitrie A. Sturdza era blamat, de către adversarii conservatori, la sfârșitul secolului trecut, pentru inconsecvența în tratarea chestiunii bisericești⁵, după cum și activitatea ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Spiru Haret⁶ era minimalizată, în contextul unei sterile polemici a acestuia cu fostul deținător

¹ *Bustul lui M. Kogălniceanu*, în „Peninsula Balcanică“, I, nr. 4, 31 octombrie 1893, p. 2; vezi și V.M. Kogălniceanu, *Macedonia*, în „Sadayi-Millet“ /București/, I, nr. 8, 12 aprilie 1898, p. 1; *Cuza-Vodă și macedo-românii*, în *Calendarul românului macedonean*. 1943, p. 249-251 (este vorba despre o scrisoare a prințesei Elena Cuza, expediată din Paris la 7 iulie 1880, președintelui *Societății de Cultură Macedo-Română*, din care „rezultă categoric că Domnitorul Principatelor Unite, Cuza-Vodă, în marea lui dragoste pentru macedo-români, a ajutat cel dintâi, cu bani din «caseta sa personală», înființarea primelor școli românești din Peninsula Balcanică, Bulgaria și Grecia turcească“).

² *Bustul lui M. Kogălniceanu*, în „Peninsula Balcanică“, I, nr. 4, 31 octombrie 1893, p. 2.

³ „Trompeta Carpaților“, VI, nr. 603, 13/25 februarie 1868, p. 2.303 /1/.

⁴ Const. Mille, *D. Haret și cauza macedoneană*, în „Adevărul“, XVII, nr. 5.376, 22 iulie 1904, p. 1.

⁵ *Alianțele lui Sturdza*, în „Epoca“, Seria II, nr. 534, 14 august 1897, p. 1; *Trăiască Sultanul!*, în „Prahova“, V, nr. 95 (156), 29 iulie 1901, p.1; *Ce am făcut noi în Macedonia?*, în „Apărarea națională“, I, nr. 231, 9 septembrie 1901, p. 1; *D-I Sturza și chestia macedoneană*, în „Macedonia“, I, nr. 14, 31 august 1908, p. 1.

⁶ *Vezi Delegațiunea românilor macedoneni în România. Audiența la d. Haret*, în „Conservatorul“, I, nr. 211, 7 septembrie 1901, p. 3.

al portofoliului Take Ionescu¹. Peste aproape 15 ani, un alt înalt demnitar, Titu Maiorescu era apreciat, de către un ziar aromânesc, în termeni deosebiți: „Rareori am avut noroc de un ministru (deținea portofoliul Afacerilor Străine – n.a.) cu atâta dorință de a face ceva în chestiunea noastră ca d-nul Titu Maiorescu”², el venind în contact cu aceasta și în 1892, când era titular la Culte și Instrucțiune Publică și când „s-a achitat cu succes de delicata misiune” în a armoniza relațiile dintre doi frunțași ai românismului balcanici – dar cu vederi divergente în registrul tactic al acțiunii național-culturale –, Ștefan Mihăileanu și Apostol Mărgărit³.

Atunci când, în februarie 1907, încetează din viață fostul ministru al Afacerilor Străine, generalul Iacob Lahovari, românii macedoneni din Capitală deplâng dispariția aceluia în timpul cărui mandat fusese obținută *iradeaua* din 9 mai 1905, document otoman ce recunoștea, întărind-o, naționalitatea românilor balcanici: „Prin iradea s-au ridicat românii macedoneni la rangul de națiune aparte, prin iradea ei au căpătat garanțiile de viață trainică și de un viitor sigur, prin iradea ei au ajuns să-și poată spune cuvântul lor, în sfârșit printr’înșa au ajuns cunoscuți și respectați de o lume întregă. *Iradeaua* – spunea, hiperbolizând, totuși, realitățile, dr. A. Leonte, președintele Societății de Cultură Macedo-Române, la înmormântarea generalului I. Lahovari – *a fost actul prin care acei români au fost chemați la viață și puși în rândul celorlalte naționalități cu drepturi și cu misiune în lume* (subl.n.)”⁴. Un alt reprezentant al Partidului Conservator, Al. Lahovari, și el (în 1895) ministru al Afacerilor Străine, este receptat de către aromânii simpatizanți ai conservatorilor – drept unul dintre politicienii care au înțeles cel mai bine necesitatea susținerii românismului balcanic, el fiind socotit „marele bărbat iubitor de neam care a implantat tricolorul românesc în văile Pindului”⁵, respectiv „a înființat cel dintâi consulat în Macedonia pentru frații de acolo”, motiv pentru care – considera, vădit partizan, un oficios conservator local, în 1910 – „Partidului Conservator i se datorește renașterea lor de astăzi în Macedonia”⁶.

Opinia publică și personalități ale vieții publice românești au avut, în perioada de până la Primul Război Mondial, o atitudine de pozitivă receptare a nevoilor național-culturale din partea românilor balcanici, manifestată prin apeluri, moțiuni, adunări publice, sute de articole de solidaritate cu aceștia.

Astfel, asasinarea de către un naționalist bulgar, pe străzile Bucureștilor, la 22 iulie 1900, a profesorului Ștefan Mihăileanu, „apostolul cel mai idealist al aromânilor”⁷,

¹ Vezi *Discursurile rostite în ședințele din 8 și 10 decembrie 1901 ale Camerei Deputaților în chestiunea macedoneană de D. Spiru C. Haret, ministrul Instrucției Publice și al Cultelor și de D. Dimitrie A. Sturdza, președinte al Consiliului de Miniștri, ministru de interne și ad-interim de Resbel*, Imprimeria Statului, București, 1902, p. 5-31; vezi și *Nepotul macedoneanului*, în „Voința națională”, XVIII, nr. 4.371, 29 august (10 septembrie) 1899, p. 1; *În chestia macedoneană. Epigonul*, în *Ibidem*, XVIII, nr. 4.883, 7 (20) iunie 1901, p. 1; *Bitolian, Uneltirile D-lui Take Ionescu în Macedonia*, în *Ibidem*, XVIII, nr. 4.887, 12 (25) iunie 1901, p. 1.

² *Sfârșirile d-lui Titu Maiorescu*, în „Românul de la Pind”, IX, nr. 14 (386), 14 august 1911, p. 1.

³ *Vardarul, D-nu Titu Maiorescu și chestiunea macedo-română*, în *Ibidem*, IX, nr. 9 (381), 10 iulie 1911, p. 1.

⁴ *Discursul rostit de d. dr. Leonte la înmormântarea generalului Iacob Lahovari*, în *Ibidem*, V, nr. 7 (200), 21 februarie 1907, p. 2.

⁵ *Correspondent, Scrisoare din Macedonia /Bitolia*, 30 martie 1900/, în „*Timpu*”, XXII, nr. 77, 6/19 aprilie 1900, p. 1.

⁶ *Chestia macedoneană*, în „*Conservatorul Constanței*”, II, nr. 44, 25 decembrie 1910, p. 1.

⁷ /Editorial; semnat „*Peninsula Balcanică*”; scris, probabil, de profesorul Ioan D. Arginteanu/, 1900-1912, în „*Peninsula Balcanică*”, IV, Seria II, nr. 17, 22 iulie 1912, p. 1.

remarcabil reprezentant al românismului balcanic – adversar, totodată, în planul mijloacelor tactice de acțiune, al lui Apostol Mărgărit –, a determinat reacția vehementă a opiniei publice, înregistrându-se întruniri de protest, articole de solidaritate cu românii balcanici¹, editându-se chiar și gazete ocazionale – „Jos asasinii“, editată *Sub controlul Comitetului Național Studențesc din Iași*, la 20 august 1900, precum și o alta, cu același titlu, *Editat de studenții universitari din Capitală*, la 6 august 1900. „Cu prilejul morții lui Mihăileanu, chestiunea macedoneană, care dispăruse de o bucată de vreme de la ordinea zilei, vine din nou pe tapet. Românii se întreabă astăzi cu durere ce au devenit jertfele făcute pentru frații de la Pind. Nouă – scria un cotidian bucureștean – ni se pare că împrejurările de față sunt prielnice pentru întemeierea unei noi politici românești *cu mai mulți sorși de izbândă decât cea urmată până astăzi în Macedonia* (subl.a.)“²; de asemenea, oficiosul conservator pleda pentru înlăturarea elementelor turbulente care tensionau relațiile româno-bulgare: „Dacă voiește a menține cu noi relațiuni de bună vecinătate, guvernul bulgar este dator a lua măsuri energice pentru a pune capăt acțiunii criminale a comitetelor revoluționare care funcționează ziua în amiaza mare în Bulgaria și merg cu îndrăzneala până a nu respecta ospitalitatea statelor vecine“³. La rândul său, funcționarul și publicistul constănțean Petru Vulcan (român macedonean) este autorul unei *piese de teatru*, pe coperta căreia este menționa *Se vinde în folosul ziarului „Peninsula Balcanică“ fondat de Șt. Mihăileanu*⁴. De asemenea, au fost scrise, la moartea martirului aromân, *poezii*⁵, iar din partea aromânilor din Macedonia s-au primit scrisori și telegrame care blamau asasinatul și subliniau personalitatea celui care „a murit martir al românismului, însă memoria lui glorificată va rămâne nemuritoare“⁶. O atitudine patriotică o au, de asemenea, și studenții; într-un *Apel către românii macedoneni*, semnat de *Un student*, se protestează împotriva asasinării profesorului bucureștean de origine aromână, pledându-se, totodată, pentru organizarea mai eficientă a mișcării naționale: „România, Țara mumă, unde am găsit tot adăpostul și toată iubirea, a sacrificat și sacrifică totul pentru noi, România ne-a ajutat și ne ajută mai mult decât puterile sale i-ar permite. Numai noi oare să nu ne mișcăm, numai noi să ședem în acea

¹ Vezi *Asasinarea profesorului Ștef. Michăileanu*, în „Timpul“, XXII, nr. 163, 25 iulie (7 august) 1900, p. 1; Const. C. Bacalbașa, *Asasinatul de sâmbătă*, în „Patriotul“, I, nr. 82, 26 iulie 1900, p. 1; *Înmormântarea lui Ștefan Mihăileanu*, în „Voința națională“, XVII, nr. 4.635, 27 iulie (9 august) 1900, p. 1; *Aniversarea uciderii lui Mihăileanu*, în „Apărarea națională“, II, nr. 191 (530), 2 iulie 1901, p. 1. În afara apelurilor publicate în „Jos asasinii“, vezi și *Către cetățenii Capitalei*, în „România jună“, II, nr. 224, 26 iulie 1900, p. 3

² Negru, *În Macedonia*, în *Ibidem*, nr. 233, 4 august 1900, p. 1.

³ *Asasinatul politic din Capitală*, în „Timpul“, XXII, nr. 165, 27 iulie (9 august) 1900, p. 1. În privința relațiilor româno-bulgare circumstanțiate chestiunii aromânești, vezi Ž. Popov, *Sur les relations des Roumains avec le mouvement culturel et national bulgare en Macédoine depuis le Congrès de Berlin jusqu'au début du XXe siècle*, în „Études balkaniques“, XXII, nr. 3-4, 1992, p. 211-225; Idem, *Българският Национален Въпрос. В Българо-румънските-отношения 1878-1902*, Ик Медиаком, София, 1994, p. 109-154, 203-260, 355-415; 426-464: *Конфликтът през 1900 г.*

⁴ P. Vulcan, *Asasinarea lui Ștefan Mihăileanu*. Dramă originală în 4 acte și 6 tablouri. Ed. I. Proprietatea autorului, Tipografia „Aurora“ Frații Grigoriu, Constanța, 1900 /67 p./.

⁵ Vezi, între altele, Alex.G. Drăghicescu, din Ploiești, *Hora lui Mihăileanu*, în „Peninsula Balcanică“, II, nr. 30, 13 august 1900, p. 2; *Lui Mihăileanu Macedoneanul*, în *Ibidem*, II, nr. 29, 6 august 1900, p. 1; D.C. Moruzi („Cuvinte și muzică“), *Hora lui Mihăileanu*, în „Jos asasinii“. Număr unic, 20 august 1900, p. 2, precum și, la p. 3, *Lui Ștefan Mihăileanu*.

⁶ *Un omagiu pentru Mihăileanu* /scrisoare de la „aromânii din Crușova“, în „Timpul“, XXII, nr. 184, 19 august /1 septembrie 1900, p. 2.

omorătoare amorțire în care zăcem de atâta timp? Nu, ora deșteptării a sunat deja, inamicii noștri au crezut în lașul lor suflet că ucigând pe unul, totul va fi mort. Inimile noastre sângerânde, ardoarea de luptă ne va încredința, însă, că în locul celui ce a murit, au răsărit mii de suflete doritoare de sacrificii, de izbândă de glorie pentru neamul lor. De acolo, din Macedonia, toată suflarea românească are ațintiți ochii spre noi. Toți ne așteaptă să ne vadă lucrând, organizând, începând opera de salvare¹. De asemenea, într-un alt apel², „studentimea din Țară“, însuflețită „de aspirațiunile și gândirile unui întreg popor, își va face datoria de astădată cu neclintită dragoste de neam și va protesta cu cel din urmă avânt de indignare împotriva poporului de nemernici și de sălbatici din mijlocul căruia s-a ridicat mâna unui asasin ordinar pentru a putea răpune un brad din grădina vitejilor“³.

Peste ani, personalitatea acestui „mare naționalist macedonean, omorât mișelește de revoluționarii bulgari“, avea să fie evocată de către intelectualul aromân Leon Boga, în termenii următori: „Născut în Beala-de-Sus de lângă Ohrida, a fost unul dintre cei d'intâiu elevi ce au frecventat școala română. Cu toate piedicile grecomanilor, școala prindea rădăcini în Ohrida, și tânărul Mihăileanu vine în patria-mumă adus de un unchiu al său și urmează cursurile Liceului Sf. Sava. După aceea, urmează cursurile Universității și, ajungând profesor, rămâne în țară. Încă de pe când era student, cu alți colegi de-ai lui, scoate gazeta «Macedonia» și, mai pe urmă, «Peninsula Balcanică», în care el expune vederile sale politice și culturale cu privire la Macedonia. Susținea ca aromânii să fie credincioși supuși ai Sultanului și să nu facă alianță cu niciuna din naționalitățile din Macedonia, căci acelea urmăresc idei iredentiste, având ochii ațintiți peste graniță; cerea numai îmbunătățirea soartei acestor populații și îndepărtarea corupției și jafului. Vorbia adesea și despre celelalte popoare și despre rolul lor, și adeseori a purtat polemici cu ziarele bulgărești și grecești, căci felul cum voia el să se rezolve chestia macedoneană nu se potrivea cu aspirațiile lor. El a prevăzut revoluția din 1903 și ataca cu vehemență pe aceia cari, intenționat, aduceau nenorociri pe capul bieteii Macedoniei. *Lozinca lui era: aromânii prin ei înșiși* [subl.a. – S.L.]. Gazetele sale erau bine primite și erau răspândite prin toate satele Macedoniei și Epirului până în Tesalia. El vedea, deci, lucrurile dintr'un punct de vedere înalt și nu găsia altă soluție decât desvoltarea sentimentului național prin școli și Biserică, fără să jicnească interesul altora. A scris un dicționar aromâno-român, a cărui valoare este scăzută, fiindcă el a căutat să formeze multe cuvinte și să împrumute de la noi cuvinte care nu puteau fi înțelese de popor. E de comparat acest dicționar cu cel al lui Laurian și Masim. Ca om, era foarte bun, milos și ajuta din puțina sa avere pe compatrioții săi, sprijinia școli și biserici. Era om statornic, desinteresat și cinstit, încât *moartea lui a făcut un mare gol ce n'a putut fi umplut nici acum* [subl.a. – S.L.]“⁴.

La 29 august 1903, Asociația Generală a Studenților Români a organizat un miting în Sala „Dacia“ din Capitală, „de protestare în contra ororilor săvârșite asupra românilor din Macedonia“, adoptând și o *Moțiune* în care „Invită guvernul a reveni la sentimente

¹ Un student, *Apel către românii macedoneni*, în „Peninsula Balcanică“, II (III), nr. 31, 20 august 1900, p. 2.

² În afara apelurilor publicate în „Jos asasinii“, vezi și *Către cetățenii Capitalei*, în „România jună“, II, nr. 224, 26 iulie 1900, p. 3.

³ *Manifestul studentimei către Țară*, *Ibidem*, I, nr. 236, 7 august 1900, p. 2.

⁴ Panduru, *De la societatea studenților macedo-români*, în „Neamul românesc“, V, nr. 11, 25 ianuarie 1910, p. 173-174.

mai bune față de frații din Macedonia, intervenind pe lângă Sublima Poartă pentru ocrotirea în viitor cel puțin a acestor frați și-l fac răspunzător de soarta elementului român din Macedonia¹; la 20 iulie 1905, în aceeași sală din București se organizează o „grandioasă manifestațiune națională“, la care „toate straturile societății au fost reprezentate cu demnitate“, cuvântările rostite, „cuvintele de dor pentru românism“ fiind recepționate cu ovații de cei prezenți, *Moțiunea* adoptată protestând „contra acelor acte și a complicității politice grecești cu Patriarhia, înfierează puterea echivocă a tuturor grecilor din Regatul Român, care profitând de o tradițională ospitalitate, generoasă și binefăcătoare, încurajează formarea bandelor grecești contra naționalității române². În blamarea acelorși acte ale șoviniștilor eleni, *Liga antigrecescă* din București, organizatoarea întrunirii, lansa chemarea pentru a se protesta „în contra sălbăticiilor făptuite în Macedonia contra fraților noștri, mai cu seamă de la 10 mai 1905 încoace, din acea zi de fericire și dreptate, când M.S. Sultanul a recunoscut populațiunea română din Macedonia și drepturile ei pe care timp de 40 ani le-am cerut neconținut³. La rândul lor studenții bucureșteni cheamă și ei cetățenii Capitalei la o *întrunire*, la capătul desfășurării căreia „au hotărât următoarele:

- 1) Studenții vor colinda întreaga țară ca să cheme pe toți românii la luptă.
- 2) Cetățenii români ai Capitalei își iau angajamentul cu trup și suflet să fie în cauză comună cu studenții spre apărarea fraților din Macedonia și promit că nu vor mai avea a face și nu vor mai cumpăra nimic de la grecii din țară.
- 3) Se vor lansa liste de subscripții în toată țara spre a strânge ajutoare pentru victime și în apărarea românilor macedoneni.
- 4) Cere guvernanților ca să intervină aplicând cele mai energice mijloace, făcându-se represalii contra grecilor din Țară și în intervenții diplomatice cât mai grabnice – și mai cu seamă către Imperiul Otoman⁴ ai cărei conaționali din Dobrogea și restul țării

¹ *Meetingul studențesc*, în „Românul de la Pind“, I, nr. 26, 1 septembrie 1903, p. 3.

² *Marele meeting național din sala Dacia*, în *Ibidem*, III, nr. 21 (121), 25 iulie 1905, p. 1. La *Brăila* este editat numărul unic al publicației „Jos asasinii“ (4 p.), apelul inserat în p. 1, arătând că „Banditismele grecești revoltă firea noastră pașnică, că nu putem sta nepăsători în fața sălbăticiilor la care se dedau bandele protejare și întreținute de guvernul grecesc în contra fraților noștri din Macedonia“; la *Turnu-Severin*, într-o gazetă național-liberală, se arată că „Măsura luată de Guvern în această privință (a expulzării unor greci din București – n.n.) e primită cu satisfacțiune de toți românii. Și dacă avem vreo obiecțiune de făcut, este aceea că cercetările nu se urmează cu mai multă asiduitate și în prima linie că această măsură nu se generalizează și în celelalte orașe și chiar la sate“ – *Expulzările grecilor*, în „Libertatea“, I, nr. 59, 27 mai 1906, p. 1; la *Slatina* se desfășoară *O mare întrunire de protestare contra sălbăticiilor grecești*, cum titrează gazeta conservatoare „Ecolul Oltului“, I, nr. 27, 1 decembrie 1905, p. 1 – adunare publică la care se adoptă următoarea *Moțiune*: „Cetățenii Slatinei în întrunirea de astăzi, dându-și perfect de bine seama de atrocitățile bandelor grecești asupra fraților noștri din Macedonia, bande care operează sub controlul Patriarhiei și a guvernului grecesc din Atena, protestează energic și cu indignare contra acestor fapte nedemne de secolul în care trăim și roagă guvernul ca de urgență să intervină în favoarea fraților din Pind“ (vezi și poezia *Duplicitatea grecilor*, semnată cu pseudonimul Casoabelo, în *Ibidem*, I, nr. 26, 15 noiembrie 1905, p. 1).

³ *Apud* „Românul de la Pind“, III, nr. 20 (120), 18 iulie 1905, p. 1; vezi și *Liga contra grecilor*, în *Ibidem*, III, nr. 19 (129), 11 iulie 1905, p. 1; *Liga contra grecilor*, în „Ecolul Macedoniei“, IV, nr. 5, 11 iunie 1906, p. 3; *Chestia macedoneană*, în „America“, I, nr. 3, 5 octombrie 1906, p. 2.

⁴ În epocă, relațiilor româno-turce au fost pozitiv influențate și prin prisma intereselor pe care țara noastră le avea din perspectiva apărării naționalității românilor din Turcia Europeană, un istoric român din zilele noastre, bun cunoscător al realităților din acea perioadă, apreciind, recent: „În mai multe rânduri, de la Constantinopol au fost făcute propuneri pentru o alianță cu statul român. Uneori, astfel de propuneri conțineau și promisiunea (nu o

sunt cu totul astfel tratați și ocrotiți de statul nostru¹, ca bandele de antați grecești să fie înlăturate din Macedonia.

5) Declară că nu vor dezarma până când dorințele nu le vor fi îndeplinite⁴¹.

dată, chiar sub forma camuflată de șantaj) de a se satisface cererile naționale ale românilor balcanici. Autoritățile otomane luau în considerație și faptul că statul român nu avea pretenții teritoriale, iar românii balcanici erau cei mai loiali dintre creștinii ce trăiau atunci în Turcia europeană. Între cele două capitale erau frecvente vizite ale unor înalte personalități, precum membrii familiei regale, marele vizir, diverși miniștri" (Gh. Zbucnea, *România și războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, București, 1999, p. 23). În 1897, oficiosul conservator din Capitală releva că „România are, după cum toată lumea știe (subl.n.), un mare interes politic și național, care e legat de un inteligent, laborios și cuminte popor din Peninsula Balcanică. Am numit pe românii *impropriu numiți macedoneni* (subl.n.)" – *Alianțele lui Sturdza*, în „Epoca”, S. II, nr. 534, 14 august 1897, p. 1. În legătură cu aceste „alianțe” – vezi, de asemenea, și *Din minunile politiceii guvernului domnului Dumitru Sturdza „Trăiască Sultanul”*, în „Junimea” /Bârlad/, III, nr. 8, 25 octombrie 1898, p. 1, precum și N. Bellu, *Eri și azi*, în „Ecolu Romanului”, III, nr. 60, 27 iulie 1901, p. 1; vezi și *Turcia și naționalitățile*, în „Peninsula Balcanică”, III, nr. 10, 26 martie 1900, p. 1; X., *Noi și turcii*, în *Ibidem*, IV, nr. 8, 19 februarie 1901, p. 2; *Turcia și România*, în *Ibidem*, III, nr. 20, 4 iunie 1900, p. 1-2; C. Belimace, *Imn M. S. Sultanului Abdol Hamid II*, în „Lumina” /Bitolia/, I, nr. 1, ianuarie 1903, p. 3; *Înalta Poartă și aromâni*, în „Secolul”, VI, nr. 1.475, 28 mai 1904, p. 1; *Marele Vizir și Kuțovlahii*, în „Cronica”, IV, nr. 890, 4 iunie 1904, p. 1; *O eră nouă*, în „Macedonia”, I, nr. 8 și 9, 20 iulie 1908, p. 1: „România este în relațiunile cele mai cordiale posibile cu Turcia; împrejurările actuale (prilejuite de declanșarea Revoluției „Junilor-Turci” – n.n.) vor cimenta și mai mult aceste relațiuni, căci turcii n-au de ce se teme de prosperitatea și înflorirea românilor macedoneni, de vreme ce Macedonia nu este limitrofă cu România. Deci, crezul nostru să fie: o *Turcie constituțională puternică care va menține și contribui în mod serios la evoluția naturală a vieții naționale, culturale și politice a românilor macedoneni* [subl.a. – S.L.]. Interesele noastre multiple se identifică cu interesele turcilor, pe care trebuie să-i simpatizăm și să le dăm tot concursul moral, căci ei ne-au dat în câteva săptămâni de zile ceea ce noi n-am fi putut dobândi timp de decenii (*sic!*) și cu sacrificiul de zeci de mii de suflete și milioane de franci”; *Declarațiunile lui Ferid-Pașa* /ministrul de Interne al Turciei – n.n./ *asupra chestiunii aromânilor*, în „Românul de la Pind”, VII, nr. 15 (305), 3 mai 1909, p. 1; Hernes, *Excursiunea studenților turci în țară*, în *Ibidem*, VIII, nr. 25 (358), 25 iulie 1910, p. 1-2; *Impresii din excursiunea din România. Conferința d-lui Hamdulah Subhy Bey, profesor de estetică la facultatea din Constantinopol ținută la clubul „Union” din Bitolia la 29 august 1910*, în *Calendarul aromânesc pe anul 1911*, p. 83-94; Martor ocular, *Înfrățirea româno-turcă. Cele două manifestări* /din 1910: *Excursiunea învățătorilor români la Constantinopole*, respectiv *Vizita studenților otomani în România* în *Ibidem*, p. 211-225; *Patriarhatul din Fanar și guvernul constituțional otoman*, în „Românul de la Pind”, IX, nr. 9 (381), 10 iulie 1907, p. 2; *Călătoria M.S. Sultanului în Macedonia*, în *Ibidem*, IX, nr. 6 (378), 19 iunie 1911, p. 2-3; *Congresul Comitetului Uniune și Progres*, în *Ibidem*, IX, nr. 20 (392), 25 septembrie 1911, p. 1-2; vezi și V.M. Kogălniceanu (fost deputat, director și proprietar al ziarului „Sadayi-Millet”), *Lupta pentru libertatea otomană în România. Ziarul turc „Sadayi Millet” (Amintiri personale)*, în *Calendarul aromânesc pe anul 1911*, p. 74-76: „La această revoluțiune (a „Junilor Turci” – n.n.) au contribuit însă și câți-va oameni cari au lucrat în România pentru binele poporului turcesc și al națiunilor cari locuiesc într’însul. Nu cred că e un rău ca numele acestor oameni să fie cunoscut și că micul episod din istoria frământărilor revoluționare turcești care s’a petrecut în București, să fie și el notat undeva. Am socotit că el nu poate fi nicăieri mai bine notat ca într’o publicațiune a românilor macedoneni (subl.n.). Într-o publicațiune a românilor macedoneni, cari înțeleg ce mare interes au aromâni ca să trăiască în frăție cu turcii. Frăția s’a cimentat aci prin conlucrarea pentru isbânda Revoluțiunii și ea va dăinui deapaururi, fiindcă ea este în interesul ambelor părți. «Sadayi-Millet» /22 februarie-19 aprilie 1898 – n.n./ a lucrat și pentru otomani și pentru români”.

¹ Vezi *Cuvântarea Muftiului din Constanța* („Conservatorul Constanței”, II, nr. 24, 4 iulie 1910, p. 2), la punerea pietrei fundamentale a *Moscheei „Regele Carol I”*: „înzestrarea comunității musulmane din Constanța cu o moschee atât de măreață de către însuși guvernul român, va face să tresalte de bucurie inimile credincioșilor musulmani chiar din cele mai îndepărtate unghiuri ale globului pământesc, pentru că se arată tuturor de câtă largă ospitalitate, bunăvoință și dragoste părintească se bucură aici în România fii țării, fie dânsii de orice neam și de orice religie”.

La începutul secolului nostru, pe fondul înăsprii relațiilor româno-elene – ca urmare a susținerii de către Grecia a bandelor de antați ce au comis numeroase fărâdelegi și asasinat împotriva acelor vlahi din Macedonia ce se identificau ca fiind români și nu grecomani sau chiar de-a dreptul greci, intensificate în perioada 1904-1906²

- ¹ *Meetingul antigrecesc de la Dacia*, în „Ecoul Macedoniei”, IV, nr. 8, 9 iulie 1906, p. 2. Evoluția „extrem de sinuoasă”, cu întreruperi ale relațiilor diplomatice, a legăturilor dintre Grecia și România, a fost determinată, „în principal”, de „problema românilor din Peninsula Balcanică, mai cu seamă problema Macedoniei, cu întreaga ei complexitate” (Gh. Zbucnea, *op. cit.*, p. 16). Vezi, din multitudinea de mărturii privind receptarea de către opinia publică a dimensiunii acestor relații – De la Pind, *Grecii și cestiunea Macedoniei*, în „Peninsula Balcanică”, I, nr. 44, 31 octombrie 1893, p. 3; *Societatea epiroților*, în *Ibidem*, III, nr. 16, 7 mai 1900, p. 1; *Panslaviștii și înțelegerea româno-greacă*, în „România jună”, II, nr. 276, 16 septembrie 1900, p. 1; *România și grecismul*, în „Românul de la Pind”, II, nr. 49, 16 februarie 1904, p. 1; I.C. Pupa, *Înfrățirea cu grecii*, în „Ecoul Macedoniei”, I, nr. 14, 16 noiembrie 1903, p. 1; *Politica grecească*, în „România”, I, nr. 108, 8 mai 1904, p. 1; Rex., *Grecii și fostul mitropolit Ghenadie*, în „Adevărul”, XVII, nr. 5.299, 5 mai 1904, p. 1; *Lupta dintre grecii și românii din Macedonia*. Persecuții în contra românilor. Preotul Teodor persecutat. Alte prigoniri. Prigoniri în contra școalelor. Afurisirea românilor. O stare de lucruri îngrijorătoare, în „România”, I, nr. 107, 7 mai 1904, p. 1-2; Un cronicar, *Grecii din Balcani și cei din România*, în „Cronica”, IV, nr. 902, 18 iunie 1904, p. 1; *Manifestul societății „Elenismos” din Atena Icu subtitlul/ Către grecii vlahofoni! (greci care vorbesc românește?) adică către românii din Macedonia*, în „Adevărul”, XVII, nr. 5.348, 24 iunie 1904, p. 1-2; Turcoman, *Neînțelegerea greco-română*, în *Ibidem*, XVII, nr. 5.443, 28 septembrie 1904, p. 1; Elvino, *Străinii și presa străină despre greci*, în „Românul de la Pind”, III, nr. 39 (139), 28 noiembrie 1905, p. 2; Argus, *Uneltirile grecilor din Țară*, în *Ibidem*, IV, nr. 7 (149), 12 februarie 1906, p. 3; *Aplanarea conflictului cu Grecia*, în „Cronica”, VI, nr. 1.447, 19 mai 1906, p. 1; *Conflictul nostru cu grecismul*, în „Cuvântul armânilor”, I, nr. 2, 9 iunie 1906, p. 1; /G. Weigand/, *Conflictul greco-român*, în „Secolul”, VIII, nr. 2.090, 20 iulie 1906, p. 2; *Campania presei grecești*, în „Românul de la Pind”, III, nr. 19 (119), 11 iulie 1905, p. 3; *Sucursalele societății „Elenismos” în România*, în *Ibidem*, II, nr. 25 (75), 16 august 1904, p. 1; *Obrăznicia presei grecești*, în *Ibidem*, III, nr. 19 (119), 11 iulie 1905, p. 1; *Grecii să tacă. Icu subtitlul/ În Grecia anarhia este permanentă, pe când în România ea se ivește* (se referă la răscocările din 1907 – n.n.) ca o unică excepțiune, în *Ibidem*, V, nr. 11 (204), 18 martie 1907, p. 1; *Un mic răspuns ziarului grecesc din Trieste „Nea Imera”*, în *Ibidem*, V, nr. 6 (199), 13 februarie 1907, p. 2; Rep., *Aspirațiile grecilor*, în „Tribuna Macedoniei”, II, nr. 13 (13), 5 aprilie 1907, p. 2; *Cerem răzbunarea iar nu împăcarea cu grecii*, în „Vipera”, I, nr. 4, 9 noiembrie 1906, p. 1; *Un arhiepiscop grecesc călău*, în „America”, II, nr. 10, 8 decembrie 1907, p. 2-3; *Intrigile grecești la Constanța*, în „Macedonia”, I, nr. 6, 6 iulie 1908, p. 2; *Incidentul de la Pireu*, în „Secolul”, XII, nr. 3.208, 15 iunie 1910, p. 2; Delavardar, *Grecii și noi*, în „Peninsula Balcanică”, Seria II, nr. 3, IV, nr. 12, 15 aprilie 1912, p. 1; *Idem, Prietenia greco-română și aromâni*, în *Ibidem*, Seria II, nr. 22, IV, nr. 31, 26 august 1912, p. 1; *Ororile și barbariile grecești în Macedonia*, în „Glasul victimelor”, I, nr. 4, 1 martie 1913, p. 3; *Garanțiile D-lui Venizelos*, în *Ibidem*, I, nr. 13, 5 mai 1913, p. 1; *Presa greacă*, în „Aromânul”, I, nr. 1, 1 septembrie 1913, p. 1-2; *După promisiunile lui Venizelos*, în *Ibidem*, I, nr. 2, 8 septembrie 1913, p. 1; *Românii și guvernul grec*, în *Ibidem*, I, nr. 6, 8 septembrie 1913, p. 3; T.H., *Venizelos ne atacă mișelește. Pentru schimbarea regimului*, în *Ibidem*, I, nr. 11, 20 noiembrie 1913, p. 1; „Venizelos zice că câteva mii de aromâni în Grecia și tot atâtea mii de greci în România nu pot fi cauza dezbinării între cele două state. Ne reduce Venizelos la câteva mii, pe câtă vreme suntem în Grecia câteva sute de mii. O face, fiindcă n-are cine-l trage la răspundere. El a fost în țara Românească și ne-a studiat bine. Așa fiind, s-a convins că în loc de dușmănie, cu puțină prietenie fățarnică își va atinge scopul”; *Românii jefuiți și ucși de greci*, în *Ibidem*, II, nr. 24, 5 martie 1914, p. 3; *Grecii au măcelărit pe preotul Balamaci, Sotir Balamaci și alți trei frunțași aromâni*, în *Ibidem*, II nr. 27, 29 martie 1914, p. 1; *Prelații bandiți greci în capitala României*, în *Ibidem*, II, nr. 33, 17 iulie 1914, p. 1.
- ² Despre conflictul greco-român, vezi M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 91-99; vezi și *Numele martirilor aromâni, căzuți eroicește jertfă pe altarul Idealului național*, al căror număr „nu este și nici nu poate fi cunoscut cu precizie din cauză că mulți au dispărut fără să se dea de urma lor, iar unii au fost trecuți în lista oficială turcească drept bulgari prin faptul că s-au găsit cadavrele lor amestecate cu altele străine”, în V. Diamandi-Aminceanul, *Românii din Peninsula Balcanică*, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”, București, 1938, p. 182-190 (în 1999, această carte a fost retipărită, de către Editura Domino /288 p./, în col. *Balcanica*, fără ca editorul să o însoțească de o cât de mică notiță – obligatorie în astfel de situații –, lămuritoare pentru cititor, acesta

–, la Brăila „s-a distribuit un manifest“, semnat de *Studenții Macedo-Români*, al cărui final era următorul:

Frați brăileni,

Facem ultim apel la sentimentele voastre de mândrie națională, la voi tineret cult și cu inimă românească, a da o lovitură demnă și bărbătească grecilor din Brăila, expulzând șefii asasinilor greci, spre a da o pildă că Brăila e pe pământ românesc udat cu sânge al strămoșilor voștri, iar nu provincie grecească cum învață în școlile lor¹.

În aceeași perioadă, „în urma noilor măceluri și asasinate săvârșite de bandiții greci din Macedonia, studențimea macedo-română a lansat un alt apel“ către *Frați români!*, în care se cerea o solidaritate activă cu „frații voștri din Macedonia“, exprimându-se încrederea „că nu-i veți lăsa în voia soartei. E glasul unui neam care se înalță până la voi, vocea sângelui care cheamă la acțiune, pe voi toți, actuali și viitori conducători ai Țării, pe voi cetățeni, de la mic la mare, pe voi studenți entuziaști, ca să răspundeți de astădată celor civilizați prin mijloace civilizate, iar grecilor, care nu mai au nimic bun și sfânt, lor, care au dus disperare și jale în mijlocul nostru, lor, să le răspundem prin mijloace disperate, căci și răbdarea românului are o margine“². Cu alt prilej, *Tineretul Macedo-Român* semnează *Apelul adresat de românii macedoneni românilor din Țară*, în iulie 1908, în care se arată: „Spuneți lumii întregi că facla aromânismului este tot mai vie, tot mai strălucitoare în Macedonia noastră iubită, cu toate comploturile, cu toate crimele și toate înnegririle. Spuneți întregii lumi că atâta vreme cât un rege înțelept și puternic va conduce un popor brav și inimos ca al nostru, nici Grecia, nici Bulgaria nu va putea

rămânând cu impresia că se află în fața unei ediții *princeps*, lipsind o minimă informare și despre autor; într-o postură jenantă, apare, în atari condițiuni, sponsorul respectiv, nominalizat: „Mulțumim Ministerului Culturii pentru sprijinul acordat la editarea acestei colecții...”. Vezi, de asemenea, Argus, *Presa ateniană proslăvind atrocitățile antartilor. Ziarele grecești contra diplomației elene*. -Asasinatele din Macedonia glorificate. -Grecii susținând că nu trebuie să se ascundă. -Ei reclamă Macedonia ca un teritoriu al lor. -Sfârșitul tragic al ofițerilor greci, în „Românul de la Pind“, IV, nr. 21 (163), 28 mai 1906, p. 3; *Atacarea și rănirea armatolilor români*, în „Românul de la Pind“, IV, nr. 50 (192), 18 decembrie 1906, p. 2; *Aromânce asasinate de greci în Macedonia*, în *Ibidem*, V, nr. 18 (211), 13 mai 1907, p. 1; *Asasinatele din Veria*, în *Ibidem*, V, nr. 20 (213), 27 mai 1907, p. 3; *Atacarea satului românesc Papadia*, în *Ibidem*, V, nr. 39 (232), 21 octombrie 1907, p. 2-3; *Complicitatea Greciei cu bandele de antartii*, în *Ibidem*, V, nr. 26 (219), 15 iulie 1907, p. 2; *Nu există bandă românească*, în *Ibidem*, V, nr. 21 (214), 3 iunie 1907, p. 1; *Turcii și bandele grecești*, în *Ibidem*, V, nr. 27 (220), 21 iulie 1907, p. 1; *Martirii noștri*, în „Tribuna Macedoniei“, II, nr. 3 (13), 18 ianuarie 1907, p. 1. O enumerare a victimelor antartilor se regăsește într-un ciudat/aparte document editat de Patriarhia constantinopolitană; este un calendar ce cuprinde, în fiecare zi a lunilor anului (pentru anii 1905-1908), fărâdelegile și asasinatele respective, în termenii „Très-pieux, très orthodoxe et très-hélenique assassinat du roumain“ (și se dă numele martirului) – vezi I. Papaiani /Vladimir Ghical/, *Le Nouveau Calendrier Oecuménique par...Thessaliote Vlachophone. Ancien Instituteur (Série d'études d'histoire contemporaine. 1-ère Série, No. 1), L'Imprimerie «Viitorul», Bucarest, 1909 /68 p./*; pe copertă este inscripționat *Les prétendus Roumains de Macédoine et leurs prétendus Oppresseurs, les Hellènes de Turquie et de Grèce*; lucrarea este *Dédié à l'Europe civilisée* – din partea editorului român.

¹ *Contra grecilor*, în „Ecolul Macedoniei“, IV, nr. 3, 21 mai 1906, p. 1.

² *Scrisoare din America*, în *Ibidem*, II, nr. 3 (53), 15 martie 1904, p. 2-3 – datată *Nashua N.H., 1 februarie 1904*, este semnată de următorii „devotați fii: Take G. Varduli, Ion Patojo, Nicola Șașamutti, Sterie Georgescu, Pericle Zotu, Mihail Tegu Ioan, Pericle Civica, N.I. Popa-Sterie, Nicolae Papahagi, Cristian Patajo, Economu Demetru, Sterie Damașotti“; vezi și *Românii persecutați de greci în America*, în „Românul de la Pind“, IV, nr. 48 (190), 4 decembrie 1906, p. 2-3; *Vânătorul aromân din Perivole, Scrisoare din America. Amănunte importante asupra persecuțiilor la cari sunt supuși românii din partea grecilor*, în „America“, I, nr. 3, 20 octombrie 1906, p. 3-4.

împărți Macedonia. Câtă vreme inima românească nu va fi împărțită, nici mândria națională nu va fi călcată în picioare¹.

Și peste Ocean, în rândurile aromânilor emigranți², reverberațiile tragediilor îndurate de frații lor rămași în Macedonia, din partea antaților, își găsesc ecoul cuvenit; scrisori, apeluri, liste de subscripții, proteste publice exprimă solidaritatea cu cei rămași acasă, îmbărbătându-i. Astfel, preotul român din Bitolia Constantin Teodor, „cel amenințat cu moartea din partea agenților grecismului“, este încurajat în susținerea acțiunii sale de întărire a românismului și de către „niște valoroși fii ai Pindului, în parte foști institutori români, chiar din îndepărtata Americă³, unde se găsesc“⁴, după cum aromânul american Dumetru Ciufecu este autorul unor avântate și sugestive versuri (datate *New-York 20 ianuarie 1907*): *Scoală, române multu'nvirinat, /Di doi ani arău fuși avinat, /Române: te trași di ginea latină /Ce tu lumea'ntreagă este regină! //Vine oara... gione... s'ti distepți /Giugul barbar, tiñe, s'depărtezi! /Dure, române, alasă a ta răbdare /Scoală hilliu de leu, arucă a tale heare! //Tut Pindul e udat cu sângele-ți versat /Ș' tine mărate nu fuși liberat! /Ș' oasele a tale, nă genă adară, /Scoală române... că tuți te călcară! //Tuți acelli despoliați ce l'aparași /Ș' cu a tău braț de dușmani 'liliberași! //Agarșiră toate, ș' mutresc ca s'te chéră /Limba, națiunea ș'tută a ta fară! //La arme române, azi luptă câti poți /Grecu e 'ngrat și barbar ca di toți /Nainte, aslane! și-lli dat s'aduchescă /Cât gioni sunt acelli de ginea latinască⁵.*

În 1906, doctorului A. Leonte, președintele Societății de Cultură Macedo-Române, i se adresează o pilduitoare și elocventă scrisoare de solidaritate cu lupta național-culturală a românilor balcanici, țărani din comunele Breaza de Jos și Breaza de Sus (jud. Prahova) subscriind „pentru strângerea unui fond de ajutor al românilor macedoneni, pentru a se putea apăra contra bandelor de antați“, prin cumpărarea de

¹ *Apelul adresat de românii macedoneni românilor din Țară*, în „Viitorul Dobrogei“, I, nr. 11, 13 iulie 1908, p. 1.

² Prima societate a românilor macedoneni din S.U.A. datează de la începutul anului 1903, potrivit unei știri de epocă, și este alta decât cea a fărșeroților stabiliți la New York, înființată în toamna aceluși an: „Colonia macedo-română din Nashua, America de Nord, a pus bazele unei societăți naționale culturale intitulată *Răbdarea*. Scopul acestei societăți este de a se ajuta reciproc, de a-și cultiva sentimentul național prin citirea de scrieri patriotice românesce, cum și de a-și împărtași unul altuia tot felul de cunoștințe practice și folositoare. Urâm succes *Răbdării* și facem un apel călduros publicului românesc, de a o încuraja prin trimiterea de cărți românesce pe adresa: *Mister Nicles Popesco, P.O.Box. No. 160, Nashua No. 71 America U.S.* – *Informațiuni*, în „Lumina“, I, nr. 4, aprilie 1903, p. 112; potrivit unei știri ulterioare, societatea de la Nashua, înființată de către aromânii originari din Avdela, datează din septembrie (*sic!*) 1903, pentru ca, în același an în același an, aromânii din New-York, „în mare parte fărșiroți, fundară o altă societate cu nume «Speranța» care acuma din urmă li-așuțără numa în «Fărșiroțulu»“; cea mai însemnată societate era considerată, însă, *Societatea „Lupoaica”*, înființată la New-York, la 26 iunie 1906 – *Știri și fapte*, în „Lumina“, V, nr. 4, aprilie 1907, p. 125: „de curându alepse tri președinte de onoare pe d. C.I. Cosmescu, fostul lor /al inițiatorilor/ profesor“, primul Consiliu fiind format din Christea Constantinescu (președinte activ), V. Atanasescu și D. Ciufecu (vicepreședinti), N. Papahagi (secretar), T. Ionescu (sub-secretar), T. Nibi (casier), I. Hagibira, B. Chindimenu, G. Zdrula (controlori), Foti Ceaușu, T. Gârțu, N. Lupu (cenzori).

³ *Vezi și Spre America*, în *Ibidem*, V, nr. 7-8, iulie-august 1907, p. 238: „Cu începerea noului an școlar 1907-1908, au demisionat doi buni institutori d-nii: *Tase G. Perdiki* fost director în anul expirat al școlii din Târnova și *I. Vuluagă*, al doilea institutor al școlii centrale din Bitolia și administrator al revistei noastre, ducându-se în Statele Unite. Dorim să-i vedem bogați, căci neamul nostru are nevoie de așa oameni!“.

⁴ *Un apel*, în „Românul de la Pind“, IV, nr. 18 (160), 7 mai 1906, p. 3.

⁵ D. Ciufecu, *Către aromâni*, în „Tribuna Macedoniei“, II, nr. 7 (17), 15 februarie 1907, p. 3.

arme cu „care să se poată apăra românii din Macedonia”¹; inițiatorul acestui act de solidaritate națională – preluând un apel al studenților –, studentul Vasile Iliescu, de la Facultatea de Drept din București, detaliază motivația demersului său, exprimând simțăminte ce caracterizau, în epocă, pe conaționali săi: „Am admirat căldura cu care pătura conștiință a românilor din Regat a îmbrățișat chestiunea macedo-românilor și măsurile cinșite și civilizate ce s’au opus măcelurilor grecești”, apreciind ca donațiile bănești respective, „izvorâte din inime curate, să contribuie la secarea cât mai repede a nelegiuitelor bande demne de sprijinitorii lor și la pătrunderea cât mai adânc a sentimentului național în poporul românesc!”².

În vara anului 1908, într-un interviu acordat ziarului budapestan de limbă germană „Pester Lloyd”, liderul conservator Petre P. Carp aprecia, nuanțat – nu fără temei, de altfel, din perspectiva apărării intereselor fundamentale, de supraviețuire național-statală, ale neamului românesc în contextul geopolitic dat –, că pentru noi, românii, „nu există o chestiune macedoneană, cum există pentru greci, sârbi sau bulgari”, chestiunea românilor macedoneni considerând-o ca fiind „chestiunea Hecubei”³.

Această apreciere și sintagmă, scoasă din context de către adversarii politici, a fost intens mediatizată – opinia publică nefiind pregătită să accepte o abordare pragmatică, utilitaristă, neemoțională a chestiunii naționale –, răstălmăcită⁴, ceea ce determină o contraofensivă mediatică, inclusiv în presa județeană: „A te abține însă să vorbești de interesele românești din Macedonia, nu înseamnă a părăsi sau contesta aceste interese, ci, cel mult, va să zică, a nu găsi oportun ca chestie de tact și prudență, să le pui în evidență într-un anumit moment. *Interesele românești în Macedonia, ca și oriunde sunt frați de-ai noștri subjugați sau risipiți, sunt însă totdeauna vii și puternice. Toți cărmacii Statului Român liber și independent le-au ocrotit și sprijinit* (subl.a. – S.L.). Mai mult decât oricare însă, cărmacii din Partidul Conservator s-au distins în această direcție”⁵.

¹ *Țăranii și cauza macedoneană*, în „Adevărul”, XVIII, nr. 6.064, 8 iulie 1906, p. 2.

² *Ibidem*.

³ *Interviul d-lui Carp*, în „Universul”, XXVI, nr. 185, 8 iulie 1908, p. 1.

⁴ *Vezi Declarațiunile d-lui Carp. Șeful junimiștilor contra României și a aromânilor*, în „Țara”, VII, nr. 1.662, 9 iulie 1908, p. 3; *Lumea politică și d. Carp. Interview cu un liberal asupra declarațiunilor d-lui Carp*, în *Ibidem*, VII, nr. 1.664, 11 iulie 1908, p. 1; *D. Al. Bădărău despre declarațiunile d-lui Carp*, în *Ibidem*, VII, nr. 1.671, 19 iulie 1908, p. 1; *A.M., Boclucul d-lui Carp. Ce spune dr. Leonte*. Convorbire cu președintele Societății Macedo-Române, în „Adevărul”, XX, nr. 6.773, 9 iulie 1908, p. 1; *R.X., Confirmarea oficioasă a interviului d-lui P. P. Carp*, în *Ibidem*, XX, nr. 6.777, 13 iulie, 1908, p. 1; *D. Sturdza și declarațiile d-lui P.P. Carp*, în *Ibidem*, XX, nr. 6.779, 15 iulie 1908, p. 1; *Declarațiile d-lui Carp*, în „Viitorul”, II, nr. 239, 9 (21) iulie 1908, p.1; *Apărătorii d-lui Carp*, în *Ibidem*, II, nr. 246, 16 (29) iulie 1908, p.1; *La Question macédonienne et M. P.P. Carp*, în „La Roumanie”, XI, nr. 2.803 6/19 iulie 1908, p. 1; *Câteva notițe istorice, pentru limpezirea D-lui P. Carp. Presa română și chestia macedo-română, Românii macedoneni și declarațiile D-lui P.P. Carp* – toate trei în „Macedonia”, I, nr. 7, 13 iulie 1908, p. 2; *vezi și P.B. Cazzaiti, Caveant consules!*, Tipografia „Universala”, Iancu Ionescu, București, 1908, pe a cărei copertă se mai aflau inscripționate și următoarele rânduri: *Sunt sau nu sunt interese românești, este sau nu este o chestie românească, în Macedonia! -A fi sau a nu fi! -Care va fi, care trebuie să fie, atitudinea României într-un viitor război în Orient!* (în toate cele 28 de pagini este vorba despre „chestiunea declarațiunilor d-lui P.P. Carp”).

⁵ *Tălmăcire neîntemeiată*, în „Galații”, XXVII, nr. 152 (7.679), 12 iulie 1908, p. 1. Peste ani, „chestiunea Hecubei” nu va fi uitată în disputele politicii dâmbovițene: „d. Carp, s-a înapoiat de câteva zile în Țară și deși *Pester Lloyd* sosește regulat în Capitală, el nu ne-a adus încă nici o... Hecubă a d-lui Carp”⁵; ea este readusă aminte chiar și generației din anii ’30: „Mare vâlvă a produs un interviu pe care l-a acordat Carp la Viena în anul 1908 ziarului „Neue Freie Presse” (de fapt, unui ziar maghiar de limbă germană – n.n.). Era pe vremea marilor

Trei ani mai târziu – P. P. Carp, acum prim-ministru, avea să inflameze iarăși cercurile opiniei publice, mai cu seamă în rândurile aromânilor, atunci când a răspuns unei delegații a românilor macedoneni, ce dorea exercitarea de presiuni asupra Greciei, cu ocazia reluării relațiilor diplomatice, ca aceasta să influențeze Patriarhia în chestiunea acordării autonomiei bisericești aromânilor. În răspunsul său, primul-ministru arătă: „Nu dau voie românilor macedoneni de a se amesteca în politica externă a României. Chestiunea macedoneană o va tranșa guvernul cum va crede de cuviință¹”; această punere la punct stârnește nemulțumirea fruntașilor aromâni din Capitală, ei convenind „să ducă lupta mai departe pe căile legale“ și să tipărească un *memoriu* „care să fie prezentat regelui și tuturor oamenilor de stat care se interesează de chestia macedoneană²”.

În fapt, chestiunea „amestecului“ în politica națională a Statului Român nici nu s-a pus în discuție, în perioada modernă, din partea fruntașilor mișcării național-culturale a românilor balcanici: „Noi, macedoneni, nu suntem chemați și nimic nu ne indică pentru a pune pe calea cea bună treburile României. Lupta noastră contra grecilor din țară nu poate avea rațiunea de a fi decât întrucât poate folosi mișcării naționale din Turcia. Așa pusă chestiunea, noi luptăm în contra grecilor, pentru că dânșii contribuie materialmente și moralmente la întreținerea bandelor din Macedonia și pentru că loviturile date aici se resimt dureros la Atena și pot pune pe gânduri pe zvăpăiații și descreierații de acolo. Atât și nimic mai mult³”.

Este adevărat, în contextul implicațiilor războaielor balcanice, atitudinea unor cercuri aromânești din Capitală devine mai categorică în a cere autorităților o implicare mai eficientă în apărarea și dezvoltarea românismului balcanic; astfel, în articolul editorial al unei gazete bucureștene, subintitulate „Organ al tineretului aromân din Macedonia, Epir și Albania“, apărută la începutul anului 1913, se exprimă, printre altele, nu fără îndreptățire – dar și cu puseuri patetice –, reproșuri într-o formulare neuzitată, practic, până atunci: „Dacă România nu-și poate îndeplini mandatul de țară protectoare a elementului de aceeași limbă și de același sânge cu românii din Regat, să părăsească politica de zig-zaguri de până acum, politică întunecată și fără rezultate pozitive și să lase pe macedo-români să-și croiască o îndrumare liberă și independentă. România avea față de macedo-români două contracte. Unul național și altul moral. Cel național datează de veacuri, *ab origine*. Cel moral datează din clipa în care România a plimbat făclia luminei românești în văile Pindului. Macedo-românii și-au îndeplinit cu onoare mandatul moral. Fideli țării mume, au dat sânge, au dat hecatombe, și-au văzut averile risipite de către dușmani, și-au văzut vetrele distruse, dar n-au cârtit și nu s-au plâns, ci au rămas statornici în lupta lor ideală. Pare-ni-se că România nu prea și-a îndeplinit contractul moral, a lăsat pe aromâni să fie masacrați ori de câte ori le-a venit poftă dușmanilor. Iar azi, când statele balcanice joacă ultima carte pentru libertatea

agitațiuni din Balcani și a revoltelor în Macedonia. Vorbind de aceste evenimente, Carp a spus că pentru România Macedonia este o chestiune a «Hecubei» ceea ce a produs în presa noastră fulminante critici și atacuri împotriva lui Carp“ – C. Săteanu, *În amintirea lui P.P. Carp*, în „Adevărul“, 49, nr. 15.811, 4 august 1935, p. 6.

¹ *Declarațiile d-lui P. Carp în chestia macedoneană*, în „Dimineața“, VIII, nr. 2.543, 4 aprilie 1911, p. 3.

² *Întrunirea de la Soc. Românilor Macedoneni*, în *Ibidem*.

³ E.M., *Ținta luptei noastre*, în „Românul de la Pind“, IV, nr. 44 (186), 6 noiembrie 1906, p. 1; vezi și, între altele, *Rolul macedonenilor în România*, în *Ibidem*, IV, nr. 10 (152), 5 martie 1906, p. 1; N.C.F. /Furcal, *Rostul chestiunii noastre*, în *Ibidem*, VIII, nr. 13 (346), 11 aprilie 1910, p. 1.

conaționalilor lor, *România asistă impasibilă la banchetul de măcel în contra aromânilor*. N-am văzut un gest de protestare (*sic!*), necum ridicarea unei lănci pentru apărarea acelor care murind strigau ca vechii luptători din circurile romane: *Ave Caesar, morituri te salutant!*¹; cu alt prilej, se deplânge – cu ingrătitudine însă, aducându-se acuzații nefondate – că „România, stat balcanic cu politicieni occidentali, din amorul propriu de a nu fi taxați de balcanici, a stat în rezervă (în timpul Primului Război Balcanic – n.a.), asistând întocmai ca Neron la opera de distrugere a fraților lor. *O mai mare trădare (sic!) ca asta, se poate?* [subl.a. – S.L.]. Nici un gest, nici un cuvânt totul parcă n-a fost niciodată. A fost distrusă o operă care a costat înainte de toate atâtea jertfe omenestii².

În perioada războaielor balcanice (1912-1913; 1913), în societatea românească, „treptat, două probleme au concentrat atenția în contextul noii configurații politice din lumea balcanică. Pe ansamblu *a existat o preocupare statornică, în forme diverse, pentru soarta românismului balcanic*, grija pentru viitorul acestei ramuri a neamului românesc – *se arată într-o valoroasă lucrare ce analizează în profunzime și cu un real discernământ istoric întreaga chestiune* – fiind generală în Regatul României³ (a doua problemă era cea dobrogeană) [subl. a. – S.L.].

La 11 noiembrie 1912 se desfășoară la București un mare miting organizat de *Societatea de Cultură Macedo-Română*, la care participă fruntași ale vieții publice, precum V. Arion, Em. Antonescu, J. Th. Florescu, B. Șt. Delavrancea, V. Pârvan – ultimul dând citire unei *Moțiuni* în care, între altele, se cerea continuarea „cu cea mai mare energie a mișcării începută prin întrunirea de azi, în întrunirile deja anunțate și altele ce se vor anunța⁴. Dominanta opiniei publice era ca românismul balcanic să nu fie abandonat din motive geostrategice, în contextul internațional dat, arătându-se, de către profesorul universitar N. Basilescu, de pildă, că este „în interesul României libere de a păstra jur împrejurul ei viu în inima tuturor românilor, oriunde ar fi ei, sentimentul național, a-i strânge pe toți în jurul ideii naționale românești, a-i solidariza pe toți într-un ideal comun, până ce soarta îi va putea grupa pe toți și sub un steag comun. Iată de ce, și din acest punct de vedere, *soarta românilor din Pind este strâns legată de soarta României libere și a întregului neam românesc* [subl.a. – S.L.]. A-i abandona azi pradă grecilor, bulgarilor și sârbilor, este a zdruncina noi înșine ideea națională din inima tuturor românilor, căci ce încredere vor mai avea frații noștri în noi, când ei vor vedea cu ce inimă ușoară noi aruncăm la picioarele dușmanilor lor seculari cei mai jurați pe cei mai buni dintre ei? Ucidem noi înșine în sufletul lor orice avânt către un ideal național, către o mare Românie⁵.

Fără a afișa intenții belicoase, diriguitorii de opinie, inclusiv pe plan local, se arătau încredințați că finalul conflictului balcanic trebuia să ducă, în ceea ce privește România,

¹ *Programul nostru*, în „Glasul victimelor“, I, nr. 1, 10 februarie 1913, p. 1.

² N., *Aromânii!...Polonezii*, în *Ibidem*, I, nr. 11, 21 aprilie 1913, p. 3; vezi și *Idealul românesc în Balcani*, în *Ibidem*, I, nr. 15, 19 mai 1913, p. 1; C., *Războiul și autonomia Macedoniei*, în *Ibidem*, I, nr. 19, 17 iunie 1913, p. 1.

³ Gh. Zbucea, *România și războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, București, 1999, p. 95.

⁴ *Apud* St. Brezeanu, Gh. Zbucea (coord.), *Românii de la sud de Dunăre. Documente* (Arhivele Naționale ale României), f.e., București, 1997, p. 228-229 (doc. 102).

⁵ N. Basilescu, *Interesul etnic al României în Balcani*, în „Universul“, I, nr. 38, 9 februarie 1913, p. 1.

la rectificarea graniței în partea de sud a Dobrogei, respectiv la „ocrotirea conaționalilor noștri din Macedonia – acestea sunt compensațiile noastre în prezent, pe care le vom cere, credem neapărat, bazați pe cele 400.000 de baionete, ce stau gata la orice moment să-și facă datoria către Țară!”¹.

În viziunea politicianilor de marcă însă, diriguitori ai destinului Țării, încă din timpul desfășurării primei confruntări balcanice li se prefigura destinul românilor balcanici – practic, de a-și putea continua viața, cu o individualitate etnică de sine stătătoare, în viitoarele cadre național-teritoriale ale statelor beligerante. „Cuțovlahii, despre care România s-a ocupat ani de zile și pentru care știi bine – spunea, într-un interviu, în ianuarie 1913, Take Ionescu, ministrul Afacerilor Străine în acel moment – că la Ministerul de Instrucție am făcut tot ce-am putut, ar prefera, firește, ca din acest război să iasă o Macedonia independentă sau autonomă², pentru ca dânșii să nu fie

¹ I. Bentoiu, *Războiul din Balcani și compensațiile noastre*, în „Conservatorul Constanței”, IV, nr. 30, 28 octombrie 1912, p. 3; vezi și I. Lahovari, *România și statele balcanice*, în „Idealul armatei”, VII, nr. 1, 15 ianuarie 1912, p. 1 – este, de fapt, o scrisoare publicată de fostul ministru la Domenii, în ziarul parizian „Le Temps”, drept replică la scrisoarea unui maior bulgar „asupra chestiunii ridicate de cererea unei rectificări de graniță, făcută de România”; demnitarul român (era, în acel moment, deputat), pledând pentru conlucrarea statelor din zonă, atenționează, totodată, asupra atitudinii echilibrate a țării noastre: „Ce e de mirat că România cere – odată ce tratatul din Berlin nu mai există – ca granița fixată prin acest tratat în detrimentul ei să fie rectificată? Aceste cereri sunt ele exagerate, neraționale? A cere o rectificare necesară pentru siguranța Dobrogei unui popor (bulgar – n.n.) care va primi zeci de mii de kilometri pătrați – este o pretenție nedreaptă? Populația rurală din jurul Silistrei este de naționalitate română: în teritoriile ce vor căpăta aliații, locuiesc numeroși români, clienți ai României; pentru ce să nu se țină socoteală de toate aceste considerațiuni cari pledează în favoarea cauzei noastre? România s'a ferit să ridice pretenții exagerate, de natură să lase între Bulgaria și ea pricini de ură: căci asta ar fi un rău pentru cele două țări” (vezi și M.D. Berlescu, *Românii din Turcia Europeană și interesele românești în Balcani*. Conferință desvoltată la Cercul de studii al partidului național-liberal în ziua de 22 Decembrie 1912, în *Pentru conștiința națională*. Studii și conferințe, Cercul de studii al Partidului Național-Liberal/Buletinul Cercului Anul III, No. 1-2/, p. 3-69).

² *Chestia macedoneană*, în „România jună”, II, nr. 179, 10 iunie 1900, p. 1; *Autonomia Macedoniei*, în „Dimineata”, I, nr. 65, 9 aprilie 1904, p. 1. Pentru fruntașii românilor balcanici stabiliți în țară, autonomia Macedoniei era considerată a fi forma optimă, ca mijloc de supraviețuire națională, în contextul, totodată, al intereselor geostrategice ale patriei de adopțiune: „Interesul vital al românilor cerea numaidecât ca întinderea Bulgariei să fie cât se poate mărginită și ca visul ei de hegemonie să fie strivit în față. Pentru aceasta, după noi, nu exista decât un mijloc: autonomia Macedoniei..., dar interesele pentru păstrarea unui echilibru în zonă determină România să nu susțină crearea unei Macedonii autonome ... Cât despre elementul aromănesc, Statul Român a crezut că e suficient ca să-i asigure autonomia școlară și bisericească prin garanții recunoscute oficial din partea statelor balcanice. Trebuie să recunoaștem – *conchidea, îndreptățit, un fruntaș de seamă al românilor macedoneni, ce ilustra cu cinste și cultura și știința națională* –, că ceea ce a făcut România a fost bine făcut” (G. Murmu, *Evenimentele din Balcani și aromânii*, în „Luceafărul”, XII, nr. 21, 1 noiembrie 1913, p. 651); la rândul său, dr. A. Leonte, președintele *Societății de Cultură Macedo-Române*, era explicit, atunci când concluziona – la capătul unui excurs analitic în preajma izbucnirii celui de al Doilea Război Balcanic – că cea mai potrivită soluție care ar garanta existența și dezvoltarea românilor balcanici „este autonomia Macedoniei”, aceasta în contextul unei siguranțe geopolitice regionale ce ar fi rezultat din respectivul statut: „O Macedonia autonomă este conformă cu starea etnografică a populației și năzuințele ei politice, naționale, culturale, economice. O Macedonia autonomă poate singură împăca diferențele dintre aliații de ieri, rivalii de azi pe baza principiului renunțării fiecăruia și a satisfacerii etnice fiecăruia. O Macedonia autonomă poate satisface interesele opuse ale celor două mari puteri, făcând să nu existe în calea Austriei o Serbie prea mare, în calea Rusiei o Bulgarie prea mare. O Macedonia autonomă poate singură „înlătura războiul” (A. Leonte, *Autonomia Macedoniei*, în „Românul”, III, nr. 125, 9/22 iunie 1913, p. 67; *Pentru Macedonia autonomă. Întrunirea românilor*

împărțiți. Evident că și României o asemenea soluțiune i-ar conveni pe de-a întregul. Turcia însă a cedat beligeranților toată Macedonia, așa că crearea unei Macedonii autonome sau împărțirea ei între beligeranți este o chestiune care privește pe beligeranți și pe marile puteri¹. Un scepticism asemănător în legătură cu viitorul național al românilor balcanici², ca urmare a împărțirii Turciei europene între statele creștine, îl va exprima și Ion I.C. Brătianu, în ședința secretă a Senatului, din 15 mai 1913, apărând „sub aspect tragic situațiunea unei populațiuni sub stăpânirea unui Stat de la care Statul nostru a avut obligațiunea să obțină asigurarea unei amnistii. Protocolul de la Londra recunoaște în formă macedo-românilor drepturi de care se bucurau în mod efectiv sub dominațiunea turcă și a căror eficacitate va depinde exclusiv de autoritatea Statului nostru în viitor³”.

Aceeași premoniție *vis-à-vis* de soarta viitoare – ce se va dovedi tragică – a românilor din Balcani, la capătul conflictului, era exprimată și de presa bucureșteană, oficiosul conservator-democrat arătând răspicat, în octombrie 1912: „Își închipuie oricine la ce trebuie să se aștepte aromâni în ipoteza izbândeii statelor balcanice. Până la una, ei vor pierde școalele și bisericile lor, iar dacă cum e sigur că se vor împotrivi jafului și confiscățiunilor, atunci riscă să fie masacrați⁴. Este evident că Turcia, zdrobită fiind, nu va mai putea, ca în trecut, să le dea asistența cuvenită. În caz de victorie a Coaliției, întreaga problemă etnică a românilor din Peninsula va fi pusă la ordinea zilei. *Procesul de deznaționalizare se va desfășura cu o sălbăticie nemaipomenită* [subl.a. – S.L.]. Față de această tristă perspectivă – *enuțată cu atâta, repetăm, tragică premoniție, încă din octombrie 1912* – care amenință pe frații noștri cuțo-vlahi, noi, cei de dincoace de Dunăre, ne găsim stăpâniți de sentimente foarte dureroase. Atențiunea noastră se îndoiește, fiindcă la o chestiune politică care privește poziția României la Dunăre, se mai adaugă o chestie națională, de rasă, care se răsfrânge asupra întregului românism⁵”.

Ziarele românești – nu doar din Capitală⁶ – au relevat pe larg masacrul frunțașilor românilor din Albania, în martie 1914, respectiv de la Corița, când „preotul /Haralambie/ Balamace, fratele său Sotir, cât și încă trei⁷ notabili români din Corița au fost masacrați.

vinezi. Dela corespondentul nostru special. 4 martie, în *Ibidem*, III, nr. 43, 22 februarie/2 martie 1913, p. 2-3; vezi și St. Brezeanu, Gh. Zbucă (coord.), *op. cit.*, p. 227-228 (doc. 101), p. 229-233, doc. 103).

¹ I. Fermo, *Interviewul nostru cu d. Take Ionescu*, în „Universul”, I, nr. 14, 16 ianuarie 1913, p. 1.

² Vezi recent, cu largi referiri bibliografice – St. Lascu, *Așezarea românilor balcanici în sudul Dobrogei (1913-1940) – cauze, împrejurări, efecte*, în Stela Cheptea (coord.), *Paradigmele istoriei. Discurs. Metodă. Permanențe. Omagiu Profesorului Gh. Buzatu* (Academia Română-Filiala Iași. Centrul de Istorie și Civilizație Europeană), vol. I, Casa Editorială *Demiurg*, Iași, 2009, p. 222-289.

³ *Discursurile lui Ion I.C. Brătianu*. Publicate de G. Fotino (Așezământul Cultural Ion I.C. Brătianu), vol. IV (25 februarie 1913-1 noiembrie 1918), „Cartea Românească”, București, 1940, p. 39.

⁴ Vezi și C.I. Ciara, *Un episod din războiul balcanic. Incendierea bisericii românești din orașul Giurmaia-de-Sus*, în „Flambura Pindului”, I, nr. 4, iunie 1929, p. 61-62.

⁵ *Războiul și situația aromânilor*, în „Ordinea”, II, nr. 232, 3 noiembrie 1912, p. 6-7.

⁶ Vezi importantul ziar de la Arad – *Masacrele din Corița. Un doliu național*, în „Românul”, IV, nr. 73, 1/14 aprilie 1914, p. 5-6; *Mișelii aliaților noștri greci*, în *Ibidem*, IV, nr. 72, 30 martie/12 aprilie 1914, p. 4.

⁷ În fapt, victimele au fost mai multe, anume: „1. Preotul Balamace, președintele Comunității Românești; 2. Sotir A. Balamace, frate, comerciant și pictor; 3. Vasile Fațe, croitor; 4. Fetita lui Vasile Fațe, moartă de groază după trei zile; 5. Vasile Talabacu, fost casier al Comunității; 6. Vanghele Babaiana, muncitor; venise din America unde agonisise o avere de 20.000 lei; 7. Elena Talabacu, născută Cipi, menageră; 8. Nicolae A. Babu Cipi, elev în clasele primare; 9. Spiru Carabina, mort după câteva zile din cauza cruntelor bătăi suferite din partea

*Pentru noi românii macedoneni aceste ultime masacre ce s'au săvârșit de greci au un caracter cu totul grav – relevă într-un interviu profesorul N. Tacit, fost inspector general al Școlilor și Bisericilor Comunităților Românești din Turcia –, căci aci nu mai este vorba de bande grecești neregulate, ci de trupe în regulă și – prin urmare – este vorba de un ordin venit direct din partea guvernului grec [subl. în text]. Or, dacă guvernul grecesc crede că poate așa ușor să distrugă un element românesc ca al nostru prin asasinare ordinare – se înșeală. Familia Balamace a fost întotdeauna aceea care a dat directiva culturii românești și albaneze din Albania. Grație regretatului părinte Balamace, grupul românesc din Corița luase un avânt cu totul puternic. Cu toate persecuțiile grecilor, românii noștri au rezistat mereu. În perioada de teroare – continuă interviueatul – (anul 1903 până'n ajunul războiului balcanic), românii din Corița au știut să înfrunte furia bandelor cu un curagiu desăvârșit, salvând onoarea steagului românesc. Când s-a proclamat Constituția turcă, românii din Corița, grație solidarității lor naționale și sprijiniți și de albanezi, au trimis reprezentanți în Parlamentul otoman (d-rul Mișea). În timpul războiului balcanic, părintele Balamace împreună cu nepotul său, Andrei Balamace, au scăpat pe mitropolitul grec Ghermanos – care lucra cu bandele grecești împotriva turcilor – de la moarte. *Gestul era făcut în intenția unei împăcări cu grecii* [subl.a. – S.L.]. Când trupele regulate grecești au pătruns în Corița¹, comandantul lor, fostul șef de bandă Vardos, a voit să'și illustreze intrarea triumfală în oraș prin masacrarea familiei Balamace. Intenția aceasta criminală n'a reușit. Fiind anunțat imediat d. ministru Take Ionescu, care se găsea la Londra, d-sa a intervenit de urgență pe lângă primul-ministru Venizelos, făcându'l personal responsabil de orice excese s'ar săvârși asupra familiei Balamace. Grație intervenției energice a d-lui ministru Take Ionescu, familia Balamace a fost lăsată în pace atunci. După pacea de la București – detaliază firul tragicelor evenimente interviueatul –, Corița – care cădea în zona contestată – este cedată Albaniei; aceasta bineînțeles în urma hotărârei marilor puteri. Grecii încep atunci să evacueze trupele de sub comanda colonelului Condulis. *Mitropolitul grec din localitate – căruia părintele Balamace îi scăpase viața – recurge atunci la un plan diabolic. Internează într'o infirmerie 100 de soldați deghizați, dar înarmați până'n dinți, sub motiv că sunt bolnavi. După câteva zile aceștia au intrat în legătură cu trupele regulate grecești, cari se retrăsese, și noaptea trecută – sub comanda unor ofițeri – au năvălit asupra casei părintelui Balamace, șeful comunității, masacrându-l pe el și pe fratele său Sotir, într'un chip oribil. D'asemenea au fost uciși încă trei notabili români din localitate* [subl.a. – S.L.].²*

Dacă influentul ziarist C. Mille deplângea asasinatul³, pentru a nu mai vorbi de protestele intelectualilor aromâni¹ și a studențimii „macedo-română din Capitală față de

grecilor“ (Mircea dela Mare /T. Câmpianul/, *Un popor care se stinge. Acte și note culese de... Cu 14 ilustrațiuni originale luate la fața locului*, f.e., f.l. /București/, 1915, p. 51).

¹ Vezi descrierea amănunțită a evenimentului – petrecut la 20 decembrie –, la M.D. /Donal/, *Spre Albania independentă. Căderea Coriței. -Dela corespondentul nostru special*, în „Românul“, II, nr. 283, 23 decembrie 1912/5 ianuarie 1913, p. 2-3.

² Rep., *Atrocitățile săvârșite asupra românilor din Corița*. Marele naționalist român, preotul Haralambie Balamace a fost ucis împreună cu fratele său Sotir Balamace, precum și încă alți trei notabili români de către trupele grecești. -Ce ne spune d. N. Tacit cât și d. Epaminonda Balamace fratele victimei (*Ancheta noastră*, în „Dimineata“, XI, nr. 3.617, 29 martie 1914, p. 1).

³ C. Mille, *Măcelul dela Corița*, în *Ibidem*, VII, nr. 8.820, 3 aprilie 1914, p. 1; vezi și *Guvernul grec și masacrele dela Corița*, în „Adevărul“, VII, nr. 8.818, 1 aprilie 1914, p. 2.

sălbăticiile la care s-a dedat armata elenă, deghizată în bande de ucigași și jefuitori”², personalitățile cu responsabilități politice aduceau importante precizări și nuanțări, Take Ionescu, de pildă, arătându-se, diplomatic, sceptic față de „posibila” implicare a autorităților militare elene, cu atât mai puțin a factorilor politici responsabili: „Aceasta însă nu ar dovedi câtuși de puțin o vinovăție sau o convență nu numai a d-lui Venizelos, *ceea ce este absolut exclus* [subl.a. – S.L.], dar nici măcar a cercurilor diriguitoare din Grecia”³. Pe de altă parte însă, N. Iorga se exprima mai categoric, adresând Guvernului, în Ședința Camerei din 27 martie, „o interpelare în acest cuprins: Care poate fi atitudinea României față de casurile din Corița? Nu crede el [șeful Guvernului – n.a.] că se cuvine a onora în formă deosebită pe aceia cari și-au jertfit viața pentru cultura românească în Orient și a da ajutoare celor rămași pe urma lor? Nu e dispus să ia în sfârșit în părțile tulburate ale Balcanilor acele măsuri de organizare reală a protecției consulare asupra elementului românesc, care ar face ca asemenea atentate, jignitoare pentru mândria arbitrilor din 1913, să devie imposibile”⁴.

Între personalitățile⁵ românești care, la începutul secolului al XX-lea, își vor exprima public opiniile, cvasifavorabile, circumstanțiate problematicii românismului balcanic, savantul N. Iorga se va detașa prin amploarea și substanța implicației sale, a rigorii argumentației⁶.

¹ Grecii au măcelărit pe preotul Balamaci, Sotir Balamaci și alți trei fruntași aromâni, în „Aromânul”, II, nr. 27, 29 martie 1914, p. 1.

² Aromânii și asasinarea fraților lor din Corița, în „Adevărul”, VII, nr. 8.818, 1 aprilie 1914, p. 2.

³ E.D. Fagure, *Măcelul din Corcea și politica externă. Un interview al „Adevărului” cu d-nul Take Ionescu*, în „Adevărul”, III, nr. 8819, 2 aprilie 1914, p. 1; interviu este inserat, fără partea finală, extrem de sugestivă însă pentru ilustrarea cursului general al relațiilor noastre cu vecinii balcanici – „Tot așa (cum a «deplorat altădată manifestațiile antibulgărești» – n.n.) azi nu pot să aprob ca legitimele noastre expresiuni ale unor adânci dureri și neconsolate compătimiri, să se transforme în manifestații antigrecești” (St. Brezeanu, Gh. Zbucea (coord.), *op. cit.*, p. 246-249, doc. 112).

⁴ N. Iorga, *Casul din Macedonia*, în „Neamul românesc”, IX, nr. 12, 30 martie 1914, p. 5.

⁵ Vezi și justele observații ale lui C. Rădulescu-Motru, *Politica româno-elină*, în „Epoca”, VII, nr. 1.788/243, 6 septembrie 1901, p. 1-2; cunoscutul profesor universitar, formator de opinie, pledează pentru adaptarea mijloacelor de acțiune în mișcarea național-culturală la realitățile din Macedonia, la un pragmatism specific, deja, bulgarilor din zonă; el arată că propășirea mișcării național-culturale „e de datorie să o ținem în primul rând înaintea ochilor. Noi, românii de la Dunăre, nu avem politicește nimic de câștigat sau de împărțit în Macedonia; aceea ce ne aduce aci este interesul superior al culturii europene, convingerea intimă că prin mijlocirea elementului înrudit neamului nostru, care trăiește în Macedonia, se poate da acestei țări o civilizație durabilă, care apoi indirect să întărească și existența noastră națională. Nu la încorporări teritoriale ne gândim noi, sau ne-am gândit vreodată, ci la întinderea sferei de influență culturală. Și numai la acest lucru ar trebui să se gândească și elinii [subl.a. – S.L.]”; vezi, de asemenea, T. Antonescu, *O problemă politică. Cestiunea macedoneană. Causalele turburărilor și intervenția diplomatiei europene*, Tipografia Națională, Iași, 1903, *passim*; O scrisoare a D-lui Danielopol. Ce trebuie să urmeze România și Europa în Macedonia, în „Ecolul Macedoniei”, I, nr. 6, 21 septembrie 1903, p. 1; I. Ghiulamila, *G-ralul dr. Carol Davilla și macedo-românii. Fapte și amintiri, cu ocaziunea serbării centenarului nașterii lui*, în „Apărarea”, I, nr. 7, 26 octombrie 1930, p. 2.

⁶ St. Lascu, *N. Iorga și „chestiunea aromânească” la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista istorică”, Serie nouă, tom XIII, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 2002, p. 21-46; vezi și Idem, *N. Iorga: aromânii, „o comoară a neamului”*, în C. Bușe (coord.), *Nicolae Iorga 1871-1940. Studii*, Editura Universității din București, București, 2006, p. 44-61; Gh. Zbucea, *Nicolae Iorga și românitatea sud-dunăreană*, în *Ibidem*, p. 35-43.

Rușii din Basarabia și Republica Moldova. Evoluții demografice și organizare

Flavius SOLOMON

Keywords: the Russians of Bessarabia/the Republic of Moldova; demographic evolution; religious and political organization; forms of social solidarity.

Abstract

The Russian Community of Bessarabia and the Republic of Moldova: Demographic Processes and Self-Organization

The present article is a sketch of the history of the Russian community in Bessarabia and, later, the Republic of Moldova. It covers a period of almost 300 years: from the immigration of the first significant groups in the early 18th century until the recent developments in this respect. In the first part of the article, the author discusses and reviews the most important stages of this community's demographic evolution. He emphasizes that the first Russian communities in the Moldavian Principality consisted of Old Believers who were forced to leave Russia as a result of their refusal to accept the church reform initiated by Patriarch Nikon. As of 1812, only several thousand „Great Russians“ inhabited Bessarabia. Their number significantly increased during the 19th century as a consequence of the state-driven colonization of the province's underpopulated regions by peasants of non-Bessarabian origin (including „Great Russians“). The majority of the „Great Russian“ population living in the urban milieu consisted of administrative personnel. Another important increase of the Russian community's size in the Republic of Moldova occurred after 1945, being directly linked to the process of rapid Soviet-style industrialization. As of 1989, over 560,000 „Russians“ were registered in the Republic of Moldova (which accounts for approximately 13 % of the total population).

The initial forms of community organization of Bessarabia's Russian population were based on religious solidarity. During the 19th and early 20th century, the majority of the Bessarabian Old Believers officially belonged to the church hierarchy centered on the monastery of the 'White Fountain' /Belaya Krynitsa (currently in the Chernivtsi region of Ukraine). The association with and belonging to the 'Old Belief' continues to hold a certain salience, up to the present, for a part of the Russian population living in the rural areas of the Republic of Moldova. During the Soviet period, the Russians represented the dominant ethnic group in the Republic of Moldova. The privileged position of the Russian language, especially in the fields of administration and education, led to the linguistic and cultural assimilation of a significant part of the non-Russian minorities (e.g., the Ukrainians, the Bulgarians, the Gagauz), as well as of the majority Romanian-speaking population.

Evoluții demografice

Înainte de 1812 pe teritoriul Basarabiei existau doar câteva sate de ruși (în ținuturile Orhei, Soroca, Lăpușna, Hotin). Acestea au fost înființate la începutul secolului al XVIII-lea de către creștini ortodocși de rit vechi, plecați din Rusia din cauza refuzului de a accepta reforma religioasă a patriarhului Nikon¹. La mijlocul secolului al XVIII-lea, cu acordul autorităților otomane, în sudul Basarabiei s-au așezat și o parte a cazacilor rascolnici din regiunea Donului de sub comanda atamanului Ignati Nekrasov. Acestor grupuri de ruși din Basarabia li s-au alăturat la începutul secolului al XIX-lea alte cca. două mii de creștini ortodocși din Moldova de la vest de Prut și cazacii din Dobrogea². Potrivit estimărilor, la începutul secolului al XIX-lea pe teritoriul Basarabiei locuiau câteva mii de ruși, mai puțin de 1% din populația regiunii³.

Din secolul al XVIII-lea datează și primele așezări rusești în partea de la est de Nistru a actualei Republici Moldova. După anexarea regiunii dintre Nistru și Bug la Imperiul rus (1791), pe teritoriul Transnistriei au început să fie colonizați țărani din guberniile interioare ale Rusiei, mai ales membri ai diferitor secte religioase și cazaci din Novorusia⁴.

Așezarea masivă a rușilor în Basarabia a avut loc abia după anexarea acesteia de către Imperiul rus (1812). Majoritatea absolută a satelor cu populație rusă de pe teritoriul actual al Republicii Moldova au apărut în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Între anii 1812 și 1824 s-au stabilit în Basarabia mai ales fugari sectanți sau șerbi. Din 1824 a început și colonizarea organizată a țăranilor de stat⁵. Potrivit unui proiect aprobat în acel an de către șeful administrației regiunii Basarabia, M. S. Voronțov, aici urmau a fi așezați cca. 20 mii țărani de stat din guberniile interioare ruse. În anii 1827-1830 majoritatea coloniștilor au provenit din guberniile Kursk, Riazan, Orlov și Cernigov. Tot în această perioadă au fost împroprietăriți în sudul Basarabiei soldați și ofițeri cu grade inferioare. Până la mijlocul deceniului patru al secolului al XIX-lea în județele Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă) și Izmail au fost înființate mai multe sate cu populație rusească. În 1827 în sudul Basarabiei au fost înregistrați cca. 10,5 mii ruși⁶. De la mijlocul anilor 1830 un număr important de țărani ruși s-au așezat și în partea centrală și de nord a Basarabiei. Nu există cifre exacte privitoare la numărul rușilor din Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea. Conform registrelor bisericești, pe la 1855 în gubernia dintre Prut și Nistru locuiau cca. 36 mii ruși: 0,7 mii în județul Hotin (0,5% din populația

¹ E. B. Smiljaskaja; N. F. Denisov, *Staroobrdadčestvo Bessarabii: knižnost' i pevčeskaja kul'tura*, Moskva, 2007, p. 17-18.

² Pentru detalii: D. V. Sen', „*Vojsko Kubanskoe Ignatovo Kavkazkoe: Istoričeskie puti kazakov-nekrasovcev (1708-konec 1920-h gg.)*”, Krasnodar, 2002, p. 129; A. A. Prigarin, *Pereselenie nekrasovcev iz Dobrudji v Bessarabiju: 1830-1835*, în *Kul'tura ruskih staroobrdadcev v nacional'nom i meždunarodnom kontekste*, Buharest, 2001.

³ I. A. Ancupov, *Russkoe naselenie Bessarabii i levoberežnogo Podnestrov'ja v konce XVIII-XIX v. Social'no-ekonomičeskij očerk*, Kișinëv, 1996, p. 8-72; I. V. Tabak, *Russkoe naselenie Moldavii. Čislennost', rasselenie, mežetničeskie svjazi*, Kișinëv, Știința, 1990, p. 21-25, ; V. S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v. Etničeskie i social'no-demografičeskie processy*, Kișinëv, 1979, p. 171-178.

⁴ V. M. Kabuzan, *Naradonaselenie Bessarabskoj oblasti i levoberežnyh rajonov Pridnestrov'ja (konec XVIII-pervaja polovina XIX v.)*. Kișinëv, Știința, 1974, p. 21-48.

⁵ Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v.*, p. 171-178; Tabak, *Russkoe naselenie*, p. 34, 42-44.

⁶ Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v.*, p. 171-178.

județului); 0,6 mii în județul Iași/Bălți (0,8%); 1,2 mii în județul Soroca (1,2%); 0,1 mii în județul Orhei (0,1%); 2,1 mii în județul Chișinău (1,9%); 3,1 mii în județul Bender (5%); 12,6 mii în județul Izmail (9,6%); 15,6 mii în județul Akkerman (14%)¹. Potrivit calculelor lui A. O. Zaščuk (Zașciuk, ofițer al Statului major al armatei ruse), la sfârșitul anilor 1850 numărul rușilor din Basarabia era de cca. 20 mii persoane (2,1% din totalul populației). Conform altor estimări, la începutul anilor 1860 în partea Basarabiei rămasă în componența Imperiului rus (în 1856 județele Akkerman și Izmail au fost retrocedate Moldovei) locuiau 43 mii ruși, dintre care 19,3 mii în mediul rural, iar cca. 24 mii în mediul urban². În perioada amintită pe întreg teritoriul Basarabiei (împreună cu județele Akkerman și Izmail) locuiau cca. 60 mii etnici ruși. În prima jumătate a secolului al XIX-lea a continuat și colonizarea cu țărani ruși a județelor Balta, Ananiev (gubernia Podolia) și Tiraspol (gubernia Herson) din partea stângă a Nistrului.

În secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea orașele din Basarabia și Transnistria au constituit o altă țintă importantă a rușilor din guberniile ruse propriu-zise. În orașele din partea stângă a Nistrului (Tiraspol, Dubăsari și Grigoriopol) rușii au început să se așeze încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar în orașele Basarabiei (Chișinău, Orhei, Soroca, Bender, Bălți, Izmail, Akkerman și Cahul) după 1812. Majoritatea populației ruse din orașe a fost formată la început mai ales din funcționari, ofițeri și țărani sectanți. De la 1832 a fost permisă stabilirea în mediul urban a țăranilor ruși cu activități meșteșugari. La mijlocul secolului al XIX-lea în orașele Basarabiei locuiau peste șapte mii ruși, dintre care: 2,1 mii în Chișinău (8,4% din populația orașului); 1,6 mii în Bender (10,2%) și 1,6 mii în Tiraspol (34,3%). În alte orașe importante (Bălți, Orhei, Soroca, Akkerman, Izmail) numărul rușilor oscila între o sută și șase sute persoane. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea numărul rușilor în orașele din Basarabia și Transnistria a crescut pe seama includerii în componența orașelor a unor sate din apropiere și a muncitorilor veniți din guberniile ruse³.

La primul recensământ din Imperiul rus (1897), care a avut la bază criteriul lingvistic, în Basarabia au fost înregistrați 155.774 „velikoruși”⁴ (8,04% din totalul populației), dintre care 84.153 (5,12% din totalul populației) locuiau la sate, iar 71.621 (24,41% din totalul populației) în orașe⁵. Corectitudinea datelor acestui recensământ privitoare la Basarabia a fost însă pusă la îndoială de către foarte mulți etnografi ruși și sovietici. S-a afirmat de pildă că în rândul „velikorușilor” au fost trecuți și foarte mulți ucraineni, moldoveni/români sau chiar evrei. În rezultatele oficiale ale recensământului

¹ I.V. Tabak, *Russkoe naselenie*, p. 54-55.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 39-44. Pentru viața urbană în Basarabia în prima jumătate a secolului XIX: V. I. Žukov, *Goroda Bessarabii 1812-1861 godov. Očerki social'no-ekonomičeskogo razvitija*, Kișinăv, Cartea Moldovenească, 1964.

⁴ Potrivit terminologiei oficiale, „poporul rus” era format din „velikoruși” (rușii propriu-zisi), „maloruși” (ucraineni) și beloruși.

⁵ *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g.* Pod redakciej N. A. Trojnickogo. III, *Bessarabskaja gubernija*, [St. Petersburg], 1905, p. 1 și urm.; *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g.* Pod redakciej N. A. Trojnickogo. *Kratkie obščie svedenija po imperii. Raspredelenie naselenija po glavnejšim soslovijam, veroispovedanijam, rodnomu jazyku i po nekotorym zanjatijam*, [St. Petersburg], 1905, p. 8-9.

din 1897 apar de pildă „velikoruși“ de religie mozaică. Conform unor anchete ale etnografului V. N. Butovič (Butovici), prelucrate și publicate de L. S. Berg, în anul 1907 în mediul rural din Basarabia locuiau 38.227 ruși: 2.505 în județul Hotin (0,8% din populația județului); 3.141 în județul Soroca (1,4%); 652 în județul Bălți (0,3%); 446 în județul Orhei (0,2%); 726 în județul Chișinău (0,4%); 3.484 în județul Bender (1,8%); 13.238 în județul Akkerman (4,9%); 14.043 în județul Izmail (6,8%)¹. La începutul secolului al XX-lea și în mediu urban din Basarabia se pare că locuiau mai puțini ruși decât indică rezultatele recensământului din 1897. Irina V. Tabak a estimat pentru Basarabia la începutul secolului al XX-lea un număr total de cel mult 100 mii persoane de origine etnică rusă (cca. 40 mii la sate și cca. 60 mii în orașe). Și mai dificilă este stabilirea numărului rușilor în această perioadă pentru raioanele de la est de Nistru ale actualei Republici Moldova. Conform recensământului de la 1897, în județul Tiraspol al guberniei Herson locuiau 240,1 mii persoane, dintre care 40,7 mii ruși².

Reforma agrară din 1906 a provocat și în Basarabia o tendință de emigrare a țăranilor săraci spre regiunile din estul Imperiului rus, chiar dacă amploarea mișcărilor de populație a fost mult inferioară celor din alte gubernii. Nu există informații privitoare la structura etnică a celor cca. 60 mii țărani plecați din Basarabia până la 1914. Se presupune totuși că aproape jumătate dintre aceștia au revenit în Basarabia, nemulțumiți de condițiile de viață în regiunile în care au fost împrăștiți (în special Siberia și Kazahstan). Structura etno-demografică a populației Basarabiei a fost influențată și de primul război mondial. În anii 1915-1916 prin partea de nord a acestei gubernii a trecut linia frontului, iar pentru întreținerea căilor ferate au fost aduse din Rusia cca. 25 mii persoane. După terminarea războiului cea mai mare parte a acestora a rămas în Basarabia³.

În momentul unirii cu România (1918) numărul etnicilor ruși din Basarabia era, potrivit calculelor lui G. Murgoci, de 51,5 mii (30 mii în mediul rural și 21,5 mii în mediul urban) și de cca. 134 mii (cca. 86 mii la sate și 48 mii în orașe), după C. Filipescu și Eugeniu N. Giurgea⁴. Cifrele oferite de către Filipescu și Giurgea, care au împărțit populația rusă a Basarabiei în „velikoruși“ (75 mii; 40 mii în mediul rural și 30 mii în mediul urban) și „lipoveni/cazaci“ (59 mii; 41 mii în mediul rural și 18 mii în mediul urban) par a corespunde în parte realității⁵. Potrivit recensământului din 1930, în Basarabia locuiau 351,9 mii ruși (12,3% din totalul populației), dintre care 99,5 mii în orașe și 252,4 mii în sate⁶. Dacă cifrele referitoare la numărul populației urbane ruse a Basarabiei par a reproduce situația reală (diferența față de 1918/1919 se explică alături de sporul natural și prin așezarea în orașele basarabene a unui număr important din emigrația politică rusă), datele privitoare la ponderea etnicilor ruși în mediul rural sunt mult peste cele reale. Este foarte probabil ca o parte a populației ucrainene din nordul

¹ Apud Tabak, *Russkoe naselenie*, p. 56-59.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 60-61.

⁴ G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Étude démographique*, Paris, 1920, anexa 1, tab. VIII; C. Filipescu; Eugeniu N. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, România Nouă, 1919, p. 55.

⁵ C. Filipescu, Eugeniu N. Giurgiu, *Basarabia*, p. 55.

⁶ *Recensământul General al Populației României din 29 Decembrie 1930*. Vol. II: *Neam, Limbă Maternă, Religie*, București, 1938.

Basarabiei (județele Bălți și Hotin) să fi fost trecută de către recenzenți la rubrica „ruși“, numărul real al rușilor din această provincie fiind la începutul anilor 1930 de cel mult două sute mii¹.

În perioada interbelică rușii au constituit al treilea grup etnic ca număr din R.A.S.S.M. (Transnistria), după ucraineni și moldoveni/români. La recensământul din 1926 în R.A.S.S.M. au fost înregistrați 48,9 mii ruși (8,5% din totalul populației), dintre care 29,6 mii în mediul rural și 19,3 mii în mediul urban. În mediul rural, rușii locuiau mai ales în sate înființate încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, în special în fostul județ Tiraspol. O mică parte a rușilor au fost înregistrați și în satele cu populație majoritară moldovenească sau ucraineană. În mediul urban, rușii formau o parte importantă a populației din Tiraspol (12 mii; 55% din populația orașului), Balta, Ananiev și Birzula (Kotovsk)². Raportat doar la teritoriul din partea stângă a Nistrului, care se află în prezent formal în componența Republicii Moldova, în 1926 numărul rușilor era de doar 15,1 mii (7,3% din totalul populației), alături de 106,9 mii moldoveni (51,6%) și 56,6 mii ucraineni (27,3%)³.

În octombrie 1940 pe teritoriul R.S.S.M. (a fost formată din cea mai mare parte a Basarabiei și unele raioane ale fostei R.A.S.S.M) locuiau 188.311 ruși (7,2% din totalul populației), dintre care 150.345 în partea dreaptă a Nistrului și 37.966 în partea stângă. După atacul armatelor române și germane asupra Basarabiei și Transnistriei, o parte a etnicilor ruși (în special foști activiști sovietici și membrii familiilor acestora) s-au refugiat în regiunile de est ale U.R.S.S. În august 1941 autoritățile române au înregistrat în Basarabia 158.088 ruși (6,6% din totalul populației)⁴.

În perioada 1944-1979 creșterea numărului și ponderii rușilor în structura populației R.S.S.M. a fost mult superioară celorlalte grupuri etnice. La recensământul din 1959 în Republica Moldova au fost înregistrați 292,9 mii ruși (10,2% din totalul populației), în 1970 – 414,4 mii (11,6%), în 1979 – 505,7 mii (12,8%), iar în 1989 – 562 mii (12,95%)⁵. Între 1959 și 1989 sporul etnicilor ruși din R.S.S.M a fost de 91,8%, la o creștere de 50,3% pentru media tuturor grupurilor etnice. În primii ani de după război creșterea numărului rușilor a fost mai ales urmarea stabilirii în R.S.S.M. a unui mare număr de ofițeri, membri ai organelor politice și de represiune sovietice, în timp ce sporul din anii 1950-1970 se explică prin imigrarea unui mare număr de muncitori și ingineri ruși din alte regiuni ale U.R.S.S. Alături de ucraineni, rușii au constituit majoritatea celor stabiliți în R.S.S.M. în perioada postbelică. În anii 1959-1970, de pildă, etnicii ruși au reprezentat 34% dintre cele 226,8 mii persoane stabilite în R.S.S.M. În 1989, dintre cei 562.069 ruși care locuiau pe teritoriul Republicii Moldova, 48% (269.946) erau născuți în afara R.S.S.M. (199.913 – Rusia; 40.158 – Ucraina; 10.985 – Kazahstan; 3.115 – Belarusia; 10.071 – alte republici sovietice; 5.704 – în afara

¹ I.V. Tabak, *Russkoe naselenie*, p. 68-73.

² *Vsesojuznaja perepis' naselenija 1926 goda*. Tom XI. *Ukrainskaja Socialističeskaja Sovetskaja Respublika. Itogi po respublike*, Moskva, Izdanie CSU SSSR, 1929, p. 30; *Vsesojuznaja perepis' naselenija 1926 goda*. Tom XIII. *Ukrainskaja Socialističeskaja Sovetskaja Respublika. Stepnoj podrajon. Dnepropetrovskij podrajon. Gornopromyšlennyj podrajon. Narodnost', rodnoj jazyk, vozrast, gramotnost'*, Moskva, Izdanie CSU SSSR, 1929, p. 5, 39-41.

³ I.V. Tabak, *Russkoe naselenie*, p. 62-65.

⁴ *Ibidem*, p. 73-75.

⁵ *Ibidem*, p. 76-88.

U.R.S.S.)¹. Mișcările de populație de după 1944 au determinat în mare parte și repartizarea populației ruse în mediul rural și urban din R.S.S.M. În timp ce în mediul rural numărul și ponderea rușilor au rămas în perioada sovietică relativ constante (1959 – 97,8 mii, 4,4% din totalul populației rurale; 1970 – 95,2 mii, 3,9%; 87,0 mii, 3,6%), ritmul de creștere în orașe a fost deosebit de rapid: 195,1 mii (30,3% din totalul populației urbane) în 1959; 319,2 mii (28,2%) în 1970; 400 mii (27,3%) în 1979. În anul 1989, 86,1% dintre rușii din Republica Moldova locuiau în mediul urban. După 1944, numărul și ponderea rușilor din R.S.S.M. a crescut mai rapid în orașele mari. În 1989, în centrele urbane cu o populație de peste o sută mii locuitori, rușii constituiau, după moldoveni, al doilea grup etnic ca număr și pondere: 174.577 (26% din totalul populației) în Chișinău; 74.687 (41%) în Tiraspol; 55.033 (42%) în Bender; 38.309 (24,5%) în Bălți².

În ultimul deceniu de existență a U.R.S.S. creșterea numărului rușilor din R.S.S.M. a fost mai ponderată în comparație cu anii 1950-1970, de la mijlocul anilor 1980 înregistrându-se chiar o dinamică negativă, care se va accentua la începutul anilor 1990. În anii 1989-1996 au plecat din Republica Moldova și s-au stabilit în Federația Rusă 87.979 ruși. Pe de altă parte, în aceeași perioadă au venit din Federația Rusă în Republica Moldova 44.138 persoane de origine etnică rusă. Alături de problemele economice, modificarea legislației lingvistice a constituit unul dintre motivele des invocate de către rușii care au părăsit Republica Moldova la începutul anilor 1990. Obligatorietatea cunoașterii limbii române de către anumite categorii de persoane, stabilită prin legislația lingvistică din 1989, a provocat dificultăți mai ales etnicilor ruși activi în aparatul administrativ și parțial în sfera serviciilor³.

Statutul social și politic

În prima jumătate a secolului XIX structura socială a rușilor din Basarabia a fost în mare parte asemănătoare cu cea a moldovenilor. În această perioadă majoritatea absolută a etnicilor ruși era formată din țărani⁴. Odată cu modernizarea administrației, a învățământului și a sistemului sanitar a crescut foarte mult ponderea rușilor în activitățile intelectuale. La sfârșitul secolului al XIX-lea, rușii reprezentau peste 60% dintre angajații administrațiilor guberniale, județene și orașenești, din justiție și poliție. Printre profesori ponderea rușilor era de 20%, iar printre literați, ziariști și medici de cca. 37%⁵. Pe de altă parte, la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea rușii din

¹ *Totalurile recensământului unional al populației din Republica Moldova din anul 1989. Culegere de date statistice*. Vol. 3. Chișinău, Comitetul de Stat pentru Statistică al Republicii Moldova, 1992, p. 140-145.

² Tabak, *Russkoe naselenie*, p. 88-92.

³ I. A. Subbotina, *Moldavija. Russkie migranty*, în *Migracii i novye diaspory v postsovetskich gosudarstvach*, Otvetsvennyj redaktor V. A. Tiškov, Moskva, Institut etnologii i antropologii Rossijskoj Akademii Nauk 1996, p. 87-104.

⁴ I. A. Ancupov, *Pereselenie kazennykh krestjan iz vnutrennich gubernij v Bessarabiju*, în „Izvestija Moldavskogo filiiala Akademii Nauk SSSR“, (1961) 5, p. 31-39.

⁵ Mai nou: Abakumova-Zabunova, N. V., *Russkoe naselenie gorodov Bessarabii XIX v.*, Kișinëv, Business-Elita, 2006.

Basarabia continuau să fie relativ slab reprezentată în activitățile meșteșugărești și industriale¹.

Unirea Basarabiei cu România la 1918 a afectat mai ales pozițiile etnicilor ruși din aparatul de stat și școli. Trecerea administrației și a învățământului la limba română i-a pus pe foarte mulți ruși în fața dilemei de a se adapta la noua situație sau de a părăsi provincia². Din perspectiva autorităților române, politica deseori restrictivă față de populația de origine etnică rusă a fost motivată de pretențiile teritoriale ale U.R.S.S. față de România. Problema calendarului bisericesc a marcat pe toată perioada interbelică raporturile dintre creștinii ortodocși ruși și autoritățile laice și religioase române. În 1924 Biserica Ortodoxă Română a adoptat noul calendar bisericesc (gregorian). Acesta nu a fost însă acceptat de către toate comunitățile ortodoxe, mai ales în Basarabia. Elita culturală rusă din Basarabia și-a exprimat foarte des nemulțumirea și față de cenzura din presă și teatre. Din 1928 teatrele profesionale care prezentau spectacole în alte limbi decât în română au fost obligate să obțină un permis special. Pe de altă parte, după 1918 în Basarabia și-au găsit refugiu oameni de cultură ruși și ierarhi ai bisericii ortodoxe de rit vechi care au fost obligați să părăsească Rusia Sovietică. Unii dintre aceștia au colaborat și la ziarele de limbă rusă care au avut în toată perioada interbelică un tiraj superior publicațiilor în limba română. Viața culturală a comunității ruse din Basarabia a profitat între 1918 și 1940 și de pe urma unor turnee a unor mari cântăreți, actori, pianiști din emigrația rusă (F. Șaliapin, A. Moziuhin, G. Pirogov, N. Plevițkaia, I. Kremer, Iu. Morfessi, A. Borovskii etc.)³.

După al doilea război mondial rușii au constituit în R.S.S.M. grupul politic dominant. În anul 1959, cu o pondere de doar 10,2% în structura populației, rușii formau 55,5% din aparatul Comitetului Central al P.C. din R.S.S.M. și între 40% și 65% din structura diferitor ministere și departamente. În anul de studii 1965/1966 etnicii ruși reprezentau aproape 20% din numărul studenților, la o pondere de sub 10% în structura etnică a persoanelor de 18-30 ani. La mijlocul anilor 1970, 48% dintre rușii din R.S.S.M. lucrau în domenii intelectuale, 9,8% erau slujbași, 18,8% muncitori calificați și 23,4% muncitori necalificați sau slab calificați și țărani. Monopolul cvasi total al limbii ruse în economie, administrație, sistemul de educație, cultură și mass-media a condus la rusificarea unei mari părți a populației neruse din R.S.S.M. În 1989, alături de 557.146 ruși, au declarat limba rusă drept limbă maternă 47.872 (72,8%) evrei, 10.924 (55,7%) beloruși, 220.129 (36,6%) ucraineni, 16.002 (18%) bulgari, 11.365 (7,4%) găgăuzi și 120.368 (4,3%) moldoveni, numărul celor care foloseau în viața cotidiană aproape

¹ I. A. Ancupov, *Russkoe naselenie*, p. 138-227; N. V. Babilunga, *Promyšlennost' Bessarabii v konce XIX – načale XX v. Očerck kapitalističeskoj evoljucii*, Kișinëv, Știința, 1985, p. 18 și urm.; V. I. Žukov, *Formirovanie i razvitie buržuazii i proletariata Bessarabii (1812-1900)*, Kișinëv, Știința, p. 32 și urm.

² A. Ju. Skvorcova, *Rol' migracii v izmenenii količestvennyh i kačestvennyh harakteristik russkogo nasselenija Bessarabii v mezvoennyj period*, în *Rossijskaja emigracija v stranah Jugo-Vostočnoj Evropy. Vtoraja polovina XIX – pervaja polovina XX v.*, Moskva, Indrik, 2009, p. 119-137.

³ *Ibidem*; Othmar Kolar, *Rumänien und seine nationalen Minderheiten 1918 bis heute*, Wien-Köln-Weimar, Böhlau, p. 29-153; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca, Cornell University Press, 1995, p. 89-128 (Versiunea în limba română: *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București, Humanitas, 1998).

exclusiv limba rusă ridicându-se la 1.003.563 (23,15% din numărul total al locuitorilor)¹. În 1989 peste 80% dintre moldovenii din Republica Moldova vorbeau liber limba rusă. În același an ponderea rușilor din Republica Moldova care cunoșteau limba română era de doar 12%, procentul reducându-se dramatic în orașele mari (Chișinău, Bălți, Tiraspol, Bender)². Conform unor cercetări sociologice, în anul 1989, în Chișinău doar 7,7% dintre angajații din instituțiile de stat foloseau la serviciu limba română, în timp ce restul exclusiv limba rusă³.

Conform datelor recensământului din 1989, structura profesională a rușilor din mediul urban al R.S.S.M. era următoarea: industrie – 38%; construcții – 10,3%; transport, comunicații – 7,8%; agricultură – 3,0%; comerț, servicii – 12,4%; sănătate – 5,3%; educație – 8,8%; cultură, știință – 4,9%; administrație – 6,2; alte domenii – 3,3%. În industrie etnicii ruși aveau o pondere de 30% în organele de conducere⁴. În anii 1980 rușii din Republica Moldova erau majoritari în marile întreprinderi din Chișinău, Tiraspol, Bender, Bălți dependente direct de ministere unionale, inclusiv cu profil militar. Angajații acestor întreprinderi aveau salarii mult peste media din Republica Moldova și se bucurau de diverse privilegii (accesul mai ușor la locuințe de stat; grădinițe departamentale pentru copii; gratuități în stațiuni balneare; săli de sport etc.). Spre deosebire de ruși, moldovenii erau majoritari în fabrici din industria ușoară și alimentară, mult mai slab dotate și cu salarii mai mici decât la marile întreprinderi industriale⁵.

După 1989 populația rusă din Republica Moldova a continuat să aibă un statut privilegiat în comparație cu celelalte grupuri etnice minoritare importante (în special ucrainenii). Prin legislația lingvistică din 1989, limba rusă a obținut în Republica Moldova un statut cvasi oficial. Astfel, articolul 3 din Legea cu privire la funcționarea limbilor pe teritoriul Republicii Moldova stipulează că în calitatea sa de „limbă de comunicare între națiunile din Uniunea RSS“, „limba rusă se folosește pe teritoriul republicii alături de limbă moldovenească în calitate de limba de comunicare între națiuni“, în timp ce articolul 7 al aceleiași legi prevedea obligativitatea cunoașterii limbii ruse (alături de limba de stat – română) pentru o mare categorie de persoane (administrație, sănătate, servicii, justiție, poliție etc.). În sfârșit, prin articolul 12, organele puterii de stat, organizațiile obștești, întreprinderile etc. erau obligate să „primească și examineze documentele prezentate de către cetățeni în limba moldovenească sau în cea rusă“⁶.

Prevederile din legislația lingvistică din 1989 referitoare la statutul limbii ruse și-au găsit loc și în alte acte normative adoptate după proclamarea independenței: Legea

¹ *Totalurile recensământului unional al populației din RSS Moldova din anul 1989. Culegere de date statistice.* Vol. 1, cartea 1. Chișinău, Comitetul de Stat pentru Statistică al R.S.S. Moldave, 1990, p. 92-207.

² *Ibidem.*

³ Flavius Solomon, *Legislație și dispută lingvistică în Estonia și Republica Moldova. Studiu comparativ*, în *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diasporă*, volum editat de Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Trinitas 2003, p. 105-109.

⁴ *Totalurile recensământului unional al populației din Republica Moldova din anul 1989. Culegere de date statistice.* Vol. 3. Chișinău, Comitetul de Stat pentru Statistică al Republicii Moldova, 1992; Veaceslav Stăvilă, *Evoluția componenței naționale a elitei politico-economice a R.S.S.M. 1940-1991*, în „Revista de istorie a Moldovei“, nr. 4, 1996.

⁵ Veaceslav Stăvilă, *Evoluția componenței naționale.*

⁶ Flavius Solomon, *Legislație și dispută lingvistică.*

privind administrația publică locală; Legea învățământului; Legea cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale și la statutul juridic al organizațiilor lor; Concepția politicii naționale de stat a Republicii Moldova etc. De pildă, prin Legea cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, statutul limbii ruse este practic echivalat cu cel al limbii române¹. Dacă pentru celelalte minorități importante (ucraineană, găgăuză, bulgară și evreiască) statul se obligă doar „să creeze condiții pentru realizarea dreptului lor la educație și la instruire în limba maternă“, pentru minoritatea rusă este „garantat dreptul la educație preșcolară, la studii primare, medii (generale și profesionale), superioare și postuniversitare“. Alte prevederi ale respectivei legi care trimit practic la statutul de limbă oficială a limbii ruse sunt: 1. publicarea actelor normative, a comunicatelor oficiale și a altor informații în limbile română și rusă; 2. indicarea denumirilor localităților, străzilor, instituțiilor și locurilor publice în limbile română și rusă; 3. afișarea în limbile română și rusă a informației cu caracter public (ministere, instituții medicale, mijloace de transport, gări auto, feroviare și fluviale, în aeroporturi, pe autostrăzi etc.). Toate documentele adoptate de către Parlament sau Guvernul Republicii Moldova sunt semnate și publicate în limbile română și rusă. De asemenea, cca. 25% din dosarele din jurisprudență sunt redactate în limba rusă².

Protestele populației ruse din Republica Moldova după 1989 au fost mai degrabă expresia refuzului de a accepta instaurarea unui echilibru între interesele tuturor grupurilor etnice din Republica Moldova (inclusiv prin reprezentarea proporțională în structurile puterii și dreptul la folosirea limbii materne în toate sferile), decât urmarea unor discriminări adevărate. Pentru majoritatea liderilor de opinie ai comunității ruse din Republica Moldova din anii 1989-1991 orice încercare a autorităților moldovenești de a modifica *status quo*-ul politic, cultural sau chiar economic din perioada sovietică echivala automat cu „discriminarea populației rusofone“. Chiar și în probleme care nu priveau direct statutul minorității ruse (trecerea limbii române la alfabetul latin; adoptarea unor noi simboluri de stat; lichidarea unor monumente ale liderilor mișcării comuniste; deschiderea Republicii Moldova către România și Occident; tentativele autorităților moldovenești de a inaugura clase cu limbile de predare idiș, ucraineană și bulgară; trecerea de la fusul orar GMT +3 la GMT +2; etc.) au fost însoțite de proteste din partea principalelor organizații ale etnicilor ruși: Interfront; Unitate/Edinsto; Consiliul Unit al Oamenilor Muncii³. După 1989 numărul și reprezentarea rușilor în structurile politice, administrative, de învățământ și cultură din Republica Moldova a rămas mult peste ponderea acestui grup etnic în structura populației. În anul 1992, considerat de către unii autori ruși în problema relațiilor interetnice drept an de referință în „discriminarea minorității ruse din Republica Moldova“, rușii aveau, de pildă, o pondere de 16% în structura ministerului de justiție, 13,2% în sistemul procuraturii, 28% în ministerul securității naționale, 19,4% deputați în parlament, 19,2% dintre cadrele didactice de la Universitatea de Stat din Moldova⁴. După preluarea puterii de către Partidul Democrat Agrar, a cărui victorie la alegerile parlamentare din februarie 1994 a fost posibilă și datorită sprijinului masiv din partea populației rusofone, poziția

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ A se vedea presa moldovenească din anii 1989-1991, în special „Sovetskaja Moldavija“.

⁴ Vasile Nedelciuc, *Respublika Moldova*, Kișinev, Universitas, 47-54.

limbii ruse în Republica Moldova s-a consolidat treptat, în multe domenii revenindu-se practic la situația dinaintea de 1989. Statutul privilegiat al limbii ruse comparativ cu alte limbi minoritate a fost fixat și în Constituția adoptată în iulie 1994 (a se vedea, de pildă, articolul 13, punctul 2). Decizia guvernului agrarian de a reduce numărul persoanelor obligate să folosească în activitatea profesională limba de stat și amânarea testelor la cunoașterea limbii române a condus la scăderea numărului etnicilor ruși dispuse să învețe limba de stat. Conform unor cercetări sociologice, în anul 1995, 56% dintre vorbitorii de limbă rusă din Republica Moldova care nu cunoșteau limba română nu învățau sau nu intenționau să o învețe. În anul 2000, la întreprinderile din Chișinău, 68% dintre ruși și 16% dintre moldoveni foloseau la serviciu exclusiv limba rusă, în timp ce doar 5% dintre ruși și 64% dintre moldoveni exclusiv limba română¹. În anul 2001-2002, parlamentul dominat de Partidul Comuniștilor a încercat chiar să acorde limbii ruse statutul de limbă de stat. În anul 2001, printr-o decizie a Ministerului Învățământului a fost introdusă învățarea obligatorie în școlile moldovenești a limbii ruse începând din clasa a doua. Modificarea legislației lingvistice și a programelor școlare a eșuat însă în urma unor proteste de stradă prelungite ale opoziției, la care au participat și foarte mulți elevi și studenți².

Structuri confesionale și organizații etno-culturale

Majoritatea absolută a rușilor din Republica Moldova sunt creștini ortodocși. Există însă și un grup important de creștini ortodocși de rit vechi.

În Moldova, creștinii ortodocși de rit vechi, numiți și *lipoveni*, de la *filipoveni*³, s-au bucurat de la început de drepturi garantate de către puterea laică și bisericească ortodoxă⁴. După anexarea la Rusia, Basarabia a devenit un loc de atracție atât pentru creștinii de rit vechi din guberniile interioare ale Imperiului, cât și pentru aceia din alte regiuni ale Europei de Sud-Est. Venirea unor noi grupuri avea să provoace printre creștinii ruși de rit vechi din Basarabia și multe situații de conflict, determinate de anumite diferențe de organizare și de cult⁵. În secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, majoritatea creștinilor ortodocși ruși de rit vechi din Basarabia erau adepți ai „concordiei preoțești” (*popovskogo soglasija*), numiți și adepți ai „ierarhiei de la mănăstirea Fântâna Albă”⁶ (ucr.: Bila Kernycia) din Bucovina⁷. Aceștia recunoșteau instituția preoției și autoritatea țarului. Ierarhia de la Fântâna Albă a fost recunoscută în 1844 de către autoritățile austriece și a fost un timp centrul credincioșilor ortodocși de rit vechi din Imperiul habsburgic, Rusia și Imperiul otoman. În anii 1860 ierarhia de la Fântâna Albă s-a divizat în două curente (*okružniki* și *protivookružniki*), continuând însă

¹ Flavius Solomon, *Legislație și dispută lingvistică*.

² Flavius Solomon, *De la RSSM la Republica Moldova. Identitate etnică și politică*, în *Basarabia. Dilemele identității*, volum editat de Flavius Solomon și Alexandru Zub, Iași, Fundația Academică A. D. Xenopol, 2001, p. 77-80.

³ Termenul provine de la numele de persoană Filipov, unul dintre conducătorii acestui grup (Smiljaskaja, *Starobrdjadcestvo Bessarabii*, p. 17, nota 3).

⁴ *Ibidem*, p. 18.

⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁶ M. N. Sajko, *Vozniknovenie starobrdjadčeskikh poselenii na Bukovine (70-e – 80-e gody XVIII v.-XIX v.)*, în *Starobrdjadčestvo. Istorija, tradicii, sovremennost'*, I, Moskva, 1994, p. 31-50.

⁷ În prezent în raionul Hliboca din regiunea Cernăuți.

să existe formal până în 1944¹. Alte două grupuri importante erau formate din adepții „preoților itineranți“ (*beglopovcy*), care îi acceptau pe preoții desprinși de biserica ortodoxă oficială și „credincioșii uniți“ (*edinovercy*), care se supuneau formal Bisericii Ortodoxe Ruse, dar păstrau riturile de până la reforma patriarhului Nikon². În mediul creștinilor ortodocși ruși de rit vechi mai existau și grupuri care nu recunoșteau autoritatea preoților (aceștia erau înlocuiți de predicatori). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea pe seama acestor grupuri au apărut și alte secte mai mici. Alături de țărani, printre membrii grupurilor religioase de rit vechi s-au aflat și unii negustori ruși din Basarabia. Potrivit surselor bisericești, în anii 1880 în Basarabia existau cca. 20 mii de credincioși ruși de rit vechi: județul Hotin – 3,0 mii; Soroca – 3,0; Bălți – 0,2 mii; Orhei – 1,5 mii; Chișinău – 1,0 mii; Bender – 2,0 mii; Akkerman – 0,3 mii; Izmail – 9,0 mii³. La recensământul din 1897 au fost înregistrați 28,5 mii credincioși ortodocși de rit vechi (18 mii în mediul rural și 10,5 mii în orașe)⁴, printre care se numărau, în afară de ruși, un mic număr de ucraineni și români. În 1905 autoritățile ruse au recunoscut dreptul credincioșilor de rit vechi de a se organiza în comunități religioase separate, numărul acestora în Basarabia fiind estimat la aproape 23 de mii în 1912⁵.

După 1918 în Basarabia s-a refugiat un număr important de ierarhi ai bisericii ortodoxe de rit vechi din Rusia. Printre aceștia s-au numărat și teologi ca I. G. Usov și F. E. Melnikov⁶. În perioada interbelică creștinii ortodocși de rit vechi din Basarabia, la fel ca aceia din alte părți ale României, au fost subordonați Mitropoliei de la Fântâna Albă, iar raporturile cu autoritățile laice au fost reglementate printr-un statut adoptat la Vaslui în 1937⁷. După al doilea război mondial R.S.S.M. a continuat să fie un centru important pentru credincioșii ortodocși de rit vechi. Mulți ierarhi actuali ai bisericii ortodoxe de rit vechi din Rusia sunt originari din Republica Moldova. În prezent în Republica Moldova există o eparhie a credincioșilor ortodocși de rit vechi, în frunte cu un „episcop al Chișinăului și al întregii Moldove”⁸. Din punct de vedere canonic această episcopie este subordonată Mitropoliei Moscovei și a întregii Rusii. Comunități importante de credincioși ortodocși de rit vechi există în orașele Chișinău, Tiraspol, Bender, Bălți, Cahul, Orhei și în unele sate din raioanele Orhei, Soroca, Florești. În anul 1992 în Republica Moldova funcționau 14 biserici și o mănăstire ortodoxă de rit vechi⁹.

În prezent în Republica Moldova (inclusiv Transnistria) funcționează peste 20 de organizații culturale și politice ale etnicilor ruși. În Transnistria organizațiile rușilor sunt unite într-un Consiliu Coordonator, care este finanțat și controlat de către autoritățile

¹ Smiljaskaja, *Staroobradčestvo Bessarabii*, p. 23.

² I.V. Tabak, *Russkoe naselenie Moldavii*, p. 49-51.

³ *Ibidem*, p. 50.

⁴ *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g.* Pod redakciej N. A. Trojnickogo. III, *Bessarabskaja gubernija*, [St. Petersburg], 1905, p. 1 și urm.

⁵ Smiljaskaja, *Staroobradčestvo Bessarabii*, p. 22.

⁶ F. Kirillë [Chirilă], *Russkaja lipovanskaja obščina v Rumynii*, în *Tradicionnaja duhovnaja i material'naja kul'tura russkih staroobradčeskikh poselenij v stranah Evropy, Azii i Ameriki*, Novosibirsk, 1992, p. 271 (Apud Smiljaskaja, *Staroobradčestvo Bessarabii*, p. 28).

⁷ Smiljaskaja, *Staroobradčestvo Bessarabii*, p. 28.

⁸ *Ibidem*, 29-32.

⁹ *Ibidem*.

separatiste de la Tiraspol. În partea dreaptă a Nistrului majoritatea organizațiilor ruse formează „Consiliul comunităților ruse din Republica Moldova“. Activitatea acestui consiliu este sprijinită de către autoritățile Republicii Moldova. Până la alegerile din iulie 2009, foarte mulți dintre liderii Consiliului ocupau poziții importante în Parlament, Guvern și Președinție. O altă organizație importantă a rușilor din Republica Moldova este „Congresul comunităților ruse din Republica Moldova“ („Kongress Russkikh Obščin Respubliki Moldova“)¹. Format în 1998, acesta reunește cca. 20 organizații ale rușilor din Chișinău și alte localități ale Republicii Moldova, întreține relații strânse cu partide naționaliste și xenofobe din Rusia și militează pentru orientarea exclusivă a Republicii Moldova către Rusia, declararea limbii ruse drept limbă de stat în Republica Moldova, crearea unui sistem paralel de educație pentru populația rusofonă. În discursul liderilor Congresului sunt prezente accente antieuropene, antimericane și antiromânești².

Activitatea organizațiilor culturale și politice ale rușilor din Republica Moldova sunt sprijinite din fonduri speciale ale guvernului Federației Ruse sau de către firme ruse cu capital privat sau de stat care au afaceri în Republica Moldova. În anul 2002, de pildă, pentru sprijinirea etnicilor ruși din Republica Moldova (acordarea de asistență juridică, informațională și umanitară de urgență) guvernul rus a pus la dispoziția ambasadei Federației Ruse de la Chișinău 1,7 milioane ruble (cca. 65 mii euro). La Chișinău funcționează o reprezentantă a „Roszarubežcentra“, organizație care se ocupă și de diaspora rusă din „vecinătatea apropiată“ (fostele republici sovietice)³. În foarte multe dintre activitățile organizațiilor ruse din Republica Moldova este implicată direct și Ambasada Federației Ruse de la Chișinău⁴. Printre sponsorii importanți ale acestora se numără companiile Lukoil, Itera și Gazprom.

Sistemul educațional și mass-media

Între 1989 și 1994 ponderea elevilor din Republica Moldova care învățau în limba rusă s-a redus de la 39% la 26%, a studenților din colegii de la 51% la 18%, iar a studenților din universități de la 55% la 31%. Această scădere a fost determinată de: 1. reducerea ponderii elevilor și studenților de origine etnică rusă în structură populației; 2. trecerea treptată a învățământului pentru minoritățile ucraineană, găgăuză și bulgară de la limba rusă de predare la limba respectivului grup etnic. Modificarea politicii lingvistice după 1994 a condus însă la restabilirea statutului dominant al limbii ruse în sistemul de învățământ pentru minorități. Potrivit datelor statistice ale Ministerului Învățământului din Republica Moldova, în anul 2001, dintr-un număr total de elevi de 618.668 (fără elevii din școlile internat), 78,6% studiau în limba română, 21,3% în limba rusă, 0,04% în limba ucraineană și 0,03% în limba bulgară, raportat la următoarea componență etnică a elevilor: moldoveni/români – 80,8%; ucraineni – 6,3%; ruși – 5,2%; găgăuzi – 4,9%, bulgari – 1,7%; țigani – 0,2%; alte grupuri etnice – 0,66%. Situația este asemănătoare și în învățământul superior⁵.

¹ www.kroorm.ru/?article=education. Accesat ultima dată pe 22.10.2009.

² Informații privind activitatea acestor organizații pot fi găsite pe diverse site-uri internet (www.regnum.ru; www.otechestvo.org.ua; www.russkie.org; www.presidentpmr.org; www.russkiymir.ru etc.)

³ www.rusintercenter.ru.

⁴ www.moldova.mid.ru/press-služba/soot.htm.

⁵ Flavius Solomon, *Legislație și dispută lingvistică*, Vasile Nedelciuc, *Respublika Moldova*, p. 54.

În Republica Moldova funcționează o rețea foarte dezvoltată de școli cu limba rusă de predare. O parte a profesorilor ruși din Republica Moldova sunt uniți în „Asociația lucrătorilor din instituțiile ruse de educație și cercetare din Republica Moldova“. Există și o „Asociație a școlilor Ruse“. La organizarea și funcționarea învățământului în limba rusă în Republica Moldova se implică foarte activ și Federația Rusă. La insistența diplomației ruse, o prevedere specială privind învățământul în limba rusă în Republica Moldova a fost inclusă și în „Tratatul de prietenie și cooperare dintre Republica Moldova și Federația Rusă“ încheiat în noiembrie 2001. În anii 2001 și 2002 Federația Rusă a pus la dispoziția elevilor din școlile cu limba rusă de predare din Republica Moldova peste 270 mii manuale, dintre care peste 30% pentru școlile din Transnistria. Cu sprijinul guvernului rus, foarte mulți profesori de la școlile cu limba rusă de predare din Republica Moldova participă regulat la cursuri de vară în centre specializate din Federația Rusă, de pildă la Institutul pentru perfecționarea calificării din Voroneț¹.

La universitățile de stat din Republica Moldova există și grupe cu limba rusă de predare, cca. 30% dintre studenții din Republica Moldova studiind în limba rusă. La Chișinău funcționează din 1998 și Universitatea Slavonă din Republica Moldova. În prezent la cele trei facultăți (științe umaniste; economie; drept) ale acestei universități studiază cca. 2.400 studenți. Pe lângă Universitatea Slavonă este editată revista „Pedagogičeskij žurnal“ care se ocupă de problematica școlilor ruse din Republica Moldova².

Mass-media de limbă rusă din Republica Moldova este formată dintr-o rețea amplă de posturi de radio și televiziune, ziare și agenții de presă. Pe teritoriul țării sunt retransmise emisiunile posturilor importante de radio și televiziune din Federația Rusă. În Republica Moldova apar peste 50 de ziare în limba rusă. Unele dintre acestea sunt ediții locale sau integrale ale unor mari ziare care apar în Federația Rusă (*Komsomol'skja Pravda, Argumenty i fakty, Trud, Izvestija, Pravda* etc.). Alături de ziare care sunt editate de persoane private sau asociații politice și culturale (*Moldavskie Vedomosti, Kišinevskie Novosti, Russkoe Slovo*) în Republica Moldova apar în limba rusă și ziare finanțate de către stat, de pildă *Nezavisimaja Gazeta*, până recent oficiosul guvernului comunist.

Tabelul 1: Rușii din Basarabia, R.A.S.S.M, R.S.S.M. și Republica Moldova (1817-2004)

Anul	Unitatea administrativă/ regiunea	Cifre absolute	%- ponderea în structura etnică a populației
1817 ¹	Basarabia	cca. 10.000	2,00
1835 ¹	Basarabia	cca. 15.400	2,10
la 1855 ²	Basarabia	36.049	4,28
1897 ³	Basarabia	155.774	8,04
1897 ⁴	Basarabia	cca. 123.100	6,40
1918 ⁵	Basarabia	cca. 51.500	1,88
1926 ⁶	R.A.S.S.M	48.868	8,50
1930 ⁷	Basarabia	351.912	12,28

¹ www.krorm.ru/ric/?q=rustudy09;

² www.surm.md.

1940 ⁸	R.S.S.M	188.311	7,2
1941 ⁸	Basarabia	158.088	6,6
1959 ^{9,10}	R.S.S.M	292.930	10,15
1970 ¹⁰	R.S.S.M	414.440	11,60
1979 ¹⁰	R.S.S.M	505.730	12,80
1989 ¹⁰	R.S.S.M	562.069	13,00
2004 ¹¹	Republica Moldova, fără Transnistria și orașul Bender (Tighina)	198.144	5,80

Surse:

¹ V. S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v. Etničeskie i social'no-demografičeskie processy*, Kișinev, 1979, p. 158.

² V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoj oblasti i levoberežnyh rajonov Pridnestrov'ja (konec XVIII-pervaja polovina XIX v.)*, Kișinev, 1974, p. 54-55.

³ Conform recensământului din 1897: *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g.* Pod redakciej N. A. Trojnickogo. III, *Bessarabskaja gubernija*, [St. Petersburg], 1905, p. 1 și urm.; *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g.* Pod redakciej N. A. Trojnickogo. *Kratkie obščie svedenija po imperii. Raspređenje naselenija po glavnejšim soslovijam, veroispovedanijam, rodnomu jazyku i po nekotorym zanjatijam*, [St. Petersburg], 1905, p. 8-9.

⁴ Potrivit calculelor lui V. S. Zelenčuk (Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v.*, p. 158).

⁵ G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Étude démographique*, Paris, 1920.

⁶ *Vsesojuznaja perepis' naselenija 1926 goda. Tom XI. Ukrainskaja Socialističeskaja Sovetskaja Respublika. Itogi po respublike*, Moskva, Izdanie CSU SSSR, 1929, p. 30; *Vsesojuznaja perepis' naselenija 1926 goda. Tom XIII. Ukrainskaja Socialističeskaja Sovetskaja Respublika. Steпноj podrajon. Dnepropetrovskij podrajon. Gornopromyšlennyj podrajon. Narodnost', rodnoj jazyk, vozrast, gramotnost'*, Moskva, Izdanie CSU SSSR, 1929, p. 5, 39-41.

⁷ *Recensământul General al Populației României din 29 Decembrie 1930. Vol. II: Neam, Limbă Maternă, Religie*, București, 1938.

⁸ V. S. Zelenčuk, *Naselenie Moldavii. Demografičeskie processy i etničeskij sostav*, Kișinev, 1973, p. 40, 41.

⁹ *Itogi vsesojuznoj perepisi naselenija 1959 goda. Moldavskaja SSR*, Moskva, Gosstatizdat CSU SSSR, 1962, p. 92.

¹⁰ *Totalurile recensământului unional al populației din RSS Moldova din anul 1989. Culegere de date statistice. Vol. 1, cartea 1. Chișinău*, Comitetul de Stat pentru Statistică al R.S.S. Moldave, 1990, p. 91.

¹¹ <http://www.statistica.md/recensamint.php?lang=ro>.

Tabelul 2: Rușii din mediul rural din Basarabia și R.S.S.M., 1855-1989

Anul	Unitatea administrativă/ regiunea	Cifre absolute	%- ponderea în structura etnică a populației
la 1855 ¹	Basarabia	cca. 11.200	cca. 1,50

1897 ²	Basarabia	84.153	5,12
1907 ¹	Basarabia	38.227	2,10
1918 ²	Basarabia	cca. 30.000	1,26
1930 ³	Basarabia	252.412	10,12
1959 ⁴	R.S.S.M.	97.781	4,36
1970 ¹	R.S.S.M.	cca. 95.200	3,9
1979 ¹	R.S.S.M.	cca. 87.000	3,6
1989 ⁵	R.S.S.M.	78.327	3,38

Surse:

¹ I. V. Tabak, *Russkoe naselenie Moldavii. Čislennost', rasselenie, mežetničeskie svjazi*, Kișinev, 1990, p. 32, 59, 77.

² Conform recensământului din 1897: *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g.* Pod redakciej N. A. Trojnickogo. III, *Bessarabskaja gubernija*, [St. Petersburg], 1905, p. 1 și urm.; *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g.* Pod redakciej N. A. Trojnickogo. *Kratkie obščie svedenija po imperii. Raspredelenie naselenija po glavnejšim soslovijam, veroispovedanijam, rodnomu jazyku i po nekotorym zanjatijam*, [St. Petersburg], 1905, p. 8-9.

³ *Recensământul General al Populației României din 29 Decembrie 1930*. Vol. II: *Neam, Limbă Maternă, Religie*, București, 1938.

⁴ *Itoži vsesojuznoj perepisi naselenija 1959 goda. Moldavskaja SSR*, Moskva, Gosstatizdat CSU SSSR, 1962, p. 92.

⁵ *Totalurile recensământului unional al populației din Republica Moldova din anul 1989. Culegere de date statistice*. Vol. 3. Chișinău, Comitetul de Stat pentru Statistică al Republicii Moldova, 1992, p. 140-145.

Tabelul 3: Rușii din mediul urban din Basarabia și R.S.S.M., 1860-1989

Anul	Unitatea administrativă/ regiunea	Cifre absolute	%- ponderea în structura etnică a populației
la 1860 ¹	Basarabia	cca. 37.000	cca. 6,40
1897 ²	Basarabia	71.621	24,41
1918 ²	Basarabia	cca. 21.500	6,70
1930 ³	Basarabia	99.500	26,80
1959 ⁴	R.S.S.M.	195.149	30,38
1970 ¹	R.S.S.M.	cca. 319.200	28,20
1979 ¹	R.S.S.M.	cca. 413.000	27,30
1989 ⁵	R.S.S.M.	483.742	23,94

Surse:

¹ I. V. Tabak, *Russkoe naselenie Moldavii. Čislennost', rasselenie, mežetničeskie svjazi*, Kișinev, 1990, p. 55, 77.

² Conform recensământului din 1897: *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g.* Pod redakciej N. A. Trojnickogo. III, *Bessarabskaja gubernija*, [St. Petersburg], 1905, p. 1 și urm.; *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija*

Rossijskoj Imperii, 1897 g. Pod redakciej N. A. Trojnickogo. Kratkie obščie svedenija po imperii. Raspredelenie naselenija po glavnejšim soslovijam, veroispovedanijam, rodnomu jazyku i po nekotorym zanjatijam, [St. Petersburg], 1905, p. 8-9.

³ *Recensământul General al Populației României din 29 Decembrie 1930*. Vol. II: *Neam, Limbă Maternă, Religie*, București, 1938.

⁴ *Itoji vsesojuznoj perepisi naselenija 1959 goda. Moldavskaja SSR*, Moskva, Gosstatizdat CSU SSSR, 1962, p. 92.

⁵ *Totalurile recensământului unional al populației din Republica Moldova din anul 1989. Culegere de date statistice*. Vol. 3. Chișinău, Comitetul de Stat pentru Statistică al Republicii Moldova, 1992, p. 140-145.

Considerații privind instaurarea administrației românești în municipiul Târgu Mureș după Marea Unire de la 1 decembrie 1918. Chestiunea funcționarilor publici

Virgil PANĂ

Keywords: Romanian administration, public officials, Tg. Mureș, Rulling Council, Hungarian officials

Abstract

Considerations upon the Establishment of Romanian Administration in Targu-Mures after the Union of December 1, 1918. The Problem of Public Officials

The establishment of Romanian administration in Transylvania province that joined Romania after December 1, 1918 was a particularly difficult work that the Romanian state had to undertake with great understanding and realism. The author conducted a case study on the city of Târgu-Mureș, considered the ancient capital of Szeklers, focusing on the problem of public officials.

Noua apartenență statală a provinciei presupunea încă din primele momente schimbări în normele administrative de sorginte maghiară, care au fost inițiate și aplicate chiar de către Consiliul Dirigent, primul său guvern provizoriu, prin Decretul nr. II, inițiative de tip legislativ care aveau doar un caracter de provizorat. După desființarea acestui organism tranzitoriu, în 10 aprilie 1920, directivele au fost date de către guvernul de la București, atât pentru administrația de stat cât și pentru cea locală. De subliniat este și faptul că nu s-a trecut direct la o conducere centralistă, toate actele administrative care emanau de la puterea centrală fiind rezolvate și puse în practică de către Secretariatele generale ale ministerelor cu atribuții pentru Transilvania, cu sediul la Cluj, fără ca acestea să aibe, însă, competențe proprii.

În martie 1921, Secretariatele generale de la Cluj, Cernăuți și Chișinău au fost transformate în Direcții Generale, sau Directorate, detașate din departamentele centrale, având în fruntea lor funcționari cu prerogative, drepturi și obligații identice cu cele ale directorilor generali din ministere. Împreună cu delegații departamentelor centrale, aceștia formau Comisia regională de unificare, care era prezidată de un președinte, delegat de guvernul de la București.

Un rol deosebit în elaborarea și punerea în practică a transformărilor administrative l-a avut Secretariatul de Stat al Administrației Teritoriilor Alipite și al Unificării

Administrative, care a funcționat pe lângă Ministerul de Interne, în anii 1921-1922. În timpul acestuia, s-au tradus și publicat, ca suplimente la Buletinul Ministerului de Interne, principalele legi administrative maghiare care se aflau încă în vigoare în Transilvania: legea XXI/1886, referitoare la municipii; legea XXII/1886, despre administrația comunelor; legea XX/1901 privind simplificarea procedurii administrative etc. La acest secretariat, unde colaborau, alături de funcționarii superiori ai ministerului, cele mai distinse personalități din administrația Ardealului, s-au elaborat studii importante, mai ales în ceea ce privește administrația locală, care au fost inserate în primul proiect de lege asupra unificării administrative, întocmit în 1921 de Constantin Argetoianu, fost ministru de Interne.

Prin desființarea, la 1 mai 1922, a Directoratului General al Internelor din Cluj și apoi, la scurt timp, a Secretariatului amintit, s-a creat o situație și mai dificilă pentru administrația transilvăneană, în sensul că organismele centrale trebuiau să decidă în baza legilor maghiare aflate, încă, în vigoare, pe care nu le cunoșteau îndeajuns, fapt care a provocat întârzieri în procesul unificării și uneori chiar haos.

În această situație confuză, însăși Legea pentru unificarea administrativă din 13 iunie 1925 a însemnat doi pași înainte și unul înapoi, pe de o parte, punând capăt dezordinii legislative care luase naștere ca urmare a modificării sau înlocuirii dispozițiilor din legile antebelice, prin altele noi, extinse în teritoriile alipite pe cale de decrete, jurnale ale Consiliului de Miniștri sau prin ordine și instrucțiuni ministeriale. Pe de altă parte, însă, unele dispoziții ale acestei legi au fost aplicate cu destulă întârziere sau niciodată din cauza dificultăților de implementare a noii proceduri administrative, care presupunea schimbarea a numeroase dispoziții din legile aflate în vigoare la vremea respectivă.¹

În municipiului Târgu-Mureș, administrația românească s-a instituit, *de facto*, la 29 ianuarie 1919, Consiliul Dirigent numindu-l în funcția de primar pe avocatul Valer Ghibu. Administrația efectivă, însă, a rămas încă un an apanajul fostului consiliu orașenesc al cărui corp funcționăresc era în totalitate de etnie maghiară. Rolul primarului român se restrângea la scurte vizite de control și informare, care nu aveau nici un rezultat de fond și nici vreo influență serioasă asupra lucrărilor edilitare, acesta fiind considerat doar un „comisar al guvernului“, cu toate că mai exista, încă, instituția prefectului orașului². Situația s-a perpetuat și în timpul primariatelor lui Cornel Albu, numit la 9 februarie 1920, și al urmașului său, Ioan Harșia, care a ocupat fotoliul de edil-șef între 22 octombrie 1920 și 22 decembrie 1922, dată la care Emil A. Dandea își începea primul său primariat la Târgu-Mureș³. Primii conducători români ai municipiului nu

¹ Pentru amănunte, vezi D. Tomescu, *Administrația în Ardeal după desființarea Consiliului Dirigent, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1929, p. 751-755.

² Potrivit Legii comunale maghiare din 1886, în fruntea comitatelor și orașelor municipale, cum era și cazul Târgu-Mureșului, se afla prefectul, reprezentantul guvernului în comitat sau oraș, care supraveghea și controla administrația locală. De multe ori, orașul Târgu-Mureș a avut un prefect identic cu al județului Mureș-Turda. Începând cu anul 1913 exista un prefect numai pentru oraș. Instituția prefectului orașenesc și-a încetat existența la 1 ianuarie 1926.

³ Până la numirea în funcția de primar al orașului Târgu-Mureș, Emil A. Dandea a fost pe rând consilier și apoi secretar al primăriei din Cluj (amănunte despre această personalitate vezi la: Dimitrie Poptâmaș, „Personalitatea dr. Emil A. Dandea – o reconsiderare necesară“, în *Un om pentru Târgu-Mureș. Emil A.*

înregistraseră rezultate apreciabile în sensul transformării orașului într-un centru românesc, dat fiind faptul că niciunul dintre ei nu era în practică administrator de carieră, iar pe de altă parte toți funcționarii maghiari moșteniți nu făceau nimic peste rutina administrativă, o parte dintre aceștia chiar sfidând realitatea românească care dorea să se impună, devenind, nu de puține ori, chiar elemente infraționale.¹ Limba oficială, verbal și în scris, era în continuare cea maghiară, șeful de cabinet al primarului, care era român, făcând traducerea corespondenței dintre primărie și autoritățile românești superioare. Decretele venite de la acestea se traduceau, mai întâi în maghiară și apoi se distribuiau diferitelor servicii ale instituției, care, la rândul lor întocmeau rapoartele tot în unghurește, urmând a fi traduse în românește și înaintate autorităților în drept.²

Așadar, o problemă dificilă pentru administrația românească a Transilvaniei a constituit-o, pe parcursul întregii perioade interbelice, situația funcționarilor publici maghiari care nu cunoșteau limba română. Era, fără îndoială, corect și în conformitate cu angajamentele internaționale asumate de statul român, ca în localitățile cu populație preponderent minoritară, situație în care se afla și municipiul Târgu-Mureș, locuitorii acestora să se poată folosi de limba lor în fața instituțiilor administrative și juridice locale³. Pe de altă parte, a fost apreciată ca inadmisibilă situația în care populația românească era nevoită să se adreseze oficiilor administrative în altă limbă, sau cu translator, atâta timp cât limba română era recunoscută, prin Decretul I al Consiliului Dirigent, ca limbă oficială a statului, pe teritoriul Transilvaniei.

Pentru înlăturarea acestui neajuns, începând cu anul 1922, s-au fixat termene, considerate a fi destul de scurte de către cei în cauză, pentru însușirea unor cunoștințe elementare de limbă română, în caz contrar, funcționarii urmând a fi îndepărtați din funcții. Pentru a se pune capăt unor abuzuri izvorâte din explicabile atitudini naționaliste, *Regulamentul Legii pentru statutul funcționarilor publici*, care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1924, prin art. 31, preciza, o dată în plus, că această categorie bugetară era obligată să cunoască limba oficială a statului român.⁴ Drept consecință, cei

Dandea, Fundația culturală „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, 1995, p. 5-10, 163-166 și Ioan Silviu Nistor, *Emil A. Dandea în slujba înfăptuirii și consolidării Marii Uniri*, Cluj-Napoca, Editura Sedan, 2000.

¹ Dintr-o întrebare adresată lui Dandea de către un reporter al ziarului maghiar din Târgu-Mureș, „Ellenzek”, dacă măsurile de disponibilizare din serviciu a funcționarilor maghiari ar fi fost identice și în cazul în care aceștia ar fi fost români, rezultă că inițiativele primarului român în acest domeniu nu se datorau nicidecum așa-zisei sale atitudini șovine, ci la baza lor se aflau cu totul alte motive: „Răspundem bucuros, întrucât s-ar întâmpla ca unul să delapidaze, altul să estrădeze certificate false, altul să vândă în folosul unui jurnalist în dauna orașului, al patrulă să refereze în consiliu inexactități, al cincilea să calomnieze statul român, dacă la 9 oare aproape nimeni nu ar fi în birouri, dacă și-ar depăși atribuțiunile, dacă nu ar ști limba statului [...] dacă nu ar împiedica abuzuri și dacă nu ar îndeplini ordinele – fapte care toate, accentuez toate s-au întâmplat la această primărie în scurte 4-5 luni – sigur ca să-i fie frați și tot așa ar trebui să porceadă contra celor vinovați orice om cinstit” („Orașul”, Târgu-Mureș, 15 septembrie 1923).

² Emil A. Dandea, *Dare de seamă despre starea generală a municipiului Târgu-Mureș și activitatea administrativă în anul 1934*, p. 43 (în continuare *Dare de seamă pe anul...*).

³ După recensământul regional din anii 1919-1920, realitatea demografică a municipiului Târgu-Mureș se prezenta astfel: din totalul de 31.998 locuitori, 4.774 erau români, 23.283 maghiari, 450 germani, alții 3491 (*Dare de seamă despre starea generală a orașului municipal Târgu-Mureș în anul 1923 și activitatea Consiliului în același an*, de Emil A. Dandea, Targu-Mures, 1924, I, p. 10).

⁴ Vezi C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol XI-XII, p. 409 sau *Monitorul Oficial al Regatului României*, nr. 60 din 19 iunie 1923 și 189 din 23 noiembrie 1923.

care se aflau în această situație trebuiau să se prezinte la un examen de stabilire a gradului de cunoaștere a limbii române, examen care s-a ținut în toamna anului respectiv. Testele s-au desfășurat în condiții de maximă înțelegere din partea examinerilor români, astfel încât toți funcționarii considerați ca fiind atașați statului român, în special cei cu vârstă înaintată, chiar și cei absenți, au fost menținuți mai departe în slujbe, cu toate că nu știau decât formule stereotipe de limbă română pe care le repetau, indiferent de situație. Totodată, foștii funcționari, care fuseseră înlăturați anterior din serviciu, din cauza necunoașterii limbii oficiale, aveau dreptul să se prezinte la acest examen, urmând a fi numiți din nou pe posturile vacante, dacă erau declarați promovabili. Drept dovadă, în spiritul celor afirmate, stă un raport de anchetă, întocmit de inspectorul general administrativ Dumitru Tomescu, la sfârșitul anului 1926, prin care semnala că o bună parte dintre funcționarii propuși pentru avansare în ședința Delegației permanente din 23 noiembrie, nu cunoșteau deloc limba română, iar ceilalți o înțelegeau foarte puțin. Cauza se afla, în opinia celui amintit, în inducerea în eroare a comisiei de examinare.¹

La preluarea funcției de primar de către Emil A. Dandea, personalul primăriei număra 450 de angajați care nu cunoșteau limba română, deși înaintea sa la conducerea municipiului s-au mai aflat, după cum aminteam, 3 primari români, începând cu anul 1919.² Înainte de 1918, doar un singur român ocupa un post de servitor, după ce în prealabil se maghiarizase prin căsătoria cu fata unui alt servitor ungar, trecând, apoi, la religia reformată.³

Primul „proces-verbal“ al Consiliului a fost redactat în limba română chiar de Dandea însuși, după prima ședință din ianuarie 1923, astfel că, se poate spune, că data amintită reprezintă debutul administrației reale românești la Târgu-Mureș.

Primele măsuri de natură administrativă ale primarului român au fost luate nu din resentimente față de populația maghiară sau din considerente politice, ci pentru repararea tuturor omisiunilor și inegalităților din trecut, în limitele legislației românești. „După cum am dovedit și am spus de repetițe ori încă din 1923 – scria Dandea – nu facem altă politică decât politica românească, ce ne este sfântă datorie. Căci, necondiționat, minoritarii au dreptul să rămână credincioși neamului și credinței lor. Dar nu mai puțin drept este că noi nu ne putem mulțumi cu recunoașterea din partea lor a faptului istoric, că prin forța împrejurărilor au devenit cetățeni români, ci mai voim să vedem că și făptuiesc în consecință /.../ Dar poporul susținător de stat trebuie să se instituie în drepturile lui indiscutabile.“⁴

Atitudinea autorităților române, explicabilă în 1924, ar fi fost considerată drept o slăbiciune vinovată în 1934 și 1937, când s-a constatat că numeroși funcționari din sistemul administrativ transilvănean, departe de a face progrese, pierduseră și cele câteva rudimente de limbă română, confundând toleranța cu slăbiciunea. Practica acestor examene a fost calificată, după cum era de așteptat, drept un atentat împotriva minorităților etnice. Prin numeroase petiții, înaintate Societății Națiunilor, s-a încercat

¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană-Mureș (în continuare ANDJ-Mureș), Fond *Primăria orașului, Consiliu*, doc. 8359/1927, f. 1-2.

² Victor Suci, „Vocație administrativă și misionarism național“, în *Un om pentru Târgu-Mureș. Emil A. Dandea*, Fundația Culturală „Vasile Netea“, Târgu-Mureș, 1995, p. 52.

³ „Orașul“, Târgu-Mureș, 1 mai 1935.

⁴ *Dare de seamă...pe anul 1934*, p. 40-41.

acreditarea ideii că aceste examene constituiau o violare flagrantă a Tratatului Minorităților (art. 8 și 9), iar eliminarea limbilor minoritare din exercițiul administrației ar fi echivalat cu un atentat împotriva minorităților etnice¹. Exagerarea nu se susține documentar, dacă analizăm rezultatele examenelor de limba română la care au fost supuși funcționarii minoritari din serviciul administrației publice a municipiului Târgu-Mureș²:

Tabel nr. 1

<i>Autoritatea care a organizat examenele</i>	<i>Anul</i>	<i>Candidați</i>		<i>Absenți</i>	<i>Pensionați</i>
		<i>Reușiți</i>	<i>Respinși</i>		
Primăria municipiului Târgu-Mureș	1924	65	14	13	-
	1934	48	26	5	-
	1937	27	-	-	-
Total		140	40	18	

Din acest tablou rezultă că din cei 198 de funcționari minoritari care au fost supuși examenelor organizate în timpul primariatelor lui Emil A. Dandea, 70,8% fuseseră declarați admiși și doar 20,2% respinși, 9,9% ne reprezentându-se, realitate ce infirmă alegațiile care sprijineau părerea minoritarilor și chiar a cosângeniilor din opoziție că Dandea ar fi purificat etnic administrația municipiului. Faptul că în 1934 mai existau încă funcționari maghiari care trebuiau examinați demonstrează că statul român renunțase la deciziile pripite luate, la început, dintr-un explicabil puseu naționalist, lucrurile intrând pe un făgaș normal al înțelegerii interetnice. O dovadă în plus este și aceea că, în 1934, din cei 218 funcționari ai primăriei, peste 100 erau de origine etnică maghiară.³

De altfel, de cele mai multe ori, numărul funcționarilor publici minoritari disponibilizați era o pură ficțiune pusă în circulație cu multă durere în condei, de către presa maghiară. Este și cazul ziarului „Reggeli Ujság“, nr. 237/1934 care, din așa-zise cercuri bine informate, știa de concedierea unui număr de 22 de funcționari maghiari din serviciile administrației locale. Adevărul era că nu exista nici un ordin special referitor la numele și numărul funcționarilor care urmau a fi concediați. Există doar dispoziția generală a guvernului referitoare la funcționarii publici care nu cunoșteau limba oficială în măsura desfășurării normale a serviciului din care făceau parte și care urmau a fi supuși unui examen, care singurul era în măsură să hotărască în privința celor necorespunzători și care trebuiau să părăsească administrația. Din anuarele vremii⁴, rezultă că în timpul celor două mandate ale lui Emil A. Dandea (1922-1926; 1934-1937), în urma examenelor de limba română și a eficientizării serviciilor instituției, numărul funcționarilor publici minoritari din primărie era, în 1925, aproape egal cu cel al românilor, ceea ce demonstrează lipsa de fundament privind șovinismul românesc ce-l

¹ Pentru detalii, vezi Julian M. Peter, *L'emploi des langues minoritaires dans l'administration*, în „Revue de Transylvanie“, Cluj, 1937, III, 2, p. 189-198.

² ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura Județului Mureș*, dosar 13375/1939, f. 1; Virgil Pană, *Minoritari și majoritari în Transilvania interbelică*, Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2007, p. 95.

³ *Dare de seamă... pe anul 1934/35*, p. 60; „Orașul“, Târgu-Mureș, 1 mai, 1935.

⁴ *Calendarul administrativ pe 1925*, Cluj, 1925, p. 309-311; *Calendarul funcționarilor administrativi pe anul 1937*, Sighișoara, p. 179, 182.

caracteriza, după afirmațiile presei maghiare, pe edilul român, dar și lipsa funcționarilor români calificați, care trebuia suplinită prin transferuri din Vechiul Regat. Numărul funcționarilor maghiari va scădea vertiginos în al doilea mandat al său, după examenele din anii amintiți, fapt ce demonstrează că statul român își formase propriii săi specialiști, care se dovedeau mult mai fideli intereselor naționale decât colegii lor de altă naționalitate.

Tabel nr.2

<i>Anii</i>	<i>Orașul</i>	<i>Total</i>	<i>Din care</i>			
			<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
			<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
1925	Târgu-Mureș	165	84	50,91	81	49,09
1937	Târgu-Mureș	145	105	72,41	40	27,59

După cum era de așteptat, atitudinea lui Dandea față de funcționarii minoritari a avut urmări în plan politic și administrativ, aceștia refuzând colaborarea cu el. Pentru alegerile comunale din primăvara anului 1926, de pildă, organizația locală a Partidului Liberal făcuse alianță cu Partidul Maghiar. Întrucât, singurul liberal pe care maghiarii nu-l acceptau pe listă era Emil A. Dandea, la sugestia celor apropiați, primarul român i-a trimis lui Bernády György, președintele Partidului maghiar din Târgu-Mureș, deputat în Parlamentul României și primar al municipiului (1926-1929) următoarea scrisoare, în 8 februarie 1926: „Mult stimate D-le deputat. Când mă adresez Dv. a doua oară cu o scrisoare, întocmai ca și în cazul prim, rog tot o declarație sinceră. Cunoscându-vă caracterul cavaleresc de neexcepționat, sunt sigur că tot așa ca în primul caz o veți face și acum. Este vorba de aceea informațiune a prietenilor mei că Dv. și ca președinte al partidului maghiar, ați avea obiecțiune ca partidul liberal să mă candideze de consilier comunal pentru un loc care revine românilor pe lista comună cu partidul maghiar. Considerând că eu totdeauna am executat numai intențiunile partidului meu-întocmai cum odinioară în locul pe care-l ocup azi eu o ați făcut și Dv.- și acum în împrejurările politice schimbate, în calitate de consilier municipal voi face tot așa spre binele patriei și al orașului, conștiu de aceea că Dv. vă revine partea leului pentru înțelegerea dintre cele două partide. Este natural ca și partidul liberal intenționează să candideze de consilieri pe cei mai pregătiți oameni. Cum, după părerea cu care mă onorează prietenii mei, și modesta mea persoană este între aceștia, pentru orientarea mea, cu onoare vă rog să binevoiți a-mi arăta pe scurt motivul în cazul când excepționați într-adevăr candidatură mea. Aș fi dorit să iau personal declarația, adică motivarea Dv., dar cunosând că sunteți extrem de ocupat, am ales calea aceasta, deoarece nu știu dacă pentru discuția personală ar fi fost timp și ocaziune. Răspunsul lui Bernády a fost scurt, fără posibilitate de replică: „Prea stimate D-le primar! Cu referire la scrisoarea adresată mie în ziua de ieri vă comunic că informațiunea aceea conform căreia eu și în calitate de președinte al Partidului Maghiar din Târgu-Mureș am luat poziție contra candidaturii domnului primar pe lista comună a partidului liberal și a partidului maghiar, este întemeiată.¹

¹ „Glasul Mureșului”, Târgu-Mureș, 18 iulie 1937.

Revenirea liberalilor la putere în anul 1933 a produs noi schimbări în conducerea municipiului. Una dintre acestea a fost și numirea lui Emil A. Dandea ca președinte al Comisiei Interimare, în conformitate cu dispozițiile art. 16 și 21 din legea pentru modificarea unor dispoziții din L.O.A.L. Potrivit acestora, Comisia trebuia completată cu noi membri, români și minoritari, astfel ca numărul total al consilierilor să fie de 11, între aceștia aflându-se și cei doi vicepreședinți fixați prin lege pentru municipiul Târgu-Mureș. Astfel formată, Comisia cuprindea 6 români și 5 minoritari. Ministerul de Interne a acordat și demnitatea de al doilea vicepreședinte unui reprezentant al maghiarilor, respectiv lui Rádo Sándor. În felul acesta, pretențiile și susceptibilitățile Partidului Maghiar fuseseră satisfăcute și menajate. În primul rând, pentru că membrii desemnați, deja, de conducerea maghiară se păstrau fără cea mai mică modificare; în al doilea rând, pe lângă faptul că se mai numise unul în plus, respectiv Bustya Béla; în al treilea rând, se acorda și vicepreședenția unui membru maghiar, lucru ce constituise una dintre arzătoarele dorințe ale partidului respectiv.

Surprinzător, însă, la depunerea jurământului, membrii minoritari, atât cei vechi, cât și cei noi numiți, au declarat că refuză această formalitate și că nu vor lua parte la lucrările Comisiei Interimare, întrucât conducerea Partidului Maghiar nu-și dăduse agreementul.

După mai multe încercări nereușite de rezolvare a crizei administrative, Emil A. Dandea a fost nevoit să ceară Ministerului de Interne, după două luni, înlocuirea celor 5 reprezentanți maghiari cu alți membri. Drept urmare, în locul acestora au fost numiți alți 5 fruntași români ai urbei.¹ Cauza supărării Partidului Maghiar este dezvăluită chiar de Dandea, într-un articol publicat în 1934. Conducerea locală a acestei organizații politice, în prim-planul căreia se afla tot Bernády György, îl acuza că: a concediat „în masă” funcționarii maghiari; a trecut fără cruțare peste orice interes echitabil, prin urmare, activitatea sa excluzând o colaborare pașnică. Drept pentru care, în același comunicat de presă, elaborat după ședința Partidului Maghiar din 10 mai 1934, se aducea la cunoștința cetățenilor că se hotărâse o intervenție la structurile centrale pentru a se fixa alegeri comunale și la Ministerul de Interne pentru o eventuală schimbare a componenței Comisiei Interimare. Răspunsul lui Dandea a fost unul de bun simț, documentat și fără violențe de limbaj. Faptul că celor 371 funcționari și angajați minoritari li s-au alăturat, între anii 1922-1926, și 112 români, iar sinecurile au fost desființate, nu poate fi numit o concediere „în masă” a funcționarilor maghiari ci o palidă reparație pentru români. Nu se putea vorbi, spunea Dandea, despre încălcarea vreunui interes echitabil, atâta timp cât se vorbește cu fiecare în limba lui, iar $\frac{3}{4}$ din lucrările edilitare erau executate de către muncitori minoritari. Faptul că activitatea președintelui Comisiei Interimare ar fi exclus colaborarea se dovedea a fi o afirmație de rea credință, dacă se avea în vedere doar lucrările edilitare făcute în interesul întregii comunități: repararea străzilor, repunerea în funcțiune a uzinelor comunale de interes obștesc, a apeductului etc.; pe de altă parte, aprecia Dandea, între conducerea municipiului și toți cetățenii săi exista cea mai perfectă colaborare și înțelegere.²

Analizând cu multă atenție și discernământ opera administrativă a primarului român, rezultă că atitudinea lui Dandea față de minoritari a fost aceea a unui patriot român

¹ „Gazeta Mureșului”, 3 iunie 1934.

² „Orașul”, Târgu-Mureș, 1 iulie 1934.

transilvănean, animat de spiritul european al epocii sale, așa cum ilustrul său înaintaș, Bernády György, primar antebelic al orașului, fusese omul timpului său. Dacă istoricul Nicolae Iorga, încerca să explice într-o manieră psihologică atitudinea maghiarilor față de români, îndemnându-și conaționali din Transilvania la o atitudine ponderată și îngăduitoare față de nemulțumirile acestora¹, Emil A. Dandea, într-un Mesaj către Tron, încerca să-și convingă colegii parlamentari că patriotismul său nu era sinonim cu șovinismul și că nimeni nu era mai presus de lege. „Toleranță, da! Însă nu toleranță în dauna intereselor românești și nu toleranță chiar de-a dreptul contra legilor în vigoare și nu toleranță fără reciprocitate. Ar fi o negliobie, ba o crimă dacă de dragul unor fraze bombastice am înlătura o nedreptate față de naționalități, cu prețul unei nedreptăți mai mari, care am comite-o față de Stat sau de idea națională [...] Dacă în România nu ar simți românul, la tot pasul, cu mândrie, că este în țara lui, cum o simte germanul în Germania, ungurul în Ungaria, italianul în Italia, englezul în Anglia ș.a.m.d., care ar fi rostul acestei țări unică în lume“.²

¹ „În ce privește pe unguri – scria Iorga – trebuie să recunoaștem că au și ei o inimă de om și aceasta a fost deprinsă a bate într-un anumit ritm și e o durere tragică în sufletul lor, așa că pentru a le vorbi trebuie să le facem cunoscut că noi nu-i considerăm ca străini pe pământul în care, de la 1100 se găsesc ca lucrători și apărători“ (N. Iorga, *Propaganda în străinătate*, în *Politica externă a României*, 1927, p. 275)

² *Nemulțumirile Ardealului și Chestiunea minoritară*. Discurs rostit la Mesajul Tronului în ședințele Camerei Deputaților din 31 octombrie și 1 noiembrie 1928, București, Imprimeriile statului, 1928, studiu reeditat în *Un om pentru Târgu-Mureș: Emil A. Dandea*, Târgu-Mureș, 1995, p. 87-161.

Sistemul instituțional și strategia de politică maghiară a guvernelor din Budapesta 1918-1938*

Nándor BÁRDI

Keywords : institutional system, political strategy, foreign policy, governmental activity, Hungarian future plans

Abstract

The Hungarian Institutional System and Political Strategy of the Governments in Budapest 1918-1938

The study deals with the Hungarian foreign policy, referring to the Hungarians abroad, and also with the activity done in order to review the borders fixed at Trianon. The author analyses the governmental activity: strategies and future plans, the institutional system of the policy referring to the Hungarians, and some conclusions. The author didn't intend to present the Hungarian review plans, meaning autonomy, either to analyse the efforts to make international alliances, but tried to present those institutional structures which administrated that relational system.

Studiul are ca obiect politica externă ungară, referitoare la maghiarii de dincolo de granițele naționale, precum și activitatea desfășurată în vederea revizuirii granițelor trasate la Trianon¹. După o defnire a aparatului conceptual folosit, ne vom ocupa de activitatea guvernamentală propriu-zisă: de strategii și planuri de viitor, de sistemul instituțional al politicii referitoare la maghiari, urmând să structurăm și modalitățile de argumentare.

1. Concepte și perspective

1.1. Înțeleg prin conceptul de *politică maghiară* – folosit și în titlul lucrării – activitatea guvernelor din Budapesta, București, Belgrad și Praga, referitoare la maghiarii rămași dincolo de granițele naționale ungare după 1918². Activitatea politică a

* Prelegerea, care constituie baza acestui studio, a fost susținută la conferința istoricilor cehi și maghiari la Budapesta în 2006. Traducerea în limba română a textului a fost realizată de **Meister Róbert**.

¹ O prelucrare modernă a istoriei politicii revizioniste maghiare este oferită de Zeidler Miklós în: *A revizós gondolat* („Concepția revizionistă”), Osiris, Bp. 2001, 256.; este analizată și ca cult: *Irredentism in Everyday Life in Hungary during the Inter-war Period*. Același autor a redactat o culegere de documente reprezentative despre consecințele Trianonului în mentalitatea civică maghiară: Trianon. Osiris, Bp. 2003. 932.

² Conform recensământului din 1930 în Austria trăiau 10.442 de persoane care s-au declarat de naționalitate maghiară, în Cehoslovacia erau 585.434, în România 1.552.563, în Regatul Sârbo-Croato-Sloven 465.400.

elitelor minoritare maghiare va fi desemnată prin termenul de *politică minoritară*¹. Termenul de *politică națională* va desemna activitatea politică a guvernelor amintite, față de minoritățile naționale și etnice locuitoare pe teritoriul lor². În interpretarea politicii maghiare practicate de Budapesta, patru determinații istorice sunt definitorii. Timp de două secole, relațiile între Ungaria și țările vecine sunt determinate de aspirații naționale paralele. Un factor permanent generator de conflicte în aceste relații au fost mișcările naționale din interiorul Regatului Ungar până în 1918, iar după această dată, existența minorităților maghiare în statele noi constituite sau ale celor care și-au extins teritoriile (România și Regatul Sârbo-Croato-Sloven și Cehoslovacia). Aceste mișcări naționale erau în legătură permanentă și concomitentă cu instituțiile și mișcările sociale ale națiunii de obârșie, în timp ce erau supuse unui alt stat, cu aspirații naționale distincte.

1.2. Specificul edificării naționale maghiare – față de cea a altor națiuni ale acestui spațiu – constă în faptul că maghiarii, începând din anul 1868, aveau o deja o statalitate limitată, în timp ce problema centrală pentru celelalte mișcări naționale era instituționalizarea statală a propriilor aspirații sau – în cazul românilor și sârbilor care trăiau în Ungaria – integrarea lor într-un stat propriu, deja existent. Elita politică maghiară nu era în stare să administreze problema națională din mai multe cauze: a) era preocupată în primul rând de păstrarea propriilor poziții față de Viena; b) poziția maghiarimii în cadrul Monarhiei Austro-Ungare a generat o perspectivă imperială (conservarea ideii de statalitate a Sfântului Ștefan), care a dus la c) adoptarea și impunerea modelului francez de națiune-stat (promovarea și salvagardarea supremației culturale maghiare).

1.3. În 1918, regiuni cu o conștiință națională dezvoltată, a căror maghiarime, constituindu-se în comunități forțate, a dezvoltat în perioada interbelică un sistem instituțional cultural și politic propriu, s-au rupt de procesul edificării națiunii maghiare. Deși aceste comunități minoritare sunt părți ale societății politice din țările respective, ele nu sunt parte a procesului de constituire națională a acestora (nu fac parte din națiunea politică ceho-slovacă, română, sârbă), deoarece în aceste țări edificarea statului național s-a făcut tocmai împotriva pozițiilor sociale și economice ale maghiarilor (evreilor, germanilor). În consecință, elitele politice minoritare maghiare își concep strategia undeva în intervalul dintre procesul de constituire a națiunii din țara origine și cea statală.

1.4. După Trianon, edificarea națiunii maghiare s-a concentrat – din punct de vedere ideologic – asupra reconstituirii unei stări revoluate. Această ideologie revizionistă, *ca imagine a viitorului, a fost mai mult decât un scop al politicii externe: ea constituia cea mai largă și mai eficientă bază de legitimare a epocii horthyste*. În dilema de bază – circumscrisă de întrebarea dacă revizuirea internă/reformarea socială este mai

¹ Cel mai importante instituții politice maghiare în Cehoslovacia: Országos Keresztényszocialista Párt (Partidul Național Creștin-Socialist), Magyar Nemzeti Párt (Partidul Național Maghiar), Egyesült Magyar Párt (Partidul Unit Maghiar); în România: Országos Magyar Párt (Partidul Național Maghiar); în Iugoslavia: Országos Magyar Párt (Partidul Național Maghiar). Partidele respective au luat parte la activitatea organelor locale și la activitatea parlamentară.

² Problema este tratată de Romsics Ignác, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet Európában a 19. és 20. században* („Națiune, naționalitate și stat în Europa de Centrală de Est și în Europa de Sud-Est”), Napvilág, 2004. 419.

importantă, sau mai importante sunt cele legate de politica externă – scopurile legate de modernizare și cele naționale s-au regăsit din nou într-o contradicție. Mai bine zis, „reforma“ s-a putut institui doar impusă de sus, ca urmare a acțiunii mișcărilor cu o viziune politică de dreapta. Acestea – la fel ca și celelalte mișcări promovatoare de supremație națională din Europa Centrală – au etnicizat societatea, opunând-o celorlalte comunități din aceasta regiune, cu o identitate etnoculturală diferită: germană, maghiară sau evreiască. În Ungaria, acest fenomen de opunere s-a restrâns la comunitatea evreiască. Ca urmare, în Ungaria, chestiunea națională (axată pe problematica maghiarilor de dincolo de granițe) s-a împletit, în conștiința politică comună, în mod traumatizant, cu retorica politicii de dreapta și cu problema evreiască.

2. Activitatea guvernamentală

2.1. Dincolo de imaginea revizionistă a viitorului, care definea epoca, se aflau contradicții grave, iar administrarea acestora revenea guvernării. Problema centrală o constituia faptul că revizuirea era concomitent scop al politicii externe și baza legitimării sociale a epocii hortyste. Referirile la redobândirea teritoriilor răpite, funcționau ca sistem de argumentare ce structura așteptări care, în cele mai multe cazuri, surclasau problemele sociale și economice stringente. Ca urmare, nici politica profesionistă nu se putea prezenta cu planuri care, în locul reconstituirii Ungariei Mari, să prevadă scopuri mai realiste, concrete, cum ar fi revizuirea granițelor pe criterii etnice sau, ca soluție finală, cu propuneri de acordare de autonomii naționale. Cea de a treia contradicție consta în faptul că climatul internațional propice realizării planurilor revizioniste nu depindea de întreaga opinie internațională, ci – în întregime – de o grupare sau alta a marilor puteri. Așadar, trebuiau cântărite și consecințele orientării prioritare spre germani și italieni. După 1938, păstrarea independenței țării (a posibilității mișcărilor libere în contextul internațional), era cel puțin la fel de importantă ca și problema reviziunii. O nouă contradicție rezidă în faptul că în politica cotidiană scopurile revizioniste trebuiau acordate cu interesele unor partide și comunități minoritare maghiare central-europene. Mai precis, trebuia să se aibă în vedere posibilitatea de integrare în cadrul țărilor date și de salvagardare a pozițiilor sociale, economice și culturale ale minorităților maghiare. *Iată de ce trebuie să distingem între politica externă revizionistă, pe de o parte și o politică maghiară, pe alta.*

2.2. Din *duplicitatea strategică*, mai sus expusă, decurge și diferența dintre sistemul instituțional ungar și cel politic concret. În cele ce urmează, voi expune mai *întâi punctele de ruptură în interiorul străduințelor politicii maghiare externe revizioniste, iar mai apoi în cadrul politicii maghiare.*

2.2.1. Anii 1918-1920 au fost caracterizați simultan de o *activitate de pregătire a păcii și de planuri militare lipsite de orice teme*. După semnarea tratatului de pace de la Trianon, în anii 1920-1921, în centrul politicii maghiare externe s-au aflat acțiunile din vestul Ungariei (influențarea votului popular de la Sopron în vederea obținerii unui rezultat pozitiv), precum și încercările de a căuta o *alianță internațională*. Ceea din urmă s-a dovedit un insucces, deoarece a eșuat atât apropierea de francezi, cât și cea de germani. În consecință, anii 1921-1927 au fost definiți de o *politică de îndeplinire a tratatului de pace, asemănătoare cu cea germană, desfășurată în vederea consolidării*

europene. Încercarea de a căuta cooperarea Germaniei în problemele minorităților a fost un eșec.

După semnarea tratatului de prietenie italo-maghiar, cu care Ungaria a ieșit din izolarea datorată pactului numit Mica Antantă, precum și după acțiunea revizionistă inițiată de Lordul Rothermere, politica externă ungară și Bethlen István *au început să declare, în mod manifest, intențiile lor revizioniste*¹. Au prezentat însă un *plan concret de modificare a granițelor* doar în 1933-1934². Începând cu ralierea la Axă, perioada 1933-1938 a fost determinată, în esență, de o *orientare a politicii externe forțat germană*, caracterizată în mod clar de pretenția de schimbare a relațiilor internaționale și de intenția de a câștiga beneficii în urma modificărilor preconizate. Paralel, politica externă ungară s-a străduit să realizeze legături echilibrate și cu Italia, Marea Britanie și Mica Antantă – subordonând însă aceste intenții planurilor revizioniste.

2.2.2. *Politica maghiară* din epocă era reprezentată de ideile lui Jancsó Benedek, conform cărora maghiarimea și-a pierdut doar integritatea teritorială, i-a rămas însă neatinsă – protejată de înțelegerile privind minoritățile naționale – integritatea culturală, iar ea trebuie menținută, împreună cu ponderea demografică, pozițiile economice și sociale, în așa fel încât acestea să poată fi folosite ca bază pentru pretenții la un viitor tratat de pace³. Acesta este motivul pentru care politica maghiară de subvenționare a pus un accent atât de evident pe sprijinirea învățământului confesional și pe cea a sferei publice minoritare (mai cu seamă pe presă).

În prima parte a anilor '20, guvernările budapestane priveau partidele politice maghiare de dincolo de granițe ca pe niște prelungiri instituționale ale vieții politice ungară. Însă, în cea de a doua parte a acestor ani, au apărut tot mai accentuat diferențele de interese regionale ale partidelor maghiare din cele trei țări vecine. Cu toate acestea, aceste partide nu luau decizii importante fără o consultare prealabilă a celor ce se numeau în epocă „forurile competente”. Desigur, deciziile și inițiativele de partid erau chiar la origine legitimate de legăturile ungară și de resursele distribuite prin aceste filiere. În pofida faptului că în țara cu cea mai avansată democrație din regiune – în Cehoslovacia, aproximativ 30% din maghiari au votat cu partidele social-democrate, respectiv comuniste, trimițând, în acest fel, chiar deputați maghiari în parlamentul de la Praga – opinia publică din epocă considera partide maghiare doar pe cele burgheze.

În perioada schimbării puterii (1918-1920/22), Budapesta – în cadrul politicii referitoare la maghiarii care trăiau în țările vecine – a propus și pretins de la (fosta) elită de funcționari transilvăneni *pasivitate politică*, iar pentru Cehoslovacia a propus refacerea vechilor structuri de partid (Până la încheierea perioadei de optanță, în 1920, în Serbia până și cetățenia sau drepturile politice erau încă incerte). Când a devenit evident că transformările sistemului internațional vor fi de lungă durată, iar ca urmare, consolidarea Ungariei a devenit prioritară, politica maghiară susținută de Budapesta, recomanda integrarea maghiarilor minoritari – prin acțiuni autonome de partid – în viața

¹ Bethlen István, „Magyarország hivatása a Dunamedencében”, în *Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. U.ő.: Mit tett a kormány 1926 óta* („Rolul Ungariei în bazinul Dunării”, în *Scrierile și cuvântările contelui Bethlen István*), Genius, Bp. 1933. 184-187 și *Ce a făcut guvernul din anul 1926*.

² Zeidler Miklós, „Gömbös Gyula”, în *Trianonul și gândirea politică maghiară 1920-1953*, Red. Romsics Ignác, Osiris, Bp. 1998, 70-94.

³ Jancsó Benedek, *A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa* („Societatea maghiară și soarta minorității maghiare aflată sub dominație străină”), *Magyar Szemle*, 1927. 1.sz. 50-57.

politică din țările beneficiare de pe urma tratatului de pace. Dincolo de *asigurarea unității vieții politice maghiare*, s-a încercat formarea unor *majorități locale*, cooperând cu celălalte minorități din aceste regiuni (slovaci, ruteni, croați, bunevați, germani etc.), sau cu etnia majoritară locală (românii transilvăneni). De asemenea, s-a sprijinit elaborarea sau susținerea unor *ideologii împotriva pătrunderii tendințelor de centralizare* impuse de statele naționale (încurajarea transilvanismului, slovenismului, ideologiei „originarilor“ din Slovacia și Rutenia Subcarpatică). Până la sfârșitul anilor '20, a devenit evident că aceste încercări nu duc la rezultatele scontate, Ungaria neputând asigura influența politică, nici surse economice suficiente pentru determinarea grupărilor regionale – nemaghiare – să se opună centrelor pragheze, belgradene sau celei bucureștene. Mai mult decât atât, unele dintre aceste partide regionale au ajuns la putere, iar tendința partidelor minoritare maghiare era de a pactiza cu oricare dintre guverne¹. Ca urmare, până la sfârșitul celui de al doilea deceniu, aceste partide maghiare s-au trezit peste tot într-o *poziție defensivă*, atragând atenția asupra lor – cu sprijinul Budapestei – doar prin diversele plângeri înaintate Ligii Națiunilor². Strădania lor în viața politică internă a devenit încercarea de determinare a partidelor majoritare pentru o reglementare a problemei naționale pe cale juridico-politică mai degrabă, decât prin confruntări politicianiste. În această perioadă – care poate fi caracterizată în această regiune prin concentrare națională – *politica guvernelor din Budapesta s-a focalizat spre restructurarea interioară și unificarea societăților minoritare maghiare*³ de dincolo de granițe. Scopul principal a devenit cuprinderea cea mai largă a acestor comunități, iar menținerea pe cale instituțională a alternativelor politice a devenit problema cheie. În cea de a doua parte a anilor '30, erau în curs tratative cu Mica Antantă și tratative directe cu unele dintre țările vecine (Iugoslavia, România) în privința problemei minorităților dar, în profida acestora, *în centrul politicii externe maghiare erau pregătirile pentru revizuire*⁴.

2.3. Dacă e să analizăm *sistemul instituțional* al acestei politici, rolul cheie până în anul 1931 îi revine, în mod evident, prim-ministrului Bethlen István. În anii '30 a crescut rolul și influența Ministerului de Externe, iar rolul de mediere a instituțiilor civile în politica maghiară s-a diminuat semnificativ. În cadrul activităților guvernamentale, Bethlen István și-a asumat atât conducerea politicii externe, cât și rolul de negociator cu liderii maghiarimii de dincolo de granițe.

¹ În România, urmaș al Partidului Național Român din Transilvania, Partidul Național-Tărănesc a dat prim-ministrul în anii 1928-1930 și 1931-1932. Partidul Național Maghiar din România (Országos Magyar Párt) a încheiat un pact pentru alegeri cu Partidul Popular condus de Averescu în 1923, iar mai apoi, în 1926, cu Partidul Liberal, și din nou, în același an cu Partidul Popular. În 1925, Partidul Popular Slovac avea ca punct central al programului său autonomia Slovaciei, dar în 1927, ajungând în coaliția guvernamentală, a reușit doar formarea administrației regionale. Partidul Micilor Proprietari din Cehoslovacia, condus de Szent-Ivány József, a încercat o politică activă, având ca scop accesul la guvernare, însă fără succes deoarece, din rațiuni de politică internă, majoritatea guvernamentală a fost alcătuită cu germanii sudeti.

² Zeidler Miklós, „A nemzetek szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók” („Liga Națiunilor și petițiile minoritarilor maghiari”), în *Etnopolitika*. Red, Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, TLA, 2003. 59-83.

³ Mai larg despre asta, în legătură cu succesiunea generațiilor: Mikó Imre, *Erdélyi politika* („Politica transilvană”), Hétel, 1942. nr. 2. 597-631.

⁴ Tilkovszky Lóránt, *Revizió és nemzetiségpolitika Magyarországon* („Politica revizionistă și națională în Ungaria”), MTA TTI, 1967. 349; Sallai Gergely, *Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete* („Premisele diplomatice și politice ale primului dictat de la Viena”), Századok 2000. nr. 3. 597-631.

2.3.1. Activitatea Ministerului de Externe la reprezentanțele diplomatice pragheze, bucureștene sau belgradene¹ s-a împletit cu acțiunile *Departamentului Guvernamental al Naționalităților și Minorităților*, care s-a contituit încă dinaintea primului război mondial². În perioada respectivă, departamentul avea două secții: una care se ocupa de problemele maghiarilor din străinătate, iar cealaltă de problemele minorităților din interiorul Ungariei. În 1918, s-a înființat Ministerul Naționalităților sub conducerea lui Jászi Oszkár. După înfrângerea Republicii Sfaturilor, începând din toamna anului 1919, de problemele maghiarilor rămași pe teritoriile pierdute s-au ocupat mai multe ministere: Ministerul de Externe, Ministerul Propagandei, Ministerul Învățământului Public și al Cultelor, Ministerul Naționalităților – condus de politicianul minoritar german Bleyer Jakab – precum și așa-numitul Minister al Transilvaniei, care se ocupa de pregătirea tratativelor de pace, condus de Bethlen István. Cele două personalități definitorii ale Ministerului Transilvaniei, confidenții lui Bethlen István – Jancsó Benedek și Sebess Dénes – vor prelua, în primăvara anului 1920, sarcina de a menține legăturile cu maghiarimea rămasă dincolo de granițe, dar nu în cadrul Ministerului de Externe sau Ministerului Naționalităților, ci organizând pentru acest scop diferite societăți civice [Bocskay Szövetség („Uniunea Bocskay“), care se va transforma în Népies Irodalmi Szövetség („Asociația Literară Populară“); Rákóczy Szövetség („Uniunea Rákóczy“), Szent Gellért Társaság („Societatea Sfântul Gellért“)]. În aprilie 1921, în cadrul sistemului instituțional guvernamental, se desființează Ministerul Naționalităților, sarcinile lui fiind predate departamentului III, iar din 1922 – departamentului II al prim-ministrului. Conducerea acestui departament – care nu se ocupa de maghiarii din Austria sau de cei din Vest, ci doar de cei din România, Cehoslovacia și Iugoslavia, precum și de naționalitățile din Ungaria – va fi asigurată până în 1944 de Pataky Tibor. În anii '20, departamentul avea între 7 și 9 angajați, iar numărul lor a crescut la 17 în deceniul următor. Desfășurau o muncă operativă cotidiană: pe de o parte ei țineau legăturile cu maghiarii din exterior, iar pe de altă parte, în intențiile lor figura și cea de consiliere, elaborând sau transmițând rapoarte într-o tematică dată, de și despre personalități sau instituții civice. Cea mai mare parte a documentelor elaborate de ei era de ordin statistic sau informatic³.

2.3.2. Ministerul de Externe transmitea problemele minorităților spre centrele marilor puteri și se implica în propaganda destinată străinătății. Începând din a doua parte a anilor '20, reprezentanțele diplomatice ungare din Europa Centrală întrețineau legături stânse cu conducătorii minorității maghiare, trimițând la Budapesta rapoarte periodice privind problemele minoritare. În timpul în care acesta era prim-ministru, erau subordonate exclusiv lui Bethlen, iar mai târziu aceste probleme intrau în competența departamentului II al prim-ministrului. Ministerul de Externe preagătea pe plan internațional premisele reviziunii, iar pe lângă această preocupare își asuma rolul de reprezentant al acțiunilor de ocrotire a minorităților, atât pe plan bilateral cât și pe scena

¹ Membrii consulatului de la Belgrad – în urma unei decizii luate la Budapesta – nu aveau voie să ia legătura cu reprezentanții maghiarilor din Voivodina.

² O selecție din documentele departamentului: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919-1944* („Documente selectate ale Departamentului Guvernamental al Naționalităților și Minorităților. 1919-1944“). Red, Bán D. András, TLA, Bp., 732. Istoria departamentului este detaliată în prefața semnată de Rosics Ignác. p. 1-7.

³ *Ibidem*.

internațională. Pe plan bilateral desfășura tratative permanente cu statele din Mica Antantă. Pe plan internațional munca de ocrotire a minorităților se concretiza în susținerea și prezentarea plângerilor la Liga Națiunilor; în susținerea Congresului European al Minorităților Naționale; în desfășurarea propagandei în favoarea minorităților¹.

2.3.3. Împreună cu confidenții săi ardeleni – o parte a lor au participat la activitățile de pregătire a tratativelor de pace, iar mai apoi au lucrat la departamentul III, respectiv II al prim-ministrului – Bethlen István a înființat, în primăvara anului 1920, „Uniunea Bocskay“ (Bocskay Szövetség), care mai târziu a luat denumirea de „Asociația Literară Populară“ (*Népies Irodalmi Társaság*), având ca scop ajutorarea „teritoriilor rupte din Ungaria de Est“. În 27 mai 1921, Consiliul de Miniștrii – care s-a întrunit pentru dezbaterile bugetului de stat pentru anul următor – a delegat pe primul ministru pentru întâlniri cu reprezentanții organizațiilor maghiarilor de dincolo de granițe, în vederea convenirii asupra unor posibilități de colaborare. Nu știm dacă întâlnirea a avut loc, cert e că la ședința guvernului din 12 august 1921 s-a aprobat propunerea lui Bethlen pentru înființarea „Centralei Uniunii Societăților Civice“ [*Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja (TESzK)*]². Cu șefia Centralei a fost investit Teleki Pál, avându-l ca adjunct pentru conducere operativă pe Papp Antal. Hotărârea Consiliul de Miniștrii preciza faptul că în privința problemelor privind maghiarii de dincolo de granițe – după o consultare a miniștrilor de resort în probleme concrete – prim-ministrul are drept de decizie în exclusivitate; iar prim-ministrul poate lua legătura cu organizațiile sociale în privința acestor probleme, doar prin oficiul condus de Teleki. Sarcina Centralei era coordonarea activităților din Ungaria pentru sprijinirea maghiarilor de dincolo de granițe și apărarea intereselor lor. În fapt, acest lucru nu însemna altceva decât că acest oficiu – subordonat prim-ministrului – rezolva problemele maghiarilor de dincolo de granițe prin *Rákóczy Szövetség* („Uniunea Rákóczy“) pentru teritoriile Subcarpatice; *Szent Gellért Társaság* („Asociația Sfântul Gellért“) pentru teritoriile sudice și Banatul de la sud de Mureș anexate de România; iar *Népies Irodalmi Társaság* („Societatea Literară Populară“) pentru teritoriile Ungariei de Est – cu excepția părții bănățene – aparținând acum României³. Din această instituție făcea parte și *Magyar Nemzeti Szövetség* („Uniunea Națională Maghiară“), care a cooptat *Területvédő Liga* („Liga de Apărare a Teritoriului“), ocupându-se în mod prioritar de propaganda externă. Formal, de *TESzK* aparținea *Magyar Külügyi Társaság* („Asociația Maghiară de Politică Externă“), *Szociográfiai Intézet* („Institutul de Sociografie“) și *Államtudományi Intézet* („Institutul de Teorie a Statului“), fără ca Papp Antal să participe la conducerea lor efectivă. După înființarea *TESzK*, Bethlen insista în mod deosebit ca în problemele maghiarilor de dincolo de granițe – care nu puteau fi tratate în cadrul guvernamental – să nu aibă competență și drept de acțiune decât organizațiile care aparțin acesteia. Dar nici aceste organizații, făcând parte din *TESzK*, nu aveau dreptul de a menține legături nemijlocite cu Consiliul de Miniștri sau cu ministerele. Avea acest drept în exclusivitate doar secretarul *TESzK*, Papp Antal.

¹ Eiler Ferenc, *Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között* („Congrese internaționale pentru apărarea intereselor minorităților în perioada interbelică“), Regio, 1966. nr. 3. 141-168.

² MOL K 27 Mt. jkv. 1921. augustus 12 (pol.)

³ Nu am găsit nici măcar referințe la activitatea din anii '30 în arhivele care oricum sunt fragmentare: A Társadalmi Szervezetek Központjának iratai MOL K 437.

Pregătirea deciziilor politice, sprijinul politic concret și menținerea legăturilor intra chiar și după înființarea TESzK în competențele prim-ministrului. Asociațiile făcând parte din TESzK transmiteau subvențiile guvernamentale maghiarilor de dincolo de granițe și desfășurau propaganda externă în mod neoficial. Planurile lor, bugetele lor anuale erau întocmite de oficialii Ministerului de Finanțe, de prim-ministru și de reprezentanții TESzK. Justificarea sumelor transmise dincolo de granițe se făcea trimestrial doar față de Departamentul II¹.

Putem deosebi trei etape în activitatea TESzK. În prima etapă, între anii 1921-1925, a coordonat activitatea organizațiilor de sprijin a maghiarimii de dincolo de granițe, desfășurând și propagandă revizionistă în atingerea acestui scop. Aceasta din urmă fără succes, probabil din cauza intereselor specifice ale Ministerului de Externe și ale Asociației de Politică Externă și – după bănuielile noastre – din cauza sejurului prelungit al lui Teleki în străinătate. În următoarea perioadă, între anii 1925-1932, activitatea s-a redus la organizarea transmiterii de ajutoare prin asociațiile membre, din țara mamă spre exterior. Instituția investită cu propaganda revizionistă a devenit Liga Revizionistă. Datorită climatului internațional mai destins, politicienii maghiarilor de dincolo de graniță aveau acces de acum și la forurile internaționale, iar legăturile cu ei nu mai aveau nevoie de secretizare. De acum, Teleki sprijinea dezvoltarea *Államtudományi Intézet* („Institutului de Teorie a Statului“) – în vederea pregătirii „într-un mod profesionist“ a reviziunii, în speranța organizării viitoare a unei noi consfătuiri a marilor puteri, dedicată acestui scop. Din anul 1931, nu există referințe despre faptul că TESzK – ca organizație coordonatoare – ar fi participat la transmiterea subvențiilor destinate celor de dincolo de granițe.

Dintre organizațiile subordonate TESzK, „Societatea Literară Populară“ (*NIT, Népies Irodalmi Társaság*), condusă până în 1931 de Jancsó Benedek, a avut cea mai febrilă și extinsă activitate. Avea trei sarcini principale. Pe de o parte a mijlocit trimiterea subvențiilor spre Transilvania, avizând cererile înaintate în acest sens. Pe de altă parte, secția politică a *NIT* a colecționat materiale din presă și a elaborat analize despre situația minorității maghiare din România. Cea de a treia sarcină era susținerea de colegii pentru studenții ardeleni care învățau în Ungaria, iar în anii '30, a organizat cursuri de perfecționare și a acordat burse pentru intelectualii maghiari din Transilvania².

Constatând lipsa de nivel a propagandei revizioniste, desfășurată pe tărâm internațional în perioada 1923-1924, Betlen István a procedat la transferarea respectivei propagande – subvenționată de stat și adresată străinătății – sub competența TESzK (implicit al lui Teleki László). Pentru fondarea acesteia a început o muncă sistematică de strângere de date în *Államtudományi Intézet* („Institutul de Teorie a Statului“), întemeiată tocmai în acest scop și care a funcționat până în 1940 (începând din 1941 – ca parte a Institutului Științific „Teleki Pál“ – această instituție lucra deja la strângerea materialului în vederea tratativilor de pace ce vor urma după cel de al doilea război

¹ MOL K 27 (pol)jvk. 1921 augusztus 12. Despre exceptare de sub control: Scrisoarea lui Pap Antal adresată lui Pataky Tibor, la 19. august 1925. MOL k 437 – 10 – 1928. 25. f.

² Dspre NIT mai detaliat: Bárdi Nándor, „Keleti Akció – A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években“, („Acțiunea Est – Sprijinirea instituțiilor maghiare din România din partea Ungariei în decursul anilor '20.“), în Diószegi László (red.), *Magyarságkutatás 1995-96*. TLA, Bp., 1996. 143-190.

mondial). Institutul supervizat de Teleki, dar de fapt condus de geograful savant Rónai András, a studiat statisticile, relațiile economice, politice, juridice ale țărilor învecinate, precum și pe cele privind situația minorităților. Putem distinge trei perioade în istoria *Államtudományi Intézet (ÁTI)*. S-a constituit, propriu-zis, între anii 1924-1928, prin colectarea și sistematizarea materialelor Institutului Sociografic și a celor de care dispuneau instituțiile din subordinea *TESzK*. În perioada dintre anii 1928-1936, la *ÁTI* cei 8-10 colaboratori cu studii superioare și cei 16-20 asistenți au prelucrat presa și cărțile editate în țările vecine, întocmind o listă detaliată de indici tematici. La baza de date, astfel realizată, aveau acces doar cercurile guvernamentale, iar colaboratorii institutului nu publicau nici ei analize detaliate. Toate acestea s-au schimbat doar între 1936-1938, când au pornit acțiuni de informare internațională la nivel de experți. În 1938, respectiv în 1940, aici s-a făcut și structurarea sistemului maghiar de argumente folosit la primul și la cel de al doilea dictat de la Viena. Mai târziu *ÁTI* a jucat un rol cheie și în administrarea teritoriilor redobândite¹.

2.3.4. *Activitatea de propagandă legată de revizuire* s-a desfășurat nu numai la Ministerul de Externe, ci și într-o serie de organizații sociale. În 1918, s-au constituit mai multe duzini de organizații, care „militau pentru integritatea teritorială a Ungariei“. Dintre aceste organizații, cea mai activă s-a dovedit a fi *Területvédő Liga (Tevél)* [„Liga de Apărare a Teritoriului“], care intenționa deșteptarea sentimentelor naționale maghiare și recăștigarea simpatiei fostelor minorități. Conform tratatului de pace, guvernul a dizolvat această organizație (*Tevél*), urmând ca din ea să ia naștere, în 1920, organizația *Nemzeti Szövetség* („Uniunea Națională“). Cum această organizație a refuzat recunoașterea tratatului de pace de la Trianon, nu a servit decât pentru propagandă internă. În aprilie 1920, experți în politică externă au înființat *Magyar Külügyi Társaság* („Societatea Maghiară de Politică Externă“), care avea ca scop dezvoltarea culturii politice (externe) a societății maghiare și transmiterea spre străinătate a culturii maghiare, împreună cu definirea doleanțelor de politică externă².

În anul 1927, în vederea unificării acțiunilor de propagandă revizionistă, care în urma acțiunilor lordului Lothermere a luat avânt atât în Ungaria, cât și în toată Europa, diverse asociații civice și grupuri de interese economice – cu sprijin guvernamental – au contuit Liga Revizionistă (*Revíziós Liga*). În fruntea Ligii a fost ales scriitorul de mare renume în acea vreme, Herczeg Ferenc, care avea la activ 270 de volume publicate în limba maghiară și în limbi de circulație internațională. Liga avea în componența sa mai mult de 50 de organizații membre. Revista de politică externă maghiară „*Magyar Külpolitika*“ a apărut din anul 1931, sub auspiciile Ligii, dar mai editau și alte reviste prestigioase trilingve, în limba franceză, respectiv engleză. (*Nouvelle Revue de Hongrie, Hungarian Quarterly*). Editau deasemenea și buletine de știri în limbile franceză și engleză. Cealaltă latură a activității propagandistice a fost desfășurată de birourile externe, care urmăreau influențarea opiniei publice din țările în care funcționau, în favoarea reviziunii. Astfel de birouri erau instalate la Londra, Paris, Milano, Amsterdam, Geneva, Berlin, Varșovia și la Washington. Propaganda se concentra asupra cazurilor de știrbire a drepturilor minorității maghiare, pe caracterul nedrept al tratatului de pace de

¹ Márffy Albin, *A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete* (Institutul de Teorie a Statului a Societății Maghiare de Statistică).

² Zeidler Miklós, *A revíziós gondolat* („Idea de revizuire“), Osiris, Bp. 2001. 256.

la Trianon, pe necesitatea asigurării supremației maghiare, necesitate decurgând din caracterul unitar din punct de vedere geografic economic și istoric al teritoriilor¹ asupra cărora se concentrau.

3. Argumente

În cele ce urmează, voi structura sistemul de argumente uzitat de instituțiile de politică maghiară. Mare parte din aceste argumente au apărut cu ocazia tratativelor de pace care au încheiat primul război mondial, elemente noi au fost incluse doar de argumentările referitoare la minorități.

Sistemul de argumentare specific propagandei revizioniste maghiare îl vom rezuma – doar cu intenția de a le semnală – distingând patru structuri. Din primul grup de argumente fac parte cele care se referă la *unitatea geografică și economică specifică Bazinului Carpatic*, unitate formată în decursul unor secole de relații istorice (legăturile create între munți și câmpie, funcția de centru organizatoric regional al Budapestei). Toate acestea au fost subliniate și dovedite de anomalii economice apărute după 1918. Din cel de-al doilea grup face parte discursul în care argumentarea apelează la consecințele istorice benefice ale stătalității maghiare și la *superioritatea culturală maghiară*. Cel de-al treilea mod de abordare are ca punct de plecare aserțiunea conform căreia, din punct de vedere geopolitic, se impune o *putere de echilibru* ponderatoare între Germania și Rusia, iar acest echilibru nu poate fi asigurat decât de state puternice și stabile cum ar fi Polonia și Ungaria, dominante în Bazinul Carpatic. Cel de-al patrulea grup de argumente subliniază faptul că *noile state au fost incapabile să gestioneze problema minorităților*, mai mult decât atât, situația e mult mai instabilă, iar problema minorităților era mai gravă decât a fost înainte de 1918 în cadrul Monarhiei Austro-Ungare.

De aceste argumente se leagă atât politica maghiară promovată de Budapesta, cât și discursul argumentativ complementar al elitelor minorității maghiare din țările învecinate. Dominante sunt *apelările la reglementările problemei minoritare perscrise de tratate*, iar în anii '30 ponderea în argumentări o dețin criticile sistemului de soluționare a plângerilor înaintate de minorități Ligii Națiunilor. În Voivodina erau reclamate problemele privind dreptul de folosire a limbii materne, în România plângerile se axau pe lipsa autogovernării ținutului secuiesc, prescrisă de convențiile referitoare la minorități, iar în regiunea subcarpatică se pune accentul pe autonomia administrativă promisă de multe ori de Praga, fără să se realizeze însă².

Dominant în anii '20 a fost cu precădere discursul politic axat pe argumentele din cea de-a doua grupă, care accentuau *existența unor conflicte izvorând din presiunile centrelor statelor naționale asupra regiunilor, presiuni exercitate în vederea unificării*. Din partea maghiară, se accentuau punctele de ruptură, subliniind nemulțumirile regionale. În România, în strădania de a contracara pătrunderea în Transilvania a elitei politice și economice liberale din vechiul regat, s-a încercat construirea unui anumit transilvanism³ politic. În toate regiunile Bazinului Carpatic s-au născut lozinci de felul: „Transilvania aparține transilvănenilor“. În Slovacia și în regiunea Subcarpatică se

¹ Idem, *A Magyar Revíziós Liga* („Liga Revizionistă Maghiară“), Századok, 1997, nr. 2. 303-352.

² Forul argumentărilor sistematice, între anii 1922-1942, a fost revista „Magyar Kisebbség“ (Glasul Minorităților, Die Stimme der Minderheiten, La Voix des Minorités).

³ De ex. Szász Zsombor, *The Minorities in Rumanian Transsylvania*, Richards, London, 1927. 414.

împotriveau pătrunderii aparatului administrativ și economic de origine cehă, sprijinând mișcarea națională slovacă, invocând drepturile de „originari“. În cazul Iugoslaviei, s-a încercat accentuarea conflictului regional Voivodina-Belgrad, respectiv Zagreb-Belgrad, în așa fel încât să suprapună în ele interesele minoritare maghiare.

Al treilea grup de argumentare implică *discursul care reproșa neîndeplinirea hotărârilor și promisiunilor făcute înainte sau în timpul schimbării puterii (și în interesul acesteia)*. Printre altele, se reproșa neîndeplinirea acum – din partea noilor elite național-politice, care după 1918 au devenit majoritare – a propriilor doleanțe naționale. Se comparau scopurile politice manifest declarate în momentul destrămării monarhiei austro-ungare, cu situația ulterioară constituită de fapt. În fine, au comparat politica națională liberală din Ungaria de dinainte de 1918, cu politica maghiară a statelor beneficiare ale tratatelor de pace.

Studiul nostru nu și-a propus prezentarea planurilor maghiare de revizuire, respectiv de autonomie, nici analiza cultului revizionist sau a eforturilor de a realiza alianțe internaționale, ci a încercat prezentarea acelor structuri instituționale care administrau acest sistem relațional.

Maghiarii din România – Românii din Ungaria în secolul XX. O analiză comparativă

Alexandru GHIȘA

Keywords: Minority standards, Hungarians, Romanians, European minority rights, Hungarian-Romanian relations.

Abstract

The Hungarians in Romania – The Romanians in Hungary in the 20th Century. A Comparative Analysis.

The Hungarian in Romania and the Romanian in Hungary are two important factors in the development of Romanian-Hungarian relation. During the 20th century both communities have known the minority status with results that were more or less positive for the Hungarians living in Romania and utterly disastrous for the Romanians in Hungary. The situation of the latter also comes as a consequence of the double standard politics concerning minorities exercised by Budapest – an assimilation politics practiced inside the state and an excessive demand for rights and liberties for the Hungarians abroad. Today, when both Hungary and Romania are EU members and have got a permissive legislation, both minority communities should benefit from the same rights and liberties irrespective of their number.

Relațiile interetnice din România au fost și continuă să fie subiect de studiu pentru foarte mulți analiști din țară și din străinătate. Această tematică a minorităților din România se bucură de o atenție deosebită mai ales în Ungaria – atât la nivelul elitelor specializate în istorie, sociologie, demografie etc., cât și la nivel guvernamental și al organizațiilor nonguvernamentale. Mai mult, opinia publică din Ungaria este la curent cu tot ce se întâmplă în România. Există un întreg aparat mediatic care informează opinia publică ungară pe acest segment. În România lipsesc însă studiile privind situația minorităților din Ungaria. Elitele intelectuale din țara noastră și mai ales opinia publică românească este foarte puțin informată despre ceea ce se întâmplă în Ungaria în planul relațiilor interetnice. Și Ungaria mai are minorități și există probleme serioase în ce privește relațiile între majoritatea ungară și comunitățile alogene minoritare.

Ungaria are astăzi o populație de 10.055.000 de locuitori, din care 84,4 % sunt maghiari și 15,6% minorități, din care românii, în număr de 7.995, reprezintă 1%¹. Conform legii care reglementează statutul minorităților în Ungaria (Legea nr. 77, adoptată la 7 iulie 1993) sunt recunoscute 13 „minorități naționale și etnice” – armenii,

¹ H.C. Matei, S. Neguț, I. Nicolae, *Enciclopedia Statelor Lumii*, București, Editura Meronia, 2008, p. 679. Sunt folosite date statistice la nivelul anului 2007.

bulgarii, croații, germanii, grecii, polonezii, românii, rutenii, sârbii, slovacii, slovenii, țigani și ucrainenii¹. 12 dintre minorități sunt recunoscute ca *naționale și constitutive de stat*, având și corespondență externă, respectiv existența unui *stat înrudit*, ceea ce se numea până acum „țara mamă”. Numai în cazul țiganilor se aplică denumirea de minoritate *etnică*, pentru că nu au un *stat înrudit* și nu pot fi considerați *factor constitutiv de stat*².

România, la o populație de 21.528.627, are 89,5% etnici români și 10,5 % minorități naționale, conform recensământului din 18 martie 2002³. În România sunt recunoscute 20 de minorități naționale – albanezi, armeni, bulgari, cehi, croați, evrei, germani, greci, italieni, macedoneni, maghiari, polonezi, ruși, ruteni, sârbi, slovaci, tătari, turci, țigani și ucrainenii. Maghiarii din România, în număr de 1.434.377, reprezintă 6,6%⁴.

În relațiile internaționale dintre state s-a ajuns, mai ales în ultimele două decenii, după schimbările geopolitice din toamna anului 1989 – prăbușirea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est după principiul dominoului și vara anului 1991, dezmembrarea URSS – la mutații importante în ceea ce privește relațiile interetnice. În sens negativ s-a ajuns la o acutizare a problematicei minorităților în spațiul ex-iugoslav, în Balcani, dar și în spațiul ex-sovietic. În sens pozitiv, atât în plan bilateral, prin acorduri de protecție reciprocă a minorităților și multilateral, la nivelul Europei prin Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) și Consiliul Europei, s-a lucrat pentru o standardizare a drepturilor și libertăților care se cuvin acordate minorităților naționale. Au fost create instituții cu atribuții exprese în monitorizarea situației minorităților. A fost înființată instituția Înalțului Comisar pentru Minoritățile Naționale al CSCE (din decembrie 1992 OSCE, organizație internațională interguvernamentală), cu sediul la Haga. Înalțul Comisar OSCE a primit atribuții să efectueze misiuni la fața locului în toate punctele considerate sensibile de pe harta Europei, dar și rolul de alertare și cerere de întreprindere urgentă a unor măsuri în cazul iminenței unui conflict, de negociere cu autorități de stat, organizații neguvernamentale și persoane fizice reprezentative pentru identificarea unor soluții pe termen lung⁵.

La Consiliul Europei, problematica minorităților naționale a dobândit statut prioritar încă din 1989. Pentru definirea, promovarea și aplicarea drepturilor persoanelor aparținând minorităților, ca parte a politicii europene de realizare a drepturilor omului, au fost adoptate numeroase rezoluții și recomandări votate în Adunarea Parlamentară, concretizate în hotărâri judecătorești ale Curții Europene a Drepturilor Omului și în două tratate pan-europene referitoare la minorități – Convenția-cadru privind minoritățile naționale și Carta limbilor regionale sau minoritare⁶.

În această dezvoltare instituțională survine ordinul 484/1993 al Adunării Parlamentare, cunoscut sub numele „Directiva Halonen”, în baza căreia admiterea de noi membri

¹ Șt. Crâsta, *Legea pentru minoritățile (naționale și etnice) din Ungaria și responsabilitatea presei în interpretarea acesteia*, în „Conviețuirea”, „Együttélés”, anul 7, nr. 3-4, 2003; anul 8, nr. 1-4, 2004, p. 5-6.

² Alexandru Ghișa, *Postafață la lucrarea I. Matei, Românii din Ungaria în 2004*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 153.

³ H.C. Matei, S. Neguț, I. Nicolae, *op. cit.* p. 534.

⁴ Institutul Național de Statistică, 2002. Recensământul populației www.recensamant.ro

⁵ Al. Fărcaș, *Dreptul internațional al drepturilor omului și problematica minorităților naționale*, București, Institutul Român pentru Drepturile Omului, 2005, p. 103.

⁶ *Ibidem*, p. 105.

în Consiliul Europei a fost condiționată de „respectul pentru drepturile minorităților“. În același an a fost adoptată Recomandarea 1201, prin care statele membre sunt chemate să elaboreze un protocol referitor la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, adițional la Convenția europeană a drepturilor omului¹, ajungându-se la un consens european în reținerea față de acceptarea de drepturi colective pentru comunitățile etnice minoritare..

La nivelul Uniunii Europene (UE), chiar dacă ordinea juridică de drept comunitar european nu conține, până în prezent, nici o normă specifică referitoare la minoritățile naționale, se are în vedere elaborarea, promovarea și aplicarea de astfel de norme. Decizia de extindere a UE spre Europa Centrală și de Est a fost luată la Consiliul European de la Copenhaga (22-23 iunie 1993), când s-au stabilit criteriile politice pentru accesul candidaților. „Criteriile de la Copenhaga“ au pus statele candidate – este și cazul Ungariei și al României – să dovedească în mod constant „stabilitatea instituțiilor ce garantează democrația, statul de drept, drepturile omului, precum și protecția minorităților“². Atât România, cât și Ungaria s-au aflat sub monitorizarea atentă a Comisiei Europene prin Rapoartele Anuale de Țară, până la integrarea lor în UE. Ungaria a fost acceptată la 1 mai 2004, iar România a intrat cu drepturi depline în UE de la 1 ianuarie 2007.

În consecință, acum, când ambele state sunt membre ale aceluiași sistem de norme și valori europene, maghiarii din România și românii din Ungaria trebuie să se bucure de aceleași standarde în materie de drepturi și libertăți, indiferent de numărul lor. Diferența este însă enormă, asemenea standarde fiind aplicate diferit în România – favorabile maghiarilor, iar în Ungaria, cu totul defavorabile românilor. Cauzele sunt multiple, iar diferențierile nu trebuie neapărat căutate în numărul lor și procentul pe care-l reprezintă, respectiv de aproape 1% români în Ungaria, la o populație de 10 milioane locuitori și 6,6% maghiari în România, la aproape 22 de milioane locuitori. În acest sens, lamentările și îngrijorările elitelor intelectuale maghiare din România nu se justifică, iar tăcerea românilor din Ungaria este plină de semnificații, fiind privați, de aproape 90 de ani de o elită intelectuală care să le susțină cu adevărat interesele. Nici chiar astăzi, la 20 de ani de la căderea comunismului în Ungaria, cu o legislație permisivă în materie de minorități, numărul românilor capabili de acțiune politică, economică și/sau culturală se reduce la 2030 de persoane și acestea cu orientări diferite în raporturile cu statul ungar. Nu același lucru se poate spune despre maghiarii din România, ai căror lideri sunt foarte vocali în raporturile cu statul român, sunt prezenți în structurile de putere din România – cu 31 de parlamentari, respectiv 22 deputați și 9 senatori³, prezenți la guvernare (1996-2000; 2004-2008) sau asociați la guvernare (2000-2004) – dispun de forță economică și au o elită intelectuală bine pregătită profesional.

În pofida acestor realități, studiile realizate în România, la inițiativa Asociației de prietenie *Korunk* și a Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală privind Barometrul Relațiilor Etnice (BARE), din 1994-1996, 2000, 2001 și 2002⁴, relevă, în concepția analiștilor maghiari, o stare de îngrijorare pentru supraviețuirea minorității

¹ *Ibidem*, p. 106.

² *Ibidem*, p. 122.

³ Conform site-urilor Camerei Deputaților (www.cdep.ro) și Senatului (www.senat.ro).

⁴ Accesibile pe site-ul Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală (www.edrc.ro).

maghiare în România. Astfel, Levente Salat, analizează interacțiunea a trei actori – statul român, statul ungar și reprezentanții minorității maghiare, care, dacă nu va funcționa în termeni optimi, poate conduce „la dispariția treptată – după evrei și sași – a încă unei comunități din peisajul etnopolitic al României”, existând riscul reducerii maghiarilor din România „la dimensiunile unei componente pur etnografice”¹.

Din această ecuație lipsește o componentă importantă – Românii din Ungaria. În numai 90 de ani, aceștia au ajuns deja în faza componentei „pur etnografice”, fără miză politică. Cercetătorii maghiari în domeniul folclorului și coregrafi maghiari sunt încântați de dansurile și muzica populară a românilor din Ungaria. Aceștia consideră ca benefică izolarea românilor din satele de la frontiera cu România, deoarece au putut păstra forme arhaice ale tradiției populare. Dansurile românești din Aletea și Micherechi au devenit cunoscute în întreaga Ungarie, dar nu și în România. Datorită „entuziaștilor” coregrafi maghiari, funcționează echipe folclorice la Aletea, Micherechi și Chitighaz. Există coruri vocale la Apateu, Bățania, Chitighaz și Giula. Mai mult, arhiva Institutului de Muzicologie al Academiei Ungare de Științe păstrează 4.000 de metri de film, peste 200 de fotografii, culegeri de texte de peste 200 de pagini, notarea a 10 suite de dansuri, 50 de motive și mai mult de 500 de melodii românești din Ungaria. Produsele cercetării etnografice românești sunt expuse la Muzeul orașenesc din Giula, la Muzeul județean din Bichișciaba, iar la Chitighaz există din 1986 o casă muzeu, unica instituție de acest gen din Ungaria, reprezentativă pentru valorile culturale românești din aceste părți². Acestea sunt cele mai importante contribuții ale românilor din Ungaria la cultura și civilizația ungară.

Pentru a înțelege cum de s-a ajuns aici, trebuie să ne întoarcem în timp, la începutul secolului XX. Astfel, la 1910, dr. Emil Babeș a publicat la Budapesta un studiu asupra situației românilor din Transilvania și Ungaria, pornind de la aprecierea că „de la 1867 încoace, lupta lui [a poporului român n.a. – Al.G.] pentru limba, cultura și păstrarea caracterului său etnic, [...] această luptă așa-numită națională, purtată adeseori cu cea mai mare energie și totdeauna cu o stăruință uimitoare, n-a adus izbânda la care se așteptau cu toții”³. Este vorba de românii din Austro-Ungaria, formulă statală creată la 1867 prin compromisul dualist între națiunile austriacă și maghiară, care pentru români nu era decât un „pact bilateral”, privit ca un lucru efemer. Elita politică maghiară de atunci a acceptat „să se supună conducerii și supremației politice, economice și militare a Austriei”, respectiv a dinastiei Habsburgilor, pentru ca monarhul, împărat și rege, „să lase ungarilor mână liberă în afacerile interne ale țării”⁴, adică a părții de răsărit a imperiului, administrată de Budapesta. Odată realizat acest compromis și împărțirea teritoriilor dinastiei de Habsburg în Cisleithania, la vest de râul Leitha, administrată de Viena și Transleithania, la est, rămasă la discreția Budapestei, diferențierile între cele

¹ Levente Salat, „Perspectivele minorității maghiare din România în lumina studiilor elaborate pe baza rezultatelor Barometrelui Relațiilor Etnice, Edițiile 1994-1996 și 2000-2004”, în *Barometrul Relațiilor Etnice 1994-2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2005, p. 171.

² *Românii din Ungaria*, publicație a Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria, Giula, 2004, p. 19-21.

³ Emil Babeș, *DIAGNOZA – Studiu asupra situațiunii politice a românilor din Ungaria*, Budapesta, Tipografia „Poporul Român”, 1910, p. 3.

⁴ *Ibidem*, p. 13.

două părți de țară, din punctul de vedere al tratamentului aplicat popoarelor supuse, se accentuează în sens negativ pentru românii din Transilvania și Ungaria.

Generația ungară pașoptistă realizase încă în timpul războiului pentru independență față de Austria, de la 1848-1849, că maghiarii sunt minoritari în propria lor țară. Maghiarii, care abandonează prin compromisul dualist idealul independenței, devin atunci națiune politică dominantă, iar pentru a fi și majoritară, ridică maghiarizarea la rangul de politică de stat.

În condițiile în care maghiarizarea avea deja o tradiție de sorginte medievală, mai ales la nivelul nobilimii, ai cărei exponenți își luau numele după cetățile, moșiile sau satele pe care le stăpâneau, în cele mai multe cazuri pentru a-și dovedi adevărul și loialitatea față de Regatul Ungariei, în perioada austro-ungară, pentru regiunea Transleithaniei, întregul proces este instituționalizat. Lucrări relevante pe această temă atestă rolul administrației de stat în procesul de maghiarizare a comunităților etnice alogene, atribuții exprese având Ministerul de Interne, care elibera actele de stare civilă. Caracteristică pentru mentalitatea Ungariei de atunci este lucrarea lui Simon Telkes – „Cum să ne maghiarizăm numele“, apărută la Budapesta, în 1898, autorul însuși având calitatea de președinte al *Societății Centrale de Maghiarizare a Numelui*¹. În concepția acestuia, așa cum un creștin devine prin botez membru al unei comunități creștine, „prin maghiarizarea numelui de familie, prin botez național, cel cu nume străin este primit în societatea maghiară“².

O altă lucrare pe această temă, intitulată „Românii din Ungaria“, autor Antal Huszár, comandată de Ministerul de Interne de la Budapesta în 1907, clasificată de uz intern („spre întrebuintare confidențială“), a fost prezentată de Onisifor Ghibu în ziarul *Tribuna* din Cluj în 1939³. Autorul recenziei acestei lucrări ungare, un bun cunoscător al situației românilor din Austro-Ungaria, subliniază că măsurile preconizate de Antal Huszár au fost puse în aplicare de guvernele maghiare care s-au succedat la Budapesta între anii 1907-1918, menționând Legea lui Apponyi din 1907, maghiarizarea grădinițelor de copii prin legea din 1912, maghiarizarea școlilor normale confesionale, înființarea Episcopiei greco-catolice de Hajdu-Dorog, impunerea lui Vasile Mangra ca Mitropolit al românilor ortodocși din Transilvania, înființarea „zonelor culturale“ la frontiera cu Regatul României, colonizarea Transilvaniei cu maghiari și strămutarea românilor ardeleni în regiuni maghiare⁴.

La mai bine de patru decenii de la instaurarea *erei constituționale*, cum este denumită în istoriografia ungară perioada dualismului, lupta politică a românilor din imperiu, desfășurată sub deviza „totalei îndreptățiri egale“, îmbrățișată de Emil Babeș și colegii lui de generație, ajunge într-un impas. Pentru ei devenise foarte clar că de egalitate între națiunea română supusă și națiunea ungară dominantă, nu mai putea fi vorba. Pentru români mai exista la 1910 o singură alternativă –,sau statul se sfarmă, sau neamul nostru va trebui să piară“⁵. Și s-a sfârșit statul. În toamna anului 1918 a dispărut Austro-

¹ Telkes Simon, *Hogy Magyarosítsuk a Vezeték Neveket?* (Cum să ne maghiarizăm numele?), Budapesta, Pesti Könyvnyomda, Reszvény Társaság, 1898 (Ediție în limba română din 1990), p. 3 și 43.

² *Ibidem*, p. 3.

³ *Un plan secret al guvernului unghuresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania*, Ediție de Stelian Vasilescu, Oradea, Editura „Iosif Vulcan“, 2000 (versiuni în limbile română și franceză).

⁴ *Ibidem*, p. 75.

⁵ Emil Babeș, *op. cit.*, p. 8.

Ungaria. Pe ruinele fostului imperiu au apărut state noi, moderne, independente și suverane. Este și cazul Austriei și Ungariei, ultima în arealul ei teritorial firesc, în limitele sale etnice, unde pentru prima dată națiunea ungară era majoritară¹. Cu toate acestea, în noua Ungarie au mai rămas comunități etnice alogene, în proporții de loc neglijabile – evrei, germani, români, slovaci, sârbi, croați, ruteni etc.

Ungaria, urmând cu consecvență politica ei de maghiarizare, instituționalizată încă din timpul *erei constituționale*, atât în perioada horthystă, cât și sub regimul comunist, reușește să diminueze simțitor numărul comunităților etnice alogene, aflate în situația de minoritari. În același timp, fosta națiune politică dominantă va cunoaște starea de minoritate prin comunitățile maghiare rămase în state cu majoritate românească, cehă și slovacă, austriacă sau sârbo-croato-slovenă. Numai un popor care a dominat alte popoare știe ce înseamnă adevărata libertate. Nu este de mirare că, în aceste condiții, Ungaria devine campioana luptei pentru drepturile minorităților și o face cu o consecvență demnă de toată lauda. Numai că, statul ungar va aplica dublul standard în materie de minorități: o politică de asimilare în plan intern și o suprasolicitare în plan extern pentru respectarea drepturilor și libertăților maghiarilor din afara frontierelor.

Maghiarii din România au statutul de minoritate națională din 4 iunie 1920, când, prin Tratatul de la Trianon a fost recunoscută *de jure* unirea Transilvaniei la Regatul României, situație existentă *de facto* de la 1 decembrie 1918, când reprezentanții românilor transilvăneni au decis la Alba Iulia această unire. Schimbarea de statut, de la cel de națiune dominantă la starea de minoritate, au determinat pe maghiarii transilvăneni să privească cu ostilitate instalarea autorităților românești în provincie. În toată perioada interbelică problema minorității maghiare a avut un grad sporit de sensibilitate, fiind privită de elita politică românească drept un pericol la integritatea statului român. Această atitudine era determinată de mai multe cauze: minoritatea maghiară avea o pondere demografică și economică însemnată, controla viața culturală, socială și economică a majorității orașelor transilvănene și era așezată în grupuri destul de compacte, inclusiv la granița cu Ungaria. La acestea se adaugă și politica revizionistă declarată a Ungariei, cu consecințe directe asupra minorității maghiare din România, privită cu neîncredere de către majoritatea românească².

De-a lungul perioadei interbelice, mulți dintre maghiari sperau încă într-o anulare a deciziilor sistemului de tratate de la Versailles, din 1919-1920. O mare parte a intelectualilor maghiari s-au retras în enclave de autonomie culturală reprezentate de bisericile calvine, unitariene și romano-catolice, de școlile confesionale subordonate acestora, iar un număr important a părăsit România, stabilindu-se în Ungaria. Cifra celor care au emigrat din România între anii 1918-1924 era estimată la 197.035 de persoane de naționalitate maghiară³.

O evaluare a numărului maghiarilor din România o avem de la recensământul din 1930, de 1.353.276⁴. Dacă adăugăm pe cei care au plecat în Ungaria în intervalul

¹ Alexandru Ghișa, *România și Ungaria la început de secol XX. Stabilirea relațiilor diplomatice (1918-1921)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 219 și 224-225.

² Toth Szilárd, *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008, p. 204.

³ *Ibidem*, p. 203 – nota 1 subsol.

⁴ Nicolae Edroiu, Vasile Pușcaș, *Maghiarii din România*, Cluj-Napoca, FCR-Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 21.

menționat mai sus, se poate aproxima că la 1920 erau 1.550.311 de minoritari maghiari pe teritoriul României. În 1930, la o populație de 18.052.896 de locuitori, românii reprezentau 71,9%, iar maghiarii 7,5%. Acest procent va rămâne aproape constant, în condițiile în care numărul locuitorilor de etnie maghiară din România va crește până la sfârșitul anilor '80, când se derulează un nou val de emigrări din România spre Ungaria, fenomen accentuat după 1989, respectiv: 1930 – 1.353.276; 1956 – 1.587.675; 1966 – 1.619.592; 1977 – 1.705.810; 1992 – 1.624.959¹. Scăderea numărului maghiarilor la recensământul din 2002, la 1.434.377, reprezentând 6,6 % din populația României² se datorează în primul rând emigrării și în nici un caz asimilării. În anul 2002, Ministerul de Interne de la Budapesta a anunțat că pe teritoriul Ungariei se aflau stabiliți 212.000 de cetățeni români, marea majoritate etnici maghiari.

După 1920, liderii minorității maghiare au realizat că se află în interiorul granițelor unui alt stat, se află în minoritate, drept pentru care au decis să participe activ la viața politică din România. La 9 ianuarie 1921 ia ființă filiala din Cluj a *Uniunii Maghiare* care are ca scop de a reprezenta minoritatea maghiară în relațiile cu statul român și cu Liga Națiunilor³. În 5 iunie 1921 ia ființă la Huedin, jud. Cluj, *Partidul Popular Maghiar*, care grupează pe adepții activismului politic, iar la 15 ianuarie 1922, la Cluj se înființează *Partidul Național Maghiar*. În decembrie 1922 acestea vor fuziona în *Partidul Maghiar*⁴. Din 1934, mișcările de stânga ale minorității maghiare s-au reunit în *Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România MADOSZ*⁵, care va avea un rol activ în instaurarea comunismului din România după al doilea război mondial.

Uniunea Maghiară și apoi *Partidul Maghiar* au fost o permanență în Parlamentul României din perioada interbelică (1922-1926 cu 3 deputați și 3 senatori; 1926 cu 15 deputați și 12 senatori; 1927 cu 8 deputați și 1 senator, 1928-1931 cu 16 deputați și 6 senatori; 1931 cu 10 deputați și 2 senatori; 1932 cu 14 deputați și 3 senatori, 1933-1937 cu 9 deputați și 3 senatori, iar în 1937 obține 19 locuri de deputat și 3 de senator, dar acest parlament nu s-a mai reunit⁶.

Parlamentarii maghiari au fost foarte activi în Parlamentul de la București, ridicând cu prioritate probleme specifice lor, respectiv: includerea drepturilor minorităților în Constituția României, problema cetățeniei, a reformei agrare, învățământului, cultelor și funcționarilor publici, problema legii administrației și a utilizării limbii minorităților în administrație etc.⁷ Aceștia sunt sprijiniți în demersul lor și de o serie de organizații înființate *ad-hoc* la Budapesta – *Liga pentru protecțiunea Minorităților din România*, *Societatea pentru apărarea Minorităților din Transilvania* sau *Asociația Secuilor-Maghiari pentru Societatea Națiunilor*, care înaintează memorii direct la Liga Națiunilor de la Geneva⁸. Istoricul și publicistul britanic, Robert William Seton-Watson aprecia că o serie de plângeri ale minorității maghiare din România erau justificate și că protecția

¹ *Ibidem*.

² Institutul Național de Statistică, *op. cit.*

³ Toth Szilárd, *op. cit.*, p. 25.

⁴ *Ibidem*, p. 26-27.

⁵ *Ibidem*, p. 27.

⁶ *Ibidem*, p. 228-232.

⁷ *Ibidem*, p. 206.

⁸ Gheorghe Iancu, *Documente interne și externe privind problematica minorităților naționale din România, 1919-1924*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008, p. 30 și 42.

lor națională și culturală nu era asigurată îndeajuns, cauza decurgând din trecutul istoric, subliniind că nici raporturile dintre românii transilvăneni și cei din vechiul regat nu erau definitiv lămurite. O altă cauză o constituia „starea sufletească specifică“ a Ungariei de atunci. Publicistul britanic recunoștea că statele succesoare Austro-Ungariei nu aveau încă un regim democratic, însă, spre deosebire de viața publică a Ungariei, în România existau în mod real condițiile prealabile pentru instituirea unui regim cu adevărat democratic. Mai mult, el aprecia că în România cercurile conservatoare au făcut concesii uimitoare, realizând cea mai radicală reformă agrară, pe când în Ungaria situația era diametral opusă, clasa politică ungară încercând să conserve cu orice mijloace regimul feudal de dinainte de război¹.

De o reprezentare a minorităților în Parlamentul de la Budapesta nu mai putea fi vorba. În schimb, în Parlamentul de la București, în perioada interbelică, alături de *Partidul Maghiar* au activat *Partidul Evreiesc* și *Partidul German*². De multe ori aceste partide acționau împreună în obținerea de sprijin financiar pentru școli, biserici sau instituții culturale minoritare sau criticând acordarea de alocații pentru românii de peste hotare³. Atunci România sprijinea românii din afara frontierelor.

Evoluția firească în stabilizarea politică, economică și culturală a maghiarilor din România și a românilor din Ungaria a fost întreruptă de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Perspectiva declanșării unui conflict armat între România și Ungaria, ambele state înregimentate alături de Puterile Axei Roma-Berlin-Tokyo, a determinat pe miniștri de externe ai Germaniei, Joachim von Ribbentrop și Italiei, Galeazzo Ciano, să „rezolve“ litigiul româno-ungar la Viena, în 30 august 1940, prin trasarea unei frontiere care împărțea Transilvania între cele două țări care și-o revendicau. Împărțirea Transilvaniei între Ungaria și România prin trasarea unei frontiere arbitrare, anula identitatea istorică a acestei provincii⁴. Prin arbitrajul de la Palatul Belvedere din Viena, România a fost obligată să cedeze Ungariei partea de nord-vest și est a Transilvaniei, cu o suprafață totală de 43.492 Kmp și o populație de 2.667.007 locuitori, din care 50,2% români și 37,1% maghiari⁵. Cei afectați direct au fost maghiarii din România și mai ales românii din Transilvania de Nord, supuși la tot felul de privațiuni, tratați acum ca minoritate națională în Ungaria, după standardele aplicate minorităților în acest stat.

Prin soluția adoptată, Germania și Italia au transformat problema transilvănească într-un focar de instabilitate regională și într-un obiect al competiției dintre România și Ungaria, de care a profitat Adolf Hitler în timpul războiului, iar apoi Iosif Visarionovici Stalin și fosta URSS. În anul 1944, când URSS era pe val și începuse ofensiva împotriva Germaniei, Moscova considera atât Ungaria, cât și România drept dușmanii ei. În consecință nici una nu merita Transilvania, optându-se atunci pentru crearea unui stat transilvănean independent, sub egida URSS. Abia după trecerea României de partea

¹ Radu Racovițan, „R.W. Seton-Watson și problema minorităților în România interbelică“, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III, coord. Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, Editura Techno Media, 2008, p. 151.

² Marcel Varga, *Activitatea reprezentanților partidelor minorităților etnice în Parlamentul României (1934-1937)*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană“, Serie Nouă, vol. VII, București, 2008, p.27.

³ *Ibidem*, p. 40.

⁴ Marcela Sălăgean, *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944-martie 1945)*, Cluj-Napoca, FCR – Centrul de Studii Transilvane, 2002, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 11, nota 1 subsol.

puterilor aliate (23 august 1944) și în condițiile în care Ungaria a rămas în continuare aliata Germaniei, Uniunea Sovietică optează pentru transferul către România a întregii Transilvanii, „în schimbul garantării ferme a unei colaborări strânse și îndelungate cu URSS și a renunțării totale a Bucureștiului la pretențiile asupra Basarabiei și Bucovinei”¹.

Practic, prin ocuparea de către Armata Roșie și introducerea administrației sovietice în Transilvania de Nord, începe procesul de comunizare a României. Scoaterea acestei regiuni de sub autoritatea administrației românești a stimulat competiția româno-ungară, amăgindu-i pe maghiari și șantajându-i pe români. Stalin obține în acest mod, pe de o parte instalarea unui guvern comunist la București, teritoriul basarabean și bucovinean și participarea trupelor române pe frontul de vest, iar pe de altă parte se asigură de o atitudine supusă și lipsită de combativitate din partea Budapestei². Reinstaurarea administrației românești la 9 martie 1945, l-a determinat pe noul prim-ministru român, dr. Petru Groza, să ceară prefectilor din nordul Transilvaniei să renunțe la șovinism, afirmând că o mai bună înțelegere între români și unguri este în beneficiul integrării mai rapide a Transilvaniei la România. Chiar dacă nu a reușit să elimine tensiunile interetnice din regiune, politica guvernului Groza a reușit să le atenueze³.

În aceste circumstanțe, numeroase persoane aparținând diferitelor grupuri minoritare au susținut, chiar cu foarte mult entuziasm, formațiunile politice de extrema stângă. Imediat după 23 august 1944, aceștia asaltează pur și simplu minusculul Partid Comunist din România (PCdR) și organizațiile care gravitau spre el, din diverse rațiuni. Germanii încercau să se pună la adăpost față de eventuale represalii împotriva lor. Evreii au sperat că prin obținerea unor posturi însemnate în partid își vor putea reface situația lor economică de dinainte de război. O parte dintre maghiari s-au înscris în partidul comunist din aceleași rațiuni ca și germanii, mai ales cei din Transilvania de Nord care au făcut parte din administrația horthystă, mulți reușind să rămână în posturi, iar alții au folosit umbrela PCdR pentru a-și putea continua propaganda șovinistă⁴. Centrul *Uniunii Oamenilor Muncii Maghiari din România* (MADOSZ) a fost reorganizat la Brașov la 4 octombrie 1944. La 16 octombrie 1944, tot la Brașov, la o reuniune a MADOSZ cu participarea reprezentanților comunității maghiare din Transilvania de Sud, Banat și București, a luat ființă *Uniunea Populară Maghiară din România* (UPMR), care și-a propus de la început alianța cu forțele comuniste, programul conținând și sprijinirea revendicărilor naționale ale minorității maghiare din România⁵. Activitatea UPMR, ca organizație de masă a PCdR, a creat în primii ani ai instaurării comunismului în România, bazele unei comunități maghiare funcționale, competitive și cu șanse egale de afirmare în cadrul statului român⁶. Printre realizările UPMR trebuie menționat în primul rând instituționalizarea rețelei complete de învățământ în limba maghiară, de la nivelul primar la cel superior, recuperarea ceangăilor din Moldova la cultura și civilizația

¹ Alexandru Ghișa, Vasile Oroian, *Cum ne vād rușii?*, în „Magazin Istoric”, nr. 6, iunie 2009, p. 21-23.

² Marcela Sălăgean, *op. cit.* p. 160

³ *Ibidem*, p. 161.

⁴ Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 101-102.

⁵ Lönhárt Tamás, *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944-1948)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008, p. 103-105.

⁶ *Ibidem*, p. 364.

maghiară și înființarea Universității „Bolyai“ la Cluj, asigurându-se în acest mod formarea intelectualității maghiare, considerată vitală pentru supraviețuirea comunității maghiare într-un regim totalitar comunist¹. Dacă adăugăm la acestea crearea în 1952 a Regiunii Autonome Maghiare, sub presiunea URSS, croită după modelul regiunilor autonome sovietice², putem aprecia ca „epocale“ realizările asocierii liderilor minorității maghiare la structurile de partid și de stat din România comunistă. Chiar și mutațiile intervenite după retragerea trupelor sovietice din România (1958), respectiv unificarea Universității maghiare din Cluj cu cea românească, prin crearea Universității „Babeș-Bolyai“ (1959) și desființarea Regiunii Autonome Maghiare prin reorganizarea administrativ-teritorială a României (1968), dobândirea instrucției în limba maghiară a rămas posibilă inclusiv la nivel superior. Studenții maghiari frecventau Universitatea „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca, Institutul de Arte Plastice și Conservatorul din aceeași localitate, Institutul de medicină și farmacie, Institutul de Învățământ Superior și Institutul de teatru din Târgu Mureș³.

Implicarea minorității maghiare în modificările structurale de regim politic din și de după decembrie 1989 a creat premisele unui nou activism ce a acționat pentru redobândirea privilegiilor de grup. Crearea *Uniunii Democratice a Maghiarilor din România* (UDMR) chiar din ajunul Crăciunului (24 decembrie 1989) cu structură și program propriu, este un argument. Obiectivele fixate în Declarația emisă de Comitetul Executiv Provizoriu al UDMR – obținerea unor garanții constituționale pentru protecția drepturilor colective ale minorităților naționale, elaborarea statutului și crearea Ministerului Naționalităților, dezvoltarea rețelei de învățământ de toate gradele în limba maternă, de la grădinițe și până la învățământul superior, crearea de instituții de cultură și științifice ale minorității, dezvoltarea presei scrise și vorbite în limba maghiară, legiferarea utilizării limbii maghiare în organele judecătorești și ale puterii locale de stat, cultivarea legăturilor cu celelalte părți ale națiunii ungare⁴ au fost urmărite cu abilitate și consecvență, multe din ele fiind deja implementate cu supramăsură.

După enumerarea acestor dificultăți și realizări ale structurilor organizatorice ale minorității maghiare din România, se pot spune foarte multe lucruri despre românii din Ungaria, dar și foarte puține la capitolul realizări. După Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, românii din Ungaria, privați de o elită intelectuală, au început să se orienteze către tradiția și cultura populară. După expresia foarte plastică a profesorului Gheorghe Petrușan de la Szeged, unul din puținii universitari români din Ungaria, acestei comunități i-a mai rămas „sala de dans sau șezătoarea, care jucau rolul unor instituții sociale moștenite spontan“⁵.

Pe parcursul întregului secol XX, în Ungaria a avut loc o involuție a situației minorităților, în care asimilarea era privită ca un proces normal, dar inacceptabil pentru minoritățile maghiare din țările vecine. Chiar la începutul secolului al XX-lea, „ca rezultat al asimilării naturale“, majoritatea populației a declarat maghiara ca limbă

¹ *Ibidem*.

² Nicolae Edroiu, Vasile Pușcaș, *op. cit.*, p. 24.

³ *Ibidem*, p. 25-26.

⁴ *Romániai Magyar Szó*, anul I, nr. 4, 6 ianuarie 1990, p. 4.

⁵ Gheorghe Petrușan, *Pe scurt despre românii din Ungaria*, în „Romanian Journal of International Affairs“, București, vol. X, 2004, număr special *Românii de pretutindeni* editat de Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu“, p. 283.

maternă¹. În consecință, datele statistice ungare dintre 1920 și 2000 sunt convingătoare pentru scăderea drastică a numărului comunităților alogene minoritare. Holocaustul evreilor din perioada celui de-al doilea război mondial, deportările masive ale populației germane, cu caracter punitiv, de după război și schimburile de populație din aceeași perioadă în cazul slovacilor și al sârbilor, au modificat structura etnică a Ungariei postbelice, în sensul diminuării numerice a minorităților.

Situația românilor din Ungaria este cea mai relevantă. Astfel, la recensământul populației din Ungaria din 1920, după limba maternă, este dată cifra de 23.760 de persoane care și-au declarat limba română ca limbă maternă². Pe aceeași pagină este prezentată și situația din 1910, când pe arealul Ungariei „trianonice“ figurau 28.502 români. Diferența de 4.742 de persoane sunt românii care au emigrat, de bună voie sau obligați, din Ungaria în România. Este o primă reducere a numărului românilor din Ungaria, cu 16,6%³. În marea lor majoritate aceștia erau intelectuali, mai ales preoți și învățători români. Dacă în structura etnică a Ungariei Vechi numărul românilor din Transilvania și Ungaria era de 2.948.186, reprezentând 16,1% din populația de 18.264.533 (în Transleithania, la 1910), în Ungaria Nouă („trianonică“), numărul este de 23.760, respectiv 0,3% din totalul de 7.980.143 de locuitori⁴. O scădere a persoanelor care au declarat limba română ca limbă maternă o constatăm în 1930 – la 16.221, iar în 1949 avem 14.713. În acest ultim an, cei care s-au declarat de naționalitate română sunt numai 8.500⁵. De menționat că la recensământul din 1990 din Ungaria, s-au declarat de naționalitate română 10.740 de persoane, iar în 2001 și-au declarat propria identitate 7.995, având o scădere de 25% în numai 10 ani⁶. Această drastică scădere a numărului românilor din Ungaria are loc într-o perioadă când autoritățile au adoptat o legislație permisivă în materie de minorități, are loc un proces de consolidare a democrației. În aceste condiții, toate celelalte minorități au crescut numeric prin curajul de a-și declara propria identitate. Acest curaj de a te declara român în Ungaria se pare că lipsește încă.

Situația se explică prin lipsa totală a instituțiilor necesare prezervării identității naționale și a limbii materne. Românii, acuzați din 1920 de pierderea Transilvaniei, la care se adaugă relațiile tensionate între Ungaria și România, au făcut imposibilă declararea propriei identități românești fără frică de persecuții. După instaurarea comunismului în Ungaria (1945) are loc un reviriment prin înființarea de școli și organizații „democratice“ ale naționalităților, sub umbrela internaționalismului proletar și a relațiilor „frățești“ cu țările vecine din lagărul comunist – Uniunea Sovietică, Cehoslovacia, Iugoslavia și România, excepție făcând Austria. Sub aceste auspicii s-a înființat *Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria* în 1948, ca principală organizatoare a programelor culturale. A funcționat până în 1956, când statul și-a retras sprijinul pentru minorități⁷. Procesul de destindere pentru minorități este stopat prin

¹ *Statistics of centuries (Statistical curios in the Hungarian history)*, Budapest, Hungarian Central Statistical Office, 2002, p. 31.

² *Magyar Sztatisztikai Közlemények, Budapest*, vol. 69, 1923, p. 10.

³ *Ibidem*.

⁴ *Magyar Sztatisztikai Közlemények, Budapest*, vol. 74, 1929 (recensământ efectuat în perioada 1919-1925), p. 29.

⁵ Ioan Matei, *Românii din Ungaria în 2004*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 20.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Gheorghe Petrușan, *op. cit.*, p. 284.

circulara nr. 44167/1960 emisă de Ministerul Educației, prin care școlile cu învățământ național minoritar au fost obligate să treacă la predarea în limba maghiară începând cu anul școlar 1960-1961. După această dată, profesorul Gheorghe Petrușan recunoaște că „românii au eșuat în cadrul procesului de satisfacere a cerințelor legate de avansarea lor culturală și de asemenea, nu au reușit să armonizeze tradițiile populare cu sistemul de valori cetățenești modern”¹. Prin introducerea obligativității predării în limba maghiară în toate școlile minoritare din Ungaria, limba maternă română ajunge să fie predată ca limbă străină în școli devenite bilingve. În familiile de minoritari se vorbește cu prioritate limba maghiară, în detrimentul limbii materne. Copiii acestor familii ajung să intre în contact cu limba lor maternă în grădiniță și școală, pe care o vor învăța ca pe o limbă străină. Situația este generală în Ungaria, românii nu sunt o excepție. O analiză făcută în 1989 a învățământului minoritar în limba română constată o serie de curențe, fapt ce a impus o regândire a sistemului public de învățământ minoritar, inclus în Planul Național de Educație de Bază². La nivelul anului 2003, cca. 1000 de elevi au beneficiat de program de învățare a limbii române în grădinițe, 5 școli bilingve (la Micherechi, Gyula, Chitighaz, Bătania și Aletea) 6 școli gimnaziale (Bedeu, Săcal, Apateu, Lokoshaza, Otlaca-Pustă și Cenadul Unguresc), la care se adaugă Liceul „Nicolae Bălcescu” din Gyula³.

Semnificativ pentru Ungaria este maghiarizarea numelor – o reminiscență din perioada dualismului austro-ungar. Timp de peste 100 de ani, administrația ungară a trecut în registrele de stare civilă – la nașteri, căsătorii, decese – numai corespondențele maghiare ale numelor membrilor comunităților etnice. Măsura a fost aplicată cu consecvență până la 31 decembrie 2003. Eradicarea acestei practici se produce cu data de 1 ianuarie 2004, în pragul aderării Ungariei la Uniunea Europeană. Cu această dată, prin Legea nr. 45/2002, au intrat în vigoare noi măsuri administrative în baza cărora membri unei comunități etnice au dreptul, iar funcționarii publici obligația, de a înregistra în actele de stare civilă numele proprii etniei lor. Aceasta se întâmplă în situația în care fiecare din cele 13 minorități naționale și etnice au pregătit și înaintat autorităților de stat, respectiv Ministerului de Interne, lista de nume specifice neamului lor. Aceste liste au fost publicate în „Cartea de nume a minorităților naționale și etnice din Ungaria”⁴. Pentru români, lista a fost întocmită de dr. Anna Borbély și avizată de Traján Kreszta, în calitate de președinte al Autogovernării pe Țară a Românilor din Ungaria⁵.

Mileniul III, secolul XXI începe deci încurajator pentru Ungaria. Această țară se situează din nou în prim-planul demersurilor internaționale de standardizare a drepturilor minorităților. Diplomația ungară lansează inițiativa introducerii unor prevederi distincte privind garantarea drepturilor minorităților în viitoarea Constituție a Europei unite. Aplicarea acestor standarde se face însă cu dublă măsură. Relevante, în această direcție sunt legile pentru minorități. Astfel, în 2001, Parlamentul de la Budapesta a surprins

¹ *Ibidem*, p. 285.

² *Ibidem*, p. 279.

³ *Ibidem*.

⁴ *Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Utónévkönyve*, Budapest, Aranyhal Könyvkiadó, 2004 (care cuprinde Lista de nume pentru bulgari, țigani, greci, croați, polonezi, armeni, români, ruteni, sârbi, slovaci, sloveni și ucraineni. Minoritatea germană a publicat separat Lista de nume germane, sub formă de broșură, Budapest, 2004).

⁵ *Ibidem*, p. 550-587.

statele vecine prin adoptarea Legii statutului maghiarilor din afara frontierelor. Pentru prima dată un stat, Ungaria, adoptă o lege ai cărei subiecți sunt cetățenii altor state. O face în calitate de „țară-mamă“ pentru co-etnicii din afara frontierelor sale. Legea vine în sprijinul comunităților maghiare aflate în situația de minoritari și ridică ștacheta standardelor pe care trebuie să le asigure statele în care trăiesc. Și în aceste state maghiarii au instituții școlare în care se predă numai în maghiară, au organizații puternice, biserici prospere și chiar partide etnice cu reprezentanți în parlamentele de la București, Bratislava și Belgrad.

Pe plan intern, Legea nr. 77/7 iulie 1993 privind drepturile naționale și etnice asigură cadrul juridic¹. Conform acesteia, se anunța din 1993 că reprezentarea în parlament a minorităților va face obiectul unui amendament la lege sau a unei alte legi. O astfel de prevedere nu s-a mai adoptat până azi, ceea ce denotă lipsa de voință politică în a accepta intrarea în Parlamentul de la Budapesta a reprezentanților minorităților. În schimb, faptul că la alegerile din Serbia, din decembrie 2003, partidele maghiare nu au obținut nici un mandat pentru parlamentul de la Belgrad a fost privit cu suspiciune la Budapesta. Cu toate acestea, în Ungaria se mai susține că maghiarii din statele vecine sunt amenințați cu asimilarea, pentru că numărul lor scade. Faptul că mulți dintre ei emigrează și se stabilesc în Ungaria, încurajați de Legea statutului, metamorfozată în Legea beneficiilor, este trecut sub tăcere. Pentru maghiarii din România „țara mamă“ este încă atractivă, ceea ce nu se poate spune despre românii din Ungaria, pentru care România nu este încă ceea ce ar trebui să fie.

¹ Cristina-Maria Dogot, „Românii din Ungaria și modul de raportare la problema identitate/ alteritate reflectat în publicațiile de limbă română”, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III, coord. Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, Editura Techno Media, 2008, p. 333.

Cadrele instituționale ale reprezentării intereselor politice evreiești din Transilvania interbelică (Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania și Partidul Evreiesc)

Attila GIDÓ

Keywords: Zionism, ethnic identity, Jewish institutions, National Union of the Transylvanian Jews, Jewish Party.

Abstract

Institutional Frames of Representing the Political Jewish Interests in Interwar Transylvania (The National Union of the Jewish in Transylvania and the Jewish Party)

Through the union of Transylvania, Bucovina and Bessarabia with Romania four different Jewish communities have been integrated into the same territorial administration, and thus they formed a population of over 756 000 inhabitants. Nevertheless, these communities differed in their history and level of integration in the different state polities prior to 1918. The Jewish communities in Bessarabia (206 000 Israelites) and Bucovina (93 000 Israelites), for example, were bound together by their Yiddish culture, but came from different state traditions: while the Jews from Bessarabia lived under an oppressive Russian regime, in Bucovina the Austro-Hungarian administration was more tolerant with the Jewish population.

Up to the second decade of the twentieth century the majority of the Transylvanian Jewry assimilated into the Hungarian nation: around 80 % of the Transylvanian Jews spoke Hungarian as mother tongue. On the East-Hungarian territories enclosed to Romania (henceforth Transylvania) lived 182 489 Israelites in 1910, while their number increased to 192 833 in 1930, that made 3,4% of the Transylvanian populace. The main Jewish centres were Sighetul Marmației, Satu Mare, Oradea, Timișoara, Arad, Alba Iulia, Dej, Cluj and Târgu Mureș.

The contemporaneous Transylvanian Jewish communities were far from being unitary, and were split along different organizations, such as the Hungarian National Party, Transylvanian Jewish National Union, the Jewish Party, the Transylvanian branch of the Romanian Jewish Union, Social Democratic Party, Communist Party (in illegitimacy from 1924) as well as other Romanian political factions.

The present study aims to present the political organizations of the Transylvanian Jewry, which had great influence on the changes within the Jewish community of the region. Furthermore, there will be analyzed the relations and the possible collaborations between the different Jewish political parties from the other Romanian

regions. In the end, I'll try to estimate the proportion of the diversely winged Jewish population (pro-Hungarian, Zionist).

Introducere

În perioada Monarhiei Austro-Ungare israeliții din Transilvania, împreună cu coreligionarii lor din Ungaria, au dobândit drepturi cetățenești egale cu populația creștină a țării (1867). Prin legea XLII/1895 care a ridicat religia israelită în rândul religiilor recepte, evreilor li s-a acordat dreptul la reprezentanță parlamentară¹. Astfel, în afară de deputații diferitelor partide politice maghiare și senatorii de origine evreiască, au apărut în Camera Superioară și reprezentanții cultului israelit. Prin activitatea senatorilor de drept s-a realizat reprezentarea și susținerea intereselor specifice religiei mozaice. Nu s-a realizat însă organizarea evreilor pe plan politic și național, fapt care s-a datorat dominației tendinței asimilaționiste în rândul populației evreiești din Ungaria și a politicii statului de a încuraja maghiarizarea lor².

În deceniul al doilea al secolului al XX-lea, majoritatea evreilor ardeleni au fost asimilați de către populația maghiară sau se aflau deja într-un stadiu de asimilare avansată. Aproape 80% dintre ei aveau deja ca limbă maternă maghiara³. După recensămintele maghiare din 1910, pe teritoriile Ungariei de Est (ulterior Transilvania) unite mai târziu cu România, au trăit 182.489 de persoane de religie israelită⁴. Recensământul român din 1930 arăta o populație de 192.833 de israeliți, aceștia reprezentând 3,4% din locuitorii Transilvaniei⁵. Printre cele mai importante centre evreiești se numărau Sighetul Marmației, Satu Mare, Oradea, Timișoara, Arad, Alba Iulia, Dej, Cluj și Târgu Mureș.

Primele încercări pentru organizarea evreilor din Ungaria pe baze etnice au venit dinspre *Organizația Sionistă Maghiară* înființată în 1903⁶. Această organizație însă a rămas izolată în Ungaria. După primul război mondial promotorii ardeleni ai sionismului din Ungaria au revitalizat mișcarea națională evreiască și au înființat *Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania*.

Unirea Transilvaniei cu România poate fi considerată un punct de cotitură în viața comunității evreiești din Transilvania. Evreii, împreună cu maghiarii, dintr-o populație majoritară au ajuns o minoritate. Odată cu schimbarea imperiului s-a accelerat și

¹ Pentru legea XLII/1895 vezi: Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris, 2001, p. 65-75.

² După teoria susținută dar și contestată de mai mulți istorici maghiari a lui Victor Karády, în secolul al 19-lea s-a încheiat un fel de „acord de asimilare” nescrisă între elita politică maghiară și evreii din Ungaria. Acest acord consta în participarea la procesul de modernizare, respectiv asimilarea culturală și lingvistică a evreilor în populația maghiară în schimbul emancipării lor civile și a liberului acces la mijloacele mobilității sociale (Victor Karády, *The Jews of Europe in the Modern Era. A socio-historical outline*, Budapest–New York, CEU Press, 2004, p. 131–135; Frojimovics Kinga, *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008, p. 42).

³ Varga E. Árpád, *Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán*, în „Regio”, 2002, nr. 1, p. 178-181.

⁴ Traian Rotariu, *Recensământul din 1910. Transilvania*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999.

⁵ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, București, 1938, p. XXIV.

⁶ Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane–Institutul Cultural Român, 2004, p. 104.

procesul de segregare în cadrul societății evreiești din această provincie. La fel ca în cazul celorlalte teritorii pierdute de către Ungaria, după primul război mondial, evreii din Transilvania aveau de ales între două opțiuni: solidarizarea în continuare cu minoritatea maghiară sau, cedând presiunii de izolare a statului român – delimitarea de societatea maghiară.

Astfel, în perioada interbelică, evreii din Transilvania nu alcătuiau o societate compactă și unitară, ei fiind grupați în jurul a mai multor ideologii și organizații: *Partidul Maghiar din România*, *Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania*, *Uniunea Evreilor Români*, *Partidul Evreiesc*, *Partidul Social Democrat*, *Partidul Comunist* (din 1924, în ilegalitate) și diferitele partide politice românești.

Partidul Maghiar și Partidul Evreiesc au fost organizate pe criterii etnice. Astfel, evreii care s-au alăturat Partidului Maghiar au fost în special cei asimilați, cu identitate maghiară. În schimb, Partidul Evreiesc și Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania atrăgeau evreii care simpatizau cu mișcarea națională evreiască, numărul lor devenind din ce în ce mai mare spre sfârșitul perioadei interbelice.

Uniunea Evreilor Români, fosta Uniune a Evreilor Pământeni din România, și-a schimbat în 1923 orientarea și a adoptat o politică de asimilare moderată, o „românizare moderată“. Comunității evreiești „autohtone“ din Vechiul Regat i-a revenit rolul de a integra israeliții din noile teritorii, un rol pe care însă n-a reușit să-l îndeplinească pe deplin. Pe tot parcursul perioadei interbelice, politica evreiască, puternic fracționată, era caracterizată de lupta pentru supremația politică. Principalii actori ai acestei rivalizări erau UER și cei național sioniștii din noile provincii, ambii oferind răspunsuri diferite la provocările ivite. Adepții ardeleni ai Uniunii Evreilor Români s-au recrutat mai ales din rândul restrânsei populații de evrei români din provincie și dintre liderii evreilor aflați în conflict cu sioniștii ardeleni (de exemplu, cazul lui Miksa Klein)¹. Cursul vieții publice evreiești în perioada dintre cele două războaie mondiale a fost puternic marcat de aceste orientări politice majore².

Prin unirea Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei cu România, patru comunități evreiești distincte au fost unite în același teritoriu administrativ, constituind în total o populație de peste 756.000 de persoane. Comunitățile din noile provincii se distingeau prin istoria lor și prin gradul de integrare în cadrele statale de dinainte de 1918. Evreii din Basarabia (206.000) și Bucovina (93.000) se asemănau prin cultura idiș, primii venind dintr-un regim rus opresiv, cei din Bucovina bucurându-se de regimul austriac, mult mai tolerant.

Emanciparea evreilor din Vechiul Regat a venit relativ târziu, cu semnarea la 9 decembrie 1919 a Tratatului minorităților și cu adoptarea Constituției din 1923³. Astfel,

¹ Avocatul Miksa Klein a fost unul dintre liderii sioniști ardeleni. În anii 1922-1923 a îndeplinit funcția de vicepreședinte al Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania. În 1924 a organizat în cadrul Uniunii un Birou pentru Apărarea Drepturilor evreilor. Klein era susținătorul demersurilor Uniunii Evreilor Români din Vechiul Regat pentru extinderea cadrelor organizatorice pe noile teritorii ale României. În 1925, cu ajutorul lui Klein, UER a reușit să înființeze prima sa sucursală din Transilvania la Cluj.

² Despre transformările petrecute de după 1918 în sânul comunității evreiești din Transilvania și despre orientările politice vezi: Gidó Attila, *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*, Miercurea Ciuc, Editura Pro-Print, 2009.

³ Despre istoricul chestiunii evreiești din Vechiul Regat și antecedentele reglementării situației juridice al lor vezi: Carol Iancu, *Evreii din România, 1866-1919. De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996;

articolul nr. 133 al Constituției a acordat drepturi civile egale evreilor din Vechiul Regat cu populația creștină a țării și a reglementat statutul lor juridic¹.

După 1922, pe lângă senatorii și deputații de origine evreiască ce figurau pe listele diferitelor partide politice au apărut în Parlament și primii reprezentanți ai orientărilor politice evreiești. Pe baza acordului electoral încheiat cu Partidul Țărănesc, președintele Uniunii Evreilor Români, Adolphe Stern a obținut la alegerile din 1922 un mandat de deputat². Din partea orientării național-sioniste, tot pe baza unui acord electoral cu Partidul Național-Țărănist, primul care a intrat în Parlament a fost Mayer Ebner, președintele Consiliului Național al Evreilor din Bucovina³.

Dacă comparăm strategiile electorale evreiești din România anilor '20 cu celelalte state central europene, se poate observa o oarecare asemănare cu situația din Polonia interbelică. Există însă și deosebiri: evreii din România preferau alianțele cu grupările politice românești (UER, cu excepția anului 1922, încheia pacte electorale cu Partidul Național-Liberal, iar sioniștii cu Partidul Național-Țărănesc), în schimb, contemporanii lor din Polonia favorizau listele separate⁴.

Studiul de față încercă să prezinte acele structuri de reprezentare politică a evreilor din Transilvania prin a căror activitate s-a produs o schimbare profundă în viața societății evreiești din această provincie. Totodată, ne vom referi și la raportul dintre organizațiile politice evreiești din provinciile României Mari, la problemele de colaborare dintre ele. În final, voi încerca să estimez proporția evreilor ardeleni aparținând diferitelor orientări politice (pro-maghiari, sioniști).

Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania

Primul pas important pe plan politic al evreilor din noua provincie vestică a României Mari a fost înființarea Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania (UNET) în 1918. Uniunea s-a născut sub coordonarea avocaților clujeni Tivadar Fischer și Chaim Weiszbürg⁵. Obiectivul principal al organizației, conform statutului ei aprobat de guvern pe 29 august 1921, a fost apărarea intereselor evreilor din Transilvania, contribuția la înființarea unui sistem de educație națională, sprijinirea activităților culturale evreiești și răspândirea ideii naționale în rândul acestei populații⁶. Pentru a câștiga tot mai mulți adepți, Uniunea și-a deschis larg porțile față de diferitele orientări politice evreiești,

Ana-Maria Vele, *România și Franța în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Controversata chestiune evreiască*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2009.

¹ Pentru detalii vezi: Carol Iancu, *Evreii din România, 1919–1938. De la emancipare la marginalizare*, București, Editura Hasefer, 2000, p. 88–95.

² Claudia Ursuțiu, *Senatori și deputați evrei în Parlamentul României (1919-1931)*, Cluj. Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2006, p. 55.

³ *Ibidem*, p. 65.

⁴ Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the world wars*, Bloomington, Indiana University Press, 1983, p. 43-63.

⁵ Raphael Vago, „The Jews of Transylvania. Between Integration and Segregation”, în Liviu Rotman, Raphael Vago (ed.), *The History of the Jews in Romania. III. Between the Two World Wars*, Tel Aviv, The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, Tel Aviv University, 2005, p. 251.

⁶ *Arhivele Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România*, București (ACSIER), Fond VI, dos. 305, f. 41-42; *Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj* (DJANC), Fond 1, cutia 15147-33038/1943, dos. 16139/1943, f. 6; *Új Kelet* (în continuare: ÚK) 20 noiembrie 1921, nr. 255.

autodefinându-se ca singura organizație demnă de a reprezenta interesele lor. Această tendință de deschidere se poate observa și la Partidul Evreiesc înființat în 1931¹.

În anii următori, UNET a devenit purtătorul de cuvânt al intereselor evreilor transilvăneni și principalul susținător al *mișcării Palestina* și al sionismului. Uniunea a cuprins și a supravegheat toate acțiunile sioniste, fiind apreciată ca îndrumătoarea mișcării naționale evreiești ardeleni; fiecare instituție de acest gen ținând de coordonarea sa. Cu sprijinul UNET au luat ființă instituții de învățământ (liceele evreiești din Timișoara și Cluj), instituții sociale și de binefacere, organizații de sport și instituții media (ziarul „Új Kelet“ la Cluj, sau săptămânalul „Neue Zeit–Új Kor“ la Timișoara)². Dat fiind faptul, că majoritatea evreilor din Transilvania erau vorbitori de limbă maghiară, limba de comunicare a organizațiilor național-sioniste a rămas în toată perioada interbelică cea maghiară. Așadar principalele organe de presă au fost editate tot în această limbă.

Uniunea Națională a Evreilor a încercat să devină și un fel de punct de legătură între grupurile evreilor transilvăneni, având în vedere faptul că atât între membrii *Biroului Central al Izraeliților Ortodocși din Transilvania*, înființat în 1920, cât și între membrii *Biroului Izraelit din Transilvania–Banat* se aflau mulți sioniști. Cele două Birouri erau organizații de reprezentare a intereselor născute pe bază bisericească, care încercau să umple golul apărut în urma rupturii cu organizațiile asemănătoare din Ungaria în anul 1918. Biroul Ortodox a înglobat comunitățile de cult ortodox, Biroul Izraelit le-a cuprins pe adepții neologi și statu-quo ante, indiferent dacă respectiva comunitate a fost condusă de sioniști sau de asimiliști. Pentru rezolvarea chestiunilor controversate, dar mai ales pentru o eficiență reprezentare a intereselor evreilor ardeleni, Tivadar Fischer, președintele Uniunii Naționale Evreiești între anii 1919–1923, a propus în 1923 înființarea unui *Consiliu Reprezentativ Central*, în care ar fi fost reprezentate în egală măsură atât Uniunea cât și cele două organizații de cult³.

Planul lui Fischer nu s-a realizat în această formă, dar evenimentele ivite peste un an au constrâns conducătorii organizațiilor amintite să reia discuțiile pe această temă. Legea cetățeniei române din februarie 1924 a dezavantajat populația evreiască, o parte fiind chiar amenințată cu expulzarea din țară. De aceea, pe 30 aprilie s-au întrunit la Cluj Salamon Ullmann (președintele Biroului Ortodox), Mátyás Eisler (președintele executiv al Biroului Israelit) și Tivadar Fischer, precum și trimișii comunităților de cult transilvănene și bănățene, reprezentanții grupurilor sioniste, pentru a găsi împreună o metodă pentru apărarea eficientă a intereselor evreilor⁴. Ca rezultat al ședinței, a luat naștere la Cluj *Biroul Central pentru Apărarea Drepturilor* sub conducerea lui Miksa Klein⁵. Biroul a funcționat cu întreruperi temporare până la începutul celui de-al doilea război mondial

¹ Programul și statutele Partidului Evreiesc din România votate la Congresul General din 7–8 noiembrie 1933. *Discursul de deschidere al Congresului*, București, Partidul Evreiesc din România, 1934.

² Pentru instituționalizarea vieții evreiești din perioada interbelică vezi: Gidó Attila, *Instituțiile evreiești interbelice din Transilvania*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 2003, nr. 1-2, p. 175-187; Idem, *L'enseignement préscolaire et pré-universitaire juif de Cluj à l'époque de l'entre-deux-guerres*, în: „Transylvanian Review” 2009, nr. 2, p. 106-123; Ladislau Gyémánt, *Jewish education in Transylvania in the Inter-War Period*, în „Sudia Judaica”, 2004, p. 66-79.

³ ÚK, 19 iunie 1923, nr. 96.

⁴ ÚK, 1 mai 1924, nr. 98.

⁵ ÚK, 3 mai 1924, nr. 99.

Din perspectiva cronologică în activitatea Uniunii Naționale Evreiești se pot distinge patru mari etape:

1. Prima, între 1918–1923, a fost etapa în care s-a cristalizat ideologia Uniunii și în care, urmând programul Congresului Mondial Sionist din Basel (1897)¹, s-au pus bazele sistemului instituțional național necesar pentru revitalizarea identității etnice evreiești din Transilvania. După 1918 Uniunea și-a înființat propriile filiale locale în orașele din Transilvania, care s-au încadrat în viața comunităților evreiești inițiind la rândul lor diferite manifestări culturale, seminarii și printre altele și cursuri de limbă ebraică. În 1919 și-a deschis porțile Liceul Evreiesc din Timișoara, iar peste un an, în 1920 ceea din Cluj. La începutul anilor '20 și-au început activitatea și primele grădinițe (la Satu Mare în 1920, la Bistrița în 1921, la Târgu-Mureș în 1922)² și școli ebraice (Sighetul Marmației)³.

Sub egida Uniunii au apărut diverse publicații care au devenit principalele instrumente ale diseminării ideilor naționale. Cea mai importantă a fost cotidianul „Új Kelet” din Cluj, fondată în 1918. Trebuie menționat și săptămânalul „Neue Zeit–Új Kor” care a apărut din 1920 la Timișoara. S-a revitalizat și editarea cărților, iar editurile au început să se înmulțească. La Cluj au funcționat patru edituri, *Pharos*, *Kadima*, *Noar*, *Fraternitas*, dar și în celelalte centre urbane astfel de instituții devotate editorialelor evreiești au luat ființă: la Oradea editura *Renaissance*, la Timișoara editura *Cionista Könyvtár* și la Lugoj casa editorială *Kiryat Sefer*⁴.

Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei a avut un rol însemnat în instruirea în domeniul meseriilor industriale⁵. Prin înființarea *Băncilor de Credit Mărunt*, din 1925, s-a realizat ajutorarea micilor întreprinzători evrei împotriva marelui capital. Astfel de bănci au funcționat pe tot teritoriul României, printre ele și în Transilvania (Cluj, Timișoara, Oradea, Dej, Târgu-Mureș etc.)⁶.

Începând cu 1920 apar și primele încercări pentru instituționalizarea vieții sportive evreiești. În acest an scriitorul János Giszkalay, medicul Bernát Knöpfler și avocatul Chaim Weisburg înființează clubul sportiv *Haggibbor* la Cluj, urmate apoi de asociații și cluburi asemănătoare și în celelalte orașe mari: *Bar-Kochba* în Satu Mare, *Sámson* în Sighetul Marmației, *Hakoach* în Arad, *Kadima* în Timișoara, *Makkabea* la Oradea și

¹ Pentru programul de la Basel vezi: Walter Laqueur, *A History of Zionism*, New York, Schocken Books, 1989, p. 106.

² Ú.K. 6 noiembrie 1920, nr. 94; ÚK, 2 septembrie 1921, nr. 194; *Zsidó Naptár az 5696. bibliai és az 1935–36. polgári évre*, Cluj–Oradea, Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda, 1935, p. 88; Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania*, p. 117.

³ Eisler Máttyás, *Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről. A Szövetségnek 1925. évi június hó 29-én Marosvásárhelyt tartott nagygyűlése számára*, Cluj–Kolozsvár, Az Erdély–Bánáti Izraelita Hitközség Szövetségének Közleménye, 1925, p. 9-10.

⁴ Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 156-159; Livia Bitton, „The Zionist Movement in Transylvania”, în Moshe Carmilly-Weinberger (ed.), *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve*, New York, Sepher-Hermon Press, 1988, p. 280-281.

⁵ *Tíz év a zsidóság átrétegződésének szolgálatában*, Cluj, Kiadja az Edélyi Zsidó Árvagondozó Átrétegződési Tanoncosztálya, 1936, p. 8.

⁶ În sprijinirea băncilor de credit mărunt au luat parte din 1926/1927 și lojele Bnei Brith din Transilvania. Vezi: *Az erdélyi B'nai Brith zsidó páholyok [1940]. Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale Maghiare, Budapesta)*, Fond K29, fasc. 2, dos. H, f. 454; Gidó, *Instituțiile evreiești interbelice din Transilvania*, p. 185, *Neue Zeit–Új Kor* (în continuare: NZ), 4 aprilie 1930, nr. 7.

Ivria în Brașov. Curând, în decembrie 1921, aceste cluburi sportive au aderat la organizația sportivă mondială a evreilor, *numită Makkabi*, înființând o sucursală ardeleană¹.

Activitățile Uniunii Naționale și politica sa pentru revigorarea valorilor evreiești și raportul ei față de Statul român au fost principalele subiecte discutate la prima conferință a UNET din noiembrie 1920. Conferința a declarat în final faptul că Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania este principalul reprezentant al intereselor naționale evreiești de pe acest teritoriu și respectă decizia marilor puteri privind statutul Ardealului². Totodată a declarat și loialitate față de Statul Român. Conferința a cerut recunoașterea statutului de minoritate națională al evreilor și garantarea drepturilor cetățenești³. Principala hotărâre a conferinței pe plan cultural viza răspândirea limbii și culturii ebraice în rândul evreilor. S-a votat ca limba ebraică să devină limba oficială a Uniunii și a instituțiilor sioniste⁴. Această hotărâre însă, s-a dovedit una utopică, dat fiind faptul că majoritatea evreilor din Transilvania erau vorbitori de maghiară.

Dacă pe plan organizațional Uniunea a trăit un succes incontestabil, pe planul apărării drepturilor rezultatele obținute nu oglindeau eforturile depuse nici în primii ani ai activității nici în perioada următoare. Memoriile, cererile trimise către guvern în diferite cazuri nu aveau sorți de izbândă. Insuccesele s-au datorat și faptului, că guvernele din București nu considerau nici Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, nici celelalte organizații evreiești din teritoriile Unite adevărați parteneri de tratative.

2. Etapa a doua a activității Uniunii Naționale a început în 1923 și a ținut până în 1930. A IV-a conferință sionistă din Transilvania ținută în august 1923 la Timișoara a fost evenimentul care a adus noi schimbări în politica organizației. Conform hotărârilor adoptate de conferință, Uniunea a pus un accent mai mare pe așa numita „muncă Palestina“, adică la pregătirea tinerimii evreiești pentru emigrare și la sprijinirea mai accentuată a fondurilor Palestina (Keren Hayesod, Keren Kayemeth LeYisrael)⁵. În acest scop a fost înființat în 1924 și Oficiul Palestina din Transilvania cu sediul la Cluj. Printre responsabilitățile Oficiului figurau: instruirea haluțimilor (pionieri sioniști), pregătirea pentru emigrare a evreilor, încurajarea restructurării profesionale a societății evreiești și propaganda pro-Palestina⁶. În urma activității Oficiului, în anii 20 a crescut numărul evreilor care au ales să părăsească această provincie în favoarea Palestinei⁷.

¹ ÚK, 6 decembrie 1921, nr. 268.

² ÚK, 25 noiembrie 1920, nr. 110.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ ÚK, 1 septembrie 1923, nr. 160.

⁶ ÚK, 9 decembrie 1921, nr. 271.; *Jelentés az Erdélyrészi Központi Palesztina Hivatal 5685 (1925) évi működéséről*. Kolozsvár, Kiadja az Erdélyrészi Palesztina Hivatal, 1925, p. 6.

⁷ În anul 5685 (1924/1925) 382 de persoane au emigrat din Transilvania în Palestina. Peste un an numărul lor a fost 247. În perioada interbelică 17.000 de evrei au părăsit România cu destinația Palestina. Dintre ei cca. 4000-5000 erau originari din Transilvania (*Ibidem*; *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, Palesztina Hivatal, Keren Hajjeszód és Keren Kajemeth Lőjjszráél jelentése 5686. évi működéséről*. Cluj, Kadima, 1926, p. 41; Carol Bines, *Din istoria imigrărilor în Israel 1882–1995*, București, Editura Hasefer, 1998, p. 91 și 211; Danzig Hillél, *Húsz év távlatából. Az erdélyi cionizmus húsz esztendeje*. Cluj, Kiadja a Hitachdut Barisszia–Habonim Nöszütja, [1939], p. 1-9).

În ceea ce privește raportul UNET față de organizațiile evreiești din celelalte regiuni ale României Mari, se poate observa o tendință clară de a păstra autonomia decizională și influența absolută asupra comunității din Transilvania. Dat fiind caracterul specific al evreilor transilvăneni, Uniunea a fost susținătoarea colaborării cu Vechiul Regat pe principiul egalității între părți, fără să renunțe la independența sa de acțiune și organizare¹.

Politica „autonomistă” a Uniunii s-a afirmat și prin împotrivirea vehementă față de încercările Uniunii Evreilor Români de a extinde cadrele organizatorii pe teritoriile unite cu Vechiul Regat. Primele divergențe majore între UNET și UER au apărut în mai 1923 cu ocazia congresului național evreiesc ținut la București. Aici, delegatul din Transilvania, Tivadar Fischer a criticat intențiile de extindere a Uniunii Evreilor Români. În schimb, el a propus înființarea unei organizații umbrelă sub numele de *Uniunea Evreilor din România* sau *Uniunea Generală Evreiască din România*. Inițiativa lui Fischer a fost respinsă însă, nu numai de către delegații din Vechiul Regat, ci și de către cei din Bucovina și Basarabia².

În pofida divergențelor, UER a reușit totuși să-și deschidă prima sa sucursală la Cluj, pe 5 octombrie 1925, cu ajutorul lui Jakab Molnár și Miksa Klein³. Ambii erau membrii de conducere în Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, iar trecerea lor la cealaltă organizație a adus cu sine excluderea din UNET. Principalul argument al persoanelor din Ardeal care au aderat la UER a fost faptul că în opinia lor numai organizația din București era capabilă să reprezinte cu succes interesele evreilor în fața guvernelor. Ei au invocat eforturile depuse de UER în interesul evreilor din România la pregătirea Constituției din 1923 și neputința lui UNET pe plan politic național. Răspunsul la argumentele lui Molnár și Klein a venit din partea noului președinte al Uniunii din Transilvania. József Fischer a avertizat, că extinderea UER va duce la asimilarea evreilor din Transilvania în populația română, iar organizația sionistă din Transilvania, nu poate să accepte decât o organizare pe baze etnice a societății evreiești⁴. Contraargumente asemănătoare pot fi întâlnite în apelul organizației sioniste din Transilvania către evreii din regiune, publicat în ziarul „Új Kelet” pe 7 octombrie 1925⁵. Nici conferința a VI-a a Uniunii din Transilvania, întrunită la Târgu Mureș la sfârșitul lunii noiembrie 1925, nu a susținut apropierea de UER, majoritatea delegațiilor considerând că Jakab Molnár și Miksa Klein au făcut un pas greșit⁶.

Divergențele între cele două organizații pot fi surprinse și la alegerile parlamentare. În 1922 sioniștii din Transilvania au înființat o organizație politică sub numele de

¹ Tendințe asemănătoare pot fi observate și la sioniștii din Bucovina și Basarabia. Ștefan Purici, *Evreii și românii din Bucovina, 1918–1923: Împreună sau separat?* în „Studia Et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, vol. VIII, 2003, p. 136-137; I. M. Kopanskii, „The Jews of Bessarabia”, în Liviu Rotman, Raphael Vago (ed.), *The History of the Jews in Romania. III. Between the Two World Wars*, Tel Aviv, The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, Tel Aviv University, 2005, p. 334-335.

² ÚK, 31 mai 1923, nr. 80.

³ ÚK, 7 octombrie 1925, nr. 229.

⁴ După părerea lui Raphael Vago, un alt motiv pentru care liderii sioniști din teritoriile unite cu România s-au opus extinderii Uniunii Evreilor Români a fost teama lor de marginalizare politică față de liderii din Regat (Raphael Vago, *The Jews of Transylvania*, p. 255; ÚK, 16 septembrie 1925, nr. 214).

⁵ ÚK, 7 octombrie 1925, nr. 229. Apelul Uniunii a fost republicat în Gidó, *Úton*, p. 202-203.

⁶ *Szervezeti jelentés az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VI. konferenciájára az 5685/6 konferenciális évről (1924–1925)*, Târgu-Mureș–Marosvásárhely, 5686–1925, p. 4–15.

Partidul Poporului care a încheiat pacturi locale cu diferitele forțe politice¹. După 1926 Uniunea Națională a Evreilor, a ales să colaboreze cu Partidul Național-Țărănesc, în schimb, Uniunea din București a optat pentru Partidul Național-Liberal. Primii ardeleni cu program național-evreiesc care au intrat în parlament au fost József Fischer și Tivadar Fischer. Ambii au câștigat mandat de deputat în urma înțelegerii din 1928 între UNET și PNȚ. Chiar dacă înaintea lor au mai fost și alți deputați de origine evreiască din Transilvania (Sándor Weisz și Nándor Hegedűs din partea Partidului Maghiar, Emil Jakobi din partea UER), ei erau primii prin a căror intervenții în Camera Deputaților s-a auzit și vocea orientării național-sioniste din această regiune a țării.

3. A treia etapă din istoria UNET (1930–1938) este caracterizată prin trecerea de la o activitate bipolară la una cu o singură direcție. Aceasta a însemnat de fapt renunțarea la participarea în viața politică internă și concentrarea cu toate puterile la munca sionistă. Activitatea politică a fost preluată de către *Partidul Evreiesc*. Schimbările petrecute pe terenul mișcării sioniste i-au determinat pe conducătorii ardeleni să mute de la Cluj la Timișoara Biroul Central al Uniunii Naționale Evreiești². După apariția Partidului Evreiesc, rolul Uniunii s-a reformulat. De acum, Uniunea s-a axat mai ales pe activități culturale și sociale, contribuind într-o măsură importantă la diseminarea ideilor sioniste, definind ca obiectiv principal înlesnirea emigrării în Palestina.

Din 1931 s-a schimbat și componența conducerii UNET. Dat fiind faptul că liderul mișcării sioniste din Transilvania, József Fischer a fost ales deputat în Parlamentul României, conferința a XI-lea a Uniunii a ales un nou președinte în persoana avocatului timișorean, Ernő Vermes³. Vermes a fost unul dintre cei mai vechi activiști sioniști din Banat. În 1918 a participat la înființarea Uniunii Naționale Evreiești din Banat, a luat parte la întemeierea Liceului evreiesc din Timișoara și a fost printre fondatorii săptămânalului sionist „Neue Zeit–Új Kor”⁴.

Apariția Partidului Evreiesc, respectiv mutarea Biroului Central al Uniunii, a influențat și presa sionistă. Articolele legate de mișcarea națională evreiască pierd teren în principalul cotidian „Új Kelet”, în favoarea problemelor legate de politica internă și internațională. În schimb, săptămânalul „Neue Zeit” din Timișoara preia rolul propagării ideii sioniste de la ziarul clujean.

Perioada de până la 1938 a fost caracterizată de oscilația rezultatelor Uniunii Naționale pe terenul muncii sioniste. Aproape la fiecare conferință anuală se auzeau voci critice, dar și laude privind activitatea UNET. Totuși, se poate afirma, că în pofida problemelor numeroase ivite (de ex. colonizarea în Palestina a evreilor maramureșeni aflați într-o situație socială disperată, cazul de scandal al coloniei ardeleni Tzur Salom, problemele legate de „campania de shekel”), ideea națională a reușit să prindă rădăcini în majoritatea evreilor din Transilvania. Bineînțeles, ascensiunea mișcării sioniste s-a datorat și antisemitismului, respectiv câștigării de teren a extremei drepte în viața politică română⁵.

¹ ÚK, 22 februarie 1922, nr. 41.

² ÚK, 28 octombrie 1930, nr. 234.

³ ÚK, 1 ianuarie 1932, nr. 1.

⁴ ÚK, 1 ianuarie 1939, nr. 1.

⁵ Aici mă refer la tulburările antievreiești ale studenților din anii '20 și excesele antisemite de la Oradea și Cluj din 1927, respectiv la campania *numerus clausus*, excluderea evreilor din barouri și revizuirea cetățeniei evreilor

În anii '30, sub presiunea atmosferei politice tot mai nefavorabile, Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania a depus eforturi pentru a încuraja recalificarea profesională a tinerimii evreiești. În această perioadă au funcționat în Ardeal între 10 și 15 stațiuni agricole cu o capacitate de 10–30 de haluțimi pe durata unei pregătiri. Stațiunile au fost ținute în funcțiune de diferitele organizații sioniste de tineret. Dat fiind însă numărul redus al acestor așezăminte, o parte însemnată a tinerilor au fost nevoiți să-și găsească loc în stațiunile din celelalte regiuni ale României. De exemplu, haluțimii organizației *Dror* din Transilvania au fost pregătiți pe lângă Cluj, la Securenii, Țigănești, Chișinău, Vatra Dornei, Gura Humorului și Călărași¹.

Din mai 1937, conducerea Uniunii Naționale a fost preluată de un alt avocat timișorean, Károly Reiter. Eșecul Partidului Evreiesc la alegerile din decembrie 1937 și dizolvarea lui în anul următor a forțat UNET ca să se întoarcă spre munca politică internă.

4. Ultima etapă (1938–1940) a perioadei interbelice se poate descrie cu termenul de *solidaritate etnică*. Prin legislația antisemită a guvernului Goga–Cuza, s-a intensificat marginalizarea și excluderea evreilor din viața românească, fapt care a determinat UNET și pe celelalte organizații evreiești să-și unească puterile. Perioada de criză prin care a trecut societatea evreiască din România a mărit puterea de coeziune acestei comunități. În ultimii ani interbelici a crescut numărul acelor evrei care au cotizat pentru întreținerea sistemului instituțional național-sionist. Dacă în 1933 numărul shekelilor vânduți de Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania a fost sub șase mii, în 1935 a depășit cifra de 11.600, iar în 1939 cea de 15.000². La fel, au crescut și încasările fondurilor Palestina (Keren Hayesod, Keren Kayemeth LeYisrael)³.

O altă manifestare a solidarității a fost campania „Totzeret Haaretz“ (Made in Israel) inițiată după modelul celorlalte comunități evreiești europene. Campania, care a fost precedată de „greva economică“ a evreilor din Vechiul Regat,⁴ a promovat ideea ca evreii să cumpere în locul produselor autohtone cât mai multe produse evreiești din Palestina⁵. Încurajarea restratificării profesionale a fost scopul cursului de industrie casnică organizat de Uniunea Națională a Evreilor la Sibiu, în 1940. Aici puteau fi însușite diferite meserii, ca de exemplu dogărie, împletire de coșuri, țesut etc⁶.

În acești ani se poate observa o apropiere între diferitele orientări politice evreiești din țară. Sub presiunea situației politice interne, Partidul Evreiesc, Uniunea Evreilor

din România inițiată de guvernul Goga–Cuza (Carol Iancu, *Evreii din România*, p. 177–197 și 236–265; Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania*, 120–122).

¹ În 1933 în următoarele localități ardelenne au funcționat stațiuni pentru pregătirea tinerimii evreiești la emigrarea în Palestina: Borșa, Sarsău, Poienile de Sub Munte, Luduș, Sighetul Marmăției, Cluj, Târgu Mureș, Vișeu de Sus, Ruscova, Cehul Silvaniei, Satu Mare (ÚK, 27 mai 1933, nr. 121).

² Plata shekelului, conform hotărârii Congresului sionist de la Basel din 1897, se făcea anual de către membrii/simpatizanții organizațiilor sioniste. În Transilvania, Uniunea Națională a Evreilor a colectat această taxă sionistă prin organizarea anuală a așa numitelor „campanii shekel“ (*Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája. A Zsidó Nemzeti Szövetség, Palesztina Hivatal, WIZO Föderáció, Keren Kayemeth Leisrael, Keren Hayesod jelentése 5697–5698–5699. évi működéséről*, Temesvár, Kiadja az EZSNSZ, 1939, p. 44–45).

³ *Ibidem*, p. 157.

⁴ Greva economică a fost inițiată de președintele UER, ca protest împotriva măsurilor antisemite ale guvernului Goga–Cuza (Carol Iancu, *Evreii din România*, p. 261–262).

⁵ ÚK, 21 iunie 1938, nr. 135.

⁶ ÚK, 4 mai 1940, nr. 101.

Români și organizațiile centrale ale comunităților de cult au înființat la 19 ianuarie 1938 *Consiliul Central al Evreilor din România*¹. Peste mai puțin de o lună, în București, la întrunirea organizațiilor sioniste din Vechiul Regat și din teritoriile unite, s-a născut *Consiliul Central Sionist din România*². La acest eveniment, evreii din Transilvania au fost reprezentați prin președintele UNET, Károly Reiter. Principalul subiect al întrunirii a fost problema emigrărilor în Palestina. Datorită conflictelor de interese regionale Consiliul Sionist, având în fruntea sa Iacob Niemirower, n-a reușit să-și desfășoare o activitate eficace.

O nouă încercare de a uni organizațiile sioniste a fost *Federația Sionistă din România*, înființată în 1939 la care ardelenii au aderat cu condiția păstrării autonomiei lor. Astfel, Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania a rămas în continuare în legătură directă cu Organizația Sionistă Mondială, iar campaniile shekel, munca culturală și presa sionistă din acest teritoriu au fost coordonate în continuare de ea³.

Desființarea partidelor și organizațiilor politice în martie 1938, printre ele și a Partidului Evreiesc, a avut efecte și asupra activității UNET. Pentru a contrabalansa lipsa unei organizații de reprezentare politică internă, în iunie 1939 s-a creat în cadrul Uniunii Naționale un *Consiliu Sionist Social*. Pe lângă activitatea politică internă, sarcina Consiliului, format din foștii lideri ardeleni ai Partidului Evreiesc din România, a fost aceea de a găsi soluții la problemele de ordin social și economic ale societății evreiești din Transilvania⁴.

După dictatul de la Viena, Biroul Central din Timișoara al Uniunii Naționale a Evreilor a rămas pe teritoriu românesc. Activitatea Uniunii pe teritoriul Transilvaniei de Nord a fost interzisă de autoritățile maghiare încă în septembrie 1940⁵.

Partidul Evreiesc

Precum și în celelalte regiuni ale României Mari, și în Transilvania exista un deziderat pentru înființarea unei organizații, care să desfășoare o activitate exclusiv politică. Aceasta, implicându-se în viața politică română, ar fi putut apăra mai eficient drepturile evreilor. Primele încercări în acest sens au apărut încă la începutul anilor '20, atât în București, cât și pe noile teritorii ale României. În Transilvania, exclusiv pentru alegerile din 1922, liderii sioniști au înființat Partidul Poporului⁶. Până la urmă, partidul a preferat încheierea unor înțelegeri electorale locale în locul participării directe la alegeri.

Intrarea în Parlament a patru reprezentanți sioniști în urma scrutinului din 1928 (Mayer Ebner, senator de Cernăuți; Tivadar Fischer, deputat de Cluj; József Fischer, deputat de Maramureș și Michael Landau, deputat de Chișinău), a dat un nou impuls procesului de creare al unei forțe politice naționale evreiești. Cei patru s-au organizat

¹ O asemenea organizație umbrelă a fost înființată și în 1936 (Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască 1933–1944*, vol. I., București, Editura Hasefer, 2001, p. 84; ÚK, 21 ianuarie 1938, nr. 16).

² ÚK, 13 februarie 1938, nr. 35.

³ *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája*, p. 28.

⁴ ÚK, 10 iunie 1939, nr. 126.

⁵ Moshe Carmilly-Weinberger, *Út a szabadság felé! Zsidó menekültek megsegítésének története a holocaust idején: Erdély, 1936-1944*, Cluj-Napoca, The Babeș-Bolyai University–The Faculty of History and Philosophy–Dr. Moshe Carmilly Institute for Hebrew and Jewish History, 1999, p. 90.

⁶ ÚK, 22 februarie 1922, nr. 41.

într-un Club parlamentar evreiesc sub conducerea lui Mayer Ebner¹. Scopul lor, pe lângă reprezentarea intereselor întregii evreimi române, a fost câștigarea credibilității în rândul electoratului evreiesc².

Intervențiile parlamentare ale aleșilor sioniști au făcut vizibilă față de publicul evreiesc, atât ideologia reprezentată de ei, cât și poziția național sioniștilor în unele probleme sociale ale țării. Despre caracterul Clubului parlamentar a vorbit în fața Parlamentului Tivadar Fischer, cu ocazia discuțiilor privind adresa de răspuns la Mesajul Tronului. Fischer a subliniat faptul, că „grupul format de acești parlamentari evrei, care s-a constituit în deplină înțelegere, [...] trebuie privit ca o fracțiune parlamentară a unui partid evreiesc din țara întreagă, ca organ parlamentar al minorității etnice evreiești din România”³. N-a lipsit din discursul lui Fischer ținut pe 28 decembrie 1928 nici ideea loialității și dragostei față de țară⁴.

Demersurile Clubului parlamentar pentru înființarea unui partid evreiesc unic au continuat și în anii următori. În 1930 au luat naștere două organizații politice teritoriale: Partidul Evreiesc din Vechiul Regat și Partidul Evreiesc din Transilvania cu sediul la Cluj⁵. Aceste organizații politice au format baza Partidului Evreiesc din România prin fuzionarea Clubului parlamentar și a partidelor evreiești din Transilvania și Regat. La conferința constituantă organizată la 4 mai 1931 în București a fost ales ca președinte liderul sionist ardelean, József Fischer⁶. Declarația adoptată de către delegații întruniți la București, reprezintă în sine un act istoric pentru viața politică evreiască din România, prin faptul că documentul emis conținea pe lângă obiectivele Partidului, a și o chemare electorală către populația evreiască⁷.

Succesul noii formațiuni politice n-a întârziat. La alegerile din 1931, Partidul Evreiesc a obținut 64.193 voturi (2,38%) și cinci mandate de deputat. În urma acestui succes electoral, au intrat în Parlament Michael Landau (Basarabia), József Fischer (Transilvania), Sami Singer (Vechiul Regat), Manfred Reifer și Max Diamant (Bucovina)⁸. Rezultatele bune ale Partidului Evreiesc au fost repetate cu ocazia alegerilor din 1932, când formațiunea politică evreiască a strâns 67.582 voturi (2,26%) și și-a păstărit toate cele cinci mandate: Mayer Ebner (Bucovina), József Fischer și Ernő Marton (Transilvania), Mișu Weisman și Michael Landau (Basarabia)⁹. Aceste două alegeri s-au dovedit a fi punctele culminante în activitatea politică a Partidului Evreiesc, care a mai participat la două alegeri, dar fără succes, nereușind să atingă nici pragul de 2% pentru

¹ Ulterior, au intrat în Clubul parlamentar evreiesc și alți parlamentari evrei care au fost aleși, de altfel, pe listele diferitelor partide politice. De pildă, publicistul evreiesc pro-maghiar, Nándor Hegedűs, era deputatul Partidului Maghiar, dar a intrat și în Clubul parlamentar evreiesc (*Parlamentarii evrei*, p. 195; Claudia Claudia Ursuțiu, *Senatori și deputați evrei*, p. 71-75).

² *Ibidem*.

³ „Monitorul Oficial”, Partea a II-a, *Dezbaterile Adunării Deputaților* [în continuare DAD], 12 ianuarie 1929, nr. 4, p. 89-90.

⁴ *Ibidem*; Claudia Ursuțiu, *Senatori și deputați evrei*, p. 76.

⁵ Claudia Ursuțiu, *Senatori și deputați evrei*, p. 79; NZ 4 mai 1930, nr. 9; Gheorghe I. Bodea, *Jewish political life and press in Transylvania between the Two World Wars*, în „Studia Judaica”, vol. I, 1991, p. 89.

⁶ Claudia Ursuțiu, *Senatori și deputați evrei*, p. 79.

⁷ *Ibidem*, p. 80.

⁸ *Ibidem*, p. 82; Carol Iancu, *Evreii din România*, p. 220; DAD, 10 iunie 1931, nr. 131, p. 5426-5452.

⁹ *Ibidem*; MO 26 iulie 1932, nr. 173, p. 4470-4599.

intrarea în Parlament. În 1933 partidul a obținut 38.565 (1,29%) de voturi, iar în 1937 43.681 (1,42%)¹.

Primul congres al Partidului a avut loc în noiembrie 1933, cu o lună înainte de alegerile parlamentare. Aici a fost adoptat noul program de partid, care se baza pe două elemente principale: lupta pentru drepturile egale pe de o parte și loialitate față de Statul român. Pe lângă aceste două principii fundamentale, programul prevedea o serie de revendicări explicite referitoare la reforma Legii pentru dobândirea și pierderea naționalității române din 24 februarie 1924, la accesul evreilor în serviciile administrative centrale de stat, la subvenționarea cultului mozaic și a învățământului particular evreiesc, la respectarea Sabatului etc².

Dacă până în 1928 rolul dominant în viața politică evreiască a aparținut Uniunii Evreilor Români, prin înființarea Clubului parlamentar evreiesc și a Partidului Evreiesc, situația s-a schimbat în favoarea național sioniștilor. Dezacordul profund care a caracterizat relația dintre cele două orientări politice, a exclus posibilitatea unei eventuale alianțe electorale între PE și UER³. După eșecul suferit la alegerile din 1933, se poate observa însă, o oarecare apropiere între cele două organizații.

Urmare eșecului electoral din 1933 și conjuncturilor politice/sociale, orientarea și preocupările politice ale Partidului Evreiesc s-au schimbat considerabil față de principiile formulate la primul Congres. Astfel, cele mai importante preocupări ale Partidului Evreiesc au devenit lupta împotriva antisemitismului și pregătirea la emigrare a evreilor. Așadar, sub presiunea circumstanțelor, Partidul Evreiesc și UER, au semnat un acord în 1936, și au creat Consiliul Central al Evreilor din România⁴. Sub acest nume a fost înființată o organizație asemănătoare în 1938 de către UER, Partidul Evreiesc, iar reprezentanții comunităților de cult aveau menirea de a apăra drepturile evreilor din România⁵.

Din perspectiva lucrării de față este binevenită o analiză mai atentă asupra rezultatelor obținute în Transilvania de către Partidul Evreiesc. Se poate observa, că partidul a cunoscut cele mai mari succese pe noile teritorii ale României Mari. La alegerile din 1931 numărul persoanelor din Transilvania care au votat cu această formațiune politică a fost 24.180, reprezentând 37,66% din totalul voturilor obținute de Partid. În anul următor Partidul Evreiesc a obținut în Transilvania 24.324 de voturi (35,99%), în 1933 cu zece mii mai puține (38,62%), iar în 1938, 18.707 (42,82%). Deci, în toate scrutinele electorale, peste o treime din voturile Partidului Evreiesc au venit din Transilvania, mai ales din județele Maramureș, Satu Mare, Timiș-Torontal, Bihor, Sălaj, Someș, Arad, Cluj și Mureș⁶.

Din păcate, nu cunoaștem cifre exacte în privința evreilor cu drept de vot, dar după estimările din 1931 ale deputatului Partidului Maghiar, József Willer, în perioada respectivă, numărul lor era în jur de 35.000. Într-un interviu acordat cotidianului „Új Kelet“, Willer a declarat, că aproximativ 5000, adică 14–15% din alegătorii evrei au votat cu Partidul Maghiar în 1931⁷. Pornind din datele furnizate de către deputatul

¹ DAD, 29 decembrie 1933, nr. 300, p. 7943–8071; DAD, 30 decembrie 1937, nr. 301, p. 9716–9835.

² *Programul și statutele Partidului Evreiesc din România*, p. 1–13.

³ Claudia Ursuțiu, *Senatori și deputați evrei*, p. 63.

⁴ Carol Iancu, *Evreii din România*, p. 224.

⁵ ÚK, 21 ianuarie 1938, nr. 16.

⁶ DAD, 10 iunie 1931, nr. 131, p. 5426-5452; MO, 26 iulie 1932, nr. 173, p. 4470-4599.

⁷ ÚK, 2 iulie 1931, nr. 145.

maghiar, se poate face un calcul estimativ. Prin urmare în 1931 cca. 70% dintre evreii ardeleni cu drept de vot au preferat să acorde încredere Partidului Evreiesc, iar restul de 30% din voturi s-au împărțit între Partidul Maghiar și alte formațiuni politice. Continuând această logică, se pot face estimări statistice și la nivelul județelor. Dacă considerăm declarația lui Willer drept sursă veritabilă, cei 35.000 de alegători evrei constituiau 18% din populația evreiască totală din Transilvania. Astfel, în județul Cluj, unde populația israelită număra 17.600 suflete în 1930, se estimează între 3100 și 3200 alegători evrei (adică 18% din populația evreiască a județului). După datele oficiale, Partidul Evreiesc a obținut 1715 voturi în județul Cluj în 1931¹, deci 54–55% dintre evreii cu drept de vot au optat pentru această formațiune politică. Comparând procentele județene, se poate observa o oscilație relativ mare în rezultatele Partidului Evreiesc. În Maramureș 43% dintre alegătorii evrei au votat cu PE, în Bihor 50%, în Satu Mare 74–75%, iar în Timiș, peste 90%. Diferențele pot fi explicate atât prin deosebirile culturale regionale, cât și prin teroarea electorală în unele localități. Evident că în Bihor și Cluj unde evreii erau mult mai asimilați populației maghiare, Partidul Evreiesc a obținut mai puține voturi. În schimb, la prima vedere, este surprinzător rezultatul obținut în Maramureșul cu o populație evreiască foarte tradiționalistă și mai puțin asimilată. Din rapoartele corespondenților „Új Kelet“ reiese însă că numărul simpatizanților Partidului Evreiesc a fost chiar mai mare în Maramureș decât cel reflectat din participarea la vot. Listele electorale incomplete și teroarea electorală au fost evenimentele care au privat de foarte multe voturi Partidul Evreiesc. După relatările „Új Kelet“, alegătorii evrei din Maramureș au fost împiedicate de forțele jandarmeriei să-și exercite dreptul la vot, Partidul Evreiesc pierzând în aceste circumstanțe 2000 de voturi în județ². Pe lângă acestea, participarea la alegeri a Uniunii Evreilor Români alături de PNL, au deturnat voturi însemnate.

Eșecul Partidului Evreiesc la alegerile din 1933 a avut cauze multiple. Pe lângă abuzurile electorale, au contribuit la insuccesul partidului cercurile agudiste și hasidice din Maramureș, respectiv campania UER împotriva cercurilor sioniste ardeleni³. Cazuri asemănătoare întâlnim și în 1937, cu toate că partidul a reușit să obțină cu 5000 de voturi mai multe decât la alegerile din 1933. După relatările ziarului „Új Kelet“, în urma terorii electorale din 1937 și „campaniei unor cercuri evreiești“ împotriva Partidului Evreiesc, formațiunea sionistă a pierdut cca. 2000 de voturi în Maramureș și 1000 în Sălaj; la Satu Mare și Cluj „unii rabini au făcut campanie pentru partidul de guvernământ“⁴. La declinul rapid al Partidului Evreiesc de după 1933 a contribuit și starea de spirit a populației evreiești din România. Odată cu ascensiunea antisemitismului, o mare parte a alegătorilor evrei au preferat să voteze cu partidele democratice mai mari și nu cu partidul evreiesc fără influență majoră în cursul politicii interne⁵.

¹ DAD, 10 iunie 1931, nr. 131, p. 5426-5452

² ÚK, 2 iunie 1931, nr. 120.

³ De exemplu, săptămânalul de orientare agudistă, *Hoemesz* (apărut în limba maghiară între 1933–1940, mai întâi la Cluj, apoi la Turda), a dus înainte de alegeri o campanie aprigă împotriva Partidului Evreiesc (vezi: B. J. (?), *Az ortodox zsidóság és a parlamenti választások [Evreii ortodocși și alegerile parlamentare]*, în „Hoemesz“, 24 noiembrie 1933, nr. 10.

⁴ ÚK, 24 decembrie 1937, nr. 293.

⁵ Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe*, p. 198.

Concluzii

Societatea evreiască din Transilvania interbelică a suferit schimbări majore față de perioadele istorice premergătoare anului 1918. În primul rând s-a transformat structura demografică și socială a evreilor, iar pe plan ideologic au apărut noi sciziuni. Sub presiunea diferitelor circumstanțe, cum ar fi situația politică internațională favorabilă mișcărilor naționale, sprijinirea disimilării evreilor ardeleni de către Statul Român, antisemitismul român și maghiar, legislația antisemită statală, ideea națională evreiască, a câștigat tot mai mulți adepți în rândul populației evreiești din Transilvania.

Viața sionistă a fost coordonată de Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania. Activitatea acestei organizații arată că mișcarea națională evreiască din Transilvania a avut cele mai mari succese în domeniul instituționalizării și constituirii societății evreiești. Totodată, activitatea sa pe terenul apărării drepturilor a fost mai puțin vizibilă datorită circumstanțelor politice interne. Uniunea Națională și Partidul Evreiesc au funcționat ca o putere organizatorică a societății evreiești, înălțându-se peste conflictele interioare. Pot fi privite, de altfel, și ca niște catalizatoare ale formării identitare, datorită cărora s-a putut conștientiza în comunitățile evreiești apartenența la o religie și o etnie.

Măsura succeselor Uniunii Naționale și Partidului Evreiesc obținute în rândul populației evreiești din Transilvania poate fi un punct de plecare în estimarea dimensiunii taberei național sioniste. Aceste succese pot fi măsurate în primul rând prin analiza a două date statistice: numărul cotizanților Uniunii Naționale și rezultatele electorale ale Partidului Evreiesc. Numărul anual al persoanelor care au cumpărat șekeli (adică au plătit taxa sionistă) a fost între 7.000–20.000 în perioada interbelică¹. Având în vedere că dintre membrii familiilor evreiești unu sau două persoane de peste 18 ani au cumpărat șekeli, se poate aprecia ca la cca. 10–15.000 de familii unde au ajuns direct ideile sioniste. Influența mișcării naționale asupra populației evreiești din Transilvania a fost însă considerabil mai mare, fapt reflectat și de succesele Partidului Evreiesc la alegerile din anii '30, când 70% dintre alegătorii evrei din Transilvania au votat cu această formațiune politică².

În concluzie, spre sfârșitul perioadei interbelice cel puțin un sfert din populația evreiască din Transilvania a devenit adeptă a sionismului, iar proporția celor care și-au considerat etnici evrei era în jur de 50%. O mare parte dintre evreii din Transilvania aveau o identitate dublă, evreiască și maghiară. Indiferent de identitate și de orientările politice, majoritatea evreilor ardeleni și-au păstrat limba și cultura maghiară de-a lungul perioadei în discuție.

¹ ÚK, 4 noiembrie 1920, nr. 92; ÚK, 24 noiembrie 1920, nr. 109; *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája*, p. 45.

² Aceste date trebuie comparate cu rezultatele recensămintelor din 1930 și 1941. La primul recensământ, 92,6% din populația de religie mozaică a Transilvaniei s-a declarat de naționalitate evreiască. În 1941, la recensământul organizat de autoritățile maghiare, doar 31,3% dintre izraeliții din Transilvania de Nord au fost înregistrați ca evrei (Varga E. Árpád, *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest, Regio-MTA Történettudományi Intézet, 1992, p. 141-149; T. Rotariu, *Recensământul din 1941. Transilvania*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 335).

Românii și Comisia Nansen (1919-1921). Contribuții

Silviu Marian MILOIU

Keywords: *Nansen Commission, prisoners, repatriation, Romanians, Baltic Sea*

Abstract

The Romanian and the Nansen Commission (1919-1921). Contributions

The paper investigates the role of the Nansen Commission in the hugely difficult task of repatriating the POWs from a Russia marred by the immense destructions caused by the Great War, the Civil War and the Bolshevik regime. The article focuses on the safeguarding of the life of at least 18,000 Romanians by the Nansen Commission, especially through the Baltic Sea „avenue“. The wavering relations between the Nansen Commission and the Romanian Government that has refused to allow the opening of a new salvation route for the POWs through the Danube and has postponed for long the application for funds thus creating big troubles to the former is also approached. The article concludes that the survivors of this ordeal have been taught the best lesson about multi-ethnicity, tolerance, compassion and humanitarianism.

Finalul Marelui Război găsea continentul european în fața unor provocări majore dintre care nu cele mai lipsite de importanță erau deplasările masive de populații datorate prizonieratului, evacuărilor silite, refugierii din calea armatelor străine, revoluțiilor sau Războiului Civil din Rusia. Retragerea dezordonată a unor trupe, jafurile, epidemiile, destrămarea unor state și constituirea altora, schimbările de graniță și, fenomenul cu consecințele pe termen lung cele mai durabile, venirea la putere a regimului sovietic completează tabloul unui continent care în urmă cu numai câțiva ani trăia încă – cel puțin în jumătatea sa occidentală – iluziile *Belle Epoque*. Pe acest fundal social turbulent și haos demografic și instituțional au survenit și primele eforturi de asistență umanitară internațională în prim-planul căreia se vor afla Crucea Roșie Internațională și *American Relief Administration* a viitorului președinte republican Herbert Hoover. Dată fiind situația dramatică din Rusia caracterizată prin prezența unui număr foarte mare de refugiați sau expatriați, a numeroși militari și prizonieri străini, care trebuiau să facă față, alături de populația localnică, efectelor Războiului Civil și ale foametei, la începutul anului 1919 directorul general Hoover propunea ca eforturile umanitare în care erau angrenate organizațiile internaționale să se adreseze și statului sovietic. Tot Hoover a fost cel care a avut primul viziunea unei comisii de asistență neutre, condusă de o personalitate de talia exploratorului polar norvegian Fridtjof Nansen, cu susținerea țărilor neutre din timpul conflagrației și beneficiind de asistența guvernelor occidentale pentru a se achita de această sarcină. În opinia lui Hoover,

ajutorul umanitar oferit cetățenilor ruși și îmbunătățirea situației generale a acestora ar fi condus totodată și la slăbirea și, în final, la căderea regimului bolșevic.¹

Discuțiile în vederea realizării acestor deziderate vor începe în luna mai 1919 atunci când Comisarul sovietic pentru Afaceri Externe, Gheorghe Cicerin, a acceptat, în principiu, ideea repatrierii, specificând însă totodată că acesta nu va fi posibil de oferit până la finele Războiului Civil sau, cum se exprima acesta propagandistic, până la alungarea invadatorilor din Rusia.² Ulterior, un acord în acest sens va fi convenit și repatrierea prizonierilor de război va putea începe.

Aportul impresionant al Comisiei Nansen în rezolvarea problemei refugiaților a beneficiat de atenția istoriografiei încă de timpuriu, deși, așa cum sublinia Martyn Housden, într-un recent articol, „there is a small body of literature about the political and diplomatic issues which surrounded prisoners of war held as a result of the 1914-18 conflict”.³ Contribuția lui Housden este importantă pentru lărgirea cunoașterii noastre cu privire la acest subiect ignorat de la finele Marelui Război. Istoriografia mai înregistrează câteva lucrări importante publicate în perioada interbelică, lipsite însă uneori de posibilitatea de a accesa sursele primare de documentare⁴, iar altele emanând din rândurile unor înalți oficiali din cadrul Oficiului Internațional Nansen pentru Refugiați, așa cum era cazul lui Michael Hansson.⁵ Alte contribuții, de dată ceva mai recentă, au abordat viața prizonierilor de război din Rusia⁶, activitatea Comitetului Internațional al Crucii Roșii în acest sens⁷ sau aportul decisiv al lui Nansen la repatrierea lor⁸. Lucrărilor menționate mai sus li se pot adăuga contribuțiile deja citate ale lui Michael Robert Marrus și Eugen P. Trani.

¹ Michael Robert Marrus, *European Refugees from the First World War Through the Cold War*, Temple University Press, Philadelphia, 2002, p. 85.

² Eugen P. Trani, *Herbert Hoover and the Russian Revolution*, în Lawrence E. Gelfand, „Herbert Hoover, the Great War and its aftermath: 1914-1923”, University of Iowa Press, Iowa City, 1979, p. 129.

³ „Există un corpus redus de literatură cu privire la problematicile politice și diplomatice care i-au înconjurat pe prizonierii de război deținuți ca urmare a conflictului din 1914-18” (Martyn Housden, *When the Baltic Sea was a 'bridge' for humanitarian action: the League of Nations, the Red Cross and the repatriation of the prisoners of war between Russia and Central Europe, 1920-22*, în „Journal of Baltic Studies”, Vol. 38, No. 1, March 2007, p. 61).

⁴ Carlile A. Macartney, *Refugees: The Work of the League. London, 1930*, Walter Adams, *Extent and Nature of the World Refugee Problem*, în „The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, 203 (May 1939), p. 26-36; Sir John Hope Simpson, *The Refugee Problem: Report of a Survey*, London, 1939.

⁵ Michael Hansson, *The Refugee Problem. London, League of Nations Union, 1938*; Idem, *The Refugee Problem and the League of Nations. Conference held at the Norwegian Nobel Institute, Oslo, January 7, 1938*. Geneva, 1938.

⁶ Alon Rachamimov, *POW's and the Great War: Captivity on the Eastern Front*, Oxford, 2002; A. Krammer, *Soviet Propaganda among German and Austro-Hungarian Prisoners of War in Russia, 1917-1921*, în S.R. Williamson, P. Pastor (eds), „Essays on World War I: origins and prisoners of war”, Columbia University Press, New York, 1983.

⁷ D. P. Fosythe, *The Humanitarianism. The International Committee of the Red Cross*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005; în general, cu privire la rolul global al Comitetului Internațional al Crucii Roșii, a se vedea Simona Varga, *Non-governmental organizations as actors of international relations – case-study: the International Committee of the Red Cross*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Studia Europaea”, nr. 2/2008, p. 105-121.

⁸ W.R. Smyser, *The Humanitarian conscience. Caring for others in the age of terror*, Palgrave, Macmillan, New York, 2003; E.E. Reynolds, *Nansen. The life story of the arctic explorer and humanitarian*, Penguin, London, 1949. Asupra expedițiilor acestuia, vezi Fridtjof Nansen, *Spre Pol în întineric și gheață veșnică*, Ed. Filip Lazăr,

Articolul de față nu-și propune însă să realizeze o analiză a complexității problematicilor derivate dintr-un efort umanitar de proporții ce a avut loc într-o conjunctură socială și politică extrem de dificilă. După ce va expune, rezumativ, procesul de construcție a instituțiilor ce vor gestiona acest proces și aportul unor personalități care-și vor asuma responsabilitatea punerii lor în acțiune, acesta se va concentra asupra conexiunilor și legăturilor dintre români (înțelegeți ca cetățeni români ce au beneficiat de serviciile acestui program de asistență, dar și de guvern și forțe politice și autorități publice românești ce au asistat sau au conlucrat în cadrul său) și Comisia Nansen în cadrul procesului de repatriere a prizonierilor din Rusia. Se are în vedere faptul că prezența în cadrul fostei armate austro-ungare a unui număr important de soldați originari din Transilvania și Bucovina, fosta alianță cu Rusia al cărei final neprevăzut a surprins numeroși naționali ai celor două state de partea „greșită“ a frontierei, vecinătatea geografică cu spațiul rusesc sunt tot atâtea motive care au făcut din România un actor internațional interesat de activitatea Comisiei Nansen și interesant pentru aceasta, chiar și în condițiile în care statul român trecea prin transformări fără precedent din punct de vedere teritorial, demografic, social, economic și politic, precum și printr-o criză economică dificilă care o secătuisese de resurse.

Atunci când la 11 aprilie 1920 Consiliul Ligii Națiunilor îl desemna oficial pe Fridtjof Nansen ca Înalț Comisar pentru repatrierea prizonierilor de război situația în care se găseau aceștia era deja tragică.¹ Un număr de aproape o jumătate de milion de prizonieri de război se găseau abandonati în diferitele regiuni ale imensei Rusii, în Siberia Occidentală, în Siberia Orientală, la nord de Marea Neagră etc., fiind expuși pericolului ca oricând să cadă victime războiului civil, muncii istovitoare la care erau adesea obligați, epidemiilor, frigului mușcător sau condițiilor precare și improprii de existență. Dintre aceștia, un număr important era alcătuit din militari germani (circa 10%), dar de departe procentul cel mai important îl alcătuiău foștii cetățeni austro-ungari, categorie în care sunt incluși și românii din Transilvania și Bucovina. Inițial, numărul acestor prizonieri fusese de 1,25 milioane, dar jumătate dintre ei pieriseră în perioada haosului și conflictelor ce au urmat Revoluției bolșevice, iar o parte fuseseră repatriați după Tratatul de la Brest-Litovsk. La aceștia se adăugau circa 330.000 de cetățeni ai statelor inamice internați de guvernul rus în timpul războiului și cetățeni germani ai Imperiului Rus, care deveniseră *personae non gratae*. Pe de altă parte, circa un milion de prizonieri ruși se aflau deținuți în Germania, Reichswehrul sperând inițial să-i poată folosi la momentul potrivit împotriva bolșevicilor.²

În vederea atingerii obiectivelor dificile asumate, Nansen și-a pus la punct o echipă și și-a stabilit un secretariat la Londra, o alegere justificată prin expertiza maritimă a imperiului și prin posibilitatea pe care Marea Britanie o avea pentru a sprijini în mod consistent operațiunea de repatriere și salvare a prizonierilor de război și al altor persoane aflate în pericol. Aceste considerente l-au determinat pe Nansen să-și aleagă ca cel mai apropiat colaborator al său pe Lt. Col. L.E. Broome, care, așa cum arată

Craiova, 1897 (traducere B. Marian). Ediția a II-a fost publicată la București în 1924, a III-a la editura Librăriei H. Steinberg în 1925, iar a IV-a în această versiune la editura Mondero în 1992. Traducerea imediată a lucrării în limba română demonstrează interesul pe care expediția lui Nansen trebuie să-l fi stârnit în cadrul societății românești.

¹ Alon Rachamimov, *op. cit.*, p. 221.

² Michael Robert Marrus, *op. cit.*, p. 87.

Housden, avea avantajul de a cunoaște foarte bine Germania și de a putea ajuta la convingerea oficialilor britanici.¹ Un alt colaborator apropiat al lui Nansen a fost conaționalul său Vidkun Quisling, care ulterior va căpăta o faimă internațională prin trădarea intereselor țării sale în perioada celui de-al Doilea Război Mondial.² Pentru o perioadă de timp, Quisling a funcționat ca delegat al Comisiei în Ucraina, intrând uneori în contact și cu autoritățile române.³

Deși desemnat și aflat sub umbrela Ligii Națiunilor, Nansen s-a bazat pe tânăra instituție internațională mai mult pentru asistență administrativă. Operațiunea în sine a fost rodul activității unor organizații și agenții private, un rol demn de remarcat în acest sens jucându-l Crucea Roșie Internațională, cea care a organizat lagărele de adunare a prizonierilor, le-a oferit acestora hrană, stații de dezinfectare și facilități de transport. Guvernele german, sovietic, estonian și finlandez – fiecare atât din rațiuni umanitare, cât și politice asupra cărora nu insistăm – au jucat, de asemenea, un rol crucial în eforturile de salvare prin permisiunea de a fi folosite căile ferate și instalațiilor lor portuare, alocarea unor spații – oricât de insuficiente și de improprii ar fi fost acelea – pentru găzduirea temporară a prizonierilor etc.⁴

O a doua prioritate a înaltului comisar a fost aceea de a obține sumele pe care le estima ca fiind suficiente pentru a pune în mișcare operațiunile de repatriere, costuri ce erau estimate la 670.000 de lire sterline. Eforturile lui Nansen în acest sens vor produce roadele așteptate, cei mai mari donatori internaționali anunțându-se a fi Marea Britanie (cu circa 30% din sumele solicitate), Franța și Italia, urmate de state mai mici precum Danemarca, Olanda, Italia, Norvegia, Suedia și Elveția. Aranjamentul financiar realizat de Comisia Nansen, în numele Ligii Națiunilor, cu statele creditoare, cu cele debitoare și cu Comitetul Internațional pentru Credite de Asistență, prevedea o procedură prin care statele debitoare depuneau o aplicație la Comitetul Internațional pentru Credite de Asistență, iar acesta elibera Comisiei Nansen sumele necesare, remițând totodată bonuri statelor creditoare în valoarea sumei cu care acestea contribuiau. Practic, statele debitoare nu trebuiau inițial să plătească nimic, întregul proces fiind susținut din fondurile statelor creditoare, ulterior creditele urmând a fi restituite.

¹ Martyn Housden, *op. cit.*, p. 66-68.

² Quisling era născut la 18 iulie 1887 într-o familie de emigranți danezi care s-a stabilit la Telemark, în sudul Norvegiei. Era fiu al unui pastor. Era înrudit de departe cu Ibsen. Apartinea unei familii vechi și mândre. În 1905 a fost admis la Academia Militară norvegiană, pe care a terminat-o ca șef de promoție în 1908. Vorbea fluent limbile engleză, germană, rusă și chineză. A fost instructor în armata imperială chineză. În 1918 l-a vizitat pe Troțki. La 8 octombrie 1920 i s-a ordonat să meargă în calitate de atașat militar și secretar de legație la Helsinki, pentru a-l ajuta pe Nansen la repatrierea victimelor exilate ale revoluției ruse. În 1923 a lucrat în Bulgaria pentru a ajuta la repatrierea refugiaților ruși. În 1929 a devenit secretar la Legația din Moscova până la restabilirea relațiilor diplomatice dintre Anglia și Rusia. La Moscova a petrecut doi ani și jumătate. Ca urmare a experienței sale rusești, a scris o carte intitulată „Rusia și noi înșine”. S-a alăturat Ligii Patriotice. La moartea lui Nansen, în mai 1930, a publicat un scurt articol în „Tidens Tegn” în care aborda chestiunea eliberării Norvegiei din războiul de clasă și politicile de partid, propunând ca idealuri renașterea și unificarea națională (vezi T.K. Derry, *A History of Modern Norway 1814-1972*, Clarendon Press, Oxford, 1972, p. 322-323).

³ The Archive of the League of Nations, Refugees Mixed Archival Group, Fonds Nansen 1920-1924, Box R 1727 (citat în continuare ALN – Nansen).

⁴ Martyn Housden, *op. cit.*, p. 66-68.

Sumele promise de statele creditoare (tabel 1):

<i>Nr.crt.</i>	<i>Țara</i>	<i>Lire sterline</i>
1.	Marea Britanie	227.000
2.	Italia	85.000
3.	Franța	85.000
4.	Olanda	55.000
5.	Elveția	48.000
6.	Suedia	35.000
7.	Norvegia	35.000
8.	Danemarca	35.000

Sursa: The Archive of the League of Nations, Refugees Mixed Archival Group, Fonds Nansen 1920-1924, Box R 1707.

La propunerea înaltului comisar, 30% din costurile estimate au fost alocate în conturile Austriei și Ungariei, care se estima a avea și cei mai numeroși prizonieri, iar 10% din sumă a fost repartizată, în mod egal, României, Cehoslovaciei, Iugoslaviei și Poloniei.¹ În consecință, luând în calcul costurile medii estimate de circa 13,9 lire pentru transportul unei persoane de la Vladivostok, prin Marea Baltică, spre casă², rezultă că această sumă ar fi acoperit deplasarea a 5.035 prizonieri români pe această cale.

Cheltuielile calculate pentru statele debitoare (tabel 2):

<i>Nr.crt.</i>	<i>Țara</i>	<i>Lire sterline</i>
1.	Austria	100.000
2.	Ungaria	100.000
3.	Polonia	70.000
4.	România	70.000
5.	Cehoslovacia	70.000
6.	Regatul sârbo-croato-sloven	70.000

Sursa: The Archive of the League of Nations, Refugees Mixed Archival Group, Fonds Nansen 1920-1924, Box R 1707.

În pofida aranjamentului financiar realizat de Comisia Nansen pentru a funcționa acceptabilă a operațiunilor de repatriere și a notei de accept din 5 iulie 1920 pe care guvernul român, în persoana însărcinatului cu afaceri la Londra, Antoine Bibesco³, o adresase secretariatului Ligii, partea română nu-și onorase până la finele lunii august obligația asumată de a adresa o scrisoare Comitetului Internațional pentru Credite de Asistență de la Paris, pentru a fi astfel eliberate sumele destinate repatrierii prizonierilor români. Între timp, Comisia Nansen procedase la repatrierea prizonierilor români, documentele vorbind de un număr de 4.570 de prizonieri români care reușiseră se revină

¹ Vezi scrisoarea lui G.H. Gorvin, secretar general al Comitetului Internațional pentru Credite de Asistență, Paris, nr. 7587 15.10.1920 către secretarul general al Ligii Națiunilor, la Sunderland House, Londra, ALN – Nansen, Box R 1707.

² Calculele se bazează pe datele oferite de Martyn Housden, *op.cit.*, p. 67.

³ ALN – Nansen, Box R 1707, Nota lui Antoine Bibesco, Legația României la Londra, din 5.07.1920, către Eric Drummond.

în țară doar pe Marea Baltică până la jumătatea lunii septembrie 1920.¹ Deoarece sumele avansate în cadrul acestui proces, fără a se fi primit vreo solicitare din partea guvernului român, secătuiau bugetul Comisiei Nansen, celebrul explorator norvegian s-a adresat însărcinatului cu afaceri al României la Londra – prin două misive datate 23 august și 8 septembrie –, precum și miniștrilor afacerilor externe și de finanțe ai României. Se punea chiar problema sistării complete a repatrierii prizonierii români în cazul în care guvernul român rămânea indiferent la demersurile întreprinse de Comisia Nansen.²

Demersuri energice pentru convingerea Bucureștiului să solicite eliberarea fondurilor pentru repatrierea prizonierilor români erau cerute și de Comitetului Internațional pentru Credite de Asistență, secretarul adjunct al acestei instituții solicitând, printr-o scrisoare din 1 septembrie, adresată secretariatului Ligii Națiunilor din Londra, să se facă intervenții la guvernul Majestății Sale pentru a se întreprinde demersurile necesare în acest sens.³ În răspunsul lui Philip Baker de la secretariatul Ligii Națiunilor către G.H. Gorvin, secretar general al Comitetului, se exprimă „uimirea” vizavi de lipsa de reacție a guvernului român. Baker îmbrățișa ideea de a lua legătura cu guvernul britanic pentru a întreprinde demersurile necesare, dar avea în vedere și o discuție între secretarul general al Ligii Națiunilor, Eric Drummond, și Nicolae Titulescu, reprezentantul român la această instituție.⁴ De altfel, Titulescu era indicat ca persoana abilitată să aducă rezolvare acestei chestiuni și de către însărcinatul cu afaceri al României la Londra, Antoine Bibesco, într-o depeșă din 16 septembrie.⁵

Frustrarea resimțită de secretariatul Ligii Națiunilor își găsește expresia și în scrisorile separate transmise la 14 septembrie de Philip Baker lui Nansen și Drummond. În depeșa transmisă lui Nansen, de exemplu, Baker nota că „timpul pentru vorbe a trecut și a venit momentul pentru acțiune”.⁶ În misiva transmisă delegatului român Nicolae Titulescu, acesta prezenta fapte concrete legate de neîndeplinirea promisiunilor asumate de guvernul român și solicita să se întreprindă de urgență demersurile necesare.⁷

În ciuda tuturor demersurilor întreprinse, precum și a transferării sarcinii de rezolvare a sa lui Titulescu, o lună mai târziu, la 15 octombrie, guvernul român încă nu depusese aplicația pentru credite. În aceste condiții, Gorvin solicita imperativ Ligii Națiunilor încetarea repatrierii românilor.⁸ Într-o scrisoare adresată secretarului general al Ligii Națiunilor, Nansen își exprima și el sentimentul de nemulțumire cu privire la inacțiunea guvernului român și prezenta situația financiară dificilă creată de repatrierea celor peste 4.000 de prizonieri români prin grija Comitetului Internațional al Crucii Roșii pe rutele de la Marea Baltică, fără ca sumele de la Paris să fi fost eliberate. Deși amenințase guvernul român că va fi nevoit să înceteze repatrierile, Nansen opina că amenințarea era în realitate dificil de pus în practică deoarece prizonierii, deciși să

¹ *Ididem*, Depeșa lui Ph. Baker către Titulescu, septembrie 1920.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, Depeșa lui Elling, secretar general adjunct al Comitetului Internațional pentru Credite de Asistență, către Lodge de la Liga Națiunilor, Sunderland House, Curzon St., Londra.

⁴ *Ibidem*, Depeșa lui Philip Baker nr. 6639 din 8.09.1920 către Gorvin.

⁵ *Ibidem*, Depeșa lui Antoine Bibesco nr. 2188 din 16.09.1920.

⁶ *Ibidem*, Scrisorile lui Philip Baker adresate lui Fr. Nansen și E. Drummond la 14.09.

⁷ *Ibidem*, Scrisoarea lui Philip Baker către N. Titulescu.

⁸ *Ibidem*, Notificarea lui G.H. Gorvin nr. 7587 din 15.10, către secretarul general al Ligii Națiunilor, la Sunderland House, Londra.

revină cu orice preț acasă, puteau călători sub o naționalitate de împrumut. În schimb, înaltul comisar solicita încă un demers pe lângă guvernul român, de această dată realizat de la înălțimea Consiliului Ligii Națiunilor, atașând de altfel și un proiect de scrisoare care să fie transmisă în numele acestui for președintelui Consiliului de Miniștri român, generalul Alexandru Averescu.¹ Nansen însuși se adresase din nou la 19 octombrie ministrului român de externe, solicitându-i explicații cu privire la atitudinea guvernului de la București.² Propunerea lui Nansen a fost dezbătută în cadrul Consiliului Ligii Națiunilor la 23 octombrie³, în aceeași zi forma finală a intervenției fiind expediată la București. Consiliul Ligii era interesat să cunoască sumele cu care guvernul român putea contribui pentru a acoperi fondurile deja cheltuite, precum și pentru a repatria numărul mare de prizonieri români care încă se mai aflau în Rusia.⁴

Una dintre reacțiile la această intervenție a fost reprezentată de vizita ministrului de finanțe al României Nicolae Titulescu și a ministrului român la Londra la secretariatul Ligii Națiunilor din capitala britanică. Aceștia s-au declarat pregătiți să transmită solicitarea cerută, motivând că situația la care se ajunsese fusese creată de o ...încurcătură!⁵ În pofida intervenției la un asemenea nivel și a promisiunilor guvernului român, P.J. Baker îi scria la 17 noiembrie lui Nansen că executivul de la București nu întreprinsese încă nici un demers, iar Înaltul Comisar trebuia să dea explicații Consiliului Ligii Națiunilor în ceea ce privește lipsa de reacție a părții române.⁶

În cele din urmă, guvernul român s-a lăsat convins și a demarat procedurile necesare. În raportul financiar transmis de Nansen Ligii Națiunilor în ianuarie 1922 se arată că situația financiară a întregului proiect era bună, existând încă un plus de 21.048 lire sterline ca urmare a costurilor mai reduse decât cele anticipate. Costurile de repatriere a prizonierilor români se ridicaseră la suma de 52.584 lire sterline, dintr-un total de 347.935 de lire (15%), acestea fiind mai reduse doar decât cele ale Ungariei și Cehoslovaciei.⁷

Cheltuielile efectuate pentru repatrierea prizonierilor de diferite naționalități (tabel 3):

Nr.crt.	Țara	Lire sterline
1.	Ungaria	94.097
2.	Cehoslovacia	92.921
3.	România	52.584
4.	Austria	44.683
5.	Regatul sârbo-croato-sloven	36.065
6.	Polonia	27.581

Sursa: The Archive of the League of Nations, Refugees Mixed Archival Group, Fonds Nansen, R 1709.

¹ *Ibidem*, Scrisoare lui Fr. Nansen nr. 7732 din 19.10.1920, de la Lysaker, Christiania, către Eric Drummond.

² ALN – Nansen, Box C 1112, Telegrama lui Fr. Nansen către Take Ionescu din 19.10.1920.

³ ALN – Nansen, Box R 1707, Document nr. 7732 din 23 .10.1920.

⁴ *Ibidem*, Scrisoarea adresată de Consiliul Ligii Națiunilor la 23.10.1920 Primului Ministru Român de la Palais de Academies, Bruxelles.

⁵ ALN – Nansen, Box C 1112, Baker către Corvin, 12.11.1920.

⁶ ALN – Nansen, Box R 1707, P.J. Baker către Dr. Nansen, la Hotel Metropole, Geneva, 17.11.1920.

⁷ ALN – Nansen, Box R 1709, J.S. Hamilton și T. Lodge către F. Nansen.

La data de 29 septembrie 1923, evaluarea costurilor finale ridicase această sumă la 463.990 de lire sterline, din care cheltuielile de transport reprezentau partea cea mai importantă (309.365), urmate de cele de întreținere a taberelor și a prizonierilor (121.962) și de administrație (32.662 lire).¹ Fondurile cu care au fost nevoite să contribuie diversele guverne donatoare au fost, de asemenea, mult mai reduse:

Fonduri donate de statele implicate în operațiunile de asistență (tabel 4):

<i>Nr.crt.</i>	<i>Țara</i>	<i>Lire sterline</i>
1.	Marea Britanie	113.500
2.	Franța	65.000
3.	Elveția	45.641
4.	Olanda	44.591
5.	Suedia	34.729
6.	Danemarca	34.542
7.	Norvegia	30.979

Sursa: The Archive of the League of Nations, Refugees Mixed Archival Group, Fonds Nansen, R 1709.

La acestea s-au adăugat donații în valoare de 116.054 lire sterline primite în special de la de Crucea Roșie Americană (112.500), dar și de la Crucea Roșie Suedeză (2.834), cea britanică (500) și chiliană (200).²

În ceea ce privește sumele repartizate pentru acoperirea cheltuielilor părții române, se cuvine menționat faptul că acestea au fost donate de următoarele state:

Tabel 5:

<i>Total</i>	<i>Marea Britanie</i>	<i>Elveția</i>	<i>Olanda</i>	<i>Franța</i>	<i>Suedia</i>	<i>Danemarca</i>	<i>Norvegia</i>
52584	16.175	6.504	6.354	6.353	4.949	4.922	4.414

Sursa: The Archive of the League of Nations, Refugees Mixed Archival Group, Fonds Nansen, R 1709.

Cum s-ar putea explica întârzierea cu care a răspuns guvernul român acestor solicitări? Pentru a înțelege „tragerile de timp“ ale guvernului român este suficient să ne referim la situația financiară foarte gravă lăsată în urmă de conflagrație: sudul țării era răvășit de război și de ocupația străină, foamea și epidemiile se manifestau mai ales în Moldova, finanțele erau secătuite și circulația monetară haotică. În ciuda acestor condiții obiective, tergiversările părții române și absența unui dialog constant și onest cu organismele internaționale abilitate i-au creat Bucureștilor o imagine proastă în rândul acestora și au pus la încercare nervii Secretariatului Ligii Națiunilor.

Odată problema fondurilor deschisă spre o rezolvare, Nansen a pus la punct infrastructura pe care urma să se desfășoare procesul de repatriere, un rol însemnat avându-l,

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

în primă instanță, patru vase germane cu o capacitate de 650 de oameni care vor începe să construiască un „pod“ între Stettin și Narva începând cu data de 14 mai 1920.¹

Problematica rutelor optime pentru repatriere a fost și ea tranșată în favoarea deplasării grupurilor de prizonieri cu trenul din interiorul Rusiei către litoralul Mării Baltice (circa 1.000 de prizonieri puteau fi transportați cu o garnitură) și, de aici, preluarea lor de către nave germane (al căror număr a ajuns în august 1920 la 15, având o capacitate de transport de 16.070 pasageri) care urmau să ridice ancora de la Narva, Baltischport (Estonia), Koivusaari (Finlanda) sau Riga (Letonia). Pe această rută vor scăpa din iadul rusesc 406.091 refugiați din totalul de 427.886 prizonieri care se vor întoarce acasă prin grija Comisiei Nansen. Cei mai mulți dintre aceștia și-au găsit salvarea prin Narva. Prizonierii ajungeau la Narva cu trenuri supraaglomerate echipate cu o bancă simplă, de lemn, precum și cu o sobă. La Narva aceștia erau cazați în taberele constituite special în acest sens unde li se oferea posibilitatea de a se spăla, precum și asistență sanitară adeseori necesară. Finlanda, abia ieșită din Războiul Civil, care inițial avusese anumite rețineri în ceea ce privește acordarea permisiunii traficului de repatriati ruși pe teritoriul său, a renunțat în august 1920 la cota maximală de 500 de persoane care să-i tranziteze teritoriul într-o zi.² Riga, deși constituia o alternativă, s-a dovedit a nu fi una viabilă în condițiile în care înțelegerile dintre părți mediate de Nansen din august-septembrie 1920 n-au putut fi urmate de realizări concrete de anvergură datorită unor probleme tehnice și a unora politice survenite în relația dintre guvernele rus și leton. Încercarea de a stabili o rută directă cu trenul prin Letonia, Lituania și Polonia se va dovedi la fel de dificilă. Deși o conferință de repatriere s-a ținut la Riga la 7 ianuarie 1921 și un acord a fost convenit între reprezentanții german, sovietic, polonez, leton și lituanian, fluxul a început abia în aprilie, iar consistența sa a lăsat de dorit. Războiul ruso-polonez și conflictul polonezo-lituanian vor face dificilă utilizarea acestei rute. O altă rută luată în considerare a fost Valdivostok însă, din nou, au apărut probleme, în primul rând datorită costurile foarte mari necesitate și de anumite probleme politice.³

Experiența franceză de repatriere a prizonierilor de război prin Marea Neagră a fost de la început considerată un atu în vederea utilizării acestei rute de către Comisia Nansen. Însă haosul din sudul Rusiei din anii 1920-1921, problemele din Turcia și disfuncționalitățile apărute pe parcurs vor transforma această rută de salvare într-una improprie, prin care relativ puțini prizonieri au fost repatriați. Pe această rută prizonierii erau transportați la Istanbul, de unde erau preluați și trimiși la Trieste. De aici, aceștia erau triați și expediați spre locurile lor de origine. O serie de prizonieri de război, inclusiv români, vor fi trimiși spre casele lor pe această rută. Astfel, la 7 decembrie 1921 ajungea la Istanbul vasul Harald în care se aflau îmbarcați pentru a fi trimiși la casele lor și 16 români.⁴

Litoralul românesc al Mării Negre și cursul fluviului Dunărea au fost de asemenea avute în vedere ca posibile căi de trimitere spre casele lor a prizonierilor din zonele sudice ale fostului Imperiu rus. La 14 iulie 1920 la sediul din Londra al *River Syndicate*

¹ Martyn Housden, *op.cit.*, p. 66.

² ALN – Nansen, Box R 1705.

³ Martyn Housden, *op.cit.*, p. 69-73.

⁴ ALN – Nansen, Box R 1706, Telegrama lui Burnier nr. 164 către Crucea Roșie Internațională, Geneva, 7.12.1921.

(companie în conducerea căreia se aflau, între alții, personalități de talia Contelui Grey și a lui Eric Hambro), situată pe strada Bond Court nr 2 din Walbrooke, avea loc o discuție între mâna dreaptă a lui Nansen, Lt. Col. L.E. Broome, și Watson și Youelle, doi asociați care erau importatori de cărbuni, articole tehnice, vite, mașini industriale și articole sanitare cu afaceri deschise la București (unde era sediul principal în capitală pe Strada Câmpineanu, nr. 13-15), Galați, Brăila, Constanța, Sulina și Oltenița. În cadrul discuției, Broome i-a mandatat pe cei doi oameni de afaceri să studieze problema utilizării Dunării ca rută de evacuare a prizonierilor de război. Astfel, în viziunea lui Broome, prizonierii urmau a fi evacuați către Sulina sau Galați – dacă în vreunul dintre cele două orașe puteau fi constituite tabere de concentrare – sau la Constanța, și de aici, pe calea ferată, la Cernavoda sau Saligny, de unde aceștia putea fi îmbarcați și trimiși pe fluviu la locurile lor de destinație situate la Rusciuk, Belgrad, Budapesta, Viena sau în Germania. Cifra celor evacuați pe această rută urma să depășească 15.000. Broome le solicita celor doi o estimare a cheltuielilor, precum și a tipurilor de vase fluviale ce erau necesare în acest sens.¹

Watson și Youelle vor oferi însă un răspuns negativ o lună mai târziu. În primul rând, guvernul român refuza să permită tranzitul prizonierilor cu excepția situației în care aceștia erau transferați direct din vapor pe vasele fluviale fără a pune piciorul pe solul românesc. Pe de altă parte, după cum arătase ministrul de externe român Take Ionescu într-o conversație avută cu cei doi comercianți britanici la 19 august, deși România dorea să facă tot ceea ce era posibil în serviciul umanității, aceasta nu avea nici posibilitatea de a oferi tabăra de concentrare necesară și nici de o dota. Pe de altă parte, mijloacele de transport erau deficitare atât pe apă, cât și pe uscat. Take Ionescu acceptase ideea ca trenuri pentru preluarea prizonierilor să fie trimise din Ungaria, Austria sau Germania, dar acestea nu puteau fi alimentate cu cărbune pe teritoriul românesc. În fine, Watson și Youelle subliniau că vasele fluviale potrivite erau imposibil de obținut. Ca alternativă, Take Ionescu sugera trimiterea refugiaților către Trieste, de unde aceștia puteau fi trimiși și în Polonia, ruptă în acel moment, din cauza războiului, de teritoriul românesc. Cei doi oameni de afaceri englezi se asociau ideii lui Take Ionescu, ulterior această rută, cum am arătat mai sus, fiind utilizată inclusiv pentru salvarea unor prizonieri români.² Prin urmare, la 26 august proiectul de a folosi ruta dunăreană pentru evacuarea unora dintre prizonieri a fost abandonată, așa după cum îi înștiința Nansen pe cei doi asociați.³ Decizia va fi menținută în ciuda intervenției ministrului de externe al Ungariei pe lângă Nansen la 5 februarie 1921 pentru utilizarea rutei danubiene.⁴

Așadar, pe diferitele rute de evacuare organizate de Comisia Nansen, numeroși prizonieri de război români, provenind mai ales din Transilvania și Bucovina, își vor revedea familiile și pe cei dragi după una dintre experiențele cele mai covârșitoare ale vieții lor. Numărul exact al celor repatriați nu este încă cunoscut, dar acest articol va aduce estimările mai aproape de cifra finală a acestora. Așa cum am precizat, în scrisoarea expediată de Philip Baker lui Titulescu este menționat numărul de 4.570 de

¹ *Ibidem*, De la Broome, Sunderland House, către Watson și Youelle de la River Syndicate din Londra, 15.07.1920.

² *Ibidem*, Watson și Youelle, către secretariatul Ligii Națiunilor și către Fr. Nansen, 19.08.1920.

³ *Ibidem*, Fr. Nansen către Watson și Youelle, 26.08.1920.

⁴ ALN – Nansen, Box C 1112, Fr. Nansen către ministrul afacerilor externe al Ungariei, 1.03.1921.

prizonieri români care reușiseră se repatrieze numai pe ruta baltică până la jumătatea lunii septembrie 1920. La aceste cifre ar trebui adăugat numărul celor evacuați pe alte rute precum Vladivostok sau Marea Neagră – Trieste.

Astfel, la Vladivostok, lângă Marea Japoniei, în toamna și iarna anului 1920 avem informații despre prezența unui grup de români, alături de polonezi, iugoslavi, cehi etc.¹ În organizarea Crucii Roșii Americane, trei vapoare vor ridica ancora cu destinația Trieste: Mainan cu 2.000 de pasageri la bord (26 octombrie), Steigerwald cu 1.200 de pasageri (15 noiembrie) și Frankfurt cu 1.644 de pasageri (24 noiembrie).² Ulterior, va fi organizat și un al patrulea transport. Numărul total de români transportați la Trieste cu aceste patru curse a fost de 600.³

La Vladivostok sau în drum spre această destinație se mai aflau 7.500 de oameni (din care aproximativ jumătate erau germani), alți 7-8.000 aflându-se în drum spre această destinație venind din Siberia centrală. Dintre cei 4.900 aflați deja la Vladivostok, nu mai puțin de 1.200 erau români (circa 25%). Putem așadar presupune că și în rândurile celor 2.800 de prizonieri ce se apropiau de localitate sau al celor care se îndreptau spre aceasta se mai aflau și alți numeroși prizonieri români.⁴ O decizie luată de Crucea Roșie Americană la începutul anului 1921 de a utiliza fondurile sale numai pentru evacuarea austrieșilor, ungarilor și galițienilor, l-a determinat pe Nansen să reafirme misiunea Comisiei pe care o conducea de a nu face discriminare între naționalități, având astfel în vedere utilizarea fondurilor proprii pentru evacuarea de la Vladivostok și a românilor, polonezilor, iugoslavilor și cehoslovacilor.⁵

Date mai numeroase avem însă despre operațiunile de evacuare a prizonierilor români pe Marea Baltică, aceasta fiind, în fond, principala cale de acces a acestora spre casele lor. Din coroborarea diferitelor date statistice de deținute de Inspectoratul pentru Repatriere din Berlin, în intervalul mai 1920 – octombrie 1921 au debarcat în portul Stettin 15.815 de români, după cum urmează:

Tabel 6

<i>Nr. transport.</i>	<i>Luna</i>	<i>Români</i>
1920		
1-4	Mai	53
5-15	Iunie	221
16-28	Iulie	1274
29-47	August	1884
	Septembrie	1800
	Octombrie	1264
	Noiembrie	2659
	Decembrie	1345

¹ *Ibidem*, Curtis E. Lakeman, American Red Cross, către Fr. Nansen, 20.10.1920.

² *Ibidem*, Ernest P. Bicknell către Curtis E. Lakeman, 24.12.1920.

³ *Ibidem*, A.S. Bonner către Fr. Nansen, 12.11.1920.

⁴ *Ibidem*, A.S. Bonner către Fr. Nansen, 16.11.1920.

⁵ *Ibidem*, Telegrama lui Nansen din 11.02.1921.

<i>Nr. transport.</i>	<i>Luna</i>	<i>Români</i>
1921	Ianuarie	797
	Februarie	844
	Martie	397
	Aprilie	487
	Mai	340
178-187	Iunie	432
188-200	Iulie	592 (519 bărbați)
201-209	August	754
210-216	Septembrie	366
217-221	Octombrie	306
Total		15.815

Sursa: The Archive of the League of Nations, Refugees Mixed Archival Group, Fonds Nansen, Box C 1112

Cei mai mulți repatriați români erau bărbați, dar existau de asemenea și cazuri de femei și copii care se întorceau în locurile natale după peripeții nebănuite. O statistică cu privire la perioada mai – august 1920, interval în care debarcaseră la Stettin 3432 de români, consemnează un număr de 26 de femei și 8 copii ce se numărau printre repatriați.¹

În ceea ce privește vapoarele care asigurau transportul românilor, dispunem de asemenea de date exacte în statisticile păstrate la arhivele Ligii Națiunilor. Având în vedere că luna august 1920 a fost una dintre cele mai favorabile repatrierii românilor, oferim mai jos o statistică a transporturilor numerele 29 – 47 (în transportul 29 nu au fost cetățeni români).

Tabel 7

<i>Nr. Transport</i>	<i>Data</i>	<i>Vasul</i>	<i>Prizonieri de război</i>	<i>Bărbați</i>	<i>Femei</i>	<i>Copii</i>	<i>Total</i>
30	3 August	Herb. Horn	142	1	5	3	151
31	4 August	Ceuta	134				134
32	6 August	Bagdad	100	4	3		107
33	8 August	Kiew	4				4
34	11 August	Regina	2				2
35	12 August	Lisboa	383		1		384
37	13 August	Adler	88				88
38	16 August	Marta Woermann	73				73
39	19 August	Herb. Horn	113				113

¹ *Ibidem.*

<i>Nr. Transport</i>	<i>Data</i>	<i>Vasul</i>	<i>Prizonieri de război</i>	<i>Bărbați</i>	<i>Femei</i>	<i>Copii</i>	<i>Total</i>
40	20 August	Bagdad	66				66
41	20 August	Kiew	44		1	1	46
42	23 August	Aamot	43				43
43	24 August	Regina	473				473
44	23 August	Ceuta	62				62
45	25 August	Lisboa	9				9
47	28 August	Marta Woermann	129				129
Total			1865	5	10	4	1884

Sursa: The Archive of the League of Nations, Refugees Mixed Archival Group, Fonds Nansen, Box C 1112

Cei mai mulți dintre români trecuseră, ca și alte naționalități, prin tabăra amenajată la Narva, dar mulți dintre aceștia se îmbarcaseră la Riga sau chiar la St. Petersburg. De exemplu, în cadrul transporturilor din luna iunie 1921 cei mai mulți români se îmbarcaseră la Riga (261), urmată de Narva (125) și St. Petersburg (46).¹

Statisticile prezentate mai sus nu sunt însă complete dacă la aceste cifre nu se adaugă și transporturile cu trenul pe ruta Riga – Stettin și cele cu vaporul pe ruta Marea Neagră (Novorosiisk) – Marea Mediterană – Oceanul Atlantic – Marea Baltică (Stettin). Deși nu deținem date complete în această privință, ne vom mărgini să le menționăm pe cel pe care dea le posedăm. Vaporul Vypert va aduce, la rândul său, în Germania mai multe transporturi de la Novorosiisk ce vor include și prizonieri români. Astfel, în iunie 1921, 69 de români au ajuns în portul Stettin venind de la Novorosiisk, la 15 august vor debarca la Stettin alți 173 de români, la 10 septembrie 183², iar la 9 octombrie vor ajunge la Trieste 107.³ Deținem de asemenea date și despre românii transportați pe calea ferată de la Riga la Stettin în perioada mai-iunie 1921 al căror număr este de 393.⁴ Este probabil însă că numărul celor ce au ajuns în afara spațiului rusesc și est-baltic să nu fi fost oricum mult mai mare.

Luând în calcul toate cifrele avansate mai sus, estimarea noastră este că cel puțin 18.373 au reușit să debarce pe continentul european, ajungând astfel să-și revadă ținuturile natale, din care circa 88% au călătorit pe „calea baltică“ de evacuare. O statistică cu privire la intervalul mai 1920 – aprilie 1921⁵ ne permite să estimăm și procentul românilor în ansamblul repatriaților europeni de război proveniți din Rusia la circa 11%. Pentru comparație, menționăm că procentul germanilor în rândul acestora era de circa 25%.

¹ *Ibidem.*

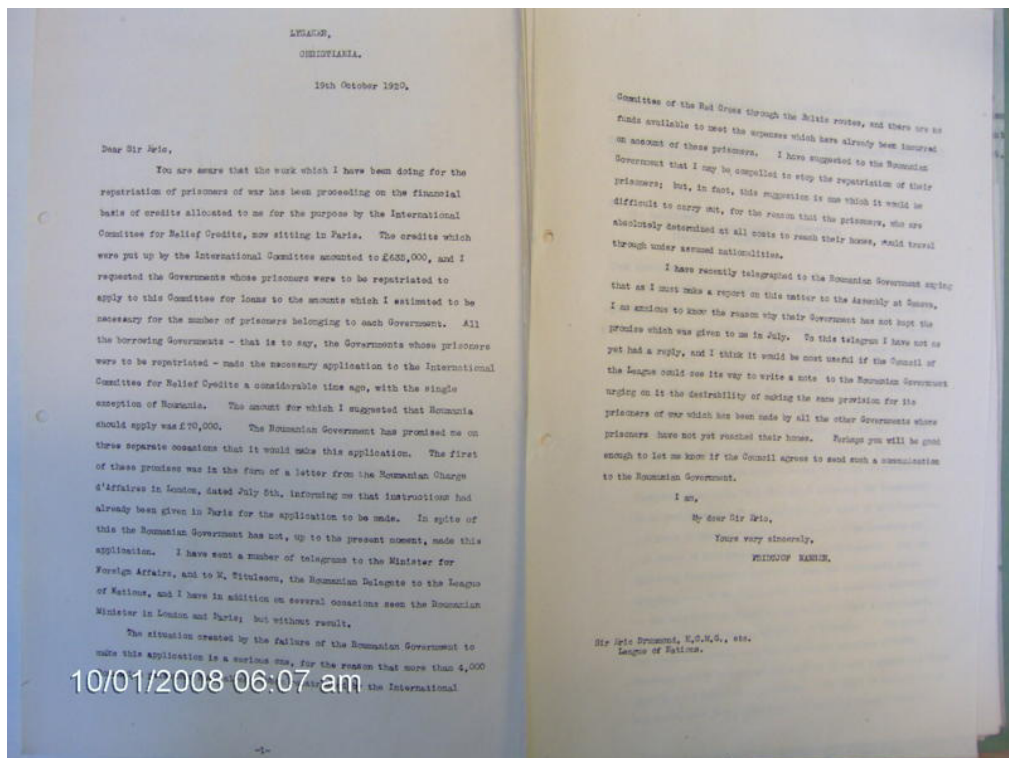
² *Ibidem.*

³ ALN – Nansen, Box R 1706, Telegrama nr. 31 semnată de Egli și notificarea nr. 16590 din 10.10.1921 de la Comitetul Internațional al Crucii Roșii (Raymond Schlemmer) către Philip Baker, Secretariatul Societății Națunilor din Geneva.

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

În ciuda dificultăților financiare făcute de guvernul român și a refuzului acestuia de a deschide calea dunăreană Comisiei Nansen, activitatea acesteia a adus imense beneficii celor cel puțin 18.000 de români care s-au bucurat de șansa de a scăpa din infernul rusesc prin purgatoriul baltic și german pentru a ajunge acasă, un procent de nu mai puțin de unul din 10 prizonieri fiind de naționalitate română. Transportați în grupuri transnaționale pe căile ferate rusești, bucurându-se de sprijinul Crucii Roșii Internaționale, găzduiți în porturile baltice de către estonieni, letoni sau finlandezi, transportați pe vasele cu personal navigant preponderent german și trimiși spre patrie din Stettin, românii care au supraviețuit acestui calvar au primit totodată și cea mai bună lecție de conviețuire multiethnică, de toleranță, de compasiune și umanitarism. Aportul cel mai important în salvarea vieților lor revine – alături de Liga națiunilor și de Crucea Roșie Internațională sau cea americană – Comisiei Nansen și ilustrului explorator arctic.

Scrisoarea lui Nansen adresată lui Eric Drummond cu privire la aplicația României pentru fondurile destinate prizonierilor români

Problema învățământului minorității maghiare în dezbaterile parlamentare din România interbelică

Szilárd TÓTH

Keywords: Hungarian minority, Hungarian Party, education, parliament, cultural zone, cultural offensive.

Abstract

The Issue of Hungarian Minority Education in the Parliamentary Debates

The problems related to education were among the first major problems of the Hungarian minority in Romania between the two world wars. The conception of the political and ecclesiastical leaders of the Hungarian minority about education was in stark contrast with that of the ministers of education P. P. Negulescu or Constantin Angelescu. While the leaders of the Hungarian minority considered confessional education to be the bulwark of ethnical, linguistic and cultural conservation, the ministers P. P. Negulescu or Constantin Angelescu pleaded for the transfer of private and confessional education to public control and the gradual secularization of confessional education.

In the present study I analyzed the issue of education in the parliamentary debates between the two world wars, and in particular the position assumed by the MPs of the Hungarian Party in this problem. This was the most intensively debated problem for the MPs of the Hungarian Party; there were no less than 42 speeches on this topic. The MPs of the Hungarian Party protested heavily against the cultural offensive promoted especially by the liberal governments of the period, but with little chance of success. This could be accounted for by the fact, as Irina Livezeanu also noted, that „the educational system of the old Hungary hurt the national pride of Romanians, who sought revenge after 1918“. I also tend to share this opinion after a vast analysis of the studies and articles published in the field of both Hungarian and Romanian historiography, completed by the analysis of archive sources from the Hungarian National Archives in Budapest, the Central National Romanian Historic Archives from Bucharest and that of the parliamentary debates of the period.

The establishment of the cultural zone, the analyzing of students' names and the assessment of their ethnicity based on this criterion, the financial difficulties of the Hungarian confessional schools due to lack of state support, the fact that the high-school graduation exam was gradually rendered more difficult, the repeated language exams that the Hungarian teachers were subjected to offer sufficient support for this affirmation in my opinion.

Învățământul a fost una dintre problemele majore ale minorității maghiare din România interbelică. Acesta era considerat de liderii minorității maghiare esențial pentru conservarea identității sale etnice, lingvistice și culturale. La sfârșitul anului 1918 și începutul lui 1919, statul român, recent extins ca teritoriu și populație, a cunoscut mai multe sisteme de învățământ, care în opinia elitei politice de la București, mai ales a celei liberale, trebuiau unificate și centralizate. Un rol important în acest sens l-a jucat Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice în guvernele liberale (1922-1928 și 1933-1937).

Trecerea la un sistem unificat de învățământ s-a făcut treptat. Neavând o bază legislativă unică, guvernele românești au permis într-o primă etapă (1920-1924) funcționarea unui sistem de învățământ hibrid, bazat atât pe ordonanțele guvernamentale, cât și pe vechea legislație străină. În Transilvania, între decembrie 1918 și aprilie 1920, învățământul a fost gestionat de Consiliul Dirigent, prin intermediul resortului Cultelor și Instrucțiunii, condus de Vasile Goldiș și apoi de Valeriu Braniște¹. Limba română a devenit limbă oficială începând din ianuarie 1919, când Consiliul Dirigent a emis Decretul nr. 1 (24 ianuarie 1919). Alături de limba română, Consiliul Dirigent a autorizat folosirea limbilor minorităților, conform cu aplicarea legii ungare a naționalităților din 1868, „înțelegând în locul națiunii maghiare națiunea română și în locul limbii maghiare limba română”². Potrivit aceleiași legi, limba de predare în școlile profesionale, ale fundațiilor și cele particulare se stabilea de susținătorul financiar al școlii respective. În școlile primare de stat, limba de predare va fi limba majorității populației din comune. Erau reglementate în acest decret și limbile de predare în învățământul secundar de stat, fixându-se limba majorității populației din județ și în cel universitar, care va avea ca limbă de predare limba majorității populației din regiune³.

Dacă procesul guvernamental de unificare a decurs sinuos în învățământul public, în ceea ce privește învățământul particular, statul român a întâmpinat rezistența bisericilor minoritare, mai ales a celor maghiare. Școlile profesionale de sub regimul austro-ungar se bucurau de o totală autonomie și aveau dreptul de a acorda diplome oficiale. La finele Primului Război Mondial, școlile publice din Transilvania au trecut sub autoritatea statului român, fără a adopta ca limbă de învățământ româna, așteptând deznodământul Conferinței de Pace de la Paris. Reacțiile autorităților române la refuzul maghiarilor de a accepta limba română nu s-au lăsat așteptate și vom constata începând cu anul 1919 măsuri de confiscare a clădirilor și retragerea dreptului de publicitate. Din acest moment avem de-a face cu un conflict aproape permanent între minoritatea maghiară și statul român privind problema învățământului, fapt negat de Adrian Ivan, dar susținut de Irina Livezeanu.⁴

Concepția liderilor politici și eclesiastici ai minorității maghiare asupra învățământului era diametral opusă concepției miniștrilor învățământului, ca de exemplu P. P. Negulescu, ministru în guvernul Averescu (1920-1921) sau Constantin Angelescu,

¹ Romul Boilă, *Consiliul Dirigent, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul (1918-1928)*, București, vol. II, Editura Cultura Națională, 1929, p. 90-91.

² *Ibidem*, p. 93.

³ *Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, Cluj, 1919, p. 5.

⁴ Adrian Ivan, *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919 – 1939). Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania*, Cluj – Napoca, 2006; Livezeanu Irina, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918-1930*, București, 1998.

ministru liberal între anii 1922-1928 și 1933-1937. Pe când liderii minorității maghiare considerau învățământul confesional ca un bastion al conservării identității lor etnice, lingvistice și culturale, miniștrii P. P. Negulescu și Constantin Angelescu pledau pentru trecerea sub control public a învățământului particular în general și a celui confesional, în special, și naționalizarea treptată a învățământului confesional¹. Cei doi au considerat învățământul ca fiind un element esențial al definirii identității naționale moderne românești. Constantin Angelescu scria, că „*unificarea sufletească a românilor... este una din nevoile cele mai urgente ale neamului... care se obține în prima linie prin unificarea învățământului*”². Liderul liberal pleda pentru o școală unitară, unde minoritățile să se integreze unui program politic și cultural unitar (conceput de majoritate), statul având obligația să le acorde acestora „*posibilitatea să se dezvolte în libertate, conservându-și astfel limba, tradițiile și cultura lor*”³.

Ministrul liberal Angelescu motiva politica unificării sistemului de învățământ și prin ideea combaterii unor tendințe centrifuge (făcea referire la școlile minoritare), „*care, sub pretextul culturii, ar crea centre de agitațiuni, pe care nici un stat conștient și bine organizat nu le poate tolera*”⁴.

La rândul său, P. P. Negulescu afirma că libertatea învățământului trebuia supusă controlului statului⁵. El susține că atitudinile iredentiste ale unor profesori și învățători maghiari din Oradea Mare, Baia Mare, Sighetul Marmației etc. au convins administrația românească că centralizarea învățământului, punerea acestuia sub controlul statului era o necesitate stringentă⁶.

Această problemă este studiată și prezentată foarte interesant de Irina Livezeanu în cartea sa, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918-1930*, unde caută explicații pentru ceea ce ea a numit *ofensiva culturală* a statului român împotriva minorităților⁷. Ea explică această ofensivă prin încercarea elitei politice a României de a sparge blocurile compacte de minorități (în special pe cea maghiară) din unele teritorii și din zona urbană deoarece în aceste zone viața socială, culturală și economică era dominată de minorități, ceea ce crea o anumită *nesiguranță* pentru liderii majorității. Remarcă acest fapt mai ales în zonele urbane, unde elementul românesc era slab reprezentat din punct de vedere demografic, dar și mai slab din punctul de vedere al implicării în viața socială și culturală. La acestea se adaugă, în opinia ei și „ghetoizarea” elitei culturale românești din Transilvania, care activa cel mai mult în cadrul comunității românești foarte restrânse, cât și „stinghereala”, nesiguranța categoriei sărace românești, cea mai numeroasă, care, venită de la țară, avea o imagine de sine de țărani, neacomodați cu condițiile urbane⁸.

De altfel, această *nesiguranță* se poate observa și la nivelul elitei politice românești, nesiguranță amplificată de faptul, că Ungaria nu se putea împăca ușor cu gândul

¹ Adrian Ivan, *op. cit.*, pp. 231-232.

² Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922-1926*, București, 1926, p. 43.

³ *Ibidem*, p. 43.

⁴ *Ibidem*, p. 43-44.

⁵ P. P. Negulescu, *Reforma învățământului*, București, ediția a II-a, 1927, p. 151.

⁶ *Ibidem*, p. 162-163.

⁷ Irina Livezeanu leagă acest concept de ofensivă culturală mai ales de elita Partidului Național Liberal și în special de ministrul Angelescu. Pentru detalii vezi Livezeanu Irina, *op. cit.*, p. 45-52.

⁸ *Ibidem*, p. 348.

imenselor pierderi teritoriale suferite. Acestea au fost amplificate și de faptul, că o mare parte a minorității maghiare trăia în blocuri compacte, parte a ei în apropierea granițelor cu Ungaria, iar rezistența bisericilor și a instituțiilor culturale ale minorității maghiare în fața ofensivei culturale a dat senzația, că acestea nutresc sentimente iredentiste.

Este foarte relevantă inscripția din pavilionul românesc al Expoziției Universale din 1939 de la New York, care poate fi și obsesia principală a tuturor guvernelor interbelice: „*România are peste 20 milioane de oameni întrutotul uniți în limbă, tradiție și cultură.*”¹ Este deci de înțeles declarația ministrului învățământului, Constantin Angelescu: „*unificarea sufletească a românilor... este una din nevoile cele mai urgente ale neamului... care se obține în prima linie prin unificarea învățământului*”². Astfel, prin unificarea învățământului (un scop nobil în sine) s-a deschis drumul ofensivei culturale împotriva minorităților.

Prima măsură a ministrului Angelescu a fost de a crea „Direcția învățământului particular” (1922), urmată la scurt timp de ordonanțele 100088 și 100090, care instituiau obligativitatea învățării limbii române în școlile minoritare primare (o oră pe zi la clasele I și a II-a și două ore pe zi la clasele a III-a și a IV-a) și predarea istoriei românilor, a limbii și literaturii române, geografiei și Constituției țării în limba română, la școlile secundare³.

Disputele cu confesiunile minorității maghiare au început în momentul în care statul român a încercat să introducă limba română în școlile primare, mai ales că Tratatul minorităților din 9 decembrie 1919, prevedea că minoritățile se puteau instrui în limba lor proprie la acest nivel. Minoritatea maghiară a protestat contra acestei măsuri prin petiții adresate Societății Națiunilor⁴.

O problemă spinoasă a învățământului românesc a fost cea a înscrierii elevilor în școlile minoritare. Statul a interzis școlilor confesionale să înscrie elevi de altă religie și confesiune decât aceea a grupului etnic care întreținea școala. Angelescu explica această măsură pornind de la deznaționalizarea românilor în provinciile aflate sub suveranitate străină până la 1918. El a susținut acest punct de vedere și cu ocazia dezbaterilor privind legea învățământului particular din 16 decembrie 1925⁵. În concepția lui, fiecare cetățean român trebuia să se orienteze spre București și nu spre Budapesta și Moscova, fiecare elev trebuind „să dobândească o educație socială și națională”⁶. Școlile minoritare erau obligate să înscrie numai elevi de aceeași naționalitate, orice elev putând alege între școala naționalității sale și școala de stat, dacă aceasta exista în localitatea respectivă.

Decizia ministerială nr. 31.774/1920, semnată de Ion Mateiu, subsecretar de stat în Ministerul Instrucției Publice, menționa că toți copiii de origine română trebuiau să se instruiască numai în limba română. Totodată, legea învățământului primar al statului din 26 iulie 1924, titlul I, art. 8 prevedea că: „*Cetățenii de origină română, cari și-au*

¹ *Enciclopedia României*, București, 1938-1943, vol. I, p. 314.

² Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922-1926*, București, 1926, p. 43.

³ *Ibidem*, p. 44.

⁴ Biró Sándor, *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940* (În minoritate și în majoritate. Români și maghiari 1867-1940), Csikszereda, 2002, p. 362-363.

⁵ „Monitorul Oficial. Partea a II-a. Dezbaterile Adunării Deputaților”, 1925-1926, p. 32-33.

⁶ Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922-1926*, București, 1926, p. 48.

*pierdut limba maternă sunt datori să-și instruiască copiii numai la școlile publice sau particulare cu limba română de predare.*¹

Această prevedere încălca prevederile articolului 9 din „Tratatul minorităților” semnat de România: „dreptul de a întrebuița limba lor proprie”². Cu această prevedere statul român a putut obliga un număr mare de copii să învețe în școli cu predare în limba română, deși părinții lor nu se considerau români. Existau cazuri în care doi frați erau obligați să urmeze școli cu limbă de predare diferită, deoarece numele unuia a fost trecut greșit de un funcționar și a fost considerat român maghiarizat, care avea obligația să învețe în școală cu predare în limba română, pe când fratele său frecventa o școală cu limba de predare maghiară³.

Aceste prevederi au provocat un val de proteste din partea minorității maghiare, dar nu numai. Ofensiva culturală a continuat contra școlilor confesionale ale minorităților. Între anii 1922-1926, guvernul liberal a refuzat acordarea de subsidii școlilor confesionale minoritare, propunând înscrierea elevilor din aceste școli în școli publice, cu limba de predare a minorităților⁴. Mai mult, Constantin Angelescu a interzis școlilor confesionale să înscrie elevi de altă origine etnică sau confesiune.

Astfel, „Legea no. 146 asupra învățământului particular” din 19 decembrie 1925 prevedea în art. 35 că în cazul în care școala este frecventată de elevi cu altă limbă maternă, decât a statului, limba de predare să fie stabilită de susținătorul școlii. Dar în aceste școli nu vor fi primiți decât elevi, a căror limbă maternă este limba de predare a școlii⁵. Aceasta a avut un impact mare asupra evreilor neologi și a șvabilor maghiarizați, care considerau limba lor maternă maghiara, dar erau obligați să studieze în iddiș sau germană în școlile lor confesionale. De asemenea, art. 36 prevedea că în școlile particulare evreiești limba de predare era limba română sau limba evreiască⁶. Avem de-a face și cu o serie de cazuri, în care comunități întregi de șvabi sau evrei neologi, care considerau limba lor maternă maghiara, au fost obligați să frecventeze școli de stat cu predare în limba română, deși aveau dreptul să frecventeze o școală confesională cu predare în limba maternă. Această problemă se manifestă mai ales în județele Satu-Mare, Bihor și cele din Banat, zone cu o importantă populație șvabă și evreiască, dar care avea maghiara ca limbă maternă. Un exemplu specific acestei situații este cazul comunei Craiu – Dorolț din județul Satu Mare, comună de șvabi, care a cerut să utilizeze maghiara ca limbă maternă, dar cererea a fost respinsă pentru a nu crea un precedent, deși inspectoratul școlar recunoștea că cererea era justă⁷. Cererea a fost respinsă, deși a fost susținută nu numai de deputatul Partidului Maghiar Kiss Géza, ci și de deputatul și secretarul Partidului Național German, Hans Otto Roth.⁸ Situații similare avem și în

¹ *Colecțiune de legi și regulamente*, 1924, p. 530.

² *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*, vol. I, coord. Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995, p. 177.

³ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documentele confidențiale, K – 63, fasc. 242: 27/4 (1934), f. 247

⁴ Biró Sándor, *op. cit.*, p. 354.

⁵ *Colecțiune de legi și regulamente*, 1925, p. 438.

⁶ *Ibidem*, p. 439.

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale București (în continuare: ANIC), Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, 713/1925, dos. 81/1925, f. 1-3.

⁸ *Ibidem*, f. 7, 10, 11, 14, 16.

cazul evreilor neologi, al căror rabin, Leopold Kecskeméthy, chiar a protestat la data de 23 octombrie 1926 în fața delegației Ligii Națiunilor condusă de Erik Colban. El declara „că din punctul de vedere al exercitării libere a religiei sale, comunitatea sa nu are nici o plângere de făcut, dar că evreii neologi din Oradea sunt mâhniți din cauza școlilor lor. Limba lor maternă nu este ebraica sau idiș, ci maghiara; de ce statul român le impune, ca și celorlalți evrei, ebraica sau idiș, alături de româna în școlile lor confesionale? De ce nu acceptă ca limbă de predare în aceste școli maghiara și româna? Ei ar fi mulțumiți dacă școlile lor ar fi bilingve, predându-se în maghiară și română”¹.

Nemulțumirea minorității maghiare față de politica școlară a guvernelor românești s-a datorat și introducerii obligativității cunoașterii limbii române de către personalul didactic din școlile primare. Din lucrarea lui Constantin Angelescu aflăm că examenele de limba română pentru profesorii și învățătorii din școlile particulare au fost introduse în 1924, dar se pare că precizia nu era cea mai mare virtute a ministrului, pentru că „Legea no. 176 pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar”² din 24 iulie 1924 prevedea în articolul 228, că învățătorii minoritari de la școlile de stat, care au promovat în 1923 examenul de limbă română, nu vor mai trece alt examen, dar dacă la inspecții se constată că nu cunosc satisfăcător limba română, vor fi trimiși la cursuri și examene obligatorii.² Aceste examene erau date la limba română, istoria românilor, geografia României și Constituția țării³. Măsurile au fost codificate în legea învățământului primar din 24 iulie 1924 și legea învățământului particular din 22 decembrie 1925. Ele au fost vii criticate de reprezentanții bisericilor maghiare și de elita politică a acestei minorități, invocându-se faptul că de la unirea Transilvaniei cu România trecuseră, în 1924, prea puțini ani, pentru ca personalul didactic din școlile confesionale să învețe limba română, pentru a putea trece, fără probleme, de probele sus amintite. Aceste examene de competență lingvistică au fost repetate periodic.

Prevederile articolului 228 din „Legea no. 176 pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar”² din 24 iulie 1924 au fost vehement contestate de către cadrele didactice minoritare și de către liderii minorității maghiare, deoarece permitea reexaminarea cadrelor didactice minoritare care au promovat deja examenul de limbă română, cunoștințe ce nu puteau fi uitate deoarece erau practicate zi de zi la locul de muncă. Posibilitatea (și punerea în practică de nenumărate ori) a reexaminărilor ținea într-o permanentă tensiune corpul didactic minoritar, deoarece oricând membrii săi își puteau pierde locul de muncă (ceea ce s-a și întâmplat în numeroase cazuri).

O altă problemă delicată a fost cauzată de crearea așa-numitelor *zone culturale*, prevăzută în *Legea nr. 176 pentru Învățământul primar al statului*, articolul 159⁴, care oferea avantaje financiare învățătorilor care se stabileau în județele Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureș, Odorheiu, Ciuc, Trei-Scaune, Mureș-Turda, Turda-Arieș, Hunedoara, Vijnița, Văscăuți, Coțmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Durostor și Caliacra și se angajau a preda în acele județe cel puțin 4 ani.

¹ Pentru detalii privind această problemă vezi discuția purtată de Erik Colban, reprezentant al Ligii Națiunilor, cu rabinul evreilor neologi, Leopold Kecskemethy, la data de 23 octombrie 1926, în lăncu Gheorghe, *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor (1923-1932)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 286.

² *Colecțiune de legi și regulamente*, 1924, p. 596.

³ Constantin Angelescu, *op. cit.*, p. 48

⁴ *Colecțiune de legi și regulamente*, 1924, p. 528-597

Aceste prevederi au creat nemulțumire atât în cadrul minorității maghiare, cât și în cadrul profesorilor de etnie română din Transilvania. Ca exemplu avem memoriul din 10 decembrie 1925 adresat ministrului Învățământului de către învățătorii originari din județul Hunedoara, prin care consideră nedreaptă această discriminare între învățătorii originari din județ și cei care au venit din alte județe și beneficiază de avantajele financiare menționate mai sus. Aceștia se plâng, că sunt discriminați față de învățătorii care au venit în județ, deși ei s-au jertfit în trecut pentru propagarea culturii românești¹.

Dar s-au prins repede cum pot beneficia de aceste avantaje: pe lista din 3 decembrie 1925 cu privire la membrii corpului didactic primar din județul Mureș, care beneficiază de prevederile art. 159 avem 116 persoane, dintre care 44 sunt originari din județele din Transilvania (10 din județul Cluj, 8 din jud. Alba de Jos, 7 din județul Târnava Mică, 5-5 din județele Sibiu și Turda, 3 din județul Târnava Mare și câte unul din județele Bistrița – Năsăud, Someș, Făgăraș, Hunedoara și Ciuc)², adică 37,93 % din cei ce beneficiază de avantajele art. 159 sunt din Transilvania, dar s-au angajat în județele vecine, ca să beneficieze de aceste avantaje. Situația este similară și în celelalte județe din Transilvania, culminând chiar cu o inflație de învățători în unele județe, ca de exemplu județul Ciuc, cu o populație covârșitoare maghiară, de unde în 1925 sunt transferați în alte județe 12 învățători români³.

Care a fost scopul înființării zonei culturale? Aflăm de la învățătoarea Florența Spir, care s-a stabilit în comuna Borsec, beneficiind de prevederile art. 159, dar după reforma administrativă din 1926 această comună a ajuns în componența județului Neamț și nu mai beneficiază de aceste facilități. Ea, prin memoriul adresat ministrului Instrucțiunii Publice, declară: „... Fiind oropsită de soartă am căzut într'un centru curat maghear unde nu se vorbește de loc Românește, de cât în com. vecine care sunt foarte departe de acest centru. Ne putând vorbi bine ungurește, sunt nevoită de a plăti ori ce lucru îndoit de scump. Oare pentru a Romaniza un centru maghear ca Borsecul, nu trebuie să aveți în vedere Domnule Ministru greutățile duse de un învățător în acest centru?”⁴

Se poate observa, că avem de-a face cu detașarea unei învățătoare de naționalitate română într-un „centru curat maghear“, cum afirmă cu propriile cuvinte, „pentru a Romaniza un centru maghear ca Borsecul“, citând din nou cuvintele ei. Se poate obiecta, că nu este reprezentanta elitei politice, care a creat această lege și că are o percepție greșită asupra situației, dar aceste afirmații sunt susținute și de articolele publicate de doi învățători români în „Gazeta Ciucului“ (Nicolae Diaconescu și Iuliu Mureșan), la care se adăuga afirmația inspectorului șef Crețu din Ciuc, care la o adunare a învățătorilor din școlile de stat din județul Ciuc, la 23 ianuarie 1937, declara, că „zona culturală a fost stabilită de autoritățile românești pentru a promova românizarea, chiar cu prețul unor sacrificii”⁵.

Cred că nu-i de mirare, că reprezentanții clerului și ai elitei politice a minorității maghiare din România au protestat permanent împotriva *ofensivei culturale* a statului român. Problema învățământului a fost considerată esențială de ambele părți, minoritatea

¹ ANIC București, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 78/ 1926, f. 76-77.

² *Ibidem*, f. 52.

³ *Ibidem*, dos. 81/1925.

⁴ *Ibidem*, f. 48.

⁵ Vezi Biró Sándor, p. 363 – 364 .

maghiară văzând în învățământul confesional cu predare în limba maghiară bastionul conservării identității sale etnice, lingvistice și culturale, pe când statul român vedea în învățământul de stat calea românilor din zonele locuite de minorități. Protestele minorității maghiare au avut diferite forme. Pe lângă o intensă campanie de presă și o serie de petiții la Societatea Națiunilor, avem o avalanșă de luări de cuvânt în Parlamentul României, această problemă fiind cea mai dezbătută de reprezentanții minorității maghiare în acest for. Avem de-a face cu nu mai puțin de 42 de luări de cuvânt ale reprezentanților Partidului Maghiar în Camera Deputaților și în Senat pe tema educației, atât în chestiuni generale, în ceea ce privește dezbaterile legilor învățământului, cât și în diferite cazuri specifice.

Dintre aceste luări de cuvânt, cele mai numeroase, 26, sunt cu privire la cele trei legi ale învățământului și diferitele modificări ale acestora. În Camera Deputaților cele mai numeroase și pertinente luări de cuvânt au fost ale lui Willer József și Laár Ferenc, pe când în Senat această problemă a fost apărută din punctul de vedere al minorității maghiare de senatorii Sándor József și Gyárfás Elemér.

Sándor József a luat cuvântul și în Camera Deputaților, unde a cerut subvenții de stat pentru școlile confesionale minoritare (să nu uităm, că baza economică a acestor școli a fost lichidată cu ocazia reformei agrare din 1921). El cerea ca guvernul să nu mai înființeze școli de stat cu predare în limba maghiară acolo unde există școli confesionale ale minorității maghiare și mai bine ar fi fost să le sprijine pe acestea cu subvenții, menținând dreptul său de inspecție și control asupra lor, dar lăsându-le autonomia interioară¹. În continuare, se declara profund dezamăgit de poziția guvernului, care nu numai că nu a răspuns doleanțelor minorității maghiare prezentate de trei ori în fața parlamentului până în acel moment², dar nici măcar la cererea, ca proiectele de legi ce privesc minoritatea maghiară să fie dezbătute cu capii bisericilor minoritare și parlamentarii acestora, după exemplul fostului guvern maghiar³. În același timp, el protestează împotriva modalității de comunicare a guvernului cu minoritățile.

Ministrul Instrucțiunii Publice, Constantin Angelescu, a invitat capii bisericilor romano-catolice, reformate și unitariene și a citit proiectul de lege privitor la învățământul particular în fața lor, aceștia având doar 24 de ore spre a-și formula obiecțiile, în condițiile în care nu au primit nici un exemplar din proiectul de lege, nici cu garantarea discreției absolute⁴. Din acest comportament al ministrului Instrucțiunii Publice se poate observa, că această întâlnire a avut doar scopul de a demonstra opiniei publice interne și internaționale că guvernul este deschis discuțiilor cu minoritățile și că acestea au fost consultate cu privire la legea învățământului particular. Această întâlnire poate fi catalogată drept umilitoare și jignitoare față de aceștia, Angelescu purtându-se cu ei, conform declarației deputatului Sándor József, de parcă „*ar fi niște copii sau servitorii d-lui ministru*”⁵.

După cinci luni, la 30 aprilie 1925, a binevoit ministrul Angelescu să discute această problemă cu reprezentanții bisericilor minoritare și cu parlamentarii maghiari, înmânând

¹ „Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților” (în continuare DANCD), 22 decembrie 1925, p. 312.

² *Ibidem*, 17 martie 1923, 26 iulie 1924, 27-28 februarie 1925.

³ *Ibidem*, 22 decembrie 1925, p. 312.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

acestora proiectul, de această dată având tot 24 de ore pentru observații, dar „cu modificățiuni mici“, pentru că proiectul a fost deja aprobat de Consiliul de Miniștri¹. Iată încă o dovadă a bunăvoinței ministrului Instrucțiunii Publice. De altfel, obiecțiile liderilor bisericești nu au fost luate în considerare, ambele audiențe având doar rolul de a demonstra bunăvoința ministerului.

La cererea episcopilor, de a primi 4 săptămâni răgaz spre a evalua doleanțele enoriașilor, cerere formulată în două limbi, română și maghiară, ministrul Angelescu s-a supărat pe episcopul reformat Nagy Károly, pentru că acesta a dorit să citească întâi varianta maghiară a textului, necunoscând încă foarte bine limba română. Angelescu l-a întrerupt imediat, spunând malițios „*Nem tudom, nem tudom!*“ sugerând batjocoritor episcopului să meargă la Budapesta, deși acesta depusese jurământ de fidelitate regelui Ferdinand². Ministrul Angelescu, arogant, ca de obicei în asemenea cazuri, a refuzat cererea de a da o amânare, nici măcar de 10 zile și a comunicat delegației, că îi pare rău că i-a chemat, și le-a comunicat pe un ton aspru să plece³.

Liderii bisericilor minoritare maghiare (fără amestecul liderilor politici maghiari) au decis, după o consfătuire extraordinară, să trimită o cerere regelui Ferdinand, Camerei Deputaților, Senatului și guvernului. Cum această cerere, după luni de zile, nu a ajuns în fața Camerei, deputatul Sándor József s-a hotărât să o prezinte cu ocazia acestei luări de cuvânt. În aceasta se cere neadoptarea legii învățământului particular în această formulă, deoarece nu ia în considerare drepturile minorităților asigurate în Tratatul minorităților și în Constituție, și va crea neliniște în rândul minorității maghiare, cât și neîncredere față de autoritățile statului, fiind considerat un pas înapoi în procesul de consolidare a statului⁴.

Una dintre principalele obiecții împotriva acestui proiect de lege este degradarea școlilor confesionale în categoria școlilor particulare, considerată jignitoare de liderii bisericilor minoritare. Protestează de asemenea și împotriva introducerii limbii române în aceste instituții, pe motiv că Tratatul minorităților nu permite aceasta⁵. În ceea ce privește introducerea limbii române în școlile confesionale ca a doua limbă, nu poate fi considerat un abuz, pentru că limba oficială a statului trebuie cunoscută de toți locuitorii săi, dar este ușor exagerată introducerea a patru materii în această limbă: limba, istoria, geografia și constituția țării.

Protestează de asemenea împotriva posibilității de a transforma o școală confesională în școală de stat, dacă aceasta se cere din partea susținătorului școlii sau a populației din localitate. Protestează asupra pierderii autonomiei acestor școli cu o veche tradiție, unele fiind înființate în secolul XVI și de atunci desfășoară o activitate intensă și de calitate. Analizând proiectul legii învățământului particular, liderii bisericilor minoritare acuză statul că dorește desființarea treptată a acestor școli (greutatea cu care se pot înființa noi școli confesionale, cât și prevederile care dau multe posibilități ministerului de a le închide). În final cer Camerei Deputaților ca să înainteze un nou proiect (după revocarea actualului proiect), cu consultarea prealabilă a autorităților superioare bisericești,

¹ *Ibidem*, p. 313.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 314.

⁵ *Ibidem*.

susținătoare ale acestor școli. Cererea a fost datată pe 14 mai 1925 și semnată de toți liderii bisericilor minoritare¹.

Reacția ministrului Angelescu a fost să ducă proiectul în fața Senatului cu specificarea „*extrem de urgent*“ și l-a trecut în mare grabă, în decurs de câteva zile, prin acest for, făcându-se mici modificări asupra proiectului, care dezavantajează și mai mult minoritățile, cele mai grave fiind: La art. 109. s-a introdus ulterior: „*Membrii corpului didactic particular cari deși au reușit la examenul de limbă română și cari se vor constata la inspecțiuni că nu posedă îndeajuns această limbă, iarăș și iarăș vor fi obligați a urma cursurile speciale sub sancțiunea retragerii autorizației.*“² La art. 6. s-a introdus că școlile particulare sunt subordonate direct ministerului, primind ordine directe de la minister, prin excluderea din această ecuație a bisericilor, care sunt susținătorii acestor școli. La art. 27. „*școalele particulare având dreptul să dea adevărate și certificate*“ s-a scos „*certificate*“.³ După cum se poate observa, atitudinea ministrului Învățământului era ostilă și Constantin Angelescu apela la toate mijloacele posibile spre a-și îndeplini planul.

În continuare se petrece ceva foarte interesant. În timp ce deputatul maghiar Sándor József prezintă situația școlilor confesionale, ministrul Constantin Angelescu intervine, încercând să demonteze afirmațiile deputatului maghiar, spunând că legea de egală îndreptățire a naționalităților nu a fost aplicată niciodată (în Ungaria de dinainte de 1918), la care N. Iorga intervine în discuție, întrebându-se dacă și această lege va fi aplicată, urmând un schimb de replici între Angelescu și Iorga. Angelescu îi spune lui Iorga că o va aplica și el, dacă va ajunge la guvernare, acesta replicând că nu va aplica o asemenea lege, care nu va dura⁴. „D. Dr. C. Angelescu, ministrul Instrucțiunii: *Eu cred că va dura pentru că este interesul țării și al neamului să se aplice. (Aplause pe băncile majorității).* D. N. Iorga: *Nu cred. Eu cred că nu era nevoie să facem o lege de frică. D-tale ți-e frică de lucruri cari nu există.*“⁵ Se poate observa că și N. Iorga a sesizat această frică a guvernului față de minorități, considerând inutilă crearea acestei legi a învățământului privat din frică față de lucruri inexistente. Această frică față de minorități și în special față de școlile lor confesionale se poate regăsi și în articolul directorului general al instrucțiunii publice, Popa Lisseanu, apărut în „*Revista generală a învățământului*“: „*Ni se vorbește de serviciile cele mari ce le-a adus neamului nostru școalele confesionale române din Ardeal. Nimeni nu tăgăduiește aceste servicii. Dar tocmai aceste servicii aduse pe teren național ne obligă să desființăm pe viitor școala confesională. Școlile noastre confesionale, în afară de instrucțiunea pe care o dădeau tinerilor, le înculcă în suflet idee și tendințe potrivnice Statului în care ele funcționau. Și fiindcă ele astăzi nu mai au rolul din trecut, de a desvolta sentimentul de rasă și de rezistență română față de celelalte naționalități, existența lor ca școli confesionale nu-și mai are justificarea. De altfel, avem convingerea că numai tendințelor centrifuge avem de a atribui minorităților pretenția de a avea școli confesionale ... În Ardeal înainte de război cea mai de seamă organizațiune națională românească care ne-a conservat neamul,*

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem* și *Colecțiune de legi și regulament*, 1925, p. 451-452.

³ DANCD, 22 decembrie 1925, p. 314.

⁴ *Ibidem*, p. 316-318.

⁵ *Ibidem*, p. 318.

trebuie să o recunoaștem, a fost organizațiunea bisericească română. De ea depinde și școala. Conducerea școlilor dădea bisericei, pe lângă prestigiu, și o mare autoritate în treburile politice și sociale. Lipsită de această autoritate, biserica se consideră știrbită în drepturile sale. Recunoaștem importanța la punctul său de vedere de a statifica învățământul. Nu voim citadele străine în mijlocul Statului nostru național. Ceea ce însă se pierde de bisericile românești, ca prestigiu și autoritate, se va câștiga de Statul românesc ca putere și trăinicie“¹

Cred că sunt destul de grăitoare cuvintele directorului general al instrucțiunii publice, Popa Lisseanu, care explică acea *frică* la care făcea aluzie N. Iorga și care este, în opinia lui, la baza proiectului privind legea învățământului particular. Elita politică română și-a dat seama foarte repede de *valoarea* școlilor confesionale, ca centre ale culturii minorităților (indiferent dacă este vorba de minoritatea română de dinainte de 1918 sau cea maghiară de după), ca bastioane ale conservării lingvistice și culturale.

În opinia unora, însă, metodele trebuiau schimbate. Când Ministerul Instrucțiunii Publice propusese în 1927 o nouă „ofensivă culturală“ pentru educarea maselor, mai cu seamă în regiunile multilingve „unde minoritățile formează majorități“, un inspector școlar din județul Odorhei a protestat. Întrucât județul său era atât de neromânesc, el socotea că ar fi mai bine ca *minoritățile să fie „lăsate în întineric“*. El mai afirma că „o ofensivă culturală lăsată în voia ei și necontrolată poate da rezultate contrarii intereselor neamului“². De altfel, Irina Livezeanu prezintă diferitele metode de abordare propuse de intelectualii români privind această problemă. Tot împotriva ofensivei culturale din zona secuiască s-a pronunțat și Sabin Manuilă, directorul Institutului demografic de la București, care sugera ministrului Instrucțiunii Publice că „*nu trebuie o politică de agresiune, ci de asimilare pacifică. Dogma sacrosanctă față de secuime să fie cea a asimilării. Drumurile să fie așa construite ca să-i aducă ușor pe secui spre București și alte centre românești. Să nu fie lăsați izolați. Bucureștii îi va mistui ușor*“³. Pentru zonele de graniță, el propune o altă strategie. Această zonă trebuie purificată de-a lungul a o sută de kilometri „*prin extirparea elementului unguresc*“. El recomandă *colonizarea acestei zone cu români repatriați din Ungaria*“⁴.

Chiar dacă au fost propuse diferite metode de românizare, cea dominantă a fost cea a ofensivei culturale, datorită faptului că a fost promovată de Partidul Național Liberal și de ministrul instrucțiunii C. Angelescu, partid care a dominat viața politică interbelică asigurându-i pentru timp îndelungat portofoliul instrucțiunii publice doctorului Angelescu.

Fiind ministrul Instrucțiunii un timp foarte îndelungat, de numele lui Angelescu se leagă aproape toate legile învățământului din perioada interbelică și modificările lor ulterioare. Una dintre ele, care a stârnit din nou un val de proteste ale minorității maghiare, atât în presă cât și în parlament, a fost „*Legea no. 79 pentru învățământul secundar*“ din 8 mai 1928. În privința articolelor privitoare la minorități se aseamănă foarte mult cu legile învățământului primar de stat și a învățământului particular. Aceasta prevede, ca în școlile cu populație minoritară importantă să se introducă în

¹ Articol citat de deputatul Sándor József în Camera Deputaților, vezi DANCD, 22 decembrie 1925, p. 316.

² ANIC, Fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, 1927/7/34/38, 19 decembrie 1927, apud Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 211.

³ Biblioteca Academiei Române, Colecția de manuscrise, Arhiva Constantin Angelescu, II, Ms. 8, 19 noiembrie 1935, apud Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 169.

⁴ *Ibidem*, apud Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 173.

programa școlară și limba minoritară respectivă, iar în regiunile cu populație minoritară în număr precumpănitor se vor înființa, pe lângă liceele de stat, secții cu predare în limba minorității respective, dar în aceste secții vor putea învăța doar elevii a căror limbă maternă este și limba de predare a secției respective. Aceste secții se pot înființa doar, dacă se înscriu un număr de minimum 30 de elevi pe clasă de gimnaziu și 25 de elevi pe clasă în cursul superior. Totodată, impune predarea limbii române, a istoriei Românilor, a geografiei României și a instrucțiunii civice în limba română¹. Se poate observa același „exces de zel“ al autorităților române, în ceea ce privește numărul materiilor cu predare în limba română în școlile sau secțiile minorităților, cât și grija ca aceste școli sau secții să fie frecventate de cât mai puțini elevi posibil.

Prevederile în legătură cu examenul de bacalaureat sunt deasemenea destul de drastice, deoarece elevii minorităților trebuie să promoveze toate examenele, exceptând două, în limba română, ceea ce le scade simțitor șansele de promovare². Aceasta se poate observa și în procentul elevilor minoritari care au promovat examenul de bacalaureat, procent, care deseori este între 20-25%. De exemplu, în anul 1925 din 401 elevi din școlile profesionale maghiare care s-au prezentat la examenul de bacalaureat doar 100 au promovat acest examen³. În tot acest timp, procentul candidaților care au promovat examenul de bacalaureat în Vechiul Regat a fost de 51,9 %.⁴ În schimb, procentul elevilor școlilor minoritare maghiare care au promovat examenul de bacalaureat în 1925 – 1927 este de 32 %⁵.

Cu privire la cadrele didactice minoritare, acestea sunt obligate să promoveze examenul de limba română, istoria Românilor și geografia României, în eventualitatea în care predau și aceste materii, dar pot fi obligați din nou să promoveze în minimum doi ani aceste examene, dacă se constată în cadrul inspecțiilor, că nu cunosc satisfăcător limba română.

Contra acestui proiect de lege a luat cuvântul deputatul Partidului Maghiar Willer József în ședința din 13 martie 1928 a Camerei Deputaților. Willer, deși recunoaște hărnicia și precizia lui Angelescu, protestează în primul rând împotriva unor formulări inexacte, interpretabile ale unui proiect de lege realizat în mare grabă în opinia sa⁶. Astfel, în ultimul alineat al articolului 10 se vorbește despre școli „cu populație minoritară importantă“, iar în articolul 11 despre regiuni „cu populație minoritară în număr precumpănitor“, aceste formulări fiind ușor interpretabile.

Dar cel mai contestat articol este cel în care se precizează, că în secțiile minoritare se pot înscrie doar elevii a căror naționalitate și limbă maternă este aceeași cu limba de

¹ *Colecțiune de legi și regulamente*, 1928, p. 397.

² Bacalaureatul a fost reglementat încă înaintea promulgării legii învățământului secundar printr-un decret din 8 martie 1925 (*Monitorul Oficial*, nr. 54, 1925). Astfel elevii trebuiau să promoveze examene în limba română la limba și literatură română, geografia României, istoria României, Constituția statului, limba franceză și științe ale naturii, iar la două materii alese anual de minister, în limba maternă.

³ Pentru detalii vezi *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929* (Anuar Maghiar Transilvan 1918-1929), ed. Sulyok István, Fritz László, Cluj, 1930, p. 80 sau *Hetven év. A romániai magyarság története. 1919-1989* (70 de ani. Istoria maghiarilor din România. 1919-1989), ed. Diószegi László, Süle Andrea, Budapeșt, 1990, p. 29.

⁴ Biró Sándor, *op. cit.*, Csikszereda, 2002, p. 384.

⁵ Barabás Endre, *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918-1940* (Situația învățământului din România 1918-1940), Kecskemét, 1944, p. 28-29 sau Nagy Lajos, *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában* (Situația constituțională a minorităților în România Mare), Kolozsvár, 1944, p. 127.

⁶ *Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților* (în continuare: DAD), 19 mai 1928, p. 2147.

predare a secției respective. Willer protestează din nou împotriva teoriei ministrului Angelescu cu privire la maghiarizarea a o mulțime de cetățeni de altă origine etnică înainte de 1918. Îl întreabă până unde va merge cu această *renaționalizare forțată*, până la analiza sângelui? Prezintă cazul unui elev maghiar exclus de la secția maghiară, deși bunicul său a fost preot reformat maghiar. Se întreabă oare câți elevi ar trebui excluși de la secțiile române din Vechiul Regat, dacă s-ar aplica asemenea *analize de laborator*.

În continuare vorbește despre problema evreilor maghiari, care sunt direct implicați în această problemă, declarând că nu a avut niciodată pretenția să vorbească în numele evreilor care *se declară de altă naționalitate*. Reamintește colegilor din parlament cu câtă plăcere a fost primită declarația lui Wilhelm Filderman, președintele Uniunii Evreilor Români, cu privire la faptul, că evreii din Vechiul Regat s-au românizat deplin și se consideră români veritabili, în pofida diferențelor religioase. Declară, că până evreii lui Filderman vor fi considerați români, nici maghiarii nu vor renunța a considera evreii maghiarizați, care în familie vorbesc doar maghiara, maghiari¹. Protestează din aceste cauze împotriva faptului, că naționalitatea elevilor se impune arbitrar prin decizii ministeriale, neluând în calcul declarațiile părinților, care ar trebui să fie singurul criteriu în această problemă, și cere ministrului Angelescu imediata rezolvare a acestei probleme. Protestează deasemenea împotriva prevederii, ca secțiile minoritare să se înființeze doar dacă au înscriși minimum 50 de elevi pe clasă la gimnaziu și 40 de elevi la ciclul superior, pe când art. 13 prevede, că numărul maxim al elevilor în clasele gimnaziale este de 50 și la ciclul superior de 40². După cum se poate observa, numărul maxim de elevi pentru o clasă este considerat criteriu minim pentru a înființa o secție minoritară. Mulțumește ironic celor care au realizat acest proiect de lege pentru *atenția* acordată minorităților și cere ca de acum încolo să nu mai figureze atât de multe școli de stat și secții maghiare în statisticile oficiale destinate străinătății. În continuare protestează împotriva programei școlare prea încărcate (conform acestui proiect un elev minoritar trebuie să învețe 6 limbi) și a unor ambiguități și inexactități ale proiectului. De asemenea, consideră că apare prea des formularea „ministerul va alcătui” în proiect, ceea ce lasă multe probleme la latitudinea ministerului și decretele ministeriale nu pot fi controlate de parlament. Roagă totodată ministrul instrucțiunii ca să găsească o ocazie cât mai apropiată spre a revizui legea învățământului particular, care are o importanță mult mai mare pentru minoritatea maghiară, decât prezenta lege³.

Luarea de cuvânt a deputatului Willer József a avut rezultate minore în ceea ce privește forma definitivă a legii, dar nu putem trece cu vederea că limita minimă de elevi pentru înființarea secțiilor minoritare a fost redusă la 30 de elevi pe clasă de gimnaziu și 25 de elevi pe clasă în cursul superior⁴.

Tot pe marginea acestui proiect de lege a luat cuvântul senatorul Gyárfás Elemér în ședința Senatului din 3 aprilie 1928. Cu această ocazie el polemizează cu ministrul instrucțiunii, C. Angelescu, cu privire la educația generațiilor viitoare, mai exact, dacă statul sau biserica are menirea de a asigura această educație. Ministrul Angelescu este adeptul modelului francez, adică trecerea treptată a școlilor sub controlul statului, pe

¹ *Ibidem*, p. 2148.

² *Ibidem*, p. 2148.

³ *Ibidem*, p. 2149.

⁴ *Colecțiune de legi și regulamente*, 1928, p.397.

când senatorul Gyárfás Elemér apără cauza școlilor confesionale, spunând că nu este nevoie de măsuri severe din partea autorităților române, pentru că peste 5-10 ani toți intelectualii minoritari vor vorbi limba română¹. Atrage atenția că doar cunoașterea limbii române nu înseamnă automat românizarea sufletelor și dacă aceasta *se face cu sila*, va avea un efect diametral opus. Prezintă cazul liderilor români din Ardeal, care au fost acuzați de colegii parlamentari din Vechiul Regat, că nu vorbesc frumos românește. Mulți dintre ei, ca Iuliu Maniu spre exemplu, vorbesc, după spusele lui Gyárfás Elemér, cel puțin la fel de bine ungurește, ca și el, dar aceasta nu înseamnă că aceștia sunt maghiarizați; ei au fost cei mai mari naționaliști înainte de 1918. Gyárfás Elemér afirmă, că scopul principal ar trebui să fie o unitate sufletească bazată pe interese comune și nu o unificare superficială a limbii². Reacțiile ministrului Angelescu sunt, ca și în alte cazuri, când discută cu reprezentanții minorității maghiare, ironice: „*Din nenorocire guvernul unguresc n-a urmat sfaturile d-tale*”³.

La o asemenea poziție a ministrului față de subiect, Gyárfás Elemér încearcă o abordare a problemei dintr-un alt unghi, lăsând deoparte postura sa de minoritar, încearcă să demonstreze din postura de simplu cetățean că această centralizare excesivă a învățământului și suprasolicitarea elevilor din cauza noului program nu este benefică pentru nimeni. Angelescu este de acord cu supraîncărcarea programei școlare, dar respinge acuzațiile de centralizare excesivă, afirmând că scopul lui este descentralizarea⁴. Făcând o comparație între sistemul școlar din Ungaria de dinainte de 1918 și cel din România interbelică, Gyárfás Elemér precizează, că statul avea numai drept de supraveghere asupra școlilor confesionale și drept de îndrumare numai când contribuia cu mai mult de jumătate din cheltuieli⁵ (pe când școlile confesionale maghiare din România doar în 1921 au primit 3,5 milioane de lei subvenție până la momentul respectiv⁶). Aici intervine senatorul G. Bogdan-Duică și ministrul Angelescu, acuzând corpul profesoral că nu au vrut să învețe românește, de aceea au fost destituiți, cel puțin 80% dintre ei neștiind limba oficială⁷. Gyárfás Elemér își continuă prezentarea situației învățământului din Transilvania cu perioada de după 1918. Consideră sistemul introdus de Valeriu Braniște (în perioada Consiliului Dirigent) ca unul foarte drept, dar situația s-a schimbat odată cu numirea lui Negulescu drept ministru al instrucțiunii, care nu cunoștea deloc situația, în opinia senatorului maghiar. În 1922 a început epoca Angelescu și de atunci minoritatea maghiară este într-un conflict permanent cu ministerul, pe de o parte din cauza concepțiilor diametral opuse cu privire la organizarea învățământului, pe de

¹ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României* (în continuare: DS), 12 iulie 1928, p. 1598-1599.

² *Ibidem*, p. 1599.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, 12 iulie 1928, p. 1600; ceea ce a fost numit descentralizare de către Angelescu, a fost de fapt o centralizare. Pentru detalii vezi Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 57.

⁵ DS, 12 iulie 1928, p. 1601.

⁶ Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig* (Douăzecișidou de ani. Istoria politică a maghiarilor din Transilvania între 1 decembrie 1918 și 30 august 1940), Budapest, 1941, p. 92.

⁷ DS, 12 iulie 1928, p. 1601.

altă parte din cauză că nici Angelescu nu cunoaște bine situația din Transilvania, în opinia lui Gyárfás Elemér, iar inspectorii și revizorii nu-l informează bine¹.

Situația a devenit delicată pentru minoritatea maghiară odată cu realizarea legii învățământului privat. Modul cum a tratat ministrul Angelescu această problemă l-am prezentat mai sus. Minoritatea maghiară, văzând că problema nu se poate rezolva la forurile românești, a apelat la Societatea Națiunilor. Guvernul român a promis rezolvarea problemelor, dar până la urmă majoritatea cererilor nu a ajuns în legea învățământului privat. Situația școlilor confesionale maghiare s-a înrăutățit treptat. În 1927 ministrul Petrovici a dat dovadă de puțină bunăvoință, și a fost aprobată o subvenție pentru aceste școli (până atunci doar în 1921 au primit 3,5 milioane de lei subvenție²), dar care n-a fost introdusă de guvernul liberal în următorul buget. În acest moment al expunerii sale a fost din nou întrerupt de acuzațiile ministrului Angelescu și de o serie de senatori, că nici guvernul maghiar nu a subvenționat școlile românești înainte de 1918. Angelescu neagă afirmațiile lui Gyárfás Elemér, că statul ungar ar fi dat 17.400.000 de coroane școlilor primare românești în 1914³.

Gyárfás pledează pentru diversitatea învățământului liceal spre a crea diverse posibilități elevilor cu aptitudini diferite, afirmând că „un liceu unitar“ nu poate asigura aceasta, pentru că acest sistem nu satisface nici interesele celor care vor să se orienteze spre materiile reale, nici pe cei interesați de limbile clasice. În ciuda imensei sale simpatii pentru limbile clasice, latina și elena, pe care le-a studiat în copilărie, cere ca acestea să fie introduse doar ca facultative, deoarece, dacă ambele sunt obligatorii, un elev minoritar trebuie să învețe 6 limbi. În continuare, el obiectează asupra ambiguității art. 36, care spune că profesorii trebuie să cunoască bine limba română. La o așa formulare totul depinde de comisia care îi examinează. Și revine asupra art. 132 care îi obligă pe profesorii care au trecut acest examen, dar la inspecții se constată că nu cunosc suficient limba, să dea din nou aceste examene⁴. Angelescu declară, că foarte mulți profesori au primit certificatul, deși nu știau românește, la care Gyárfás spune că a fost greșeala examinerilor. Cu această prevedere sunt ținută în stres toți profesorii minoritari nu numai cei care nu știu bine românește, și peste 10 ani oricum toți o să cunoască bine limba⁵. Dar situația nu este atât de simplă, cum o prezintă ministrul Angelescu. Administratorii români ezitau uneori să ateste competența învățătorilor minoritari în privința limbii române, în ciuda unei pregătiri filologice adecvate a acestora⁶.

În continuare, senatorul deschide o altă problemă sensibilă, cea a bacalaureatului. Prima obiecție este că profesorii din comisie nu-și pot examina proprii elevi, declarând că doar aceștia cunosc adevăratele lor capacități. Consideră materia pentru bacalaureat prea mare, deoarece s-au introdus nemotivat științele naturale și două materii, pe care ministerul le va hotărî în fiecare an, elevii neștiind din ce să se pregătească. Răspunsul

¹ *Ibidem*.

² Mikó Imre, *op. cit.*, p. 92.

³ DS, 12 iulie 1928, p. 1601.

⁴ *Ibidem*, p. 1602.

⁵ *Ibidem*, p. 1603.

⁶ O oficialitate citată de Irina Livezeanu declara : „Ar fi de dorit ca profesorii de limba română să devină numai români în primul rând cari pe lângă calificăție au și dragoste în suflet pentru această materie.“ Vezi Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 213.

lui Angelescu este că nici nu trebuie să cunoască aceste materii¹. De asemenea, vorbitorul remarcă discriminarea la care sunt supuși profesorii de religie minoritari, pentru că aceștia trebuie să dea un concurs de admitere și un examen de capacitate, pe când la ortodocși nu există aceste prevederi. Consideră de asemenea nedreaptă prerogativa episcopilor de a-și da sau nu consimțământul pentru acești profesori doar în probleme dogmatice și morale și nu și în probleme disciplinare².

Protestează contra prevederii art. 11, care stipulează că în secțiile minoritare sunt admiși „numai elevii de aceeași naționalitate și a căror limbă maternă este aceeași cu limba de predare”. Observă o diferență esențială între legea învățământului particular și acest proiect, unde este introdus un nou criteriu, naționalitatea. La legea învățământului particular cea mai înverșunată luptă s-a dat în jurul acestui punct, și după ce cazul a ajuns la Societatea Națiunilor, guvernul a promis ca elevii de aceeași confesiune să poată frecventa școala respectivă, promisiune neonorată. Gyárfás depune o listă cu 218 elevi catolici excluși din școlile catolice numai în dioceza catolică din Ardeal, deși părinții lor au depus certificate de la primărie și declarații că sunt de naționalitate maghiară³. Atrage atenția asupra amărăciunii părinților acestor copii, care au pierdut acest an școlar și cere urgenta rezolvare a problemei limbii materne și a originii etnice, pentru că este pericolul ca cei vătămați să se adreseze din nou forurilor internaționale. Face o comparație cu situația germanilor din Silezia care au avut câștig de cauză în fața statului polonez la tribunalul de la Haga⁴.

În încheiere, își exprimă regretul, că o lege atât de importantă se dezbate la sfârșit de sesiune și în absența opoziției, pe ale cărei bănci el este singurul prezent. Declară totodată, că această luptă dusă pe domeniul învățământului este dăunătoare atât pentru minorități, cât și pentru majoritate și în special pentru stat și cultură, cerând încetarea ei, reamintind colegilor parlamentari că a fost cel care a încercat să medieze acest conflict în interiorul statului român, fără să se apeleze la Societatea Națiunilor⁵.

Luarea de cuvânt a senatorului Gyárfás Elemér a avut loc într-un climat destul de ostil, trebuind să facă față singur din partea opoziției parlamentarilor liberali aflați la putere. Principalul contraargument al acestora era, că în Ungaria de dinainte de 1918 situația școlară a minorităților era mai nefavorabilă, decât în România interbelică (situație mult mai nuanțată, decât pare la prima vedere) și să fie mulțumiți cu ce au, pentru că nu merită nici atât. Când aceștia nu aveau contraargumente, era acuzat că distorsionează adevărul, că prezintă inexactități și minciuni. Cum observă foarte bine Irina Livezeanu, „sistemul de învățământ al vechii Ungarii a lezat mândria națională a românilor care au încercat să-și ia revanșa după 1918”⁶.

Legile învățământului de stat și privat au provocat cele mai multe luări de cuvânt ale parlamentarilor maghiari. Pe lângă prevederile ca profesorii minoritari să fie supuși examenelor de limba română și restricțiile cu privire la înscrierea elevilor la școlile confesionale, cele mai multe nemulțumiri ale minorității maghiare erau legate de bacalaureat. Problema bacalaureatului a fost dezbătută an de an între 1925 și 1934, de

¹ DS, 12 iulie 1928, p. 1603.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 1604.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 1605.

⁶ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 179.

cele mai multe ori în prezența ministrului instrucțiunii. Problema bacalaureatului era o problemă foarte gravă din punctul de vedere al minorității maghiare, deoarece din cele șase examene pe care un elev minoritar trebuia să le promoveze, patru erau în limba română (limba română, istoria românilor, geografia României, constituția țării¹). Examenul de capacitate pentru promovarea clasei a VIII-a avea prevederi asemănătoare în ceea ce privește examenele date în limba română². Avem de a face cu un *ușor exces de zel* al autorităților române, care prin legile învățământului îngreunează promovarea acestor examene de către elevii minoritari. Acest *exces de zel* a fost blamat de mai multe ori în discursurile parlamentarilor Partidului Maghiar. Astfel, deputatul Sándor József contestă corectitudinea acestor prevederi în luarea sa de cuvânt din 20 februarie 1925, când, comparând legislația școlară din Ungaria de dinainte de 1918, arată că elevii români din acea perioadă nu trebuiau să promoveze examen în limba maghiară decât la gramatica limbii maghiare. Consideră nedreaptă această prevedere, considerând că autoritățile române au depășit prevederile Tratatului minorităților cu privire la introducerea limbii române în școlile minoritare. Atrage atenția ministrului Angelescu, că prin asemenea practici nu va putea câștiga simpatia minorităților, spunând că aceste două examene au devenit spaima elevilor³.

Argumentația și-o susține în continuare cu citate din cartea profesorului universitar Iosif Popovici, bun cunoscător al situației învățământului din Ungaria de dinainte de 1918, carte dedicată ministrului instrucțiunii, având titlul *Problema școalelor minoritare din Transilvania și Banat*⁴. Acesta pledează în favoarea școlilor confesionale minoritare, considerând reforma lui Angelescu una superficială și declară că „școalele minoritare îndeplinesc o muncă pozitivă și folositoare țării”⁵. Dar ministrul Angelescu rămâne în continuare insensibil la doleanțele minorității maghiare în privința examenelor de capacitate și bacalaureat.

Tot în acest caz pledează de mai multe ori senatorul Gyárfás Elemér (7 mai 1929⁶, 8 mai 1929⁷, 26 iunie 1931⁸), deputatul Laár Ferenc (24 mai 1929⁹, 25 mai 1929¹⁰, 16 aprilie 1934¹¹), senatorul Sándor József (13 mai 1929¹², 26 iunie 1931¹³) și deputatul Willer József (24 iunie 1931¹⁴). Argumentațiile au fost asemănătoare cu cele prezentate mai sus, invocându-se imposibilitatea elevilor minoritari de a se pregăti corespunzător pentru examen la patru discipline în limba română și încălcarea angajamentelor luate de statul român în Tratatul minorităților. Totodată, s-a protestat și împotriva metodologiei examenului de bacalaureat, conform căreia ministerul stabilea în fiecare an cele două

¹ *Colecțiune de legi și regulamente*, 1928, p. 397-399.

² *Colecțiune de legi și regulamente*, 1925, p. 520-522.

³ DANCD, 17 martie 1925, p. 1602.

⁴ *Ibidem*, p. 1601.

⁵ *Ibidem*.

⁶ DS, 20 iunie 1929, p. 1716-1722.

⁷ *Ibidem*, 22 iunie 1929, p. 1733-1735.

⁸ *Ibidem*, 9 iulie 1931, p. 167-170.

⁹ DAD, 19 iunie 1929, p. 2573-2574.

¹⁰ *Ibidem*, 21 iunie 1929, p. 2589-2590.

¹¹ *Ibidem*, 20 aprilie 1934, p. 1769-1771.

¹² DS, 22 iunie 1929, p. 1747-1748.

¹³ *Ibidem*, 9 iulie 1931, p. 167-170.

¹⁴ DAD, 30 iunie 1931, p. 273-274.

discipline ale examenului, pe lângă cele patru obligatorii (limba română, istoria României, geografia României și Constituția), elevii aflând doar în ultima clipă celelalte două discipline și din aceste cauze trebuind să se pregătească din toate materiile pentru examen. Cererile și protestele parlamentarilor maghiari s-au lovit de opoziția fermă a Ministerului Instrucțiunii (mai ales când ministru era C. Angelescu¹) și drept consecință procentajul celor care promovau aceste examene a rămas foarte scăzut.

Deși demersurile parlamentarilor Partidului Maghiar în acest domeniu au fost sprijinite și de unii parlamentari români, ca Nicolae Iorga sau Ghiță Pop, rezultate semnificative în ușurarea examenului de bacalaureat nu s-au arătat nici cu ocazia ajungerii la putere a Partidului Național-Țărănesc în 1928, nici a guvernului Iorga din 1931².

În 1931, Iorga a propus un proiect de modificare a bacalaureatului, care ar fi prevăzut ca în comisiile de examinare să fie numiți profesori care înțeleg limba elevilor minorității respective, spre a-i putea examina în limba maternă, elevii fiind obligați să dea examen în limba română doar la limba și literatura română. Însă *comisia de instrucție publică, culte și arte* a Adunării Deputaților a respins această prevedere și a înăspriț prevederile anterioare cu posibilitatea ca și la cele două materii opționale (studiate în limba maternă) să se poată examina în limba de predare a școlii (care era româna în cazul secțiilor minoritare de la școlile de stat românești)³. Astfel, rămânea la latitudinea comisiilor de examinare, dacă permiteau examinarea în limba minorităților sau nu.

Examenul de bacalaureat a fost îngreunat din nou în 1934, prin *Legea pentru modificarea unor articole din legea învățământului secundar referitoare la bacalaureat*, din 30 aprilie 1934. Această lege introducea încă o probă obligatorie pentru examen, filozofia. În ceea ce privește utilizarea limbii minorităților, legea prevedea ca aceasta să poată fi utilizată la *materiile științifice*, comisia completându-se, în caz de nevoie cu doi profesori, care să-i examineze în *limba de predare a școlii din care provin*.⁴ Aceste „materii științifice” erau materiile opționale, latina sau matematica (în funcție de profil) și științele naturii sau fizică-chimie (în funcție de profil), cei doi profesori care completeau comisia (numai în caz de nevoie), capabili să-i examineze în limba respectivă, aveau competențe doar la materia la care au fost numiți (art. 21).⁵ Din aceasta reiese, că la filosofie elevii trebuiau să dea examenul în limba română. Drept urmare a înăspriț examenului de bacalaureat, procentul elevilor minoritari care au promovat examenul de bacalaureat în 1934 și 1935 a scăzut din nou simțitor⁶, având o consecință directă și asupra numărului de studenți maghiari din universitățile românești.⁷

O altă problemă a învățământului minoritar maghiar a fost cea a ajutorului de stat la care acestea aveau dreptul conform „Legii no. 176 pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar” din 24 iulie 1924. Articolul 161 al acestei legi prevedea

¹ În 1934, ajuns din nou și pentru ultima oară ministrul instrucțiunii, a înăspriț din nou metodologia desfășurării bacalaureatului, drept consecință în multe școli minoritare procentul elevilor picați la examen a ajuns la 85-90 %. Pentru detalii vezi Bíró Sándor, *op. cit.*, p. 384.

² Bíró Sándor, *op. cit.*, p. 385.

³ *Ibidem*, p. 386.

⁴ *Codul General al României*, ed. Constantin Hamangiu, vol. XXII, București, 1934, p. 135.

⁵ *Ibidem*, p. 136.

⁶ Bíró Sándor, *op. cit.*, p. 384.

⁷ *Ibidem*, pp. 395-400.

că „în centrele cu populație de altă limbă decât limba română, în care comunele întrețin, potrivit aliniatelor de mai sus, școale primare cu limba de predare română, Statul va contribui într’o măsură echitabilă la întreținerea școalelor primare minoritare particulare, cu drept de publicitate.”¹

Această prevedere este favorabilă minorităților, dar prin formularea ei destul de vagă este totodată și foarte defavorabilă. Suma acestui ajutor de stat nu este stabilită prin lege și aceasta însemna că școlile minoritare depindeau de bunăvoința guvernului, care a refuzat plata chiar și a unei sume simbolice pe motiv de deficit bugetar. Până în 1927 școlile minoritare maghiare au primit ca subvenție de la stat doar 3,5 milioane de lei în 1921². În contrast cu aceasta, statul maghiar a acordat subvenții anuale școlilor românești înainte de 1918. Doar în 1913 școlile confesionale românești au primit o subvenție de 2 milioane de coroane (aproximativ 100 milioane lei), fapt recunoscut și de Onisifor Ghibu în *Viața și organizația bisericească școlară în Transilvania*³. În 1927 ministrul Petrovici a dat dovadă de puțină bunăvoință, și a fost aprobată o subvenție pentru aceste școli, dar care n-a fost introdusă de guvernul liberal în următorul buget.

Deputatul Partidului Maghiar Willer József deschide această problemă în luarea sa de cuvânt din 30 iulie 1927. După ce prezintă pe scurt situația școlilor confesionale maghiare, ai căror profesori, conform legii învățământului, trebuie remunerați la același nivel ca cei din învățământul de stat, dar instituțiile susținătoare ale acestor școli, bisericile minoritare maghiare, au pierdut baza lor economică prin reforma agrară, finanțarea lor cade asupra enoriașilor. Aceștia, pe lângă susținerea școlilor confesionale frecventate de copiii lor, sunt obligați să susțină financiar și școlile de stat din localitate, chiar dacă nu sunt frecventate de copiii acestora. Astfel, aceștia sunt nevoiți să susțină două școli⁴.

Guvernul Averescu a avut în vedere îndeplinirea acestei cereri a minorității maghiare în 1926, însă punerea ei în practică a întârziat din diferite motive. Ministrul instrucțiunii, Ion Petrovici, mult mai înțelegător față de minorități decât predecesorul său, Angelescu, a fost preocupat de realizarea proiectului legii învățământului secundar, dar ministrul de finanțe nu a inclus acest ajutor de stat în buget. După aprobarea bugetului s-a pus în vedere acordarea acestui ajutor din excedentul bugetar din 1926. Astfel, s-a hotărât acordarea a 30 milioane lei școlilor maghiare și 15 milioane celor germane din excedentul bugetar, dar guvernul Averescu a căzut⁵.

Noul guvern liberal, condus de Ion I. C. Brătianu, nu a inclus nici măcar această sumă considerată simbolică de minorități, în buget. Willer atrage atenția noului guvern, că aici nu este vorba de cartel electoral⁶, ci de dreptul legal al minorităților, care susțin statul moral și financiar, dar nu beneficiază de drepturile lor legale. Cere cu această ocazie noului guvern liberal să acorde această subvenție de 45 de milioane, care oricum

¹ *Colecțiune de legi și regulamente*, 1924, p. 580.

² Mikó Imre, *op. cit.*, p. 92.

³ Fritz László, *Az erdélyi magyarság iskolaügyének tíz éve* (Zece ani din istoria învățământului maghiar din Transilvania), în *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929* (Anuar Maghiar Transilvan 1918-1929), ed. Sulyok István, Fritz László, Cluj, 1930, p. 83.

⁴ DAD, 21 octombrie 1927, p. 458.

⁵ *Ibidem*, p. 459.

⁶ Face aluzie la cartelul electoral încheiat între Partidul Maghiar și Partidul Poporului cu ocazia alegerilor din 1926. Pentru detalii vezi Mikó Imre, *op. cit.*, p. 57-61.

reprezintă o parte infimă a excedentului bugetar. Această sumă, oricum insuficientă pentru nevoile școlilor confesionale minoritare, ar putea măcar scoate din mizerie corpul profesoral¹. La această cerere a aderat imediat și Hans Otto Roth, deputat al Partidului German.

Din partea guvernului a răspuns Vintilă Brătianu, ministrul de finanțe, care declară că nu își ia răspunderea pentru promisiunile făcute de Partidul Poporului cu ocazia cartelului electoral încheiat cu Partidul Maghiar. Este de părere, că oricum nici vechiul guvern nu avea intenția de a onora această promisiune, dovadă fiind, că nu a inclus-o în buget, doar în excedentul bugetar, „*care poate există azi, dar mâine poate să nu fie*”². Și încă o dovadă că guvernul Averescu nu dorea onorarea acestei promisiuni este că acest ajutor a fost aprobat în ultima zi de guvernare, consideră Vintilă Brătianu. Atrage atenția deputaților Partidului Maghiar, că s-au angajat pe un drum greșit³, și acum Willer József are tupeul să declare că această subvenție a fost suprimată de noul guvern⁴.

Cum se poate observa, poziția ministrului de finanțe Vintilă Brătianu (și implicit a guvernului) este că ei (PNL) nu sunt răspunzători pentru promisiunile electorale ale guvernului Averescu, promisiuni pe care, în opinia lor nici acest guvern nu avea intenția să le onoreze. Nu se pune nici măcar o clipă problema că această subvenție este un drept legal al școlilor minoritare, drept neonorat până acum. Nu se pune problema dreptului minorităților la acest ajutor de stat, ci a unei amenințări fățișe din partea liberalilor către Partidul Maghiar, care s-a aliat la alegerile anterioare cu Partidul Poporului⁵. Vintilă Brătianu consideră această problemă un simplu diferend politic, o tactică greșită a Partidului Maghiar, și nu un drept legal.

Doar în 1929, sub guvernul Maniu, au primit subvenție școlile confesionale minoritare. Această subvenție, fixată la 25 de milioane de lei pentru toate școlile confesionale minoritare, a retribuit școlilor maghiare 10,5 milioane lei. Drept comparație pentru premiile și facilitățile oferite cadrelor didactice din *zona culturală* același buget prevede 13,6 milioane lei, iar pentru susținerea școlilor românești din Grecia, Albania și Bulgaria s-au acordat 36.047.316 lei.⁶

N. Costăchescu, ministrul instrucției, a efectuat un calcul pentru justificarea bugetului Ministerului Instrucțiunii pe anul 1930, conform căruia cheltuiala statului pe cap de elev din școlile de stat este de: 1.703 lei pentru un elev din învățământul primar; 6.646 lei pentru un elev din învățământul secundar; 24.523 lei pentru un elev din școlile pedagogice.⁷ Media este de 10.957 lei pentru un elev din învățământul de stat din România. Având în vedere că subvenția acordată școlilor confesionale minoritare

¹DAD, 21 octombrie 1927, p. 458.

² *Ibidem*, p. 458.

³ Face din nou aluzie la cartelul electoral încheiat între Partidul Maghiar și Partidul Poporului cu ocazia alegerilor din 1926. Pentru detalii vezi Mikó Imre, *op. cit.*, p. 57-61.

⁴ DAD, 21 octombrie 1927, p. 458.

⁵ Partidul Maghiar a purtat negocieri între 1925-1926 și cu Partidul Național Liberal la inițiativa lui Bernády György, un adept permanent al alianței cu PNL, dar aceștia nu au promis doar locuri în parlament, fără a se angaja în îndeplinirea revendicărilor minorității maghiare. Pentru detalii vezi Mikó Imre, *op. cit.*, p. 56; în ceea ce privește negocierile cu PNL din ianuarie – februarie 1926 vezi Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 19: 27/a (1926), f. 45-66 (1926.II.1-8.).

⁶ Fritz László, *op. cit.*, p. 83.

⁷ *Ibidem*, p. 84.

maghiare pe anul 1929 a fost de 10,5 milioane lei și că în școlile confesionale maghiare în anul școlar 1927-1928 au fost înmatriculați 80.405 elevi¹, rezultă că statul român a acordat, după o pauză de 8 ani, o subvenție de 130,5 lei pentru un elev minoritar maghiar din învățământul confesional. Dacă școlile confesionale maghiare ar beneficia de aceeași subvenție pe cap de elev, ca și pentru un elev al școlilor de stat, acest ajutor ar trebui să se cifreze la aproximativ 206 milioane lei². Se poate obiecta, că aceste calcule ale lui Fritz László sunt subiective, deoarece conform legii învățământului particular susținătorii școlilor confesionale sunt bisericile și că ele trebuie să asigure finanțarea acestora, dar având în vedere că marea parte a proprietăților bisericilor minoritare au fost expropriate cu ocazia reformei agrare din 1921 și că părinții elevilor minoritari care frecventează școlile confesionale trebuie să plătească un impozit de 14% pentru susținerea școlilor de stat din localitate (chiar dacă nu sunt frecventate de copiii lor), această subvenție ni se pare extrem de mică.

Se poate de altfel sesiza și o discriminare între minoritățile din România. Un raport al Ambasadei Ungariei din București către Ministerul Afacerilor Externe al Ungariei din 11 iunie 1930 prezintă situația minorității maghiare din România. În privința situației învățământului minoritar, acest raport arată situația diferită în care sunt școlile minoritare germane și maghiare. Pe când școlile confesionale maghiare au primit până în momentul respectiv 14 milioane de lei subvenție de la stat (3,5 milioane în 1921 și 10,5 milioane în 1929), școlile confesionale germane au beneficiat în acest timp de subvenții în valoare de 55 milioane de lei, deși minoritatea germană era inferioară din punct de vedere demografic și implicit al numărului de elevi din școlile confesionale față de minoritatea maghiară³. Dar minoritatea germană nu era considerată un eventual pericol pentru integritatea statului român.

Concluzionând, cred că *ofensiva culturală* a guvernelor din această perioadă (mai ales cele liberale), în problema învățământului maghiar, este destul de clară. Ea se observă atât prin înființarea zonelor culturale, cât și prin reglementarea legală de funcționare a școlilor confesionale și de stat, dar mai ales din restricțiile introduse în aceste legi cu privire la *analiza numelui* elevilor, la limba de predare în aceste școli, la reglementările cu privire la bacalaureat etc. Aceasta se poate observa și din punct de vedere al situației financiare în care au ajuns aceste școli, datorită reformei agrare și a acordării subvenției de stat o dată la 8 ani. Nu trebuie să negăm faptul, că au existat și unele facilități (cursuri de limba română pentru profesorii minoritari, acordarea certificatelor de competență lingvistică și, în unele cazuri, când aceștia nu cunoșteau îndestulător limba oficială) oferite de statul român, dar cred că sistemul de învățământ din România interbelică era departe de a oferi un cadru optim de dezvoltare al învățământului minoritar, element esențial pentru o conservare culturală și lingvistică. Din păcate, luările de cuvânt ale parlamentarilor Partidului Maghiar în această problemă nu au avut efectele scontate, având doar darul de a semnaliza existența acestor nemulțumiri. Totuși, deși a existat o *perioadă de indulgență*, la sfârșitul anilor '20, când comisiile au fost mai înțeleghătoare cu elevii minoritari și le-au respectat dreptul de a da cele două examene

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documentele confidențiale, K – 63, fasc.1623 : 27/4 (1930), f. 2055 – 2056.

opționale în limba lor maternă, în 1934 a fost din nou îngreunat bacalaureatul prin intermediul legii pentru modificarea unor articole din învățământul secundar din 30 aprilie 1934, care introducea, pe lângă materiile impuse până atunci, și filosofia (examen tot în limba română). În ceea ce privește utilizarea limbii minorităților, legea prevedea ca aceasta să poată fi utilizată la *materiile științifice*, comisia completându-se, în caz de nevoie cu doi profesori, care să-i examineze în *limba de predare a școlii din care provin*. Drept urmare, procentul elevilor minoritari care au promovat examenul de bacalaureat în 1934 și 1935 a scăzut din nou simțitor.

Concluzionând, în ceea ce privește problema învățământului minoritar maghiar din România interbelică, pot afirma, că au existat unele prevederi legislative care frânau libera dezvoltare învățământului: analiza numelor, situația financiară grea în care au ajuns școlile confesionale, situația profesorilor, supuși periodic examenelor de competență lingvistică, examenul de bacalaureat cu patru probe în limba română și lipsa în multe cazuri a unor profesori, care să examineze elevii în limba lor maternă la materiile permise etc., prevederi, ce pot fi catalogate, în timpul guvernelor liberale, drept o *ofensivă culturală*, dar au fost și perioade mai favorabile dezvoltării învățământului minoritar, mai ales sub guvernările averesciene și național-țărăniște. Cu toate acestea, chiar dacă situația învățământului minoritar maghiar nu era atât de gravă, precum ne prezintă de exemplu Bíró Sándor, era departe de a fi asigurat o dezvoltare culturală liniștită a acestei minorități.

Din nou despre poziția Partidului Naționalist Democrat față de evrei

Petre ȚURLEA

Keywords: Jewish problem, Nationalist Democratic Party, Nicolae Iorga, anti-Semite policy, interwar time

Abstract

Again about the Position of the Nationalist Democratic Party Concerning Hebrews

The position of the Nationalist Democratic Party, in all the problems concerning the Romanian society which they approached, identified itself completely with that of his president, Nicolae Iorga. Therefore, in order to define the behavior of the party concerning the Hebrew problem, one ought to focus on Nicolae Iorga's actions, without making an analysis related to Acts taking place purely in the political arena. Two plans are followed: the relationships with the Hebrews' representatives of Romania, and the relationships of the party with their opponents. The paper also provides an analysis of comments on the „Jewish problem“, either publicly expressed or in writing. After the formation of Greater Romania, until 1937, two examples of relationships with personalities of the Hebrew world, representatives of this minority in Romania are presented: a great banker, Aristide Blank and a scientist, Moses Gaster. On the second plan, we analyze A.C. Cuza's relationship with the party, the best known anti-Semite politician of interwar Romania. Everything leads to the conclusion that Nicolae Iorga was not actually an anti-Semite. Furthermore, he condemned anti-Semitism in public meetings.

În volumul *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, reunind comunicările științifice prezentate la simpozionul având același titlu, ținut la Sibiu pe 14-15 aprilie 2006, Horia Bozdoghină semnează materialul intitulat *Partidul Naționalist-Democrat și „problema evreiască“*. *Considerații*¹. Astăzi, evoluției evreilor din România i se acordă o atenție din ce în ce mai mare, uneori exagerată, cu diminuarea sublinierii altor probleme care au frământat societatea românească. De cele mai multe ori – pentru a se înscrie într-o modă pe care dacă nu o respecti ești rapid etichetat drept antisemit –, noile materiale publicate pe această temă sunt excesiv partizane, preluând din documentele istorice numai ceea ce servește tezei preconcepute a autorilor, cearta cu adevărul fiind evidentă pentru un cercetător serios. Acuzele de antisemitism sunt ușuratic aruncate asupra unui număr din ce în ce mai mare de personalități românești, din toate domeniile, dar și cu încercarea de a invalida însăși opera științifică a oamenilor

¹ p. 165–172

respectivi (cazul doctorului Paulescu, inventatorul insulinei, fiind unul dintre ele); unii autori aruncă acuzele respective chiar asupra societății românești în ansamblu. Încununarea acestei tendințe o găsim în opera Comisiei Internaționale pentru studierea Holocaustului în România, intitulată *Raport final*, în care printre marii antisemiți din România este inclus și Nicolae Iorga, căruia i se consacră două pagini¹. În acest context, comunicarea lui Horia Bozdoghină privind poziția Partidului Naționalist-Democrat condus de Nicolae Iorga – calmă și nuanțată, deși are și unele idei contestabile – este binevenită. Însă, materialul poate fi îmbogățit până la nivelul unei monografii (la care lucrez). Iată doar câteva lucruri care lămuresc mai bine subiectul, pentru perioada interbelică.

*

Poziția Partidului Naționalist Democrat, în toate problemele societății românești, se identifică pe deplin cu aceea a președintelui său. Ca urmare, pentru definirea atitudinii partidului respectiv, și în problema evreiască, atenția trebuie concentrată asupra acțiunii lui Nicolae Iorga, fără ca analiza să se refere numai la faptele având loc strict în arena politică. Sunt de urmărit două planuri: relațiile istoricului cu reprezentanți ai evreilor din România; relațiile cu adversari cunoscuți ai evreilor. Și, bineînțeles, se adaugă comentariile asupra „problemei” expuse public sau în scris.

Condițiile impuse României, după războiul mondial, de către Marile Puteri în privința minorităților au fost acceptate de către Nicolae Iorga, deși fără entuziasm; în calitatea sa de președinte al Camerei Deputaților și lider al Coaliției guvernamentale, era și unul dintre cei care trebuiau să vegheze la respectarea angajamentelor luate. Aplicarea acestora cu bună credință va fi deseori cerută de istoric, poziție apreciată de conducerea comunității evreiești din România. Astfel se explică scrisoarea lui Jaques Catz, președinte al Asociației Evreilor Români, datată 18 decembrie 1919, care-l ruga pe Nicolae Iorga să publice în ziarul său, „Neamul Românesc”, o telegramă de mulțumire către Alexandru Vaida-Voevod, care afirmase în Parlament, în numele guvernului, că „evreii români, încetând de a mai fi streini, vor fi, de azi înainte, egali în drepturi și legați de pământul sacru al României Mari”. Telegrama aducea și o promisiune de credință către Țară: „Sub impresia acestor declarațiuni, care inaugurează o eră de egalitate și dreptate pentru evreii români, exprimăm, atât Excelenței voastre cât și întregului Guvern, respectuoasa noastră recunoștință, asigurându-vă că primim cu bucurie îmbrățișarea ce ni se face pentru a putea exercita drepturile cetățenești nu numai în formă, dar și în fapt. Luăm în fața Țării angajamentul solemn că vom fi cetățeni devotați patriei în timp de pace, după cum am fost și în timp de război. Mormintele eroilor noștri, căzuți pe toate fronturile, precum și piepturile împodobite cu distincțiunea celor reîntorși sunt mărturie sigură că Țara poate conta oricând pe patriotismul nostru. Trăiască România Mare!”².

Deși îi condamna pe intelectualii filogermani, rămași în București în timpul ocupației, care-și puseseră condeiele în slujba inamicului, totuși, din rațiuni umaniste, Nicolae Iorga, în calitatea sa de președinte al Camerei Deputaților (decembrie 1919–

¹ Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, *Raport final*, Editura Polirom, București, 2004, p. 28–29.

² Biblioteca Academiei Române (BAR), Corespondența N. Iorga, vol. 280, f. 338. Publicată în *Scrisori către N. Iorga*, ed. de Petre Țurlea, Academia Română București, 2002, vol.6, partea I, p.178–179 (în continuare se va face trimiterea doar la volum, în cazul scrisorilor publicate).

martie 1920) a intervenit pentru eliberarea acestora din închisorile unde fuseseră trimiși după victorie. Cazul cel mai cunoscut este eliberarea lui Tudor Arghezi¹. Printre cei pentru care a intervenit au fost și ziaristi evrei. Pentru acest ajutor, Samuel Grosman îi mulțumea, după un an de la eliberare, în decembrie 1920: „Sunt unul din gazetarii condamnați, pe vremuri, pentru un delict de opinie, și cari s-au revăzut liberi mulțumită nobilei domniei voastre stăruinți. [...] Dintre puținele amintiri bune cari mă mai leagă de o carieră a căreia i-am consacrat cei mai frumoși ani ai vieții mele, cea mai puternică și, desigur, cea mai durabilă în viitor, e amintirea omului de bine, cu sufletul nobil care, fără să mă cunoască, ci numai din spirit de echitate, a pus capăt cumplitelor suferinți ce cariera îmi hărăzise. Sunt, respectate domnule profesor, din aceia cari nu uită și cari sunt oricând gata să plătească tributul de recunoștință cui se cuvine. Față de domnia voastră inima mea nu se poate manifesta decât prin cele mai calde urări de fericire [...]. În toate clipele – și în cele de răgaz și în cele de trudă – numele domniei voastre deșteaptă în mine, pe lângă sentimentul unei recunoștinți recente, pe cel al unei admirații dintotdeauna”².

În perioada imediat următoare războiului mondial, din întreaga lume evreiască românească, Nicolae Iorga a avut cele mai intense relații – cu profit major pentru cultura Țării – cu bancherul Aristide Blank. În *Memorii* nota, pe 18 ianuarie 1920³: „Aristide Blank vine la mine pentru a-mi cere să-i dau o altă introducere, în locul celei a lui Ursu, pentru ediția engleză din *La Roumanie en images*. [...] Ne înțelegem pentru a crea un teatru popular, clădind pe locul Institutului Sud-Est European“. Lucrarea *La Roumanie en images*, vol. I, apăruse la Paris în 1919. Iorga s-a exprimat critic la adresa volumului, în articolul *Tot propaganda*, din „Neamul Românesc“, 24 octombrie 1919. Primise un exemplar de la Aristide Blank: „E o splendidă publicație, de format mare, cuprinzând 770 pagini și împodobită cu o copertă de toată frumusețea, în care se întrebuițează cu dibăcie motive populare românești. Dar, nimic inedit; selecție rea. [...] Iar introducerea istorică a d-lui Ursu – trebuie să i-o spunem – arată, nu numai banalitate de stil, care nu se poate admite în asemenea opere ce caută să recomande sub raport literar și artistic un popor, dar și – ciudat – o slabă inițiere în tot ce s-a adus la cunoștință trecutului românesc în ultimele decenii. [...] Și, iată cum, încă odată, îmbulzeala incompetenței și lipsei de talent și de gust strică și gândurile cele mai bune, zădărnicește jertfele cele mai scumpe“. Aristide Blank, cel care subvenționase cartea, atent la părerea lui Nicolae Iorga, a vrut să îndrepte lucrurile, solicitându-i acestuia o nouă introducere. În ceea ce privește colaborarea dintre istoric și bancherul evreu cu privire la Teatrul Popular, primele mențiuni epistolare datează din ianuarie 1920, pe această temă având loc, în luna respectivă, o întrunire a conducerii Ligii Culturale al cărui președinte era N. Iorga. (Se păstrează o convocare: „LIGA PENTRU UNITATEA CULTURALĂ A TUTUROR ROMÂNILOR. Comitetul Central, București, 20 ianuarie 1920. Sunteți rugat a lua parte la ședința Comitetului Central, miercuri, 21 ianuarie a.c., orele 6 p.m., în localul Ligii Culturale. La ordinea zilei: oferta Băncii Marmorosch-Blank de a finanța clădirea

¹ Telegramele de mulțumire trimise de Tudor Arghezi lui Nicolae Iorga – publicate de Petre Țurlea în „Manuscriptum“, XVIII, 4(69) / 1987, p.113 și în *Scrisori către... op. cit.*, vol. 6, partea a II-a, Academia Română, București, 2003, p.27. La intervenția lui N. Iorga, grupul de ziaristi încarcerați la Văcărești este eliberat pe 29 decembrie 1919.

² *Scrisori către... op. cit.*, vol.6, partea II-a, p. 162.

³ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 321. Aristide Blank 1883–1961.

Teatrului Ligii Culturale (urgență). Președinte N. Iorga.“¹. Actul constitutiv al Teatrului Popular (în document trecut sub numele „Teatrul Cultural“), menționa drept capital social 5.000.000 lei; acționarii erau: N. Iorga, reprezentând Liga Culturală, Aristide Blank, reprezentând Banca Marmorosch-Blank, Banca de Scont a României, Aristide Blank în calitate de persoană fizică, Ștefan Lambru, I. Livescu, Simion Mândrescu, I. Fotino. Scopul societății: „Introducerea și dezvoltarea în popor a culturii și a gustului artistic național prin producțiuni teatrale și muzicale și, în general, prin orice alte mijloace în legătură cu realizarea scopului educativ urmărit“².

Aristide Blank a susținut material și alte inițiative culturale ale lui Nicolae Iorga. A ajutat propaganda românească în Occident, prin subvenționarea apariției în Franța a volumului *Histoire des Roumains et de leur civilisation* (1920) și a volumului *Anthologie de la littérature roumaine* (1920, două ediții). De asemenea, a susținut Școala Română din Franța (de la Fontenay aux Roses), al cărui director era istoricul: în 1923 a donat pentru Muzeul Școlii suma de 5.000 franci³. Și în țară a susținut acțiuni culturale ale lui Nicolae Iorga⁴. La 10 august 1920, el îi solicita istoricului îndrumarea pentru înființarea unei „mari instituții de editură românească“, arătându-se „preocupat de înlesnirea dezvoltării culturale a Țării noastre“⁵. Iorga i-a sugerat ca denumire „Cultura Națională“. Iar Blank hotărâ, în octombrie 1923, ca să doneze Bibliotecii Școlii Române din Franța câte un exemplar din toate cărțile ce le va tipări⁶.

Istoricul și-a arătat prețuirea față de bancherul evreu filantrop; în septembrie 1920 scria: „Aristide Blank, om de purtări sociale ireproșabile și, cum vom vedea, înțelegător al datoriilor morale față de operele culturale“⁷. Îl cunoștea din 1913, când au făcut un drum în Bulgaria; „Iar de atunci, ne-am întâlnit când a fost să se întemeieze Teatrul Cultural al Ligei, să se împărștie *Antologia* românească în limba franceză, să se tipărească pentru propagandă *Istoria românilor* în aceeași limbă, să se facă albumul din Paris, să se susție Școala românească de acolo“. Colaborarea pe tărâm cultural dintre cei doi a durat până în 1924; ruptura s-a produs în 1925: „Aflu că Aristide Blank, la adunarea băncii lui, a făcut lista cheltuielilor, cu mine, cu cartea mea, cu Școala mea, cu fiul meu“ – nota istoricul la 4 martie 1925⁸.

O altă personalitate a evreimii românești de după Primul Război Mondial, cu care Nicolae Iorga a avut o colaborare importantă și pe care l-a apreciat deosebit, a fost Moses Gaster. Universitatea Populară întemeiată de istoric la Vălenii de Munte în 1908, cu scopul realizării solidarității românești care trebuia să ducă la unitatea națională, în perioada interbelică urmărea consolidarea României Mari, inclusiv prin atragerea minorităților naționale; de aceea, au fost invitați la Vălenii de Munte atât cursanți minoritari, cât și conferențieri minoritari. Între conferențieri s-a aflat, în 1921, savantul

¹ BAR, Corespondența N. Iorga, vol. 287, f. 245

² *Ibidem* vol. 285, f. 12–16

³ *Ibidem*, vol. 307, f. 49–50. Vezi și Petre Țurlea, *Școala Română din Franța*, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 22.

⁴ *Scrisori către... op. cit.*, vol.6, partea a II-a, p. 106.

⁵ *Ibidem*, p. 110.

⁶ Petre Țurlea, *Școala Română... op. cit.*, p. 20. La „Cultura Națională“ vor fi tipărite și unele numere ale revistei Școlii Române din Franța – „*Mélanges de l'École Roumaine en France*“. *Ibidem*, p. 43.

⁷ „Neamul Românesc“ din 24 septembrie 1920.

⁸ N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 221.

evreu Moses Gaster, stabilit la Londra. El va trata, „într-o frumoasă limbă românească” – după cum scria Nicolae Iorga –, tema *Povești și legende românești*¹. Pentru cei care acceptaseră facil clișeu de „antisemit”, aplicat în epocă istoricului în primul rând de adversarii săi politici, și în special de presa socialistă, colaborarea lui Moses Gaster la opera de cultură ce se înfăptuia la Vălenii de Munte a fost o surpriză neplăcută, pentru că-i obliga să mediteze asupra unei formule pe care o crezuseră de necombătut.

Gaster se născuse în România în 1856, într-o familie de evrei și fusese expulzat în 1885, pentru atitudini considerate denigratoare la adresa Țării; se stabilise în Anglia. Cu toată expulzarea, în Occident a popularizat cultura poporului român, arătându-se constant prieten al acestuia. Cea mai importantă dintre lucrările sale – o *Crestomație română* – apărea, în două volume, în 1891. În 1929 va ajunge membru de onoare al Academiei Române, căreia, în 1936, îi va dona colecția sa de cărți rare și manuscrise vechi². În cadrul vizitei făcută în România în 1921, va conferenția la București, Cluj, Oradea, Timișoara și Vălenii de Munte. Iorga a dat o mare importanță conferinței ținută de Gaster la Universitatea Populară, prezentând-o pe larg, laudativ, în ziarul său „Neamul Românesc”³. Se arăta în deplin acord cu concluzia conferinței, aceea că poveștile și legendele românești sunt păstrătoarele „unor adevărate comori ale spiritului uman pe care lunga istorie a claselor noastre populare le-a ajutat să le păstreze mai deplin ca aiurea”. Gaster rostise „cu o caldă elocvență” apelul de păstrare a folclorului. De la Vălenii de Munte, savantul evreu va reveni la București, fiind oaspetele Fundației „Carol I”; aici festivitatea va avea loc în prezența ministrului Cultelor și Artelor, Octavian Goga, a reprezentanților unei alte ctitorii a lui Nicolae Iorga, Institutul de Studii Sud-Est European, cât și a unora dintre conducătorii Ligii Culturale, care-l avea ca președinte pe istoric. Oaspetele a repetat apăsător ceea ce spusese la Vălenii de Munte: „Tânăra generație, de care atârnă viitorul Neamului românesc, are nevoie pentru oțelirea sufletului său de o hrană sănătoasă, pe care nu o va găsi decât în literatura veche românească”⁴.

Momentul a fost intens exploatat de politicianismul exacerbât din România acelor vremi; cele mai supărate s-au arătat cercurile intolerante evreiești. Deși conferențiarul fusese întâmpinat cu o mare simpatie de cursanții Universității Populare și de ctitorul acesteia, într-o parte a presei s-a produs o reacție ostilă, nu împotriva celor spuse de Gaster, ci împotriva însăși prezenței sale la Vălenii de Munte: notele cele mai acute le-au avut ziarele evreiești radicale și cele de stânga, socialiste. Indignat, Nicolae Iorga a

¹ „Neamul Românesc” din 10 august 1921. C.R. Vasilescu, *Conferențiarul cursurilor de vară de la Vălenii de Munte 1908–1946*, Editura Anima, București, 1999, p. 48, dă ca titlu al conferinței lui Moses Gaster *Legende despre păsări, animale și insecte la români*.

² Vezi Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866–1999*, Editura Academiei Române, București, 1999, p. 205. Spre deosebire de Moses Gaster, un alt mare filolog evreu, Lazăr Șăineanu, nevoit și el să trăiască în Occident, s-a întors împotriva României. N. Iorga, întâlnindu-l la Paris, într-o librărie, a vrut să-i vorbească, dar acesta i-a întors spatele. Iorga a fost foarte afectat și a spus: „Uitați-vă ce diferență. Gaster, pe care l-am expulzat, este prietenos cu noi atunci când ne întâlnim și își iubește Țara. Celălalt, care a fost distrus de propria ambiție, a devenit, fără nici un motiv, un adversar al Țării” (*Apud Moses Gaster, Memorii. Corespondență*. Editura Hasefer, București, 1998, p. 79).

³ „Neamul Românesc” din 12 august 1921.

⁴ Idem din 11 august 1921.

reacționat imediat, într-un editorial din „Neamul Românesc”¹., D. Gaster s-a întors în țara unde s-a născut și unde-și are toate legăturile de familie. În mai multe locuri d-sa a vorbit, înaintea unui auditoriu numeros, care a rămas uimit de frumoasa limbă românească în care a vorbit de lucruri care țin așa de strâns de viața noastră sufletească și mai ales de aceea a țaranului nostru”. Iorga critica „măsura condamnabilă” a expulzării lui Gaster în 1885; filologul „moralicește a rămas legat mai departe [...] de România”; nu păstrase necaz față de societatea românească, deși „sunt atâția români de sânge cari pentru o nimica toată își batjocoresc Țara, care li se pare cea mai rea de pe lume”. Și încheia: „Ne pare bine că a venit acela pe care-l apreciem astfel și care se înfățișează ca un înțelept bătrân. [...] El va putea spune coreligionarilor săi de aici și străinătății realitățile sănătoase care se ascund supt aparențe neplăcute și temeiul pe care conștiința morală a lumii îl poate pune pe acest popor. „Cum campania ostilă a continuat, Iorga revine în numărul din 2 septembrie 1921 al ziarului „Neamul Românesc”, cu articolul *Lupta contra d-lui Gaster*. Într-un ziar evreiesc, scris în română și germană, cu apariție la Iași și Cernăuți, iar era atacat Moses Gaster, „a cărui bună primire supără, se vede, unele suflete simțitoare. Anumite cercuri evreiești îl mustră pentru că el, vechiul sionist, și-a schimbat părerile de o viață întreagă și astăzi vine în România unită ca să recomande, ce? Părăsirea de către evrei, a tot ce formează individualitatea lor etnică pentru a se confunda cu Poporul român. Și aceasta e, natural, un păcat față de nația căreia învățatul, care e și un rabin, îi aparține”. Acuzația era nedreaptă: „D. Gaster e același care a fost și până acum. Ține la Neamul său mai mult decât la oricare altul. Ca păstor sufletesc se îngrijește cu mai multă dragoste de ai săi. Dar, ei nu sunt în Patria lor națională, ci în Patria lor politică. Și cea națională nu există pe deplin și, chiar de ar exista, e așa de departe. Și acesteia-i datoresc ceva, măcar pentru că-i dau și ei partea lor. Iar cu majoritatea locuitorilor ei e și mai frumos și înțelept să trăiască în bună înțelegere, în prietenie chiar. E așa de simplu, așa de firesc. [...] Dar sunt și persoane care tocmai aceasta nu o vor, care vor de o parte și de alta ura. S-ar putea ca dușmanii cei mai mari ai Poporului evreiesc să fie tocmai acești domni”.

Deși nu a fost singurul motiv, poziția diferită față de evrei a dus la despărțirea lui Nicolae Iorga de A.C. Cuza, în primăvara lui 1920². Se mai adăugau aspirațiile politice mult prea mari ale profesorului ieșean, pe care acesta ajunsese la concluzia că nu și le va putea atinge rămânând alături de istoric: de aceea, s-a alăturat public adversarilor acestuia. Iorga nota la 13 februarie 1920: „Toată ședința [Adunării Deputaților] e ocupată de Cuza, care lovește în toți: în mine, în rândul întâi, în Lupu, în țărăniști, în Bloc [Blocul Parlamentar]. Îmi trebuie toată răbdarea ca să suport o asemenea atitudine. Între mine și dânsul separația e definitivă”³. La 25 martie 1920, la discursul lui Averescu, noul prim-ministru impus de rege la cererea liberalilor, împotriva Blocului

¹ *Ibidem*. Prezentarea ecoului vizitei lui Moses Gaster la Vălenii de Munte urmează vol. *Nicolae Iorga la Vălenii de Munte*, de Petre Țurlea, Editura România Pur și Simplu, București, 2008, p.265–267. Vezi și Petre Țurlea, *Nicolae Iorga – Moses Gaster, colaborarea hulită*, în „Magazin Istoric”, XLII, 2008, nr.5, mai, p. 55–57.

² Momentul rușii colaborării între N. Iorga și A.C. Cuza și la Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 145; Horia Bozdoghină, *op. cit.*, p. 168; Idem, *Nicolae Iorga și Partidul Naționalist Democrat în viața politică a României*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2007, p. 74–75.

³ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 335. Comentând discursul lui A.C. Cuza în Adunarea Deputaților, în ziarul „Țara” din 17 februarie 1920, apărea articolul cu titlul *Sinuciderea lui A.C. Cuza*.

Parlamentar, A.C. Cuza și Ion Zelea Codreanu (tatăl viitorului conducător al Mișcării Legionare) își unesc aplauzele cu ale liberalilor¹. Ca urmare, a doua zi, la Clubul Partidului Naționalist Democrat se „pune chestia Cuza”. „El a convocat de la sine putere un congres la Iași. Prietenii noștri se declară solidari cu mine”². Iar la 6 aprilie, istoricul nota: „Cuza ne dă, pur și simplu, afară din partid”³. Constata, însă, că ruptura era normală: „Sunt ani de zile de când nu mai facem aceeași politică. Ura contra streinului [evreului], fiindcă e strein, n-o primește conștiința mea, hrănită zilnic cu ce e mai nobil în conștiința umană. Capriciile politice ale d-lui Cuza și apucăturile d-lui Zelea Codreanu îmi repugnă mult”. În vara lui 1920, lucrurile se vor limpezi, marea majoritate a membrilor P.N.D. rămânând pe partea lui Nicolae Iorga⁴.

1920 a fost anul când istoricul era acuzat în mai multe rânduri, în Adunarea Deputaților, că ia partea evreilor. În ședințe din decembrie, au făcut-o doi deputați. A.C. Cuza afirma că Iorga devenise „omul jidanilor”, iar G.G. Mironescu spunea că acesta s-a vândut Băncii Blank, pentru a-i publica *Istoria românilor*, deși se știa că volumul fusese destinat propagandei românești în Occident iar autorul nu ceruse nici un ban pe el⁵.

În momentul când antisemitismul se amplifică în foarte multe țări din Europa și devenea un curent cu tendințe agresive în România, Nicolae Iorga își afirma, repetat, convingerile democratice, acționa pentru egalitatea deplină, reală, a tuturor cetățenilor țării. De aceea, a ajuns să fie blamat de extrema dreaptă în Parlament, cum s-a văzut, și de studenții adepți ai acesteia, în stradă.

Sub influența lui A.C. Cuza, la București și Iași au început, la 7 decembrie 1922, manifestări studențești antisemite, care se vor întinde până în aprilie 1923; se cerea înlăturarea din universități a studenților evrei; violențele vor provoca sistarea temporară a cursurilor. Nicolae Iorga s-a opus cererii studenților extremiști și, de aceea, a devenit ținta atacurilor lor: mai ales după ce, pe 2 februarie 1923, a cerut în Camera Deputaților reprimarea tulburărilor. Pe 7 februarie, la ieșirea de la Ateneu, unde ținuse o conferință despre *Unirea Principatelor*, istoricul a fost huiduit și amenințat de un grup de studenți. În aceeași zi, profesorul își va trimite, ministrului Instrucțiunii Publice, Constantin Angelescu, demisia din învățământ, înțelegând să nu rămână un singur moment „profesorul unui tineret capabil de asemenea acte”. A doua zi, pe 8 februarie, condamnă acțiunile antisemite la tribuna Camerei Deputaților, menționând că „ațățătorii crucii cu colțuri a naționalismului german agresiv se găsesc în fruntea mișcării de azi”. Cum ministrul Angelescu a respins cererea de demisie din 7 februarie, pe 11 februarie revine cu o a doua, cu o motivație mai largă. Se întreba: „Azi, când o falsă solidaritate în jurul unor revendicații imposibile leagă pe cei cumiști de cei cari nu pot cugeta logic, cui ne mai adresăm noi, cari nu putem coborî mentalitatea noastră de azi la mucedă prejudecăți medievale, în care nu e nimic din acel naționalism senin, tolerant, harnic, deși ireductibil, care e singurul pe care l-am predicat cu atât mai multă iubire, cu cât mai mult mă dezgustă așa-numitul naționalism agitat, intolerant și ascuzând sub privilegii

¹ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 374.

² *Ibidem*, vol. III, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 9. Ambii protagoniști își anunțau despărțirea: A.C. Cuza în „Naționalistul”, Iași, 7 aprilie 1920; N. Iorga în „Neamul Românesc”, 8 aprilie 1920.

⁴ *Vezi Scrisori către...*, op. cit., vol. 6, partea I, p.9–10.

⁵ „Dezbaterile Adunării Deputaților” (DAD), ședința din 11 decembrie 1920, p. 81, 83. Și la N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, ed. de Valeriu și Sanda Râpeanu, BPT, București, 1981, vol. III, p. 59.

incapacitatea sa de a învinge în luptă? Așa fiind, eu văd ca soluție a chestiei deschise, mai curând retragerea noastră, a tuturor profesorilor cari nu putem primi erezia lui «*numerus clausus*» și enormitatea călcării Tratatului [de la Versailles, care impusese încetățenirea evreilor] garantat de onoarea României și garantând hotarele ei, mărite, de azi [...]. Universitatea e o ființă morală, plină de inteligență și bunătate. Așa-numita «*mișcare*» a studenților a distrus-o. Ce mai putem noi căuta în acest mormânt al instituției pe care am servit-o fiindcă, sufletește uniți cu copiii noștri, studenții, o iubeam?¹.

În jurul istoricului s-a format un larg curent de solidaritate; scrisori în acest sens au venit din întreaga țară, o parte fiind publicate în „*Neamul Românesc*”². La fel s-au exprimat și mare parte a studenților de la Facultatea de Litere și Filosofie, între care viitoare personalități marcante: Radu și Ecaterina Vulpe, C.C. Giurescu, Emil Vârtosu, Gh. Cardaș. Ministrul Angelescu a respins și a doua cerere de demisie, motivându-și gestul printr-o scrisoare de deosebită apreciere a activității universitare a istoricului. Ca urmare, acesta, la 8 martie 1923, va solicita un concediu de doi ani, „ținând seama de adâncă nepotrivire între ideile care mă călăuzesc și acelea care agită majoritatea studenților universitari”. Și condiționa eventuala acceptare a cererii ministrului de a-și continua activitatea de profesor: „Dacă la expirarea concediului sau chiar în cursul lui, tineretul universitar ar reveni la păreri demne de dânsul, aceasta ar determina din partea mea o hotărâre în sensul dorit de d-voastră”³.

Nicolae Iorga își va preciza în public poziția față de problema evreiască în cadrul ediției din 1923 a *Universității Populare de la Vălenii de Munte*. În ciclul de prelegeri *Vecinii noștri*, trei vor fi dedicate relațiilor cu evreii. „În chestia evreiască – spunea în deschidere –, sunt de mărturisit, înaintea oricărei cercetări istorice, trei credințe: Orice om care face parte dintr-o societate cărmuită de legi trebuie să asculte de rostul acestor legi. Acel «*Dura lex, sed lex*» trebuie să intre în cugetarea noastră, nu numai în practica comună. Când o țară se îndatorește să îndeplinească un anumit angajament [cel luat în privința minorităților prin tratatele de pace], indiferent din orice motiv ar decurge acest angajament – este o chestie de onoare să-l respecte, până îl schimbă fățiș. Nimeni nu este responsabil, oricărei nații ar aparține, decât pentru aceia ce a făcut el ca individ. Fiecare reprezentăm, într-o formă sau alta, nația din care facem parte, dar înainte de orice, fiecare se reprezintă pe sine însuși. Nu este atunci admisibil a se face individul responsabil pentru nația sa. Dar tocmai aceasta este marea, enorma greșeală în problema evreiască, că nu se deosebește omul. [...]. Astăzi evreii reprezintă o parte din intelectualitatea epocii noastre și nu pot, pentru nici o considerație, să fie excluși din viața societăților omenești”. Iar în încheierea celei de-a treia prelegeri, spunea ferm: „Pentru România unită este o operă de justiție, rezolvarea problemei evreiești, care trebuie îndeplinită. Dar prin mijloacele unei perfecte legalități și cu dorința păcii între toți locuitorii pământului ei”⁴.

¹ Scrisorile de demisie ale lui N. Iorga în N. Iorga, *Corespondență*, ed. de Ecaterina Vaum, Editura Minerva, București, 1984, vol. I, p. 22–24.

² „*Neamul Românesc*” din 9, 10, 14, 16, 21 februarie și 15, 23 martie 1923.

³ N. Iorga, *Corespondență*, *op.cit.*, vol. I, p. 25.

⁴ Prelegerile despre evrei publicate în „*Neamul Românesc*” din 7, 9, 10 august 1923 – sub formă de rezumate; reluate în vol. N. Iorga, *Prelegeri la Vălenii de Munte*, ediție de Petre Țurlea, Editura România Pur și Simplu, București, 2008, p. 80-85.

Tot pentru poziția în problema evreiască, în toamna lui 1923 mai mulți fruntași ai Partidului Naționalist Democrat au fost amenințați cu moartea; între aceștia și Alexandru Cusin – ziarist care a făcut parte din majoritatea redacțiilor publicațiilor conduse de Nicolae Iorga¹. Una din scrisorile de amenințare era trimisă istoricului din partea organizației care se intitula „Fascia“ și afirma că acționează în numele Principelui Carol². (Principele nu era amestecat în activitatea „Fasciei“, dar membrii acesteia îl doreau, probabil, ca patron, ceea ce concorda cu tendințele sale dictatoriale date la iveală mai târziu). Istoricul a răspuns printr-o serie întreagă de articole în „Neamul Românesc“, în toamna lui 1923, pătrunderii ideilor fasciste în România în general, inclusiv a antisemitismului. La 11 octombrie 1923 îi va trimite o scrisoare primului ministru, I.I.C. Brătianu, cerându-i să ia măsuri. Fuseseră amenințați Al. Cusin, I. Rosenthal directorul ziarului „Adevărul“, Nicolae Iorga. „Oamenii – scria acesta din urmă – se țin de cuvânt. Atentatul care poate costa viața lui Rosenthal e al treilea în serie. Programul se execută, iar Poliția, [...], are ordin să nu intervină. E posibil ca rândul nostru să vină. În acest caz vă înștiințez că voi ști să fac responsabili, nu pe cei cari comit aceste ticăloșii, ci pe cei cari, nu înțeleg pentru ce scopuri, le tolerează“.³ Previziunea se va adeveri curând: chiar în octombrie 1923 s-a descoperit un complot pentru asasinarea mai multor miniștri; în 1924 se va ajunge la asasinarea prefectului Poliției Iași, Manciu.

Nicolae Iorga, în calitate de om de cultură, dar și de conducător al Partidului Naționalist Democrat, așadar vorbind și în numele unei forțe politice parlamentare, a combătut ferm extrema dreaptă, fascistă, ce se forma, inclusiv în manifestările sale antisemite. Sângele vărsat, scria, „cade în seama unei odioase tagme de corupători ai tineretului pe care-l momesc de la menirea lui firească, așa de curată, de nobilă și de umană, și-l altoiesc cu toată ura ambițiilor înfrânte și aspirațiilor zdrobite cari otrăvesc inimile lor veștede. Ea vine. [...]. Cei ce predică ori aplaudă omorul dovedesc prin aceasta chiar că sângele lor nu este al nostru și, în orice caz, nimic din sufletul bun al acestui Popor nu se află în ființa lor decăzută“.⁴

În timpul Guvernului Iorga (aprilie 1931–iunie 1932), din ordinul primului ministru a fost recunoscută personalitatea juridică și morală a comunităților evreiești, conform Legii Cultelor din 1928. Nu era un privilegiu acordat doar evreilor; la fel s-a procedat și în cazul celorlalte minorități.⁵ Dar, în epocă, tocmai poziția în problema evreiască a stârnit cel mai mare ecou. Resentimente au venit din partea extremei drepte. Însă, opinia publică, în majoritate, a reacționat pozitiv la felul în care se poziționa istoricul în problema evreiască, fapt indicat de o serie de scrisori trimise acestuia. La 16 august 1935, dr. Toma Crudu îi scria din Sibiu: „Declarația dvs. că preferați să mergeți la braț cu un evreu decât cu un sas hitlerist, mi-a consolidat convingerea că sunteți unicul care

¹ BAR, Coresp. N. Iorga, vol. 307, f. 77.

² *Ibidem*, vol. 308, f. 259; N. Iorga, *Supt trei regi. Istoria unei lupte pentru ideal moral și național*, ed. de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Editura PRO, București, 1999, p.325.

³ Scrisoare publicată de Ecaterina Vaum, cu bogate note lămuritoare, în N. Iorga, *Correspondență*, op. cit., vol. I., p. 221–223.

⁴ „Neamul Românesc“ din 31 octombrie 1924. Vezi și Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică...*, op. cit., p. 254–255.

⁵ Vezi și Horia Bozdoghină, *Partidul Naționalist Democrat și problema evreiască*, op. cit., p. 170.

vedeți clar pericolul acolo unde într-adevăr este“.¹ Cel mai interesant ecou în opinia publică românească al poziției lui Nicolae Iorga în problema evreiască îl găsim într-o scrisoare din mai 1937, trimisă de Scarlat Lambrino lui Basil Munteanu (amândoi foști studenți ai lui Iorga). Lambrino consemnează atacul lui Constantin C. Giurescu, în Parlament, împotriva fostului lor profesor, pentru că i-ar fi favorizat pe evrei în timpul guvernării sale; atacul a provocat „o violentă reacție în favoarea lui Iorga. La Cameră și la Senat i s-au adus osanale, a fost o adevărată apoteoză“.²

*

De obicei – așa cum face și Horia Bozdoghină³ –, literatura de specialitate constată o schimbare de atitudine a lui Nicolae Iorga față de evrei, începând cu 1937. Problema implică o discuție largă pe care nu o voi face aici: dar fixarea măcar a unor elemente generale este necesară.

Ca și la începutul perioadei interbelice, două sunt planurile pe care trebuie analizată atitudinea lui Nicolae Iorga în raport cu problema evreiască. Primul este acela al acțiunii sale împotriva extremei drepte legionare, propagatoare constantă a antisemitismului. Al doilea este planul poziției sale față de comunitatea evreiască, în contextul realităților momentului.

O atmosferă foarte încărcată fusese creată în România la începutul lui 1937, când legionarii începuseră să „bată din picior autorităților“⁴. Aducerea în țară și înmormântarea – în cadrul unei ceremonii majore, cu mii de participanți –, a legionarilor Moța și Marin, morți în Spania, unde luptaseră alături de Franco, a produs o tensiune maximă în cadrul opiniei publice. Percepând gravitatea momentului, Nicolae Iorga a făcut un gest nemaîntâlnit în viața politică românească: a pătruns în sala de ședințe a Guvernului, chiar în timpul unei ședințe, pentru a-i alarma pe miniștri. Scena o va descrie în *Memorii*: „Cer să li se vorbească la toți . [...] Le arăt spre ce prăpastie duce țara îngăduința lor fricoasă: Codreanu a defilat ca un suveran după carul funebru, lumea căzând în genunchi și închinându-i-se. Măsuri trebuie luate imediat, până nu încep asasinatelor“⁵. Primul ministru, Gheorghe Tătărescu, s-a arătat reținut. În schimb, unul din principalii lideri ai Opoziției, Ion Mihalache, i-a scris chiar în ziua intervenției în Consiliu: „Oricare ar fi sentimentele ce dv. le aveți pentru cel ce semnează aceste rânduri [...], dați-mi voie să vă strâng mâna cu căldură și sincer, pentru gestul ce sunt informat că ați făcut azi.“⁶ (Scrisoarea lui Mihalache putea fi interpretată ca exprimând poziția PNT; de aceea, autorul ei a dat înapoi, declarând ziarului „Adevărul“: „L-am felicitat în câteva rânduri pe dr. Prof. Iorga, pentru gestul făcut alaltăieri. Atâta tot. Este un gest pur personal. Nu e o scrisoare politică“⁷). Ziarele de stânga, evreiești, „Dimineața“ și „Adevărul“, au prezentat evenimentul cu o vădită mulțumire. Apoi, pe 17 februarie, Nicolae Iorga va

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale București (ANIC), fond N. Iorga, dosar 4, f. 18; Petre Țurlea, *Nicolae Iorga la Vălenii de Munte*, op. cit., p. 269–270.

² Basil Munteanu, *Correspondență*, Editura Ethos Ioan Cușa, Paris, 1979, p. 519; Petre Țurlea, *Școala Română din Franța*, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 75.

³ Horia Bozdoghină, *Partidul Naționalist Democrat și problema evreiască*, op. cit., p. 170.

⁴ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 329.

⁵ *Ibidem*, p. 398.

⁶ BAR, Coresp. N. Iorga, vol. 425, f. 133–134; Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, op. cit., p. 348–349.

⁷ „Adevărul“ din 14 februarie 1937.

ține un mare discurs în Senat împotriva Mișcării Legionare, cerându-i Guvernului măsuri aspre.¹ Discursul i-a atras aprecierea unui alt ziar de stânga, „Reporter“, care considera că istoricul s-a făcut purtătorul de cuvânt al înregii democrații românești.² Reacția extremei drepte a fost foarte ostilă, incluzând și scrisori de amenințare cu moartea.³

În legătură cu aceeași ieșire la rampă a legionarilor, Nicolae Iorga, constatând că studenții primiseră aprobarea conducerii Universității ca să lipsească de la cursuri pentru a participa la înmormântare, anunța Ministerul că preferă să fie pensionat decât să mai vorbească în fața unor asemenea studenți.⁴ (Într-o notă a SSI, din 11 februarie 1937, se consemna prezența istoricului la Guvern, unde a anunțat că „din cauza anarhiei de dreapta, nu va mai călca în Universitate“.⁵ Trecând peste capul rectorului C. Stoicescu, ministrul C. Angelescu nu a aprobat cererea de pensionare, admitând că astfel, încalcă regulamentul universitar, dar aducând un motiv: „La împrejurări anormale nu ne-am crezut obligați a păzi ad-litteram anumite norme înscrise în regulament pentru împrejurări obișnuite“. Nicolae Iorga era considerat „cel mai mare cărturar al Neamului nostru, omul de știință care face gloria Țării“. Îi refuza pensionarea, acordându-i doar un concediu. „Pentru meritul de a fi păstrat Universității – scria ministrul – pe cel mai ilustru dintre profesorii săi, avem convingerea că neîndeplinirea unei neînsemnate formalități procedurale este cea mai mică culpă ce ni se poate imputa“.⁶

În timpul Congresului Ligii Culturale, ținut la Iași în iunie 1937, Nicolae Iorga a avut un discurs în care cerea apărarea elementului românesc din orașele Moldovei, în care evreii deveniseră dominanți. Imediat, extrema dreaptă a aplaudat, considerând că istoricul a îmbrățișat ideile antisemite ale ei. „Buna Vestire“ sau „Porunca Vremii“ publică articole cu titluri ca *Actualitatea prof. Iorga; Un senzațional rechizitoriu antisemit al d-lui prof. N. Iorga; Nicolae Iorga iarăși la orizont*. (Ultimul era semnat de un foarte cunoscut ziarist, N. Crevedia; se arăta de-a dreptul entuziasmat: „A fost cuvântul său rupt din Apocalipse. [...] Noi nu discutăm felul în care înțelege Nicolae Iorga să REROMÂNIZĂM târgurile Țării. Soluțiile istoricului sunt foarte interesante, dar cele pe care le gândim noi sunt, e drept, ceva mai radicale. Noi urâm mai mult. Subliniem, însă și nu avem toată puterea de evocare a Maestrului – subliniem numai deslănțuirea de flăcări, de clopote și sânge redeșteptat, din cuvântarea Marelui Uragan. Nicolae Iorga, tânăr, tunător și aprins ca în vremurile sale bune, se află iarăși pe metereze. Și n’auziți cum vâjâie stihiiile și troznesc căpriorii? Căci Jupiter și-a dat drumul iarăși mâniilor și Nicolae Iorga nu se va opri aci, desigur...“).⁷ Aderarea istoricului la antisemitismul legionarilor era o dorință a acestora, nu o realitate. Lucid, un ziarist evreu, Em. Serghie, dădea o interpretare normală a discursului de la Iași.⁸ „Ziarele de extremă dreaptă – scria – socotesc că pot exulta de bucurie: d. N. Iorga s-a afirmat cu

¹ Text publicat sub titlul *Pentru liniștea sufletului românesc și pentru păstrarea ordinei și disciplinei cetățenești*, Monitorul Oficial, București, 1937

² Vezi și Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Editura Științifică, București, 1968, p. 86–87.

³ BAR, Coresp. N. Iorga, vol. 422, f. 3; vol. 425, f. 129; N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 399–401.

⁴ N. Iorga, *Correspondență, op. cit.*, vol. I, p. 42.

⁵ Arhiva SRI București, fond D, dosar 11 382, vol. II, f. 22.

⁶ „Curentul“ din 7 martie 1937.

⁷ „Porunca Vremii“ din 30 iunie 1937.

⁸ „Adevărul“ din 2 iulie 1937.

acest prilej un mare antisemit; d. Iorga a rostit «Un senzațional [!] rechizitoriu antisemit». E la mijloc o bucurie fără temeiu. Din discursul d-lui Iorga desprindem ca idee general călăuzitoare a concepției sale afirmația: «N-am ură împotriva niciunei națiuni». Plecând în cugetarea politică de la o asemenea premiză, fără rezerve formulată, e sigur că nu se poate ajunge în concluzie la antisemitism. Antisemitismul nu e altceva decât o stare de suflet. [...]. Antisemitismul este ura dusă până la pasiune cruntă; este ferocitate [...]. De vreme ce d. Iorga declară formal că în sufletul său n-au putut găsi cuib cald ura și ferocitatea, nu încape îndoială că nu poate fi decât prin abuz încorporat în lagărul antisemit. Naționalist, da. [...]. Cine nu poate comite o nedreptate cu sânge rece, cu voluptate chiar, acela nu poate urî. Nu poate fi antisemit. D.N. Iorga, precizându-și gândul început, a ținut să fie explicit chiar în amănunte. Cât de supărător trebuie să răsune în urechile celor care îl revendică subit ca părtaș la crezul antisemit pe d. Iorga, cuvintele spuse răspicat la Iași: «Nu pot să am, în calitate de istoric, de cunăscător al culturii universale și de creștin, decât respect pentru partea pe care vechiul popor evreiesc a dat-o civilizației lumii și religiei celei mai răspândite astăzi, celei mai vrednice de a fi păstrată pentru binele moralității umane». Antisemit d. N. Iorga, cu astfel de opinii? [...]. D. Iorga era deci firesc să se apere de antisemitism, precum a făcut-o la Iași [...]. Altminteri, cei slabi de cuget s-ar fi lăsat convinși de extremiștii de dreapta care s-au năpustit să-l revendice ca pe unul de-al lor. Pe d. N. Iorga care, acum câteva luni, a pornit ca o furtună din cancelaria Universității, oprindu-se tocmai în mijlocul unei consfătuiri a miniștrilor, conjurându-i cu imprecății profetice să repună ordine în școală, în tineretul care și-a uitat misiunea-i esențială, angajat în mișcările extreme drepte“.

Așadar, la începutul lui 1937, stânga, majoritar de factură evreiască, a crezut că și-l anexează pe Nicolae Iorga în lupta contra extremei drepte ce susținea antisemitismul. La mijlocul lui 1937, extrema dreaptă a crezut că Nicolae Iorga a venit în tabăra ei, îmbrățișând antisemitismul.

Au urmat două serii de articole intitulate *Iudaica* și *Xnodulii*, publicate în „Neamul Românesc“ și reluate în presa centrală. Istoricul condamna extinderea, considerată excesivă, a puterii evreilor în România. Pentru a o contracara, nu propunea măsuri coercitive împotriva acestora, ci o solidarizare a românilor pentru recucerirea prin muncă a poziției dominante: „Noi să ne organizăm pentru războiul conștiinței și al muncii. Să ne strângem împreună unde mai suntem. Și să pornim la recâștigarea prin truda de fiecare zi și prin perfecta bună înțelegere, prin ruperea de raporturi cu aceia cari vreau să ne înlocuiască, și să ni recucerim cele ce le-am pierdut. Ei între ei, cum au vrut. Noi între noi pentru noi, așa să vrem!“¹

În România de la sfârșitul perioadei interbelice, cu lichidarea democrației și disoluția Țării ce trebuia să intre în sfera de dominație a uneia sau alteia din Marile Puteri agresive ale momentului, amenințau atât extrema dreaptă, cât și cea stângă. Extrema dreaptă legionară impulsionată de la Berlin, flutura și tema antisemitismului. De partea cealaltă, extrema stângă comunistă dusesse la transformarea multor evrei în pionii ai Moscovei, ceea ce conferea antisemitismului și interpretarea de anticomunism. În acest context, Nicolae Iorga nu s-a raliat nici uneia dintre cele două extreme; din contră, a luptat consecvent contra lor. De aceea, amândouă l-au considerat adversar.

¹ „Curentul“ din 23 august 1937.

Prima, extrema dreaptă legionară, l-a asasinat în 1940. La rândul său, cealaltă, extrema stângă comunistă după 1945, când a venit la putere, i-a blamat memoria și i-a interzis cărțile. Adversitatea s-a păstrat și după 1989: foștii legionari sau urmașii lor au publicat mai multe volume de condamnare a acțiunii lui Nicolae Iorga; foștii comuniști sau urmașii lor au făcut același lucru. Condamnarea se referea și la poziția în problema evreiască. Dar istoricul nu a fost nici antisemit, nici filosemit; a fost apărător al Poporului său, în condițiile păstrării unui regim de egalitate în drepturi pentru toți locuitorii Țării.

Liga Apărării Naționale Creștine și problema minorităților în anii '30

Horia BOZDOGHINĂ

Keywords: anti-Semitism, expulsion, Christian, „Jewish problem“, minorities.

Abstract

The Christian National Defence League and the Minorities Problem in the 30s

The issue of minorities has been in the center of attention of the Christian National Defence League since the beginning of its activity in 1923 and it was continued throughout the 30s. This problem has been approached from the point of view of anti-Semitism supported by this political party. Denying the idea that the members of the Jewish community can represent an ethnical or religious minority, the leaders of the party focused their attention upon Christian ethnical minorities. The favourable attitude towards the Hungarians and Germans who used to live in Romania should be understood from the perspective of the hatred against Jewish people.

Liga Apărării Naționale Creștine apărută în viața politică a României în anul 1923 și-a continuat activitate de-a lungul deceniului al patrulea al secolului XX. Problema minorităților în viziunea Ligii ocupa un loc aparte, atât în programul său politic, cât și în statutele respectivei formațiuni politice. Astfel, problemelor minoritare le era destinat un capitol întreg și anume capitolul al II-lea din programul L.A.N.C. Punctul lor de plecare în soluționarea acestei probleme era faptul că România constituie un stat național unitar. Încă de la început, programul cuzist sublinia faptul că datorită vitregiilor trecutului s-a ajuns ca minoritățile conlocuitoare să dețină o superioritate culturală în raport cu românii, cerându-se crearea unui echilibru pe baza principiului proporționalității.

Programul L.A.N.C. făcea o deosebire clară între minoritățile creștine și minoritatea iudaică¹. Astfel se specifica faptul că minoritățile creștine sunt îndreptățite la o mai mare solitudine din partea statului român întrucât se considera că acestea, cu timpul, se vor asimila cu românii, membrii lor devenind cetățeni loiali ai statului. În schimb, evreii erau acuzați că „prin numărul lor mare, prin mentalitatea lor specifică, diametral opusă firii noastre arice și creștinești, prin lipsa totală a sentimentului patriotic, prin neîntre-rupta râvnă de acaparare a tuturor bunurilor și de dominație universală prin subjugarea popoarelor creștine, prezintă un pericol care reclamă o imediată și radicală soluționare“².

¹ „Apărarea Națională“, nr. 1 din 15 noiembrie 1925, p. 1.

² *Ibidem*, nr. 2 din 22 noiembrie 1925, p. 1.

Articolul 6 din programul Ligii prevedea pentru minoritățile de baștină, respectarea limbii materne în învățământul primar, educația în spirit național românesc, înființarea de școli medii proporțional cu numărul respectivei minorități, sprijinirea învățământului confesional religios, a tuturor minorităților de baștină și combaterea tendințelor de autonomie administrative judecătorești și naționale pe criterii etnice. Programul mai conținea și prevederi ce respingeau categoric întemeierea unor instituții de învățământ superior în limbile minorităților, în final cerându-se românizarea orașelor din Transilvania.

Capitolul al III-lea, intitulat sugestiv *Problema jidănească*, conținea prevederi cu un pronunțat caracter antisemit, a căror finalitate viza înlăturarea comunității iudaice din România. Astfel, articolul 7 preconiza „*eliminarea completă a elementului jidovesc din țară*“, în acest scop propunându-se o serie de măsuri precum: retragerea drepturilor politice evreilor, interzicerea evreilor de a obține cetățenie română, revocarea cu efect retroactiv a legii numelui, revizuirea încetățenirilor, repatrierea forțată a tuturor evreilor intrați în țară după 1 august 1914, expulzarea evreilor din mediul rural, exproprierea proprietăților industriale evreiești, înlăturarea din funcțiile publice, exproprierea treptată a proprietăților urbane evreiești în interesul naționalizării orașelor și aplicarea principiului *numerus clausus* în toate ramurile de activitate culturală și economică.

Atitudinea diferită adoptată de L.A.N.C. între minoritățile creștine (maghiari, sași, ruși etc) și comunitatea evreiască reiese și din discursul lui A.C. Cuza din Parlament la 15 decembrie 1932: „noi declarăm și am scris că facem o esențială deosebire între minoritățile productive asimilabile și minoritatea neproductivă neasimilabilă a jidanilor. Noi întindem mâna noastră frățește aceluia care voiesc să lucreze împreună cu noi creștinii, iar pe jidani împreună să luptăm ca să îi scoatem din mijlocul nostru“.¹

Problema minorităților a fost inclusă pe agenda lucrărilor Consiliului L.A.N.C. din Iași în zilele de 20 și 21 mai 1934. Astfel s-a hotărât:

- a) „L.A.N.C. condiționează orice colaborare cu elementele creștine de diferite naționalități, de luptă comună arică împotriva jidanilor parazitari și de rezolvare a acestei grave probleme de civilizație prin eliminarea jidanilor.
- b) În lupta aceasta, L.A.N.C. recunoaște de la sine oricărui elemente arice de pe teritoriul României, libertatea deplină culturală și națională precum și cea economică, minoritarii fiind liberi de a ocupa orice funcție în stat, dacă cunosc limba și se supun legilor țării.
- c) Prin asimilarea minorităților productive prevăzute de statutul L.A.N.C. noi înțelegem:
 1. Asimilarea politică a acestora cu ideea de stat român independent și suveran pe destinele sale.
 2. Asimilarea economică de colaborare sinceră pe terenul producției și al schimbului cu drepturi egale pentru toți cetățenii.
 3. Asimilarea culturală a aceleiași educații sufletești pentru susținerea și apărarea statului român cu deplina libertate pentru limba și cultura națională a fiecărei minorități.
 4. «România a românilor» este expresia faptului că imensa majoritate producătoare și apărătoare a țării o alcătuiesc românii fără de care

¹ *Ibidem*, nr. 5 din 15 ianuarie 1933, p. 1.

existența însăși a minorităților ar fi primejduită. Participarea minorităților la munca productivă și la apărarea țării le consfințește drepturi politice și culturale egale cu românii¹.

Dacă inițial A.C. Cuza, șeful Ligii Apărării Naționale Creștine, se pronunța pentru separarea minorităților din România în minorități creștine pentru care își manifesta toată bunăvoința și minoritatea iudaică înfierată că ar dori distrugerea societății românești, treptat, atitudinea sa se va schimba. Începând cu anul 1934, A.C. Cuza a publicat în officiosul partidului „Apărarea Națională”, articole în care condamna aspirațiile de autonomie teritorială a unora dintre „minoritățile creștine” cum ar fi maghiarii, ucrainenii și bulgarii. Evreii rămâneau mai departe „principalul pericol”, în timp ce sașii erau priviți cu bunăvoință.

Semnificativ este articolul *Minorități Naționale în România* semnat de A.C. Cuza în ziarul „Apărarea Națională”: „Ungurii, ucrainenii și bulgarii reclamă teritoriile pe care trăiesc. Jidanii pretind nimic mai mult decât să ocupe întreaga Românie...” Germanii nu formează o minoritate teritorială ci o minoritate culturală ca cetățeni loiali ai statului român².

Atitudinea binevoitoare față de minoritatea germană se datora și dorinței șefului L.A.N.C. de a crea o alianță antisemită cu naziștii germani din jurul lui Fritz Fabritius. În acest sens, Gh. A. Cza a încheiat la 31 martie 1932 o înțelegere electorală cu Fritz Fabritius, care înființase un partid nazist în rândurile sașilor transilvăneni, căutându-și adepți și în rândurile celorlalți germani din România³. A.C. Cuza a mers chiar mai departe criticându-i sever pe etnicii germani care s-au opus lui Fritz Fabritius, blamându-i că ar fi oportuniști pentru obiceiul de a încheia acorduri electorale cu guvernele. De asemenea, A.C. Cuza s-a pronunțat în favoarea înscrierii etnicilor germani din Basarabia în L.A.N.C. provocând astfel nemulțumirea Consiliului Național al Germanilor din Basarabia. A.C. Cuza îi acuza pe minoritarii germani care se opuneau propagandei naziste că sprijineau partidele politice „jidănite” criticând „politica de susținere a partidelor jidănite cu care colaborează când sunt la guvern”⁴. Cei ce nu aveau la ideile politice antisemite ale lui A.C. Cuza sau la ideile politice ale lui Fritz Fabritius, erau acuzați că duc o politică de „contrazicere a luptei germanilor din Reich de sub conducerea lui Adolf Hitler împotriva bolșevismului jidănesc care interesează mai ales România și îndeosebi germanii din Basarabia”⁵.

Dominat de un antisemitism obsesiv, A.C. Cuza a elaborat teorii aberante din punct de vedere rasial și religios la adresa comunităților iudaice din Europa și România. Astfel, în articolul *Minoritari și Minorități*, A.C. Cuza scria: „Jidanii formează o «minoritate» în orice țară – puternic organizată împotriva statului din care cauză ei nu pot fi niciodată «minoritari» pe care să se sprijine statul. De ce nu? Pentru că această organizație universală a jidanilor, are la bază religia lor de vrăjmășie contra tuturor celorlalte nații pe care li se poruncește în Thora lor sfântă să le nimicească și să le «mănânce» cum se zice textual în cartea a doua atribuită lui Moise (Deateronom): «7.2. Când Domnul

¹ *Ibidem*, nr. 11 din 27 mai 1934, p. 1.

² *Ibidem*, nr. 14 din 17 iunie 1934, p. 1.

³ Vasile Ciobanu, *Contribuții la istoria sașilor transilvăneni 1918-1944*, Editura hora, Sibiu, 2001, p.185-186.

⁴ „Apărarea Națională”, nr. 2 din 15 ianuarie 1936, p. 1.

⁵ *Ibidem*.

Dumnezeul tău ți le va da în mâini și le vei bate, să le nimicești cu desăvârșire, să nu închei legământ cu ele și să nu ai milă de ele»... «.16 să mănânci toate popoarele pe care ți le va da în mână Domnul Dumnezeul tău». Vrajmași prin religie ai tuturor națiilor – pe care au datoria să le distrugă – jidanii nu pot fi nicăieri «*minoritari*» cu care aceste nații ar putea să colaboreze¹.

Principiul *numerus clausus* a constituit unul din punctele principale ale programului L.A.N.C. Acest principiu se dorea o reglementare prin lege a accesului evreilor în toate ramurile de activitate ale țării până la expulzarea întregii comunități iudaice din România. Referindu-se la principiul *numerus clausus*, Nichifor Crainic – devenit membru al Ligii Apărării Naționale Creștine în martie 1935, scria: „De fapt, evreii sunt autorii mării recrudescențe a antisemitismului european actual și în special ai antisemitismului din Franța. Acest refuz de asimilare care e tot una cu ostilitatea față de statul național justifică programul Ligii. E firesc ca evreii care țin fanatic de ființa lor aparte să nu facă parte din instituțiile de stat ce privesc apărarea națională, sufletul și cultura românească. E firesc ca ei să nu participe la viața rurală a României. E rațional să participe în profesiunile liberale după criteriul proporționalității”².

Principiul *numerus clausus* era susținut de A.C. Cuza împotriva lui *numerus valahicus* promovat de Al. Vaida Voevod, șeful politic al Frontului Românesc. Cuza îl critica pe Vaida Voevod pentru susținerea acestui principiu: „Dar aici intervine o mare dificultate datorită tocmai d-lui Al. Vaida Voevod *numerus valahicus*. În ce mă privește sub nici un cuvânt – am mai spus-o – eu nu pot accepta această formulă. «*Numerus valahicus*» înseamnă stăpânirea României de către minoritari și români deopotrivă în proporție cu numărul lor fiecare .. cu alte cuvinte «*numerus valahicus*» în loc să însemne apărarea elementului românesc va însemna înmormântarea definitivă a idealului «România Românilor»”³.

Problema minorităților a fost în centrul atenției lui A.C. Cuza după fuziunea Ligii Apărării Naționale Creștine cu Partidul Național Agrar condus de Octavian Goga din iulie 1935. Astfel, în programul elaborat cu ocazia apariției Partidului Național Creștin se specifică că această formațiune politică face o reală distincție între minoritățile „care din prima zi a întemeierii României de azi s-au încadrat în ideea statului Național, identificându-se în mod definitiv cu interesele națiunii dominante. Acestea vor putea ocupa funcții în stat conform proporționalității”⁴. A doua categorie era formată, în concepția noului partid, din acele minorități care „fiind infiltrații ale unor neamuri constituite în state naționale la hotarele României, expuse fiind agitațiilor permanente din aceste țări, ale căror guverne lansează pe față lozinci revizioniste, prezintă încă în manifestările lor tendințe centrifuge.”⁵ În această categorie intrau maghiarii, ucrainenii și bulgarii.

În ceea ce privea minoritatea iudaică, programul național-creștin se menținea pe aceeași linie antisemită a L.A.N.C. cerând în mod imperios expulzarea evreilor din

¹ *Ibidem*.

² Articolul „*Vrem numerus clausus*” publicat în „Tempo”, din 15 martie 1935 și reprodus în „Apărarea Națională”, nr. 13 din 24 martie 1935, p. 2.

³ „Apărarea Națională”, nr. 17 din 30 iunie 1935, p. 2.

⁴ *Ibidem*, nr. 29-30 din 21 iulie 1935, p. 1-4.

⁵ *Ibidem*.

România. Toți cei veniți în România după 1919-1920 și naturalizați urmau să fie supuși revizuirii cetățeniei.¹

În anii următori, Partidul Național Creștin a făcut noi precizări în privința atitudinii față de minoritățile naționale. În decembrie 1935, A.C. Cuza declara în Camera Deputaților că problema evreimii din România nu va putea fi rezolvată de partide: „Nenorocirea problemei jidovești la noi în țară se datorează guvernării partidelor, a partidelor care nu numai că nu au luat nicio măsură pentru a ne apăra de jidani dar au luat toate măsurile ca să susțină pe jidani în lupta de concurență cu creștinii“.² La 3 decembrie 1935, răspunzând unor declarații ale conducătorilor Partidului Maghiar, Octavian Goga declara că nimeni din România nu dorea să răpească individualitatea etnică a maghiarilor dacă aceștia se vor încadra în „ideea de stat românesc“.³

Problema minorităților a fost în centrul atenției Ligii Apărării Naționale Creștine încă din momentul apariției sale în viața politică a României. Acest fapt s-a datorat în special antisemitismului promovat de această formațiune politică. Respingând categoric ideea că evreii care locuiau în România să fie considerați o minoritate etnică sau religioasă, liderii cuziști și-au orientat atenția spre minoritățile etnice creștine. Programul cuzist se pronunța pentru acordarea de libertăți și drepturi numeroase acestora, în speranța identificării elementelor antisemite din rândul lor. Această strategie era în primul rând opera lui A.C. Cuza, care, în perioada interbelică a depus stăruitoare eforturi în vederea coalizării popoarelor europene împotriva evreilor.

Existența unor formațiuni politice antisemite în Germania și Ungaria l-au determinat pe A.C. Cuza să inițieze contacte cu liderii politici ai minorităților germane și maghiare din România, în vederea închegării unor forțe politice antisemite. Aceste eforturi nu s-au concretizat după cum spera liderul L.A.N.C. Singurul partener politic al L.A.N.C. din rândul partidelor minoritare a rămas doar Partidul Nazist, apărut în rândul membrilor minorității germane.

Atitudinea favorabilă față de minoritățile etnice creștine din România a Ligii Național Creștine trebuie înțeleasă în primul rând prin prisma dușmăniei îndreptată împotriva minorității iudaice. Antisemitismul, și în acest domeniu, era punctul central de abordare a problematicii.

Problema minoritaților a fost în atenția Ligii Apărării Naționale Creștine și în decursul anilor '30. Această problemă a fost tratată prin prisma atitudinii antisemite promovată de membrii acestei formațiuni politice. Negând statutul de minoritate etnică sau religioasă evreilor, liderii L.A.N.C. au cerut în mod imperios eliminarea evreilor din societatea românească.

În privința minorităților creștine, liderii L.A.N.C. se pronunțau pentru acordarea de drepturi culturale și politice. Mai mult, A.C. Cuza dorea atragerea elementelor antisemite din rândul minoritarilor în cadrul L.A.N.C., fapt care a atras nu odată protestele liderilor partidelor politice ale minorităților.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, nr. 1 din 1 ianuarie 1936, p. 3.

³ Interviu acordat de O. Goga în „Viitorul“ nr. 8378 din 15 decembrie 1935, p. 3, reprodus în „Apărarea Națională“, nr. 2 din 7 ianuarie 1937, p. 2.

Tendințe și tentative de constituire a unui partid minoritar bulgar în România interbelică

George UNGUREANU

Keywords: Bulgarian Party, Interwar time, South Dobrogea, Petăr Hristov Kapitanov, Hristo Stefanov

Abstract

Tendencies and Attempts to Constitute a Bulgarian Party in Romania in the Interwar Period

After the South Dobrogea was annexed and then annexed again to Romania (1913, 1919) a series of attempts to constitute a unique Bulgarian party in this area were registered. The most important activity for supporting this action took place between 1928 and 1938, but the goal was not reached.

Administrarea teritoriului sud-dobrogean dobândit în vara anului 1913 și recâștigat șase ani mai târziu, constituia, pentru statul român, o veritabilă provocare, o piatră de încercare, *un banco di prova*, cum se exprimă cercetătorul italian Alberto Basciani (n. 1968)¹. Această situație era cauzată nu doar de realitățile etno-demografice în sine (în primele două-trei decenii ale secolului trecut, populația bulgară era încă inferioară numeric musulmanilor turcofoni²), cât mai ales de structurile economico-sociale. Astfel, în decurs de 35 de ani (1878-1913), populația bulgară ajunsese să domine autoritar viața social-economică din Dobrogea de Sud. Potrivit lui Ivan Penakov*, în ajunul celui de-al doilea război balcanic, bulgarii din viitorul Cadrilater românesc dețineau 75% din terenurile arabile și monopolizaseră, practic, alte domenii ale vieții economice, precum comerțul, băncile sau transporturile³.

După intrarea Dobrogei de Sud în componența României, pentru populația bulgară din județele Durostor și Caliacra, dar îndeosebi pentru elitele din cadrul său, scopul principal era apărarea propriilor interese, incluzând aici atât drepturile legitime sau aparent legitime ale minorității, cât și privilegiile acaparate pe seama turcilor. În vederea îndeplinirii acestui deziderat, exista, pe lângă calea acțiunilor violent-contestatare,

¹ Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud (1918-1940)*, Cosenza, Ed. Periferia, 2001, p. 97.

² Leon de Launay, *La Bulgarie de hier et de demain*, Paris, Hachette, 1907, p. 109; Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (A.M.A.E.), fond Tratatul de la Craiova, vol. 1, f. 265; A. Basciani, *op. cit.*, p. 42-43.

* Născut la Constanța, la 4 august 1883, decedat la 1 februarie 1971, Sofia.

³ Ivan Șt. Penakov, *Le problème de la Dobroudja de Sud. Un aspect économique et social*, Sofia, 1940, p. 26; vezi și I. Vlădescu, *Cadrilaterul*, Constanța, 1927, p. 33.

iredentiste, și posibilitatea unor acțiuni politice legale, sau cu aparență de legalitate, în particular ideea înființării unui partid politic propriu.

În funcție de gradul de materializare a acestei din urmă opțiuni, putem distinge mai multe perioade și etape.

Între 1878 și 1913, în „Dobrogea Veche“ (județele Constanța și Tulcea), nu a fost organizat un partid etnic bulgar, etnicii bulgari de aici preferând să se organizeze în „asociații“ sau „comunități“ cu scopuri declarat culturale¹ și să colaboreze cu partidele românești de stânga², ceea ce anticipează, în mare măsură, situația din „Dobrogea Nouă“ interbelică.

Prima încercare de organizare legală a populației bulgare dintr-un teritoriu sud-dobrogean pierdut în favoarea României, datează din mai 1913, când, la foarte scurt timp după Conferința de la Sankt Petersburg (26 aprilie/9 mai), în orașul Silistra a luat ființă un Comitet destinat să apere interesele etnicilor bulgari din oraș, virtuali cetățeni ai statului român³. După încheierea Păcii de la București (28 iulie/10 august 1913), în Bazargic s-a format un Comitet de Conducere și Propagandă, alcătuit din 8 notabili, în frunte cu bancherul N. Drumov, dr. T. Băčvarov și Rade Beškov⁴, acesta din urmă aderând ulterior (în anii '20) la P.N.L.⁵. Caracterul centralist al vieții publice din Cadrilaterul anilor 1913-1916⁶, ca și scurttimea primei etape a stăpânirii românești în zonă, nu au permis, pentru această etapă, cristalizarea unei opțiuni politice clare a bulgarilor din zonă.

În cadrul perioadei interbelice, putem distinge mai multe etape. O primă etapă cuprinde aproximativ perioada 1919-1927, când putem identifica mai multe tendințe și tentative în sensul înființării unui partid etnic bulgăresc, cele mai importante aparținând avocatului silistrean Atanas Brașovanov. Astfel, în decembrie 1924, acesta, secondat de industriașul Vasil Kalčev și de Kiril Manolov (n. 1888, deputat P.N.L.), i-a înmănat un memoriu lui Aleksandăr Ţankov (1879-1959), șeful guvernului sofiot, aflat în vizită la București, act în care solicita și sprijin în sensul menționat⁷. Pentru liderul de la Sofia însă prioritară era consolidarea poziției interne în fața forțelor de stânga și extremă stânga, obiectiv pentru care era dispus să pună, cel puțin temporar, surdina „problemei minoritare“ în raport cu România⁸. După căderea guvernului Ionel Brătianu în România

¹ Žeko Popov, *La situation et les luttes des Bulgares en Dobroudja de Nord (1878-1912)*, în „Bulgarian Historical Review“ (în continuare se va cita B.H.R.), Sofia, 19, nr. 1/1991, p. 10-29

² *Ibidem*

³ N. Janakiev, *Săpotrivnata sreštu rumînskite pretencii prez 1912-1913 g.*, în vol. *Bukureštijat dogovor (1913) i sădbata na Južna Dobrudža*, otgovoren redaktor: Antonina Kuzmanova, [Opoziția față de pretențiile teritoriale românești în anii 1912-1913, în vol. „Tratatul de la București și soarta Dobrogei de Sud“, redactor-responsabil A. Kuzmanova], Dobriči, 1994, p. 31.

⁴ I.N. Roman, *Iredenta bulgară din Dobrogea*, Cernăuți, Editura Glasul Bucovinei, 1935, p. 7.

⁵ „Legionarii“, I, Bazargic, nr. 15/27 aprilie 1929, p. 2 (Numele ziarului făcea aluzie, inițial, doar la legiunile romane).

⁶ Constantin Tudor, *Administrația românească în Cadrilater (1913-1947)*, Călărași, Ed. Agora, 2005, p. 92-100.

⁷ Constantin Iordan, *România și relațiile internaționale în sud-estul Europei (1925-1927)*, București, Editura Curtea Veche, 2001, p. 54-55.

⁸ Antonina Kuzmanova, *Ot Njoi do Krajova. Văprosăt za Južna Dobrudža v meždunarodnite otnošenija (1919-1940)*, [De la Neuilly la Craiova. Problema Dobrogei de Sud în cadrul relațiilor internaționale (1919-1940)], Sofia, Izdatelstno na Bălgarska Akademija za Naukite (B.A.N.) [Editura Academiei Bulgare de Științe], 1989, p. 92-107.

și a cabinetului Ţankov în Bulgaria, mai precis în primăvara anului 1926, nucleul silistrean prezidat de Braşovanov a intrat în tratative cu reprezentanții Partidului Poporului (noua forță de guvernământ de la București), recte Octavian Goga și Constantin Bucşan. Exigențele „nucleului silistrean“ includeau, pe lângă acordarea a 9 locuri de parlamentari (6 deputați și 3 senatori), oprirea „colonizărilor“, revizuirea legislației funciare și școlare și folosirea limbii bulgare în școală, administrație și biserică¹. Pretenția averescanilor în sensul înscrierii bulgarilor în Partidul Poporului a dus la eșecul tratativelor² și la amplificarea fricțiunilor interbulgare³.

Tot în categoria tentativelor și a tendințelor de înființare a unui partid etnic bulgar trebuie inclusă și prezența sporadică și infructuoasă, pe buletinele de vot, a unor liste „independente“, alcătuite (cvasi)exclusiv din minoritari bulgari, cum a fost aceea prezidată de Trifon Prihov, la scrutinul din 4 noiembrie 1919⁴. Un raport secret românesc de la momentul respectiv îl caracteriza pe notabilul amintit drept „un înfocat iredentist, care lucrează fățiș și fără nicio teamă, în contra intereselor statului nostru“⁵.

Un succes remarcabil în sine, dar efemer, au avut bulgarii sud-dobrogeni care au aderat la Partidul Socialist. Astfel, la alegerile parlamentare din mai-iunie 1920, au fost aleși ca deputați Kosta Stoev și Boris Ștefanov, pe listele Partidului Socialist⁶. Ulterior, Partidul Socialist se va dezmembra, iar Partidul Comunist din România, la care vor adera cei doi socialiști bulgari, va fi scos în afara legii.

Per ansamblul etapei 1919-1927, a câștigat tot mai mult teren tactica aderării la/infiltrării în partidele politice românești, inaugurată de către Vasile Holevici (P.N.L.), lider bulgar din Cavarna, singurul bulgar ales deputat în noiembrie 1919, printre cei 15 parlamentari ai Dobrogei Noi⁷, al cărui exemplu va fi urmat în 1920 de către Dimo Dimitriev, aderent la Partidul Poporului⁸.

Pe măsura stabilizării situației internaționale și a refluxului mișcării socialiste, soluția înscrierii în partide politice românești câștigă tot mai mult teren, fiind instituționalizată, într-o manieră *sui-generis*, la data de 14 martie 1927. Astfel, cu ocazia acțiunilor de organizare a Comunității Bulgare din România, s-a luat hotărârea, sub influența ministrului bulgar la București, Svetoslav Pomenov, ca notabilii bulgari sud-dobrogeni să se „divizeze strategic“ între partidele politice românești, păstrând o anumită unitate de scop și acțiune⁹. Pomenov a justificat această orientare, pornind de la particularitățile sistemului electoral românesc; pentru a fi reprezentat în Parlament, un ipotetic partid etnic bulgar trebuia să câștige fie cel puțin 50% din voturi în Durostor și/sau Caliacra, fie cel puțin 2% din voturile la nivel național, lucru greu realizabil, date

¹ Blagovest Njagulov, *Opit za sãzdavane na bãlgarska malčinstvena partija v Dobrudža prez 1926* [O încercare de constituire a unui partid minoritar bulgar în Dobrogea, în 1926], în „Dobrudža“, Varna, 9, 1992, p. 234.

² Dimităr Kosev, *Vãnšnata politika na Bãlgaria prez upravlenieto na Andrej Ljapčev (1926-1931)*[*Politica externă a Bulgariei sub guvernarea Andrej Ljapčev (1926-1931)*], Sofia, 1995, p. 38-39.

³ B. Njagulov, *op. cit.*, p. 235-238.

⁴ „Monitorul Oficial“, 7 noiembrie 1919.

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita ANIC), fond Direcția Generală a Poliției, dosar 65/1919, f. 38.

⁶ „Monitorul Oficial“, 3 iunie 1920.

⁷ Idem, 7 noiembrie 1919.

⁸ Idem, 3 iunie 1920.

⁹ *Izvori za istorijata na Dobrudža* [Izvoare pentru istoria Dobrogei], T2 (1919-1941), Sofia, Izdatelstvo na B.A.N., 1993, *părva část (1919-1932)*[*Prima parte (1919-1932)*], p. 94-96, doc. nr. 43.

fiind raporturile demografice¹. În plus, în caz de cartel electoral cu partidul de guvernământ, exista riscul pierderii eventualelor câștiguri, după trecerea „partidului protector“ în opoziție.

PETĂR HRISTO KAPITANOV
(1903-1971)

În mod (aparent) curios și paradoxal, ideea partidului etnic bulgar a cunoscut cel mai înalt grad de concretizare după consacarea, în maniera mai sus descrisă, a tacticii „divizării strategice“, mai precis între anii 1928-1933, și chiar, într-o oarecare măsură, până în 1937.

Evoluția se explică prin mai mulți factori, anume: apariția/afirmarea unor tineri intelectuali mai radicali, precum Petăr Hristo Kapitanov (1903-1971) sau Ljuben Stančev (1904-1945), nemulțumirea unor notabilități mai vârstnice față de rezultatele colaborării cu românii și marginalizarea unor partide și grupări în cadrul scenei politice românești (de pildă Partidul Poporului). Un element care a precipitat constituirea Partidului Minoritar Bulgar a fost și publicitatea făcută în toamna anului 1928, de către unele ziare din Bulgaria, unei inițiative de coalizare într-un bloc electoral unic a tuturor minorităților din România, inițiativă atribuită de gazetele respective lui Hans Otto Roth².

Bazele Partidului Minoritar Bulgar au fost puse la Bazargic, în ziua de 15 noiembrie 1928, însă existența sa este practic necunoscută istoriografiei românești, îndeosebi din cauza modului său de organizare atipic (fără adunări, congrese, arhive, acte oficiale etc., dar respectând, formal, legile statului). Comitetul de conducere al noii formațiuni era alcătuit din dr. Dimo Dimitriev (președinte), dr. D. Novačev (vice-președinte), Hristo Kapitanov (secretar), Șt. Ivanov, Ivan Mitikov, Vasil Kalčev, Gh. Zogov și Ivan Vanev – membri³. Programul și inițiativele partidului erau popularizate prin intermediul ziarelor „Pošta“, „Polje“ și „Edinstvo“, însă din cauza luărilor de poziție extrem de virulente, acestea au fost temporar suprimate, chiar de către o guvernare receptivă la revendicările bulgare, cum a fost cea a P.N.Ț.⁴, sediile gazetelor respective reprezentând și ținte de atac pentru grupuri mai violente de coloniști aromâni⁵.

¹ A. Kuzmanova, *Ot Njoi...*, p. 119-120.

² Arhivele Militare Române, (în continuare se va cita A.M.R.), fond Divizia a 9-a Infanterie, dosar nr. crt. 775, f. 277-278.

³ Danail St. Bekjarov, *Političeska borba i zaštita na bălgarskite nacionalii interesi [Lupta politică și apărarea intereselor naționale bulgare]*, (interviu acordat lui B. Njagulov), în „Dobrudža“, Varna, 8, 1991, p. 211-212.

⁴ A. Kuzmanova, *op. cit.*, p. 137.

⁵ *Izvori...*, *părva časť*, doc nr. 51, p. 107.

În încercarea de a surclasa pe politicienii înscrși în partidele românești („particii“), liderii Partidului Minoritar Bulgar („minoritarii“) vor încerca, în anii 1930-1931, să îi activeze pe bulgarii bănățeni și sud-dobrogeni, nu fără câteva succese¹.

HRISTO ȘTEFANOV (1887-1931)

Prezența masivă a etnicilor bulgari pe listele P.N.Ț., relațiile lor de amicitie cu colonelul V. Gorsky (prefect de Caliacra), ca și politica generală a guvernului Iuliu Maniu în Cadrilater, s-au constituit în obstacole insurmontabile în calea ascensiunii Partidului Minoritar Bulgar, la cumpăna anilor '20 și '30.

Astfel, cu ocazia alegerilor parțiale din 4 mai 1930, și-a depus candidatura pentru Senat, din partea „minoritarilor“, avocatul Todor Toșev, care mai condusese o „listă minoritară“ în 1927², iar la 27 aprilie, ziarul „Edinstvo“ a publicat un program revendicativ în 10 puncte, acoperind domeniile funciar, școlar, administrativ și cultural³. Cu o zi înainte de vot, T. Toșev și-a anunțat retragerea din cursa electorală, în schimbul promisiunilor candidatului P.N.Ț., Hristo Ștefanov (m. 1931), de a reprezenta mai ofensiv interesele etnicilor bulgari⁴. În aceste condiții, candidatul partidului de guvernământ a obținut

6.000 de voturi, față de cele 1.300 ale lui Toșev și 1.140 ale lui M. Boldur, fost primar averescan de Balcic, acum membru L.A.N.C.⁵.

Câteva săptămâni mai târziu, Petăr Hristo Kapitanov inițiază o serie de acțiuni în favoarea redeschiderii școlilor bulgare, având ca rezultat confiscarea petițiilor și adresarea lor la Parchetul Caliacra⁶.

După constituirea guvernului Iorga–Argetoianu (18 aprilie 1931), o delegație a Partidului Minoritar Bulgar, alcătuită din T. Toșev, Dimităr G. Novačev și Kapitanov, a plecat la București, în scopul încheierii unui cartel electoral cu Uniunea Națională Agrară, însă propunerile lor au fost respinse categoric. În această situație, fostul averescan Dimo Dimitriev a acceptat să se înscrie în partidul lui N. Iorga, iar Partidul Minoritar Bulgar a participat la consultările electorale din anii 1931-1933 în cartel cu P.N.Ț. – Lupu⁷, formațiune politică de stânga, având importante antecedente bulgare.

Nici noua tactică nu s-a dovedit câștigătoare, listele dominate de bulgari ale P.N.Ț. – Lupu fiind surclasate net de cele guvernamentale, alese aproape în totalitate și care

¹ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 131/1939, f. 63.

² „Monitorul Oficial“, 14 iulie 1927, p. 19.

³ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 131/1939, f. 52.

⁴ „La Bulgarie“, 7 mai 1930, p. 2; A.M.R., fond *Divizia a 9-a Infanterie*, dosar nr. 707, f. 635.

⁵ „Democrația“, VII, Siliștra, 7 mai 1930, p. 3.

⁶ ANIC, fond *Directia Generală a Poliției*, dosar 90/1931, f. 6 și dosar 30/1924, f. 352.

⁷ D.S. Bekjarov, *op. cit.*, p. 215.

includeau și etnici bulgari. Astfel, în 1931, lista „lupistă“ alcătuită din T. Tošev, E. Zamfirolu, Gh. Bejkov și D.G. Novačev a primit doar 2%, față de 92,54% pentru lista guvernamentală, în coada căreia se afla Dimo Dimitriev¹. În 1932, lista partidului condus de N. Lupu (E. Zamfirolu, Gh. Bejkov, G.D. Gavrilov și E. Georgescu) a întrunit 6,95% din voturi, peste media pe țară, dar toate cele patru locuri de deputat au revenit candidaților P.N.Ț., printre care și Țonko Penkov².

După 1934, Partidul Minoritar Bulgar cunoaște o perioadă de declin. Fără a renunța total la idee, liderii săi adoptă (și ei) tactica înscrierii în partidele românești. Astfel, în contextul alegerilor locale din primăvara lui 1934, dr. Novačev se va înscrie în P.N.Ț., iar Vanev în P.N.L.³.

Mai multe încercări de revitalizare a Partidului se vor consuma în cursul anului 1935. O primă încercare în acest sens aparține unui grup tânăr, condus de Iani Hadžionev și Ljuben Stančev, nucleu aflat în strânse legături cu V.D.R.O. (Organizația Revoluționară Internă Dobrogeană) și care a lansat gazeta „Dobrudžanski Glas“⁴. O a doua inițiativă venea dinspre D.R.O. (Organizația Revoluționară Dobrogeană), care vedea în Partidul Minoritar Bulgar semi-legal o alternativă convenabilă la condiția de organizație ilegală⁵, însă propunerile Organizației Revoluționare Dobrogene au fost respinse net de intelectualii silistreni⁶, iar încercarea lui Marko Iliev (ex-deputat P.N.Ț.) de a relansa discuțiile pe această temă a avut un rezultat similar⁷. În fine, potrivit unor informații deținute de către Direcția Generală a Poliției, Ștefan Penkov, stimulat de guvernul sofiot, inclusiv financiar, ar fi luat și el contact cu alți (foști) membri ai P.N.Ț., după care, respins, și-ar fi îndreptat atenția către Basarabia de Sud⁸.

Așadar, rivalitățile (mai ales antagonismul V.D.R.O. – D.R.O.) și încrederea elitelor bulgare în virtuțile tacticii consacrate în mai 1927, au dus la eșecul inițiativelor mai sus menționate.

Alegerile din decembrie 1937 au consemnat însă colapsul sistemului partinic românesc, implicit al tacticii „divizării strategice“ gândite *ad-hoc*. Pentru prima dată, niciun etnic bulgar nu era ales în Parlament în cele două județe sud-dobrogene⁹, situație neîntâlnită nici măcar în 1919. În condițiile rezultatului foarte amestecat, ale divizării profunde a electoratului, au putut accede în Parlament (doar) capii de listă de la mai multe partide, ceea ce nu era cazul etnicilor bulgari prezenți totuși pe listele partidelor românești.

Situația creată a propulsat (din nou) în dezbatere ideea înființării unui Partid Minoritar Bulgar, care să încheie însă un cartel electoral cu guvernul național-creștin, în perspectiva alegerilor anunțate pentru 2 martie 1938 (un act similar fiind încheiat de

¹ „Monitorul Oficial“, 10 iunie 1931, p. 44-46.

² ANIC, fond *Parlament*, dosar 2374, f. 35.

³ D.S. Bekjarov, *op.cit., cit.*, p. 216.

⁴ Stanka Gheorghieva, *Sădbata i borbite na Bălgarite v Južna Dobrudža pod ruminski vlast (1935-1940) [Destinul și luptele bulgarilor din Dobrogea de Sud sub stăpânirea românească (1935-1940)]*, Silistra, 1995, p. 36.

⁵ Dan Cătănuș, *Cadrilaterul – ideologie cominternistă și iredentism bulgar (1919-1940)*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, doc. nr. 105, p. 222-223.

⁶ Stanka Gheorghieva, *op. cit.*, p. 53.

⁷ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 156/1935, f. 30.

⁸ *Ibidem*, f. 40.

⁹ „Monitorul Oficial“, nr. 301/30 decembrie 1937; „Dobrogea Nouă“, Bazargic, XIX nr. 1/4 ianuarie 1938, p. 1.

Partidul Maghiar). O asemenea variantă era, se pare, susținută de fruntașii Partidului Național Creștin din Dobrogea de Sud, care promiteau, pentru o asemenea eventualitate, sprijin în vederea redeschiderii unor licee¹, transformate în gimnazii, în 1937².

Instaurarea regimului de monarhie autoritară a spulberat aceste planuri, iar o anumită regrupare a liderilor bulgari din Cadrilater s-a produs la începutul lui 1939, în cadrul Comunității Bulgare din România, secțiune a Frontului Renașterii Naționale (partid unic din 16 decembrie 1938). Din noua structură făceau parte: Enčo Nikolov, Tonko Penkov, N. Kostov, D.G. Novačev, Iordan Lefterov, Gh. Toporov, Apostol Vanev, Ștefan Penkov, Hristo Tonkov, Ivan Anghelov etc.³. Așadar, doi „minoritari“ (Vanev + Novačev) care îmbrățișaseră mai demult partidele românești, își duceau, formal, această orientare până la capăt.

În schimb, „nucleul dur“ din Bazargic, alcătuit din Kapitanov, L. Stančev, Žečiko Rusev, N. Šapkadžiev și Lefter Bojadžiev, a rămas în afara Comunității, adoptând față de autoritățile române, în întreaga perioadă 1938-1940, o atitudine (cel puțin) sfidătoare, la limita maximă a legalității și, uneori, dincolo de aceasta, dar menținând legături străine cu V.D.R.O. și cu Legația bulgară la București⁴.

După 7 septembrie 1940, membrii grupului radical din Bazargic s-au bucurat de o atitudine foarte favorabilă din partea autorităților bulgare (Ljuben Stančev ajunge deputat), pentru ca, peste numai câțiva ani, să suporte rigorile regimului auto-intitulat „democrat-popular“, de inspirație leninist-stalinistă.

După câțiva ani de ascensiune în viața socio-culturală locală, în toamna anului 1944, Stančev este arestat și, fără vreun motiv precis, este condamnat la moarte și executat la 8 martie 1945, la Dobriči (Bazargic). O soartă ceva mai bună a avut Petăr Hristo Kapitanov, întemnițat pentru câțiva ani, apoi eliberat, exclus în 1952 din baroul de avocați și finalmente „recuperat“ ca jurnalist și cercetător⁵.

În concluzie, Partidul Minoritar Bulgar a reprezentat mai mult un scop decât o realitate efectivă, el nereușind niciodată nici să acceadă în Parlamentul de la București, nici să grupeze majoritatea, și, cu atât mai puțin, cvasi-totalitatea bulgarilor din România sau Cadrilater. Promotorii săi, îndeosebi după 15 noiembrie 1928, au avut o marjă de afirmare limitată, pe de o parte prin necesitatea neîncălcării flagrante a legilor statului român, iar pe de altă parte, prin aspirația de a exprima revendicări mai radicale. Pe de altă parte, absența sa totală din lucrările românești de istorie (inclusiv lucrări speciale) nu se justifică, iar afirmații de genul „bulgarii din România interbelică nu au avut un partid politic propriu“ ar trebui (cel puțin) nuanțate/amendate.

¹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 2/1938, f. 184.

² *Ibidem*, dosar 156/1935, f. 32.

³ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 132/1939, passim.

⁴ G. Ungureanu, *Chestiunea Cadrilaterului – interese românești și revizionism bulgar (1938-1940)*, București, Editura Ars Docendi, 2005, p. 73-94.

⁵ *Almanah na Bălgarskite Nacionalni Dviženija sled 1878g* [Almanahul mișcărilor naționale bulgare după anul 1878], Sofia, 2005, p. 302-303, 354.

Sursele ilustrațiilor

Fig. 1. – Valeriu Râpeanu, Žeko Popov, *Panait Cerna – omul și poetul*, ediție bilingvă, București-Sofia, 2006.

Fig. 2. – „Dobrudža“, anul 8, Varna, 1991, p. 193.

Minorități etnice, organizații politice și comportament electoral în România interbelică. Studiu de caz: județul Bihor

Ion ZAINEA

Keywords: ethnic minority, political organizations, electoral Behavior, Bihor County

Abstract

Ethnic Minorities, Political Organizations and Electoral Behavior in the Interwar Romania. Study of Case: Bihor County

The Bihor County, established by the part reverting to Romania from the former committee of the same name, had in its demographic composition significant percentages of ethnic minorities, especially Hungarians and Jews, and with them Germans, Slovaks and Gypsies. In particular the Hungarian and Jewish minorities have not resigned easily with the new situation after 1918. In the first years after unification, the Hungarians, more than the Jews, refused to be within the Romanian state. Their protest against the new realities created by the Paris Peace Conference was manifested by a passive political attitude. Turning then to offensive, they have sought to use the advantage offered by the disproportion of population strainedly made in Oradea municipality to them by the past regime, to seize the local power structures and present Oradea outdoors as a Hungarian town, which Romania had been awarded unfairly. It also contributed to this the neighboring with Hungary, which represented a temptation and a support for the Hungarians and Jews over here.

All have placed their imprint on the political life of the Bihor County during the interwar period. After the years of „passive resistance“, since 1922, the minorities have constituted political organizations based on their ethnic criteria, the Hungarian Party organization and the Zionist organization, but also draining the workers' organizations, the Social Democratic Party and the Workers' Bloc.

The organization of the Hungarian Party has benefited by a stable electorate, easy to handle, which constantly granted its votes. With such an educated electorate, the Hungarian Party stood almost constantly on the second place during the elections, and in Oradea and Salonta it was always placed on the first position. It often used the „Saxon tactics“, allying with the party with the best chance of reaching the government. A vacillation, circumstantial attitude of the Hungarian Party organization, almost always seconded by the Zionist organization and sometimes by that of the Social Democratic Party, was one of the characteristics of the political life in the interwar Bihor County. Their choice could tilt the balance in the favor of one or other of the local political groups.

The Zionist organization has been supported by a relative large Jewish population in Oradea, but it was also framed in the Hungarian Party, and in the workers' ones. Although, as a general guidance, the Zionist organization seconded the Hungarian one, it had nevertheless a more realistic, more pragmatic attitude. A special mention when it is about the voter preferences of Bihor County, especially of the urban medium, must be made in connection with the Workers' Bloc communist organization. Enjoying the support of the quite large yeast of Oradea's society, especially during the years of the economic crisis, the Workers' Bloc was a factor which had to be taken in view in the local political life, but an element of randomness, with anti-political, anti-Romanian and pro-Soviet principles.

Unirea din 1918 a sporit populația României cu minoritățile etnice din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Basarabia și Bucovina. În anul 1921, județul Bihor, constituit din partea revenită României din fostul comitat cu același nume, avea o populație de 489.732 locuitori, din care un procent de 43,67%, adică 213.879 locuitori, îl formau minoritățile etnice: 172.885 erau maghiari (35,33%), 29.028 evrei (6%), 1.984 germani (0,4%) iar 9.982 de altă naționalitate¹. În mediul rural, din totalul de 421.599 locuitori, 154.229 (37,77%) îl reprezentau minoritățile: 132.111 maghiari (31,33%), 11.168 evrei (2,64%), 1.386 germani (0,32%), iar 9.564 alții, adică slovaci și rromi (situația demografică și etnică la 1921, în cele 13 plase ale județului se poate vedea în anexa 1). În mediul urban procentul minorităților era mai mare. Oradea, singurul oraș al județului, avea o populație de 68.133 locuitori, fiind alcătuită din 40.744 maghiari (59,80%), 17.860 evrei (26,21%), 13.495 români (19,80%), 598 germani (0,87%), 418 fiind de altă naționalitate, îndeosebi țigani².

În anul 1930, populația județului Bihor ajungea la 510.318 locuitori, din care 152.942 erau maghiari (30,0%), 21.982 evrei (4,3%), 2.288 germani (0,4%)³. În mediul rural trăiau 408.041 locuitori, din care 96.924 erau maghiari (23,8%), 6.251 evrei (1,5%), 1.268 germani (0,3%). Județul avea acum trei orașe, Oradea, declarat între timp municipiu, Beiuș și Salonta. Populația urbană număra 102.277 locuitori, din care 56.018 erau maghiari (54,8%), 15.731 evrei (15,4%) și 1.020 germani (1,0%). Oradea avea o populație de 82.687 locuitori, din care 42.630 erau maghiari (51,6%), 14.764 evrei (17,9%), 927 germani (1,1%), 571 fiind de altă naționalitate (țigani). Beiușul avea 4.293 locuitori, din care 1.121 (26,1%) erau maghiari, 462 (17,9%) evrei și 37 (0,9%) germani. Orașul Salonta avea 15.297 locuitori, din care 12.287 (80,2%) maghiari, 505 (3,3%)

¹ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor, fond *Prefectura județului Bihor*, dos. 106/1916-1921, f. 44. Statistica nu era tocmai corectă, întrucât nu-i menționează distinct pe slovaci (8.953, adică 2%) și pe rromi (3.881, respectiv 0,9%), ambele etnii întrecându-i pe germani (0,4%). Nici cifra celor incluși în categoria „altă naționalitate” nu este exactă, fiind mai mică decât cea rezultată din statisticile pe plase, notariate și localități, pentru același an, 1921, respectiv 12.834.

² C. Martinovici și M. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1921, p. 15.

³ *Recensământul general al populației României pe anul 1930* (publicat de Sabin Manuilă). Editura Institutului General de Statistică București, tipărit de Imprimeria Națională București, 1938, vol. II, p. XXXIV.

evrei, iar 56 (0,4%) germani¹ (structura pe etnii și medii, rural/urban, a populației județului Bihor în anul 1930 se poate vedea în anexa 2).

Din datele de mai sus se desprinde faptul că județul Bihor era un areal cu o complexă structură multietnică. După români, care formau majoritatea populației, maghiarii reprezentau etnia cu cea mai mare pondere în Bihor. Din datele prezentate, rezultă că numărul acestora a scăzut; în 1921 erau 172.885, adică 35,3% din totalul populației, iar în 1930 erau 152.942, adică 30,0%. În mediul rural, scăderea este spectaculoasă: de la 132.111 (31,3%) în 1921, la 96.924 (23,8%) în 1930. Deși cifrele indică un regres în evoluția numerică a populației maghiare, valoarea din 1930 este mult mai reală în privința numărului populației maghiare din județ, recensământul din acest an fiind primul recensământ făcut după neam și nu după limba vorbită cum erau făcute cele de până atunci. Pe de altă parte, cifrele din 1921 nu reprezintă un recensământ oficial, iar în 1930 sunt menționați pentru prima dată ca etnie separată țiganii.

Pe fondul reducerii vorbitorilor de limbă maghiară, în 1930, în localitățile din Bazinul Barcăului a crescut ponderea slovacilor și a românilor, nu atât printr-un spor natural, cât mai ales prin declararea după neam. Modificări importante s-au realizat și în zona centrală, unde s-a redus numărul localităților maghiare cu pondere de peste 95%, în paralel cu creșterea numerică a românilor, evreilor și țiganilor.

Populația maghiară a județului era concentrată în plasele de la granița cu Ungaria: Valea lui Mihai, Săcuieni, Sălard și Salonta. Dintre localitățile importante cu populație maghiară amintim: Valea lui Mihai, Diosig, Săcuieni, Biharea, Episcopia Bihor, Sălacea, Sălard etc., cu ponderi de peste 50%.

În mediul urban, populația maghiară a crescut numeric. În 1921 trăiau în orașe 40.744 maghiari, iar în 1930 numărul lor a ajuns la 56.018. Ca procentaj, maghiarii au cunoscut o scădere, de la 69,6% în 1921, la 54,8% în 1930, lucru care s-a datorat creșterii ponderii românilor și evreilor, mare parte dintre ei declarați anterior de limbă maghiară. În Oradea, numărul maghiarilor a crescut de la 40.744, în 1921 la 42.630, în 1930. Prin declararea orașelor Beiuș și mai ales Salonta, au intrat în categoria urbanului 1.121, respectiv 12.287 maghiari, în total 13.408.

Și numărul evreilor din Bihor a crescut în perioada interbelică: de la 11.160 (2,64%) la 21.982 (4,3%). Evreii din Bihor trăiau în principal în mediul urban. Din totalul celor 21.982 de evrei, 15.731 locuiau în orașe. Cea mai reprezentativă localitate cu populație evreiască era Oradea, cu 14.764, reprezentând 17,9% din totalul populației municipiului, urmată de Beiuș, cu 462 și un procentaj de 10,8% din populația orașului și Salonta, cu 505 și 3,3%. Doar 6.251 evrei (1,5%) locuiau în mediul rural. Creșterea numărului de evrei se datorează faptului că după 1918 ei și-au putut declara etnia. Anterior, acest segment de populație a fost ușor maghiarizat, recensămintele de până atunci înregistrându-i la vorbitori de limbă maghiară. Nici valoarea din 1930 nu este cea reală, întrucât o parte din evrei s-au declarat maghiari, situație confirmată de analiza comparativă a numărului populației de religie mozaică și a celei evreiești.

Dacă în anul 1921 trăiau în județul Bihor 1.984 germani (0,4%), în 1930 numărul acestora ajunge la 2.288 (0,4%). Dintre aceștia, 1.020 trăiau în mediul urban (1% din totalul populației urbane a județului): 927 în Oradea, 56 în Salonta și 37 în Beiuș. Restul, adică 1.268, locuia în mediul rural (0,3% din populația rurală a județului). Cei mai mulți

¹ *Ibidem*, p. XXXVI.

îi întâlnim în localitatea Palota, 439. Față de perioada dinainte de război, numărul germanilor din Bihor a scăzut. Acest lucru s-a datorat emigrării unei părți din minerii germani, care locuiau în localitățile Derna, Budoii, Cuzap și Popești.

Deși erau înregistrați la rubrica „alții“, etnia slovacilor din Bihor întrecea ca număr etnia germană. Statistica Prefecturii județului pe notariate și localități din 1921 arată că numărul slovacilor era de 8.953, reprezentând aproximativ 2% din populația județului. Cei mai mulți (4.077) trăiau în așezări din plasa Marghita (Sacalasa-1.053, Budoii-968, Borumlaca-601, Huta-586, Vârzar-334, Socet-290), urmată de plasele Aleșd (3.045, cei mai mulți în localitățile Borod-1.780 și Peștiș-1.066), Salonta (1.036, localitatea cu cei mai mulți slovaci, 1.000, fiind Bicaciu) și Sălard (673, din care cei mai mulți, 538, locuiau în Fegernic). Slovaci mai puteau fi întâlniți în plasele Tileagd (57), Beiuș (40), Săcuieni (15), Tinca (8) și Centrală (2). Prezența slovacilor în Bihor era legată de exploatarea miniere (Borod, Budoii) și forestiere, ori de prelucrarea sticlei (Socet-Pădurea Neagră).

În anul 1921, numărul rromilor/țiganelor din Bihor era de 3.881 (cca 0,9% din totalul populației). Cei mai mulți (774) trăiau în plasa Beiuș (200 în Beiuș, 185 în Budureasa, 96 în Meziad, 87 în Șoimi), urmată de plasele Săcuieni (595, cei mai mulți în localitățile Săcuieni-280 și Diosig-160), Salonta (536, din care în Salonta 319 și în Ciumeghiu 48), Valea lui Mihai (381, localitățile cu cei mai mulți țigani fiind Pișcolt-162, Valea lui Mihai-60 și Sălacea-58) și Tinca (333). În număr ceva mai mic, puteau fi întâlniți și în plasele Tileagd (268), Aleșd (256), Marghita (243), Sălard (225), Beliu (156) și Centrală (112). Recensământul din 1930 i-a înregistrat, pentru prima oară între etnii, pe țigani. La nivelul județului existau 6.006 (1,2% din totalul populației), din care 860 locuiau în mediul urban (571 în Oradea și 289 în Salonta), iar 5.146 în mediul rural. Dintre localitățile județului cu număr mai mare de țigani amintim: Săcuieni (270), Tinca (180), Diosig (161), Tămașda (141), Talpoș (128), Marghita (94). Dacă anterior cei mai mulți țigani s-au declarat vorbitori de limbă maghiară, în perioada interbelică ponderea lor a crescut considerabil prin autoidentificare ca neam.

Componența etnică și demografică a orașului Oradea și județului Bihor, depărtarea de București și vecinătatea cu Ungaria, care a reprezentat o tentație și un suport pentru maghiarii și evreii de aici, și-au pus pregnant amprenta asupra vieții politice bihorene din perioada interbelică. După Unire, maghiarii din Oradea și Bihor n-au luat parte la viața politică, iar puținii care au făcut-o, au fost divizați în organizații și grupări cu principii politice diferite¹. După anii „rezistenței pasive“, în 1922, a luat ființă *Organizația Partidului Maghiar* din Bihor. Aceasta a beneficiat de o bază social-politică relativ largă, cu puncte de sprijin în Oradea și în plasele Salonta, Marghita, Săcuieni și Sălard, dar a avut o orientare reacționară și șovină. Președintele acestei organizații a fost Eugen Kotzo, avocat și proprietar în Cadea, iar vicepreședinte Gustav Köver. Din conducerea organizației mai făceau parte: Ștefan Soos (funcționar), Coloman Thury (avocat), Carol Szabo (inginer), Emil Adorjan, Ioan Kocsan (avocat), Nicolae Csegledy

¹ Era de fapt consecința divizării maghiarilor din punct de vedere politic, în anii 1918-1921 aceștia înființând mai multe organizații și partide: *Partidul Poporului Maghiar* la Huedin, *Alianța Maghiară* la Cluj. La 12 februarie 1922 s-a format la Cluj *Partidul Național Maghiar*. Réka Horváth, „Schiza reprezentării politice a minorității maghiare din România între 1920-1940“, în *Cultură politică și comportament electoral în România în perioada democrației parlamentare (1866-1937)*, volum de studii editat de Sorin Radu, Editura Universității „Lucian Blaga“ din Sibiu, p. 256-257.

(ziarist), Gh. Peredy (ziarist), Eugen Kruger (avocat), Adalbert Konrad (medic), Adalbert Kellen (bancher). Intransigența și șovinismul grupului Kotzo-Köver, va provoca o periculoasă divergență între români și maghiari în Oradea. De acest lucru și-au dat seama la timp marea majoritate a membrilor organizației, care se vor grupa în jurul lui Carol Szabo și Emil Adorjan, ce se pronunțau pentru o atitudine mai moderată, mai conciliantă, în raport cu românii.

Organizația Sionistă din Bihor, filială a Uniunii Evreilor din România, iar mai târziu a Partidului Evreesc, a luat ființă în anul 1923, avându-și suportul în relativ numeroasa populație evreiască din Oradea, încadrată însă și în partidul maghiar și în cele muncitorești. Deși, ca orientare generală, organizația sionistă a secondat-o pe cea maghiară, ea a avut totuși o atitudine mai realistă și mai pragmatică. Președintele organizației a fost medicul Ignatz Markovics, alături de care, la conducerea acesteia, s-au aflat: Emil Bardos (avocat), Samuil Nusbaum, Tivadar Fischer și alții.

Muncitorimea maghiară și evreiască din Oradea a fost reprezentată de două organizații cu principii și orientări politice diferite. *Organizația Partidului Social-Democrat* reprezenta gruparea muncitorilor sindicalizați, membrii ai Uniunii Sindicatelor din România. Președintele organizației a fost Emil Böszörményi, iar din conducerea acesteia mai făceau parte: Ludovik Jordaky, Ștefan Raffay, Alexandru Bartalis, Francisc Ujhelyi, Adalbert Ehrenfeld, Pavel Buciuman, Ioan Pelle, I. Hubschenberger, Ludovic Lenkey, Iosif Lisztes. *Blocul Muncitoresc*, organizație comunistă cu activitate legală, avea în fruntea sa pe avocatul Eugen Rozvany. Între liderii organizației se numărau: Alexandru Sznkovits, Alexandru Ullman, Eugen Kovacs, Nicolae Gyarmati, Ladislau Șandor, Francisc David, Armin Reder, Iosif Borși, toți membri ai Sindicatului comunist ilegal. Bucurându-se de sprijinul drojdiei societății orădene, destul de numeroasă, mai cu seamă în anii crizei economice, Blocul Muncitoresc a reprezentat un factor de care a trebuit să se țină seama în viața politică locală, dar un element de dezordine, cu principii antistatale, antiromânești și prosovietice¹.

Locuitorii maghiari și evrei s-au împăcat, dar nu s-au resemnat ușor cu noua situație de după 1918. Protestul lor față de noile realități create de Conferința de Pace de la Paris, s-a manifestat printr-o atitudine pasivă politică. Trecând apoi la ofensivă, ei au căutat să se folosească de avantajul oferit de disproporția de populație realizată forțat în municipiul Oradea în favoarea lor de regimul trecut, pentru a acapara structurile de putere locale și a prezenta Oradea în exterior ca pe un oraș maghiar, care pe nedrept fusese atribuit României.

O caracteristică a vieții politice bihorene a constituit-o atitudinea oscilantă, conjuncturală a organizației Partidului Maghiar, secondată aproape întotdeauna de organizația sionistă, iar uneori și de cea a Partidului Social-Democrat. În spectrul politic bihorean, opțiunea acestora a putut înclina balanța în favoarea uneia sau alteia din grupările politice locale.

La primele alegeri generale de după constituirea statului național unitar român, cele din noiembrie 1919 și respectiv, iunie 1920, maghiarii din Bihor, și în genere din Transilvania, au optat pentru pasivitate politică. Câțiva au candidat ca independenți, în circumscripții electorale cu populație preponderent maghiară, reușind să învingă pe

¹ I. Zainea, *Spectrul politic bihorean în primul deceniu al perioadei interbelice (1919-1930)*, în „Crisia”, Oradea, XXVIII, 1998, p. 91-94.

candidații organizației P.N.R., singurul partid care și-a făcut campanie electorală și a depus liste de candidați în noiembrie 1919¹. La Săcuieni, spre exemplu, a candidat contele Nesselrode Karoly, care a reușit să-l învingă pe Gheorghe Pop, aflat pe lista P.N.R. Și la Salonta a fost o luptă strânsă între Nicolae Roxin (P.N.R.) și contracandidatul său independent Koos Mozes. Alegerile din iunie 1920 au pus față în față organizația P.N.R. și cea a Partidului Poporului, de puțină vreme înființată în Bihor, aliată cu liberalii, care încă nu-și constituiseră organizație. Candidații Partidului Național au învins în două din cele zece circumscripții electorale, la Tinca și Salonta, în celelalte victoria a revenit candidaților Partidului Poporului.

Liderii și presa maghiară au susținut Partidului Poporului și pe Octavian Goga, candidat din partea acestuia în circumscripția Oradea. Comentând eșecul Partidului Național în alegerile din circumscripțiile Transilvaniei², cu deosebire cel al lui Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop, la Radna, respectiv Pâncota, din județul Arad, presa maghiară din Oradea aprecia că faptul se datora, în primul rând, politicii șovine, anti-maghiare, a partidului, în general, a celor doi în special³. A răspuns acestor calomnii președintele organizației P.N.R. Bihor, Aurel Lazăr, atent la comentariile presei maghiare. În numărul din 8 iunie 1920 al ziarului *Nagyvarad*, acesta publică un articol în care își exprimă regretul că în presa maghiară a fost pornită o campanie dură, fără menajamente, împotriva P.N.R., cu deosebire împotriva conducerii partidului și a fostului guvern. Nu se arată surprins de poziția presei maghiare de a susține – mai ales în județul Bihor – pe reprezentanții partidului generalului Averescu, dar considera această atitudine ca fiind greșită și tendențioasă. Condamnând ideile/atitudinile șovine, arătându-se convins că împreună, români și minoritari, vor putea găsi calea pentru o înțelegere corectă, cinstită, într-o democrație adevărată, Aurel Lazăr își exprimă dezamăgirea pentru faptul că liderii populației maghiare continuau să nu recunoască consecințele războiului și refuzau să se integreze în noua lor patrie. „Găsesc ciudată – scria el – opinia presei maghiare, care afirmă că deputații noi aleși nu reprezintă interesele maghiarimii. Oare de la cine a învățat presa maghiară acest lucru? Populația maghiară nu trăiește, după părerea sa, în România Mare? și acum încă stă în contradicție cu ideile Statului Român? Nici acum nu consideră sediul Parlamentului la București? Interesele Statului Român nu sunt comune cu interesele populației maghiare de cetățenie română? Regret acest punct de vedere”⁴. Același ziar publică și replica presei maghiare, în care se arată că atitudinea acesteia nu se datorează dorinței de a fi pe placul guvernului și că nu ea, presa maghiară, a influențat poziția politică a lui Goga, care „arată mai multă înțelegere față de problemele populației maghiare”, chiar și în situația că era „doar o tactică politică” din partea acestuia. Mimând a fi „adeptii unei administrații democratice” și „a unei colaborări politice” între români și maghiari, considerând a exprima punctul de vedere al etniei maghiare, cel puțin din zonă, în răspuns se afirma: „Sincer vorbind, noi mai repede am fi fost de acord cu Maniu, Goldiș, Vaida, Lazăr, Vlad, pentru ca ei să creeze în Ardeal stări ideale și să instaureze o politică națională

¹ Idem, *Refacerea organizației Partidului Național Român din Bihor și participarea acesteia la alegerile parlamentare din anul 1919*, în „Analele Universității din Oradea”, Istorie – Arheologie, tom VIII-IX, 1998-1999, p. 112.

² Din cele 53 de circumscripții ale Transilvaniei, P.N.R. a câștigat doar în 26. *Patria* (Cluj), 1920, nr. 119, p. 1.

³ *Nagyvarad* (Oradea), 1920, nr. 60, p. 1-2.

⁴ Idem, 1920, nr. 62, p. 3.

liberală, să nu se repete greșelile făcute de Banffy Dezso, în timpul căruia conducerea a fost autocrată“.

Divizați încă politic, pentru alegerile din martie 1922, maghiarii au depus candidaturi doar în câteva circumscripții electorale bihorene. La Oradea a candidat Ioan Kocsan, care retrăgându-se, a fost înlocuit cu Iosif Willer, profesor în Lugoj, la Sălard Eugen Kotzo, la Marghita Sudi Tibor, iar la Tileagd Kothelyi Zoltan¹. Liste cu candidați au depus organizațiile Partidului Liberal, Partidului Național și Partidului Poporului. Manipulând și profitând de lipsa de unitate a opoziției, liberalii au condus alegerile cu toată eficiența unui partid aflat la putere. Procedura cea mai utilizată a fost respingerea candidaților opoziției. În Bihor, tipic rămâne cazul de la Sălard, unde candida prefectul Sever Andru, liberal și unde președintele comisiei electorale, Teodor Zigre, a respins pe toți ceilalți contracandidați ai acestuia, Grigore Egri, Petru Vuruclas, Gavril Oros și Eugen Kotzo, pe motiv că nici unul nu avea depus certificatul de moralitate².

Pentru alegerile comunale din anul 1926, în județ s-au format două grupări: „Opoziția Unită“, alcătuită din organizațiile Partidului Național, Partidului Țărănesc, Partidului Poporului, Blocul Muncitoresc, Organizația Sionistă, meseriașii și comercianții independenți. Organizația Partidului Maghiar și cea a Partidului Social-Democrat, au încheiat cartel electoral cu organizația Partidului Liberal. Pe lista de candidați a „Opoziției Unite“ figurau 5 reprezentanți ai organizației Partidului Național, 3 din partea organizației Partidului Poporului, 3 din cea a Partidului Țărănesc, 10 din partea Blocului Muncitoresc, 4 din partea Organizației Sioniste și 5 comercianți, industriași și meseriași independenți. Cealaltă listă, a cartelului alcătuit din organizațiile liberală, maghiară și social-democrată, cuprindea 10 candidați liberali, 18 aparținând Partidului Maghiar și 2 organizației Partidului Social-Democrat. (listele nominale în anexa 3)

Alegerile s-au soldat cu victoria opoziției. În Oradea, din totalul celor 9.235 de voturi exprimate, „Opoziția Unită“ a primit 4.560, iar lista cartelului liberalo-maghiar 4.402. La insistențele generalului Traian Moșoiu, șeful organizației liberale bihorene, Ministerul de Interne a anulat alegerile din Oradea, cerând refacerea acestora. Rezultatul noului scrutin a confirmat succesul opoziției, care a obținut de această dată o victorie mai categorică. Din cele 9.076 de voturi exprimate, „Opoziția“ a primit 5.316, în timp ce lista maghiaro-liberală numai 3.441, fiind respinse 68 de voturi, iar 58 anulate³.

Pentru alegerile generale parlamentare din 1926, în virtutea „pactului de la Ciucea“, organizația maghiară și organizația sionistă din Bihor au depus candidaturi pe lista cu deputați și senatori a organizației Partidului Poporului. Organizația Partidului Liberal, precum și cele ale Partidului Social Democrat, Blocului Muncitoresc și Liga Antisemită au depus liste separate de candidați. Din cauza neînțelegerilor privind alcătuirea unei liste comune, pactul dintre naționali și țărăniști nu s-a realizat în județ, fiecare organizație depunând listă separată de candidați.

Campania electorală s-a caracterizat printr-o suită de violențe. La adăpostul stării de asediu și cenzurii, sub oblăduirea prefectului Iosif Iacob, membru al organizației Partidului Poporului, a fost utilizat întreg arsenalul de mijloace, de la interzicerea

¹ *Tribuna* (Oradea), 1922, nr. 29, p. 1.

² I. Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) – viața și activitatea*, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 209.

³ Idem, *Alegerile parlamentare și comunale din 1926. Greșeala Comisiei Electorale Centrale privind alegerile din Bihor*, în „Analele Universității din Oradea“, Științe Politice, tom I, 2002, p. 46.

adunărilor electorale ale opoziției și suspendarea organelor sale de presă, la intimidarea candidaților opoziției și încercarea de a influența rezultatul votului împiedicând o parte a electoratului fie să-și ridice buletinele de vot, fie chiar să voteze. Deși pe țară alegerile au fost câștigate de Partidul Poporului, aliat cu Partidul Maghiar și Partidul German, Bihorul a făcut încă o dată dovada atașamentului său față de politica Partidului Național. Organizația de aici a câștigat detașat alegerile pentru Camera Deputaților. La Senat, victoria a revenit organizației Partidului Poporului, care a obținut 19.438 de voturi, urmată de organizația Partidului Național cu 14.537 de voturi, Liga Antisemită cu 1.229 voturi și organizația Partidului Liberal cu 887 voturi¹.

Campania electorală în vederea alegerilor din 1927 a fost tensionată, deoarece liberalii urmăreau nu doar să obțină o majoritate substanțială, dar voiau totodată marginalizarea partidelor ce se pronunțau în favoarea fostului moștenitor al tronului exilat în Franța. Principalul adversar al Partidului Liberal a fost Partidul Național Țărănesc, pentru prima dată participant în această formulă la o campanie electorală. Liste cu candidați în județ, dar numai pentru Camera Deputaților, au mai depus organizațiile Partidului Maghiar, Partidului Social Democrat și Blocul Muncitoresc.

În urma scrutinului, din totalul celor 66.465 de voturi exprimate, organizația Partidului Liberal a primit 29.765, reprezentând 45,6%. Organizația Partidului Național Țărănesc s-a plasat pe locul al doilea, cu 19.242 voturi, reprezentând 29,1%. Au urmat, în ordine, organizația Partidului Maghiar, cu 8.541 voturi (12,1%), Blocul Muncitoresc, cu 5.203 voturi (7,3%) și social-democrații cu 2.214 voturi (5,1%). Din nouă mandate de deputați, câte fuseseră repartizate județului Bihor, opt au revenit organizației liberale și doar unu celei național-țărăniste².

Pentru alegerile din 1928, organizația național-țărănistă din Bihor a încheiat cartel electoral cu organizația Partidului Social Democrat și cu cea Sionistă, cărora le-a cedat câte un loc pe lista sa de deputați. Cea dintâi a desemnat drept candidat pe Iosif Jumanca, iar cea de-a doua pe Tivadar Fischer³. Gruparea a obținut un succes categoric. Din cele 83.578 de voturi exprimate de electorat, aceasta a primit 54.451, reprezentând 62,2%, fiind urmată de organizația Partidului Maghiar, cu 16.155 de voturi (19,2%) și Blocul Muncitoresc cu 7.332 voturi (8,7%). Restul voturilor au revenit organizațiilor Partidului Liberal (1.575), Partidului Țărănesc-lupist (1.562) și Partidului Poporului (1.397), un număr de 1.120 de voturi fiind anulate, iar 630 respinse⁴.

Pentru alegerile județene din anul 1930, în Bihor au fost depuse trei liste de candidați, din partea organizațiilor Partidului Național Țărănesc aliat cu organizația Partidului Maghiar, Partidului Liberal și Partidului Țărănesc-lupist. Pe listele pentru alegerile județene figurau 114.265 de alegători înscriși, din care au votat 70.042, adică 68,27%. Din numărul total al voturilor, lista comună P.N.Ț. – P.M. a primit 60.266 (77,2%), cea a Partidului Liberal 8.487 (10,8%), iar cea a Partidului Țărănesc-lupist 5.552 (7%). Un număr de 3.743 de voturi au fost anulate, iar 1.562 neexprimate⁵.

¹ *Ibidem*, p. 48.

² *Idem*, *Constituirea organizației național-țărăniste din Bihor și participarea acesteia la alegerile parlamentare din iulie 1927*, în „Analele Universității din Oradea”, Istorie-Arheologie, tom VIII-IX, 1998-1999, p. 128.

³ *Tribuna*, 1928, nr. 51, p. 3.

⁴ *Monitorul Oficial*, nr. 2, 6 ianuarie 1929, p. 16.

⁵ I. Zainea, *Alegerile locale din 1930. Cazul județului Bihor*, în „Analele Universității din Oradea”, Istorie-Arheologie, tom X, 2000, p. 120.

Alegerile comunale din același an, desfășurate eșalonat, pe grupe de sate, în intervalul 16 februarie-2 martie, la care au luat parte și organizațiile Partidului Social Democrat și Blocul Muncitoresc, s-au soldat cu următorul rezultat: din cele 416 posturi de primar, Partidul Maghiar a câștigat 11, de viceprimar 10 și 135 de consilier, dintr-un total de 3.556; Blocul Muncitoresc a primit 5 locuri de primar, 5 de viceprimar și 37 de consilier, iar Partidul Social Democrat 11 locuri de consilier. Restul au revenit organizațiilor P.N.Țărănesc (primari-396, viceprimari-396, consilieri-3.329), P. Liberal (primari-3, viceprimari-4, consilieri-132) și P. Țărănesc – lupist (primari-1, viceprimari-1, consilieri-12).

În comunele urbane ale județului, alegerile au fost fixate pentru 14 martie în municipiul Oradea și 16 martie în orașele Beiuș și Salonta. Un cartel electoral s-a realizat între organizațiile Partidului Maghiar, Partidului Social Democrat, Organizația Sionistă și Partidul Național Țărănesc. Alte două liste de candidați au fost depuse de Blocul Cetățenesc, grupare înființată în 1929 de liberalii dizidenți, și Blocul Muncitoresc. Pe listele electorale ale municipiului figurau 18.853 alegători, din care și-au exprimat votul 10.016, adică 53,1%. Lista cartelată a primit 5.935 de voturi, adică 59,4% din total, și 24 de mandate în Consiliu, Blocul Muncitoresc 2.390 de voturi (25,9%) și 8 mandate, iar Blocul Cetățenesc, care n-a obținut nici un mandat, a primit 1.120 de voturi (11,2%)¹.

În orașele Beiuș și Salonta, alegerile au fost câștigate tot de alianța electorală. La Beiuș, au depus liste de candidați național-țărăniștii, liberalii și Blocul Cetățenesc. La Salonta s-au depus patru liste: organizația maghiară aliată cu național-țărăniștii, Blocul Muncitoresc, Blocul Cetățenesc și liberalii aliați cu dizidenții maghiari. Din cei 4.517 alegători înscriși și-au exprimat votul 3.034. Lista maghiaro-național-țărănistă a primit 1.428 voturi și 10 mandate în Consiliul comunal, Blocul Muncitoresc 1.121 de voturi și 8 mandate, liberalii împreună cu dizidenții maghiari 318, iar Blocul Cetățenesc 167.

Pentru alegerile parlamentare din iunie 1931, în județul Bihor au depus liste 10 organizații și anume: Uniunea Națională, Partidul Național Țărănesc, Partidul Maghiar, Blocul Muncitoresc, Partidul Țărănesc – dr. N. Lupu, P.N.L.– Gh. Brătianu, Partidul Evreesc, Partidul Poporului, L.A.N.C. și Partidul Social Democrat. Dacă e să dăm crezare ziarului *Tribuna*, alegerile au fost „sângeroase“, fiind însoțite de „arestări, bătăi, sechestrări, oprirea cetățenilor de la vot și tot ce mintea diabolică a d-lui Argetoianu a putut inventa“². Inspectorul general Nicolau, venit special de la București pentru alegeri, s-a așezat în fruntea Prefecturii. Abia după alegeri a fost instalat un prefect în persoana lui Gh. Ghica, fost președinte al Camerei de Agricultură a județului Bihor.

S-a prezentat la urne un număr de 75.542 de alegători. Pe locul întâi, cu cele mai multe voturi, 23.145, reprezentând 30,5%, s-a situat Uniunea Națională. Pe locurile următoare s-au situat, în ordine, P.N.Ț. cu 15.402 voturi (20,4%), Partidul Maghiar cu 12.562 voturi (16,5%), Blocul Muncitoresc cu 9.077 voturi (12,7%), Partidul Țărănesc-dr. N. Lupu cu 4.610 voturi (6,17%), P.N.L.-Gh. Brătianu cu 3.417 voturi (4,53%), Partidul Evreesc cu 2.575 voturi (3,47%), Partidul Poporului cu 2.275 voturi (3%), P.S.D. cu 1.618 voturi (2,13%) și L.A.N.C. cu 861 de voturi (1,3%)³. (Cum s-a votat în principalele localități se poate vedea în anexa 4).

¹ *Ibidem*, p. 122.

² *Tribuna*, 1931, nr. 22-23, p. 3.

³ *Nagyváradí Napló* (Oradea), 1931, nr. 121, p. 1.

Partidul de guvernământ a câștigat la Aleșd, Beiuș, Cefa, Ceica, Marghita, Tinca, Tileagd și s-a clasat pe locul doi la Săcuieni, Vașcău și Ștei. Partidul Maghiar a câștigat la Oradea, Biharea, Sălard și Secuieni, clasându-se pe locul doi la Salonta, Marghita și Tinca. P.N.Ț. a avut cel mai bun electorat la Beliu, Vașcău și Ștei, situându-se pe locul doi la Cefa și Ceica și pe trei la Tinca și Tileagd. Un electorat numeros a avut Blocul Muncitoresc, care s-a situat în frunte la Salonta, pe locul secund la Oradea, Aleșd, Beiuș, Biharea, Sălard și pe locul trei la Marghita. Partidul Evreesc a primit cele mai multe voturi la Oradea și Săcuieni, în ambele locuri plasându-se pe poziția a treia.

Campania electorală pentru alegerile parlamentare din vara anului 1932, a constituit un nou prilej de confruntare între partidele politice. Deși lupta politică a fost intensă, campania s-a desfășurat fără incidente majore. Rezultatul alegerilor consemna o largă dispersare a voturilor, nu mai puțin de 12 liste, întrunind 16 formațiuni, obținând peste 2% din totalul voturilor¹.

În județul Bihor, situația se prezintă oarecum asemănător. Aici au depus liste de candidați 12 formațiuni politice: P.N.Ț., P.N.L.-I.Gh. Duca, P.N.L.-Gh. Brătianu, P. Poporului, P. Țărănesc-dr. Lupu, P.N. Creștin-O. Goga, Uniunea Națională- N. Iorga, P. Maghiar, L.A.N.C., P.S.D., P. Evreesc, Liga Agrariană și P. Conservator. S-au prezentat la urne 72.383 de alegători. Voturile au fost împărțite astfel: P.N.Ț. a primit cele mai multe, 32.214, adică 44,6% și a ocupat primul loc; pe locurile următoare s-au clasat P. Maghiar cu 10.983 voturi (15,17%), P.N.L.-Duca cu 7.174 voturi (9,9%), P. Țărănesc-Lupu cu 5.764 voturi (7,95%), Partidul Național Creștin-Goga cu 2.327 voturi (3,21%), Uniunea Națională-Iorga cu 3.744 voturi (5,17%), Liga Agrariană cu 2.260 voturi (3,12%), P. Evreesc cu 2.083 voturi (2,87%), P.N.L.-Gh. Brătianu cu 1.760 voturi (2,43%), P.S.D. cu 1.687 voturi (2,33%), P. Conservator cu 1.389 voturi (3,12%); pe ultimele locuri, la egalitate de voturi 499 (0,68%), s-au situat P. Poporului și L.A.N.C.².

În Oradea, din totalul celor 7.772 de alegători înscriși și-au exprimat votul 7.167 (92,3%). Cele mai multe voturi, 3.191, au fost în favoarea P. Maghiar; pe următoarele locuri s-au clasat P.N.Ț. (1.074 voturi), P. Evreesc (972), P.N.L.-Duca (514), P.S.D. (325), Liga Agrariană (217), P. Poporului (170), P. Conservator (168), P.N.L.-Gh. Brătianu (149), P.N. Creștin (143), P. Țărănesc-Lupu (113), L.A.N.C. (53) și Uniunea Națională-Iorga (50)³. În afară de Oradea, Partidul Maghiar a mai câștigat la Salonta,

¹ Partidul Național Țărănesc a câștigat cu 40,3% din total, cu numai 0,3% mai mult decât procentul minim necesar pentru a beneficia de prima majoritară. Pe locurile următoare s-au situat, în ordine, Partidul Național Liberal cu 13,63%, Partidul Național Liberal-Gheorghe Brătianu (6,53%), Partidul Țărănesc-dr. Nicolae Lupu (5,72%), L.A.N.C. (5,32%), Partidul Maghiar (4,75%), Partidul Național Agrar (3,64%), Partidul Social Democrat (3,38%), Gruparea Corneliu Zelea Codreanu (2,37%), Uniunea Națională (2,28%), Partidul Evreesc (2,26%) și Partidul Poporului (2,16%). Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 175.

² *Nagyváradí Napló*, nr. 162, 19 iulie 1932, p. 1.

³ În celelalte localități importante ale județului s-a votat după cum urmează: Salonta: P.N.Ț. 364 voturi, P.L.-Gh. Brătianu 98, P.L.-Duca 340, P.Ț.-Lupu 78, U.N.-Iorga 33, P.S.D. 73, P. Poporului 23, L.A.N.C. 55, P.N. Creștin 117, P. Evreesc 89, P. Maghiar 1.048, Liga Agrariană 22 și P. Conservator 93; Beiuș, în aceeași ordine, 834, 10, 207, 70, 7, 37, 5, 6,-, 44, 421, 3, 43; Cefa-546, 206, 394, 100, 112, 73, 15, 13, 31, 13, 29, 23, 12; Tileagd-884, 17, 139, 128, 176, 42, 4, 7, 58, 51, 428, 25, 69; Tinca – 295, 36, 124, 230, 188, 36, 8, 11, 30, 52, 383, 117, 27; Sălard – 227, 71, 67, 117, 52, 41, 10, 27, 34, 37, 451, 30, 77; Marghita – 211, 16, 28, 80, 76, 104, 1, 11, 26, 25, 81, 91, 28; Ștei – 1 337, 4, 53, 263, 31, -, 9, 48, 54, 7, 19, 6, 5; Biharea – 439, 68, 122, 74, 22, 116, 17, 10, 77, 10, 503, 13, 195; Săcuieni – 166, 9, 144, -, 71, 20, 7, 32, 4, 62, 612, 1, 69; Vașcău – 1 669, 16, 29, 114, 7, 3, 1, 88, 42, 4, 26, 3, 10.

Sălard, Tinca, Biharea și Săcuieni, plasându-se pe locul doi la Beiuș și Tileagd; la Marghita a obținut locul patru, la Cefa și Vașcău locul șase, iar la Ștei locul șapte, primind în total 4.001 voturi. Partidul Evreesc s-a plasat pe locul cinci la Beiuș, șase la Săcuieni, șapte la Salonta și Tinca, opt la Tileagd, nouă la Sălard, Ștei și Vașcău, 10 la Marghita, 11 la Cefa și 12 la Biharea, obținând un total de 394 voturi; P.S.D. a ocupat locul doi la Marghita, cinci la Cefa și Biharea, șapte la Beiuș, opt la Tinca, Sălard și Săcuieni, nouă la Salonta și Tileagd, 11 la Vașcău, primind în total 545 de voturi.

Pentru alegerile parlamentare din decembrie 1933, în Bihor, după instalarea ca prefect a avocatului liberal Picu Băncilă, s-au depus 13 liste de candidaturi: P.N.L. (Duca), P.N.Ț., P.N.L. (Gh. Brătianu), P. Maghiar, P.N. Agrar, P. Radical Țărănesc, P.Ț.-dr. N. Lupu, P. Țărănesc Independent, P.S.D., Garda de Fier, P. Evreesc, P. Poporul și Uniunea Agrară. Capi de listă erau, în ordine, Tiberiu Moșoiu, Gh. Crișan, N. Zigre, Ferinand Hegedus, Aurel Popa, Alex. Mateescu, Apostol Zamfir, Dănilă Vereș, Emil Boszormenyi, N. Constantinescu, Iosif Fischer, Ioan Pop și Emil Grigorescu¹.

Alegerile au lăsat senzația că nu urnele decid, ci Bucureștiul. De aici lipsa de interes și slaba participare, cu atât mai mult cu cât victoria partidului de guvernământ era clară. Și-au exprimat votul 71.835 alegători, opțiunea acestora ducând la următoarea repartitie: liberalii duciști-35.139, național-țărăniștii-12.745, liberalii georgiști-1.905, P. Maghiar-7.604, P.N.Agrar-2.754, P.Ț.Radical-1.461, P.Ț. Lupu-5.389, P.S.D.-737, evreii-1.538, averescanii-504, iar gruparea Argetoianu-716².

Campania electorală pentru alegerile din decembrie 1937, ultimele din perioada interbelică, a fost una dintre cele mai dramatice. Primele care au depus în județ liste cu candidați au fost organizațiile P.N.L. și P.N.Ț.. Prima listă avea în frunte pe Traian Moșoiu, iar cea de-a doua pe Teodor Roxin³. La începutul lunii decembrie au fost depuse noi liste ale grupărilor politice bihorene. Lista organizației Partidului Țărănesc-Radical avea în frunte pe avocatul Nicolae Holescu din București, noul președinte al organizației din Bihor, cea a P.N.L.-Gh. Brătianu pe Nicolae Zigre, a P. N. Creștin pe profesorul universitar George Bota, iar cea a P.S.D. pe avocatul Emil Boszormenyi⁴.

Pentru a trezi interesul maselor de alegători și a le câștiga voturile, organizațiile politice au desfășurat o intensă activitate. Echipele de propagandă ale organizației P.N.L. au cutreierat comunele județului, ținând adunări populare la Marghita, Borod, Tinca, Salonta, Cefa, Oșorhei. Organizația Partidului Maghiar a ținut o mare adunare în sala Cercului catolic din Oradea la care au participat 400 de alegători. Au rostit cuvântări Markovits Mano, președintele organizației și Ștefan Soos, care a subliniat importanța istorică pe care o au alegerile din 20 decembrie și necesitatea unității celor „180.000 de maghiari din județ”⁵ pentru a trimite cel puțin trei reprezentanți în parlament, iar astfel interesele maghiarimii să nu aibă de suferit.

La alegeri au participat 11 organizații politice. S-au prezentat la urne 85.340 de alegători, dar din numărul total de voturi 1.324 au fost anulate. Din cele rămase, P.N.L. a obținut 33.858, P.N.Ț. 17.761, Totul pentru Țară 12.210, P. Maghiar 8.160, P. Evreesc

¹ *Gazeta de Vest* (Oradea), 1933, nr. 1111, p. 5; Idem, 1933, nr. 1126, p. 7.

² Idem, 1933, nr. 1136, p. 1.

³ *Noua Gazetă de Vest* (Oradea), 1937, nr. 477, p. 3.

⁴ Idem, 1937, nr. 482, p. 1; idem, 1937, nr. 487, p. 4.

⁵ Cifra este incorectă, la recensământul din 1930 fiind înregistrați în județ 152.942 maghiari.

2.894, P.Ț. Radical 2.736, P. Agrar 1.932, P.L.-Gh. Brătianu 1.609, P.N. Creștin 1.490, ultimele locuri fiind ocupate de P. Poporului (896 voturi) și P.S.D. (470 voturi)¹. În Oradea au fost opt secții de votare, la care s-au prezentat 7.597 de votanți. Pe locul întâi a ieșit P. Maghiar cu 2.261 de voturi, urmat de P.N.L. cu 1.366, P. Evreesc cu 1.362, P.N.Ț. 1.288, Total pentru Țară 537, P.S.D. 192, P.N.Creștin 90, P.Ț.Radical 83, P.Agrar 70, P.L.-Gh. Brătianu 52 și P. Poporului cu 35 de voturi².

ANEXE

Anexa 1. Situația demografică și etnică la 1921, în cele 13 plase ale județului Bihor

Plasa	Total	Maghiari	Evrei	Germani	Alții (slovaci și romi)	Români
Aleșd	50.265	5.155	1.305	170	3.525	40.110
Beiuș	48.341	6.848	833	55	250	40.355
Beliu	18.733	792	163	54	28	17.696
Cefa	14.953	1.180	87	5	570	13.111
Ceica	31.397	963	319	30	7	30.078
Centrală	51.651	23.215	893	655	375	26.513
Marghita	40.554	16.207	2.639	176	4.206	17.326
Valea lui Mihai	25.478	16.529	1.984	44	125	6.796
Săcuieni	22.344	19.453	904	7	87	1.788
Sălard	24.344	12.504	428	56	198	11.158
Salonta	33.689	21.053	864	47	89	11.636
Tinca	23.547	7.721	469	19	51	23.547
Vășcău	28.148	491	280	68	53	22.276

Anexa 2. Structura pe etnii și medii a populației județului Bihor în anul 1930

Etnia	Numărul	%	Rural	%	Urban	%
Români	314 109	61,6	287 062	70,4	27 047	26,4
Maghiari	152 942	30	96 924	23,8	56 018	54,8
Evrei	21 982	4,3	6 251	1,5	15 731	15,4
Germani	2 288	0,4	1 268	0,3	1 020	1
Total	510 318		408 041		102 277	

Distribuția pe etnii a locuitorilor din mediul rural în plasele județului

Plasa	Total	Români	Maghiari	Evrei	Germani
Aleșd	43 146	34 326	3 434	947	67
Beiuș	47 234	40 689	5 896	153	10

¹ *Napló* (Oradea), 1937, 22 decembrie, p. 9.

² *Idem*, 1937, 23 decembrie, p. 5.

Plasa	Total	Români	Maghiari	Evrei	Germani
Beliu	20 135	19 181	588	133	25
Centrală	49 538	27 730	20 291	371	650
Ceica	31 760	30 340	876	262	15
Marghita	43 314	19 999	15 020	2 233	280
Salonta	29 811	21 231	7 447	88	26
Săcuieni	23 882	3 221	17 618	892	59
Sălard	22 477	8 854	12 532	278	41
Tileagd	31 689	24 256	6 134	425	23
Tinca	35 326	27 508	6 675	346	21
Vaşcău	30 429	20 727	423	123	51

Repartiția etnică a populației din mediul urban, în anul 1930, în județul Bihor

Etnia	Oradea	Beiuș	Salonta
Români	22 412	2 574	2 061
Maghiari	42 630	1 121	12 287
Evrei	14 764	462	505
Germani	927	37	56
Țigani	571	-	-
Total	82 687	4 293	15 297

3. Listele complete cu candidații pentru alegerile comunale din 1926

Nr. crt.	Opoziția unită			Cartelul liberalo-maghiar		
	Candidatul	Profesia	Partidul	Candidatul	Profesia	Partidul
1	Dr. Aurel Lazăr	avocat	P.N.	Dr. Coriolan Bucico	primar	P.L.
2	Dr. Eugen Rozvan	avocat	B.M.	Dr. Ioan Kocsan	avocat	P.M.
3	Dr. Gh. Popa	notar	P.Pop.	Iosif Moscovici	fabricant	P.M.
4	Anastasie Mavrodin	prof.	P.Ț.	Dr.Dumitru Mangra	avocat	P.L.
5	Dr. Emeric Bardoș	avocat	P.Sion.	Dr. Koloman Thury	avocat	P.M.
6	Ludovic Cseller	mecanic	B.M.	Dr. Ștefan Soos	funcționar	P.M.
7	B. Spitzer	comer.	indep.	Dr. Nicolae Zigre	avocat	P.L.
8	Dr. Dem. Kiss	senator	P.N.	Armin Flegman	comer.	P.M.
9	Alex. Stern	comer.	indep.	Dr. Vasile Chirvai	deputat	P.L.
10	Nic. Niculescu	tipograf	B.M.	Dr. Carol Szabo	industriaș	P.M.
11	R. Koszeghy	ind.	indep.	Andrei Altnoder	inginer	P.M.
12	Dr. N. Turla	avocat	P.Pop.	Dr. Sever Andru	avocat	P.L.
13	Dr. Grigore Egri	avocat	P.N.	Alexandru Monus	meseriaș	P.M.
14	Ioan Ciordaș	muncitor	B.M.	Gheorghe Peredy	ziarist	P.M.
15	Dr. Gh. Șimonca	avocat	P.Ț.	Samuil Nussbaum	rentier	P.M.
16	Fritz Gembacz	fimplar	B.M.	Dr. Ion Băncilă	avocat	P.L.
17	Carol Balla	muncitor	B.M.	Dr. Ioan Fried	avocat	P.M.
18	M. Schlinger	tipograf	B.M.	Iosif Nyul	tinichigiu	P.S.D
19	Dr. Sever Erdely	avocat	P.N.	Dr. Justin Ardelean	avocat	P.L.
20	Ludovic Sandor	muncitor	P.M.	Dr.Adalbert Konrad	medic	P.M.
21	Andrei Crăciun	prof.	P.Ț.	Adalbert Stern	industriaș	P.M.
22	Dr. Ioan Șandor	medic	B.M.	Iacob Dancea	comer.	P.L.
23	Dr. Virgil Ciacian	avocat	P.Pop.	Adalbert Kellen	bancher	P.M.
24	Dr. IgnatzMarcovici	medic	P.Sio.	Dr. Eugen Kruger	avocat	P.M.

Nr. crt.	Opoziția unită			Cartelul liberalo-maghiar		
	Candidatul	Profesia	Partidul	Candidatul	Profesia	Partidul
25	Dr. Edmund Varadi	avocat	P.Sio.	Teodor Papudoff	bancher	P.L.
26	Iosif Pogan	prof.	P.N.	Adalbert Robitsek	măcelar	P.M.
27	Alex. Wasserstrom	fabricant	P.Sio.	Alex. Manning	bărbier	P.M.
28	F. Bartha	muncitor	B.M.	Ioan Crăciun	gospodar	P.L.
29	Alex. Hartmann	fabricant	indep.	Lazăr Leitner	comer.	P.M.
30	Alex. Sonnenvirth	comer.	indep.	Iosif Barcsa	metalurg.	P.S.D
	Supleanți			Supleanți		
1	I. Hubschenberger	tipograf	B.M.	Pavel Budai	comer.	P.L.
2	Dr. Gh. Bancu	avocat	P.N.	Geza Szilagyi	giuvaergiu	P.M.
3	Zoltan Leitner	comer.	indep.	Emeric Cziller	comer.	P.M.
4	Ioan Costea	plugar	P.Ț.	Țintescu Ștefan	măcelar	P.L.
5	Ludovic Almasi	mecanic	B.M.	Rudolf Lebovics	croitor	P.M.
6	Aladar Grunner	moșier	indep.	Adalbert Kemeny	inginer	P.M.
7	Adalbert Feuerstein	meseriaș	indep.	Georgescu Ioan	măcelar	P.L.
8	Iosif Bulbuca	meseriaș	indep.	Petru Hațegan		P.L.
9	Ernest Izsak	comer.	indep.	Alex. Bihari	comer.	P.M.
10	Emeric Nagy	meseriaș	indep.	Ladislau Devald	meseriaș	P.M.

4. Rezultatul alegerilor din 1931

Sectiunea	UN	PP	PNT	PNL	BM	PEv	PM	PT	LANC	PSD
Oradea	576	162	217	408	2257	1512	3091	83	88	258
Salonta	251	56	57	131	1014	79	367	19	37	10
Beiuș	346	26	227	18	189	81	84	74	44	13
Aleșd	473	247	173	98	471	86	188	75	18	20
Beliu	619	125	838	90	12	17	55	168	15	10
Biharea	136	44	23	57	343	43	516	26	6	25
Cefa	627	26	403	219	200	18	60	95	14	34
Ceica	602	21	546	76	122	29	59	196	16	17
Marghita	640	47	233	75	371	191	383	60	26	126
Săcuieni	680	70	24	36	62	101	1040	9	10	31
Tinca	619	33	262	78	343	64	507	136	27	35
Vaşcău	305	43	1317	29	15	7	29	210	35	12
Țibleagd	1379	165	205	237	63	22	184	79	22	29
Sălard	336	29	138	147	404	48	418	50	10	29
Ștei	180	7	1468	16	17	5	9	156	9	10

Politica statelor balcanice față de minoritățile naționale în deceniile interbelice – o lege a talionului

Sime PIROTICI

Keywords: minority rights, Balkan states, the Serbian Banat, discrimination against minorities, Komitadjis, assimilation.

Abstract

Politics of the Balkan States against National Minorities during Interwar Decades – a Law of Retaliation

The setup of Europe according to the principle of national states post-1918 proved to be a formula that was not generating stability. In the interwar decades, there were reasons for which national issues did not recede, but intensified in all places, which was contributive to the climate of distrust amongst states. Notably, the management of minorities in key countries was fuelling mutual suspicion. It was current practice in the interwar Balkans to demand that neighbouring states observe the rights of minorities whilst the states in question themselves were breaking them blatantly. A number of figures and diplomatic reports uncover the situation of minorities in Epirus, the Banat, Kosovo, Macedonia, as well as the manner in which the states were wielding policies relative to assimilation or shift in ethnical status in these regions.

Ca procesualitate istorică în Europa, putem aprecia că problema națională se desfășoară la cotele de intensitate maximă pe intervalul unui secol și jumătate, secolul XIX în întregime și prima jumătate a secolului XX. După această dată, corespunzând aproximativ cu sfârșitul războiului mondial, ea pare să se liniștească în nucleele ei inițiale din Occident, dar rămâne să reverbereze, pe alocuri dureros, în cercurile periferice ale sistemului european. În acest interval de mai bine de un secol și jumătate ideea națională nu a evoluat uniform. Având ca rampă de lansare Revoluția Franceză, ea a dispus, intrinsec, de un uriaș potențial exploziv și s-a constituit într-unul din principalii factori care au demolat vechea ordine europeană pentru a o modela pe cea prezentă. Privind din perspectiva ideii naționale, punctul de balans între vechea și noua ordine este, desigur, sfârșitul primului război mondial, momentul în care ea este recunoscută oficial în calitatea ei de principiu ordonator.

Distingem, astfel, două intervale mari: I. de la Revoluția Franceză la sfârșitul primului război mondial (1789-1918) și II. de la sfârșitul primului război mondial la sfârșitul celui de al doilea (1918-1945). În primul interval mare, mai putem distinge două secundare: I.1. de la Revoluția Franceză până la 1848 (este intervalul în care, ca efect al războaielor napoleonene, ideea națională se generalizează și cucerește conti-

nentul pe urmele bocancilor soldaților francezi); I.2, de la 1848 până la 1918 (este intervalul în care ideea națională tinde spre împlinire, ceea ce se traduce concret într-o presiune spre înlocuirea formulilor: formula statului imperial urma a fi substituită de cea a statului național). În 1918 acest lucru se realizează, imperiile își pierd prestigiul și credibilitatea, se prăbușesc și în locul lor se naște o nouă Europă, cu o nouă ordine care are la bază statul națiune. Începe astfel, intervalul II, de la 1918 la 1945, care dezamăgește profund.

Scurt și violent, înșelând speranțele că o Europă a națiunilor satisfăcute ar putea crea stabilitate, intervalul interbelic a pus în evidență că Europa statelor naționale conținea un potențial de agresivitate mai mare decât cel al imperiilor și, în orice caz, mai greu de gestionat. Vreme de secole ordinea europeană fusese gestionată de câteva state și imperii mature, care civilizaseră conflictele ritualizându-le, stabilind reguli ale jocului și sfârșind prin a crea un principiu de echilibru („concertul european“). După 1918 aceste câștiguri se pierd în fața turbulențelor create de noile state edificate pe principiul ideii naționale. Granițele sunt acum mult mai numeroase și pretutindeni traversează populații pe care, inevitabil, le împart de-o parte și de alta creând dispute și generalizând nemulțumiri. Întrucât guvernele folosiseră naționalismul ca ideologie mobilizatoare în timpul războiului, la sfârșitul acestuia Europa dispunea de mase umane hipersensibilizate la mesajul de tip naționalist și de aceea ușor manipulabile prin aceste metode.

După 1918, tentația guvernelor de a folosi naționalismul a continuat să rămână irepresibilă din mai multe motive. Pretutindeni guvernele se confruntau cu mari dificultăți pe de-o parte fiind forțate să facă față unor mase devenite active în urma votului universal, pe de alta trebuind să constate că, într-un continent ruinat, în afară de reforme agrare, – pe care le fac –, nu au resurse cu care să poată potoli aceste mase excitate. Prosperitatea cu care le-ar fi putut adormi nu era disponibilă, aceea câtă existase în la *belle époque* fusese înghițită de război, iar o alta nouă nu se putea naște într-un continent în care noile state naționale erau nerăbdătoare să-și manifeste suveranitatea și înțelegeau s-o facă în primul rând segmentând vechile circuite comerciale realizate de imperii. Ele ridicau acum stăvilarele politicilor protecționiste.

Cum se poate governa când masele sunt excitate și nu pot fi nici plătite, nici adormite și mai ales când, peste toate, din est răzvălește mesajul comunist care pleda maselor un activism împins până la răsturnarea guvernării? Ei bine, guvernele au fost tentate să facă singurul lucru care le mai rămânea: să devieze spre exterior energia negativă a maselor. Acolo trebuiau găsiți neapărat dușmani naționali și ținte naționale de atins. Dacă n-ar fi fost, dușmanii ar fi trebuit inventați, dar în condițiile Europei ei se iveau natural sau din nătângie și nu rămânea decât să fie excitați. Toate părțile realizau un profit din excitarea naționalismului. Spre exemplu, în plan vizibil, guvernele de la Belgrad și Budapesta se priveau pe sub sprâncenele încruntate, dar, în plan invizibil, ambele părți culegeau avantajele acestei atitudini, la fel ca doi boxeri care, lovindu-se, concomitent se sprijină. Ambele găseau în adversitatea celuilalt mesajele prin care reclamau solidaritatea cetățenilor în jurul guvernului. Și în afară de aceasta, nimic din ce oferea epoca nu putea combate mai eficient comunismul internaționalist decât naționalismul.

Așa se explică un fenomen aparent paradoxal și anume de ce ideea națională, care, după ce a devenit principiul organizator al continentului, ar fi trebuit să evolueze ușor spre ieșirea din actualitate, cunoaște, dimpotrivă, abia după 1918, faza sa cea mai acută. Diferitele naționalisme erau exacerbate la cote atât de înalte încât deveneau aberante și

erau împinse în patologic. După ce de-a lungul secolului XIX ideea națională se împletise cel mai adesea cu valorile pozitive ale culturii și politicii, în prima jumătate a secolului XX ea este deformată și tinde să devină aproape pretutindeni un monopol al curentelor cultural-politice exclusiviste și reacționare.

Întregul continent se resimte. Dar în măsuri diferite. În est și sud-est situația atinge gradul cel mai înalt de complexitate. În cele ce urmează vom încerca să evidențiem câteva trăsături ale comportamentului statelor din Balcani.

*

Orice cercetare asupra acestei probleme trebuie să avertizeze asupra relativității statisticilor și a precauției cu care trebuie interpretată fiecare cifră în contextul Balcanilor. Statisticile sunt nerealiste din mai multe motive: Întâi de toate este vorba de subiectivitatea interesată a părților, dar, pe lângă aceasta, se adaugă metodologia deficitară și defecțiunile aparatului birocratic caracteristic unor state insuficient modernizate. Falsificările pot merge oricât de departe, de la exagerarea de câteva ori a unei cifre, până la negarea ei cu desăvârșire. Iată, ales la întâmplare, un exemplu referitor la disputa greco-albaneză. În Memorandumul elen adresat Conferinței de Pace (30 dec. 1918), se susținea că în Epirul de nord, aflat în Albania, sunt 120.000 de greci față de numai 80.000 de albanezi. Ceva mai târziu, în 1923, o comisie a Societății Națiunilor constata în Epirul de nord doar 40.000 de greci.¹ Ceea ce înseamnă că Memorandumul elen exagerase cu seninătate de trei ori ca să fie mai convingător. La rândul ei partea albaneză afirma, la fel de senin, că în partea ei, regiunea Korce, nu există picior de grec. Este doar un exemplu, dar arată elocvent cam ce înseamnă statistica în Balcani: o baghetă magică care creează sau desființează populații după interesul vrăjitorilor.

Când nu o făceau prin statistici, statele balcanice încercau să schimbe realitatea națională din interior prin diferite politici. Acestea trezeau reacțiile vecinilor care recurgeau la contramăsuri după legea talionului și loveau fiecare în minoritatea pe care o avea la dispoziție. Exemple clare de mentalitate a talionului găsim în politica școlară și privind cultele. Un protocol semnat la 28 mai 1920 între Grecia și Albania prevedea libertatea de funcționare a școlilor și bisericilor grecești. Când s-a pus problema intrării Albaniei în Societatea Națiunilor (2 oct. 1921), statul albanez s-a angajat să garanteze tuturor minorităților etnice, lingvistice și religioase drepturi egale cu cetățenii albanezi. În anii care au urmat Albania a apreciat că Iugoslavia și Grecia discriminează minoritatea albaneză și a răspuns conform legii talionului. La 12 aprilie 1933 parlamentul a modificat constituția astfel încât educația primară să nu poată fi obținută decât în școli de stat. Au fost închise școlile grecești, sârbe, italiene, românești, americane.

Astfel, discriminarea, uneori inexistentă, mai ales sub dominația fostului Imperiu otoman care se dovedise relativ tolerant, devenea o realitate abia după încetarea acestei dominații. Regiuni pestrice în care conviețuirea unor naționalități diferite fusese cândva posibilă, deveneau teatru discriminărilor abia în epoca statelor naționale.

La măsurile luate de Tirana, guvernul grec care avea nevoie de prestigiu în fața propriilor cetățeni, a reacționat fericit că i se ivea prilejul să se dovedească eroinic cu un adversar minuscul ca Albania. În consecință a agitat puternic opinia publică ca să adune capital de încredere. Presată, Tirana a făcut o concesie la jumătate admitând ca limba

¹ N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Thessaloniki, 1978, *apud* Kopi Kycyku, *Istoria Albaniei*, Editua Corint, București 2002, p. 95.

albaneză să poată fi învățată în Epirul de nord, dar numai cu profesori numiți de stat. În tot acest timp, Atena, care se agita pentru drepturile conaționalilor ei din Turcia și din alte părți, ducea o politică de forță față de Tirana și nu a tolerat în teritoriul ei nici o școală în care să fie învățată limba albaneză.¹ Pentru a completa tabloul, mai trebuie adăugat că în timpul schimbului de populație cu Turcia, Grecia a profitat pentru a transfera, în chip de turci, și un număr de albanezi.

A pretinde statelor vecine să respecte drepturile minorităților în timp ce tu însuși le încalci flagrant, era o regulă în Balcanii interbelice. Evident că, în această situație, ceea ce hotăra cât și cum se aplicau aceste drepturi era doar puterea care stătea în spatele statelor pivot. Exemplul de mai sus dovedește grăitor că în cazurile când statul pivot era considerat slab, cum era cazul celui albanez, vecinii nu-l iertau. Tocmai fiindcă erau slabe, statele balcanice nu iertau vecinilor slăbiciunea.

Un exemplu și mai concludent al talionului îl oferă relațiile sârbo-albaneze și celebra problemă a Kosovo. Există o lungă istorie a loviturilor pe care și le aplică cele două părți. Putem să începem de la sfârșitul războaielor balcanice când Serbia a anexat această provincie. Faptul a fost primit cu neplăcere de majoritatea populației care era, și pe atunci, albaneză. Efectul talionului s-a văzut în 1915, când s-a produs exodul armatei sârbe spre mare: albanezii au atacat-o mărindu-i calvarul. Dar la sfârșitul războiului Serbia s-a întors victorioasă și i-a făcut pe adversari, inclusiv pe kosovari, să simtă acest lucru. Atunci, la 7 martie 1919, delegația albaneză a cerut la Conferința de la Paris să se facă un plebiscit sub control SUA în regiunile cu populație albaneză din afara frontierelor, ceea ce însemna în primul rând Kosovo. Peste câteva zile și-a susținut solicitarea argumentând că autoritățile sârbe au dezlănțuit represiunea în teritoriu. Evident, reprezentanții Serbiei au negat. Dar comisia anglo-americană trimisă în anchetă a confirmat atrocitățile: 30.000 de albanezi fuseseră uciși și multe grupuri se refugiaseră în Albania.² La rândul lor albanezii kosovari au răspuns inspirându-se din acțiunile comitagiilor macedoneni cărora le-au urmat exemplul. În anii următori în regiunea de graniță era o atmosferă de război nedeclarat. Fiecare parte aplica legea talionului, dar asimetric, după puterile de care dispunea.

Este elocvent un discurs ținut în Skupștina iugoslavă, la 7 iunie 1923, de ministrul de externe sârb, Momcilo Nincici. Făcând un expozeu al politicii externe, acesta se referea la problema albaneză într-un fel care nu mai lasă loc pentru dubii, așa că îl vom cita. După ce arăta mai întâi că s-au făcut progrese în negocierile cu partea albaneză și că problema granițelor dintre cele două state era în ansamblu rezolvată, ministrul de externe iugoslav aborda problema bandelor de comitagii albanezi. „Există o bandă de 500 m. de fiecare parte a frontierei care așteaptă plantarea în această vară a stâlpilor de frontieră“. Dar n-au dispărut elementele care nu se pot obișnui cu o frontieră fixă și o stare de lucruri stabilită. Atunci când sunt în conflict cu legile dintr-o parte, ele se deplasează în cealaltă și încearcă de aici să acționeze contra securității patriei lor. *Numărul nesupușilor este important mai ales în Albania de Nord* (observăm că se recunoaște dimensiunile exodului, nu mai este vorba doar de niște „elemente“ s.n. și n.n. – S.P.) unde ei găsesc un teren propice pentru a-și pregăti incursiunile pe teritoriul nostru datorită situației

¹ Constantin Iordan, *Minorități etnice în sud-estul european după Primul Război Mondial. Dimensiunile unei probleme europene*, Editura „Curtea Veche“, București, 2002, p. 35.

² Constantin Iordan, *op. cit.*, p. 35.

generale și în special grație acelorora dintre conaționali lor care *au trecut anterior* (adică în urma persecuțiilor anterioare, s.n. și n.n.) și care ocupă posturi importante în serviciul frontierei, în administrație și chiar în parlamentul din Tirana. Aceste elemente prezintă pericolul de a deveni un fel de *macedoneni albanezi* (adică comitagii, n.a. – S.P.), cu toate inconvenientele care decurg de aici, atât pentru ordinea interioară din Albania, cât și pentru raporturile noastre de la popor la popor. De altfel *școala e aceeași* (s.n. – S.P.) căci relațiile lor intime cu șefii organizației macedonene Protogherov și Todor Alexandrov sunt stabilite fără dubii [...] Există indivizi și grupuri care și în timpul războiului și după își schimbă continuu domiciliul având în vedere că dreptul de opțiune nu este aplicabil Albaniei căci această țară nu este recunoscută cu ocazia semnării tratatului care reglementează această problemă.¹

Războiul nedeclarat de la graniță a trezit discuții la Societatea Națiunilor, dar nimic mai mult, la vremea respectivă Serbia fiind tot atât de răsfățată de Occident pe cât a fost de condamnată după 1990. În ce o privește, Serbia (și ne exprimăm așa deoarece politica Iugoslaviei era de fapt a Serbiei) a exploatat fără menajamente capitalul de toleranță pe care i-l acorda Parisul și Londra. Ca urmare a adoptat o politică de forță și aroganță, comportându-se ca o mare putere la scară balcanică. În această situație, nici vorbă nu putea să fie de o reală protecție a minorităților.

Și fiindcă am văzut-o în raporturile ei cu Albania, cel mai neputincios dintre statele balcanice, metodologic ar fi corect s-o vedem și în raporturile ei cu România care, cu excepția Iugoslaviei înseși, era cel mai mare dintre statele zonei. În această privință, aprioric, așteptările noastre ar fi ca față de minoritatea română atitudinea să fie net diferită având în vedere multitudinea elementelor recente care legau cele două state: alianță în al doilea război balcanic, pacea de la București care fusese gestionată de partea română într-un mod favorabil Serbiei, faptul că făcuseră războiul mondial în aceeași tabără, partajarea Banatului se încheiase până la urmă printr-un compromis, erau aliate în Mica Înțelegere, dinastiile se vor lega prin căsătorie ș.a.m.d. Și totuși minoritățile române de pe cuprinsul Iugoslaviei erau supuse aceluiași regim dur de asimilare.

Un raport din 1923 al reprezentantului nostru la Belgrad, Th. G. Emandi, nu ne lasă cu nici o iluzie. Iată cum relatează acest fapt că, la alegerile din 18 martie 1923, românii bănățeni reușiseră să trimită un deputat în Skupștină: „... românii din Banatul serb au înțeles în fine că, *atitudinea protestatoare* de până acum nu poate să aducă nici un folos cauzei naționale și au decis să ia parte la alegerile generale ca supuși ai statului în care trăiesc. Cea dintâi mișcare a lor a fost să se adreseze partidului radical cu un program care conținea, *absolut numai punctele prevăzute în tratatul minorităților*, subordonând intrarea lor în partid aplicării acestui program. În afară de aceasta, ei cereau să li se libereze *casele rechiziționate acum în timp de pace* în folosul dobrovoștilor (veterani de război, coloniști aduși din Bosnia) și să li se lase măcar o porțiune din *pământurile confiscate* pe nedrept. În aceste chestiuni românii cereau un *tratament egal* cu ceilalți cetățeni ai statului. D-l Pașici a delegat pe D-l Nincici ca să negocieze cu românii, o numeroasă delegațiune de bănățeni, îmbrăcați în pitorescul lor costum românesc, în frunte cu D-l Ioan Jian (actualmente ales deputat) și frunțași din Alibunar s-a prezentat

¹ „AVALA“, Bulletin Politique, 8 Juin 1923; „Samuprava“ și „Pravda“ din 8 iun. 1923; Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Fd. 71 Iugoslavia, vol. 19, f. 47-48; pentru contextul politic vezi și Sime Piroctici, *Unitatea Iugoslaviei: realitate sau deziderat? (1918-1941)*, Editura Universității din București, 2005.

D-lui Nincici, care *abia i-a primit* declarându-le categoric că partidul radical nu poate primi în întregime programul românilor, în ceea ce privește cele două chestiuni puse de români în afară de program D-l Nincici a declarat că nici nu poate sta de vorbă asupra lor, deoarece privesc organizațiunea internă a statului.

După ruperea negocierilor cu radicalii, românii au primit oferta partidului democrat, care le dădea două locuri în cercul Alibunar-Panciova. Mai mult pentru chestiuni personale acordul nu s-a putut încheia. Într-un avânt admirabil de entuziasm, frunțașii români au pornit din comună în comună, ținând grandioase întruniri în care se desfășurau stindardele naționale românești și au pus bazele partidului național român, fixând lista compusă numai din candidați români. Rezultatul a fost că, cu toată *urgia electorală îndreptată contra listei românești*. D-l Ioan Jian a fost ales, iar pentru al doilea loc alegerea a fost protestată întrucât *falsificările au întrecut orice margine* și este multă probabilitate ca și acest al doilea loc va fi câștigat de candidatul român. Acest rezultat constituie un enorm succes pentru românii din Serbia căci este pentru *prima oară, când un român prezentându-se ca atare, este ales* și pune piciorul în parlamentul sârb. Nu am încă rezultatele complete din Macedonia și Timoc, dar sunt îndreptățit să cred că și în acele părți sunt români aleși. Prezența în parlament mai ales a românului din Banat, va deschide ochii celor din Timoc, care vor căuta să dobândească *drepturile, actualmente contestate* și care sunt garantate de toate tratatele în ființă (s.n. – S.P.).¹

Avem aici atestate multe elemente care caracterizau situația minorității române din Banat: faptul că s-au simțit discriminați încă de la început, că prima strategie de protest a fost să se abțină de la participarea la viața politică iugoslavă și abia apoi au înțeles că politicienilor sârbi nu le păsa de abținerea lor; faptul că erau discriminați în proprietatea lor (case rechiziționate, pământuri confiscate în întregime); faptul că programul lor nu depășea tratatul privind protecția minorităților și nu solicitau decât tratament egal. Este evidentă, mai ales, aroganța politicienilor sârbi, care-i trimit pe români de la unul la altul și îi expediază sub pretextul că solicitările lor afectează organizarea statului. În sfârșit, discriminarea în alegeri, „falsificarea întrecând orice margini“.

Anumite lucruri nu trebuie să ne surprindă. Statul iugoslav, și nu doar el, a practicat unele metode de intervenție în regiunile cu minorități importante în care încerca să schimbe realitatea etnică. Colonizarea a fost unul dintre ele și suportul material al acesteia l-a reprezentat reforma agrară. Fiindcă albanezii din Kosovo nu puteau fi colonizați în altă parte, statul a colonizat aici 14.000 de familii sârbe și muntenegrene care au fost împroprietărite cu 200.000 ha de teren arabil². La fel, în Banatul sârbesc au fost colonizați „dobrovolzii“ pomeniți în document. Această politică, care n-a fost doar a Belgradului, până la un punct poate fi înțeleasă. Discriminarea începe doar acolo unde începe și abuzul. Ce observăm în document este că românii acceptă situația de cetățeni ai noului stat și ceea ce reclamă este strict abuzul. Nu faptul că sunt expropriați, ci faptul că sunt expropriați total. Ceea ce solicită este doar egalitatea cu cetățenii sârbi. Observăm că, sub acest aspect, al garantării proprietății, minoritarii români, deși aveau în spate protecția României, un stat puternic în zonă, nu erau mai la adăpost decât cei albanezi.

¹ Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Fd. 71 Iugoslavia, vol. 19, Rap. lui Th.G. Emandi din 27 mar. 1923, f. 5.

² Constantin Iordan, *op. cit.*, p. 36.

Dintr-un raport al lui Jean Broșu, provenit de asemenea de la Legația Regală Română din Belgrad, reiese clar măsura scăzută în care conta protecția României, chiar și într-un moment mai tolerant, cum a fost cel al efemerului guvern format de Partidul Democrat condus de Liubomir Davidovici. „Cât ne privește pe noi, pe români, – scria Jean Broșu¹ – am impresiunea că nu am ieșit încă din faza neplăcută a promisiunilor și tergiversărilor, cu care ne tratase și obișnuise fostul Guvern radical. Regimul aplicat Românilor din Banat a rămas în general cam tot același, ca și până acum. Doar că numărul conflictelor de frontieră s'ar mai fi redus, în urma intervențiilor energice ce s'au făcut. În schimb, Sârbii continuă regimul de mizerii și de persecuțiuni mărunte observat și până acum în Banatul sârbesc. Tonul presei sârbești față de România, a rămas în general cam tot același ca și sub fostul regim, fără a întrebuița însă limbajul violent cu care eram obișnuiți în trecut.“

Așadar, la granița românească existau conflicte (chiar dacă mai puțin acute decât la cea albaneză), iar în interior vexațiuni ale minorității românești. Pe ansamblu, presa era fără rețineri ostilă României, chiar dacă aceasta era o țară aliată. Semnificativ este că tot ce obțin Bucureștii, într-un moment de efemeră toleranță și cu prețul unor proteste „energice“, era o probabilă scădere a conflictelor de frontieră și un ton mai potolit al presei. Atât. În concluzie, românii erau tratați ceva mai bine decât albanezii, dar nu cu mult.

În rest, guvernanții sârbi obișnuiau să scape cu „promisiuni și tergiversări“, după care își vedeau de treabă continuând aceeași politică opresivă și în forță.

Despre dubla măsură care caracteriza comportamentul liderilor sârbi iată, în relatarea aceluiași Jean Broșu, un dialog elocvent avut la Legația Belgiei cu un diplomat sârb, Panta Gavrilovici. Cei doi discutau despre problema școlilor și bisericilor minorității române. Această problemă făcea de multă vreme obiectul unor tratative între România și Iugoslavia, dar acordul care trebuia semnat era mereu amânat. „... mi-a declarat însă în schimb că au refuzat categoric cu toții să accepte soluțiunea ce se da de România problemei Românilor din Banat. «D-Voastră cereți vin roșu, și noi v-am oferit vin alb» observa la sfârșit Dl. Panta Gavrilovici. Am înțeles prea bine din cuvintele D-lui Gavrilovici, care actualmente a fost numit Ministru Plenipotențiar la Bruxelles, că toate promisiunile ce ne făcea în calitate oficioasă, erau neadevărate și lipsite de ori și ce urmă de sinceritate.“²

Cum rezultă de mai sus, minoritatea românească nu era mai la adăpost ca cea albaneză în ceea ce privește politica școlară a statului iugoslav. Iată pentru comparație câteva cifre privind minoritatea albaneză după care vom reveni la cea românească. Conform unei statistici din anul școlar 1935-1936, școlile primare din Kosovo aveau 24.914 elevi, dintre care numai 11.876 erau albanezi. Adică sensibil mai puțin de jumătate în condițiile în care populația regiunii era în proporție de aproximativ 70% albaneză. Învățământul superior era exclusiv în limba sârbo-croată, astfel că numai doi studenți erau albanezi. Populația albaneză era analfabetă în proporție de 90%. Bibliotecile publice nu aveau decât cărți în limba sârbo-croată.

¹ Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Fd. 71 Iugoslavia, vol. 19, Rap. lui Jean Broșu, dată ilizibilă, f. 186-187.

² *Ibidem*.

Să vedem și cum se prezentau lucrurile cu minoritatea română, de această dată din Macedonia. Datele sunt cu atât mai prețioase cu cât ele au fost foarte greu culese, curând după instalarea dictaturii, perioadă în care cenzura se înăsprise și din interiorul Macedoniei, împânzită de armată și jandarmi, nu mai răzbătea aproape nimic. Dar cancelarul Legației noastre din Belgrad, M. Petrașincu, și-a petrecut concediul în Macedonia unde se stabilise familia sa, un prilej bun pentru a culege informații credibile. A fost aproape o acțiune de spionaj, iar raportul, din motive de securitate, nu l-a elaborat decât la întoarcere. El nota că școlile românești, atât primare cât și secundare, erau închise în Macedonia sârbă și lipsa lor se resimțea dramatic. Fără aceste verigi esențiale se ajunsese la această dată, adică august 1929, ca foarte puțini tineri să mai frecventeze școala superioară de comerț a României din Salonic. „Macedonia sârbească – scria el – care în timpul turcilor trimitea anual la liceul român și la școala normală-profesională de fete din Bitolia circa 75 de elevi, astăzi la școala română din Salonic d’abia sunt 25 de elevi și eleve și aceasta de la 1920 încoace și pentru cele opt clase (4 secun. și 4 de comerț).”¹ Perspectiva era și mai sumbră, arată el mai departe, întrucât autoritățile sârbe duceau o politică de descurajare față de elevii care se încăpățâneau să urmeze o școală românească: le eliberau foarte greu pașapoarte pentru studii în străinătate, sau condiționau aceste pașapoarte de absolvirea cursului primar și a două clase de liceu sârbesc. Scopul era clar: acești șase ani de cultură sârbă zădărniceau continuarea (la o vârstă de 14 ani) la o școală românească. Astfel că este greu de apreciat dacă minoritatea românească stătea într-adevăr mai bine decât cea albaneză, etalonul nostru de oprire.

Procesul de deznaționalizare prin școală era, deci, o politică coerentă. Dar nu exclusiv prin școală și nu doar la adresa unor minorități, ci prin toate mijloacele de presiune și la adresa tuturor minorităților. Acestea, terorizate, reacționau după posibilități, adesea cu violență. În Macedonia, atmosfera devenise irespirabilă. Merită să rezumăm tabloul creat de cancelarul Legației noastre, cu atât mai mult cu cât surprinde și situația minorității bulgare, cea mai numeroasă din regiune.

Autoritățile sârbe făceau șicane populației în încercarea de a stăvili fenomenul comitagiilor bulgari și albanezi. Dar atentatele acestora continuau să se producă și poliția efectua percheziții repetate și pe scară largă. Erau posibile combinații și colaborări foarte ciudate cum ar fi, spre exemplu, cele între elemente considerate comuniste din zona Zagrebului și comitagiile bulgari din zona macedoneană Kumanovo. „Voevozi” ai comitagiilor bulgari ca Sandanov și Poporistov acționau de pe teritoriul Albaniei angrenând în bandele lor și comitagiile albanezi. Măsurile autorităților sârbe erau pe măsură: călătorii erau legitimați de 1-2 ori la fiecare sută de kilometri, gărilă și podurile erau păzite de jandarmi și soldați, calea ferată Belgrad-Niș-Skoplje-Ghevgheli avea câte un jandarm la fiecare kilometru. După instaurarea dictaturii, activitatea comitagiilor se întetise și își schimbase tactica. Comitagiile căutau să acționeze sub o firmă comunistă pentru ca acțiunile subversive să cadă în sarcina comuniștilor și Belgradul să nu poată reproșa nimic Bulgariei. Numeroasele minorități (bulgari, albanezi, turci, români etc.) continuau să nu fie recunoscute ca atare și se găseau în aceleași raporturi cu guvernării ca la sfârșitul războaielor balcanice: „neîncredere completă și reciprocă”, aprecia M. Petrașincu. Nu se recunoștea nici măcar masiva minoritate bulgară care, în cifrele

¹ Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Fd. 71 Iugoslavia, vol. 21, Rap. lui M. Petrașincu din 1 aug. 1929, f. 172-177.

oficiale, era considerată populație sârbă. „Față de mijloacele de teroare adoptate de Sârbi pentru deznaționalizarea minorităților, evident este că nimeni nu-și poate afirma fățiș naționalitatea sa, mai ales Bulgarii“, adăuga el. Turcii și albanezii erau pasivi, înspăimântați de ceea ce vedeau că pătesc bulgarii și liniștiți că datorită religiei diferite nu sunt amenințați de asimilare. Minoritatea românească, cea mai redusă din cele pomenite, cu o situație economică mai bună, alcătuită aproape în întregime din comercianți, mici proprietari și industriași, era, tocmai din cauza acestui profil economic, în cel mai mare pericol de a fi deznaționalizată. Faptul se datora, în aprecierea lui M. Petrașincu „contactului ei zilnic cu guvernării, prin diferitele subordonări atât din punct de vedere comercial și industrial cât și din acela al creditului de care au nevoie în viața lor economică, precum și din cauza multor alte avantajii cari oferă Statul prin diferitele lui întreprinderi.“¹

La acea dată, Petrașincu nota că erau câteva familii de păstori români care doreau să emigreze în România, iar în regiunea Știp erau șaptezeci de familii care erau pe punctul de a pleca în România. Motivul era că se nimerise să trăiască în regiunea de graniță unde erau expuși atât comitagiilor, cât și „puterelor“ sârbe care-i urmăreau pe aceștia.

Pe lângă sporirea acțiunilor de gherilă, instaurarea dictaturii a fost urmată și de apariția altor amenințări. La 12 iulie 1929, ziarul sofiot „Zaria“ publica o scrisoare² a bulgarilor macedoneni aflați în străinătate și grupați în Asociația Licențiaților Universităților străine. După ce se arăta că „Regele Alexandru este marele maestru al logei francmasonie sârbe, din Paris“, se continua cu o descriere a regimului de deznaționalizare pe care regele îl sprijină. I se atribuia responsabilitatea pentru Constituția de la Vidovdan, pentru relațiile dușmănoase dintre slavii de sud și era învinuit de aspirații la coroana Bizanțului și la gloria lui Ștefan Dușan. I se reamintea, apoi, că Macedonia a fost mormântul lui Dușan etc. I se cerea regelui: abandonarea dictaturii; restabilirea drepturilor poporului; convocarea unei adunări constituante federative care să reprezinte toate provinciile Iugoslaviei. În perioada de pregătire a Constituantei i se cerea: amnistierea tuturor delictelor politice începând din 1912; restituirea tuturor bisericilor, școlilor, și instituțiilor culturale bulgare către populația bulgară localnică; aplicarea corectă a tratatelor de pace în ceea ce privește drepturile minorităților; restabilirea tuturor drepturilor civile, politice și naționale; permisia generală pentru reîntoarcerea refugiaților pe la căminele lor. Finalul scrisorii constituia un avertisment care devenea aproape o amenințare.

Documentul pune bine în evidență identitatea minorității românești din Macedonia. Ea avea o situație economică superioară celorlalte minorități, nu reacționa prin violență și, spre deosebire de Banat, nu constituia ținta principală a persecuțiilor sârbe. Dar acest fapt nu se datora protecției statului pivot, România, care, am văzut, nu putea să facă mare lucru nici în politica școlară, ci faptului că aici minoritățile bulgară și albaneză atrăgeau asupra lor toată energia represivă a autorităților sârbe. O altă diferență notabilă este că în timp ce persecuțiile din Kosovo și Macedonia erau intenționate și urmăreau să determine astfel populația albaneză și bulgară să emigreze cât mai mult în statele pivot,

¹ *Ibidem*.

² Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Fd. 71 Iugoslavia, vol. 21, Rap. lui Gr. Bilciurescu din Sofia, 13 iul. 1929, f. 162 față-verso.

Albania și Bulgaria, populația românească se putea socoti fericită că nu primea astfel de „stimulente“. Ea emigra moderat din cauza climatului general de insecuritate.

Macedonia constituie un exemplu tragic de aplicare a legii talionului între cele trei state care și-o revendicau. Dacă păstrăm ca reper războaiele balcanice, constatăm, deja, că între cele trei state care își disputau Macedonia s-a creat reflexul talionului. După primul război Bulgaria a considerat că aliații ei, Serbia și Grecia, au înșelat-o punând-o în fața faptului împlinit, adică, profitând de faptul că armatele ei se aflau în Tracia orientală, Serbia și Grecia s-au înțeles în spatele ei, au ocupat Macedonia și au împărțit-o în avantajul lor. În replică, aplicând talionul, Bulgaria s-a înțeles în spatele lor cu Austro-Ungaria și le-a atacat prin surprindere. Fiind înfrântă, Macedonia a rămas mai departe Serbiei și Greciei în cea mai mare parte. Dar administrația sârbă nici nu apucase să se instaleze bine și să aplice la rândul ei talionul când, în 1915, Bulgaria a profitat de războiul mondial și a atacat din spate Serbia. A ținut sub ocupație Macedonia sârbească până la sfârșitul războiului și a declanșat acolo o serie de samavolnicii împotriva populației sârbe, firește, considerând că nu face decât să plătească niște polițe. După 1918, administrația sârbă s-a reîntors cu alt aplomb și hotărâtă să rezolve problema definitiv. Dar nu creând cetățeni satisfăcuți, ci înăbușind insatisfacțiile manifeste și asimilând tot ce se lăsa asimilat. Provincia era tratată ca o semicolonie și liderii sârbi o foloseau pentru a-și răsplăti clientela cu funcții în administrație. Nu e de mirare că, așa cum de altfel unii lideri recunoșteau, ca Liubomir Davidovici spre exemplu, Macedonia avea cea mai incompetentă și coruptă administrație. Totodată, dintre toate provinciile Iugoslaviei, Macedonia prezenta cea mai mare diversitate etnică și religioasă, un adevărat mozaic, în care bulgarii (adică macedonenii care se considerau bulgari) erau ciobul cel mai mare al mozaicului în timp ce sârbii autentici erau unul din cioburile mici. Belgradul a încercat să schimbe ponderea în stilul său. Din capul locului n-a existat intenția de a respecta protecția minorităților din tratate, iar la recensământul din 1921 macedonenii bulgari nu au fost considerați minoritate. Înarmat cu iugoslavismul și cu o teorie lingvistică după care limba slavă a macedonenilor ar fi un dialect al celei sârbo-croate, Belgradul i-a declarat pur și simplu sârbi, evitând să le afle părerea în vreun fel. Toate bune doar că așa-ziii „sârbi“, se considerau bulgari și declanșau lupte de guerilă împotriva autorităților sârbe. Macedonia a devenit, astfel, un ulcer permanent al Iugoslaviei.

Mai mult, în ciuda acestei situații, guvernării de la Belgrad trăiau un complex de superioritate și, fiind siguri de sprijinul internațional pe care-l aveau, se manifestau în politica externă cu aroganța unei mari puteri a zonei. După cum am văzut, România nu-i impresiona, în Albania s-au amestecat încercând chiar să impună o guvernare convenabilă lor, Bulgaria a fost tratată cu superioritate chiar în vremea lui Stamboliski care dorise o apropiere, iar în privința Greciei aveau chiar intenții expansioniste. Privirea le era mereu ațintită spre Salonic, un port care, sperau, le-ar fi deschis ieșire la o a doua mare. Așa se face că interesul pentru Salonic i-a făcut să descopere cu mult mai devreme metoda lui Hitler cu germanii sudeți. Pentru a acționa împotriva Atenei ar fi fost util s-o poată învinui că nu protejează minoritățile din partea ei de Macedonie, apoi să descopere existența unei minorități sârbe persecutată de Atena pentru care să protesteze la Societatea Națiunilor și oricând în arena internațională. După aceea Belgradul se putea prezenta ca salvator și putea interveni. Până la urmă din acest plan nu se va alege nimic, dar începuse să fie pus în aplicare. Un raport din 4 iunie 1925 al Legației noastre din

Atena semnala că sârbii declanșaseră o intensă propagandă în Macedonia greacă cu scopul de „a crea“ acolo o „minoritate sârbească“. Pentru asta minoritarii bulgari din județul Ianița erau povățuiți să nu emigreze și să se declare populație sârbă.¹ Ei urmau să fie calul troian. Altfel spus, Belgradul se pregătea să „protejeze“ în Macedonia greacă exact aceeași populație pe care o oprima în partea sa de Macedonie.

Nu vrem să sugerăm că instrumentarea minorităților ar fi fost monopolul Belgradului, practicile acestea sunt monedă curentă în Balcanii vremii. Fiecare stat are minorități provenite de la vecini și fiecare este convins că vecinii reclamă protecția lor numai pentru a-și găsi pretext să-i încalce suveranitatea. Suspiciunea în legătură cu minoritățile este generalizată. Chiar dacă într-o măsură diferită, în funcție de situația concretă, fiecare stat se consideră, deseori cu sinceritate, victima altora, și datorită acestui fapt adoptă la rândul-i politici care-i fac pe vecini suspicioși. Am insistat mai mult asupra Iugoslaviei datorită faptului că fiind statul cel mai mozaicat și mai megaloman din zonă, Iugoslavia devine foarte asemănătoare cu defuncta Austro-Ungarie și mai ales cu partea acesteia dominată de Ungaria. Aici apare cel mai bine în evidență potențialul agresiv al naționalismului și instrumentarea minorităților.

Rămâne să ne mai întrebăm dacă, măcar prin excepție, au existat și situații în care drepturile minorităților erau respectate. Răspunsul este afirmativ, dar numai cu precizarea că această situație s-a întâlnit rar, efemer și parțial. Explicația caracterului excepțional și efemer constă în aceea că observăm așa ceva doar la statele care se simt foarte slabe și vulnerabile, adică, efemer, în cazul Albaniei și, parțial, în cel al Bulgariei.

Statul albanez, mic, tânăr și nedezvoltat, nu era în situația de a putea sfida pe cineva și nici de a-și proteja minoritățile. Își concentra eforturile cu prioritate spre a-și salva suveranitatea proaspăt obținută, protejarea albanezilor din exterior fiind un obiectiv secundar, mereu sacrificat. Spre exemplu, nu putea protesta cu succes în capitalele vecine, Belgrad sau Atena, care îl priveau cu superioritate. Singurul loc în care putea s-o facă era la Societatea Națiunilor, dar aici protestele nu aveau mare efect în condițiile în care acest for era dominat de Anglia și Franța, apropiatele dușmanilor săi. De aceea, singura posibilitate rămasă a fost ca, în ce-l privește, să protejeze minoritățile din teritoriul său, în speranța că vecinii sârbi și greci se vor milostivi să răspundă la fel față de albanezii din teritoriul lor. Speranțe deșarte! Belgrad și Atena au perceput acest comportament ca un fel de tribut ce li s-ar cuveni și s-au comportat față de minoritatea albaneză așa cum am arătat mai sus. După aproximativ un deceniu, Albania a înțeles că nu poate aștepta reciprocitate și, așa cum am arătat la început, a aplicat talionul în politica școlară.

Statul bulgar a dovedit doar o toleranță parțială și din aceleași motive: slăbiciunea. După cele „două catastrofe naționale“ din 1913 și 1918, devenise un stat vulnerabil. Ce îi rămânea de făcut era să ceară la Societatea Națiunilor respectarea drepturilor minorităților prevăzute în tratate și să coordoneze pe cât se putea petițiile care, ca aceea amintită mai sus și publicată în „Zaria“, erau înaintate de aceste minorități în nume propriu. Pentru a avea credit s-o facă, statul bulgar a trebuit să recunoască minoritățile pe care el însuși le avea și să le acorde unele drepturi. Spre exemplu, a lăsat să existe presă în limbile acestor minorități. În schimb nu exista învățământ public minoritar.

¹ Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Fd. 71 Grecia, vol. 73, Rap. al Legației Regale Române din Atena, 4 iunie 1925, f. 272.

Școlile minoritare erau exclusiv private, dar cu dreptul de a primi și subvenții de la stat sau de la municipalități. Școlile grecești și românești erau întreținute de Atena și București.

*

Așa cum rezultă din toate aceste politici și din alte numeroase exemple care ar mai putea fi invocate, deceniile interbelice au dovedit că tinerele state balcanice nu erau capabile să gestioneze cu înțelepciune ceea ce moșteniseră de la statele imperiale. Reflexele lor sunt primitive și constau exclusiv în legea talionului și în recursul la forță, fie că forța se traducea în interior prin oprimarea și asimilarea minorităților, fie că se traducea în exterior prin alianțe în perspectiva războaielor viitoare. Comportamentele statelor din Balcanii vremii sunt caracterizate de un grad înalt de agresivitate refulată care așteaptă ocazia să defuleze.

Factorul ponderator a provenit o vreme, și nu se putea altfel, din exterior, fiind reprezentat de influența, oricât de contestabilă, a marilor puteri. Acestora le-a revenit un rol de ordonare și stabilitate în absența căruia ar fi izbucnit infernul. De aici inițiativa acestora de a institui protecția minorităților ca o completare absolut necesară la formula unei Europe a statelor naționale și, pe de altă parte, de a crea o instituție supranațională pentru gestionarea problemei, Societatea Națiunilor. Așadar, situația globală depindea în mod esențial de sistemul marilor puteri, de capacitatea lor de a institui sau nu o ordine stabilă și nonagresivă în Europa. Eșecul lor în această sarcină a condus la noua conflagrație mondială la sfârșitul căreia problema națională a trebuit reluată în alți termeni.

Politica statului sovietic și a Partidului Comunist de legiferare în teritoriile anexate în urma Pactului Ribbentrop-Molotov: cazul RSSM

Mariana ȚĂRANU

Keywords: MSSR, URSS, legislation in annexed territories, Ribbentrop-Molotov Treaty

Abstract

The Politics of the Soviet State and of the Communist Party in order to Legislate the Annexed Territories after the Ribbentrop-Molotov Treaty: MSSR case

In the summer of 1940 having the advantage of favorable international situation and by use of force, USSR attached to its territory a number of territories, including the Baltic countries and territories of East of the River Prut. Taking advantage of its military rule, the USSR annexed territories, creates republics, which in August are embedded in the USSR. The creating of MSSR was an illegitimate act. In legal terms we can not talk about entering the territory of East of the River Prut in the Soviet Union, because this issue has not been examined at least formally.

În momentul în care s-a declanșat cea de a Doua Conflagrație Mondială, în 1939, soarta teritoriului de la Est de Prut, deopotrivă cu cea a Statelor Baltice, fusese deja hotărâtă prin „Protocolul adițional secret“ al pactului de neagresiune sovieto-german semnat în anul 1939. I. Stalin, care deținea funcția de secretar-general al CC al PCUS¹, a întreprins acțiuni hotărâte în scopul legiferării noilor posesiuni teritoriale, atât în plan intern, cât și extern². În plan intern, se preconizau organizarea alegerilor locale care le-ar fi oferit legitimitate organelor administrative de ocupație.

Înglobarea teritoriilor de la Est de Prut în componența URSS. După cum ar fi fost firesc, evenimentele ar fi trebuit să se desfășoare în baza unui scenariu aproximativ: în condițiile prezenței armatei de ocupație, statul ocupant, adică URSS organizează alegeri la nivel local, iar membrii aleși, cu drept de mandatar din partea populației teritoriului răpit, cer înglobarea subiectului statal pe care îl reprezintă în componența statului mai mare. Acest scenariu a fost respectat în cazul Țărilor Baltice³. În luna următoare,

¹ Funcție deținută în perioada 3 aprilie 1922-5 martie 1953.

² Mai detaliat vezi: L.A. Bezâmenschii, *Sovetsko-ghermanschie dogovori 1939 g.: novâe dokumentî i starêe problemî*, în „Novaia i noveishaia istoria“, 1998, nr. 3, p. 3-26.

³ La 15 iunie 1940 URSS a invadat Lituania, iar la 6 iunie 1940 – Estonia și Letonia.

mai exact la 14-15 iulie 1940, guvernele prosovietice instaurate cu forța armelor au înscenat organizarea alegerilor locale, în timpul cărora prin fals și teroare candidații necomuniști au fost înfrânți. În nou-createle parlamente, comuniștii dețineau majoritatea și fără stânjeneală sau vreun obstacol promovau politica statului sovietic, ocupant.

Conform scenariului sovietic, întocmit cu rigurozitate din timp, în luna august la sesiunea ordinară a Sovietului Suprem a URSS noile teritorii anexate urmau să fie înglobate în componența statului sovietic. La sesiunea Sovietului Suprem a URSS din luna august 1940 a fost înscenat un spectacol josnic la care, chipurile, deputații baltici care ar fi reprezentat întreg poporul ar fi cerut înglobarea statelor ce le reprezintă în componența URSS. Conform scenariului, propunerea a fost acceptată și votată cu o unanimitate de voturi. Prezenți la sesiune, reprezentanții Statelor Baltice au fost tratați ca niște marionete prin intermediul cărora sovieticii au încercat să-și legitimizeze niște teritorii anexate, încălcând toate principiile dreptului internațional. Astfel, acestea au devenit parte componentă a URSS¹.

În ceea ce privește înglobarea teritoriilor de la Est de Prut în sistemul administrativ-sovietic, lucrurile au evoluat conform unui scenariu specific. În conformitate cu articolul al XIV-lea al Constituției sovietice din 1936, care era în vigoare la momentul semnării „Protocolului adițional secret“, parlamentul sovietic avea împuternicirea, inclusiv, de a include în componența URSS noi republici, depotrivă cu „crearea noilor regiuni sau ținuturi, precum și a republicilor autonome în componența republicilor unionale“², dar nicidecum crearea de noi republici. Ori, tocmai invers s-a procedat în cazul teritoriului de la Est de Prut.

La 10 iulie 1940, la Moscova a avut loc ședința comună a biroului politic al CC al PC(b.) din URSS și CCP din URSS la care s-a adoptat Hotărârea „Cu privire la reunirea populației moldovenești a Basarabiei cu populația moldovenească din RASSM“. Punctul trei al respectivei Hotărâri prevedea că organele de stat și de partid ale Ucrainei și RASSM urmează să pregătească documentele necesare³. Era absolut clar că se urmărea unirea unei părți a teritoriului Basarabiei cu o parte a RASSM pentru formarea RSSM. Aceasta în condițiile în care nu era elaborată o concepție clară referitoare la trasarea hotarelor.

Organul legislativ sovietic a proclamat constituirea RSSM la 2 august 1940 în baza hotărârii sesiunii a VII-a a Sovietului Suprem al URSS. Delegația Basarabiei și a Bucovinei de Nord, prezentă la ședință, a fost tratată în cel mai umilitor mod posibil, nici nu a fost admisă să participe la dezbaterile din cadrul sesiunii pe marginea problemei în cauză. Mai mult, nu i s-a permis să intre în sala de ședințe, adică în timp ce se decidea soarta pământului pe care formal îl reprezentau, a fost ținută în hol.

Statutul delegației moldovenești nu a fost definitivat până la sfârșit. Spre deosebire de delegația Seimului Lituaniei și Seimului Letoniei, precum și cea a Dumei de Stat a Estoniei, care reprezentau aleșii popoarelor baltice, delegația Basarabiei a sosit la sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem a URSS doar în calitate de invitat. Aceasta n-a avut dreptul să voteze, să propună ceva, ea a putut doar să roage, să dea asigurări că va lucra mai bine, că va contribui la consolidarea prieteniei poporului moldovenesc cu cel

¹ Subiectul este vast și necesită un studiu special.

² *Konstitutsii Soiuza SSR i Soiuznih Respublik*, Izd. „Vlasti Sovetov“, Moscova, 1937, str. 7.

³ Moraru Anton, *Istoria românilor: Basarabia și Transnistria*, Chișinău, 1993, p. 324-325.

rus. În viziunea reprezentanților Kremlinului, explicația e cât se poate de simplă: membrii delegației moldovenești nu fuseseră trecuți prin scrutin și nu dispuneau de dreptul de a reprezenta sau a decide în numele băștinașilor.

Analizând componența etnică a delegațiilor din partea Basarabiei și Bucovinei de Nord constatăm că: șapte din totalul acestora o constituiau moldovenii, 19-ucrainenii și rușii, 4-evrei și un ungar. Membrii delegației au fost însoțiți de trei persoane: I.G. Lâsenko, secretarul de propagandă al CC al PC (b.) din Ucraina, N.A. Șlâkari, membru al PC (b.) din URSS din 1939, șeful secției administrative a Prezidiului Sovietului Suprem al RASSM, B.S. Moliar, membru al PC (b.) din URSS, secretarul doi al comitetului județean Akerman al PC(b.) din Ucraina. Aceste persoane aveau misiunea de a caza delegația, de a o pregăti moral și politic, de a evita unele divergențe care ar fi putut să apară.

Conform scenariului întocmit din timp de Kremlin, în după-amiaza zilei de 2 august 1940, a fost chemată în sala de ședințe delegația Basarabiei și Bucovinei de Nord și înainte de a fi citită *Legea cu privire la crearea RSSM* acestora li s-a oferit dreptul la mulțumire. Cuvântările acestora au fost întocmite cu rigurozitate din timp și esența lor constă în a aduce laude guvernului sovietic. Primul a luat cuvântul T.A. Constantinov, președintele Consiliului Comisarilor Poporului al RSSM, deputat în Sovietul Suprem al URSS (circumscripția electorală Slobozia a RASSM). Acesta a făcut o caracteristică generală a istoriei poporului moldovenesc între anii 1918-1940, a arătat realizările acesteia și dificultățile¹.

Deși nefiind băștinaș², în cuvântarea sa, Zinaida Crăciunescu a vorbit în numele oamenilor muncii din Basarabia, referindu-se la soarta maselor truditoare în trecut și la

¹ *Formarea RSS Moldovenești și crearea Partidului Comunist al Moldovei, Culegere de documente*, Chișinău, 1986, p. 226.

² În istoriografia sovietică personalitatea Zinaidei Crăciunescu era tratată cu mult fast, atribuindu-se cele mai nobile calități. Studiile istorice apărute în perioada de după restructurarea gorbaciovistă, care tratează evenimentele la care a participat, Z. Crăciunescu, o califică pe aceasta ca fiind un exponent al etniei ruse, însă fără a aduce vreun argument convingător (vezi: „Tribuna”, 1990, nr.13, pag. 39; A. Moraru, *O „operațiune militară” necunoscută în Basarabia, 1940*, Chișinău, 1991, p. 179).

Arhiva Națională a Republicii Moldova păstrează un document ce ne va da răspuns la mai multe întrebări ce țin de activitatea partiinică a individei Z. Crăciunescu. Apelez la document: „La 24 iulie 1940 am fost repatriați din Cernăuți, agentul teatral Iancu Economu, concubina sa Zina Crăciunescu zisă Economu, sora ei Gherta Șrefănescu și jidanca Roza Feldman (dintr-un regiment de grăniceri din Constanța). Iancu Economu, locuia la Cernăuți pe strada Regina Maria /pasaj/ și tolera ca în casă la el să se țină adunări comuniste, să se facă spionaj și găzduia fără a anunța poliția pe toți curierii și agenții de spionaj care veneau la concubina sa Zina Crăciunescu și care-l plăteau numai să nu se amestece în acțiunile lor. Zina Crăciunescu, zisă Economu, originară din Mohiliov /Rusia/ fostă chelneriță la un restaurant din Chișinău, căsătorită și divorțată de plutonierul Crăciunescu, dat afară din armată pentru comunism, trăia în concubinaj de 18 ani cu Iancu Economu și în Cernăuți o făcea pe actriță, dar nu juca teatru, ci avea venituri din serviciul de spionaj bolșevic. Individa Zina Crăciunescu avea relații în Cernăuți cu toți jidanii pe care poliția îi bănuia că fac spionaj bolșevic și anume judanul Math de la cinematograful central, Wolf agent la bursa neagră din Cernăuți și alții. La Cernăuți, de peste 7 ani, avea amant pe judanul Max Brusdorf, conducătorul acțiunii de spionaj bolșevic și comuniam din București. Individa avea un limbaj telefonic și în fiecare seară vorbea la telefon cu Brusdorf din București. Lunar se mai ducea la București sau venea judanul la Cernăuți și-i dădea bani, instrucțiuni sau material de propagandă comunistă. Totdeauna când venea individa Z. Crăciunescu din București, veneau la ea jidanii Math și Wolf de unde ieșeau cu pachete, iar a doua zi se găseau manifeste comuniste prin oraș. Prin lunile ianuarie și februarie 1940, a venit la individa Z. Crăciunescu femeia de moravuri ușoare Anca Balaban fata codoașei

tendința de integrare în marea familie sovietică¹. La aceeași ședință a luat cuvântul și L.R. Cornieț, președintele Sovietului Comisarilor Poporului al RSSU, care a încercat să convingă audiența că între RSSM și RSSU nu există vreo neînțelegere referitoare la problema hotarelor². Prezența reprezentanților Basarabiei și Bucovinei de Nord, dar îndeosebi discursurile prezentate în sala Kremlinului, denotă situația umilitoare care i-a fost atribuită poporului român de către autoritățile sovietice.

Pare paradoxal faptul că, în condițiile în care statul sovietic dirija absolut toate sferile de activitate pe teritoriile ocupate la Est de Prut, nu au fost organizate alegeri locale. Ori, conducerea sovietică a avut suficient timp să realizeze și această activitate, îndeosebi că pseudoalegeri de acest gen deja fuseseră organizate în Țările Baltice.

Examinând acest subiect suntem nevoiți să punem în prim-plan rolul ce i s-a atribuit de la începuturi Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești care se constituie în 1924. Organizată pe teritoriul dintre Nistru și Bug această formațiune statală fusese cu greu tolerată de ucraineni, care vedeau în existența ei un atentat la propriul stat. Autoritățile centrale, obsedate de ideea declanșării revoluției mondiale, mai exact de exportul de revoluție, vedeau în RASSM un fel de cap de pod de extindere a sistemului sovietic dincolo de Nistru. Autoritățile instalate de ruși la Chișinău și cele din Kiev au avut o corespondență intensă, fiecare încercând să justifice o porțiune tot mai mare din teritoriul ocupat. În timpul discuțiilor se aduceau argumente de ordin economic, demografic, și oricât ar fi de paradoxal, și istoric. În cele din urmă, Moscova a ocupat poziția Kievului, justificând atribuirea acestuia a unor teritorii care niciodată nu au fost nici în componența statului ucrainean, nici locuite preponderent de ucraineni. Decizia Moscovei, din punctul ei de vedere, a avut un argument practic. Trecând partea de Nord a Bucovinei, la care se adaugă și Hotinul, în componența Ucrainei se răpeau regiunii ocupate munții, una dintre sursele ei economice fundamentale³. Procesul de „negociere“ a hotarelor dintre Chișinău și Kiev a durat până în octombrie 1940, când a fost adoptat decretul Sovietului Suprem al URSS cu privire la stabilirea hotarelor dintre RSSM și RSSU⁴.

Mița Tiganca din Crucea de Piatră, iar actualmente joacă Teatru la Liga Culturală. Aceasta a venit la Cernăuți cu jidanul Max Brusdorf și încă cu un judan sau grec, care avea foarte mulți bani și toți au locuit la Z. Crăciunescu unde făceau adunări comuniste și lua contact cu spionii bolșevici din Soviete. Gherța Ștefănescu, sora Z. Crăciunescu femeie de moravuri ușoare și curieră comunistă la organizația comunistă din Galați, avea aceeași activitate ca și sora ei. În luna iunie au venit la Zina Crăciunescu trei ofițeri bolșevici și ea s-a dus cu aceștea pe la diferite cazarme din Cernăuți, arătându-le interiorul și pe la alte autorități. Până la plecarea ei din Cernăuți, ea cu sora ei și cu alte judânci au fost numai în societatea bolșevicilor fiindu-le călăuze în oraș și denunțând pe legionari, militari și polițiști ca aceștea să fie arestați de bolșevici. Individua a venit în țară cu 2 mln. și locuiește la jidanul Max Brusdorf unde deasemenea se țin adunări comuniste și se face spionaj în domeniul marinei și aviației. Zina Crăciunescu zisă Economu și sora ei Gherța Ștefănescu, repatriate din Cernăuți, în prezent cu domiciliul în comuna suburbană Dămăroaia. Datat: 5 februarie 1941 (ANRM, F. 691, Inv. 1, dos. 54). Documentul vizat denotă clar, că Z. Crăciunescu a fâsut spionaj în favoarea sovieticilor. După reocuparea RSSM de către trupele sovietice la 23 august 1944 aceasta a revenit la Chișinău. În scurt timp conducerea sovietică a răsplătit-o pentru meritele sale cu titlul de învățătoare emerită din RSSM. O perioadă îndelungată a fost prezentă în presa de la Chișinău, cu precădere în ziarele: „Colhoznicul Moldovei“ și „Cultura Moldovei“.

¹ *Formarea RSS Moldovenești...*, p. 231-232.

² *Ibidem.*, p. 232-233.

³ *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1918*, București, Editura Semne, 1998, p. 223.

⁴ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, Universitas, 1991, p. 82-180.

Organizarea alegerilor. Considerăm foarte important a remarca faptul că din primele momente de ocupare a teritoriilor de la Est de Prut asupra acestora s-a extins temporar puterea de conducere, ceea ce presupune, și întreaga legislație, a RASSM și ale organizațiilor de partid ale acesteea. Ori, tocmai din acest considerent, absolut toate Hotărârile și Deciziile ce vizau procedura de organizare a scrutinului erau adoptate în conformitate cu Legislația RASSM. Ceva timp mai târziu, începând cu 14 decembrie 1940, pe întreg teritoriul RSSM este pusă în aplicare legislația RSSU, care, deopotrivă cu legislațiile funcționale în alte republici, erau o copie adaptată a legislației sovietice.

Finalizarea de principiu a acțiunii de trasare a hotarului dintre RSSM și RSSU spre sfârșitul lunii septembrie 1940, a făcut posibilă Decizia CC al PC(b.) din Moldova ca la 5 octombrie 1940 să se convoace sesiunea extraordinară a Sovietului Suprem a RASSM la care a fost pusă în discuție problema alegerilor în Sovietul Suprem al RSSM. Referindu-se la această Decizie, istoricul Vitalie Varatic conchide că forul legislativ al unei formațiuni statale inexistente a deschis căile de constituire a parlamentului într-o republică proclamată arbitrar, fără a avea un organ suprem reprezentativ¹. Cu toate acestea a fost votată „Legea referitoare la organizarea alegerilor în Sovietul Suprem al RSSM“. Conform acesteia, alegerile urmau a fi organizate la 12 ianuarie 1941, iar campania electorală începea la 12 noiembrie. Aceeași lege prevedea, că alegerile urmau a fi organizate conform secțiilor de votare pe baza criteriului: un deputat de la 10.000 alegători. Mai mult, întocmirea listelor alegătorilor, delimitarea secțiilor și a comisiilor de votare, înaintarea candidaților în deputat, votarea și stabilirea rezultatelor acesteia se vor realiza în conformitate cu „Regulamentul organizării alegerilor în Sovietul Suprem al RASSM“². Cu alte cuvinte, modalitatea de organizare a scrutinului pe teritoriile anexate urma a se desfășura conform unui scenariu deja verificat de sovietici și care a dat rezultatele scontate.

La doar două săptămâni de la fixarea datei alegerilor, la 16 octombrie, a fost convocată ședința Comitetului Central al PC(b.)M la care a fost luată decizia ca în regim de urgență să se purceadă la crearea comisiilor electorale pentru alegerea în Sovietul Suprem al RSSM, Camera Uniunii și cea a Naționalităților Sovietului Suprem al URSS. Numele membrilor acestor comisii în nici un caz nu trebuiau a fi publicate în presă, iar la selectarea lor o atenție sporită urma să se acorde promovării celor mai destoinici din rândurile muncitorilor, țăranilor săraci și intelectualității muncitoare, care ar asigura victoria *blocului stalinist al comuniștilor și a celor fără partid*. Cu rigurozitate sporită erau selectate materialele pentru dosarele tuturor persoanelor antrenate la crearea comisiilor electorale: președinți, vice-președinți, secretari și membri ai acestora. Dosarele respective au fost transmise CC al PC(b.)M până la 3 noiembrie pentru a fi verificate³. Cu aceeași meticulozitate au fost selectați și candidații ce erau plasați pe listele electorale, atât pentru Camera Uniunii, cât și pentru Camera Naționalităților și Sovietul Suprem de la Chișinău.

Pentru cele opt locuri repartizate în Camera Uniunii cei de la Comitetul Central al PC(b.)M au selectat persoanele care, în viziunea noilor autorități, aveau dosare impe-

¹ V. Vărat, *Considerații privind alegerile organizate de sovietici în Basarabia la începutul anului 1941*, în „Arhivele totalitarismului“, 1995, nr. 1, p. 11.

² ANRM, F. 2948, Inv. 1, dos. 6, f. 43.

³ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), F. 51, Inv. 1, dos. 24, f. 4.

cabile, ceea ce presupunea: apartenența socială la mediul țărănesc sau muncitoresc și nicidecum intelectual, să nu aibă rude peste hotare, ceea ce însemna în România, să fie loiale puterii sovietice, să nu fi fost condamnat, să dețină averi modeste etc.

În cazul în care vreun dosar nu convenea celor de la Comitetul Central, atunci candidatul era imediat substituit. Spre regret, mai puțin erau apreciate meritele persoanei, principalul se considera a fi dosarul. Astfel, la ședința ordinară a CC a PC(b.)M din 12 decembrie 1940, în timpul discuției candidaturii lui M. Bacanescu la funcția de deputat în Camera Uniunii s-a constatat că respectivul a tăinuit că are rude peste hotare. Încriminându-i-se acest fapt a fost exclus din listă și înlocuit cu V. Forș, comisar al poporului pe problemele învățământului¹, originar din partea stângă a Nistrului, format în baza concepțiilor marxist-leniniste și verificat deja de noua administrație. Dintre cei opt candidați pentru Camera Uniunii: cinci erau moldoveni, doi ruși și un ucrainean. Referindu-ne la moldoveni, constatăm cu regret că trei aveau doar studii primare, unul medii și unul superioare².

O situație similară se atestă și în cazul candidaților în Camera Naționalităților de la Moscova. Din totalul de 25 de candidați, 17 îl constituiau moldovenii, dintre care cinci aveau studii primare, șase—medii și respectiv șase—studii superioare³. În aceeași manieră au fost înaintați candidații și în componența Sovietului Suprem al RSSM. Din totalul acestora 148 persoane erau moldoveni, ceea ce constituie 56%. Referindu-ne la studiile ce le aveau, constatăm cu stupeoare că 92 dintre ei absolviseră doar școala primară, 43 – aveau studii medii și doar 15 absolviseră școala superioară⁴.

În timpul discuțiilor din cadrul ședinței CC al PC(b.)M din 12 decembrie 1940, s-a constatat că A. Vozian, candidat înaintat din partea circumscripției 254 Suclea, ar fi fost judecat anterior. Acesta a fost înlocuit cu brigadierul cu studii primare E. Kravcenco, om verificat și cu merite în fața puterii sovietice⁵.

Pe baza anchetelor întocmite candidaților de deputați atât în Camera Uniunii, cât și în Camera Naționalităților și în Sovietul Suprem al RSSM se constată că:

- În conformitate cu principiile statului sovietic, toți cetățenii erau stratificați în trei stări sociale: funcționari, muncitori și țărani. S-a remarcat faptul că și persoanele care au absolvit instituții superioare de învățământ și cele care aveau studii medii au fost incluse în categoria funcționarilor.
- În unele cazuri, au fost plasați în grupul celor cu studii medii și persoanele care aveau absolvite mai puțin de șapte clase. În acest caz, a reieșit din considerentul că nicidecum nu pot fi comparați cu cei care au absolvit o clasă sau două, sau mai mult, cu cei autodidacți.
- Când privește apartenența la unicul partid permisibil în URSS – Partidul Comuniștilor, atunci se observă că în marea majoritate a cazurilor reprezentanții moldovenilor erau în afara politicului.

Desfășurarea alegerilor. Cu apropierea datei alegerilor – 12 ianuarie 1941 – acțiunile propagandistice se înteteau. În acest sens a fost mobilizată întreaga mass-medie

¹ *Ibidem.*, dos. 21, f. 7.

² ANRM, F. 2948, Inv. 1, dos. 15, f. 1.

³ *Ibidem.*, f. 1-2.

⁴ *Ibidem.*, f. 2-24.

⁵ AOSPRM; F. 51, Inv. 1, dos. 21, f. 8.

republicană și locală pe paginile căreia se demonstra superioritatea sistemului socialist și necesitatea alegerilor corecte. În timpul orelor de studii, în școlile pentru maturi o atenție sporită se acorda necesității desfășurării lucrului propagandistic. Au fost atrași în activitatea de propagandă și elevii claselor superioare, care tocmai se aflau în vacanță. La ședința activului de partid din 2 ianuarie 1940 s-a decis încadrarea în activitatea propagandistică inclusiv a 2000 agitatori din rândurile Armatei Roșii¹.

În felul acesta, cu vreo zece zile înainte de data alegerilor, au început adunările în localitățile RSSM. După o zi de lucru, populația era obligată să meargă la adunările electorale, unde asistau la discuții interminabile referitoare la bunăstarea poporului sovietic, protagoniști a căroră erau stahanoviști, comuniști sau candidați de deputați. Mai mult, în ajunul zilei de Crăciun, pe stil vechi – 7 ianuarie – au fost organizate adunări în marea majoritate a localităților. Iar la 11 ianuarie, cu o zi înainte de alegeri în toate orașele și satele au fost organizate întâlniri electorale obligatorii la care a fost citită adresa CC al PC(b.)M de a vota reprezentării *blocului comunist și a celor fără de partid*².

Noile realități bazate pe teroare și frică au determinat populația băștinașă să se supună fără prea mare împotrivire. Însă, și în aceste situații critice, s-au depistat cazuri când cei prezenți își exprimau nemulțumirea față administrația sovietică. În seara zilei de 6 ianuarie 1941 Petru Doschinescu (a.n. 1923)³, împreună cu Vasile Ninescu (a.n. 1924), – ambii originari din satul Chetrosu, raionul Drochia, au rupt de pe pereții mai multor case din localitate afișele electorale cu fotografiile candidaților Rudi și Iavorschi și le-au aruncat în zăpadă. Fiind denunțați de un consătean, au fost judecați de Judecătoria Populară Drochia la 26 februarie 1941 și condamnați pe baza art. 85, p. 1 al CC al RSSU la câte un an privațiune de libertate. Pedepsa urmau să și-o ispășească la pușcăria din Bălți⁴. În aceeași ordine de idei se înscrie și Pelaghia Cotoman din satul Cimișeni, care, în timpul unei adunări, a avut curajul să-și expună punctul de vedere, care era diferit de cel oficial. Pentru acest gest firesc, în cazul unei societăți democratice, aceasta a fost condamnată la un an privațiune de libertate pe baza art. 85, p. 1 al Codului Penal al RSSU. Pedepsa urma să și-o ispășească la pușcăria nr.1 din Chișinău⁵.

La 12 ianuarie, ziua alegerilor, pe întreg teritoriul RSSM s-au prezentat la votare 99,23% din totalul alegătorilor; iar rezultatele au fost cele scontate, au câștigat reprezentanții *blocului stalinist și a celor fără partid*, evident alții nici nu erau. Alegerile au fost organizate prin vot universal, egal, secret. Toți cetățenii RSSM, care au atins vârsta de 18 ani, fără deosebire de rasă și naționalitate, de studii, de durata domiciliului și starea materială, origine socială au primit dreptul la vot. Alegătorii veneau la urnele de vot prezentând pașaportul intern care le confirma identitatea⁶. Împresionant este faptul

¹ AOSPRM, F. 51, Inv. 1, dos. 21, f. 312.

² ANRM, F. 2948, Inv. 1, dos. 15a, f. 82.

³ *Ibidem.*, Inv. 3, dos. 1, f. 86.

⁴ *Ibidem.*, f. 106.

⁵ *Ibidem.*, f. 125.

⁶ Conform *Legii pașapoartelor sovietice*, din 27 decembrie 1932, toți cetățenii sovietici locuitori ai urbelor erau obligați să dețină pașapoarte, pe când cei ai localităților rurale primeau legitimații. Străinilor, ce se aflau în URSS, li se eliberau autorizații speciale („Patrimoniu. Revistă de lectură istorică”, 1992, nr. 2, pag. 184). În momentul ocupării teritoriului de la Est de Prut de sovietici era în vigoare *Legea cetățeniei* din 19 august 1938. Conform acesteia „Sunt cetățeni sovietici toți acei care au fost supuși ai vechiului Imperiu Rus și care după

că la o simplă analiză a registrelor de votare se constată că absolut toți cei prezenți la votare și-au confirmat prezența semnând cu caractere slave, fapt ce denotă că nici nu putea fi vorba de limba română, atunci când se întocmeau actele ce aveau tangențe cu organele unionale. Pentru a-și asigura rezultate scontate satrapii comuniști mergeau din casă în casă și impuneau oamenii să meargă la votare. În condițiile unei terori și frici instituite, populația nu a avut de ales și a făcut pe placul ocupanților.

Deși puține numeric, oricum am reușit să depistăm cazuri ce denotă că populația băștinașă reușea să ocolească participarea la urnele de vot. Alegătorul Ofici de la secția de votare nr.5 din Orhei imediat ce a primit buletinul de vot l-a rupt demonstrativ. Fiind întrebat de agitator: care au fost motivele, acesta a făcut-o pe naivul și a răpus pur și simplu că nu știa ce trebuia să facă cu buletinul de vot. Un caz similar a fost depistat în localitatea Voronovca, raionul Vertiujeni, când cetățeanul Iosif Melzac de 74 de ani a refuzat categoric să meargă la urnele de vot. La insistențele agitatorilor răspundea cu îndârjire precum, că poate vota doar pentru Dumnezeu, în rest nu are pentru cine. Zece familii din localitatea Pogănești, raionul Florești, și-au menținut hotărât opțiunile și categoric au refuzat să meargă la urnele de vot. În localitatea Goloșnița, raionul Florești, o familie de iehoviști nu au mers la votare, explicând agitatorului care a venit la ei acasă în ziua votării că, corpul ar putea vota, dar sufletul nicidecum nu le permite¹.

În aceeași ordine de idei se înscrie și cazul depistat în localitatea Voronovca, raionul Vertiujeni, unde timp de mai multe zile în același loc erau afișate foi volante cu conținut antisovietic. În pofida faptului că a fost întezită paza, în localitate oricum nu s-a reușit descoperirea făptașului sau a făptașilor. Apreciem curajul concetățenilor noștri care au avut verticalitate și în cele mai dificile perioade ale istoriei.

Majoritatea covârșitoare a deputaților noi-aleși nu aveau pregătire politică elementară, mai mult de jumătate dintre ei nu posedau limba rusă, ori toate ședințele se desfășurau doar în această limbă. În aceste condiții, este evident faptul, că activitatea acestora era doar o formalitate.

Sovietul Suprem, noile organe administrative centrale și locale, atât în nou-creata RSSM, cât și în Țările Baltice, erau constituite conform modelului sovietic. Îndeosebi, la mai puțin de o lună după organizarea alegerilor, la 8 februarie 1941, a fost convocată prima sesiune a Sovietului Suprem al RSSM. Chestiunile ce urmau a fi discutate și

revoluție (lovitura de stat bolșevică din noiembrie 1917 – M. Țăranu) nu au pierdut cetățenia sovietică (*Ibidem*, p. 181). Respectivul act legislativ denotă clar, că locuitorii provinciei românești anexate nu se încadrau nici într-un fel în prerogativele Legii. Considerați ca noi-veniți în componența statului sovietic, începând cu 1 noiembrie 1940, toți locuitorii Basarabiei au fost chemați la circumscripțiile polițienești și obligați să-și ridice pașapoartele interne. Conform acestora fiecărui basarabean i se confirma apartenența la statul sovietic. Și prin această modalitate autoritățile sovietice, ocupante întocmeau o evidență strictă a locuitorilor provinciei. Mai mult, fără pașapoarte interne nimeni nu se putea deplasa dintr-o localitate în alta. Cu toate acestea populația locală era constrânsă să facă declarații pompoase la adresa regimului. La începutul lunii noiembrie 1940 în mass-media centrală și republicană se întâlnesc un șir de articole în care mai mulți muncitori din diferite orașe aduc mulțumiri noii conduceri mulțumindu-le pentru că au primit pașapoarte. De pe paginile ziarului central „Izvestia” („Adevărul”) aflăm că la 1 noiembrie și-au ridicat pașapoartele stahanoviștii de la fabrica de tutun Strul Bakșanin, Avrum Zighelbaim și Bercu Trusov („Izvestia”, 1940, 2 noiembrie). Conform ziarului „Moldova soțialistă” tânărul Nicolai Jarcov ar fi spus: Eu îs cetățean cu drepturi depline a Marei Uniuni Sovietișe. Toate puterile mele le-oi da pentru ghinele patriei mele, care ne-a dat o viață nouă, norocoasă” („Moldova soțialistă”, 1940, 3 noiembrie).

¹ ANRM; F. 2938, Inv. 1, dos. 15a, f. 111.

analizate erau vaste și complexe: adoptarea Constituției, alegerea prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, formarea guvernului, alegerea judecătorilor, trecerea scrisului moldovenesc de la alfabetul latin la cel slav și rambursarea cheltuielilor deputaților.

La prima ședință ce s-a desfășurat în seara zilei de 8 februarie s-a discutat și aprobat *Legea referitoare la componența prezidiului Sovietului Suprem*. Conform acesteia, la funcția de președinte a fost ales Feodor Brovco, deputat din partea circumscripției 106, vice-președinți au fost aleși: Vasile Gherasimenco, deputat în circumscripția 50 și Raisa Onica, deputat în circumscripția 228, iar funcția de secretar i-a revenit lui Efim Chisili, deputat de la circumscripția 9. Aceeași Lege prevedea ca: Ivan Alioșin, Stepan Antonciuc, Petru Borodin, Eugenia Danova, Maria Bursuc, Nicolai Nicoliskii, Ștefan Zelenciuc, Andrei Palarea, Maxim Scurtul, Maria Porcul, Ivan Negru, Vlas Ursul, Pavel Ipatii – toți au fost aleși în calitate de membri ai Prezidiului Sovietului Suprem¹.

La aceeași sesiune a Sovietului Suprem, fără prea multe discuții, s-a decis votarea *Legii referitoare la formarea guvernului – Consiliul Comisarilor Poporului al RSSM*. Conform acesteia funcția de președinte i-a fost atribuită lui Tihon Constantinov, iar cea de vice-președinți lui: Gherasim Rudi, Fiodor Ilinschi, Gheorghe Antosiac și Andrei Butco.

La aceeași ședință s-au propus și votat cu o unanimitate de voturi delimitarea ministerelor-adică a comisariatelor poporului. Structura ministerială a RSSM era identică cu cea a celorlalte republici unionale, unde se creaseră conform modelului sovietic impus fără nici o discuție și fără a fi luat în considerație specificul regional. Propunem mai jos lista comisarilor poporului² aleși în cadrul primei sesiuni a Sovietului Suprem al RSSM:

Nr. d./o.	Numele, prenumele	Funcția deținută
1.	Antosiac Gheorghe Fiodorovici	Președintele Comisiei Planificării de Stat
2.	Butco Andrei Haritonovici	Comisarul Poporului a Controlului de Stat
3.	Pocatilo Piotr Iacovlevici	Comisarul Poporului pentru Industria Alimentară
4.	Diacenco Nicolai Grigorievici	Comisarul Poporului pentru Industria Lemnului
5.	Covali Nicolai Grigorievici	Comisarul Poporului pentru Agricultură
6.	Mozolevschii Nicolai Nicolaevici	Comisarul Poporului pentru Finanțe
7.	Achimov Grigorii Grigorevici	Comisarul Poporului pentru Comerț
8.	Sazâchin Nicolai Stepanovici	Comisarul Poporului pentru Afacerile Interne
9.	Gonța Fiofan Semionovici	Comisarul Poporului pentru Justiție
10.	Babanov Iliia Panteleevici	Comisarul Poporului pentru Ocrotirea Sănătății
11.	Forș Valentin Fiodorovici	Comisarul Poporului pentru Învățământ
12.	Popovici Vasilii Ivanovici	Comisarul Poporului pentru Industria Locală

¹ „Pământ sovietic”, 1941, 19 februarie.

² În termeni actuali „miniștri”.

Nr. d./o.	Numele, prenumele	Funcția deținută
13.	Șevcenco Alexei Petrovici	Comisarul Poporului pentru Gospodăria Comunală
14.	Varvarețkaia Ana Nicolaevna	Comisarul Poporului pentru Asigurări Sociale
15.	Soloviov Gurii Cuprianovici	Comisarul Poporului pentru Transport
16.	Luchianov Alexandru Ivanovici	Responsabil de Problemele Artelor de pe lângă CCP al RSSM
17.	Cușnariov Iacob Tihonovici	Responsabilul CCP de legăturile externe ale RSSM cu URSS ¹

La o simplă analiză a numelor și pronumelor celor cărora li s-au încredințat funcții de conducere, constatăm că absolut toți cei nominalizați sunt persoane străine acestui popor, iar numirea lor nu avea decât un singur scop: sovietizarea cât mai rapidă a teritoriilor ocupate. Existența aceluiași ministere pe întreg teritoriul URSS denotă, că toate teritoriile anexate abuziv de către sovietici în rezultatul Pactului Ribbentrop-Molotov urmau a fi sovietizate conform aceluiași scenariu.

Prima Sesiune a Sovietului Suprem a RSSM în mod special s-a remarcat prin adoptarea Legii Fundamentale – *Constituția RSSM*. În corespundere cu hotărârea Sovietului Suprem al URSS, la 11 noiembrie 1940, Sovietul Suprem al RSSM, în cadrul unei ședințe extraordinare, a decis crearea unei comisii din 27 membri, care să întocmească proiectul Constituției. Proiectul întocmit a fost prezentat în dimineața zilei de 9 februarie, iar la 10 februarie 1941 deja a fost votat cu o unanimitate de voturi. Constituția RSSM prezenta în sine o copie a Constituției URSS, de altfel și a celorlalte republici unionale incluse în componența statului sovietic². Conform articolului 99 pe teritoriul RSSM s-a introdus monopolul Partidului Comunist asupra puterii de stat. Aceeași Constituție garanta fiecărui cetățean „dreptul la muncă, odihnă, învățătură, asigurarea materială la bătrânețe și în caz de invaliditate sau de boală. La rândul său, fiecare cetățean sovietic avea datoria de a respecta legile sovietice, a munci conștiincios, a avea o atitudine serioasă față de datoria obștească, a păzi și întări proprietatea socialistă a muncitorilor și țăranilor.

Cea de a șasea ședință a Sovietului Suprem a RSSM din 10 februarie a rămas în istorie inclusiv prin adoptarea *Legii referitoare la trecerea scrisului moldovenesc la alfabetul rus*. Conform acesteia, începând cu 1 martie, pe întreg teritoriul RSSM urma să se folosească doar grafia chirilică³. Considerăm importantă și *Legea referitoare la alegerea componenței Judecătoriei Supreme* a RSSM. Conform acesteia, președinte a fost ales Efim Verlan, vice-președinte – Serghei Prațevici. În calitate de membri ai judecătoriei supreme au fost aleși: Martian Oprea, Efim Voloșin, Mihail Lippa, Evdochia Aseeva, Pavel Usov, Varvara Fomina, Vladimir Vengherțev. Din acest moment, RSSM avea instituțiile sale alese conform principiilor statului sovietic.

¹ „Pământ sovietic“, 1941, 19 februarie.

² Textul integral al Constituției RSSM îl găsiți în „Pământ sovietic“, 1941, 19 februarie.

³ „Pământ sovietic“, 1941, 19 februarie.

În ultima zi de lucru a Sesiunii Întâia a Sovietului Suprem a RSSM a fost luată Decizia de a acorda compensații lunare în sumă de 500 lei lunar tuturor deputaților¹. Atrage atenție faptul că în timp ce toate Legile și Deciziile adoptate erau publicate în presa republicană, ultima a fost trecută cu vederea.

Între timp, la 25 februarie 1941, a avut loc Sesiunea a VIII-a a Sovietului Suprem al URSS. Conform agendei acesteia a fost aprobat bugetul de Stat al URSS pentru anul 1941 și urma a fi confirmate Deciziile Prezidiului Sovietului Suprem al URSS care au fost aprobate în perioada dintre ședințe². La ședința respectivă a fost prezentă și delegația RSSM, de această dată având drepturi legitime de a fi prezenți în sală. La 1 martie, în ultima zi a ședinței deputatul F. Brovco, reprezentantul Camerei Naționalităților a prezentat în fața celor prezenți un discurs înflăcărat, cu orice ocazie, cu exces de zel aducând laude la adresa puterii sovietice³. Conform *Legii Bugetului de Stat* unional, RSSM în anul 1941 îi erau alocate 462 017 mln. rub.⁴, care urmau a fi gestionate conform unui plan aprobat ulterior.

Luând ca bază modelul unional, la 20 aprilie, ora 18.00 și-a început lucrările cea de a doua sesiune a Sovietului Suprem a RSSM. Agenda înaintată deputaților nu diferea de cea unională: aprobarea bugetului de stat pentru anul 1941, alegerea judecătorilor populari ai Judecătoriei Supreme a RSSM și aprobarea proiectelor de Decrete întocmite între ședințele Sovietului Suprem⁵. Este cert că necesitatea convocării sesiunii era mai mult decât formală, îndeosebi în cazul în care bugetul pentru anul 1941 deja fusese aprobat, iar deputații de la Chișinău puteau doar lua act și atât.

La cea de a doua sesiune a Sovietului Suprem al RSSM a fost aprobat bugetul republicii pentru anul respectiv în felul următor: din totalul de 462 017 mln. rub. cât era predestinat – 180 mln. rub au fost alocate dezvoltării economiei, pe când restul sumei – 283.017 mln. rub. erau destinate în totalitate măsurilor social-culturale⁶. Referindu-se la justetea acestei delimitări istoricul Igor Cașu conchide că „prin aceste măsuri regimul încerca să se legitimizeze, să obțină o anumită simpatie din partea categoriilor sociale nevoiașe”. „Se poate presupune, continuă Cașu, că în condițiile în care URSS era în pragul unui război de proporții, investițiile masive în economia unei regiuni de hotar nu erau justificate. Mai important era direcționarea unei sume de bani în sfera culturală și socială, adică, conchide istoricul, în sectoarele non-profit din punct de vedere material, dar profitabile din punct de vedere ideologic⁷. Considerăm pe deplin justificate aceste deducții.

În perioada dintre ședințe, după necesitate, au fost analizate multiple proiecte de Decizii ce urmau a fi discutate în timpul celei de a doua sesiuni a Sovietului Suprem a RSSM. La 21 aprilie, în cea de a doua zi a sesiunii, au fost înaintate mai multe proiecte de Decizii ce urmau a fi votate. Majoritatea acestora vizau închiderea bisericilor ortodoxe, a mănăstirilor, a sinagogilor și a bisericilor grecești – în toate cazurile

¹ ANRM, F. 2948, Inv. 1, dos. 15a, f. 200-201.

² „Pravda”, 1941, 26 februarie.

³ *Ibidem*, 1941, 2 martie.

⁴ *Ibidem.*, 4 martie.

⁵ *Ibidem.*, 1941, 21 aprilie.

⁶ *Istoria Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*, Vol. II, Chișinău, Cartea moldovenească, 1970, p. 414.

⁷ Cașu Igor, „*Politica națională în Moldova Sovietică (1944-1989)*”, Chișinău, Cartdidact, 2000, p. 34.

încriminându-li-se că nu aduc nici un venit, mai mult, clădirile acestora urmau a fi transmise în posesiunea statului pentru a fi folosite în scopuri culturale¹.

La propunerea președintelui Sovietului Suprem F. Brovco au fost votați cu o unanimitate de voturi 47 de judecători populari ai Judecătoriei Supreme a RSSM². Cea de a doua Sesiune a Sovietului Suprem, începută în seara zilei de 20 aprilie, a finisat în prima jumătate a zilei de 22 aprilie, adică a durat exact atât timp cât a fost necesar pentru realizarea procedurii formale de votare a Legilor preconizate pentru menținerea regimului de ocupație. Toate ședințele Sovietului Suprem se desfășurau în limba rusă și majoritatea deputaților prezenți la ședințe nu erau în stare să realizeze nici subiectul discuției. Din totalul deputaților 146 aveau doar studii primare, ceea ce determina ca prezența lor în sala de ședințe să fie o formalitate³. Absolut toate hotărârile, legile etc. erau adoptate cu o unanimitate de voturi, ceea ce denotă lipsa unei democrații elementare în cadrul organelor legislative ale timpului. La retragerea autorităților sovietice absolut toți deputații au fost obligați să se refugieze împreună cu Armata Sovietică. Ajunși pe teritoriul controlat de sovietici majoritatea au fost lăsați să se descurce fiecare cum poate.

Considerații finale. În vara anului 1940 URSS profită de situația internațională favorabilă ei și prin uz de forță anexează un șir de teritorii, inclusiv Țările Baltice și teritoriile de la Est de Prut. Profitând de supremația ei militară, URSS pe teritoriile anexate crează republici, care în luna august sunt înglobate în componența URSS. Crearea RSSM a fost un act nelegitim. Din punct de vedere juridic nu putem vorbi despre intrarea teritoriului de la Est de Prut în componența URSS, deoarece această chestiune n-a fost examinată nici cel puțin formal.

În scopul legiferării formale a creării RSSM, la 12 ianuarie 1941, au fost organizate alegeri în Camera Uniunii, Camera Naționalităților și Sovietul Suprem al RSSM. Persoanele înaintate la funcția de deputat erau selectate cu rigurozitate, iar dosarele acestora urmau a fi verificate și aprobate de către CC al PC(b.) din RSSM. În scopul mobilizării maselor la urnele de vot a fost mobilizată întreaga mass-media, atât locală cât și republicană, și centrală. Mii de agitatori zilnic mergeau la întâlniri cu alegătorii. În ajunul zilei alegerilor oamenii erau impuși să meargă la întâlniri cu agitatorii. Deși numeric puține, au fost înregistrate cazuri de împotrivire a mai multor familii de a participa la alegeri, exprimându-și refuzul de a vota în favoarea reprezentanților unicului candidat electoral – *blocul stalinistilor și al celor fără de partid*.

Marea majoritate a deputaților nou-aleși nu dispuneau de cultură politică elementară, mai mult de jumătate din ei nu posedau limba rusă, astfel activitatea politică a acestora era doar o formalitate. Ședințele Sovietului Suprem al RSSM erau doar o formalitate, iar deputații – o mașină de vot. Dovadă elocventă în acest sens este faptul că toate legile au fost adoptate cu o unanimitate de voturi – fenomen specific doar regimurilor totalitare. La retragerea autorităților sovietice toți deputații au fost obligați să se refugieze cu Armata Sovietică.

¹ ANRM, F. 2948, Inv. 1, dos. 29.

² "Pravda", 1941, 23 aprilie.

³ Mai detaliat vezi mărturiile Fevroniei Istrati în „Raza”, 1941, 5-19 aprilie.

Huțanii (huțulii) în studiul Serviciului de Informații al Jandarmeriei (1943)

Alin SPÂNU

Keywords: intelligence, Gendarmerie, Guzul/Hutsulian, I. Nistor, R. F. Kaindl

Abstract

Guzuls (hutsulians) in Studied by the Intelligence Service of Gendarmerie (1943)

The study represents an important document about „huțani“ of Bucovina, made by military police force secret service. There are presented the hypotheses on their origin, their location and their development within Moldova region, as well as their mood, by that time.

În prima zi a lunii septembrie 1943, Inspectoratul General al Jandarmeriei (IGJ) a primit o solicitare de la Serviciul Special de Informații (SSI), semnată de șeful Secției Contrainformații, locotenent-colonel Traian Borcescu, pentru a transmite „relații“¹ despre huțanii (huțulii) din Bucovina. După o lună și jumătate, la 15 octombrie 1943, Direcția Siguranței și Ordinei Publice (DSOP), serviciul de informații din IGJ, a înaintat la SSI un studiu (Anexa), amplu și bine documentat, asupra temei de interes. Surprinde, în primul rând, analiza extrem de pertinentă a ofițerilor din DSOP asupra originilor acestei populații, ceea ce demonstrează existența unui bogat material bibliografic și a unor ofițeri analiști valoroși. În material au fost abordate toate ipotezele specialiștilor în domeniu, reprezentativi fiind Ioan Nistor², care a considerat că huțanii/huțulii ar fi „pribegi ruteni“³ stabiliți în munții Moldovei, în timp ce R. F. Kaindl⁴ i-a considerat, inițial, „resturi ale sciților“⁵ refugiați în munți din cauza năvălirilor barbare. Ulterior,

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri-Serviciul Special de Informații (în continuare se va cita PCM-SSI), dosar 30/1943, f. 31.

² Ion Nistor (n. 4 august 1876 Vicovul-de-Sus, județul Rădăuți-d. 11 noiembrie 1962 București), doctor în istorie la Universitatea din Viena (1909) și membru al Academiei Române (1915). A înființat Partidul Democrat al Unirii din Bucovina (1919), fiind ales deputat și senator. În ianuarie 1923 partidul său fuzionează cu Partidul Național Liberal. În perioada 1918-1937 deține, de mai multe ori, funcția de ministru de Stat, ministrul Lucrărilor Publice și ministrul Muncii. A aderat la Frontul Renașterii Naționale și a fost numit ministrul Cultelor și Artelor (24 noiembrie 1939-11 mai 1940) și ministru de Stat (28 iunie-4 iulie 1940). În perioada mai 1950-iulie 1955 a fost întemnițat la închisoarea Sighet.

³ ANIC, fond PCM-SSI, dosar 70/1943, f. 6.

⁴ Raimund Friedrich Kaindl (n. 31 august 1866, Cernăuți-d. 14 martie 1930, Graz) a fost profesor de istorie la Universitatea „Franz-Josef“ din Cernăuți (1901-1915) și la Universitatea din Graz (1915-1930).

⁵ ANIC, fond PCM-SSI, dosar 70/1943, f. 8.

acesta a revenit cu ipoteza că huțanii sunt slavi, bazat pe asemănările etno-culturale. Dintre variantele asupra etimologiei cuvântului „huțuli“, cea mai exoterică pare a fi derivarea din românescul „hoț“, aluzie la specialitatea acestora de a fura cai.

Primele documente oficiale, datând din secolul al XVII-lea, i-au evidențiat pe huțani ca tâlhari și jefuitori. La jumătatea aceluiași secol au început demersurile de a li se recunoaște dreptul de proprietate asupra terenurilor defrișate și locuite de ei. Peste jumătate de secol, huțanii au început să dețină preponderența etnică în regiunile respective, asimilând comunitățile de români, însă numărul acestora era, totuși, redus. Până în 1848, indiferent de stăpânirea politică, huțanii au activat ca arendași ai munților în care locuiau, crescători de vite și plutași, ei fiind împrumutate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. După Războiul de Întregire (1916-1919), etnicii huțuli au fost atrași de intelectualii ucraineni din România în sprijinirea doleanțelor acestora, profitând de situația economică modestă. Totuși, în ansamblu, minoritarii au fost apreciați drept „oameni foarte liniștiți, loiali și buni cetățeni”¹, interesați să muncească pentru a-și asigura traiul zilnic. Tinerii însă, fiind educați în spirit ucrainean, aveau atitudini contrare legilor în vigoare și autorităților. Unii din ei s-au înrolat în structurile paramilitare ucrainene din Galiția și au acționat în favoarea unui stat cu capitala la Kiev.

La data întocmirii studiului, România se afla în plin război contra bolșevismului, una din cauze fiind chiar eliberarea nordului Bucovinei de sub dominația Moscovei², însă frontul se apropia rapid de granițele naționale. Pe acest fond, au fost recenzați 34.972 de huțani, grupați în județele Storojineț, Rădăuți și Câmpulung.

Pe baza studiului elaborat de DSOP, SSI a întocmit, la 14 decembrie 1943, o notă adresată Cabinetului Militar al Conducătorului Statului. A fost evidențiat faptul că populația huțană trăiește „în mare mizerie”³, lipsindu-le porumbul, zahărul și petrolul, iar din punct de vedere sanitar erau afectați de sifilis. SSI a propus dezvoltarea unei propagande „bine dusă”⁴ și ajutorarea etnicilor cu alimente, pentru a atrage devotamentul huțulilor față de statul român. Mareșalul Ion Antonescu a fost de acord cu propunerile SSI și a decis ajutorarea „cât mai grabnică”⁵ a populației din Bucovina. Pe de o parte, Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale a primit sarcina de a trimite o echipă de medici și materialul necesar pentru a combate sifilisul din rândul huțulilor. În al doilea rând, Ministerului Aprovizionării Armatei și Populației Civile i s-a ordonat să distribuie alimente și produse de strictă necesitate care lipseau etnicilor respectivi din regiune.

¹ *Ibidem*, f. 26.

² Mai multe detalii despre situația Bucovinei în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, în: Pavel Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944). Administrație. Economie. Societate*, vol. I, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2004; idem, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944). Politică. Învățământ. Cultură*, vol. II, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2007. Situația huțanilor în epocă este abordată în: Pavel Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu...*, vol. I, p. 125.

³ ANIC, fond PCM-SSI, dosar 70/1943, f. 39.

⁴ *Ibidem*, f. 39.

⁵ *Ibidem*, f. 35.

Cercetări asupra huțanilor (huțulilor) din Bucovina au efectuat, în timp, Mihai Eminescu, Gustave Le Bon¹, Emil Kalužniacki², Jan Czkanowski³, Olga Necrasov⁴, Maria Bozan⁵ și Mugur Andronic⁶. Practic, rezultatele nu au elucidat integral originea subiecților, aceasta fiind împărțită între o populație dacă sau una ruteană care a migrat în Bucovina. Unele articole de prezentare/promovare a etniei au fost publicate în ultimii ani în presa autohtonă⁷. De asemenea, conform dicționarelor enciclopedice apărute în timp, huțulii au primit mai multe definiții⁸, însă considerăm că analiștii serviciului de informații al Jandarmeriei au avut dreptate când au afirmat că etnicii sunt „cei mai vechi coloniști slavi în Bucovina”⁹, care au rămas într-un contact permanent cu rutenii/ucrainenii din Galiția.

¹ Gustave Le Bon (n. 7 mai 1841, Nogent-le-Rotrou-d.13 decembrie 1931, Marnes-la-Coquette), sociolog francez, în 1879 a vizitat Rusia, trecând prin Galiția, munții Carpații Păduroși și Tatra. Cea mai cunoscută lucrare a sa rămâne *Psihologia mulțimilor* (1896).

² Emil Kalužniacki (n.1845-d. 1914), polonez, profesor de filologie și limbi slave la Universitatea din Cernăuți (din 1875).

³ Jan Czkanowski (n. 8 octombrie 1882-d. 20 iulie 1965) antropolog, statistician și lingvist polonez, a predat la Universitățile din Lvov și Poznan (1913-1945).

⁴ Olga Necrasov (n. 1 septembrie 1910, Sankt-Petersburg-d. 3 octombrie 2000, Iași) antropolog român de origine rusă, membru al Academiei Române, a condus Centrul de Cercetări Antropologice (1964-1973) și a efectuat cercetări asupra populațiilor străvechi din aria de formare a poporului român.

⁵ Maria Bozan, „Valențe ale feminității: imaginea mamei pădurii (lisna) la huțulii din nordul Bucovinei”, în volumul *Istorie și tradiție în spațiul românesc*, V, comunicări ale sesiunilor „Zilei Antropologiei românești”, Sibiu, 1999-2001, (redactor responsabil Sultana Avram), Sibiu, 2004, p. 181-191.

⁶ Mugur Andronic, *Huțulii, o minoritate din Bucovina*, Societatea Culturală „Ștefan cel Mare și Sfânt”, Bucovina-Suceava, FDSR, București, 1998.

⁷ Dintre acestea menționăm: cotidianul „Gardianul” din 18 iunie 2003, „Scurt istoric al huțulilor din nordul Bucovinei noastre” (autor Dumitru Manolache); revista „Rost” nr. 5/iulie 2003, „Românii din Carpații Nordici”; cotidianul „Adevărul” din 20 februarie 2006, „Primul dicționar de limbă huțulă, la Câmpulung” (autor Iulian Bănilă); ziarul „Cotidianul” din 25 iulie 2007, „În Bucovina, doar Dumnezeu mai are grijă de minorități” (autor Seila Dumitrescu); cotidianul „Gândul” din 20 august 2008, „Stăpânii dracilor” (autor Caterina Nicolae); „National Geographic România”, august 2009, „Huțulii din Bucovina”, p. 46-63.

⁸ Dintre acestea menționăm: Huțanii = o populație din munții Bucovinei și ai Galiției mărginași cu Cehoslovacia – ei își zic huțuli – care azi vorbesc rutenește, dar se deosebesc de ceilalți ruteni ca tip, obiceiuri și port, întrucâtva și ca limbă (au și o seamă de împrumuturi din română) despre care se admite în general că sunt de alt neam slavizat pe urmă (*Minerva – enciclopedie română*, Editura Comitetului de Redacție al Enciclopediei Române Minerva, președinte Alexandru C. Pteancu, Cluj, 1930, p. 537); huțanii (aceeași definiție ca mai sus, cu următorul adaus): Se admite, în general, că sunt dintr-un neam slavizat pe urmă. Sunt de statură mică, îmbrăcați în sumane scurte și întunecate, cu bernevici (cioareci, pantaloni) roșii; umblă numai călări, ei și femeile lor și se ocupă mai mult cu creșterea vitelor. Tradiția românească îi consideră ca o rămășiță de daci (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, Cugetarea – Georgescu Delafraș, București, 1940, p. 408); huțuli = populație puțin numeroasă (circa 40.000) care trăiește în regiunea izvoarelor Siretului și Ceremușului, în munții Cernahora (URSS), în Munții Maramureșului (RPR) și în regiunea obcinelor bucovinene (RPR și URSS). Huțulii vorbesc o limbă slavă, cu numeroase împrumuturi din română și germană. Au un folclor bogat (*Dicționar Enciclopedic Român* vol. III, lit. D-J, preș. Comitet principal de redacție acad. Athanase Joja, Editura Politică, București, 1964, p. 735); huțul = populație puțin numeroasă (c. 40.000) care trăiește în regiunea izvoarelor Siretului și Ceremușului, în Carpații Păduroși (Ucraina), în Munții Maramureșului (România) și în regiunea Obcinelor Bucovinei (România și Ucraina). Vorbesc dialectul huțul al limbii ucrainene. (*Dicționar Enciclopedic* vol. III, lit. H-K, coord. Rodica Chiriacescu, Alexandru Stănculescu, Nicolae Nicolescu, Anicuța Tudor, Editura Enciclopedică, București, 1999, p.134).

⁹ ANIC, fond PCM-SSI, dosar 70/1943, f. 22.

Anexa

Huțanii (huțulii) din Bucovina

- Istoric;
- Așezarea și numărul lor;
- Atitudinea lor față de autorități, față de populația românească și neromânească conlocuitoare;
- Atitudinea față de curente subversive și orientarea politică.

În urma lărgirii fruntariilor Moldovei spre Nord până la Nistru și Ceremuș, românii au intrat în contact mai viu cu ucrainenii (rutenii), a căror patrie străveche se întindea dincolo de aceste hotare politice și etnice ale neamului nostru. Cu multe veacuri mai înainte însă, strămoșii noștri au luat contact cu alte seminiții slave și anume cu anții și slavii sau slavinii, cum li se mai spunea, care au năvălit asupra Daciei Traiane îndată ce goții și celelalte neamuri germanice au părăsit așezările lor de la Marea Neagră și Dunărea de Jos spre a-și cuceri o altă patrie în țările mai înaintate ale apusului. Seminițiile slave însă, ademenite de clima cea dulce și de strălucirea orașelor romane, trecură Dunărea iarna, pe podul de gheață, iar vara prin vadurile de la Silistra și Vidin spre a se așeza în Peninsula Balcanică. De groaza slavilor năvălitori, romanii din Moesia părăsiră așezările lor de șes și se refugiară parte în munții Emului și ai Pindului, parte dincolo de Dunăre, în Carpați, unde se adăposteau rămășițele coloniștilor romani din Dacia Traiană, sporind numărul acestora. Astfel, putem distinge prin veacul al VI-lea și al VII-lea, la Dunărea de Jos, două curente de popoare opuse:

- Anții și Slavii, [care] năzuiau spre Sud;
- Romanii spre Nord.

Rezultatul final al acestor migrații opuse fusese izbânda etnică a românismului în Carpați și cea a slavismului în Balcani.

Slavii și anții care mai rămăseseră în țările noastre, precum și uglicii și tivertii, pomeniți de Nestor¹ între Dunăre și Nistru, au fost asimilați completamente cu vremea de români, a căror forță de expansiune și asimilare sporea mereu prin imigrarea continuă a romanilor din Sudul Dunării. Asimilarea rămășițelor slave s-a făcut cu atât mai ușor cu cât acestea nu au mai primit nici un adaos de la conaționalii lor din Nord, fiindcă popoarele turanice care năvăliră pe urma hunilor în Europa, și anume avarii, bulgarii, maghiarii, pecenegii, cumanii și tătarii, formară până la întemeierea Principatelor Române o zonă de izolare între romanii din vechea Dacie Traiană și între slavii de Nord care, prin stăruințele ruricovților normani, reușiră să-și întemeieze la Kiev un centru politic și cultural.

Dar, deși seminițiile slave dispăruseră cu vremea cu desăvârșire ca element etnic de sine stătător din țările noastre, totuși, amintirea lor trăiește în numeroasele numiri topografice slavone răspândite peste întreg pământul românesc. De origine veche slavonă sunt denumirile de râuri cu terminația în -ița (ica), ca Bistrița, Moldovița, Sucevița etc., precum și cele de localități cu terminații în -ov, -in, -ăuți, ca Vicov, Babin,

¹ Cronicarul Nestor (n.?-d. 1112) a scris *Cronica Rusă*, care cuprinde evenimentele petrecute în perioada 852-1110. Ulterior a fost canonizat, la 27 octombrie serbându-se cuviosul părintele nostru Nestor, cronicar al Rusiei.

Rădăuți (Radu), Cernăuți (Cerna). Slavii asimilați ne-au îmbogățit limba cu numeroase cuvinte din limba lor, cunoscute azi românilor de pretutindeni. Unele din ele au fost supuse aceluiași schimbări fonetice ca și cuvintele de origine latină, dovadă că ele au intrat în limba noastră încă din vremuri foarte îndepărtate. Vedem deci că toponimia slavonă de la noi cât și cuvintele slave din limba noastră sunt de origine foarte veche. Ele ne-au rămas drept moștenire de la semințiile slave asimilate de străbunii noștri în decursul veacurilor. Ele se găsesc la toți românii deopotrivă și nu emană de la ruteni (ucraineni), cu care moldovenii veniți în contact cu mult mai târziu. Trebuie să facem deci o deosebire între bogata zestre pe care întreg neamul nostru o primise de la slavii asimilați cu desăvârșire prin secolele VII, VIII și IX după Hristos și între slaba influență slavonă de mai târziu, care rezultă din contactul moldovenilor cu rutenii.

Pecenegii, cumanii și tătarii au pus stavilă năvălirilor slave în Moldova, numită în documentele de pe acele vremuri „Comania Nigra“ sau simplu „Partes Orientales“. În timpul stăpânirii acestora românii coborâră din munți și luându-se după cursul apelor ajunseră în câmpiile mănoase de la poalele răsăritene ale Carpaților spre a se așeza aici în mod statornic. Pe atunci nici rutenii de dincolo de Ceremuș n-aveau încă o organizație politică încheată, ci se grupau în jurul cetăților Czerwen, Trembowla, Presmyl etc., care erau cuprinse între hotarele Poloniei. Pe vremea când dincolo de Ceremuș statul rutean se găsea în deplină descompunere, dincoace, în Moldova, Bogdan așeza temelii Țării Moldovei, care cuprindea toate cnezatele și voievodatele române de la poalele Carpaților. Cu noul stat al Bogdăneștilor se contopi și vechiul voievodat al Sipeștilor de la hotarele Galiției. Astfel, se lărgi voievodatul Moldovei până la Nistru și Ceremuș. În urma acestei nemijlocite vecinătăți moldovenii ajunseră în contact atât cu rutenii (ucraineni de azi) de dincolo de Colacin, cât și cu polonii, stăpânitorii acestora. Contactul moldovenilor cu polonii era de natură politică, cel cu rutenii mai mult economic. Cu rutenii subjugăți de poloni moldovenii nu au avut niciodată prilej de a-și măsura puterile pe câmpul de luptă sau de a se întrece pe terenul artei și al științei. Relațiile dintre aceste două neamuri, așa de diferite în felul lor de a gândi și de a simți, n-au avut nici o însemnătate istorică. Ele merită însă toată atenția noastră din punct de vedere etnic și național și aceasta cu atât mai mult cu cât astăzi în Bucovina există o problemă ucraineană.

Din cele de mai sus ne-am putut convinge că elementul rutean răzlețit peste întreaga Moldovă s-a romanizat cu desăvârșire, precum și coloniile românești răspândite în Galiția Estică au fost în parte asimilate de ruteni. Acest proces etnic s-a îndeplinit în Moldova în folosul românilor, iar în Galiția în cel al rutenilor. În regiunile de hotar procesul acesta nu s-a putut afirma cu același succes ca în interiorul țării și anume din cauza unor elemente pe tema cărora au avut loc multe dispute, fără a se putea stabili nici până azi cu precizie care este originea lor, păreriile tuturor istoricilor care s-au ocupat de această problemă fiind toate deosebite. Este vorba de huțanii sau huțulii care locuiesc răspândiți pe coastele de Nord-Est ale Carpaților Păduroși. Astfel, după dl. prof. univ. I. Nistor, acest fenomen s-a petrecut în munții Bucovinei, de la izvoarele Ceremușului, ale Tibăului și ale Putilei, unde populația se îndeletnicea numai cu păstoritul, ducând o viață seminomadă, din care cauză nu s-a asimilat elementului autohton – moldovenilor. D-sa este de părere că huțanii nu ar fi decât pribegi ruteni așezați în munții moldovenești de la hotarul Galiției, care și-au păstrat nealterată naționalitatea lor până în timpul de față.

Unii pun numele huțanilor sau „huțul“ în legătură cu românescul „hoț“, ceea ce pare însă a fi puțin verosimil. Astfel, R. F. Kaindl, fost profesor universitar la Cernăuți înainte de Unire, în cartea sa *Die Huzulen – Ihr Leben ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung*, apărută în anul 1894 la Viena, susține că ar fi foarte probabil ca denumirea de „huțul“ să derive de la românescul „hoț-ul“ articulat. În sprijinul acestei păreri ar veni și faptul că huțanilor nu le-ar prea plăcea să fie denumiți huțuli, ei zicându-și huțani sau „crestiany“ (creștini) „kirssky ludy“ (oameni ruși). Derivarea numelui de huțan sau huțul de la uți sau guți, o seminție cumană cu care s-a adus în legătură este iarăși foarte greu de admis. Numele de huțan pare să derive de la un nume topografic format după analogia lui moldovean, ardelean etc. este posibil să stea în legătură cu huțanii și numele satului Huețeani din județul Suceava, pomenit într-un document din timpul lui Ștefan cel Mare. Patria huțanilor trebuie căutată în munții Pocuției de unde ei apoi se lătiră și asupra munților Bucovinei. Munții Bucovinei adăposteau pe atunci o populație românească foarte rară și de aceea proprietarii și locuitorii acestor munți au primit cu drag pe noii oaspeți din Pocuția. După părerea dlui. prof. univ. I. Nistor (*Românii și rutenii în Bucovina – studiu istoric și statistic*, București, 1915, Capitolul II „Răspândirea huțanilor în munții Bucovinei“), huțanii s-au strecurat peste hotar în decursul vremurilor, azi unul, mâine altul, până ce numărul lor a sporit la câteva mii de familii. La venirea lor în Bucovina huțanii vorbeau rutenește (limba ucraineană) și erau slavi veritabili, care se înțelegeau laolaltă într-un dialect malorus sau ucrainean și pentru acest motiv dl. Nistor îi consideră ca ruteni-ucraineni. În ceea ce privește limba huțanilor, R. F. Kaindl, citat mai sus, este de aceeași părere, cu deosebirea numai că nu toată limba lor ar fi de origine slavă ci numai în parte, limba huțanilor fiind foarte bogată în cuvinte de origine românească, cuvinte de origine nedefinită sau construcție proprie.

În 1887, R. F. Kaindl, care s-a ocupat foarte mult cu studiul huțanilor într-o broșură (*Die Huzulen sind Skythen*) apărută la Cernăuți, susține că huțanii sunt de origine sciți și anume resturi ale sciților care locuiau în munți, unde s-au refugiat în fața năvălirilor barbare. Și dacă au fost romanizați sau slavizați și dacă și-au pierdut limba și sângele lor nu mai este atât de curat, ei nu sunt nici de origine romană și nici de origine slavă. În 1894 Kaindl revine asupra părerii sale și combate toate teoriile că huțanii ar fi de origine goți, cumani, mongoli sau că ar fi un amestec de români și ruteni, părăsind chiar propria sa părere că huțanii ar fi descendenții resturilor slavizate ale sciților, pentru a adopta părerea că huțanii sunt slavi, ținând cont de limba, obiceiurile și credințele lor care se aseamănă întru totul vecinilor lor ucraineni – slavi. În sprijinul teoriei sale, Kaindl aduce faptul că întreaga nomenclatură a regiunilor huțânești este de origine slavă, cu toate că există și denumiri de origine românească, ca pârăcălab, rotundul, radul etc. Între numele de familii huțânești, pe lângă cele de origine slavă care formează majoritatea, se găsesc nume de origine românească, maghiară, polonă, armenească și chiar germană.

Așezându-se în Moldova, huțanii neliniștiră satele de primprejur prin prădăciunile și jafurile lor. În prima jumătate a veacului al XVII-lea, întovărășindu-se cu conaționali lor din Pocuția, ei ajung cu prădăciunile lor până la Bistrița. Cetățenii din Bistrița îi resping și le iau prada înapoi. La 2 septembrie 1621 voievodul Ardealului Ștefan Bethlen¹ aduce laude locuitorilor din Bistrița pentru vigilența lor zicând: „În ceea ce

¹ Ștefan Bethlen (n. 1582-d. 1648) a fost principe al Transilvaniei în perioada 28 septembrie-26 noiembrie 1630. În 1621 principe al Transilvaniei era Gabriel Bethlen (n. cca. 1580, Ilia-d. 15 noiembrie 1620, Alba-Iulia), care a

privește pe tâlharii veniți de pe pământul Țării Rusești, că aceia din pricina îngrijirii și pazei dumneavoastră n-au putut să meargă, ci ați luat de la ei vitele, aceea îmi place mie, pentru că dacă vitele furate acum ei le-ar fi putut duce, cu atât mai mult îndulcindu-se la jaf și după astfel de necuviință le-ar înnoi și săvârși“. Tâlharii veniți de pe pământul Țării Rusești (Galiția) sunt huțanii, care trecând Ceremușul prădau în munții Moldovei, întinzând jafurile lor până la Bistrița. Cu prilejul acestor prădăciuni mulți din ei nu se mai întorceau în patria lor, ci se așezau statornic în munții Moldovei și anume la Câmpulungul Rusesc (Câmpulung p/c), Răstoace și la Putila.

La 20 mai 1647 locuitorii acestor sate trimiseră 40 de oameni de încredere din mijlocul lor la Iași spre a se plânge lui Vasile Vodă Lupu¹ că proprietarii locurilor „lăzuite“ (defrișate) de ei – mănăstirea Putna și mai mulți mazili și răzeși – nu vor să le recunoască dreptul de proprietate asupra „lazorilor“, adică teritoriile defrișate prin osteneala lor, ci se încumetă a cere de la ei dări și dijmă. Huțanii Câmpulungului p/c (Câmpulungul Rusesc) reclamau pe seama lor aceleași drepturi de care se bucurau din vechime locuitorii români din ocolul Câmpulungului Românesc, cărora Vodă le încredințase straja hotarelor spre Transilvania. Firește că Vodă nu împlinise aceste cereri ale unor oameni străini, pripășiți de curând din Galiția și de aceea, consultând Divanul, respinse cererea huțanilor. În același timp, Vasile Vodă Lupu confirmă dreptul de proprietate al Mănăstirii Putna și al răzeșilor asupra munților în care se așezaseră huțanii, cărora le porunci să plătească dările și să dea dijma cerută de stăpânii lor. Vornicul Câmpulungului Rusesc primi porunca domnească de a constrânge pe huțani la îndeplinirea obligațiilor lor fiscale. Din acest hrisov rezultă categoric că huțanii care se prezentaseră lui Vasile Vodă Lupu erau numai de curând așezați la Putila, Răstoace și Câmpulung p/c, deoarece ei singuri mărturisesc că și-au defrișat locurile asupra cărora cereau drepturi de proprietate. Menționarea lor în documente începe numai din secolul al XVII-lea, astfel că răspândirea lor pe pământul Moldovei nu poate fi mai veche decât la începutul veacului al XVII-lea. După o vreme oarecare, huțanii repetară pretențiile lor și în fața lui Constantin Vodă Duca². Dar și acest domn le respinge pretențiile prin cartea sa din 28 septembrie 1694, hotărând ca ei să continue a plăti birul pământului și să dea dijmă.

Huțanii așezați în munții Moldovei veneau din Pocuția învecinată, care aparținea în partea ei de Est de starostia polonă de la Sniatyn. Aceasta ne-o comunică locuitorii Câmpulungului Moldovenesc într-o scrisoare către ardeleni, zicând că „Lupul lui Ion au fost cu feciorii lui Apostol de au bătut pe rușii de la Sniatyn“. Jafurile neconținute ale huțanilor, săvârșite când pe hotarul Câmpulungului Moldovenesc, când pe al Bistriței, ademeniră pe locuitorii din Bistrița să le răspundă noilor lor vecini cu aceeași măsură. Astfel pătrund bistrițenii o dată până la Vijnița prădând și mânănd cu ei o turmă de oi.

domnit între 1613 și 1629. Din 1619, pe fondul începutului Războiului de 30 de ani, acesta a devenit liderul mișcării antihabsburgice din nordul și estul Ungariei.

¹ Vasile Lupu (n. cca. 1593-d. 1661, Constantinopol) a domnit în Moldova între aprilie 1634 și 16 iulie 1653, cu o mică întrerupere între aprilie-mai 1653. Domnia lui s-a remarcat prin acte de cultură, dar și prin conflictul cu Matei Basarab, domnul Țării Românești, care l-a înfrânt în bătăliile de la Teleajen (1637), Ojogeni (1639) și Finta (1653).

² Constantin Duca (n.?-d. 1704, Istanbul) a domnit de două ori în Moldova: aprilie 1693-decembrie 1695 și septembrie 1700-iulie 1703. În domniile sale, obținute cu sprijinul socrului său, Constantin Brâncoveanu, a impus noi dări populației pentru a-și achita datoriile față de creditori.

Stăpânul oilor, păgubit, un anume Nechifor, se plânse lui Vasile Vodă Lupu, rugându-l să reclame oile de la locuitorii din Bistrița. La 9 august 1551, Vodă reclamă oile furate zicând: „Venind oamenii noștri din satul Vijnița, ținător de ținutul Cernăuților, plângându-se că oameni de ai D-voastre li-au adus din hotarul nostru 350 oi“. Nu se știe ce rezultat avusese intervenția Domnului, dar un lucru rămase sigur, că huțanii nu se lăsară păgubași, de vreme ce ei la proxima ocazie se despăgubiră însutit. Aceasta rezultă și din scrisoare voievodului Ardealului, Mihail Apaffy¹, care, la 30 iulie 1662, scria către locuitorii din Bistrița: „Am primit scrisoarea voastră din care am înțeles ce pagubă le-au făcut oamenilor săraci din ținutul D-voastre cei din Câmpulungul Rusesc“. Apaffy cerea totodată Domnului Moldovei, Eustațiu Dabija², „ca oile mânate de ei (adică de huțani) să le dea înapoi“.

Despre furtul de cai din Câmpulungul Rusesc se pomenește și la 1672. În același an, un câmpulungean „din partea leșească“ face mari pagube unui ardelean, care exercită apoi represaliile împotriva unui om „din Răstoace, din Țara Moldovei“. În ianuarie 1678, Antonie Roset Vodă³ scrie bistrițenilor „că ni se plâng oamenii aceștia de la Câmpulung că au năcaz pe pământul D-voastră, că n-au nici o vină pentru că rușii din Polonia le-au făcut și lor multe stricăciuni.... Ei n-au nici o vină, ci să-i lase în pace pentru că rușii umblă pe acolo, pe pământul D-voastre și de la aceia să-și ceară despăgubire“. Șase ani mai târziu niște huțani pricinuiră din nou bistrițenilor mari pagube. La reclamația birăului Martin Emrich răspunde, la 19 iulie 1684, fostul logofăt Mihail Tăutul zicând: „Că acolo nu-i numai al nostru, ce-i jumătate parte leșească.... de acum de se va reuși, nu și mai mult, un cap de ață să aibă a spânzura vătămănușul din Câmpulung. Și pentru prietenie și pace ce facem cu dumneata, vorovi-vom și cu leșii, doară de vor lăsa și ei“. Tăutul se ținu de cuvânt și la 14 septembrie 1684 el făcu cunoscut bistrițenilor că s-a dus la Sniatyn, căci acei oameni ascultă de Sniatyn, și a vorbit cu „podstarostele“, dar acesta se plânge el acum contra unor ardeleni care au făcut prilej de furt: „vădzu că dzăc și leșii numai zăboară să nu fie“, adică represalii. Din mărturia aceasta vedem că huțanii moldoveni se întovărășeau cu conaționalii lor din Galiția spre a întreprinde jafuri pe seama vecinilor lor. Între huțanii din Bucovina și cei din Galiția a existat o legătură foarte strânsă și, în special cu ocazia expedițiilor lor, mulți galițieni nu se mai întorceau în țara lor, ci rămâneau în Bucovina sporind numărul huțanilor de aici.

Ficker⁴ și R. F. Kaindl îi revendică, considerând pe huțanii care vorbeau „dialect propriu rusneac“ cu drept cuvânt pentru ucraineni. Dacă încă, cu toate acestea, se atribuie huțanilor din mai multe părți o origine daco-romană, dl. prof. I. Nistor constată că aceasta se face fără nici un temei. Toponimia în mare parte românească din ținuturile huțânești ale Galiției, precum și numeroasele cuvinte românești păstrate în limba lor, arată numai că huțanii la răspândirea lor în munții Bucovinei găsiră aici o populație

¹ Mihail Apafi I (n. 1632-d. 1690, Alba-Iulia) a fost principe al Transilvaniei în perioada 1661-1690.

² Eustațiu Dabija a domnit în Moldova între septembrie 1661 și septembrie 1665.

³ Antonie Ruset a domnit în Moldova între noiembrie 1675 și noiembrie 1678. Cea mai importantă acțiune a sa a fost strămutarea reședinței Mitropoliei Moldovei și Bucovinei de la Suceava la Iași.

⁴ Adolf Ficker (n. 13 iunie 1816, Olmutz-d. 12 martie 1880, Viena), renumit statistician, a participat la congresele internaționale de la Berlin (1863), Den Haag (1869), Sankt Petersburg (1872) și Pest (1876). A publicat, printre altele, *Beiträge zur ältesten Geschichte der Bukovin u. ihrer Nachbarländer. Die Goten und Daker*, Czernowitz (Cernăuți), 1852.

românească puțin numeroasă, pe care ei în cursul vremurilor și-o asimilaseră cu desăvârșire. De la românii asimilați moșteniră huțanii toponimia românească a patriei lor și cuvintele românești din limbă. Originea galițiană a huțanilor o confirmă și fostul guvernator militar austriac al Bucovinei, generalul Enzenberg¹, care constată într-un raport oficial către Consiliul Aulic de război de la Viena că locuitorii din Câmpulung Rusesc, cu toată sterilitatea acelei regiuni, totuși nu voiesc, nici nu doresc să se întoarcă la stăpânii lor firești din Galiția. De altfel, amintirea originii galițiene a huțanilor s-a păstrat și în poezia lor populară: „Vine huțanul din Colomeia și huțanca din Bahna“, zice un vechi cântec huțănesc. Obârșia galițiană a huțanilor reiese și din congruența ornamentației broderiilor și țesăturilor huțanilor de la noi cu a ornamentației huțănești din Galiția. Erich Kolbenheyer, în [lucrarea] *Motivele în industria casnică de broderii în Bucovina*², arată că broderiile huțanilor se deosebesc cu desăvârșire de ale românilor, din cauza motivelor lor exclusiv geometrice și că sunt așa de asemănătoare cu ornamentația huțanilor din munții Galiției și cu a ucrainenilor din vecinătatea aceloră, încât originea comună a acestor motive nu poate fi pusă la îndoială.

În expedițiile lor de jafuri, huțanii ajungeau până în regiunea Dornelor. În iunie 1682 vistiernicul Drăgușin trebui să intervină la Bistrița pentru un om năpăstuit de un „ros“. Omul se chema Nacul din Dorna. În același an românii au un proces cu rușii din Câmpulungul Rusesc. La 1698, un dregător din Bistrița adresează vatamanului și tuturor sătenilor din Câmpulungul Rusesc o scrisoare românească din cauza unei năvăliri prădalnice întreprinsă de niște oameni de la ei. Iată cuprinsul acestei scrisori: „Sănătate de la H(risto)s dumnitale vătămane și cu toți sătenii din Câmpulung Rusesc. Alta, iată că au venit niște oameni din satul nostru, anume Alexa lui Hanți din satul Borșa și cu soția lui, și au venit la munții noștri după Lucu și au luat niște oi a Crețului și i-a ucis păcurarii și-au lăsat unul mort și au luat cincizeci de oi. Deci dumneavoastră știți că s-au făcut pace odată și s-au pus legătură o mie de galbeni, care va strica pacea. Deci acum voi stricați pacea, iar Măria Sa birăul Bistriței Ionaș Diaci și cu tot Sfatul Măriei Sale și cu Ghenerăs au trimis Dumneavoastră să dați marfa înapoi cu pripașu cu lână cu tot și o căldare, și alte unelte, ce au luat să dea tot, au să dea hoții în mâna păgubașilor. Iară de nu veți face așa, veți strica frăția, iar apoi să nu ne bănușiți. Să fiți sănătoși de la Hristos amin“. Actul acesta ne dovedește că limba românească era cea oficială în Câmpulungul Rusesc și că în rândurile populației huțănești de acolo se găseau și români, cum era „Alexa lui Hanți din Borșa“, pomenit în această interesantă scrisoare românească.

Aceasta însă nu este singura mărturie privitoare la elementul românesc din ocolul Câmpulungului Rusesc. Mai întâi, ca proprietari ai acestor sate apar din vechime boieri, mazili și razeși români ca: Sturdza, Paladi, Strișca, Giurgiovan, Borșan, Ilschi, Potlog, Tăutul, Istratuță, Gafencu, Lăpădatu, Volcinschi, Turcul, Cârste, Rață, Flondor, Colai, Morțun, Reus, Tiron, Vasilco etc. Familiile acestea românești primiră de la voievozii Moldovei seliștele și poienile din Valea Ceremușului și a Putilei în schimbul serviciului de strajă la hotarul țării. Pe moșiile acestora se așezară ca vecini români, dar mai ales

¹ General Karl Freiherr (baron) von Enzenberg zu Freyen und Jächelsturm (n. 1725, Pavia-d. 18 mai 1810, Sibiu), militar de carieră, a fost comandantul Regimentului grăniceresc năsăudean, apoi guvernator al Bucovinei (1778-1786).

² Erich Kolbenheyer a fost directorul Muzeului de Meserii din Cernăuți și a publicat lucrarea *Motive ale industriei casnice din Bucovina*, Viena, 1912.

ucraineni sau huțani din Galiția. Așa se menționează în 1673 în ocolul Câmpulungului Rusc: „doi ruși și un ungurean“. Un document din 1689 pomenește de un anume „Ihnat Cumarycescul rure Viznica“, care a fost român. Pe vremea ocupării Bucovinei era vornic la Câmpulung Rusc Grigore Guțul. Tot acolo întâlnim nume [ca]: Crăciun, Tiron, Hojdan, la Putila Chisăliță și Boca; la Iablonicioara trăia familia Ștefureac, care era de origine română. Cătunele Iablonița și Stebni din ocolul Câmpulungului Rusc apar în actele din timpul ocupării Bucovinei ca așezări românești: Iablona Woloski, adică Iablonița și Stebniul Românesc.

Prin veacul al XVIII-lea ocolul Câmpulungului Rusc era un teritoriu mixt și numai mai târziu huțanii înmulțindu-se mereu, numărul lor crescând mereu cu cei ce veneau din Galiția, reușiră să asimileze pe românii din mijlocul lor și să prefacă partea aceasta muntoasă a Bucovinei într-un teritoriu huțanesc. Preponderența elementului huțanesc în aceste regiuni asupra celui românesc pare să dateze abia din timpul craiului Ioan Sobieski¹ care, pe la 1690, ocupând Moldova de Sus, așezase slujbașii săi la Câmpulung Moldovenesc. La 5 aprilie 1687 el adresă o proclamație către locuitorii Moldovei în care aceștia erau indicați să rămână fiecare la casa lui și să primească fără frică garnizoana leșească în Câmpulung, pentru că singura sa intenție este de a scăpa Țara Moldovei de turci. La 21 iunie 1687 Sobieski numi pe boierul Turcul judecător la Cernăuți, [iar] la 25 octombrie 1691 petrecea la Suceava. Atunci se ridicară moaștele Sf. Ioan cel Nou din Suceava spre a fi duse la Zolkiev, în Galiția, unde rămaseră până în 1783, când urmau să fie readuse în țară și așezate din nou la Suceava. Pe vremea acestei ocupații polone elementul huțanesc de la noi spori din cauza numărului mare de huțani care veniră din Galiția, încât reușiră să asimileze pe românii așezați sporadic în mijlocul lor. Românii asimilați lăsară huțanilor drept moștenire un bagaj de cuvinte românești care s-au păstrat până în ziua de azi în limba huțanească, graiul huțanilor de la noi fiind foarte bogat în cuvinte românești care se întâlnesc chiar la huțanii din Galiția.

Cu toate acestea, numărul huțanilor era foarte mic și nefinsemnat în prima jumătate a veacului al XVIII-lea în munții Bucovinei. Dovadă este hrisovul lui Constantin Vodă Mavrocordat², din mai 1742, pe baza căruia starostele Cernăuților era împuternicit să strângă pentru Câmpulung Rusc „cine va veni, să șază acolo la locurile acelea, până la 300 oameni... ca să fie slujitor pentru pază“. În vremea aceea, refugiindu-se în munții noștri faimosul hoț Alexa Dobosciuc, care era urmărit de autoritățile polone, în iarna anului 1742, starostele polon, Kriwokowski, cere lui Constantin Vodă expulzarea hoțului „care s-ar fi dat acum de iarnă spre partea Moldovei ca să mistuiască“. Domnul dădu poruncă ispravnicului de Cernăuți să răspundă lui Kriwokowski „că acel tâlhar în pământul nostru al Moldovei nu se află nici poate să se amistuiască... să-l caute într-alte părți de loc, că în țara noastră nu se află“. Autoritățile polone stăruiră însă din nou pe lângă domn în vederea extrădării haiducului, astfel că Vodă se văzu obligat a trimite

¹ Ioan III Sobieski (n. 17 august 1629, Olesko-d. 17 iunie 1696, Wilanow) a fost regele Poloniei (1674-1696). A participat decisiv la despresurarea Vienei, asediată de turci, învingându-l pe marele vizir Kara Mustafa la Kahlenberg (12 septembrie 1683).

² Constantin Mavrocordat (n. 27 februarie 1711, Constantinopol-d. 23 noiembrie 1769, Iași) a fost un domnitor fanariot reformator, care a domnit de șase ori în Muntenia (septembrie-octombrie 1730, octombrie 1731-aprilie 1733, noiembrie 1735-septembrie 1741, iulie 1744-aprilie 1748, februarie 1756-septembrie 1758 și iunie 1761-martie 1763) și de patru ori în Moldova (aprilie 1733-noiembrie 1735, septembrie 1741-iunie 1743, aprilie 1748-august 1749 și iunie-noiembrie 1769).

porunci către Dinu Armașul „pentru niște tâlhari, anume Doboș vătaf de tâlhari, din Țara Leșească și cu alte soțai ai lui, care fugind de acolo au mers în sat în Răstoace în Câmpulung Rusesc“. Armașul primi împuternicirea de a sili pe locuitorii Răstoacelor ca ei să descopere ascunzișul lui Doboș, confiscarea alimentelor și prin arestarea mai multora din mijlocul lor. Totodată, primi și starostele din Cernăuți ordin să ceară pe tâlhari de la sătenii din Răstoace. Cu toate măsurile luate însă, Doboș sau Dobosciuc n-a putut fi prins fiindcă huțanii îl ocroteau și-l ascundeau de urmăritorii lui. În 1745 fu împușcat însă de soțul ibovnicei sale.

Pe timpul ocupării Bucovinei ocolul Câmpulungului Rusesc cuprindea în hotarele sale trei sate și anume: Câmpulung Rusesc (Dolhopole) sau Câmpulung p/c de astăzi cu cătunele Rusca, Spetke (Speteni), Ulma (Elme), Marenici (Mărăcineni), Nisipitul, Gura Putilei, Izvor și Pietroasa; Putila cu cătunele Plosca, Iablonița, Șipote, Coniatin, Ropocel, Gablena, Seletin și Stebni (Sălășeni); al treilea, Răstoacele cu cătunele Sadău, Suhariz, Frasin, Mer Brody (Brodina) și Falcău. Aceste trei sate (comune) împreună cu cele 21 de cătune adăposteau atunci o populație de 962 familii cu 4810 suflete, care în majoritate vorbeau rutenește fiind huțani originari din Galiția. Din Valea Ceremușului elementul huțănesc se răspândește după aceea înspre Sud, trecând munții care despart Valea Sucevei de Moldova și Bistrița Aurie, huțanii pătrund pe de o parte în Valea Cârlibabei, [iar] pe de altă [parte] în a Moldoviței, Ciumârna și Rușii pe Boul. De pe braniștile mănăstirii Moldovița ei pătrund mai departe spre sud și trecând apa Moldovei, ei ajung pe braniștile mănăstirii Voronețului, așezându-se la Gemenea și Ostra unde îi găsim și până azi. Ei dădeau contingentul principal pentru „brăniștenii“ mănăstirilor Putna, Sucevița, Moldovița și Voroneț. Brăniștenii huțani țineu în arendă poienile și văile acestor mănăstiri în schimbul unei sume de bani, având totodată obligația de a scuti mănăstirile de jafuri. Huțanii însă nu se țineau întotdeauna de obligațiile lor și sileau prin aceasta pe proprietarii munților să anuleze contractele de arendă încheiate cu ei. Astfel, Grigore Vodă Ghica Calimah¹ anulă contractul de arendare dintre huțanii brănișteni și egumenul mănăstirii Putna, poruncind totodată vornicului din Câmpulung Rusesc, Ioan Guțul, ca el să constrângă pe „rușii putileni“ și din Câmpulungul Rusesc de a restitui mănăstirii Putna toate hârtiile privitoare la contractul anulat. La 20 mai 1768 huțanii se împăcară cu egumenul mănăstirii și o delegație de 18 huțani, în frunte cu Ioan Corban, se prezentară egumenului spre a arenda din nou munții mănăstirii. În urma secularizării moșiilor mănăstirești, administrația acestora trecu din mâna egumenilor asupra organelor Fondului Bisericesc din Bucovina, huțanii brănișteni continuară a arenda munții de la administrațiile silvice ale Fondului Bisericesc din Ilișești și Frătăuți.

Despre huțanii așezați pe braniștile Putnei ne comunică [Oszkar] Asboth², că ei se deosebeau de ceilalți locuitori atât în ceea ce privește limba, cât și la port, datinile și obiceiurile lor. Ei erau nomazi și țineau numai în arendă văile și poienile locuite de

¹ Grigore III Ghica (n. 1724, Istanbul-d. 1 octombrie 1777, Iași), domn al Moldovei de două ori (martie 1764-ianuarie 1767 și septembrie 1774-octombrie 1777) și o dată în Muntenia (octombrie 1768-noiembrie 1769). A regularizat strângerea birurilor și a pus capăt abuzurilor, a zidit o școală lângă Mitropolia din Iași, a protestat vehement contra anexării Bucovinei și a fost ucis de turci la îndemnul austrieicilor.

² Oszkar Asboth (n. 10 august 1852, Ujared-d. 24 august 1920, Budapesta), a urmat studii la Leipzig, Berlin și Göttingen, profesor de lingvistică slavă, întemeietorul slavisticii maghiare, a predat la Universitatea „Eötvös Lorand“ din Budapesta (din 1880) cursurile „Influența slavă asupra limbii române“ și „Sistemul consonantic al limbii române“. O perioadă a fost șeful Catedrei de română.

dânșii. În satele Seletin, Șipote, Moldova, Izvoare și Cârlibaba trăiau în jurul anului 1832, 2052 de huțani. Huțanii erau răspândiți pe un teritoriu foarte larg. În cele mai depărtate și ascunse văi și poieni din munți se găseau așezate câte două-trei familii huțânești. Într-un raport oficial din 1840 găsim următoarea mărturie asupra felului de așezare a huțanilor în munții Bucovinei: „În părțile muntoase care [se] întind în lățime de la hotarul Humorului până la apa Bistriței și în lungime de la frontiera Transilvaniei până la munții Câmpulungului Rusesc și ai domeniilor rădăuțene, pe un areal de 8 – 10 mile pătrate s-au așezat pe nesimțite numeroase familii de rusneci și anume în mod sporadic, ici câte una, dincolo câte două, trei“. Pentru înlesnirea administrației și mai ales în vederea aplicării măsurilor de siguranță publică, guvernatorul Bucovinei, Enzenberg, obținu de la forurile superioare din Viena învoirea de a sili pe huțanii răslețiți prin munți să se așeze mai aproape unii de alții și astfel să întemeieze sate în toată forma. Față de aceste măsuri huțanii opuseră însă [o] oarecare rezistență, astfel că intențiile administrației rămaseră în mare parte nerealizate. Numai familiile huțânești rătăcite pe hotarul vechiului ocol al Câmpulungului Moldovenesc – 78 la număr – au fost concentrate pe teritoriul dintre pâraiele Breaza și Neagra, care se revarsă în Moldova. Astfel s-a încheiat în anul 1816-1817 satul huțănesc Breaza, mai sus de Fundul Moldovei (în toponimia austriacă Breaza se numea Ferdinandstal). Huțanii au rămas și în timpul ocupației austriece simpli arendași ai munților locuiți de ei până la 1848, când se făcu împrăștierea țăranilor din Austria întregă și, prin urmare, și în Bucovina. Pe timpul ocupației, numărul huțanilor așezați pe braniștile mănăstirilor Sucevița, Moldovița și Voroneț era foarte neînsemnat. Izvodul alcătuit de Spleny¹ la 1775 arată la Ruși – Moldovița și Argel 97 familii, iar la Stulpicani, cu cătunele Negrileasa, Ostra și Gemenea 85 de familii, dintre care nu toate însă erau huțânești. Astfel, numărul huțanilor așezați în acea regiune de Sud a Bucovinei atingea pe atunci cel mult 150 familii cu 750 de suflete. Adăugând la acestea și cele 962 de familii sau 4810 suflete huțânești de pe braniștile Putnei din ocolul Câmpulungului Rusesc, găsim că pe vremea ocupării trăiau în munții Bucovinei cel mult 1112 familii sau 5560 de huțani. Trebuie menționat însă că la statistica întocmită de Spleny în anul 1775, mulți huțani s-au sustras de la recensământ, mai ales că munții le ofereau ascunzișuri foarte bune. De aceea, se poate admite că numărul huțanilor din Bucovina se urca pe atunci la 6000 de suflete. Aurel Onciul² pune pe seama huțanilor un număr de 10.000 de suflete, numărul acesta este însă exagerat, datele statistice din acea vreme arătându-ne cel mult 6000 de huțani. La recensământul din 1910 s-a constatat că numărul huțanilor bucovineni era de 33.000 de suflete. În curs de 130 de ani deci, numărul lor a sporit de la

¹ General Gabriel Spleny von Mihaldy a fost guvernatorul Bucovinei în perioada 1774-1778, perioadă în care a organizat primul recensământ al regiunii, iar rezultatele au fost incluse în lucrarea *Descrierea districtului Bucovinei*. A participat la bătălia de la Marengo (1800) împotriva lui Napoleon Bonaparte, apoi a comandat Brigada 2 Infanterie din Divizia 2 Infanterie.

² Cavalier Aureliu Onciul (n. 29 februarie 1864, Vicovul de Sus-d. 30 septembrie 1921, București), jurist și scriitor, a urmat studii de drept la Cernăuți și Viena, doctor în drept (1886), secretar ministerial în Ministerul de Interne (1893), căpitan districtual în Moravia. Președinte al Partidului Democrat Român din Bucovina (1902), care a fuzionat cu Partidul Conservator Român și a devenit Partidul Național Român. A fost ales deputat în Consiliul Imperial pentru circumscripția Cernăuți-Storjineț (1901) și în Dieta Țării (din 1907). În 1918 a avut o atitudine conciliantă în Parlamentul de la Viena și a susținut necesitatea împărțirii Bucovinei între români și ucraineni, fapt pentru care a fost arestat, apoi eliberat.

6000 la 33.000. Sporul acesta s-a făcut atât pe calea naturală a nașterilor, cât și prin imigrările continue a huțanilor din Galiția, cele 21 de cătune de odinioară devenind sate sau comune de sine stătătoare.

În urma cercetărilor făcute de dl. prof. univ. I. Nistor, D-sa. afirmă și susține că huțanii din Bucovina cu siguranță sunt originari din Galiția și anume din Pocuția. De acolo ei trecură pe la începutul secolului XVIII apa Ceremușului spre a se așeza în munții Bucovinei și anume mai întâi la Câmpulungul Rusesc (Câmpulung p/c) și la Răstoace și străbătând mai apoi valea Putilei, a Sucevei, a Bistriței și chiar a Moldovei, ajunseră până la Ostra și Gemenea. Răspândirea lor peste munții Bucovinei avea loc astfel: cei veniți mai întâi vindeau locurile defrișate celor proaspăt sosiți din Galiția pe sume destul de însemnate, iar ei pătrundeau mai adânc în munți unde defrișau alte locuri din care cauză aveau și mereu certe și procese cu proprietarii munților.

La așezarea lor în munții Bucovinei huțanii găsiră aici o populație românească foarte rară pe care ei, din cauza continuei afluențe din Galiția, reușiră să o asimileze în scurt timp. Aceeași soartă o avură de altfel și coloniștii români din Transilvania care găsiră adăpost pe braniștile mănăstirești din munții Bucovinei și se pierdură cu vremea în rândurile huțanilor. Huțanii se prezintă deci ca cei mai vechi coloniști slavi în Bucovina care, rămânând în permanent contact cu rutenii – ucrainenii – din Galiția, n-au putut fi asimilați de români, care preferau câmpiile mănoase de la șes și căutau adăpost în munți numai în vremuri de restriște când dușmanii năvăleau în țară. Huțanii sunt „rutenii” așezați la marginile Moldovei spre Galiția, despre care ne amintește [Dimitrie] Cantemir¹ în *Descriptio Moldaviae*, că vorbeau încă pe vremea sa „rutenește”.

Naturalistul Hacquet², vizitând prin 1788 munții Bucovinei, îi găsi locuiți de „ruși”, adică de huțani. Din gura vornicului de Putila auzi că strămoșii huțanilor erau pe vremuri ucigași și tâlhari și că urmașii lor abia târziu se deprinseră cu munca stăruitoare și cinstită. Munții le serveau de adăpost când erau urmăriți, dar înmulțindu-se populația ei nu mai erau siguri de ascunzișurile lor și au fost nevoiți să-și schimbe felul de trai, lăsându-se de jafuri și viața lor nomadă. Tot Hacquet spune că pe vremea războiului contra turcilor, rușii pătrunseseră până în munți în regiunile huțânești lăsând la retragerea lor, huțanilor, o amintire nu tocmai plăcută – sifilisul – care bântuie până în zilele de astăzi în rândurile lor. Mărturisirea vornicului de Putila confirmă pe deplin toate datele asupra huțanilor. Afirmăția fruntașului din Putila că conaționalii săi s-ar fi lăsat de jafuri și s-ar fi pocăit n-a fost crezută de Hacquet, care susține că „aproape jumătate din locuitorii munților huțânești rămaseră credincioși vechilor lor obiceiuri prădalnice”, ceea ce pare a fi foarte verosimil atât timp cât pe la 1820 siguranța publică în munții Pocuției din Galiția și ai Bucovinei învecinate lăsa foarte mult de dorit. Din această cauză, autoritățile administrative se văzură silite să ceară ajutorul consistoriului bisericesc din Lemberg și a[l] parohiei din Cernăuți, pentru a putea combate cu succes

¹ Dimitrie Cantemir (n. 26 octombrie 1673, Silișteni-d. 1723, Harkov) a domnit în Moldova în 1693 și în perioada 1710-1711, fiind totodată un renumit cărturar, etnograf, filozof și muzicolog. S-a alăturat lui Petru cel Mare, cu care a semnat un tratat de alianță în aprilie 1711, însă alianța militară a celor doi a fost învinsă de turci la Stănilești, iar Cantemir a fost obligat să emigreze în Rusia.

² Belsazar de la Motte Hacquet (n. 1739, Le Conquet-d. 10 ianuarie 1815, Viena), fizician și geolog austriac, a urmat studii la Viena, apoi a devenit profesor la Universitatea din Ljubljana și, din 1788, la cea din Lemberg. A vizitat Moldova (1789), dar și celelalte state românești, a învățat limba română și a făcut prima analiză a unei ape minerale din România, cea de la Șarul Doamnei.

proastele moravuri ale huțanilor. Parohia din Cernăuți luă măsuri ca munții locuiți de huțani să fie vizitați în fiecare an de preoți zeloși și predicatori iscusiți care, prin cuvânt, au încercat să-i dezbrace pe huțani de obiceiurile lor rele și să-i aducă la ascultarea legilor bisericești și ale statului. Deprinși cu o viață neregulată și nestatornică, huțanii numai cu greu s-au putut acomoda noilor stări de lucruri din Bucovina. Nesiguranța posesiunilor lor muntoase pe care le dețineau numai ca embaticari, forma un izvor nesecat de certuri și procese, după cum se poate constata din numeroasele dosare care s-au păstrat din vremea aceea. În anul 1848 nemulțumirile huțanilor, agitați de avocatul lor Kobylca, avură aproape un caracter revoluționar. Împroprietărirea huțanilor împreună cu a întregii țărâni, în timpul ocupației austro-maghiare, precum și înăbușirea revoluției din Ungaria cu ajutorul rușilor, puse capăt și tulburărilor huțânești din munții Bucovinei, după care, o dată, huțanii se prezintă ca o populație foarte pașnică și muncitoare, care suferă însă mult din cauza împrejurărilor vitrege de trai.

Astăzi huțanii trăiesc în județul Storojineț, Câmpulung și Rădăuți și anume:

- în județul Storojineț populația huțană este așezată în mase mai compacte de-a lungul văii Ceremușului în satele Zahariceni, Răstoace, Pătrășeni, Mariniceni și în mod răzleț prin munții comunei Răstoace, pe valea pârâului Tovarnița, în munții Mariniceni spre Sud-Est, coborând în valea Siretului până în comuna Șipotete pe Siret. Ca număr pe comune, în Răstoace – Zahariceni [sunt] 3811, în Mariniceni – Pătrășeni 1655 și în comuna Șipotete pe Siret 1404, în total deci, în cuprinsul județului Storojineț [trăiesc] 6870 huțani;
- în județul Rădăuți huțanii sunt așezați pe valea Ceremușului și valea Sucevei, în comunele: Gura Putilei (933), Câmpulung p/c (2123), Iablonița (2888), Dihtineț (1840), Chiselițeni (897), Toraceni (1075), Putila (1455), Sârgieni (2094), Plosca (617), Seletin (3534), Șipotete Sucevei (1209), Izvor (1480), Brodina (2063), în total 20.100 huțani;
- în județul Câmpulung, huțanii locuiesc în partea de Nord a județului și anume: în satul Ciomârna de pe teritoriul comunei Vatra Moldoviței (402), în comuna Valea Boului (1231), în comuna Moldovița (2406), în comuna Argel (800), în comuna Breaza (730), în comuna Moldova Sulița (1648), în comuna Cărlibaba (734). În partea de Sud a județului Câmpulung, [se află] într-un număr mic 35 huțani la Ostra și 38 în comuna Gemenea. În total, deci, 8002 huțani în cuprinsul județului Câmpulung.

În cuprinsul Bucovinei avem deci în total o populație huțânească care numără 34.972 de suflete.

În ceea ce privește starea de spirit a huțanilor, ei fiind așezați în general în munți, cu foarte puțin teren productiv, își câștigă mijloacele de existență din creșterea vitelor, munca în păduri și plutăritul pe Ceremuș, ducând o viață foarte modestă, plină de lipsuri, majoritatea huțanilor fiind oameni foarte săraci. Din această cauză sunt foarte munciți și mereu preocupați de existența lor de toate zilele. Nemulțumiri s-au semnalat în rândurile acestora numai din cauza lipsei de lucru, întrucât în ultimii ani exploatarea forestieră au scăzut foarte mult, implicit și plutăritul, astfel că sunt lipsiți de principalele lor posibilități de a-și asigura traiul, nerămânându-le decât puținul pământ cultivabil din apropierea caselor și care nu produce decât cartofi.

Lăsați în voia soartei de către regimul fostelor partide politice, au fost atrași în naivitatea lor de către intelectualii ucraineni, cărora le-a reușit să-i aducă în oarecare

măsură în sfera preocupărilor lor dictate de interesele iredentiste. Notarii comunali, învățătorii și preoții ucraineni care au funcționat și funcționează în comunele și satele locuite de huțani nu au pierdut nici o ocazie în care să-i convingă pe huțani că ei sunt ucraineni. Cea mai bună dovadă este și faptul că în unele comune locuite în majoritate de huțani, cu ocazia ultimului recensământ notarii de origine etnică ucraineni au înscris pe huțani ca ucraineni sau, în alte părți, huțanii la îndemnul preoților sau învățătorilor ucraineni s-au declarat ca ucraineni. În general, huțanii, cu excepția tineretului huțănesc câștigat pentru cauza iredentistă, sunt oameni foarte liniștiți, loiali și buni cetățeni, preocupați mereu de a-și asigura hrana, trebuind să-și părăsească căminele și să coboare în comunele de la șes atât în timpul verii cât și iarna, plecând la muncă chiar în alte județe pentru a-și câștiga existența și asigura posibilitatea întreținerii familiilor lor.

Atitudinea huțanilor față de autorități, față de populația românească și neromânească conlocuitoare

Bătrânii sunt oameni pașnici și supuși legilor și autorităților. Față de populația românească pe care o consideră superioară și mai cultă, sunt cuviincioși și supuși, în general și cu ucrainenii și cu pușinii poloni cu care trăiesc împreună, se poartă bine și sunt în relații bune. În schimb, tineretul huțănesc și în special cel de pe valea Ceremușului, care a fost crescut și educat sub regimul nostru de către învățători și preoți de origine etnică ucraineană, nu mai are sentimente huțănești, este complet ucrainizat având o educație foarte rea, nu se supun autorităților și legilor, caută să se sustragă de la îndatoririle militare, devenind dezertori, se constituie în bande și se dedau la jafuri asupra populației liniștite și, în ultimul timp, au îmbrăcat toate ideile subversive ale organizațiilor iredentiste ucrainene în care s-au înregimentat.

Atitudinea huțanilor față de curentele subversive și orientarea lor politică.

În ultimul timp și în special după eliberarea teritoriului de sub ocupația sovietică, s-a constatat că tineretul huțănesc, în urma propagandei făcute de elementele ucrainene, a îmbrățișat, în special cel de pe valea Ceremușului, complet politica ucraineană și astăzi militează cot la cot cu ucrainenii în iredentă. În anul 1941, în cursul lunilor iulie și august, în regiunea Vijnicioarei, Mărinicenilor și Răstoacelor, foarte mulți tineri huțani au trecut în Galiția pentru a se înrola în armata și poliția ucraineană. În rândurile huțanilor bătrâni, în timpul ocupației sovietice, s-au găsit mulți, în special cei săraci, care s-au pus în slujba sovietelor și la retragerea trupelor sovietice au plecat o dată cu acestea.

În ce privește pe bătrâni, cu toate măsurile luate de autorități, nu au putut fi abătuți de la stilism, deși nu se manifestă fățiș, [însă] în timpul sărbătorilor după vechiul stil se abțin de la lucru. Fiind ușor influențabili, în rândul lor se găsesc și mulți sectanți, în special în județul Câmpulung, unde se găsesc mulți adventiști de ziua a 7-a.

(Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, dosar 70/1943, f. 2-28)

Aspecte privind Holocaustul din România. Evreii din Cernăuți și steaua galbenă

Liviu CĂRARE

Keywords: Holocaust, Czernowitz, star of David, anti-Semitism, ghetto.

Abstract

Aspects of the Holocaust in Romania. The Jews of Czernowitz and the Yellow Badge

The yellow „Star of David“ was not imposed systematically to the Jews in Romania. At first, regional authorities recommended that the Jews be forced to wear badges in order to start solving the „Jewish problem“ in their administrative county. The Romanian government's policy of forcing Jews to wear badges, was aimed at isolating the Jews from the rest of the population. It enabled the Romanian police and gendarmerie authorities to identify, concentrate, deprive, starve, and ultimately murder the Jews under their control. The yellow badge became mandatory in Romania in September 1941, but the law was cancelled a few days after being issued, due to the determined intervention of Dr. Wilhelm Filderman. The Jews of Czernowitz, however, were forced to wear the sign throughout the war, reflecting the policy of Antonescu's regime in Bukovina and a part of the Holocaust in Romania.

Steaua galbenă (sau neagră) nu a fost impusă populației evreiești din România în mod sistematic. Au fost obligați să poarte acest semn distinctiv evreii din unele județe din Moldova precum și evreii din Bucovina. Imediat după declanșarea războiului contra U.R.S.S. și a marelui pogrom de la Iași, într-o serie de localități din Moldova a fost introdus portul obligatoriu al stelei galbene de către evrei. Pentru prima dată această măsură a fost enunțată de poliția orașului Bacău, printr-un anunț afișat pe zidurile orașului la 4 iulie 1941. În termen de 48 de ore, „*orice evreu și evreică vor purta pe piept în partea stângă, steaua evreiască (două triunghiuri suprapuse) din postav galben, a căror laturi vor fi de 6 cm*“¹, fiind exceptați evreii îmbrăcați în uniforme militare. Persoanele ce nu se conformau anunțului urmau a fi arestate și predate organelor polițienești și comandaturii militare². Două zile mai târziu, Ordonanța nr. 1 a Comandamentului M. U., Oficiul Poștal nr. 19, impunea evreilor noi măsuri restrictive, printre care și portul stelei galbene. Astfel, articolul I, prevedea că evreii de la vârsta de 12 ani, indiferent de sex, sunt obligați să poarte în partea stângă a pieptului steaua evreiască, alcătuită din două triunghiuri suprapuse din postav galben, cu laturile de 6/6 cm. În

¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Bacău, fond Primăria Bacău, dos. 21/1942, f. 1.

² *Ibidem*.

continuare, era specificat faptul că evreii mobilizați pentru lucru vor purta semnul distinctiv numai în afara fabricii sau întreprinderii, iar cei aflați în serviciul armatei erau exceptați¹. Încălcarea acestui articol al ordonanței prevedea pedepse cu închisoare corecțională de la 2 luni la 2 ani și amendă de la 2 000 la 5 000 lei². Al doilea articol al ordonanței reglementa circulația evreilor, interzisă între orele 18 și 7 dimineața. Dispozițiile intrau în vigoare imediat după afișarea lor pe străzi, în localuri și instituții publice și particulare, de respectarea acestora fiind responsabile organele de poliție militare și civile³.

La 29 iulie 1941, împluternicitul generalului Antonescu pentru administrarea Bucovinei, colonelul Alexandru Rioșanu, solicită conducătorului statului acordul pentru emiterea unei ordonanțe care să impună evreilor din Bucovina eliberată un semn distinctiv. Motivația solicitării a fost că segregarea nu poate fi decât benefică statului român, fiindcă evreii, elemente subversive, și-au făcut în ultimul timp apariția în mase compacte, iar femeile și fetele evreice care caută compania soldaților români și germani pot fi un pericol pentru siguranța statului. Astfel, în opinia administratorului Bucovinei, este necesar să se ordone „– *sub sancțiune penală – ca toți evreii bărbați și femei să poarte obligatoriu și vizibil o brasardă de culoare albă, pe care să fie aplicată steaua evreiască, plină, în șase colțuri, în culoare neagră*”⁴. Ziua următoare, la Cernăuți, era afișată Ordonanța Nr. 1344 din 30 iulie 1941 ce impunea o serie de restricții pentru evrei, printre care și aceea de a purta semnul distinctiv, „*format din două triunghiuri echilaterale cu bazele de 6 centimetri, suprapuse în așa fel încât să formeze steaua evreiască ce se va confecționa din pânză galbenă*”⁵. Orice abatere de la articolele ordonanței era sancționată cu internarea în lagăr.

Inițiativele de a introduce semnul distinctiv luate pe plan local la Bacău și Cernăuți au generat o reacție a Ministerului Afacerilor de Interne la adresa prefecturilor din toată țara printr-o telegramă fulger în 31 iulie: „*Rugăm luați măsuri ca nici un evreu să nu poarte nici un semn semit distinct că este evreu, fiindcă aceste semne de distincțiune pot da naștere la reacțiuni ce nu le vrem*”⁶. Noua situație nu a durat decât până la 5 august, când Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, a ordonat ministrului de Interne ca acest semn distinctiv să fie purtat, forma lui fiind lăsată la latitudinea M.A.I. În ședința Consiliului de Miniștri din 5 august, Mihai Antonescu reproșează subsecretarului de stat de la Interne, generalul Ion Popescu, circulara prin care semnul exterior pentru evrei a fost desființat. Mai mult, el subliniază necesitatea elaborării unei directive generale după o discuție telefonică avută cu generalul Tătăranu, care a expus cazul orașului Iași, unde evreii circulă liberi, iar „*armata desfășoară o activitate care interesează operațiunile*”⁷. Adoptarea unei directive generale a fost amânată, hotărându-se ca aplicarea semnului distinctiv să fie impusă „*după terminarea subscripțiilor pentru împrumutul intern*”. Chestiunea a fost comunicată și generalului Nicolae Tătăranu,

¹ *Evreii din România între anii 1940-1944* (în continuare *ER.*), Lya Benjamin, editor, Vol. III, Partea I, București, Editura Hasefer, 1997, doc. 194, p. 297.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem*, doc. 240, p. 346.

⁵ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol. III, Ediția a II-a, Editura Diogene, București, 1996, doc. 37, p. 98-99.

⁶ *ER*, vol III, P. I, doc. 214, p. 319.

⁷ *ER*, vol. II, doc. 102, p. 276-277.

subșef al Marelui Cartier General la 13 august 1941¹. În contradicție cu această decizie însă, la Iași, Marele Cartier General nu a luat în considerare ordinul M.A.I. din 31 iulie 1941 și a introdus chiar în data de 6 august semnul distinctiv², iar ulterior generalul Carlaonț a comunicat Inspectoratului de Poliție Iași decizia de a nu retrage această ordonanță, chiar dacă fusese dispusă amânarea aplicării ordinului dat de Mihai Antonescu³.

Într-un memoriu adresat, la 15 iulie 1941, lui Mihai Antonescu (vicepreședinte al Consiliului de Miniștri), dr. Wilhelm Filderman, președintele Uniunii Comunităților Evreiești, cerea anularea acestei măsuri arătând că ea nu are nici o justificare legală. Permite în audiență la 2 august 1941 de către ministrul Afacerilor Interne, Filderman obțineva promisiunea anulării obligației de a se purta steaua galbenă în nordul Moldovei. Totuși, măsura a rămas în vigoare. Doctorul Filderman a continuat să ceară anularea măsurii⁴.

Ordinele M.A.I. nu au avut efect în zona Moldovei și a Bucovinei, semnul nefiind desființat la Iași și ordonat la Garnizoana Rădăuți pentru evreii din acest oraș. Din data de 14 august a fost impus și în Botoșani, potrivit ordonanței Nr. 1 a Comandamentului 4 Teritorial⁵. Aceste încălcări ale directivelor Ministerului de Interne au fost expuse de W. Filderman în memoriul adresat șefului Marelui Cartier General din 19 august. După prezentarea situației contradictorii existente între administrația centrală și cea din teritoriu, Filderman face apel la rațiune și umanitate, sperând că generalul șef al Marelui Cartier General va aprecia că această „măsură dăunează intereselor generale economice, tulbură ordinea publică, supunând o întreagă populație vexațiunilor și ca atare se va dispune desființarea acestui vestigiu al evului mediu”⁶.

Pentru a lămurii neclaritățile existente și pentru a restrânge diversele variante care circulau privind semnul ce urma să fie purtat de evreii de pe teritoriul României, Marele Stat Major a trimis Consiliului de Miniștri, la 16 august, o serie de propuneri spre aprobare. Steaua lui David să aibă următoarele dimensiuni: laturile triunghiului – 6 cm, laturile chenarului – 8,5 / 8,5 cm, grosimea laturilor triunghiului și ale chenarului – 6 mm. Fondul trebuia să fie alb, iar triunghiul și chenarul de culoare neagră. Semnul urma să fie purtat în partea stângă a pieptului, de toți bărbații, femeile și copiii evrei, și de asemenea era necesar să fie pus în vitrinele magazinelor evreiești⁷. Propunerea Marelui Stat Major a fost acceptată, ea devenind lege într-o formă asemănătoare, la 3 septembrie, când prefectii au fost înștiințați „că toți evreii (bărbați, femei și copii) de pe cuprinsul teritoriului dvs. sunt obligați să poarte o stea cu 6 colțuri (Steaua lui David), care va fi plasată într-un cadru de forma unui pătrat, cu dimensiunile 8,5 cm [...]. Steaua precum

¹ Arhiva Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” (în continuare AINSHR)/Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar (în continuare PCM), RG 025.013M, rola 17, dos. 86, f. 64. AINSHR conține documentele aflate în arhiva United States Holocaust Memorial Museum (USHMM); ER, vol. III, doc. 224, p. 328.

² AINSHR/PCM, RG 025.013M, rola 17, dos. 86, f. 67

³ *Ibidem*, f. 64, f. 95. Un raport al Serviciului Central de Informații asupra stării de spirit a evreilor din Iași, din 20 august 1941 enumeră printre dispozițiile autorităților militare: *toți evreii să poarte în mod obligatoriu și vizibil Steaua lui David (în 6 colțuri)*.

⁴ *Raport final*, Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România (ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu), Editura Polirom, Iași, 2005, p. 212.

⁵ AINSHR/Marele Stat Major, RG 25.003M Rola 144, dos. 2410, f. 396.

⁶ *Ibidem*, f. 394.

⁷ *Ibidem*, f. 21.

și cadrul vor fi de culoare neagră, pe fond alb. Semnul se va purta cusut pe haină în partea stângă a pieptului. Evreii vor fi obligați a purta acest semn până în 5 zile de la data primirii prezentului ordin. Evreii creștinați nu vor fi obligați să poarte acest semn¹. Obligativitatea acestui stigmat a condus la răspunsul prompt al Uniunii Comunităților Evreiești, care deja desfășurase ample acțiuni pentru suprimarea semnului distinctiv, impus aleatoriu, până în acest moment, de factorii de decizie locali. La 6 septembrie 1941, Filderman și Șef Rabinul Alexandru Șafran adresează un memoriu Patriarhului Nicodim al Bisericii Ortodoxe Române, solicitându-i să nu permită profanarea Stelei lui David, iar la 8 septembrie 1941, Filderman obține o audiență la conducătorul statului, Ion Antonescu. Bine dispus, acesta îl primește pe Filderman împreună cu doctorul Nicolae Lupu și dă dispoziție lui Mihai Antonescu „să se suprimă semnul în toată țara”². În ședința Consiliului de Miniștri din 9 septembrie, mareșalul Antonescu a condamnat faptul că actul din 3 septembrie s-a făcut fără consultarea sa și a analizat pe scurt modul în care autoritățile au implementat semnul distinctiv în țară. Mai întâi acesta a fost instituit în Bucovina, din ordinul generalului Rioșanu³, apoi dispoziția s-a generalizat. Mareșalul a subliniat faptul că generalul Tătăranu, subșeful Marelui Cartier General a luat această măsură, care depășește logica, pentru că nu și-a dat seama de consecințe. În continuare a solicitat ca să fie întotdeauna întrebare în legătură cu deciziile luate de Marele Cartier General care nu sunt conforme cu modul său de guvernare⁴. Ion Antonescu a ridicat ordinul ca evreii să poarte semn distinctiv printr-o telegramă fulger trimisă tuturor Prefecturilor de județe: „Din ordinul Domnului Mareșal Antonescu, se anulează ordinul Nr. 8368 din 3 Septembrie a. c. Evreii nu vor purta nici un semn distinctiv”⁵. La 10 septembrie 1941, prefectul Poliției Capitalei, N. Radu, comunica în scris Președintelui Comunității Evreilor Spanioli că în urma hotărârii mareșalului Ion Antonescu, evreii nu vor purta nici un semn distinctiv. Ordinul anulat a fost totuși aplicat temporar la Pitești la 12 septembrie 1941 pentru cei 350 de evrei care locuiau în acel oraș.

Suspendarea ordinului din 3 septembrie a deranjat vizibil gazeta „Porunca Vremii”, condusă de Ilie Rădulescu, publicație emblematică pentru antisemitismul interbelic. Acest ziar a inițiat o adevărată campanie pentru introducerea în București a stelei galbene ca semn distinctiv al evreilor. Directorul Rădulescu a obținut o audiență la baronul von Killinger (ambasadorul Germaniei naziste în România), solicitând informații asupra regimului evreilor din Reich și din teritoriile ocupate⁶. În urma acestei audiențe, la 12 septembrie, în „Porunca Vremii”, Rădulescu a semnat un articol intitulat *Steaua lui David șisatisfacțiile legitime ale Bucureștilui* în care cerea ca bucureștenii, ca și berlinezii, să aibă satisfacția de a identifica pe evrei prin introducerea

¹ ER, vol. III, doc. 312, p. 425.

² Vezi nota nr. 8, în ER, p. 308-309.

³ Situația a fost confirmată și de primarul din Cernăuți, dr. Traian Popovici: „Sub guvernarea lui Al. Rioșanu s-au luat mai multe măsuri împotriva evreilor, aceea de a purta semnul galben, steaua lui David, măsură importată din Bacău, unde un prefect habotnic în a se distinge de evrei o luase cu strășnicie...”, Traian Popovici, *Spovedania*, în „Reflecții despre Holocaust”, A.E.R.V.H., București, 2005, p. 273.

⁴ ER, vol. II, doc. 109, p. 307.

⁵ AINSHR/PCM, RG 025.013M, rola 17, dos. 86, f. 196, 197; ER, vol. III, doc. 317, p. 429.

⁶ *Ibidem*, f. 237.

obligatorie a semnului distinctiv¹. Anularea ordinului de purtare a stelei galbene (sau negre) nu a scăpat neobservată nici de autoritățile germane. În publicația „Bukarester Tageblatt“ din 22 decembrie 1941 se sublinia necesitatea purtării stelei ca o componentă de bază a „Noii Ordini“².

Măsura de stigmatizare a fost însă doar parțial ridicată. În unele orașe moldovenesti, la Cernăuți și în Transnistria, evreii au continuat să poarte semnul distinctiv în toți anii războiului. Autoritățile din Cernăuți au acordat o atenție specială acestui capitol, privind portul Stelei lui David pentru evreii din zonă. Imediat după 30 iulie 1941, data la care guvernatorul Rioșanu hotărâse semnul distinctiv pentru evreii, a existat o strictă supraveghere din partea jandarmeriei și poliției în legătură cu felul în care ordonanța a fost aplicată și respectată de evreii din Cernăuți și Bucovina. Astfel, un buletin informativ secret al Jandarmeriei din 16 septembrie 1941 semnaleză faptul că evreii din Cernăuți se sustrag portului obligatoriu al semnului distinctiv și, speriați că vor fi strânși în ghetouri, încearcă să obțină certificate de botez de la diferite asociații religioase. Un exemplu este cel al Comunității Creștinilor după Evanghelie, care a eliberat certificate de botez evreilor în schimbul unor sume de bani³.

Modificări și completări ale legislației antisemite referitoare la purtarea semnului distinctiv apar din nou în cadrul Guvernământului Provinciei Bucovina în luna august a anului 1942. Biroul 2 al Cabinetului Militar al provinciei și Jandarmeria centralizează rapoarte care descriu felul și frecvența în care steaua este prezentă pe pieptul evreilor. La un an de la introducerea măsurii prin ordonanța din 30 iulie 1941, autoritățile militare din Cernăuți consideră portul semnului distinctiv pentru evreii util prin „efectul binefăcător produs în stimularea conștiinței naționale, prin ținerea trează în mod permanent a conștiinței asupra pericolului evreesc, contribuindu-se eficace în același timp la îndepărtarea evreilor și a influenței lor nefaste în mediul creștin“⁴. De asemenea, autoritățile insistă asupra segregării impuse prin „legiurile naționale“ între evreii și celelalte naționalități conlocuitoare; aplicarea stelei în șase colțuri reprezintă transpunerea în practică a eforturilor organismelor legiuitoare românești, „rasa evreească“ deosebindu-se astfel de celelalte neamuri. Este remarcat și faptul că semnul a fost considerat util și în alte state precum Germania, Polonia și mai recent chiar Franța, el fiind pus în aplicare după aceleași criterii. Criteriile nu erau deosebit de elaborate, reducându-se la ideea că măsura era obligatorie pentru toți evreii, indiferent de vârstă și sex. Ordonanța se extindea astfel asupra tuturor persoanelor considerate evreii – statut reglementat prin decretul-lege din 9 august 1940⁵.

¹ *Ibidem*.

² Radu Ioanid, *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu, 1940-1944*, Hasefer, București, 2006, p. 56.

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dos. 23/1941, f. 89.

⁴ AINSHR/Cernivtsi Regional Archive (CRA)- Guvernământul Provinciei Bucovina, RG 31.006M, fond 307, rola 9, dos. 3340, f. 3.

⁵ Conform *Decretului lege privitor la starea juridică a locuitorilor evreii din România* erau socotiți evreii cei care aparțineau de cultul mozaic, care s-au născut din părinți de religie mozaică nebotezați, creștinii născuți din mamă creștină și tată mozaic nebotezat, cei născuți din mamă de religie mozaică în afara căsătoriei și femeile căsătorite cu creștini, dacă au trecut la creștinism cel mai târziu cu un an înainte de înființarea Partidului Națunii. În categoria evreilor au intrat și „evreii de sânge atei“ (v. *ER.*, vol. I, p. 46-51; Cf. Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România, 1940-1944*, Editura Hasefer, București, 2003, p. 40.)

Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți consemnează la 6 august 1942 că marea majoritate a evreilor cernăuțeni folosesc diverse metode pentru a camufla semnul: fie îl poartă sub reverul hainei sau îl acoperă cu o servietă purtată numai în acest scop, iar femeile îl ascund în geantă. Mai mult, semnul are o formă ce nu seamănă deloc cu „Steaua lui David“, fiind confecționat din materiale precum: carton, lemn, tablă, ață sau hârtie; autorul raportului menționează și faptul că semnele au mărimi și culori diferite, sunt murdare și rupte, iar în consecință nu mai pot fi distinse¹. Faptele constatate au fost considerate „*impertinente și desconsiderare din partea acestui popor obraznic și corupător*“. Pentru a pune capăt acestor situații, raportul propune ca portul „Steii lui David“ să fie obligatoriu pentru toți evreii din cuprinsul provinciei Bucovina. În ceea ce privește semnul – acesta să fie o stea uniformă, dintr-un singur material, confecționată de Oficiul Județean al Evreilor din Cernăuți, după un model hotărât de Guvernământul Bucovinei. Noul semn distinctiv urma să fie distribuit odată cu eliberarea noilor cartete cu stea ce le vor primi toți evreii ce au fost înscriși la recensământul locuitorilor cu sânge evreiesc². Un raport asemănător a fost întocmit și de serviciul poliției din Rădăuți, unde evreii nu poartă corespunzător steaua galbenă, care are diferite forme și dimensiuni, fiind deteriorată aproape complet în cele mai multe cazuri³.

Încă de la începutul lunii, Oficiul Județean al Evreilor din Cernăuți a înaintat Cabinetului Militar o ofertă pentru confecționarea semnelui distinctiv: prețul propus a fost de 25 de lei pentru o stea, din care 20 de lei reprezentau costurile de producție, iar 5 lei venit realizat de Oficiu din vânzarea semnelui⁴. Oferta avea la bază propunerea croitoresei Piemonte Dorina din 12 august, care, aflând din ziarul „Bucovina“ de necesitatea creării unui semn distinctiv unic, a solicitat 25 lei pentru un semn, cu un avans de 20% din sumă. Oferta a fost respinsă inițial pe motiv că prețul era exagerat, iar pentru înființarea unui astfel de venit nu exista baza legală; Cabinetul a propus ca Oficiul să confecționeze steaua în regim propriu, fixând ca preț de vânzare numai costul respectiv, fără a obține alte venituri⁵. Deși în cele din urmă s-a ajuns la o înțelegere, doamna Piemonte a renunțat la comandă, plecând la București. În acest caz, Oficiul a negociat cu firma Alice Hurmuzachi, proprietara atelierului de croitorie oferindu-se să confecționeze semnul la prețul de 22 de lei bucata⁶. La 10 septembrie 1942 Cabinetul Militar a aprobat Oficiului Județean al Evreilor Cernăuți confecționarea steii cu 22 de lei bucata și distribuirea ei la prețul de 30 de lei⁷. În luna următoare, evreii au fost înștiințați că au termen până la 5 octombrie pentru a-și ridica noile cărți de identitate, emise în urma recensământului din 1942. Concomitent cu primirea cărților speciale de identitate, evreii erau obligați să ridice, contra cost, și semnul distinctiv tip „Steaua lui David“, confecționat de către Oficiu⁸. Din cauza faptului că discuțiile în jurul confecționării semnelui s-au prelungit pe durata lunii august, conducătorii Oficiului Evreilor din Dorohoi au cerut lămuriri despre felul cum să arate steaua, solicitând un

¹ ER, vol. III, doc. 264, p. 371-372.

² *Ibidem*; vezi și AINSHR/CRA, RG 31.006M, fond 307, rola 6.

³ AINSHR/CRA, RG 31.006M, fond 307, rola 6, f. 241.

⁴ *Ibidem*, f. 167

⁵ *Ibidem*, f. 169.

⁶ *Ibidem*, f. 312.

⁷ *Ibidem*, f. 311.

⁸ *Ibidem*, f. 328.

model de la Cernăuți¹ pentru a-și confecționa singuri stelele². Cu excepția evreilor din Dorohoi, stelele pentru tot județul au fost confecționate la Cernăuți³.

Regimul evreilor rechiziționați pentru muncă obligatorie nu era mult diferențiat în ceea ce privește semnul distinctiv. La Secretariatul General, Serviciul Economatului – Ateliere, evreii au fost informați că „*portul bransardei galbene eliberate de Cercul Teritorial Cernăuți, în schimbul sumei de lei 80, este strict obligatoriu*“. Abaterile nu erau tolerate, fiind aspru sancționate iar nesupunerea se pedepsea, ca în toate cazurile, cu internarea în lagăr⁴.

La 24 august 1942, guvernatorul Corneliu Calotescu, prin Ordonanța nr. 43 redefinieste raportul dintre evreii bucovineni și semnul distinctiv. Acesta trebuia purtat în continuare, așa cum prevedea articolul nr. 6 din ordonanța Nr. 1344 din 30 Iulie 1941, orice abatere fiind sancționată cu internarea în lagăre de muncă. Erau exceptați de la cuprinsul ordonanței evreii botezați înainte de 4 septembrie 1941, dacă trecerea lor la creștinism fusese înscrisă în registrele de stare civilă, precum și femeile evreice căsătorite cu creștini înainte de 4 septembrie 1941⁵. Ordonanța Guvernământului Nr. 43/42 a fost publicată în ziarul „Bucovina“⁶, iar Serviciul Presei și Propagandei a avut grijă ca să fie tipărită în 500 de exemplare pentru afișare, afișare de care se ocupau organele de poliție⁷.

În ceea ce privește seria actelor emise de Guvernământul Bucovinei în chestiunea reglementării caracterului obligatoriu de a purta Steaua lui David, ele au continuat și în anul 1943. La 26 februarie 1943, generalul Corneliu Calotescu, guvernatorul militar al Bucovinei, a introdus ordonanța cu nr. 15, care reiterează obligativitatea pentru evreii din Bucovina de a purta steaua galbenă. Erau exceptați de la prevederile acestui ordin evreii botezați, femeile evreice căsătorite cu creștini sau femeile evreice care au fost căsătorite cu creștini și au copii creștini. Ordonanța cu nr. 15 a fost introdusă ca răspuns la un referat al Cabinetului Militar al Guvernământului privind semnul distinctiv în Cernăuți. Referatul prezintă dificultățile întâmpinate de autorități în verificarea evreilor botezați, scutiți de portul stelei, neexistând mențiuni în registrele de stare civilă care să ateste botezul. Considerând că trecerea de la religia mozaică la creștinism nu modifică originea etnică a individului, autorul propune ca „*absolut toți evreii botezați să poarte steaua lui David*“⁸. Pe de altă parte, referatul ridică problema femeilor evreice ce au fost căsătorite cu creștini și ale căror soți sunt decedați, însă au copii minori; copiii fiind creștini după tată – ar fi „*jenant*“ ca mama lor să fie obligată de a purta steaua ca semn distinctiv⁹.

Legislația din Bucovina privind impunerea și implementarea semnelui distinctiv în 6 colțuri a generat, mai ales la Cernăuți, o stare de panică la început, iar apoi a contribuit la demoralizarea populației evreiești. Ca și în Germania nazistă, steaua galbenă a

¹ *Ibidem*, f. 245.

² *Ibidem*, f. 240.

³ *Ibidem*, f. 327.

⁴ AINSHR/CRA, RG 31.006M, fond 307, rola 9, dos. 2952, f. 1.

⁵ *Ibidem*, rola 6, f. 21; rola 9, dos. 2952, f. 4, 9, 11.

⁶ *Ibidem*, rola 6, f. 22.

⁷ *Ibidem*, rola 9, dos. 2952, f. 8.

⁸ *ER*, vol. IV, doc. 167, p. 189-190.

⁹ *Ibidem*.

funcționat ca un sistem de identificare a celor ce încălcau regulamentele. Stigmatul a transformat locuitorii orașelor în reprezentanți ai celor ce puneau în funcțiune mecanismul de persecuție a evreilor.

Au existat mai multe cazuri în care evreii din Cernăuți au solicitat scutirea de la portul stelei galbene. Cererile de dispensare s-au înmulțit mai ales după înființarea ghetoului din Cernăuți și a vehiculării ideii evacuării evreilor din Bucovina și deportarea lor în Transnistria. O parte din cereri vizează scutirea de dispoziții restrictive și aparțin evreilorbotezați, care erau însă de multe ori arestați și eliberați abia după ce aduceau dovada creștinării. Un exemplu în acest sens îl constituie cazul lui Leopold Reichmann, din Cernăuți, deținut în arestul Chesturii de Poliție, deoarece a fost găsit fără steaua obligatorie pentru evrei. Această contravenție se sancționa cu internarea în lagăr, însă L. Reichmann a prezentat un certificat de botez din 28 aprilie 1931 prin care era atestat faptul că sus-numitul „s-a lepădat de religia mozaică, trecând la religia ortodoxă”, drept urmare fiind pus în libertate¹. Alții încearcă să obțină scutirea în baza unor merite excepționale, a unor servicii aduse statului român sau aliaților acestuia. O astfel de cerere aparține avocatului Moses Glaubach din Cernăuți, care solicită atât pentru el cât și pentru familia sa (compusă din 5 membri) exceptarea de la portul stelei, neevacuare din locuință, exceptare de la o eventuală evacuare în Transnistria și dreptul de a circula permanent în oraș. Dr. Glaubach menționează că s-a născut în comuna Ostrița, județul Cernăuți și are domiciliul stabil în municipiul Cernăuți din 1896 și că „a avut sentimente românești și dragoste față de Națiunea Românească încă cu mulți ani înainte de unirea Bucovinei la patria mamă și a pregătit în mod gratuit pe primii fii de țărani din comuna natală, cari s-au decis să treacă la școli secundare”². În perioada în care a fost ofițer în justiția militară din Viena a salvat pe medicul I. Ciurcu din Brașov și pe avocatul Ioan Iosef din Rupea, care erau încarcerați pentru înaltă trădare și uneltiri împotriva armatei austriece. După invazia U.R.S.S. a ajutat familia inspectorului general de Siguranță Pihal Ioan și pe colonelul în rezervă Miron când au fost arestați de bolșevici. Toate aceste informații au fost consemnate într-un referat, semnat de maiorul G. Sion, reprezentant al Cabinetului Militar³ al Guvernământului Bucovinei. Referatul se încheie cu concluzia că există ordine și ordonanțe categorice privitoare la portul stelei, neevacuarea din locuință și circulație, iar asupra deportării în Transnistria urmează a hotărî guvernatorul. Referatul este datat 23 octombrie 1942, iar pe document apare rezoluția „nu se aprobă cererea” cu data 27 octombrie⁴. O altă cerere neaprobată aparține Hedvigăi Gerbel, de origine etnică germană, care dorea liberă circulație pentru soțul său evreu și scutire de la portul semnelui, pentru a o ajuta să meargă la medic zilnic, ea nefiind capabilă să se deplaseze singură⁵. Tot fără succes a fost formulată și solicitarea inginerilor Margulies și Landman Emanoil, rechiziționați pentru instalarea și întreținerea aparatelor Röntgen și electro-medicale de la toate instituțiile sanitare și spitalele din municipiul Cernăuți și din Bucovina. Pentru îndeplinirea acestor sarcini, cei doi erau nevoiți să se deplaseze foarte

¹ AINSHR/CRA, RG 31.006M, fond 307, rola 6, f. 729.

² *Ibidem*, f. 733.

³ Maiorul Sion era șeful Biroului 2, însărcinat cu supravegherea evreilor.

⁴ AINSHR/CRA, RG 31.006M, fond 307, rola 6, f. 733.

⁵ *Ibidem*, f. 837.

des în provincie, unde au avut dificultăți în executarea serviciului din cauza portului semnului distinctiv¹.

Referitor la transportul pe calea ferată al evreilor, steaua galbenă era obligatorie, deși a fost invocată necesitatea prevenirii unor reacții nedorite ale maselor creștinești². Pentru același motiv, semnul distinctiv nu a fost purtat de specialiștii folosiți în întreprinderile industriale și agricole din mediul rural, cu acordul Consiliului de Patronaj, care recunoaște că acest procedeu este lipsit de baza legală. Tocmai din aceste rațiuni solicită ca să fie date dispoziții speciale care să reglementeze acest statut special al evreilor în călătoriile C.F.R. și spațiul rural. În eventualitatea unui răspuns negativ din partea guvernatorului, se solicită măcar eliberarea a cinci „*autorizațiuni speciale de a călători și munci fără stea*“ pentru evreii folosiți pe moșia Cadobești-Iosefuvca. Răspunsul imprimat pe cerere: „*Nu. Steaua se va purta*“³.

Categoriile de evrei exceptați, în afara celor scutiți prin ordonanță, erau reduse la număr; un grup special al evreilor ce nu purtau semnul distinctiv erau cei ce se aflau în serviciul informativ al Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți⁴. O altă categorie era reprezentată de evreii supuși străini, în jurul statutului lor izbucnind o dezbatere de la cazul tânărului Erwin Spiegel, în vârstă de 18 ani, supus polon și protejat chilian. Spiegel a fost arestat la 18 august 1942 pentru faptul că circula în orașul Cernăuți fără steaua galbenă. El a declarat că neexistând nici o ordonanță care să se refere strict la supușii străini, nu a știut că devine contravenient dacă circulă fără a purta semnul distinctiv, și a subliniat faptul că alți cetățeni evrei străini nu poartă steaua⁵. Cererea adresată guvernatorului de către tatăl lui Spiegel de a clarifica situația primește soluționarea: „*Toți evreii să poarte semnul distinctiv*“⁶. Un răspuns asemănător primește și Simche Eisenberg⁷ de la autoritățile din Cernăuți, însă situația a fost rezolvată de Ministerul Afacerilor Externe, care a hotărât, sub presiunea protestelor Legațiilor străine, că „*decretele privitoare la evrei nu trebuie să fie aplicate evreilor supuși străini stabiliți în România*“⁸. În baza faptului că în relațiile statului român cu alte state cetățenii nu se deosebesc prin criterii rasiale a fost interzis ca autoritățile române să solicite străinilor documente care să ateste originea etnică.

Una din puținele situații în care un evreu este absolvit de măsurile restrictive este cazul lui Max Rubinstein din Cernăuți. Acesta a primit o adeverință semnată și ștampilată de reprezentanți ai armatei germane ca act legitimator în fața autorităților române pentru a beneficia de un tratament diferențiat. Rubinstein a salvat viața a 18 soldați germani aflați în captivitate rusească. El nu a urmat ordinele primite de la ruși, anume de a împușca pe soldați, ci a îngrijit prizonierii și răniții, procurându-le alimente. În cele din urmă a ascuns prizonierii la un sătean ucrainean până în momentul în care au fost eliberați⁹. Consulatul german s-a implicat constant pentru ca adeverința acestuia,

¹ *Ibidem*, f. 616, f. 617.

² *Ibidem*, f. 666.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, f. 690.

⁵ *Ibidem*, f. 152.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, f. 420, f. 422, f. 418.

⁸ *Ibidem*, f. 179.

⁹ *Ibidem*, f. 789.

prin care era scutit de a purta steaua și de a presta muncă obligatorie, să fie reînnoită periodic și aprobată de către guvernator¹, fiind lăsat să își exercite profesiunea de frizer².

O serie de rapoarte ale jandarmeriei și poliției surprind situații în care evreii nu s-au supus legislației stigmatizante aplicate în Bucovina. De exemplu, evreul Iulius Zapler din Cernăuți, cu autorizație specială de circulație în județele Storojineț și Cernăuți, cu toate că era însoțit în permanență de funcționarul român Zidăroiu Nistor, era văzut zilnic fără semnul distinctiv³. Un raport al unui detectiv din noiembrie 1942 menționează, printre evreii găsiți în neregulă, un anume S. Moritz, din Cernăuți, găsit în Piața Unirii fără stea și fără autorizație de circulație, dându-se drept creștin. Aceasta se pare că era o practică curentă printre evreii din Cernăuți, cu scopul de a obține o serie din avantajele de care se bucurau creștinii⁴.

În Cernăuți existau detectivi și agenți de poliție cu misiunea de a supraveghea pe evrei și de a raporta eventualele încălcări ale ordinelor și ordonanțelor Guvernământului. Astfel, Chestura Poliției Cernăuți a investigat raportul agentului Miliutin Leonid, referitor la surprinderea evreului Iosef Mühlstein fără steaua galbenă⁵. Acțiunea agentului a degenerat într-un scandal cu proprietara magazinului „Royal“, unde evreul Mühlstein era rechiziționat pentru muncă. Toate părțile implicate au dat declarații, din care reiese faptul că agentul Miliutin a cerut actele evreului în cauză și i-a făcut observație fiindcă nu purta semnul distinctiv. Aici a intervenit Natalia Poiană în apărarea angajatului ei evreu. În continuare, cele trei declarații se contrazic. Pe de o parte, agentul de poliție susține că a procedat corect și a fost insultat de doamna Poiană, care l-a acuzat de comportament inuman în relația cu evreul și l-a amenințat că va interveni pe lângă Guvernatorul Bucovinei pentru a fi destituit⁶. De cealaltă parte, atât Iosef Mühlstein cât și Natalia Poiană declară că steaua galbenă nu era purtată fiindcă haina de stradă fusese înlocuită cu altă haină folosită la lucru, iar în ceea ce privește insultele, ele nu au existat, totul reducându-se la un dialog civilizată, fără amenințări⁷.

Aplicarea stelei galbene a cunoscut o evoluție unică în Cernăuți și Bucovina, fiind o coordonată importantă în relația administrativă a Guvernământului cu evreii. O analiză legislativă a acestei măsuri scoate în evidență faptul că ea reflectă, în fapt, politica regimului antonescian în Bucovina. Culpabilizarea colectivă a evreilor apărută după începutul războiului, transformarea în dușmanul intern și extern, au condus la degradarea rapidă a situației lor culminând cu ghețozări, deportări și alte evenimente de coșmar. Implementarea unei astfel de politici rasiale a urmărit stigmatizarea populației evreiești dar și inventarea unui nou mijloc de supraveghere, cu scopul de a oferi un prim-plan asupra „pericolului evreesc“, devenind astfel un episod distinct al Holocaustului.

¹ *Ibidem*, f. 784, 785, 787.

² *Ibidem*, f. 219.

³ AINSHR/CRA, RG 31.006M, fond 38, rola 22, dos. 576, f. 652.

⁴ Vezi în acest sens interviul cu Rosa Grădinaru realizat de Cosmin Budeancă și Valentin Orga, disponibil *online* la adresa [http://revista.memoria.ro/?location=view_article&id=844]. Interviul se află și în Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca având cotele 723 și 724.

⁵ AINSHR/CRA, RG 31.006M, fond 38 rola 22, dos. 576, f. 1; fond 307, rola 6, f. 671.

⁶ *Ibidem*, fond 307, rola 6, f. 673.

⁷ *Ibidem*, f. 676, f. 679.

Politica comunistă de deznaționalizare a Basarabiei: deportările staliniste (1941-1951)

Ludmila TIHONOV

Keywords: communist policy, denationalisation, Moldavian Republic, Bessarabia, stalinist deportations

Abstract

Communist Policy of Denationalisation in Bessarabia: Stalinist Deportations (1941-1951)

The study attempts to describe the essence of communist ideology towards the occupied Romanian territories by using deportation as main strategy in ignoring ethnical identity and forcing its russification. As a result, Bessarabian population was multiply deported. In dictionaries deport means expulsion of someone in a distant region, as a mean of punishment.

The first attempt was made in the summer of 1941, the other following two in 1949 and 1951. In order to establish complete power communists used cruel methods, deportation was seen as a way of intimidation and frightening of people. The reasons for deportation were set up at the state level: cooperation with „romanian invader“, „rich“, „religious cause“. All political, economical and religious aspects were taken into consideration.

24360 people were taken to far away regions in URSS in 1941. As a result, during „Iug“ (Souht) military operation, 35796 people were deported, 9864 of them were men, 14033 women and 11889 children. „Sever“ (north) operation started on 1st of April, 732 families were arrested in a total number of 2617 people, 808 of this being men, 967 women and 842 children.

The deportations from Bessarabia in 1941, 1949 and 1951 carried out by Kremlin sovietic administration, represented the aggressive, terror and tyranny policy towards population as a part of its ethnical identity destruction. After 1951, deportations were replaced with neodeportations- when people, mainly young left „voluntarily“ to work on construction site in URSS, „to enlighten the grand socialist plans“ .

Destinul teritoriului dintre Prut și Nistru, botezat de ruși în 1813 Basarabia, este plin de dramatism. Așezarea geografică la intersecție de interese ale Marilor Puteri, statutul cărora pe parcursul istoriei se schimbă, însă interesul unei puteri rămâne constant, cum ar fi cel al Imperiului Rus, ulterior al Imperiului Sovietic. Drept consecință a războiului ruso-turc din 1806-1812, Basarabia este anexată la Imperiul Rus, care ulterior va pretinde la „dreptul său“ asupra acestui teritoriu, ce în sec. XX va constitui esența unei

politici revanșarde, de readucere a Basarabiei sub regimul politic al URSS. Astfel, în virtutea circumstanțelor din 1812, în Basarabia este începută o politică de deznaționalizare prin schimbarea componenței etnice a populației, prin colonizarea organizată cu alte etnii, cum ar fi ruși, ucraineni, polonezi, evrei, germani, bulgari etc., prin acordarea unui statut privilegiat coloniștilor în raport cu populația autohtonă, prin impunerea la nivel de stat a limbii ruse, în școli și biserici. Este un început de deznaționalizare a populației române din Basarabia, proces întrerupt de Marea Unire din 1918, când teritoriul dintre Prut și Nistru revine la Patria-Mamă. De aici Rusia Sovietică, în continuare URSS, va considera că „România a profitat de slăbiciunea sa și i-a luat teritoriul care pe drept îi aparține”¹, și va promova o politică de reanexare a acestuia. Deznaționalizarea popoarelor, nimerite în sfera sa de interes și influență, constituie una din directivele principale ale politicii Rusiei Sovietice. Schimbarea componenței etnice și rusificarea permiteau, în continuare, să pretindă la legalitatea sa asupra unui sau altui teritoriu. Astfel, Basarabia a constituit subiectul unei revanșe luate de URSS în numele Rusiei Țariste. Politica comunistă a URSS de deznaționalizare a populației cunoaște câteva etape: 1940-1941 când URSS fără lupte, în conformitate cu înțelegerea secretă sovieto-germană din Protocolul adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop², anexează Basarabia; și 1944-1989/91 – instaurarea și implementarea regimului totalitar communist în teritoriile românești ocupate. Metodele de rusificare și deznaționalizare a popoarelor ocupate de Imperiul Sovietic au fost identice.

Obiectivul propus în studiul de față este de a demonstra esența politicii comuniste promovate în teritoriile românești ocupate, politică de deznaționalizare și rusificare forțată, iar una din tacticile utilizate fiind deportările.

Astfel, populația Basarabiei în repetate rânduri este supusă deportărilor. După dicționar, a deporta înseamnă a exila pe cineva, drept pedeapsă, într-o regiune îndepărtată. Comuniștii au supus populația din Basarabia primului val de deportări în vara anului 1941, după care au urmat alte etape în anii 1949 și 1951. Deportările staliniste urmăreau schimbarea componenței etnice a populației, constituindu-se în același timp și într-o metodă de intimidare a populației. Motivele deportărilor erau invocate la nivel de stat: colaboraționism cu „ocupanții români”, „chiaburii”, „motivul religios”. Deci, sunt luate în calcul aspectele politic, economic și cel religios.

Primul an de ocupație sovietică a pus începutul crimelor contra populației băștinașe: genocid, foamete, deportări. Totodată, începe procesul de etatizare a proprietății. La 15 august 1940 este emis decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. „cu privire la naționalizarea băncilor, întreprinderilor industriale, transportului feroviar și fluvial și mijloacelor de telecomunicație din Basarabia”³. În perioada dintre 15 august și sfârșitul lui octombrie 1940 au fost naționalizate 487 de întreprinderi industriale mari și mijlocii. Politica economică era dezvoltată pe principiul că Basarabia este o gubernie, o periferie a marelui imperiu: detașamente de muncitori sovietici au populat brusc micuța republică, atelierele și micile fabrici au fost proiectate să construiască doar componente colaterale, nesemnificative sub marile subansamble și produse montate la Moscova, investițiile au

¹ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, culegere de documente, Chișinău, Universitas, 1991, p. 17-18.

² *Ibidem*.

³ Anton Moraru, *Istoria românilor, Basarabia și Transnistria 1812-1993*, Chișinău, Editura Aiva, 1995, p. 472.

fost regionalizate și concentrate, în special, în stânga Nistrului, la Râbnița și Tiraspol, și puține în capitala Chișinău. Industria parazitată a preluat, în baza industrializării forțate construite prin colonizare, tot conținutul și profitul agricol. Agricultură a fost centralizată, indiferent că era vorba de vin, coniac, șampanie, pâine sau ulei. Este implementată reforma agrară sovietică, de deposedare de avere a țărănimii și transformare a agriculturii private în agricultură colectivă.

Transformări socialiste au loc și în domeniul culturii: învățământul este ideologizat, trecerea de la scrisul cu grafie latină la scrisul cu grafie chirilică (10 februarie 1941), nimicirea intelectualității naționale.

Exodul populației autohtone devine parte componentă a politicii comuniste. Basarabia și Nordul Bucovinei erau considerate drept forță de muncă ieftină pentru șantierele și minele de cărbune din U.R.S.S. Deja în august 1940 au fost trimiși la muncă forțată aproape 100.000 de tineri din satele Basarabiei. Nefiind obișnuită cu condițiile extrem de grele de muncă, majoritatea acestor persoane a pierit înstrăinată de locurile natale.

Cercetătorii care s-au preocupat de crimele comunismului au constatat în unanimitate că grozăviile plătuite în numele ideologiei lui Marx, Engels și Lenin de deznaționalizare, sovietizare și comunizare a Basarabiei egalează ori poate întrec ororile lagărelor de concentrare naziste. Istoricul Gheorghe Buzatu vorbește despre holocaustul roșu împotriva poporului român.¹ Ion Constantin scrie despre un „genocid etnic“ în Basarabia².

Pentru sovietizarea și supravegherea Basarabiei, statul sovietic a creat structuri speciale. La 7 mai 1941 este numit primul împuțernicit al Moscovei în RSSM, S. Goglidze, desemnat cu libertate nelimitată în acțiune, care desfășoară o activitate intensă în vederea detectării „dușmanilor regimului sovietic“, întocmirii listei acestora și deportării lor³. La 31 mai 1941, împuțernicitul moscovit în RSSM, S. Goglidze expediază o scrisoare lui Stalin în care informează despre existența pe teritoriul Republicii a unui număr mare de dușmani ai puterii sovietice, „de rămășițe ale diferitor partide și organizații sprijinite de serviciul de spionaj românesc“. În viziunea lui Goglidze elementele antisovietice activau în următoarea componență⁴: activul partidelor burgheze – 980 de persoane; moșieri – 137 de persoane; polițiști și jandarmi – 440 de persoane; ofițeri ai armatei albe – 285 de persoane; ofițeri ai armatei țariste, care se ocupă de activitate antisovietică – 83 de persoane; mari comercianți – 1948 de persoane; mari proprietari de case – 411 de persoane; primari – 652 de persoane.

Scrisoarea sus menționată era însoțită de o rugămintă către Stalin ca acesta să autorizeze Comisariatul securității statului în vederea „deportării în alte regiuni ale U.R.S.S. a 5.000 de persoane – elemente contrarevoluționare împreună cu familiile lor“⁵. Răspunsul C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea ori al lui I.V. Stalin, privind solicitarea lui S. Goglidze, nu este cunoscut. Este mai mult decât probabil că Moscova a reacționat în mod operativ, autorizând fărădelegile ce luau amploare în Basarabia. Dovadă servește

¹ Gheorghe Buzatu, *Așa a început holocaustul împotriva poporului român*, București, Editura Majadahonda, 1995.

² Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, Editura Enciclopedică, 1995.

³ Valeriu Pasat, *Trudniie straniți Moldovi 1940*, Moskva, Terra, 1994, p.141- 215.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

telegrama comisarului securității statului din R.S.S. Moldovenească, N. Sazâkin, expediată comisarului adjunct al afacerilor interne al U.R.S.S., V. Cernâșev, în care primul relatează că intenționa să trimită din Chișinău 1.315 vagoane și din Cernăuți 340 vagoane cu „strămutați special”¹.

În noaptea de 12 spre 13 iunie 1941 a fost efectuată operațiunea, în urma căreia în toată Basarabia și nordul Bucovinei au fost arestate 5.479 de persoane, „membri ai organizațiilor contrarevoluționare și alte elemente antisovietice”, 24.360 de persoane fiind deportate². Din cele 6 județe basarabene, rămase în R.S.S. Moldovenească, au fost arestate 4.517 de persoane și deportate 13.885³. Raportul prezentat Moscovei de către șeful securității de la Chișinău conținea informații detaliate privind persoanele arestate, cât și cele deportate. (Statistica categoriilor celor arestați și deportați se modificase, adică numărul persoanelor dușmani ai puterii sovietice crescuse aproape de două ori). Împuterniciții de la Chișinău informau superiorii de la Moscova despre mersul operațiunii. Astfel, în una din informații era specificat numărul celor arestați și deportați după localități, așa după cum urmează:

Localitatea	Arestați	Deportați
orașul Chișinău	513 persoane	963
județul Chișinău	512	1878
județul Sorooca	662	1874
județul Cahul	500	1962
județul Bender	730	2393
județul Orhei	428	1288
județul Bălți	1162	3537
Total	4507	13885

Elementele antisovietice supuse arestului și deportării au fost clasificate pe următoarele categorii: contrarevoluționari, activiști ai organizațiilor naționaliste și albgardiste. Din aceste categorii au fost arestate 1681 de persoane, deportate familiile acestora în număr de 5353 de persoane, foști polițiști, jandarmi, arestate 389 de persoane, și deportate familiile acestora – 1124 de persoane, foști moșieri și mari proprietari – 1719, și deportate familiile acestora în număr de 5764; foști ofițeri ai armatei române 268 și membrii familiilor acestora 623 de persoane; fugari din URSS – 249 de persoane și membrii familiilor acestora – 607 persoane; din familiile celor condamnați cu sentința capitală au fost deportate 113 persoane, familiile celor repatriați din România arestate 36 de persoane, deportate 101. Prostituate arestate 2 și deportate 119, elemente criminale 163 arestate, 84 deportate⁴.

Comisarul Consiliului Securității pentru R.S.S.M. raporta superiorilor de la Moscova că din cele 4.507 persoane arestate (capi de familie), 342 au fost ridicate conform materialelor întocmite de N.K.V.D., deci pe motive politice și 165 în baza dosarelor

¹ Valerii Pasat, *op.cit.*, p. 146-148.

² *Ibidem*, p.147.

³ *Ibidem*, p.148.

⁴ *Ibidem*, pp.149-150.

întocmite de Comisariatul Afacerilor Interne¹. Nu este cunoscută soarta capilor de familie. Știm doar, că la stațiile de tren au fost despărțiți de familiile lor, mulți murind foarte curând. Moscova primea cu regularitate rapoarte despre mersul operațiunii. Astfel, la 13 iunie 1941 Stalin, Molotov și Beria erau informați că operațiunea a început așa după cum fusese preconizată ora 2.30 în noaptea de 12 spre 13 iunie².

Famiiliile celor deportați în anul 1941 au fost repartizate în regiunile Novosibirsk, Krasnoiarsk, Omsk, R.A.S.S. Komi, R.S.S. Kazahă. Spre exemplu, în regiunea Novosibirsk au fost deportate 1950 familii, ce constituiau 5787 de persoane, dintre care persoane mature 3829, bărbați 1297, femei 2532, copii de până la 16 ani – 1958³. În informația secretă expediată de tov. Konradov, șeful sectorului muncii pentru contingentul special al GULAG-ului, către locțiitorul Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne ale URSS, tov. V. Cernîșov erau stipulate condițiile de trai, cât și cele de muncă. Astfel, despre condițiile de trai în documentul nominalizat se menționează următoarele: „În regiunea Novosibirsk acestea sunt nesatisfăcătoare, contingentul special este cazat în construcții de vară, bordee, case de cultură, alte clădiri cu menire administrativă. Din cauza densității persoanelor plasate într-un loc sau altul, există pericolul izbucnirii de epidemii. În regiunea Altai, se susținea în același document, încăperile sunt foarte murdare și, drept consecință, se atestă îmbolnăviri și chiar cazuri de deces, mai ales în rândul copiilor. Majoritatea persoanelor nu dispun de haine calde. În regiunea Krasnoiarsk cele mai proaste condiții le au persoanele angajate în silvicultură⁴”.

Cu referire la condițiile de muncă, aceeași sursă informează că majoritatea persoanelor din contingentul special sunt angajați la muncă fizică. Însă unii specialiști cum ar fi lucrători medicali, contabili, zootehnicieni au fost angajați după specialitate, dar, în același rând, este exprimată temerea autorităților de a-i folosi după destinație, pentru că sunt dușmani ai poporului. Astfel domeniile de muncă ale persoanelor deportate erau următoarele: munci agricole – în colhozuri și sovhozuri, în gospodăriile de piscicultură și silvicultură, în industrie, la lucrări de extragere a aurului etc⁵.

Regimul de viață al persoanelor deportate era umilitor. Pentru fiecare persoană era întocmit câte un dosar personal. Aveau dreptul să trăiască și să se deplaseze numai în localitatea și regiunea unde erau repartizați. Periodic treceau printr-un serviciu riguros de evidență și control. Aveau dreptul la căsătorie cu persoane de orice naționalitate, chiar era încurajat acest fapt. Aveau dreptul la muncă fără restricții. Persoanele deportate nu aveau dreptul să dețină pașaport. Actele de identitate sunt lichidate de către organele NKVD-iste și în locul acestora le sunt eliberate adeverințe speciale pentru astfel de contingent. Plecarea samavolnică, voluntară din localitatea stabilită era calificată drept evadare și era pedepsită⁶.

Astfel, primul val de deportări prin care au trecut basarabeni a avut conotație politică. Fărădelegile din vara anului 1941 au fost comise în baza „Regulamentului cu privire la modul de aplicare a deportării față de unele categorii de criminali”⁷. Luând în

¹ *Ibidem*, p.167.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p.169.

⁴ *Ibidem*, pp.173-174.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, pp.173-176.

⁷ *Ibidem*.

considerație că cele 13.885 de persoane deportate din R.S.S. Moldovenească (fără capii familiilor) erau copii, femei și bătrâni, ne putem imagina cine au fost „criminalii” și „elementele ostile” față de regimul bolșevic. Persoanele surghiunite din R.S.S. Moldovenească au fost acuzate de „troica” N.K.V.D.-ului și deportați pe termene de 20 de ani.

În virtutea circumstanțelor din vara anului 1944, Basarabia este reanexată la U.R.S.S. Sunt reinstaurate toate structurile din 1940. Procesul de sovietizare și deznaționalizare întrerupt de războiul germano-sovietic este restabilit. În luna mai 1945 este instituit „Biroul Comitetului Central al P.C. (b) din toată Uniunea pentru Moldova”, președinte fiind numit F. Butov¹. Venit în Basarabia cu împuterniciri extraordinare, Butov ordonă N.K.V.D.-ului să depisteze „elementele chiaburești cu stare de spirit antisovietică”².

La 14 septembrie 1945, listele confirmate prin semnătura comisarului securității republicii, I.L. Mordoveț, au fost remise lui F. Butov, care în baza lor întocmește memoriul privind „limitarea economică a țăranilor chiaburi care au contribuit la consolidarea regimului de ocupație în Basarabia”, expediindu-l la 1 noiembrie lui Gh. Malencov, secretar al C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea³. Autoritățile sovietice erau convinse că în 1940 nu au constrâns îndeajuns țăranimea, de aceea trebuia finalizat programul comunist de lichidare a țăranului gospodar.

Criteriile în baza cărora au fost selectate gospodăriile țărănești incluse în listele chiaburilor erau următoarele: „gospodării ai căror capi au fost membri activi ori conducători ai partidelor politice antisovietice; gospodării ai căror membri au fost reprimăți de puterea sovietică pentru activitate dușmănoasă; gospodării ai căror capi ori membri au colaborat cu organele puterii de ocupație; gospodării ai căror capi ori membri au avut relații cu puterea de ocupație; gospodării ai căror capi sau membri au emigrat în România”⁴. F. Butov considera că în fiecare sat erau câte 4-5 asemenea gospodării, iar în Basarabia în 1945 ar fi fost în total 5.500 – 6.000 de gospodării chiaburești⁵.

Programul comunist metodic și eșalonat este implementat în teritoriile românești ocupate. Pentru lichidarea populației autohtone, pentru exterminarea acesteia, autoritățile comuniste au organizat înfometarea populației. În acest context, violența puterii bolșevice se manifestă mai ales prin rechiziționarea produselor agroalimentare din gospodăriile țărănești. Foametea organizată de comuniști în 1946-1947 a costat circa 200.000 de morți, sute de mii de bolnavi.

După depășirea consecințelor foametei, teroarea declanșată de statul totalitar împotriva populației viza colectivizarea gospodăriilor țărănești. Este inventat calificativul de „chiabur” și „demonstrat pericolul ce-l reprezintă” pentru puterea sovietică. Gospodăriile calificate drept chiaburești erau sub aspect economic foarte slabe. Pe lângă eticheta de chiabur, țăranul basarabean mai era și „dușman de clasă”, „naționalist”, statut ce-i complica și mai mult situația. „Una din particularitățile chiaburimii basarabene, – afirma I. Mordoveț –, o constituie apartenența ei la diferite partide politice burghezo-naționaliste care au existat în România. Cu ajutorul acestor

¹ *Ibidem*.

² Elena Șișcanu, *Regimul totalitar bolșevic în R.S.S. Moldovenească (1940-1952)*, Chișinău, Civitas, 1997, p.64.

³ Valeriu Pasat, *op.cit.*, pp. 221-223.

⁴ *Ibidem*, pp. 223-225.

⁵ *Ibidem*.

partide și al diferitelor organizații fasciste, cercurile conducătoare românești au educat chiaburimea basarabeană în spiritul naționalismului româno-burghez¹. Mordoveț atribuia țaranului basarabean calificativul de „dușman al Uniunii Sovietice” și acuza activitatea dușmănoasă a chiaburimii împotriva transformărilor socialiste din agricultura Moldovei. În această luptă, chiaburimea contează pe un război al Americii și Angliei contra U.R.S.S. și pe înfrângerea Uniunii Sovietice¹. Astfel, acuzațiile fiind ticluite, autoritățile comuniste trec la realizarea programului economic, adică de crearea colhozurilor, iar pentru a înlătura „dușmanul” se pregătește operațiunea de deportare a țaranului gospodar. Pe de o parte, cu averea acestora se creează gospodăriile colective, numite colhozuri, pe de altă parte, se schimbă componența etnică a republicii.

În 1945 puterea sovietică avea deja o listă de 6.000 de „chiaburi”. De fapt, aceste liste erau întocmite în conformitate cu atitudinea țăranilor față de regimul comunist. Situația următorilor ani este amplificată de foametea organizată de puterea sovietică. După depășirea consecințelor foametei, teroarea declanșată de statul totalitar împotriva populației viza colectivizarea gospodăriilor țărănești. Ministrul Afacerilor Interne al R.S.S. Moldovenești, F. Tutușkin, îi scria superiorului de la Moscova, S. Kruglov, despre motivul insucceselor transformărilor socialiste în agricultură, care se găsesc în „rămășițele elementelor româno-moldovenești, burghezo-naționaliste, chiaburești, banditești și ale speculanților, care s-au adăpostit pe teritoriul Moldovei după alungarea ocupanților fasciști germani, s-au împotrivit măsurilor luate de partid și de guvern în vederea restabilirii și dezvoltării economiei naționale”². Astfel, în a doua jumătate a anului 1948 direcția strategică a represiunilor era orientată împotriva „chiaburimii”. F. Tutușkin relatează că în R.S.S. Moldovenească există numeroase elemente dușmănoase, și că chiaburimea constituie o barieră serioasă în calea transformărilor socialiste.

La 17 martie 1949, V. Ivanov, președintele Biroului C.C.(b) din toată Uniunea pentru R.S.S.M., N.Coval, secretarul C.C. al P.C. (b), și G.Rudi, președintele Consiliului de Miniștri al R.S.S. Moldovenești, fac un demers către I.V. Stalin solicitând „permisiunea” C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea în vederea deportării din R.S.S. Moldovenească a chiaburilor complici ai ocupanților și a activiștilor partidelor profasciste, în număr de 39.092 persoane³. Motivul invocat avea următoarea explicație: „Elementele chiaburești – naționaliste totdeauna au constituit bastionul regimurilor reacționare pe teritoriul Basarabiei; aceștia au fost membri ai partidelor burghezo-naționaliste care au existat în România; au fost promotorii politicii antisovietice la sate, agenți fideli ai serviciului de spionaj împotriva maselor revoluționare. În perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei, elementele chiaburești-naționaliste au trecut deschis de partea dușmanilor puterii sovietice și au constituit sprijinul regimului de ocupație. După eliberarea R.S.S. Moldovenești, elementele chiaburești au desfășurat o activitate ostilă prin crearea unor bande și formațiuni ilegale de răsculați”.

Autoritățile comuniste au alcătuit o listă de criterii în baza cărora urmau a fi selectate familiile de țărani cu verdictul de chiabur. Acestea erau: „gospodarii ai căror capi au fost membri activi ori conducători ai partidelor politice antisovietice; gospodarii ai căror capi au fost supuși represiunilor de către puterea sovietică pentru activitate

¹ *Ibidem*, p. 225.

² *Ibidem*, pp. 241-246.

³ *Ibidem*, p. 372.

dușmănoasă; gospodării ai căror membri au colaborat cu organele puterii de ocupație; gospodării, ai căror capi ori membri au avut relații cu puterea de ocupație; gospodării ai căror capi sau membri au emigrat în România .

La 6 aprilie 1949 este adoptată Hotărârea Biroului Politic al CC al PC(b) din toată Uniunea despre deportarea din R.S.S.M a elementelor antisovietice: 11.280 familii cu un număr total de 40.850 persoane. În hotărâre se menționa că deportarea se efectuează pe veci în următoarele regiuni: R.S.S. Kazahă, regiunile Altai, Kurgan, Tiumeni, Tomsc ale R.S.F.S.R.. Asupra celor ce urmau să fie deportați se extindea Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 26 noiembrie 1948 „cu privire la responsabilitatea pentru evadare din locurile de exil obligatoriu și permanent al persoanelor deportate în regiunile îndepărtate ale U.R.S.S. în perioada războiului pentru apărarea patriei”¹. În hotărâre se menționa că deportarea popoarelor se efectuează pe veci, fără dreptul de întoarcere pe locurile natale. În cazul evadării din locurile din surghiun, vinovații urmau a fi trimiși la ocnă pe 20 de ani².

De comun acord între împrumutnicii de la Chișinău și superiorii de la Moscova a fost fixat termenul desfășurării operațiunii: 6 iulie 1949, ora 20.00³. Astfel, la 28 iunie 1949, Consiliul de Miniștri al U.R.S.S. adoptă hotărârea secretă nr. 509 „Cu privire la deportarea din R.S.S. Moldovenească a familiilor de chiaburi, a foștilor moșieri și a marilor comercianți”⁴. Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. a confirmat listele prezentate de consiliile raionale și orășenești ale sovietelor de deputați din R.S.S.M., ce cuprindeau un număr de 11.342 de familii. Responsabilitatea pentru ridicarea și deportarea celor incluși în liste revenea Ministerului Securității de Stat al R.S.S. Moldovenești condus de I. Mordoveș⁵.

La 30 iunie 1949 Consiliul de Miniștri al Republicii adopta hotărârea „cu privire la confiscarea și realizarea averii deportaților de pe teritoriul R.S.S.Moldovenești”, care stabilea că viile, livezile, vitele, inventarul, casele și construcțiile agricole, întreprinderile de producție vor fi confiscate și utilizate pentru acoperirea datoriilor și angajamentelor față de stat⁶. În scopul „acordării de ajutor structurilor sovietice și de partid de pe teren în acțiunile ce țineau de deportare, Biroul C.C. al P.C.(b) M. a delegat în orașele și raioanele republicii nouă grupuri speciale de împrumutnicii: în raionul Otaci în frunte cu D.E. Axeonov, în raionul Balatina – cu A. Lazarev, în raionul Căinari – cu M. Murahovschi, în raionul Ungheni – cu G. Ceremișin”⁷.

La 4 iulie 1949, F.Tutușkin îl informează pe S.Kruglov, ministrul de Interne al U.R.S.S., că „lucrările de pregătire pentru primirea și transportarea din R.S.S.Moldovenească a chiaburilor, moșierilor, gardiștilor albi, naționaliștilor și comercianților s-au încheiat”⁸. În noaptea de 5 spre 6 iulie a fost declanșată operațiunea de ridicare și deportare a basarabenilor, purtând denumirea cifrată „Iug” („Sud”)⁹. Pentru

¹ *Ibidem*, pp. 447-449; Elena Șișcanu, *op.cit.*, p. 72.

² Valeriu Pasat, *op.cit.*, pp. 431-433.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, pp. 433-434.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, pp. 449-451.

⁹ *Ibidem*.

efectuarea ei au fost antrenate 4.496 de persoane din efectivul operativ, inclusiv 484 colaboratori ai Ministerului Securității statului al R.S.S.M. și 4.012 kaghebiști, trimiși din alte regiuni ale Uniunii Sovietice. Au mai participat 13.705 soldați și ofițeri ai trupelor Ministerului Securității și 24.705 persoane din „activul de partid sovietic“. Pentru transportarea arestaților la stațiile de cale ferată au fost mobilizate 4.069 de mașini: 1.506 unități de transport din R.S.S.M. și 2.563 din districtele militare Odesa și Carpați¹. Pentru dirijarea operațiunii au fost delegați: la Chișinău Ministrul adjunct al Securității Statului din Estonia, colonelul Mihailov; în sectorul operativ Bălți, generalul-maior Rogov din Moscova; în sectorul Cahul șeful secției M.G.B.-ului Breansk, colonelul Șkurin². Rezultatul operațiunii „Iug“ a fost deportarea a 35.796 de persoane, dintre care 9.864 de bărbați, 14.033 de femei și 11.889 de copii³.

După deportările din vara anului 1949, autoritățile sovietice au continuat să caute cu insistență „dușmani ai poporului“, care, în opinia lor, „puneau piedici construcției socialiste“. În rândurile elementelor ostile puterii sovietice au fost înscrși și membrii sectei „Martorii lui Iehova“. Prin măsurile întreprinse împotriva elementelor sectare, partidul bolșevic urmărea lichidarea „dușmanilor de clasă“ și a „naționaliștilor burghezo-români“. Apogeul politicii bolșevice îndreptate contra sectanților l-a constituit anul 1951, când a avut loc o deportare în masă a membrilor sectei „Martorii lui Iehova“⁴.

La 19 februarie 1951, V. Abacumov, ministrul Securității de Stat a U.R.S.S., într-un memoriu adresat lui Stalin, aprecia drept necesară adoptarea unui proiect de hotărâre a Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. privind deportarea membrilor sectei „Martorii lui Iehova“. Problema în cauză fusese examinată deja în octombrie 1950⁵. Stalin propunea atunci ca deportarea sectanților să aibă loc în martie-aprilie 1951, dar, din motive neelucidate, o hotărâre definitivă nu a fost totuși adoptată. Abacumov expediază, între timp, proiectul de hotărâre ce viza această problemă, motivând necesitatea deportării membrilor sectei „Martorii lui Iehova“ prin faptul că aceștia „subminau puterea sovietică“. Se prevedea exilarea din regiunile apusene ale U.R.S.S. a 850.000 de persoane. În document se mai menționa că problema a fost coordonată cu conducerea republicilor respective⁶. Abacumov considera necesară deportarea din R.S.S. Moldovenească a 11.675 de persoane (670 de familii) membre ale sectei „Martorii lui Iehova“. De aceeași părere era și secretarul C.C.al P.C.(b) din Moldova, L.I.Brejnev⁷.

La 3 martie 1951, Consiliul de Miniștri al U.R.S.S. a adoptat hotărârea, iar la 5 martie Ministerul Securității de Stat al U.R.S.S. a emis ordinul nr. 00193 cu privire la deportarea din R.S.S.M a 700 familii, considerate membre ale sectei „Martorii lui Iehova“, cu un număr total de 2.480 de persoane⁸.

¹ Valeriu Pasat, *op.cit.*, pp. 599-600.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 612-613.

⁴ Ludmila Tihonov, *Politica Statului Sovietic față de cultele din R.S.S. Moldovenească (1944-1965)*, Chișinău, Prut Internațional, 1994, pp. 65-74.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Valeriu Pasat, *op.cit.*, pp. 619-620.

În conformitate cu decizia „troicii“, operațiunea de arestare și deportare trebuia să fie efectuată de către trupele Ministerului Securității de Stat al U.R.S.S.. Familiile arestate urmau a fi deportate în regiunile Tomsk și Irkutsk pentru totdeauna¹.

Executând întocmai indicațiile Centrului, la 24 martie 1951 Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. a adoptat hotărârea „cu privire la confiscarea și vinderea averii persoanelor deportate de pe teritoriul R.S.S.M.“². La 26 martie 1951 Consiliul de Miniștri al R.S.S. Moldovenești a adoptat o altă hotărâre, secretă, „cu privire la mobilizarea mijloacelor de transport în orașele Chișinău, Bălți și Orhei, pentru lucrările de câmp și transportarea cerealelor de la periferie la punctele de colectare“. În realitate, nu era vorba decât despre mobilizarea mijloacelor de transport pentru expedierea familiilor arestate la stațiile de cale ferată³.

După adoptarea acestor decizii, a fost pus în funcțiune mecanismul experimentat deja în cadrul operațiunii „Iug“ („Sud“) din anul 1949. S-au întocmit listele, au fost mobilizate mijloacele de transport. De la Moscova au sosit în republică 16 grupuri de securiști, conduse de ofițeri superiori, cu un efectiv de 10-15 persoane fiecare⁴. Operațiunea secretă „Sever“ („Nord“) a început la 1 aprilie, ora 4.00. și s-a încheiat la ora 20.00 a aceleiași zile. Pentru înfăptuirea acestei operațiuni s-a recurs la serviciile a 2.198 de securiști, soldați, milițieni, activiști de partid și de stat⁵. Toate drumurile de ieșire din sate, toate căile de acces la frontiera cu România fuseseră blocate din timp. Pentru transportarea contingentului de deportați au fost folosite 415 autocamioane și două garnituri de tren cu numerele 97.386 și 97.387, a câte 60 de vagoane fiecare⁶.

În urma operațiunii „Sever“ („Nord“) au fost arestate și deportate în Siberia 732 de familii, cu un număr total de 2.617 persoane, dintre care 808 bărbați, 967 de femei și 842 de copii⁷. La 13 și 14 aprilie 1951, cele două garnituri cu deportați din Basarabia au ajuns în Siberia. F. Tutușkin, ministrul Afacerilor Interne al R.S. Moldovenești, își informa cu acest prilej șeful de la Moscova că escorta a fost vigilentă și în consecință, nu a evadat nimeni din trenuri⁸.

Deportările din anii 1941, 1949 și 1951 din Basarabia (R.S.S.Moldovenească) realizate de administrația sovietică de la Kremlin, reprezintă politica represivă, de teroare și opresiune psihică a populației, o componentă a politicii de deznaționalizare prin schimbarea structurii etnice, metodă de colectivizare și lichidare a dușmanilor puterii sovietice. După 1951 deportările sunt înlocuite cu neodeportările când populația, mai ales tineretul „benevol“, pleacă la șantierul de construcție din U.R.S.S., pentru edificarea „grandioaselor planuri socialiste“.

¹ *Ibidem*, p. 640.

² *Ibidem*, p. 651

³ *Ibidem*, p. 653.

⁴ *Ibidem*, p. 654.

⁵ Ludmila Tihonov, *op.cit.*, p. 71.

⁶ *Ibidem*, p. 71-73.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

Organizația Uniunea Patrioților din Bihor (octombrie 1944-februarie 1946) – organizație xenofobă?

Gabriel MOISA

Keywords: the Patriots' Union, Bihor County, Transylvania, xenophobic organization, communism.

Abstract

The Organization of the Patriots' Union in Bihor County (October 1944-February 1946) – a Xenophobic Organization?

The political attitude taken by the Bihor County's organization of the Patriots' Union in the first years after the World War II was one that seemed to be xenophobic. However, no one could talk about such a thing because the whole situation was not caused by any xenophobic attitude of the local Romanian or Hungarian political leaders, of the Union of the Patriots – the Bihor County organization. This successful attempt to segregate the ethnic formation had joined the almost general effort of the Hungarian minority in Transylvania, ceded to Hungary after the Vienna Treaty, which aimed at maintaining the Hungarian ownership of this territory. For this, it did not hesitate to separate itself from the Romanians, constituting its own political structures to campaign in this regard. The Hungarian Popular Union was the most important of them, founded in a close alliance relationship with the Romanian Communist Party. A Romanian Communist Party with the decision level dominated in the respective period by ethnic Hungarian and Jewish elements in Transylvania, the latter of Hungarian culture. The very representative Central Committee of the Romanian Communist Party sent Tóth Imre to Oradea to target the local organization of the Patriots' Union, who was a Hungarian Jew from Transylvania, as he himself acknowledges. The findings of his report are relevant in this regard. Even he, as messenger of the Central Committee of the Romanian Communist Party, suggests the separation on ethnic principles which shows the official line of at least a substantial part of the central management of the Romanian Communists.

Situată în categoria „tovarășilor de drum“ ai comuniștilor, Uniunea Patrioților din România a jucat un rol important în efortul de cucerire a puterii, alături de alte asemenea structuri, precum Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Apărarea Patriotică etc.

Uniunea Patrioților a fost înființată de cercurile comuniste din România, ca organizație ilegală, în vara anului 1942, cu scopul de a contribui la coagularea unei opoziții interne cât mai cuprinzătoare contra războiului declanșat împotriva Uniunii

Sovietice. După 23 august 1944, activitatea ei a fost rapid redirecționată, în scopul *defascizării* țării. Uniunea Patrioților a aderat la proiectul de platformă a Frontului Național Democrat elaborat de comuniști și a susținut guvernul dr. Petru Groza, instalat la 6 martie 1945, guvern în cadrul căruia deținea 5 ministere¹. Asta în condițiile în care unul dintre liderii formațiunii, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, declara în septembrie 1944 că Uniunea Patrioților nu este un „*partid politic care împarte posturi și ministere*”². Începând cu septembrie 1944, în sarcina Uniunii Patrioților rămânea coordonarea *comitetelor cetățenești și comitetelor sătești* recent apărute. Au fost înființate structuri ale Uniunii Patrioților în toată țara, cu scopul „*curățirii întreprinderilor, instituțiilor, facultăților și școlilor de elemente legionare*”³. În lumea satelor, membrii Uniunii Patrioților s-au alăturat în primul rând organizațiilor Frontului Plugarilor pentru a „*împărți drept*” proprietățile mai mari de 50 de ha. La orașe, „*gărzile*” organizației se ocupau cu „*demascări*” în rândul „*sabotorilor din întreprinderi, speculanților și patronilor care doseau mărfurile*”⁴.

Congresul general al Uniunii Patrioților din 10-12 ianuarie 1946 a decis transformarea acestei organizații în Partidul Național Popular. Printre cei 120 de membri ai Comitetului Central al noului partid se numărau, între alții, dr. Dumitru Bagdasar, Petre Constantinescu-Iași, Traian Săvulescu, Andrei Oțetea, Alexandru Philippide, George Călinescu etc. Se trecuse la o nouă etapă a cuceririi puterii de către comuniști, iar aceștia trebuiau să fie mai solid organizați, anul 1946 fiind anul decisiv din acest punct de vedere, deoarece urma scrutinul electoral din noiembrie.

Prima organizație a Uniunii Patrioților din județul Bihor a luat ființă la 15 octombrie 1944 în Beiuș, încă înainte de eliberarea în totalitate a Bihorului de către armatele române și sovietice, cu ocazia unei ședințe de constituire, urmată de un apel privind expunerea rostului și a programului organizației⁵. La această ședință au participat câțiva locuitori ai orașului Beiuș, cei mai mulți asistând mai degrabă din curiozitate decât dintr-un interes real. Populația nu s-a arătat extrem de dornică de a se înregimenta în noua structură politică. Acest lucru se poate constata și dintr-un raport din 17 ianuarie 1945, unde erau înscrși pe listele organizației din Beiuș 200 de membri. Numai 50 își plăteau însă regulat cotizația și doar unul, în persoana președintelui filialei, Alexandru Rițiu, putea fi socotit activ, restul membrilor rămânând „*inactivi*”⁶. De asemenea, în raport se mai menționa faptul că, în ciuda acestei situații, simpatizanții formațiunii politice erau numeroși, cel puțin 3000 – 4000 de oameni, „*strâns grupați în jurul U.P.-ului*”⁷. Față de această situație, în care din mulțimea simpatizanților nu s-a reușit decât încadrarea unui număr redus de persoane, documentul constata existența unui „*defect de organizare*”⁸

¹ Banca Națională a României, *Restituție. Viața și opera lui Mitiță Constantinescu*, nr. 4, martie 2004, p. 13.

² Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Fundația Academia Civică, București, 1996, p. 142.

³ Idem, *De la Uniunea Patrioților la Partidul Național Popular, 1942-1949*, în „Anuarul Societății de Științe Istorice din România. Filiala Prahova”, tom III-IV, 1992, p. 163.

⁴ *Ibidem*, p. 165.

⁵ Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare DJBhAN), fond Partidul Național Popular – Organizația Județeană Bihor, dos. 4, 1945, f. 1.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

pus pe seama „*lipsei mijloacelor propagandistice și a numărului mic de adunări ținute*”¹. Pe de altă parte, se specifică aici, „*lipsa unui partid politic democrat*”² îngreuna organizarea, fiindcă cetățenii doreau „*să facă parte nu din organizații ci din partide politice democratice*”³, cauză din care se credea că „*Frontul Plugarilor ar avea un succes mai mare*”⁴.

Încă din ianuarie 1945 s-a trecut la extinderea Uniunii Patrioților, prin deplasarea delegațiilor formațiunii în peste 30 de comune și orașe de pe raza județului și organizarea unor adunări de constituire. Dintre cele 30 de localități, doar în 20 s-a reușit pentru început organizarea de comitete ale Uniunii Patrioților. În restul județului structurarea organizației se afla în curs de desfășurare.

În partea nordică a județului, Uniunea Patrioților a luat ființă la 20 octombrie 1944, îndată după eliberarea orașului Oradea. Punctul de plecare l-a constituit adunarea generală din ziua de 12 noiembrie 1944, ținută într-o clădire din Strada Teatrului 6 din Oradea⁵, când s-a constituit un Comitet Județean provizoriu format din 9 membri. Doi erau intelectuali, un funcționar, un meseriaș și cinci muncitori. Tot cu această ocazie s-a stabilit linia politică, luându-se hotărârea de-a lupta „*contra șovinismului național existent între popoarele conlocuitoare (români-maghiari) și contra dușmanului hitlerist-fascist, până la distrugerea definitivă a acestuia*”⁶. Prima inițiativă în acest sens a fost excluderea celor doi intelectuali care făceau parte din comitetul provizoriu, pentru că s-au dovedit a fi „*elemente nesănătoase, unul dintre ei având un trecut fascist*”⁷.

Despre modul în care se desfășura organizarea Uniunii în Oradea aflăm dintr-un raport întocmit de liderii locali ai formațiunii la 30 decembrie 1944: „*În localitate organizarea merge încet și este foarte grea, deoarece populația orașului fiind de majoritate maghiară, din punct de vedere propagandistic trebuie să activăm în două limbi, română și maghiară iar terenul de organizare al U.P.-ului fiind pătura populației de mijloc – intelectuali, comercianți, meseriași – și până în ziua de azi se retrag de a intra în organizație politică. Dar mai ales se simte această retragere din partea populației române, care atât intelectuală cât și restul populației este încercată de idei șovine, iar pe noi ne consideră drept comuniști*”⁸. Cu toate acestea, în prima lună a anului 1945, organizația Uniunii Patrioților din Oradea avea înscriși 170 de membri dintre care 30 români, 60 maghiari, 50 de evrei și 30 de alte naționalități (germani, sârbi, bulgari)⁹.

În această perioadă, Uniunea Patrioților desfășoară o propagandă ceva mai consistentă prin articole de presă în care explică „*Ce este Uniunea Patrioților?*”¹⁰. Astfel, potrivit acesteia, „*U.P. este o mișcare de mase organizate. În ea pot participa și la ea pot adera toți patrioții hotărâți să lupte împotriva hitlerismului și fascismului asupritor*

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem*, dos. 5, 1945, f. 2.

⁶ *Ibidem*, dos. 1, 1944, f. 3.

⁷ *Ibidem*, f. 2.

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem*, f. 3.

¹⁰ *Ce este Uniunea Patrioților?*, în „Viața Nouă” (Oradea), an I, nr. 17, 4 februarie 1945, p. 2.

și exploatator, fără deosebire de sex, vârstă, limbă sau religie, excluși fiind numai dușmanii democrației”¹. În același timp, linia politică a Uniunii Patrioților este definită ca una care „se oglindește în platforma ei de luptă și este, alături de lupta politică a P.C.R., cea mai progresistă linie politică realizabilă”².

O imagine de ansamblu asupra vieții politice din partea central-nordică a județului ne este prezentată de Tóth Imre, un activist al C.C. al P.C.R. trimis de la București la Oradea, în februarie 1945, pentru a organiza, controla și direcționa activitatea din Uniunea Patrioților – Oradea. La câteva zile de la venirea în orașul de pe Crișul Repede, Tóth Imre constata că scena politică era monopolizată de forțele de stânga: „Grupările M.N.S. (n.n. Magyar Népi Szövetség – Uniunea Populară Maghiară), Frontul Plugarilor, Organizația Sindicală, sunt puternic organizate, însă M.N.S. a grupat în ele foarte multe elemente reacționare maghiare”³ – atrăgea atenția activistul. În ancheta întreprinsă el scoate la iveală exclusivismul practicat de cercurile revanșarde maghiare infiltrate în partidele de stânga, în special în cel comunist⁴. Situația se prezenta cu atât mai gravă în opinia lui, cu cât comuniștii bihoreni așezau interesele naționale maghiare în fața celor de partid. „Partidul comunist, compus din Consiliu de 11 persoane, care iau parte la conducere: Mikloș Gyarmati, Boroș Janos, Feldman și Balasz Emil, duc toată organizația F.N.D. după propriile principii”⁵, se spune în raportul lui Tóth Imre. În privința Uniunii Patrioților, în care Partidul Comunist Român își punea mari speranțe în perspectiva atragerii populației de partea sa, activistul trimis de la București constata că „linia Uniunii Patrioților este inexistentă”⁶.

În raportul întocmit la 13 februarie 1945, Tóth Imre specifica faptul că, dacă până atunci organizația avea înscriși 350 de membri de toate naționalitățile, după aceasta „a încetat să mai fie măcar o adunătură democratică la dispoziția directă a Partidului Comunist, cu influența principală a lui Mikloș Gyarmati, care a trimis o circulară către toți membrii U.P.”⁷. Același personaj prezenta un tablou sumbru al formațiunii: „Indisciplina lor (n.n. G. M., a membrilor U.P.) a condus la dezintegrarea Uniunii Patrioților pe care deliberat au dizolvat-o în mai multe celule etnice. Aducem la cunoștința tuturor membrilor de altă origine decât românească, femei, tineri, și prieteni, că organizația din Oradea nu mai acceptă ca până acum membrii de orice origine etnică – conform instrucțiunilor primite de la centru. Deci numai persoane de origine etnică română pot fi membrii organizației noastre. În acest scop rugăm prietenii – care suntem siguri că vor înțelege sensul adânc politic al acestei chestiuni – să se înregimenteze în Madosz⁸ și Uniunea Evreilor Democrați”⁹.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ DJBhAN, fond Partidul Național Popular – Organizația Județeană Bihor, dos. 4, 1945, f. 4.

⁴ Ion Zainea (coordonator), *Democrație occidentală și democrație populară: evoluția spectrului politic în nord-vestul României (1944-1950)*, Editura Universității din Oradea, 2004, p. 166.

⁵ DJBhAN, fond Partidul Național Popular – Organizația Județeană Bihor, dos. 4, 1945, f. 4.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Este desigur o confuzie, fiind vorba despre Magyar Népi Szövetség – Uniunea Populară Maghiară. Madosz, ca structură organizatorică a maghiarilor din România a existat în perioada interbelică

⁹ DJBhAN, fond Partidul Național Popular – Organizația Județeană Bihor, dos. 4, 1945, f. 3.

Într-o adresă din 12 februarie 1945, încheiată cu lozinca LIBERTATE! (text difuzat în limba maghiară și tradus în limba română), semnată în numele Uniunii Patrioților – organizația Oradea de Balogh Dumitru, Aranycs M., Szabo Dumitru, Riffloed M., Zuh Alexandru, Juhasz G. și Luszti I., adresată „*Către toți membrii organizației ns. din Oradea de origine neromânească*“, se îndemna clar la segregare etnică. Era, în mod vădit, un text și o acțiune de discriminare etnică, produse, în realitate, din calcule politice, invocându-se dispoziții inexistente prin care membrii Uniunii Patrioților, care nu erau români, erau îndemnați să se înscrie în Uniunea Populară Maghiară și în Uniunea Evreilor Democrați. În adresă se cerea exclusivitatea românească a acestei organizații, „*fără nici o justificare pentru cei care se înscrieseră sau ar fi intenționat să se înscrie și fără nici un beneficiu real pentru populația românească și în afara vreunei cerințe a ei; în locul acestei așteptate justificări, doar exprimarea încrederii în prietenii care suntem siguri că vor înțelege sensul adânc politic al acestei chestiuni...*”¹

De fapt, măsura interdicției neromânilor de a se înscrie în Uniunea Patrioților, în pofida invocării unor dispoziții venite de la organele superioare, s-a dovedit a fi abuzivă și – în mod determinat – locală, generată de interese politice de grup evidente.

În urma concluziilor elaborate de Tóth Imre, s-a trecut la eliminarea din Uniunea Patrioților Oradea a tuturor celor care nu erau etnici români. În consecință, au mai rămas înscrise doar 40 de persoane. Acest fapt evidențiază de fapt altceva, dorința punerii în aplicare a unei noi etape de organizare și luptă a maghiarimii, aceea a regrupării într-un singur pol de putere, al Uniunii Populare Maghiare, ceea ce putea oferi o mai bună coordonare a acțiunilor planificate, dar și disciplina necesară atingerii obiectivului final², acela de a păstra Transilvania de Nord în componența Ungariei.

În scurt timp, Uniunea Patrioților – organizația din Bihor, a devenit o structură compusă exclusiv din etnici români. Aceștia au organizat o întrunire, la 18 februarie 1945, unde „*cu președinția Dr. Simonca au aderat în bloc toți românii etnici și au intrat la Uniunea Patrioților însă fără program, fără organizație și fără instrucțiuni date de noi cu principiile pe care au avut-o înainte dela diferite partide șovine. Constituind un partid român special, sub camuflajul U.P.-ului, avându-se prima ședință, a fost divergență dintre principiile U. P. și a noii adunături, dealtfel am vrut să intervin să explic linia U. P., am fost oprit fiind evreu...*”³. Ne găsim aici într-o situație paradoxală în care, după ce raportul lui Tóth Imre a determinat practic plecarea maghiarilor din organizația Uniunii Patrioților, tot el este cel care deplânge acest lucru într-un gest ostentativ de fațadă.

La 18 februarie 1945, în sala cinematografului Heymann din Oradea, a avut loc adunarea generală a Uniunii Patrioților la care au participat, pe lângă reprezentanți ai celorlalte organizații democratice din județ, circa 600-700 de români. Așa cum putem afla din cotidianul „Viață Nouă“, „*în cursul acestei mari adunări, intelectualii și cetățenii democrați români ai orașului au aderat la organizația Uniunii Patrioților*”⁴. Tot în cadrul acestei adunări, a fost ales Comitetul Județean al Uniunii Patrioților, format

¹ *Ibidem*, f. 2.

² Ion Zainea (coordonator), *op. cit.*, p. 166-167.

³ DJBhAN, fond Partidul Național Popular, dos. 4, 1945, f. 4 și verso.

⁴ *Înainte de mari adunări a U.P.*, în „Viață Nouă” (Oradea), an I, nr. 30, 18 februarie 1945, p. 1.

din 7 membri, și Consiliul de Administrație al Uniunii Patrioților, din 22 de persoane¹. La 20 februarie 1945, în cadrul primei ședințe de după adunarea generală, a fost definitivată structura conducerii în următoarea componență: prim-președinte – Gheorghe Șimonca (procuror general), președinte – Ștefan Lipcei (avocat), președinte executiv – Virgil Ciacan (avocat), prim-secretar – Dumitru Balogh (funcționar), secretar – Iosif Tăutu (funcționar), casier – Mihail Aranici (meseriaș) plus doi membri de conducere – Ioan Magdu (funcționar) și Teodor Popa (advocat)².

Consiliul de Administrație era format din: Laurențiu Botoș (judecător), Aron Popoviciu (funcționar de judecătorie), Traian Surducă (președintele Sedriei Orfanale județene), Teodor Prodan (prim juriconsult al Primăriei Municipiului), Gavril Seleșiu (funcționar superior al municipiului), Ioan Abrudan (diriginte PTT), Petre Fărcașiu (inspector PTT), Iosif Caba (conducător PTT), Iosif Pop (comisar de poliție, pensionar), Alexandru Pop (comisar de poliție, pensionar), Alexandru Caloș (funcționar de finanțe), Ioan Florea (funcționar de finanțe), Ioan Roșca (director de bancă), Dumitru Hera (inspector școlar județean), Ernestin Tiponțiu (funcționar), Ioan Mezei (comerciant), Vasile Oraș (meseriaș), Petru Hușca (meseriaș), Ioan Breban (meseriaș), Teodor Bențiu (funcționar CFR), Traian Leu (muncitor) și Dumitru Sabău (muncitor)³. În cadrul aceleiași ședințe, au fost aleși și membrii organizației care aveau să reprezinte Uniunea Patrioților în Parlamentul Județean din cadrul F.N.D., respectiv Șimonca Gheorghe, Ciacan Virgil și Aranici Mihai, deoarece vechea reprezentanță, în persoana lui Pop Ionel, trebuia să fie schimbată. După cum se poate constata, structurile de conducere aveau în componență exclusiv cetățeni etnici români.

În concluzie, se poate spune că întreaga situație a fost generată nu de vreo atitudine xenofobă a liderilor politici locali, români sau maghiari, ai Uniunii Patrioților – organizația din Bihor. Această încercare reușită de a segrega formațiunea pe criterii etnice s-a înscris în efortul aproape general al minorității maghiare din Transilvania cedată Ungariei în urma Dictatului de la Viena, care a urmărit păstrarea acestui teritoriu la Ungaria. Pentru aceasta nu a ezitat să se separe de români constituindu-și propriile structuri politice care să militeze în acest sens. Uniunea Populară Maghiară era cea mai importantă dintre acestea, aflată într-o strânsă relație de alianță subordonată față de Partidul Comunist Român, ce era dominat în perioada respectivă la nivelul decizional de elemente etnice maghiare și evreiești din Transilvania, acestea din urmă de cultură maghiară. Chiar reprezentantul C.C. al P.C.R. trimis la Oradea să direcționeze organizația locală a Uniunii Patrioților, Tóth Imre, era un evreu maghiar din Transilvania, așa cum el însuși recunoaște. Concluziile raportului acestuia sunt relevante din acest punct de vedere. Chiar el, un trimis al C.C. al P.C.R., sugerează separația pe principii etnice, ceea ce ne arată linia oficială a măcar unui segment important al conducerii centrale a comuniștilor români.

Liderii minorității maghiare din Transilvania nu au ezitat nici o clipă în perioada respectivă, fiind vorba despre interesul lor național, să *dobândească* sentimente comuniste, sperând că astfel vor veni în întâmpinarea Moscovei și a lui Stalin care nu decisese încă soarta Transilvaniei de Nord, arătându-se mai loiali și mai de încredere

¹ DJBhAN, fond Partidul Național Popular – Organizația Județeană Bihor, dos. 5, 1945, f. 3.

² *Ibidem*, f. 1.

³ *Comitetul de conducere al U.P.*, în „Viață Nouă” (Oradea), an I, nr. 38, 28 februarie 1945, p. 2.

puterii sovietice decât românii. Decizia Moscovei din 9 martie 1945, conform căreia Transilvania pierdută de România în urma Dictatului de la Viena revine în componența statului român, a produs dezamăgire în rândul liderilor minorității maghiare. Efortul acestora de a se *comuniza*, după ce în perioada interbelică avuseseră, în calitate de membri ai Partidului Maghiar, o poziție antisovietică, fusese în zadar. Nu au renunțat însă la idee, iar exemplele în acest sens sunt numeroase în anii care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial.

După revenirea administrației românești în Transilvania de Nord, structurile politice locale maghiare și-au reprimat pe moment pornirile, chiar dacă numai de suprafață, obligați fiind de realitățile internaționale să accepte coabitarea etnică cu românii până la sosirea unor vremuri mai bune. În plan local, la puțin timp după revenirea teritoriilor transilvănene la România, la 18 martie 1945, au fost date publicității „Apelul Uniunii Patrioților și al Frontului Plugarilor către frații români din Oradea și Județul Bihor“ și „Apelul Uniunii Populare Maghiare către populația maghiară a județului Bihor“, elaborate și difuzate în contextul restabilirii administrației românești în Ardealul de Nord, prin care se îndemneau concetățenii la disciplină și la respect reciproc¹.

¹ *Apelul Organizațiilor democratice de masă ale Frontului Național Democrat adresat populației române și maghiare a județului Bihor*, în „Viața Nouă“ (Oradea), I, nr. 47, 18 martie 1945, p. 3.

Considerații privind emigrarea evreilor din România în anii 1945-1947

Magdalena IONESCU

Keywords: Jews, Zionism, communism, illegal immigration, Palestine.

Abstract

Considerations on Jewish Emigration from Romania during 1945-1947

The problem of the emigration of Jews at the beginning of the communist regime in Romania is quite difficult to analyze given that the communist period is still insufficiently „known“ in our country. The causes which led the Hebrew to emigrate, the attitude adopted by the Power face of this phenomenon, as well as the actions of the Zionist movement to support those who wanted to leave are problems which I will examine in my study.

Problema emigrării evreilor din România a fost analizată de-a lungul timpului de numeroși cercetători care au încercat să scoată la lumină adevărul despre cauzele acestui fenomen, despre modul în care Puterea a răspuns la nevoile și cerințele unei populații greu încercate. Istoricii de naționalitate română cât și cei de naționalitate evreiască au prezentat în lucrările lor situația de după război a evreilor, acțiunile întreprinse de mișcarea sionistă, cauzele care au dus la emigrarea în masă a evreilor (cauze de cele mai multe ori doar enumerate de cercetători).

Lucrarea de față își propune să prezinte faza emigrării ilegale a evreilor care începe odată cu interdicțiile impuse de Marea Britanie și ține până la crearea statului Israel. Sunt prezentate, de asemenea, cauze ale emigrării asupra cărora studiile anterioare nu au insistat foarte mult și care ar trebui aprofundate. Se redă totodată atitudinea regimului comunist, de la teorie la practică, față de problema emigrării evreilor.

După suferințele îndurate în timpul Holocaustului, evreii din toată Europa, nu numai cei din România vor fi tentați să părăsească această „zonă a suferinței“ pentru a începe o viață nouă. Exista însă problema cotelor de emigrare fixate de guvernul britanic la 3500 de evrei pe an¹. Pentru a împiedica imigrările clandestine, Anglia a utilizat flota ei de război din Mediterana, împiedicând sau capturând acele vase care transportau fără

¹ Hary Kuller, *Evreii din România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*, Editura Hasefer, București, 2002, p. 65.

aprobare evrei spre Palestina, acțiuni derulate până la obținerea independenței statului Israel.¹

În România, emigrația era încurajată în special de Organizația sionistă care urmărea crearea unui stat iudeu în Palestina și care avea în componența sa organizații ce aveau drept scop pregătirea tinerilor evrei ce urmau să emigreze pentru diferite meserii sau pentru muncile agricole din Palestina.² Inițial, chiar și Comitetul Democratic Evreiesc (CDE) a sprijinit emigrările, acesta aliniindu-se comandamentelor venite de la Moscova, sionismul fiind apreciat pe atunci mai mult ca un program utopic, fără șansa de a se realiza vreodată un stat israelian („*Statul evreiesc este o perspectivă incertă și în tot cazul destul de îndepărtată*“³). Tot în această perioadă s-au pus bazele unor organizații cu caracter sionist revizionist, precum „*Hjayartena*“ cu scopul de a înlesni emigrarea în Palestina a evreilor repatriați.⁴

O serie de publicații evreiești au susținut plecarea evreilor în Palestina. Ziarul „*Mântuirea*“ afirma o orientare sionistă militantă descriind condițiile de *alia* și reflectând viața *Işuv*-ului palestinian și apoi, după 1948, a statului Israel. „*Viața evreiască*“ este al doilea organ de presă evreiască postbelică, în care problema *alia*-lei, a Palestinei și a vieții comunitare locale a deținut locul central. Poziția periodicului nu este de încurajare a oricărui fel de exod spre Palestina. De exemplu, articolul *De ce e periculoasă emigrarea haotică* (nr. 149, din 3 august 1947) înfățișează toate capcanele și primejdiile acestui fel de goană din România.⁵ Emigrarea era îngreunată nu doar de politica restrictivă a Marii Britanii ci și de pretențiile Comisiei Aliate de Control din România care dorea avizarea fiecărui evreu ce dorea să emigreze.⁶ Acest lucru a determinat Crucea Roșie Internațională să adreseze o serie de cereri statului român pentru a interveni pe lângă Comisia Aliată de Control în vederea obținerii vizei de ieșire din țară pentru refugiații din lagărele naziste de exterminare lipsiți complet de posibilitatea de a-și reface viața.⁷

Ca urmare a repatrierilor, a imigrației dinspre Bucovina de Nord și Basarabia și a migrării de ordin economic, Bucureștiul a devenit în anii postbelici orașul cu cea mai mare concentrare evreiască din țară. Dacă înainte de Al Doilea Război Mondial doar 10% din totalul populației evreiești din România trăia în București, acest procentaj crescuse la 25% la sfârșitul anilor '40.⁸ Orașul era văzut de aceștia ca o „stație“ pe drumul „reîntoarcerii“ spre *Eretz-Israel*.⁹

Existau, potrivit ziarului „*Renașterea noastră*“, zeci de cereri ale evreilor din România care, nemaiputând reveni la căminele lor distruse și nemaivând familii,

¹ André Chouraqui, *Statul Israel*. Traducere: Gheorghe Țițeica. Prefață și note: Hary Kuller, Editura Corint, București, f.a.[2001], pp. 27-33.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 92/1947, f. 129.

³ ANIC, Fond Comitetul Democratic Evreiesc, rola 1371, cadrul 99, *Ședința colectivului C.D.E. din 9 februarie 1946*.

⁴ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 43/1947, f. 61.

⁵ Hary Kuller, *op. cit.*, p. 208.

⁶ *Ibidem*, p. 90.

⁷ Arhiva Ministerului de Externe București, Problema 31, vol. 17, nepaginat.

⁸ Peter Weber, *Repatrierea deportaților evrei din Transnistria și chestiunea integrării lor în România*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»“, Cluj-Napoca, XLVI, Seria Istorie, 2007, p. 394.

⁹ Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă. 1944-1965*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 31.

așteptau un prilej pentru a emigra în Palestina, singura țară în concepția lor, în care își puteau reface viața.¹

Faptul că acești evrei nu mai aveau unde să se întoarcă nu a fost singura cauză a dorinței lor de emigrare. Bazată pe sursele documentare existente, consider că unul din cele mai importante motive pentru care evreii din România au dorit să emigreze era teama de o posibilă revenire la acțiunile care au avut loc împotriva lor, teama de un nou Holocaust. Evreilor le era frică de un eventual război.² Întrebați de ce pleacă întrucât „vor fi nevoiți să stea mai multe luni pe apa „, sau vor păți cum au pățit cei abandonați în larg, răspunsul acestora a fost :*“Mai bine pe apă întrucât astăzi niciunde viața nu poate a garanta”*.³

Atitudinea neprietenoasă a maghiarilor, dar și a românilor, manifestele organizației Gărzii de Fier, precum și lozincile ce circulau în rândul foștilor legionari (*„Comarade nu fi trist Garda merge înainte prin Partidul Comunist”*)⁴ nu erau menite să asigure liniștea evreilor. În același timp, se reafirmă antisemitismul în rândul populației datorită penetrației evreilor în toate ramurile comerțului și industriei. Se afirma că antisemitismul a ajuns mai puternic ca pe vremea legionarilor (*„...noi avem o masă otrăvită de antisemitism”*)⁵, fiind prezent chiar și în sânul Partidului Comunist. Curentul antisemit era întreținut de cei care beneficiaseră de pe urma „legilor de românizare“, care și-au însușit averile evreiești.⁶

Toate acestea sunt motive pentru care în rândul populației evreiești din România se manifesta dorința de emigrare. În anul 1945 și chiar în prima parte a anului 1946, a continuat emigrarea legală a evreilor repatriați. În această perioadă au plecat două vapoare cu acceptul autorităților („Transilvania“ și „Smirna“), iar prin Bulgaria, cu trenul – oficial sau nu – mai multe transporturi nu lipsite de peripeții, alte grupuri numeroase așteptând șansa de a ajunge în Palestina. Autoritățile române au fost obligate, însă, în urma protestelor Marii Britanii, să închidă portul Constanța pentru emigrația evreiască.⁷

Datorită faptului că emigrația legală era limitată de guvernul britanic s-a dezvoltat în această perioadă foarte mult emigrația ilegală. Aceasta nu era încurajată, dându-se exemple de persoane care încercaseră să plece ilegal și care au fost nevoite să se întoarcă în țară deoarece fuseseră jefuite⁸, dar a reprezentat principala opțiune pentru foarte mulți evrei care nu s-au putut adapta noilor realități social-politice.

Ipoteza creării unui stat iudaic a dus la apariția unui val de manifestații în rândul populației evreiești din România, în centrul acestora aflându-se mișcarea sionistă.

Mișcarea sionistă a fost încurajată în România după Primul Război Mondial autoritățile dorind plecarea evreilor spre Palestina. O dată cu instaurarea dictaturii lui Antonescu, mișcarea sionistă s-a pregătit pentru clandestinitate: s-au ales două

¹ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 44/1945, f. 28.

² ANIC, Fond Inspectoratele Regionale de Jandarmerie, dosar 197, f. 256.

³ *Ibidem*, f. 241.

⁴ ANIC, Fond Ministerul de Interne, Diverse, dosar 2/1946, f. 66.

⁵ Hary Kuller, *op. cit.*; ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar 86/1945, f. 434.

⁶ Peter Weber, *op. cit.*, p. 394.

⁷ Lucian Nastasă (editor coord.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România 1945 – 1965*, Cluj, Editura CRDE, 2003, p. 35.

⁸ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 43/1947, f. 61.

conduceri, una a tinerilor și alta a celor maturi, un conducător superior care să-i coordoneze pe toți în probleme referitoare la emigrație și ajutor. Emigrările spre Palestina din anii 1940-1944 au constituit doar soluția „supraviețuirii“, nefiind însă dorite de cei ce recurgeau la o atare cale, pentru că nu exista încă o patrie a lor legal constituită, iar o atare opțiune s-a dovedit a fi, în unele cazuri, chiar primejdioasă¹.

După terminarea războiului, sioniștii au continuat să organizeze emigrația în Palestina și să militeze pentru crearea unui stat evreu. În 29 aprilie 1945, la Templul Coral din București, sioniștii români au manifestat în favoarea creării unui stat evreiesc. Manifestanții s-au deplasat în centrul Bucureștilor oprindu-se la Legația americană, la Ambasada Sovietică și „*au făcut manifestații de simpatie*“. La Ambasada Sovietică un funcționar superior le-a dat asigurări referitoare la sprijinul sovietic în realizarea cererilor lor (ridicarea restricțiilor imigrării în Palestina, intervenții pe lângă Biroul Conferinței de la San Francisco în vederea înființării Statului liber evreu palestinian etc.)². Acest lucru a fost posibil deoarece în anii 1946-1947 Stalin a agreat și sprijinit ideea înființării statului Israel.

În cadrul organizațiilor sioniste locale este înfățișată situația din Palestina arătându-se că acolo muncitorimea luptă cu arma în mână *împotriva imperialismului englez*.³ Notele informative relatează faptul că evreii din țară erau impresionați de cursul evenimentelor din Palestina⁴ și doreau să trimită ajutoare.⁵

Emigrările au continuat și în anii următori, numeroși evrei trecând fraudulos frontiera în Ungaria și afirmând că pleacă în America sau în Palestina⁶ în ciuda propagandei întreprinse de Comitetul Democratic Evreiesc care afirma că autoritățile din Ungaria vor expulza pe toți cei intrați clandestin în țară.⁷ Populația maghiară manifesta satisfacție cu privire la plecarea evreilor din Transilvania deoarece în această perioadă evreii au încercat să se „răzbune“ pentru ceea ce au îndurat în timpul ocupației maghiare.⁸ O altă țară tranzitată de emigranți este Bulgaria, unde prin punctul de frontieră Giurgiu-port au trecut numeroși evrei ce plecau spre America (numai în data de 22 septembrie 1947 au trecut pe aici 2480 de emigranți)⁹.

În anii 1945-1947 guvernul român era oarecum indiferent față de problema emigrării evreilor, iar documentele PCR nu indică o concepție clară în această chestiune. În majoritatea cazurilor se afirma : „*Noi nu suntem împotriva emigrării pentru că noi socotim că fiecare popor are dreptul să-și hotărască soarta ..., dar ea nu este o soluție. O țară nu se creează artificial*“¹⁰ (Vasile Luca). Miile de evrei care au reușit sau au dorit să plece în acești ani s-au lovit într-adevăr de birocrăția regimului, dar și-au putut manifesta vădit intenția, activitatea diverselor organizații sioniste derulându-se fără

¹ Yad Vashem, note de curs, 2000.

² ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 44/1945, f. 2.

³ *Ibidem*, dosar 7/1946, f. 487.

⁴ ANIC, Fond Ministerul de Interne, Secțiunea Administrație de Stat, dosar 6/1946, f. 59.

⁵ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 44/1947, f. 57.

⁶ ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 65/1945, f. 236.

⁷ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 129/1947, f. 9.

⁸ ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 68/1946, f. 32.

⁹ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 46/1947, f. 157.

¹⁰ ANIC, Fond Comitetul Democratic Evreiesc, rola 1371, cadrul 78, *Raport asupra C.D.E. din 9 ianuarie 1946*.

opreliști, în văzul lumii, chiar cu vâlvă—după cum o arată nenumăratele rapoarte informative ale Poliției și Jandarmeriei.¹

Mai mult, se pare că Organizația Sionistă a trimis în 1947 dispoziții către toate organizațiile sioniste regionale să întocmească tabele cu toți industriașii evrei care doreau să emigreze în Palestina cu scopul de a le trimite la ONU. Se afirma că această dispoziție era o consecință a faptului că reprezentantul URSS la ONU a arătat că în cursul războiului evreii au avut cel mai mult de suferit și în consecință aceștia au dreptul la o țară proprie. Acest lucru a produs satisfacție în rândul populației evreiești, născând speranța că în curând va fi posibilă emigrarea legală.²

Din a doua parte a anului 1947 se impune emigrarea pe pașapoarte colective, sarcina pregătirii emigrării revenind Comitetului Democratic Evreiesc, unde cei care solicitau emigrarea se și puteau înscrie. Odată întocmită lista celor dornici să emigreze, CDE organiza cursuri serale pentru cei înscriși, cu scopul de a asigura educația „politică” a solicitanților. În august și septembrie 1947 au emigrat mai multe mii de persoane organizate în 13 grupuri.³

De la sfârșitul anului 1947 se poate observa o schimbare în politica adoptată de Stalin și implicit și de guvernul roman, față de problema evreiască. Autoritățile române urmau directivele primite de la Moscova deoarece începând cu noiembrie 1947 Partidul Comunist reprezenta unicul partid aflat la guvernare, iar acesta a impus preluarea modelului sovietic. De altfel, de acum președintele CDE cerea evreilor să nu mai plece din țară și arăta suferințele la care erau supuși evreii ce doreau să emigreze ilegal în Palestina. Organele de ordine desfășurau controale în trenurile ce se îndreptau spre orașele de graniță pentru a depista pe evreii ce urmăreau să treacă clandestin în Ungaria. Aceștia erau retrimiși sub escortă spre domiciliile cu vagoane CFR puse la dispoziție de Comunitatea evreiască.⁴

Partidul Comunist a dus o politică contradictorie în problema emigrărilor : pe de o parte în documentele interne se sublinia că toți cei care doresc să plece pot să o facă, în vreme ce în presă și în declarațiile publice se declanșează o puternică propagandă împotriva emigrării. Miron Constantinescu declara chiar: „suntem categoric împotriva emigrării, deși nu suntem contra dreptului de emigrare”.⁵

Se urmărea încetarea plecărilor sub pretextul că plecarea unui număr atât de mare de evrei ar fi dus la destabilizarea economiei⁶, lucru care nu era în totalitate neadevărat. De exemplu, în localitatea Vatra Dornei, ca urmare a faptului că o serie de evrei au obținut formele de plecare, s-au închis numeroase prăvălii și chiar o întreprindere⁷.

Emigrarea masivă a evreilor a avut drept consecință și creșterea speculei. De exemplu, potrivit notei informative nr. 140, „ în orașele Vatra Dornei, Câmpulung și Gura Humorului au dispărut complet de pe piață orice derivat al laptelui și în special

¹ Lucian Nastasă (editor coord.), *op. cit.*, p. 37.

² ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 43/1947, f. 222.

³ Lucian Nastasă (editor coord.), *op. cit.*, p. 37-38.

⁴ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 44/1947, f. 175.

⁵ Mioara Anton, *Majoritari si minoritari. PMR si problema evreiască*, în *Studii si materiale de istorie contemporana*, serie noua, vol. V, Academia Romana, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, 2004, p. 68.

⁶ *Ibidem*.

⁷ ANIC, Fond Inspectoratele Regionale de Jandarmerie, dosar 19, p. 241.

untul. Dispariția acestuia se datorează faptului că acești evrei plătesc sume foarte mari sub ascuns producătorilor și fac stocuri din aceste produse, fiindu-le necesare în vederea hranei abundente ce trebuie s-o aibă pe drum.”¹

Pe de o parte se făcea o campanie antisionistă acerbă, pe de alta se efectuau curse navale regulate Constanța-Israel, cu mii de evrei (aprox 2700 de emigranți au plecat pe 23 decembrie 1947 din București cu destinația Palestina²), iar alte mii își depuneau cererile pentru pașapoarte. Cu alte cuvinte, propaganda era un lucru, iar anularea interdicțiilor era altceva. Continuau să plece numeroși evrei, însă portul Constanta era împânzit cu lozinci antisioniste, deoarece se urmărea desființarea Organizațiilor sioniste și includerea membrilor lor în CDE. Se afirma că evreii trebuie să se integreze noilor realități „democratice” și că altele erau problemele Comunității.

De altfel, în toate marile centre urbane existau vitrine în care erau afișate imagini din „statul Israel înrobitor imperialismului”, cu așezări dezolante, cu imagini de oameni istoviți de muncă și prost îmbrăcați, alături de care se puteau citi scrisori ale emigranților disperați, care-și povesteau suferințele. Mai mult chiar, la vârful conducătorilor PCR, deși campania antisionistă era în toi, emigrarea era încă privită în limitele unei toleranțe. Acest lucru se datora faptului că Partidul Comunist dorea să mențină un culoar de comunicare cu Vestul.³

O data cu proclamarea statului Israel, la 14 mai 1948, politica regimului comunist față de emigrarea evreilor s-a schimbat radical, fiind desființate organizațiile sioniste care se ocupau de această problemă. Au reușit să emigreze, până în 1948, după cum arată statisticile realizate de C.D.E., aproximativ 35 000 de evrei, legal, dar mai ales ilegal.⁴

În concluzie, emigrarea ilegală a fost una deosebit de puternică în perioada 1945-1947. Acest fenomen, cauzele lui și reacția regimului comunist față de el reprezintă fondul problemei evreiești din această perioadă.⁵

¹ *Ibidem*, f. 250.

² ANIC, Fond Ministerul Propagandei Nationale, dosar 524, f. 44.

³ Hary Kuller, *op. cit.*, p. 71.

⁴ *Ibidem*, p. 73.

⁵ Lucrare realizată în cadrul proiectului POSD DRU-ID-5057 „Oportunități oferite în cadrul stagiului de pregătire doctorală în vederea creșterii capacității și motivației pentru cercetarea științifică de performanță”.

Protejarea intereselor etnice sau urmărirea liniei PCR. Integrarea comunității maghiare prin ideile stângiste. Rolul Uniunii Populare Maghiare în acest proces

Mihály Zoltán NAGY

Keywords: Hungarian Popular Union, Hungarian minority, Transylvania, national minorities' rights

Abstract

Integration of the Hungarian Minority by Leftist Ideas. The Role of the Hungarian Popular Union

*After WWII the organization of the political life of Hungarians of Transylvania was influenced on the one hand by the **interests of the Soviet Union** growing more and more into the only political power of the region and the other hand by the ability of the Hungarian Popular Union founded with communist help and of its leaders to enforce their **political interests as a national minority within the policy regarding Hungarians of Romania of the state and of the leadership of the national majority's party.***

*Due to the shortness of the work hereby a comprehensive presentation of the HPU cannot be undertaken, instead focus will be directed to outlining the **role played** by the HPU in this context. The HPU's function will be presented both from the perspective of the **policy regarding Hungarians**¹ of the Romanian state, respectively from the perspective of the **changes in power relations** and from that of the **self-organizational, integration and institutionalization** of the Hungarian minority. At the same time the HPU had to face two challenges: to keep up the function of securing votes and to do political „reeducation“ as one of the **mass organizations** of the Romanian Communist Party and to be the **organization protecting the interests of the Hungarians of Romania, i.e. to be a Hungarian party.***

În urma tratatelor de pace de la sfârșitul Primului Război Mondial, elita politică maghiară din România, a înființat partide mai mult sau mai puțin independente, organizate pe criterii etnice,² adaptându-se mereu la condițiile politice. Aceste partide au

¹ We accept in this work the definition given by Nándor Bárdi for the term *policy regarding Hungarians*, i.e. the policy of states and governments applied to Hungarians as a national minority, while we accept the term *policy of national minorities* to mean the political aims formulated by the political elite representing the society of Hungarians of Transylvania (Nándor Bárdi, *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete* [Adevărul bazat pe fapte. Istoria relațiilor dintre guvernele de la Budapesta și maghiarii de dincolo de granițe], Bratislava, Ed. Kalligram, 2004, p. 9).

² Aceste formațiuni sunt: Uniunea Maghiară, Partidul Popular Maghiar, Partidul Național Maghiar, Comunitatea Maghiară din România, Partidul Ardelean.

fixat ca obiectiv protecția intereselor comunității maghiare din România. De aici rezulta clar faptul că în ceea ce privește relațiile dintre comunitatea maghiară și statul român, aceste partide și-au asumat rolul de protejare/reprezentare a intereselor minorității maghiare.¹

În pofida pierderilor pe care minoritatea maghiară le-a suferit până în momentul preluării puterii de către comuniști, ea a rămas o comunitate etnoculturală cu o bază economică puternică, cu tradiții solide de autoorganizare și cu un sistem instituțional extins care i-a permis păstrarea și dezvoltarea identității lingvistice și culturale. Din punctul de vedere etnocultural, maghiarii din România au fost omogeni, motivul principal al mobilizării acestora fiind de cele mai multe ori același deziderat al omogenității instituționalizate: obținerea autonomiei.

În studiul de față voi căuta răspuns la întrebarea dacă, în cazul Uniunii Populare Maghiare (UPM),² înființate în toamna anului 1944, funcția de reprezentare a intereselor comunității maghiare a existat sau nu. În cazul în care răspunsul este afirmativ, rămâne de aflat pe ce considerente ideologice și juridice a fost bazată această politică cu funcții de protejare/reprezentare și ce fel de structuri instituționale și de reprezentare proprii s-au înființat pentru protejarea și exercitarea drepturilor minorităților.

Totodată, ar fi de dorit să cunoaștem motivele conflictelor create în interiorul organizației, conflicte generate de stabilirea priorităților partidului: UPM trebuie să-și desfășoare activitatea ca o organizație de masă, sau, din contră, să funcționeze mai ales ca un reprezentant al intereselor minoritare. Trebuie să aflăm și în ce măsură această contradicție a influențat locul UPM în sistemul de partid românesc. Toate acestea vor contribui la rezolvarea unor controverse, clarificând dacă UPM putea fi considerată (de către Partidul Comunist din România) o organizație de masă sau una satelit și în ce măsură UPM prezintă trăsăturile unui partid etnic și etnoregional.

Înainte de această abordare trebuie însă precizat că ideologia legată de politica minoritară a UPM – din cauza originii și asocierii politice – a fost formulată în cadrul „politicii față de minoritatea maghiară a conducerii partidului din țara respectivă”³, adică a PCR. Conducătorii UPM au crezut că în privința formulării dezideratelor etnoculturale au o mare libertate decizională. Această etnopolitică a fost bazată pe cooperarea cu majoritarii.

În studiul de față nu voi prezenta politica partidelor și guvernelor române față de minoritatea maghiară și nu voi descrie nici trăsăturile fundamentale ale dreptului minorităților din România de după cel al Doilea Război Mondial⁴. Trebuie însă

¹ După 1944 termenul de minoritar se referă la minoritățile maghiară (în special), evreiască, ucraineană. Germanii (între 1944-1947) erau recunoscuți ca o minoritate națională, dar erau considerați ca un grup politic – fasciști.

² Partidul Comunist din România, în strânsă colaborare cu Moscova, a reușit să-și impună în fruntea comunității maghiare lideri de stânga și aducerea sub controlul PCR a UPM, principala organizație politică a minorității maghiare ce a luat ființă în octombrie 1944 prin schimbarea denumirii organizației MADOSZ (organizația periferică a muncitorilor maghiari din perioada interbelică) în UPM, noua formațiune păstrându-și orientarea ideologică și loialitatea față de PCR. Continuitatea dintre cele două organizații a fost evidentă și în ceea ce privește componența conducerii la vârf a UPM.

³ Nándor Bárdi, *op. cit.*, p. 39.

⁴ Referitor la acest lucru vezi: Csongor István Nagy, *A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére (I-II.)* [Tendențele istoriei dreptului minoritar din

menționat faptul că, în perioada dintre toamna anului 1944 și primăvara anului 1953, directivele guvernelor și partidelor românești în ceea ce privește politica față de maghiari, respectiv gestionarea juridică a problemelor minorităților, erau determinate de relațiile internaționale și de politica internă. Subiectul unui alt studiu l-ar putea constitui și interpretarea alternativelor reprezentate de politicile minoritare formulate de Comitetul Național Maghiar al Partidului Social Democrat din România¹.

Problema fundamentală abordată în această lucrare este: în ce măsură UPM a optat pentru transformarea „democratică” a României sau pentru gestionarea problemelor minorității maghiare din România. UPM a oferit un singur plan de acțiune pentru rezolvarea „problemelor specifice ale minorității” maghiare din România, și anume, punerea în practică a *principiului egalității în drepturi*. Acest lucru a fost considerat un *obiectiv strategic*, conducerea UPM având un punct de vedere unitar în această problemă. Însă, în ceea ce privește tactica ce trebuia aleasă pentru a atinge acest scop, opiniile erau diferite. Unii erau de părere că o strânsă colaborare cu PCR bazată pe principii democratice², ori chiar așezarea în prim plan a acestui considerent va aduce drepturi egale. Alții, deși erau de acord cu participarea activă la edificarea sistemului democratic, doreau un parteneriat condiționat cu partidele democratice și solicitau o cât mai rapidă rezolvare a revendicărilor etnice. Întreaga istorie a UPM a depins de relația dintre problemele minorităților și cele sociale, precum și de stabilirea întâietății între cele două. Doar în acest context schimbările de conducere impuse din exterior, începând cu cele mai înalte nivele ale organizației, pot fi interpretate în toată profunzimea lor.

În ceea ce privește protejarea intereselor minoritare, o altă problemă fundamentală era cea referitoare, pe de o parte la decizia asupra *bazei juridice* alese pentru ocrotirea (soluționarea încălcărilor de drept), pe de altă parte privind asigurarea (extinderea) drepturile minorităților. Trebuia hotărât dacă se vor întreprinde sau nu acțiuni în vederea *asigurării garanțiilor internaționale pentru protecția minorităților*. Opozanții ideii de protecție a drepturilor minoritare prin obținerea garanțiilor internaționale, au întreprins negocieri politice atât asupra extinderii cât și a soluționării încălcării drepturilor minoritare, mai târziu au renunțat însă în totalitate la aceasta. Mai multe persoane din conducerea UPM erau de părere că gestionarea problemei minorității maghiare se leagă în mod indispensabil de elaborarea unei noi Legi a minorităților. Cu acest gest au contrabalansat revendicările aceluși grup restrâns care solicita garanții internaționale.

Evident, clarificarea problemei prezentate mai sus a atras (trebuia să atragă) și atenția societății maghiare din România. La nivelul comunității maghiare, nu declarațiile politice ale UPM erau considerate importante, ci măsura în care UPM oferea asistență juridică atât pentru membrii de partid, cât și pentru organizațiile maghiare, măsura în care UPM oferea servicii juridice. Varianta politică a acestui lucru era: „Vom beneficia doar de drepturile pe care le solicităm!” În această privință au existat divergențe,

România între 1945 și 1989 cu referire specială la istoria maghiarilor din România (I–II)], în „Magyar Kisebbség”, 2002, nr. 2, p. 292–338, nr. 3–4, p. 257–282.

¹ Gábor Vincze, *Az MNSZ és az RSZDP Országos Magyar Bizottságának vitája a magyar választási koalíció létrehozásáról* [Controversele dintre UPM și Comitetul Național Maghiar al PSDR în legătură cu înființarea unei coaliții maghiare pentru alegeri], în „Múltünk”, 1997, nr. 4, p. 103–119.

² Concepțiile politicienilor UPM cu privire la democrație nu sunt unitare, dar nici nu pot fi identificate prin noțiunea clasică de democrație. Trebuie avut în vedere și faptul că din sfera statală românească din acea vreme lipsea cu desăvârșire parlamentarismul în sens clasic.

deoarece în „lupta pentru egalitatea în drepturi“ a fost neglijat – sau nu îndeajuns de accentuat – sprijinul și rolul „Partidului“ și al „guvernului democratic al lui Groza“.

Egalitatea în drepturi și/sau democrație

La început, decizia asupra acestei probleme, chiar dacă n-a provocat o *ruptură ideologică* în interiorul organizației, a dus totuși la formarea unei *scindări la nivel regional*. Acest lucru se întâmpla datorită faptului că aparatul administrativ român care se organiza în spatele trupelor sovietice și românești instalate în Ardealul de Nord, a fost expulzat în noiembrie 1944, iar sistemul administrativ instalat sub autoritatea militară sovietică a asigurat UPM un spațiu de mișcare aparent mai mare. Această libertate se manifestă și în ceea ce privește formularea obiectivelor politice.¹

Politicienii din Transilvania de Nord ai UPM erau de acord că populația maghiară trebuie să ia parte la pregătirea transformărilor sociale, în schimb vroiau o totală egalitate în drepturi, precum și reprezentare în guvern în funcție de proporția maghiarilor. La 5 februarie 1945, Biroul Politic al UPM² din Ardealul de Nord a hotărât să coopereze cu partidele democratice, cu anumite condiții. Pe de o parte, s-a afirmat că UPM „dorește o luare de poziție clară în ceea ce privește egalitatea totală în drepturi pentru toate națiunile“, adică pentru populația maghiară. Pe de altă parte, s-a declarat că „UPM³ vrea să participe la elaborarea teoretică și practică a proiectului de lege a naționalităților, inițiat de FND“⁴. În vederea realizării acestui ultim punct al hotărârii, la ședința din 7 martie a Biroului Politic și a Comitetului Executiv al FND din Transilvania de Nord⁵ s-a hotărât ca principala sarcină a consfătuirii din 10 martie a Comisiei Juridice și a Naționalităților din Comitetul Executiv al FND din Transilvania de Nord trebuie să fie „stabilirea directivelor referitoare la legea minorităților și elaborarea propunerilor în

¹ Referitor la istoria administrației militare sovietice: Gusztáv Molnár, „Önrendelkezési törekvések az „észak-erdélyi köztársaság“ idején“ [Încercări de autogovernare în perioada „Republicii din Transilvania de Nord“], în *Autonómia és integráció* [Autonomie și integrare], Budapest, Magyar Szemle Könyvek, 1998, p. 92–139; Marcela Sălăgean: *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)*. Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2002.; *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)* [Autonomiști și centraliști. Transilvania de Nord între cele două ocupații românești (septembrie 1944 – martie 1945)], volum îngrijit și introducere de: Mihály Zoltán Nagy – Gábor Vincze, Cluj-Miercurea Ciuc, EME–Pro-Print, 2004.

² Organizațiile politice maghiare din Ardealul de Nord sub administrația militară sovietică aveau două centre de putere: unul la Cluj și altul la Târgu Mureș. Încă din decembrie 1944, Clujul avea rolul de inițiator. Tot aici funcționa și centrul din Transilvania de Nord al UPM.

³ Înființarea Frontului Național Democrat a fost inițiată de PCR, la 24 septembrie 1944. Această organizație întrunea partidele care în realitate au fost organizațiile de masă ale PCR.

⁴ Politikátörténeti Intézet Levéltára, Simó Gyula-hagyaték [Arhivele Institutului de Istorie Politică, Moștenirea Gyula Simó], F. 937, unit. 11, f. 1.

⁵ La ședința care a avut loc între 12-15 februarie 1945 la Cluj, delegații județelor din Transilvania de Nord au propus înființarea Comitetului Executiv al FND, care ar fi îndeplinit sarcini administrative și de constituire juridică pe teritoriul Ardealului de Nord. Vezi: *Autonomisták és centralisták ... [Autonomiști și centraliști ...]*, op. cit., p. 78-91.

acest sens¹. UPM din Transilvania de Nord nu a renunțat la aceste revendicări nici după schimbările din viața politică internă².

La adunarea festivă a Consiliului de Miniștri din 13 martie de la Cluj, Biroul Executiv al UPM din Transilvania de Nord a înmănat guvernului un Memorandum în care, printre altele, cerea: egalitate totală în drepturi, o nouă lege a minorităților etnice și posturi în guvern³. Convingerile conducerii centrale a PCR și ale organizației UPM din Ardealul de Sud nu se potriveau cu cele redactate în Memorandum. Acest lucru reiese și din faptul că, la ședința activiștilor PCR⁴ din UPM Cluj 22 martie, participanții și-au făcut autocritica⁵.

În prima perioadă a reorganizării, în apelurile⁶ lor, membrii grupului UPM de la Brașov (din Ardealul de Sud), care au acaparat conducerea maghiară în ceea ce privește organizarea politică de stânga, nu revendicau egalitatea în drepturi pentru naționalități în modul exclusiv, ci sperau în realizarea acesteia în urma strânsei cooperări cu partidele din FND⁷. Afirmau că unitatea maghiarilor, „purificarea comunității maghiare” și participarea la transformarea democratică a țării va duce la egalitatea în drepturi. Menținerea acestei ideologii putea periclita (de fapt a și pus în pericol) sfera extinderii drepturilor, precum și apărarea intereselor etnice maghiare, deoarece, dacă egalitatea în drepturi a naționalităților nu reprezenta scopul, ci doar un mijloc în edificarea sistemului democratic, atunci acest principiu poate fi neglijat la dorința sistemului politic aflat la putere.

La Congresul UPM de la Cluj (mai 1945) grupul din Ardealul de Sud și-a impus punctul de vedere. În hotărârea adoptată, apărarea drepturilor naționalităților a fost subordonată democrației și relațiilor de prietenie dintre cele două popoare⁸. Au ridicat și alte probleme considerate de competența guvernului: prejudicii aduse de reforma agrară, caracterul discriminativ al legii cetățeniei, abuzurile făcute în oficiile Casei de Asigurare

¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (în continuare: ANDJ Cluj), F. 26, Organizația Județeană UPM Cluj, 1945–1950 (în continuare: UPM Cluj), dos. 1/1945, f. 381.

² După vizita în România a lui Vișinski, adjunct al comisarului poporului pentru Afaceri Externe, și schimbul de telegrame de la 8-9 martie între Groza și Stalin, administrația română s-a putut întoarce în Transilvania de Nord.

³ Andreea Andreescu, Lucian Năstase, Andrea Varga (red.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1965)*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală, 2002, p. 62-65.

⁴ În actele înființate în cadrul structurii organizaționale a UPM nu puteau participa decât membrii de partid; pe de o parte, cu ajutorul lor, PCR controla activitatea UPM, pe de altă parte, acesta era cea mai veridică cale de comunicație spre PCR.

⁵ ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 1/1945, f. 384, Acest fapt este atestat de o notă de călătorie făcută în Ardealul de Nord a lui László Bánay, apărută în numărul din 27 martie 1945 al publicației *Népi Egység* [Unitatea Poporului], în care autorul consideră că unele puncte ale Memorandumului „nu servesc spiritul progresist al înfăptuirii egalității în drepturi a naționalităților”.

⁶ Apelul publicat la 4 octombrie 1944 de Comisia de reorganizare din Brașov–Ținutul Secuiesc MADOSZ Publicat de: Magdolna Tóttösy, *A Magyar Népi Szövetség története 1944–1953* [Istoria Uniunii Populare Maghiare 1944–1953], Miercurea Ciuc, Ed. Pallas-Akadémia, 2005, Vol. II, p. 113–118; vezi și: Proiectul de aderare a MADOSZ la PCR din 6 octombrie, *Világosság* [Lumina], 20 octombrie, 1944; precum și dispozițiile Comisiei Centrale de Organizare a UPM din 3 noiembrie 1944 referitoare la reglementarea problemelor politice și organizatorice, Bánay László-hagyatéka [Moștenirea László Bánay], *Magyar Országos Levéltár* [Arhivele Naționale Maghiare] (în continuare: ANM), XIX-J-1-I (1945–1958), cutia (în continuare c.) 1. d., 1/b., nr. înreg. 1/1944, f. n.

⁷ *Népi Egység*, Cuvântarea lui Gyárfás Kurkó și László Bánay la consfătuirea din 22 octombrie 1944.

⁸ *Világosság*, 15 mai, 1945.

a Bunurilor Inamice (în continuare CASBI), numirea (reinstalarea) funcționarilor publici, împiedicarea funcționării cooperărilor, amnistia militară, problemele învățământului public și s-ar mai putea continua; toate aceste nemulțumiri s-au adunat într-o cantitate atât de mare încât au influențat negativ existența cotidiană a tuturor categoriilor sociale. Începând din acel moment, birourile organizației s-au transformat în „servicii de reclamații”, iar abuzurile săvârșite de cei din aparatul de stat au contribuit la creșterea nemulțumirilor maghiarilor.

Circulara emisă la 3 august 1945 Biroul Executiv Național al UPM atestă faptul că, nici de această dată, conducerea politică nu a reușit să-și reevalueze punctul de vedere: „Centrul nostru veghează cu cea mai mare atenție asupra rezolvării problemelor pe care le au maghiarii, dar nu putem să facem abstracție de faptul că aceasta trebuie să se petreacă de fiecare dată prin consolidarea democratică și nu invers. Orice agitație și nemulțumire care se răsfrânge în exterior reprezintă o formă de colaborare cu dușmanul, ceea ce duce la deteriorarea relațiilor dintre organizația noastră și democrația română. Fără îndoială, acest lucru este un atentat împotriva conaționalilor noștri”¹.

Din citatul de mai sus reiese clar că UPM nu se poate îndoii de puterea statului și nu se poate manifesta împotriva guvernului; nu-și asumă responsabilitatea, în locul acesteia, își fabrică o imagine iluzorie a dușmanului. UPM e de părere că motivul greșelilor trebuie căutat în „firul de praf ajuns în mecanism”, care nu este altceva decât „opera reacțiunii”. UPM cere societății maghiare să contribuie la demascarea „imobilizatorilor democrației”, solicitând același lucru și presei maghiare². Afirmațiile de mai sus ale lui Kurkó au fost rostite după consfăturile de la București, în raportul³ său prezentat la Teatrul de Vară din Cluj [după Al Doilea Război Mondial această clădire a fost dată de folosința trupelor maghiare – n.a. M.Z.N.], în care a precizat din nou: „Să fim conștienți, că în măsura în care se va adânci democrația în țara noastră, vor fi mai strânse relațiile naționalităților conlocuitoare și va progresa egalitatea în drepturi la nivel național”⁴.

Deși cronicile apărute pe prima pagină a ziarelor prezentau cu titluri uriașe rapoartele pline de promisiuni de susținere pentru guvern⁵, numai delegația – deosebit de numeroasă – care a luat parte la conferință a luat act de refuzul și pretextele politice invocate de guvern și de FND față de argumentele juridice aduse de UPM. De pildă,

¹ ANDJ Cluj F. 28, Organizația Județeană UPM Turda 1945–1950 (în continuare: UPM Turda), dos. 1/1945, f. 139. Despre această politică „de botniță”, Károly Kós scria astfel: „Astăzi, când față de trecutul în care sufeream asuprirea, ne lăudăm cu libertatea pentru care am luptat, manifestarea criticii îndreptățite este mai interzisă și mai periculoasă ca oricând. Cel care îndrăznește să critice este bănuț de fascism și este înlăturat ori chiar trimis în judecată”. (Scrisoarea lui Károly Kós adresată lui István Lakatos în data de 16 septembrie 1945.) Atunci, Károly Kós era președintele organizației județene UPM Cluj, iar István Lakatos avea funcția de președinte al Consiliului Național Maghiar al Partidului Social Democrat Român. Scrisoarea poate fi găsită în: *Correspondențele lui Károly Kós*, volum îngrijit, introducere și note de Péter Sas, Budapesta, Ed. Mundus, 2003, p. 386.

² *Világosság*, 8 septembrie 1945.

³ Cronicile apărute despre consfătuiri: *Világosság*, 10 septembrie 1945, p. 17.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Világosság*, 27 august 1945, pe pagina de gardă: a avut loc o reunire comună între membrii guvernului și delegațiile Uniunii Populare Maghiare, subtitlurile: Gyárfás Kurkó, *Őszintén fogunk beszélni* [Vom fi sinceri]; László Luka: *A romániai magyarság égető kérdéseit többé nem lehet elodázni* [Problemele arzătoare ale maghiarilor din România nu mai suportă amânare].

Vasile Luca¹, din rațiuni politice, nu era de acord cu propunerea UMP de a rezolva problema penuriei de profesori de la Universitatea Bolyai (recent înființată) prin angajarea la catedră a unor cetățeni maghiari rămași aici ori întorși după 1945. După părerea sa, spre deosebire de Ungaria, „Ardealul are tradiții mai vechi în ceea ce privește democrația“, așadar, din punct de vedere politic, „intelectualii transilvăneni sunt incomparabili cu colegii lor din Ungaria“².

Sedința comitetului central de reorganizare care a avut loc în noiembrie 1945 la Târgu Mureș s-a încheiat din nou cu victoria taberei celor ce proclamau întăietatea democrației. În declarația adoptată la consfătuire, până și problema granițelor a fost subordonată „consolidării democrației“³. În fapt, loialitatea minorității maghiare, exprimată în declarație, putea fi considerată, pe de o parte un semnal către lumea exterioară, deoarece prin acest gest politic, în numele întregii societăți maghiare, UPM și-a manifestat fidelitatea față de un guvern, care după 20 august 1945 nu a fost recunoscut nici de marile puteri anglo-saxone și nici de regele Mihai I (nici chiar de societatea română), pe de altă parte, în numele comunității maghiare din România, UPM și-a pierdut de bunăvoie dreptul la autodeterminare^{25a}. Nu în ultimul rând, prin declararea implicită a inviolabilității granițelor, a ajutat guvernul Groza, deoarece a dovedit „angajarea sa din punct de vedere național“.

Decizia luată la sesiunea Comisiei Centrale din Târgu Mureș a adus la suprafață și existența unor curente din interiorul UPM. Cei care au câștigat lupta n-au obținut însă consolidarea unității democratice din sânul comunității maghiare, ci tocmai contrariul, și-au dovedit loialitatea față de guvern și PCR. Din acest motiv, s-a declanșat un proces prin care tot mai mulți – atât conducerea cât și membrii UPM – au pus sub semnul întrebării eficiența sistemului democratic referitor la politica față de maghiari, îndoindu-se chiar și de corectitudinea tacticii UPM de până atunci.

Critica sistemului democratic

Având în vedere noua teză fundamentată de dialectică marxistă⁴, pentru a garanta egalitatea în drepturi, puterea de stat democratică trebuia să-și revizuiască buna funcționare a propriilor instituții, iar acest tip de autocritică ar fi servit, evident, pe mai departe consolidării democratice. Așadar, nu a schimbat strategia politică UPM.

¹ În interiorul PCR, László Luka (Vasile Luca), membrul centrului de putere restrâns al partidului, era referentul pe probleme maghiare.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale București (în continuare ANIC), F. 2348, C.C. al P.C.R., dos. 125/1945, f. 7.

³ În ceea ce privește propaganda UPM, separarea democrației de egalitatea în drepturi poate fi considerată forțată, deoarece definiția clasică a democrației conține deja și egalitatea în drepturi.

^{25a} În propaganda comunistă din perioada interbelică, dreptul la autodeterminare era legat de cerințele de separare teritorială. Este adevărat însă, că în anii '30, în ceea ce privește minoritatea maghiară din Ardeal nu se mai solicita, decât totala egalitate în drepturi. Despre acest lucru, vezi mai pe larg: Ildikó Lipcsey: *A román kommunista párt a nemzetiségi kérdéssről* [Partidul Comunist Român despre problema naționalităților], în „Tiszatáj“, 1987, nr. 9, p. 79-98.

⁴ În raportul de activitate a organizației UPM Turda pe luna februarie 1946 poate fi citit: „Democrația trebuie să dea și nu să ia cele existente. [...] Un popor care luptă pentru libertate nu poate separa propria libertate de cea a celorlalte popoare cu care conviețuiește. [Libertatea poporului român de cea a maghiarilor din România – n.a.]. Prin prisma dialecticii istorice poate fi observat faptul că, acolo unde în decursul istoriei au fost săvârșite aceste greșeli, proletariatul și-a săpat propriul mormânt“ ADJN Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 56).

Adoptând o nouă tactică în ceea ce privește politica minoritară, UPM a colaborat în continuare cu partidele „democratice“. Acest lucru corespundea cerințelor realității, deoarece în timp ce lărgirea organizației a eșuat¹, în privința rezolvării nemulțumirilor economice ale maghiarilor (reforma agrară, cooperative, legea CASBI etc.) nu s-au realizat progrese nici în negocierile purtate cu FND la începutul lunii decembrie 1945, nici cu ocazia noilor tratative începute cu guvernul român, deși guvernul a fost recunoscut de marile puteri anglo-saxone, iar viața politică internă s-a stabilizat.

Noua tactică a fost declarată public la consfătuirea de la Brașov a Comisiei Centrale UPM din martie 1946². Probabil, cuvântarea de deschidere a președintelui organizației, Gyárfás Kurkó, a avut un efect de atenționare, acesta punând sub semnul întrebării politica față de naționalități a regimului democratic aflat la putere. După cum a afirmat: „*Naționalitățile și cetățenii cinstiți nu pot fi lipsiți de drepturile lor în numele democrației*“ [subl. a. – M.Z.N.]³. Kurkó considera că atitudinea „sănătoasă și critică“ a maghiarilor față de guvern – manifestată în spirit „democratic“ – era corectă, deoarece în felul acesta era susținută „democrația progresistă“. Dacă nu se adoptă un astfel de comportament – afirmă președintele, „*devenim complicii reacțiunii care vrea să atace guvernul din spate. [...] dacă trebuie, noi vom apăra democrația și cu prețul vieții, dar o și criticăm, deoarece vrem s-o facem mai sănătoasă*“ [subl. a. – M.Z.N.]⁴.

Aceste afirmații au întărit tabăra celor care doreau o protecție mai eficientă a drepturilor⁵, precum și a celor care criticau și cereau socoteală Uniunii Populare Maghiare în legătură cu activitatea ei de până acum privind apărarea drepturilor⁶, ceea ce nu însemna însă că grupul care adopta tactica adversă ar fi depus armele. Poziția

¹ La începutul anului 1946, în vederea lărgirii bazei sociale, conducerea UPM a întreprins negocieri cu conducerea instituțiilor culturale și economice, precum și cu ale bisericilor maghiare, dar această încercare a eșuat. Mihály Fülöp – Gábor Vincze, *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947)* [Revizuire sau autonomie? Documente despre istoria relațiilor româno-maghiare (1945–1947)], Budapest, Fundația Teleki László, 1998, p. 145 și MOL Külügyminisztérium iratai [ANM, Documentele Ministerului de Externe], România, admin., XIX-J-1-k, c. 18., 16/b., nr. înreg. 376/pol/1946, f. n.

² Acest lucru era accelerat și de raporturile primite de la organizațiile din provincie, deoarece se vehicula ideea că „rezolvarea problemelor poporului se află în strânsă legătură cu succesul activității organizatorice și de popularizare, deoarece, dacă nu pot fi înregistrate degrabă rezultate, din cauza nemulțumirilor existente, încrederea organizației în conducere va fi zdruncinată, iar propaganda noastră democratică va fi luată în râs tocmai acum, la pregătirea unei campanii electorale ...“ (Raportul de activitate a organizației UPM Turda pe luna februarie 1946, ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 56).

³ *Brassói gyűlésünk és határozatai. Beszámoló az MNSZ százas intézőbizottságának 1946. március 18–20. napján tartott értekezletről* [Adunarea noastră de la Brașov și hotărârile acesteia. Raportul Comisiei Administrative „de o sută“ a UPM referitor la consfătuirile din 18-20 martie 1946], Cluj, Comisia Centrală a UPM, 1946, p. 11.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Delegatul din Zalău, Ferenc Enyedi, consideră că populația satului se îndepărtează de UPM, din cauză că nu au fost rezolvate problemele legate de pământ, totodată crede că sătenii evită să intre în organizația UPM nu pentru că „nu vor, ci din cauza că au o situație grea“ [Moștenirea László Bányai, ANM, XIX-j-1-I (1945-1958), c. 1., 1/g., f. n].

⁶ Unul dintre vorbitori era de acord cu expunerea sinceră a lui Géza Nagy despre învățământul cu predare în limba maternă, deoarece considera că „a făcut mai bine că a spus lucrurilor pe nume, decât responsabilul nostru economic, care deși este aici, nu zice nimic“. Referitor la acest lucru, un alt delegat a menționat: „Dacă am fi fost pesimiști și în legătură cu problemele economice, poate am fi reușit să obținem rezultate mai bune“ (*Loc. cit. f. n.*).

grupului care așeza în prim plan democrația a fost apărât tocmai de cel care conducea activitatea comisiei juridice, Lajos Takáts, deoarece, după părerea sa, „există probleme pe care le considerăm juste, totuși nu reușim să-i convingem nici măcar pe cei de la FND. Într-un sistem democratic, dacă majoritatea este de altă părere, pentru moment nu pot fi formulate reproșuri” [subl. a. – M.Z.N.]¹.

Controverse mult mai apreciabile au fost stârnite de articolul lui Kurkó, publicat în cele două cotidiene centrale ale UPM, *Világosság* și *Népi Egység*². Începând încă din titlu, articolul atrage atenția că *Democrația nu poate învinge prin compromis* [Megalkuvással nem győzhet a demokrácia]³. În acest articol, Kurkó pune sub semnul întrebării credibilitatea PCR și a guvernului și disponibilitatea lor pentru parteneriat, criticând din nou tăios sistemul democratic: „Democrația noastră doarme. Ea trebuie trezită [...]. Legile aduse și menținute la modul limitat și conform principiului exclusivist înseamnă compromis și prin compromis, democrația nu va putea învinge niciodată”⁴. Printr-o astfel de critică a sistemului, Kurkó s-a opus poziției oficiale a PCR. Reacția din partea partidului a demonstrat că UPM nu putea avea inițiativă politică nici măcar în ceea ce privește ideologia politicii minoritare.

La sediul din Cluj al partidului, lui Miron Constantinescu, delegatul central al PCR, i-a revenit sarcina de-a critica articolul lui Kurkó, care „a dat apă la moara reacțiunii” și „a susținut reacțiunea engleză”⁵. Cazul a avut și consecințe personale, întrucât Kurkó – ca membru PCR – a trebuit să-și facă autocritica, în care și-a motivat „declarația sa eronată” prin faptul că nu s-au rezolvat prejudiciile aduse maghiarilor⁶.

În pofida acestui fapt, la cel de-al doilea Congres (28-30 iunie 1946) care a avut loc la Odorheiu Secuiesc, Kurkó a criticat și mai deschis guvernul, menționând totodată că noua tactică a generat conflicte nu doar printre aliații UPM, ci a dus la tensiuni și în interiorul organizației: „Deși în rândurile noastre au existat controverse grave, nu ne puteam teme de discuțiile cu proprii noștri aliați și membri ai propriului guvern. Noi acceptăm democrația așa cum este aceasta, într-o formă primitivă (Așa este!). Democrația însă nu există, ci doar posibilitatea ca s-o realizăm (Așa este!), iar dacă în această edificare democratică au existat devieri dintr-o parte sau alta, noi trebuie să atragem atenția asupra lor și să le echilibrăm, ca drumul să fie drept și corect. Între timp însă, dacă trebuie, ne vom bate între noi pentru dreptate și același lucru îl vom face și cu proprii noștri aliați și nu ne supărăm din această cauză nici noi, și nici ei nu pot fi ofenșați. Cea mai puternică armă a democrației este adevărul pur. Noi spunem ceea ce

¹ *Loc. cit. f. n.*

² *Világosság*, 1 aprilie 1946, *Népi Egység*, 4 aprilie 1946.

³ Diferența nu poate fi sesizată decât atunci, când se compară conținutul cu articolul lui László Bánya, apărut în cotidianul *Világosság* la 5 noiembrie 1945 sub titlul: *A nemzetiségi kérdés – a demokrácia kérdése* [Problema naționalității este cea a democrației] ori cu Declarația Comitetului Executiv Central al UPM, apărută tot în *Világosság*, *Világosság*, 11 februarie 1946.

⁴ *Világosság*, 1 aprilie 1946.

⁵ Societatea Muzeului Ardelean, Manuscrise, Fondul personal János Demeter, declarația unei persoane necunoscute la 3 iunie 1946. Era nevoie de intervenția PCR, deoarece masele de naționalitate maghiară, în special intelectualii, au presupus că Gyárfás Kurkó „a scris articolul cu știința și permisiunea partidului”. Participanții la consfătuirea care a avut loc la sediul partidului din Cluj: Gyárfás Kurkó, Edgár Balogh, László Bánya, Szákai (?), Miklós Goldberger, Miron Constantinescu, Al. Drăghici, Vaida Vasile, Pop (?), Adorian (?), Gyula Simó și Sándor Jakab (*Minorități... op. cit. p. 351*).

⁶ ANIC, F. 2348, C.C. al P.C.R. Cancelarie, dos. 296/1945, f. 2-3, f. n.

ne doare în față și nu unul în spatele celuilalt. Toate necazurile și greutățile au venit din partea reacțiunii, ceea ce a fost normal, și nici nu ne-am supărat, dar când neînțelegerile provin din propriile noastre rânduri, atunci trebuie totuși să atragem atenția asupra lor, ca, strângând rândurile, să putem fi mai dârji, mai combativ și mai rezistenți față de aspirarea reacțiunii¹.

Elaborarea sistemului de apărare a intereselor minorităților naționale

Din cele abordate mai sus reiese faptul că în timpul convorbirilor care au avut loc cu guvernul și reprezentanții FND, măsurile reparatorii referitoare la extinderea drepturilor și prejudiciile suferite de minoritari au devenit subiectul unor negocieri². În cazul lezării drepturile minorităților considerentele politice au ajuns pe prim plan, neglijându-se procedurile legale³. La nivel local, reprezentanții UPM au avut aceeași experiență⁴, ceea ce, pe de o parte i-a dezamăgit⁵, pe de altă parte, i-a îndemnat la revendicări în ceea ce

¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (în continuare ANDJ Mureș), F. 599, Colecția de documente a Muzeului din Târgu Mureș, dos. 545/1946, f. 12–13. La consfătuirea profesorilor clujeni din august 1946, Kurkó a afirmat: „noi trebuie să fim democrați și buni maghiari! Nu-mi poate cere nimeni să-mi neg propriul neam ...” (*Világosság*, 5 septembrie 1946).

² Potrivit părerii lui Artur Balogh, în cazul luptei naționalităților nu pot fi confundate „dreptul și politica” (*Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában* [Drepturile minoritare și apărarea lor din România]. Loc. cit: *Jogállam és kisebbség* [Statul de drept și minoritatea], Cluj, Ed. Kriterion, p. 223).

³ Această situație era bine reflectată prin prisma aprecierilor făcute pe marginea statutului de drept al maghiarilor din Ardeal refugiați la evacuare ori al cetățenilor mutați după cel de-al doilea Arbitraj de la Viena în Transilvania și rămași pe loc și după plecarea administrației maghiare: „Ministrul Justiției, Pătrășcanu, a afirmat [referire la cuvântarea lui Pătrășcanu rostită la Cluj în iunie 1945 – n.a.] că cei care au ajuns pe teritoriul Ardealului după Arbitrajul de la Viena și încă se mai găsesc aici, sunt fasciști. Așadar, maghiarii ardeleni care au plecat la evacuare sunt fasciști din cauza că s-au refugiat, iar maghiarii proveniți după 1940 din Ungaria care la evacuare nu au plecat, sunt fasciști deoarece au rămas aici. Aceeași Mărie cu altă pălărie” (Memoriul cetățenilor maghiari rămași în Ardeal angajați ai poștei, înaintat Ministrului Comerțului și Telecomunicațiilor Maghiar la 29 august 1945, MOL Külügyminisztérium iratai [ANM, dosarele Ministerului de Externe], România admin., XIX-J-1-k, c. 18., 16/a. nr. înreg. 32155/pol/1945, f. n.).

⁴ La adunarea din 17 decembrie a Comisiei economice din județul Turda, președintele comisiei și-a manifestat nemulțumirea față de faptul că delegatul maghiar al Comisiei agrare județene a luat atitudine împotriva prejudiciilor suferite de țărănimea mijlocie care reprezenta majoritatea societății maghiare și a expropriării pe nedrept a familiilor istorice maghiare: „Ce vrei dumneata, ai venit aici ca să devii portavocea burghezilor?” (Raportul Comisiei economice al UPM din județul Turda din 18 decembrie 1945. ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 2/1946. f. 33-34). În raportul din luna martie a organizației județene Turda s-a afirmat: „În Comisia politică și a reformei agrare a comitatului, președintele UPM a fost amenințat și i s-a pus în vedere un proces” (ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946. f. 73). Din raportul din luna septembrie 1946 a organizației din județul Turda se poate afla și faptul că PCR și Frontul Plugarilor au solicitat din partea UPM ca persoanele considerate „inamici prezumați” să-și se recupereze pământurile doar până la 10 pogoane (ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946. f. 170).

⁵ József Fodor, membru în Comisia agrară și-a dat demisia din această funcție, deoarece credea că: „împotriva hotărârilor ce subminează fundamental existența maghiarilor” nu poate lupta pentru a obține reparații ale drepturilor lezate. În ceea ce privește recupararea proprietăților nu avea nici o speranță: „Când nu există nici un alt motiv, în lipsa unui temei legal este de ajuns că nu poate fi restituită maghiarilor nici o proprietate” (Raport prezentat la adunarea din 22 februarie al Comitetului Executiv al UPM județului Turda. ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946. f. 212-217). Despre funcționarea organizației UPM din județele Cluj și Turda secțiunea satelor vezi lucrarea de licență lui Tamás Sárándi: *Az MNSZ és helyi szervezetei, Kolozs és Torda megye* [UPM și organizațiile acesteia la nivel local, județul Cluj și Turda], Manuscris, Institutul de Istorie UBB.

privește elaborarea unor noi regulamente juridice. Conducerea politică a UPM a trebuit să observe și faptul că membrii organizației – guvernarea română și chiar și aliații lor de stânga – înțeleg în mod diferit noțiunea egalității în drepturi. Odată cu victoria lui Kurkó la ședința comisiei administrative a UPM de la Brașov a fost pusă pe tapet concepția potrivit căreia egalitatea în drepturi presupune un sistem precis de apărare a intereselor minoritare, sistem care, cu timpul, va putea deveni parte organică a sistemului juridic de stat.

Legea minorităților naționale

În România, problema minorităților a apărut în toamna anului 1944, fiind o chestiune administrativă și de siguranța statului, și abia mai târziu, depășind acest cadru, s-a transformat într-o problemă internațională și un mijloc de luptă pentru putere din politica internă. În aceste motive, reglementările juridice și jurisprudența minorităților – la fel și soarta Statutului minorităților naționale – nu pot fi interpretate decât în acest context.

În pofida faptului că Statutul Naționalităților apărut la 7 februarie 1945, poate fi considerat un pas uriaș față de situația anterioară, totuși nu îndeplinea nevoile existente. În ceea ce privește extinderea drepturilor, statutul a adus un progres doar în condițiile existente în Ardealul de Sud, iar în Transilvania de Nord, sub administrația militară sovietică, drepturile naționalităților erau mult mai bine asigurate. În paginile cotidianului *Erdély* [Ardealul], politicienii social-democrați din Transilvania de Nord au formulat deja în decembrie 1944 serioasele lor îndoieli asupra proiectului de Statut¹.

Organizația UPM din Transilvania de Nord a criticat Statutul Naționalităților și după revenirea administrației române din 6 martie. Contrar reglementărilor aduse de Statut, prin decretul de lege emis la începutul lunii aprilie 1945 în vederea realizării unității juridice pe teritoriul țării,² în administrație n-a fost recunoscută decât limba română. De aceea, organizația județeană din Cluj a UPM, a cerut ministrului Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, la 22 aprilie 1945, să abroge ordinul 847/1945 referitor la utilizarea limbii materne (emis de prefectul județului Cluj, în februarie 1945) la lege³. Cererea a fost motivată prin faptul că Statutul Naționalităților nu a reglementat în mod corespunzător utilizarea limbii în administrația oficială și justiție. Cele mai însemnate lipsuri ale acestei norme juridice erau reprezentate de faptul că „nu prescrie nici un fel de sacțiuni în cazul încălcării reglementărilor”⁴.

Primul punct al Hotărârilor adoptate la Conferința din mai 1945 a UPM a atras de asemenea atenția asupra acestor lipsuri ale legii naționalităților și, în spiritul memoriului înaintat de organizația județeană din Cluj, s-a solicitat aplicarea într-un nivel cât mai

¹ *Erdély*, 25 decembrie 1944.

² Gábor Vincze: *A romániai magyar kisebbség történelmi kronológiája 1944–1953* [Cronologia istorică a minorității maghiare din România 1944–1953], Budapesta-Szeged, 1994, p. 28.

³ Articolul 3 din Lege prevede: „Pe teritoriul orașului și județului Cluj, limba oficială este cea maghiară și cea română”. Reglementare publicată de: *A nemzetiségek egyenjogúságának útján. Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal* [Pe calea egalității în drepturi a naționalităților. Convorbirea lui Rudolf Joó cu János Demeter], Budapesta, Ed. Kossuth, 1983, p. 119-129.

⁴ *Minorități... op. cit.* p. 85.

extins a utilizării limbii naționalităților¹. Evenimentele săptămânilor următoare arată, însă că, din motive tactice ori la presiuni externe, conducerea UPM și-a schimbat punctul de vedere. Au încercat să obțină remedierea nedreptăților prin tratative și consultări, înaintând totodată și nenumărate memorii².

Eșecul și criza internă de legitimare apărută datorită Hotărârii de la Târgu Mureș a impus organizației revizuirea tacticii precedente. Alături de schimbările ideologice deja amintite, politica „de extindere” inițiată în prima parte a anului 1946 și recunoașterea drepturilor colective ale maghiarilor formau bazele noii tactici. Disputele ieșite la iveală datorită interpretării drepturilor colective (menționarea limitelor acestora) au adâncit în continuare rupturile din interiorul organizației.

În situația politică dată, László Bányai și cercul său au considerat că autonomia teritorială este un obiectiv realist pentru maghiarii din enclava compactă a Ținutului Secuiesc, iar maghiarii dispersați aspirau la asigurarea „drepturilor individuale”³. János Demeter, Gyárfás Kurkó și mulți alții erau de părere că trebuia întărită funcția UPM legată de dreptul public (autogovernarea) și trebuiau obținute noi drepturi referitoare la competențele puterii publice, iar cadrul și garanția legală pentru toate acestea ar fi fost asigurate de elaborarea și adoptarea noii legi a naționalităților. La conferința Comitetului Central de la Brașov s-a dovedit că nici reglementările Statutului Naționalităților, care stabileau drepturile minoritare, nici activitatea Ministerului Naționalităților (cu funcția de supraveghere și control al statutului și studierea drepturilor minorităților) nu puteau duce la un progres în ceea ce privește legislația și exercitarea drepturilor naționalităților.

În discursul său, Géza Nagy a recunoscut faptul că s-au obținut rezultate legate de reglementarea situației juridice a învățământului cu predare în limba maghiară din România, arătând însă și că prevederile juridice favorabile maghiarilor se găseau la un nivel inferior. Și-a manifestat încrederea față de activitatea celor două inspectorate generale ale unităților de învățământ maghiare, menționând însă și faptul că înființarea acestora s-a făcut pe baza unui ordin ministerial „nefiind nicăieri aprobat de lege”. În cazul în care se aplică legea – afirmă Géza Nagy – vor trebui desființate⁴. El și-a argumentat afirmația prin răspunsul dat de unul dintre ministere: „O situație creată de o dispoziție sau un ordin ministerial care nu are bază legală, nu oferă nici o garanție față de dreptul obținut”⁵.

Rolul Ministerului Naționalităților era de a amăgi puterile aliate, fapt demonstrat de Géza Nagy, care susținea că specialiștii UPM au elaborat în zadar proiectul de lege privind reglementarea învățământului naționalităților, deoarece Memorandumul pur și simplu a dispărut la secția de pregătire a decretelor-lege a Ministerului Naționalităților⁶.

¹ *A Romániai Magyar Népi Szövetség határozatai a Kolozsvárt 1945.május 6–13. között megtartott országos nagygyűlésen. Kiadja a Központi Intézőbizottság* [Hotărârile Uniunii Populare Maghiare la Adunarea Generală Națională din 6-13 mai 1945 de la Cluj, editat de Comitetului Central], Minerva RT, Kolozsvár, 1945, p. 4.

² Până în luna mai 1946, UPM a înaintat organelor guvernamentale aproape 16 memorandumuri urmărind remedierea prejudiciilor maghiarilor apărute cu ocazia reformei agrare (Miklós Nagy: *Az 1945. évi agrárreform Erdélyben* [Reforma agrară în 1945 din Transilvania], *Társadalomtudomány*, octombrie 1946, p. 96).

³ *Világosság*, 13 mai 1946.

⁴ Bányai László-hagyatéka [Moștenirea László Bányai], ANM, XIX-J-1-I (1945–1958), c. 1., 1/g., f. n.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

În afara lezărilor drepturilor enumerate, situația juridică nefavorabilă a maghiarilor era agravată și de o puternică nesiguranță creată de sistemului juridic românesc. La aplicarea reformei agrare din județul Turda, păgubiții maghiari au trebuit să înfrunte următoarele: „Cel mai acut neajuns este incertitudinea procedurilor, determinată de faptul că nici legea, nici dispozițiile de executare nu conțin reguli procedurale, și astfel, nici comisile, nici președintele completului de judecată și nici părțile nu cunosc regulile după care ar trebui să se judece cazul. Situația este și mai gravă în cazul probelor și a actelor probatorii, deoarece nu sunt acceptate nici depozițiile sau declarațiile martorilor și nici specialiștii în domeniu, iar documentelor, de asemenea li se aduc obiecții, chiar dacă au fost întocmite de oficialități”¹.

Deși conducerea UPM a obținut și anumite rezultate în domeniul reglementării drepturilor minoritare, nu trebuie uitat însă că în majoritatea cazurilor era vorba despre norme juridice care prescriau interzicerea discriminărilor la adresa maghiarilor. O schimbare cu adevărat importantă ar fi fost adusă de o nouă lege a naționalităților, dar maghiarii au propus acest lucru abia atunci când au primit „aprobarea” din partea PCR. Delegația UPM, venită la București în data de 17 mai 1946 la invitația PCR, și-a informat aliatul în legătură cu nemulțumirile maghiarilor. După prezentarea expozezurilor, secretarul general al PCR, Gheorghe-Gheorghiu Dej, a pus pe tapet elaborarea unui „statut al naționalităților”, „care – după părerea lui Dej – ar acorda o atenție deosebită maghiarilor, [...] pentru guvern ar simboliza constituția, iar pentru celelalte forțe democratice ar aminti de diverse obligații”². A mai afirmat și că propunerea ar fi fost elaborată și înaintată de UPM Ministerului Naționalităților. Nu a ascuns faptul că ar dori ca prin acest lucru să se acorde UPM o susținere electorală: „Maghiarii trebuie să vadă cine se ocupă de viața și drepturile lor, cine stă în fruntea lor. Să vadă cine este UPM. Acest lucru va contribui la creșterea prestanței UPM”³. Partenerii de discuții au stabilit că UPM va desemna o persoană care împreună cu câte un specialist delegat din partea Ministerului Justiției și Ministerului Naționalităților, să elaboreze un nou statut. Ca reprezentant al UPM, secretarul regional al PCR Cluj, Vasile Vaida, l-a propus pe Lajos Takáts⁴. Așadar, în fapt PCR a desemnat delegatul UPM.

La întrebarea: *ce a determinat PCR să facă acest pas*, există două variante de răspuns. Pe de o parte, în fața delegației UPM a fost deja divulgată intenția de-a contribui la creșterea popularității acestei organizații. Așadar, legea naționalităților trebuia să devină un mijloc de propagandă cu ajutorul căruia UPM să devină liderul opiniei publice maghiare. UPM chiar avea mare nevoie de acest lucru, deoarece, după hotărârea Consiliului Miniștrilor Afacerilor Externe din 9 mai, maghiarii din Ardeal, s-au îndepărtat și mai mult de organizație. Pe de altă parte, prin punerea pe tapet a ideii unui nou Statut al Naționalităților s-a încercat dezechilibrarea tendințele diplomației maghiare care vizau codificarea și garantarea internațională a drepturilor naționalităților.

În pofida dispozițiilor primite de la București, Kurkó i-a însărcinat pe János Demeter și János Berivoy, șeful biroului juridic al județului Cluj al UPM cu elaborarea

¹ ADJN Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 2/1946, f. 49.

² *Minorități...op.cit.*, p. 282. Propunerea lui Dej trebuie evaluată prin prisma luptelor electorale, deoarece o nouă lege a naționalităților, elaborată – evident – împreună cu UPM ar fi consolidat susținerea acestei organizații.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 285.

legii naționalităților¹. La activitatea inițiată de cei doi au fost cooptați și juriști clujeni, iar disputele legate de proiectul de lege a naționalităților ar fi trebuit să reprezinte cel mai însemnat punct de pe ordinea de zi a conferinței juridice și administrative organizate la sfârșitul lunii mai la Cluj². Proiectul de lege astfel pregătit, după ce a primit avizul Biroului Executiv Național al UPM, al „organelor centrale politice și al guvernului de la București“, și al Comisiei centrale administrative, a fost înaintat pentru aprobare celui de-al II-lea Congres al UPM (organizat, de această dată, la Odorheiu Secuiesc)³. La Congres, juridic vorbind, a fost supus la vot un proiect de lege doar pe jumătate elaborat⁴. În zadar a menționat János Demeter că „proiectul conține în totalitate programul politic care a putut fi adoptat și poate fi urmat în condițiile date, la nivelul actual de dezvoltare a democrației“, evenimentele de mai târziu au dovedit contrariul⁵. Proiectul a fost criticat la Congres – după cum se va vedea, atât din partea PCR, cât și din partea guvernului – în primul rând, din cauza autonomiei Ținutului Secuiesc și a înființării Consiliului Cultural al Maghiarilor.

În luarea sa de poziție, László Szabédi a solicitat stabilirea mai exactă a competențelor aliaților din județele Ținutului Secuiesc și definirea raporturilor lor cu guvernul și diverse oficialități⁶. Géza Nagy era îngrijorat, de asemenea, de faptul că această formulare nu duce decât la „o autonomie aparentă“, iar situația maghiarilor de lângă graniță va rămâne în continuare nerezolvată⁷. Un alt plan referitor la autogovernare era înființarea Consiliului Cultural al Maghiarilor. Gyula Erdélyi, responsabil pe probleme de învățământ în UPM și Géza Nagy au ridicat obiecții împotriva acestui lucru, deoarece în acest caz, UPM ar fi obținut competențe legate de puterile în stat, ceea ce nu era inclus în proiectul de lege⁸. În fapt, le era teamă că UPM

¹ *A nemzetiségek ... op. cit.*, p. 76. János Demeter și ceilalți juriști clujeni au început lucrările de pregătire a proiectului de lege cu conștiința împăcată, având în vedere „consensul la care au ajuns forurile superioare [Birourile Executive ale PCR, FND, UPM – n. a.] și cele mai competente persoane ale politicii minoritare [în primul rând László Luka – M. Z. N.] (Ibidem, p. 77-78).

² Din discursul lui Géza Nagy, rostit la conferința Comisiei Centrale Administrative de la Odorheiu Secuiesc, reiese: contrar așteptărilor, János Demeter a prezentat proiectul de lege a naționalităților abia în a treia zi – ultima – a consfătuirilor, și nu s-au purtat dezbateri importante pe marginea sa (MOL Külügyminisztérium iratai [ANM, Documentele Ministerului de Externe], România, admin., XIX-J-1-k., c. 18., 16/b., nr. înreg. 1890/pol/1946, f. n.).

³ *A nemzetiségek ... op. cit.*, p. 80.

⁴ Și din luarea de cuvânt a lui János Demeter rezultă că orice politician sau specialist poate vedea defectele proiectului, cu toate pregătirile făcute pentru întocmirea lui. Părerea era împărțită și de șeful politic al misiunii maghiare de la București, Sándor Nékám (vezi Fülöp-Vincze, *op. cit.*, p. 235-239).

⁵ În iunie 1946, János Demeter a fost demis din funcția de vice-primar la Clujului, apoi a fost exclus și din PCR.

⁶ ANDJ Mureș, F. 599, dos. 545/1946, f. n., f.17. În ceea ce privește autonomia Ținutului Secuiesc, o părere asemănătoare avea și șeful diplomației de la București. „Oricât de bine ar suna acest proiect, în fapt ar însemna o ruptură în viața Ardealului și ar merge mână-n mână cu deteriorarea rapidă a localităților pe teritoriile în care s-a instaurat autonomia. [...] Românii nu ar vedea în autonomie drepturile acordate Ținutului Secuiesc, ci s-ar concentra pe drepturile pe care nu le au maghiarii rămași dincolo de granițele autonomiei și cu toate forțele ar dori să le anuleze pe acestea“ (Fülöp-Vincze, *op. cit.*, p. 239).

⁷ ANDJ Mureș, F. 599, dos. 545/1946, f. 20.

⁸ Vezi proiectul legii naționalităților: *Történelmi kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944-1989* [Trasee istorice forțate – politici realiste minoritare. II. Documente pentru studiul istoriei minorității maghiare din România 1944-1989]. Ed. Pro-Print, Miercurea Ciuc, 2001, p. 74-80.

va deveni singura organizație acceptată de stat, care va coordona și va deține controlul problemelor culturale și de învățământ ale maghiarilor, iar celelalte instituții culturale ale minorității, chiar și școlile confesionale, vor fi nevoite să accepte statutul de asociat ori de subordonat.

Guvernul – evaluând climatul general al societății românești – nu a dat nici un răspuns la proiectul de lege care a fost înaintat, deoarece se apropia următoarea sesiune de lucrări a Conferinței de la Paris și nu ar fi dorit adoptarea unui statut juridic la care statul oricum n-ar fi fost obligat de forurile internaționale. (Acest lucru însă nu excludea tactica de a pune pe tapet problema).

Reacția din interiorul PCR era mult mai nefavorabilă. Vasile Luca a considerat că proiectul de lege elaborat de UPM este un pas făcut spre organizația de tristă amintire *Volksbund*, cu o ideologie ce semăna cu supremația unor grupuri etnice¹. Motivul respingerii poate fi găsit în faptul că nici măcar în interiorul PCR nu exista unitate deplină pe linia politică ce trebuia urmată în legătură cu maghiarii². Totodată, nu poate fi neglijat nici faptul că acceptarea proiectului ar fi însemnat susținerea autonomiei Ținutului Secuiesc, care din partea PCR ar fi fost cea mai nereușită mișcare în lupta electorală.

Gyárfás Kurkó, – bazându-se pe victoria electorală a UPM și susținut de cei 29 de parlamentari aleși ai UPM –, în discursul său rostit la deschiderea lucrărilor parlamentare, a solicitat adoptarea proiectului de lege a naționalităților³. În ceea ce privește UPM, Kurkó a fost de părere că, prin voturile acordate organizației, maghiarii și-au îndeplinit obligațiile, au stat în frunte la consolidarea democrației, iar acum este rândul democrației să acționeze⁴. Kurkó a considerat că existența Legii Naționalităților se justifică prin trei factori: 1. Statutul Naționalităților „invocă vechiul spirit“; 2. „*Prin noua lege a naționalităților se încearcă parțial o nouă fundamentare a drepturilor minorităților naționale reglementate până în prezent de unele dispoziții*“; 3. „*Să se adopte o atitudine de totală intoleranță celor care încalcă legile și drepturile naționalităților*“⁵. El a cerut și susținerea industrializării Ținutului Secuiesc.

¹ Fülöp-Vincze, *op. cit.*, p. 239. La adunarea consensuală a Biroului Executiv al UPM din mai, Kurkó era de părere că Consiliul Asociației Culturale a Maghiarilor „ar putea da impresia asemănării cu autonomia culturală social-democrată austriacă“. Lui Bányai îi era teamă de faptul că „formula dreptului public a reprezentanței naționale ar putea oferi ocazia reînvierii Volksbund-ului“ (*A nemzetiségek ... op. cit.*, p. 82-83).

² Ședința CC al PCR convocată la 22 iunie 1946 avea sarcina de-a formula un punct de vedere comun în problema națională și a naționalităților minoritare. Întrunirea a fost necesară în urma discursului rostit de Pătrășcanu la 8 iunie 1946 la Cluj, deoarece, atât în PCR, cât și între maghiari era tot mai răspândită opinia că politica PCR față de maghiari nu diferă cu nimic de concepția tradițională antiminoritară a partidelor istorice românești. La încheierea convorbirilor, Dej a atras atenția asupra faptului că hotărârea din 7 mai a Consiliului Miniștrilor Afacerilor Externe a fost favorabilă României, dar situația trebuie „consolidată“, așadar trebuie elaborată o tactică corespunzătoare în vederea păstrării pozițiilor. Tactica era egală cu condamnarea revizionismului din Transilvania, însă nu pot fi trecute cu vederea nici manifestările naționalismului român (Florin Constantiniu: *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 208-210. Procesul verbal al ședinței: *loc. cit.* p. 157-211).

³ Textul discursului: *Népi Egység*, 16 decembrie 1946.

⁴ În numărul din 1 ianuarie 1947 al cotidianului *Világosság* s-a tipărit în întregime articolul, apărut în *Pravda*, în care a fost elogiată activitatea UPM realizată în interesul democrației.

⁵ *Ibidem*.

Rezoluția de răspuns a Parlamentului, indica clar soarta legii naționalităților. În rezoluție finalizată la 10 decembrie, problema naționalităților a fost declarată ca și rezolvată în totalitate: „Din punct de vedere politic, social, economic și cultural, naționalităților conlocuitoare li se asigură egalitatea în drepturi și libera dezvoltare”¹. Proiectul de lege nu a ajuns la dezbateră nici măcar în cadrul Comisiei Juridice din Parlament. În sfârșit, și-a pierdut actualitatea odată cu ratificarea Tratatului de Pace semnat de România la 10 februarie 1947². În pofida aspirațiilor diplomației maghiare, tratatele de pace nu garantau drepturile minoritare (cu excepția Italiei), iar asigurarea drepturilor minorităților naționale „[...] s-ar fi realizat pur și simplu prin teza internațională referitoare la drepturile omului”³. După toate acestea, guvernul român (instalat cu ajutor sovietic) și conducerea PCR au considerat nejustificată adoptarea legii și pe motiv că, la tratatul de pace, împreună cu marile puteri anglo-saxone, Uniunea Sovietică a susținut desființarea oricărei legi care prevede garantarea internațională a drepturilor minorităților naționale⁴.

Sistemul instituțional de reprezentare/protejare a intereselor minoritare al UPM

Înființarea sistemului instituțional de reprezentare/protejare a intereselor comunitare în cadrul UPM a fost, pe de o parte, consecința obiectivelor politice ale organizației, pe de altă parte, a politizării exagerate a administrației de stat române. Începând din anul 1945, deciziile organelor de conducere specializate au fost revizuite de Comisiile politice înființate potrivit relațiilor de putere din sfera politicii interne. Deoarece susținea FND (de fapt coaliția guvernamentală), Uniunea Populară Maghiară a primit din oficiu un loc în aceste comisii, sau după ce a revendicat locuri pentru membrii ei în aceste comisii.

În toamna anului 1944, UPM și-a asumat doar sarcina de-a exprima interesele etnice, și, contrar modelului Transilvaniei de Nord, centrul UPM din Ardealul de Sud s-a abținut de la înființarea oricărei structuri de apărare a intereselor comunitare maghiare, cel puțin potrivit cercetărilor noastre de până acum⁵. Bazele sistemului instituțional de ocrotire a intereselor minorităților naționale coordonat de UPM au fost așezate în regulamentul adoptat în anul 1945. Conform statutului adoptat la primul Congres, UPM are ca scop: „... e) apărarea instituțională și, în spiritul democrației, a intereselor economice, culturale, juridice și administrative ale maghiarilor din România și înfăptuirea

¹ *România. Viața politică în documente, 1946*, Ioan Scurtu (coord.), București, Arhivele Statului din România, 1996, p. 527.

² *România. Viața politică în documente, 1947*, Ioan Scurtu (coord.), București Arhivele Statului din România, 1996, p. 91-108.

³ Gyula Fábán-Ötvös Patricia, *Kisebbségi jog [Drept minoritar]* Vol. I, Cluj, KOMP-PRESS, 2003, p. 53. Analizând jurisprudența internațională referitoare la minoritățile naționale de după cel de-al II-lea război mondial, autorii afirmă că problema minoritară era atunci „transpusă din sfera dreptului internațional în domeniul relațiilor bilaterale dintre state” (*Ibidem*).

⁴ *Ibidem*, p. 35-36.

⁵ În dispoziția din 3 noiembrie 1944, Comitetului Central al UPM a solicitat organizațiilor județene, respectiv locale, înființarea următoarelor comisii: culturală, de presă, de educație fizică și sport, grupuri ale femeilor muncitoare și de tineret (Moștenirea Bányai, ANM XIX-j-1 (1945-1958), c. 1., 1/b., nr. înreg. 1/1944, f. n.).

egalității în drepturi între națiuni¹. La nivel organizațional, în primul rând comisiile juridice și administrative² aveau obligația de-a realiza aceste sarcini, în activitatea de zi cu zi, însă, și comisiile economice și cele culturale au avut preocupări similare³.

Conform viziunii inițiale, activitatea comisiilor juridice și administrative de coordonare la nivel național, județean sau – la nevoie – raional ar fi fost condusă de membrii specializați în probleme juridice și administrative. În vederea remedierii prejudiciilor aduse maghiarilor erau sesizate în primul rând, autoritățile locale, apoi, în cazul unui refuz, se trimitea cazul – evident conform cerințelor formale prescrise procedural – la Comitetul Central⁴.

Plângerile sosite au fost înregistrate în procesele verbale, iar în cazul unor prejudicii cu caracter general (CASBI, reforma agrară, încadrare etc.) au fost întreprinse anchete⁵. Documentele astfel pregătite s-au dovedit de bun augur în negocierile purtate cu organele administrative locale, precum și cu guvernul și PCR. Din cauza cantității enorme de plângeri, Comitetul Central al UPM a trimis comisiilor juridice și administrative o circulară emisă în februarie 1946, în care a dispus ca prejudiciile individuale să nu fie trimise la biroul central sau la cel din București, ci să fie rezolvate, după posibilități, pe plan local⁶. Cu toate acestea, nu se poate vorbi despre o apărare eficientă a drepturilor minorităților, deoarece, dintre cele 23 de organizații județene din Ardeal, doar în 12 a funcționat un birou juridic și administrativ permanent sau, cel puțin, consiliere juridică⁷. Chiar și în posesia unor date concrete (dovezi scrise, procese verbale etc.), purtătorul de cuvânt al biroului juridic nu avea succes decât atunci când cazul era

¹ *A Romániai Magyar Népi Szövetség szervezeti szabályzata* [Regulamentul de organizare al Uniunii Populare Maghiare din România], Cluj, Minerva, 1945, p. 3.

² Conform articolului 26 din statutul de organizare, comisiile juridice și administrative au „obligația de-a analiza problemele juridice și administrative referitoare la maghiarii din județ, înaintând cazurile prin conducerea județeană, organelor de justiție competente din județ ori organizației centrale“ (*Ibidem*, p. 12).

³ Dispozițiile articolului 17 din regulamentul de organizare: „Comisia economică se ocupă de problemele economice ale maghiarilor din România. Atribuțiile acesteia constau din încadrarea instituțiilor economice maghiare în Uniunea Populară Maghiară și coordonarea activității acestora cu cea a altor instituții cu funcții asemănătoare“ *Ibidem*, p. 9).

⁴ Circulara Comitetului Executiv Național al UPM nr. 335/1945 trimisă în iunie 1945 referitoare la funcționarea Comisiilor administrative. ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 1/1945, f. 149.

⁵ Vezi situația pe comune a prejudiciilor agrare din județul Turda. ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 2/1946, f. 82-164, f. 239. În circulara emisă la 4 februarie 1946, Secția juridică și administrativă a Comitetului Central a solicitat comisiilor juridice și administrative din județ să nu mai trimită materiale cu lipsuri. ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 2. Secția juridică a UPM, în posesia unei împuterniciri primite în fața notarului din partea persoanei în cauză, putea întreprinde proceduri judiciare (ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 16).

⁶ ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 7.

⁷ Raportul Secretariatului Central referitor la Congresul de la Odorheiu Secuiesc. Vezi: *Nemzetiségí Anyaszervezetünk. Kurkó Gyárfás két beszéde, Intézőbizottsági jelentés, közgyűlési záróhatározat az MNSZ Székelyudvarhely 1946. június 27-30. között megtartott országos nagygyűlésén* [Organizația noastră națională originară. Două discursuri ale lui Gyárfás Kurkó, raportul Comitetului Central, hotărârea finală a Adunării Generale Naționale a UPM din 27-30 iunie 1946 de la Odorheiu Secuiesc], Cluj, Comitetului Central al UPM, 1946, p. 26. În raportul său, șeful secretariatului central, Béla Csákány, a subliniat faptul că la unele organizații județene, birourile juridice cu o activitate intensă au devenit „birouri pentru plângeri“. Loc. cit., p. 16. Béla Csákány era de părere că comisia juridică și administrativă județeană Turda este un birou cu activitate intensă, deși tocmai din raportul pe luna februarie se poate afla că această comisie juridică nu avea o activitate permanentă (ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 180).

susținut și de politicieni cunoscuți ai UPM¹ ori s-a obținut susținerea din partea comisiei politice județene².

Conform dispozițiilor centrale, la nivel local, consiliile economice orășenești sau comunale ar fi trebuit să preia conducerea cercurilor de gospodari și a cooperativelor, considerate proprietăți obștești maghiare. În realitate, însă, încercau doar să înlăture prejudiciile economice suferite de maghiari³. În câteva cazuri, delegațiile comune cu Frontul Plugarilor și PCR⁴ au rezolvat abuzurile săvârșite de organele de conducere județene sau locale.

Procesele verbale cu plângerile individuale, listele cu prejudiciile generale, precum și vizitele pe teren realizate în vederea soluționării cazurilor, toate sugerau că UPM ia apărarea populației maghiare, reprezintă „problemele maghiarilor“ împotriva abuzurilor autorităților române de stat. Pentru UPM, funcția de reprezentare a intereselor minoritare însemna un mod de autolegitimare, deoarece prin acest lucru a reușit cel mai bine să-i mobilizeze pe maghiari. La adunarea generală județeană Lajos Mezei, Președintele Comisiei de Organizare Națională a UPM, a arătat că UPM a reușit să împiedice în România apariția unor evenimente asemănătoare cu cele din Cehoslovacia: „Maghiarii din Ardeal ar fi ajuns la soarta celor din Cehoslovacia, dar UPM este organizația care a reprezentat până acum interesele maghiarilor și le va reprezenta și de acum încolo“⁵.

În cazul populației maghiare, funcția de reprezentare a intereselor maghiarilor UPM a contribuit la identificarea ei cu această organizație, la constituirea unei identități legate de partid, precum și a sentimentului de susținere față de partid. Totodată, UPM funcționa și ca un fel de curea de transmisie a protestelor. Raportul președintelui din satul Plăiești, județul Turda, atestă același lucru: „După mai multe confruntări s-a reușit împiedicarea confiscării proprietăților celor reveniți din Ungaria sau din Transilvania de Nord: astfel, în comuna noastră, nu s-au întâmplat nici un fel de jafuri din partea CASBI, în afara cazului doctorului Miklós Gál, care însă poate avea toată speranța că i se va restitui averea, deoarece populația comunei îl susține trup și suflet, nu vom lăsa un om care n-a făcut altceva decât de a servi binele acestei comune. Suntem solidari cu doctorul Miklós Gál și cu toți frații noștri, de oriunde ar fi ei, protestând astfel împotriva oricărei confiscări tâlhărești. Strigăm spre lume plini de curaj că vrem să trăim și nu ne lăsăm prădați. Noi nu vrem ce-i al altuia, dar *ceea ce este al nostru, să nu-l atingă nimeni, dacă ține la viața lui!* [subl. în text – M.Z.N.]. Închei raportul meu spunând că *vom fi parteneri loiali ai Președinției Naționale a UPM în toate, până când aceasta își va îndeplini funcția de apărare a intereselor maghiarilor din Transilvania*“⁶ [n.a. – M.Z.N.].

¹ La ședința din 18 octombrie al Comitetului Executiv al UPM din județul Cluj, biroul juridic a solicitat susținere politică, deoarece, conform celor spuse de vorbitor, „sunt necesari 2-3 politicieni, care acolo unde demersurile legale în apărarea drepturilor cetățenilor sunt depășite, fiind nevoie de consistență politică, să asigure rezultatele prin luptă“ (ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 2/1946, f. 252).

² La ședința din 3 decembrie a Comitetului Executiv al UPM din județul Cluj, șeful biroului juridic județean a propus ca problema evacuărilor spațiilor comerciale să fie înaintată comisiilor politice județene, deoarece în această problemă doar așa se pot obține rezultate (ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 2/1946, f. 285).

³ ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 10, 13, 14. De pildă, prin comisiile economice se prezentau cele mai importante sarcini legate de permanent schimbatele Legi CASBI (*Loc. cit.*, f. 21, 30-31).

⁴ Revizuirea reformei agrare din județul Cluj (ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 5/1947, f. 135).

⁵ Discursul lui Lajos Mezei la adunarea generală a organizației județene din Cluj la 23 ianuarie 1946 (ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 2/1946, f. 102).

⁶ ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 3/1946, f. 83-84.

În anul 1946, unul dintre subiectele importante ale pregătirilor electorale a fost consolidarea funcției UPM de protejare a intereselor maghiarilor. Noile baze ale politicii de ocrotire a intereselor UPM au fost așezate la ședința Comitetului Central de la Brașov și Conferința de la Odorheiu Secuiesc¹. Hotărârile adoptate la consfătuirea de la Brașov au fost interpretate de organizațiile județene astfel: „UPM urmează o anume tactică: propria autoapărare și stabilirea propriilor drepturi”². Cu ocazia Congresului de la Odorheiu Secuiesc, Kurkó a fost ferm și în ceea ce privește faptul că UPM își rezervă în mod exclusiv dreptul la reprezentanța maghiarilor: „Oricât de serioasă ar fi organizația noastră și oricât de stânsă ar fi uniunea noastră cu alte organizații democratice de altă etnie, toți democrații maghiari trebuie să vadă clar faptul că *din punctul de vedere al luptei pentru drepturile egale, al progresului culturii noastre și al serviciilor aduse poporului nostru, nu poate exista decât o singură organizație care ne reprezintă. Iar aceasta este propria noastră organizație maghiară, UPM.* (Așa este!). Frații noștri din rândurile luptei de clasă să se ducă, își pot trăi viața de luptător în propriile organizații de muncitori, țărani sau cele ale altor interese sociale, însă din punct de vedere economic, meșteșugari, comercianți, intelectualii, toți se pot asocia în cadrul sindicatelor pentru apărarea intereselor lor economice generale, dar acest lucru nu este identic cu lupta pentru propria noastră cultură și pentru propria noastră naționalitate. Acolo, în acele organizații, întâlnindu-se cu alți frați, de altă naționalitate, servesc propriul popor și neamul lor, iar dacă asigură și dezvoltă încrederea acestora față de poporul nostru, îi câștigă pentru cauza propriei noastre politici naționale; această concepție neclară care se întâlnește în satele noastre ne bântuie până astăzi”³.

În discursul său, Kurkó s-a referit mai ales, la defecțiunile apărute în sfera politizării minoritare. Conducerea UPM a refuzat propunerea Comitetului Național Maghiar al PSDR de-a adera la un Bloc comun. Printre altele, în județele din Ținutul Secuiesc au existat probleme, din cauza unor organizații de stânga, deoarece acestea își recrutau membrii tot din rândul maghiarilor. Totodată, a fost lansat un semnal și în direcția Frontului Plugarilor, deoarece președintele organizației dorea să facă cunoscut faptul că populația maghiară de la sate este tabăra electorală și baza legitimării UPM.

În vederea consolidării activității de apărare a drepturilor, în luna aprilie 1946, Comitetul Executiv Național a creat un fond electoral și de ocrotire a drepturilor⁴, apoi, în luna septembrie din același an, alături de Biroul Juridic, a fost înființată o Comisie Juridică⁵. Paralel cu aceasta, comisiile juridice și administrative județene au înregistrat procesele verbale a peste o sută de cazuri ori au acordat de nenumărate ori asistență

¹ Acest lucru a fost prezentat mai devreme, aici facem cunoscut doar sistemul argumentărilor referitor la ocrotirea drepturilor care făceau parte din noua tactică.

² Cuvântarea lui Károly Kós la ședința Comisiei Administrative județene din Cluj la 14 aprilie 1946 (ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 2/1946, f. 133).

³ ANDJ Mureș, F. 599, dos. 545/1946, f. 12. El se referea la apartenența maghiarilor la mai multe organizații politice, în același timp.

⁴ „Reacțiunea eliberată atacă cu tot mai mare îndrăzneală drepturile noastre minoritare, iar din această cauză și lupta Uniunii Populare devine mai grea” (ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 83).

⁵ *Loc. cit.*, f. 26.

judiciară¹. Activitatea lor era motivată de faptul că, în unele județe, maghiarii au ajuns „demoralizați“ din cauza prejudiciilor nerezolvate².

În domeniul remedierii nemulțumirilor generale de natură economică nu s-au dovedit eficiente nici Birourile Juridice și nici Comisia Națională Economică a UPM. Politicienii aflați la putere ai UPM au trebuit să înțeleagă că, în lipsa specialiștilor, activitatea acestor comisii nu aduce rezultate, fiind nevoie de profesionalizarea aparatului organizatoric. Același lucru a fost argumentat în articolul lui Károly Kós, președintele UPM al județului Cluj, apărut pe paginile ziarului *Világosság* în luna ianuarie 1946. „Energiiile“ ajunse la suprafață în prima perioadă a înființării UPM, „erau suficiente, corespunzătoare, reușind în felul lor să acționeze corect în prima etapă constructivă, dar în a doua etapă a edificărilor, cu totul diferită, – afirma Károly Kós – ele trebuie completate cu forțe care sunt capabile să realizeze și să coordoneze această activitate“³. La Congresul de la Odorhei Secuiesc, chiar și Kurkó a recunoscut faptul că „luptătorii proletari cinstiți“, desemnați în conducerea organizației, acești „luptători politici [...] nu întotdeauna corespund cerințelor realității“⁴.

Politicienii UPM a trebuit să înțeleagă că nu doar priceperea în apărarea drepturilor economice lipsește organizației, ci chiar sistemul instituțional legat de aceasta se află în afara structurilor UPM.

În pofida faptului că, după primul Congres al UPM, au avut loc nenumărate încercări de-a încorpora Asociația Agricultorilor Maghiari din Transilvania (EMGE) în Comisia Economică Națională a UPM⁵ și de-a unifica cele două centre cooperatiste sub conducerea UPM⁶, toate aceste tentative au fost sortite eșecului. Din această cauză, în ianuarie 1946, UPM a adoptat o nouă tactică. Pe de o parte a oferit cooperativelor și Asociației Agricultorilor Maghiari din Transilvania posibilitatea de a exprima revendicările lor, pe de altă parte, paralel cu acest lucru, după modelul partidelor de stânga, UPM a înființat organizații economice proprii. După un an și jumătate, în

¹ Potrivit datelor Comitetul Executiv al UPM din județul Cluj comisia juridică și administrativă județeană, din 11 iulie 1946 până la 10 septembrie 1946 s-a ocupat de 711 cazuri (ANDJ Cluj, F. 26, UPM Turda, dos. 2/1946, f. 246).

² Raport de activitate pe luna iunie al organizației din județul Turda (ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 1/1946, f. 120). „În numele secției noastre comunale și prin intermediul adunării generale rog cu respect Președinția Națională a UPM ca, în interesul maghiarilor sărăciți până la nivelul minimumului existențial, să obțină de urgență de la guvern dispoziții care, pentru liniștirea spiritelor, să clarifice definitiv noțiunea de absenteism și să stopeze irevocabil nedreptățile strigătoare la cer săvârșite împotriva maghiarilor din Ardeal de CASBI și reforma agrară“. Scrisoarea organizației UPM din Luduș către centrul județean din anul 1946 (ANDJ Cluj, F. 28, UPM Turda, dos. 3/1946, f. 204).

³ *Világosság*, 7 ianuarie 1946.

⁴ ANDJ Mureș, F. 599, dos. 545/1946, f. 11.

⁵ „Potrivit hotărârilor adunării generale de la Cluj [1945 – M. Z. N.], filialele Asociațiilor Agricultorilor Maghiari din Transilvania au fost încorporate în Centrul Național al UPM și funcționează în cadrul Comisiei Economice sub numele de Secția Agrară. Reprezentantele din județe ale Asociației Agricultorilor Maghiari din Transilvania (EMGE) vor fi în mod asemănător încorporate în organizațiile noastre județene, ajungând sub conducerea comisiilor economice care vor fi înființate în cadrul comisiilor administrative“ (Circulara Comitetului Executiv Național al UPM nr. 355/1945 din iunie [?] 1945 referitoare la funcționarea Asociației Agricultorilor Maghiari din Transilvania (EMGE). ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 1/1945, f. 148).

⁶ *A Romániai Magyar Népi Szövetség határozatai...* [Hotărârile Uniunii Democratice Maghiare din România ...], *op. cit.*, p. 7-10.

februarie 1946, a putut avea loc la Târgu Mureș adunarea generală¹ a Asociației Agricultorilor Maghiari din Transilvania, apoi, în luna aprilie din același an, centrele cooperatiste *Szövetség* [Uniune] și *Kaláka* [Clacă], la propunerea lui Gyárfás Kurkó și a șefului Secției Juridice și Administrative Naționale², János Demeter, au discutat, în cadrul unui consfătuirii comune, măsurile discriminatorii luate de stat împotriva cooperativelor. În scurt timp s-a aflat, însă, că UPM nu renunță la pretenția de apărare a intereselor economice și nici la reprezentarea instituțională.

La consfătuirea Comisiei economice a UPM, care a avut loc în data de 10 aprilie la Târgu Mureș, s-au discutat – nu întâmplător – două subiecte principale: situația băncilor maghiare din Transilvania și cea a industriei și comerțului din Ținutul Secuiesc³. În ceea ce privește problema băncilor maghiare din Ardeal, interesul față de acestea trebuia să atragă susținerea morală și materială a mării burghezii, iar prin proiectul de dezvoltare economică a Ținutului Secuiesc se urmărea câștigarea voturilor maghiarilor de aici. La consfătuire s-a luat decizia organizării unei conferințe economice la sediul UPM din Brașov, la data de 10 mai, la care, în afara delegaților UPM, din partea comisiilor economice județene vor mai fi invitați și specialiștii „din domeniul industriei mici și mari, comerțului, agriculturii, tehnicii, al chimiei, al sferei bancare, al industriei lemnului și cel cooperatist”. S-a stabilit că, la Conferința de la Brașov, „se vor elabora, după posibilități, proiecte detaliate referitoare la industrializarea Ținutului Secuiesc” și că „se va elabora o propunere de înființare a Camerei economice româno-maghiare și a celei maghiaro-române la București, respectiv la Budapesta⁴. Potrivit planului, Camera economică și-ar fi deschis filiale în diferite orașe din Transilvania.

La consfătuirea Comisiei economice a UPM de la Brașov din 10-11 mai, vorbitorii – referenți de specialitate și alți specialiști invitați din partea instituțiilor economice maghiare – au informat auditoriul în legătură cu situația producției agricole și industriale a maghiarilor din România. La finalul convorbirilor s-a adoptat o rezoluție, în primul punct a acesteia s-a stabilit: „Societatea noastră din Ardeal va putea să se mențină pe poziție doar în cazul în care, sub o coordonare unitară, își reorganizează propriile instituții economice și bancare existente. În acest scop înființează *Consiliul Economic Maghiar din România* [în continuare: CEMR]⁵ [subl. în text – M. Z. N.] care va funcționa pe lângă Comisia economică a UPM”. Potrivit planului, biroul central al CEMR ar fi la Cluj, și s-ar fi deschis o reprezentanță la București. În consiliul format din 25 de membri și-au găsit locul, ca invitați, diverse grupuri de reprezentare a intereselor economice maghiare, iar membrii acestui consiliu au fost desemnați de Președinția

¹ Pentru informațiile referitoare la probleme organizatorice vezi: MOL, Külügyminisztérium iratai [ANM, documentele Ministerului de Externe], România, XIX-J-1-j, (1945-1968 I.), c. 17., 16/b, nr. înreg. 281/pol/1946, f. n.

² ANDJ Cluj, F. 790, Alianța Cooperativelor Economice și de Credit, dos. 3/1945-48, f. 76.

³ MOL, a Külügyminisztérium TÜK-iratai [ANM, documente secrete ale Ministerului de Externe], România, XIX-J-1-k, c. 18., 16/b., nr. înreg. 1057/1946, f. n.

⁴ *Loc. cit.*

⁵ *Világosság*, 16 martie 1946. În rezoluție, alcătuită din 11 puncte, au fost abordate problemele agriculturii (pomicultura, apicultura, creșterea animalelor, angajarea veterinarilor maghiari), învățământului agricol, situația instituțiilor bancare maghiare, precum și problema CASBI și cea a cooperativelor (MOL, Külügyminisztérium iratai [ANM, documentele Ministerului de Externe], România, XIX-J-1-k, c. 18, doc. 16/b, nr. înreg. 40.971/1946, f. n.).

UPM¹. Din comisia de pregătire a organizării, formată din 3 persoane, a făcut parte și Sándor Böszörményi, care în perioada interbelică, a fost directorul executiv pentru Banat-Transilvania al Uniunii Generale a Industriașilor din România².

În parte, tactica adoptată de UPM a avut succes, deoarece – cel puțin așa dădea impresia – putea coopera cu diversele pături sociale; mai mult, aparent, aceste grupuri de interese participau la luarea deciziilor politice. În realitate însă, UPM a încercat să transforme grupările de interese liber asociate din sfera societății maghiare din România în propriile instituții, prin urmare în propriul aparat birocratic funcționesc. UPM nu era în stare să rezolve problemele maghiarilor doar bazându-se pe propriile forțe, astfel încât, datorită necesității de legitimare multiplă a trebuit să-și dezvolte capacitatea instituțională. Raporturile cu sistemul instituțional și grupurile de interese economice maghiare – și nu numai – încă erau interpretate ca un fel de sistem relațional de coordonare, ceea ce în realitate presupunea diviziunea muncii: în schimbul ocrotirii din punct de vedere politic, grupurile de interes maghiare au cooperat cu UPM. La adunarea populară de la Brașov care a avut loc după ședința Comitetului Central din martie 1946, acest subiect a fost abordat de către Gyárfás Kurkó: „Pentru o funcționare și mai sănătoasă a organizației noastre era nevoie de o diviziune sănătoasă a muncii. În trecut am avut diferite organizații ale naționalităților minoritare: agricole, cooperatiste, uniuni profesionale, instituții sociale”³. Este nevoie de „extinderea” limitelor UPM și de cooperare pentru că „această activitate – afirmă președintele UPM – să nu fie realizată de oamenii politici”⁴. La Congresul de la Odorheiu Secuiesc, președintele UPM a formulat și mai concret această idee: „deciziile luate de aceste organizații, hotărârile adunărilor generale ale instituțiilor noastre au fost incluse în programul nostru, vom prezenta congresului hotărârile luate de asociațiile noastre de specialitate sau de consilii, iar noi, după o revizuire din punct de vedere politic, vom adopta aceste decizii și vom încerca îndeplinirea lor uzând de toată forța politică de care dispunem”⁵.

Nu au fost uitate nici voturile din Secuime, adică proiectul pus pe tapet cu ocazia consfătuirii economice de la Târgu Mureș (10 mai 1946), care promitea dezvoltarea economică a Ținutului Secuiesc. În acest sens, la consfătuirea de a Brașov a fost anunțată înființarea Societății Comerciale pe Acțiuni „Horizont”. Conform proiectului inițial, „Horizont” S.A. „a fost organizat pentru exploatarea resurselor naturale, constituirea unor fabricii de prelucrare a industriei lemnului și textile, valorificarea

¹ *Világosság*, 16 martie 1946.

² Uniunea Generală a Industriașilor din România (UGIR), așadar filiala din Banat-Transilvania a Uniunii Generale a Industriașilor din România a fost înființată în 1919-1920. Böszörményi a întreținut bune relații cu Partidul Liberal Român. *Edélyi és Bánáti Közigazgatási Lexikon* [Enciclopedia Administrativă a Banatului și Transilvaniei], Dr. Dezső Klein – János Fried (Editorii), 1929, p. 58-59. Ceilalți doi membri ai comisiei au fost: Dániel Antal, coordonatorul comisiei economice a UPM, și Ákos Zsigmond (*Világosság*, 16 martie 1946).

³ Moștenirea László Bányai, ANM, XIX-J-1-1 (1945-1958), c. 1.d., 1/g., f. n. Delegatul EMGE, care a luat cuvântul la ședința comisiei administrative, a definit această relație în felul următor: „Noi, care am beneficiat în trecut și beneficiem și acum de ocrotirea politică a UPM, nu putem fi și nu vom fi nerecunoscători. Tocmai din acest motiv dorim un acord, o bună înțelegere”.

⁴ *Loc. cit.*, f. n.

⁵ *Loc. cit.*, f. n.

apelor minerale din Ținutul Secuiesc, comercializarea unor produse agricole, importul de mărfuri și întemeierea unor fabrici și birouri¹.

Evenimentele de mai târziu au dovedit că UPM n-a reușit să-și dezvolte capacitatea instituțională. Pe de o parte, din cauză că instituțiile constituite în paralel nu și-au edificat propriul sistem instituțional. Biroul central al CEMR avea doar un rol de a amâgii², iar procesul de înființare a „Horizont“ S.A. a durat atât de mult încât, potrivit noilor condiții economice și-a pierdut actualitatea³; nici comisiile economice județene reorganizate nu și-au îndeplinit menirea⁴. Pe de altă parte, după alegerile din noiembrie 1946, PCR și-a consolidat în continuare poziția, iar în politica sa față de naționalitatea maghiară au avut loc schimbări tactice.

Victoria democrației asupra egalității în drepturi

În urma rezultatelor obținute la alegeri, politicienii UPM credeau că mandatele parlamentare⁵ obținute justifică dorința de-a vedea organizația în postura de reprezentanță a intereselor (tuturor) maghiarilor din România. Totodată, maghiarii, cu atitudinea lor de unitate manifestată cu ocazia alegerilor și prin colaborarea loială cu Blocul Partidelor Democratice (în continuare: BPD), care a câștigat luptele electorale, nutreau speranța că – pe bună dreptate – acum, nimic nu mai poate sta în calea egalității în drepturi a naționalităților. Dorind printre altele o politică mai eficientă de apărare a intereselor naționalităților, la ședința din 11 februarie 1947, Comitetul Executiv al UPM a decis aderarea la BPD⁶. În schimb, dezechilibrele survenite în viața politică internă și externă au reorganizat eșichierul politic românesc, modificând locul organizației UPM în cadrul acestuia.

Concepția privind politica de stat a PCR cu aspirații de partid-stat era incompatibilă cu încercările de a scoate de sub controlul statului diverse resurse. Nu doar resursele aflate în posesia statului erau ținute sub control ci, paralel cu acest lucru, au fost date diverse dispoziții în vederea desființării ori încorporării organizațiilor și instituțiilor bazate pe asociații libere. Din acest motiv, PCR nu a mai susținut menținerea în continuare a sistemului instituțional maghiar independent și nici a altor instituții. În fapt,

¹ MOL, Külügyminisztérium iratai [ANM, documentele Ministerului de Externe], România, XIX-J-1-k, cutia 18, doc. 16/b, nr. înreg. 40.971/1946, f. n.

² Biroului Central de la Cluj i-a fost destinată o cameră din sediul UPM, iar în birou lucra doar Böszörményi și o secretară „împrumutată” de la Centrul Cooperativei „Szövetség”. Pentru această informație îi aduc mulțumiri lui András Kiss, arhivist principal aflat la pensie al Arhivelor Naționale de Stat din Cluj.

³ Potrivit informațiilor presei, procesul de înființare a societății Horizont S.A. a durat până la jumătatea lunii decembrie 1946 (vezi: *Népi Égység*, 14 decembrie 1946), în timp ce sursele arhivistice atestă faptul că obținerea aprobării ministeriale și înregistrarea firmei au avut loc cândva la începutul anului 1947. Adresa din 22 aprilie a societății Horizont S.A. către comisiile economice ale UPM având ca subiect informarea filialelor și referitor la statutul societății (vezi ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 5/1947, f. 276-273).

⁴ Din următoarele motive nu-și puteau împlini menirea: „După părerea mea, atâta timp, cât există CASBI, respectiv averile maghiare nu sunt scoase de sub blocada CASBI, ridicarea nivelului de viață al maghiarilor nu poate fi îndeplinită într-o măsură în care să se observe îmbunătățiri serioase, iar în aceste condiții și funcționarea comisiei economice maghiare nu reprezintă altceva decât vorbe-n vânt”. Luarea de poziție a lui István Polonyi la ședința comisiei economice a UPM din județul Cluj la 1 octombrie 1947 (*Loc. cit.*, f. 83).

⁵ Deputații UPM au obținut 29 de mandate, deși după unele păreri ar fi reușit să primească chiar și 40 de locuri în parlament.

⁶ Magdolna Töttössy, *op.cit.*, Vol. I, p. 155.

articolul lui Vasile Luca, considerat și discurs politic acuzator, apărut în numărul din 22 mai 1947 al ziarului *Igazság* atragea atenția asupra acestui lucru. Acuzația privind „«unitatea maghiară» fără principii”¹ a avut efectul de a trezi la realitate. Luca a considerat incorectă din partea UPM intenția de a permite ca instituțiile aflate sub patronajul ei, ori înființate de această organizație, împreună cu sistemul instituțional maghiar care a acceptat colaborarea cu UPM, să decidă asupra apartenenței la minoritatea maghiară și implicit asupra intereselor maghiare. PCR nu urma un model vertical, ci unul orizontal, adică avea în vedere o societate împărțită pe clase, în care principiul director constă în controlul statului și o diviziune a bunurilor aflată sub supravegherea acestuia.

Evident, acest lucru a accentuat controversele existente deja între grupurile din interiorul UPM. La ședința maraton a Comisiei Naționale Executive a UPM de la București (30 mai – 2 iunie) s-a înființat, contrar statutului, Secretariatul Politic format din 7 membri, care au primit sarcina de a duce înapoi organizația „pe calea cea bună”². UPM a contribuit la aderarea cooperativelor maghiare la Institutul Național Român al Cooperăției, INCOOP, ceea ce era primul pas către naționalizarea averilor cooperatiste³.

Informațiile apărute în presă cu privire la ședința din 17-18 iulie, organizată la Cluj, a Comitetului Executiv al UPM, sugerau, de asemenea, o schimbare tactică. Pe prima pagină a numărului din 20 iulie al cotidianului *Világosság* poate fi citit ca titlu principal: „Nu prin politizarea prejudiciilor, ci prin progresul democrației populare pot fi asigurate drepturile noastre.” Juristul Lajos Takáts a făcut următoarea afirmație: „În primul rând, problema naționalităților [...] nu este o chestiune juridică. Aceasta este o problemă a democrației și doar una dintre ele, deoarece sistemul democratic are încă de rezolvat extrem de multe probleme”⁴. În lipsa lui Kurkó, cel care îndeplinea funcția de conducere în prezidiu, Sándor Kacsó, a arătat și faptul că „Partidul Comunist formează avangarda și dă avânt democrației”⁵. În Hotărârea adoptată la Congresului UPM din 21-22 septembrie 1947 la Timișoara a fost acceptat nu doar rolul conducător PCR; s-a afirmat în plus că prejudiciile nu au fost rezolvate cu forțe proprii, ci „împreună cu forțele democratice progresiste”⁶.

După alegerile parlamentare din România din 28 martie 1948, spațiul de mișcare al UPM s-a restrâns în continuare. În hotărârea ședinței din 23-24 iulie 1948 de la Miercurea Ciuc a Comitetului Executiv al UPM au fost – printre altele – enunțate două principii importante: 1. UPM trece la lupta de clasă; 2. s-a hotărât din nou faptul că egalitatea în drepturi a minorităților naționale nu poate fi obținută decât împreună cu Partidul Muncitoresc Român⁷.

¹ *Igazság*, 22 mai 1947.

² *Világosság*, 6 iunie 1945.

³ Pentru întreaga problematică vezi: *Az erdélyi magyar szövetkezetek sorsa a második világháború után* [Soarta cooperativelor maghiare din Transilvania după cel de-al II-lea război mondial], Valóság, 1998, nr. 3.

⁴ *Világosság*, 20 iulie 1947.

⁵ *Világosság*, 19 iulie 1947.

⁶ *Romániai magyarság a békéért és népi demokráciáért* [Maghiarii din România pentru pacea și democrația populară], Cluj, Comitetul Central al UPM, 1947, p. 61.

⁷ *Romániai Magyar Szó*, 25 iulie 1948.

Hotărârea din 12 decembrie 1948 a Partidului Muncitoresc Român, a definit noi concepții în ceea ce privește politica minoritară a partidului¹. S-a declarat că problema minorităților este rezolvată, totodată s-a atras atenția că în rândul naționalităților, în pofida acestui fapt, este prezent spiritul șovinismului și al „naționalismului burghez”. Hotărârile Congresului UPM de la Cluj din 10-12 decembrie parcă ar fi fost adoptate deja în cunoștința hotărârilor PMR. În cadrul hotărârii nu se găsește nici un articol care ar face referire la funcția de reprezentare a intereselor naționalităților. În locul acesteia sunt accentuate lupta de clasă, „naționalismul burghez” ascuns în rândurile maghiarilor, precum și participarea la „edificarea bazei socialismului”².

În 1949, prin dizolvarea comitetelor juridice și administrative, precum și a celor economice, au fost desființate structurile instituționale care defineau funcția de reprezentare a intereselor a UPM³. Titlurile principale ale *Calendarului „Falvak Népe”* din anul 1949 prezintă informații legate de socialismul construit la sate, lupta condusă de PMR, utilitatea cooperativelor agricole colective și lupta pentru pace, așezând aceste subiecte în centrul atenției⁴.

Protejarea intereselor minoritare sau urmărirea liniei PCR

Analiza funcției UPM de apărare/reprezentare a intereselor minoritare este cel mai elocvent argument pentru a arăta faptul că această formațiune – în interiorul sistemului politic dat – nu poate fi considerată pur și simplu o organizație de masă sau o organizație satelit a PCR. În pofida faptului că UPM – datorită originii – a intrat într-o alianță politică cu PCR, a reușit totuși să concretizeze interesele maghiare care contraveneau strategiei PCR.

Cu toate acestea, în cazul Uniunii Populare Maghiare nu se poate vorbi despre o reprezentare reală a intereselor, deoarece, pe de o parte a împărțit societatea maghiară conform unor considerente ideologice, pe de altă parte, UMP a îngădit și a împiedicat apariția a unui partid al maghiarilor. Așadar, dependența față de PCR și subordonarea intereselor externe a înfrânat, mai apoi a și exclus posibilitatea reprezentării intereselor comunității maghiare. Transformările din viața internațională și din politica internă au zădărnicit definirea intereselor etnice la nivel instituțional, iar UPM a fost cu timpul degradată la nivelul unei organizații satelit. Începând de la cumpăna anilor 1947-1948, rolul acesteia se va reduce la controlul și mobilizarea celor aflați în afara sferei de acțiune a PCR, precum și la socializarea politică și la propagandă în rândul maselor maghiare.

¹ *Igazság*, 15 decembrie 1948.

² *A Romániai Magyar Népi Szövetség IV. országos kongresszusa* [Cel de-al IV-lea Congres Național al Uniunii Populare Maghiare din România], f. I. Comisia Centrală de Cultură a UPM, 1949, p. 62-63.

³ Circulara Comitetului Central al UPM din 17 ianuarie 1949 referitoare la înființarea și reorganizarea comisiilor de specialitate (ANDJ Cluj, F. 26, UPM Cluj, dos. 3/1949, f. 1-2).

⁴ „Falvak Népe” *Naptára* [Calendarul „Falvak Népe”], Secția Centrală de Cultură a UPMR, 1950.

Clișee staliniste la sârbii din România (1948 – 1951). Studiu de caz: „Kulturni uputnik“ („Îndrumătorul cultural“)

Miodrag MILIN

Keywords: the Serbs living in Romania, Stalinism, propaganda, review

Abstract

Stalinist Clichés for the Serbs Living in Romania (1948-1951). „Kulturni uputnik“. Case Study

After the clumsiness of a borrowed start, in the recycled art of Stalinist patterns for the Serb minority, at the beginning of the 50's, the first native voices occurred. They were intense, even smothering, with terror, and generated a measurable artistic creativity, infested by fears and prejudice, the overall guilty complex, anytime a possible antechamber for the most violent physical oppression.¹

Having more real intellectuals imprisoned than actually at large, „a separation of the wheat from the chaff“ was done. A dramatic split pushing the cultural expression of the minority on, to the lost paths of political confrontation and the suppression of freedom of expression.

The so-called proletarian culture flourished in the institutions of the system. It was despised and used politically, never at home, unrecognized or inadequately perceived, more likely as a cultural expression exercise on the official language, but of a strange identity for the country and native culture. The result of these traumas was a minor artistic creation, marked by frustrations and failures, never and nowhere entirely valued, obedient to everyday politics that kept it on intensive care, until it finally passed away.

Surprinzând pe toată lumea, o parte a conducerii Uniunii Sârbilor de la Timișoara² a reacționat negativ la Rezoluția din 28 iunie 1948, emisă de Biroul Informativ al partidelor comuniste reunit la București, de condamnare stalinistă a Iugoslaviei lui Tito.³

¹ An unintentionally or maybe of diabolic perfidiousness, dark humor comes out of the naive or allegedly naive poem *Posle proveravanja (After checking)* by S. M. Lalic (*Ibidem*, p. 44) . Such a strange creation had also political causes: massive PMR elimination of former legionnaires and other actual or imaginary enemies.

² Denumire uzuală. Denumirea ei corectă e SSKDUR (Savez slovenskih demokratskih udruženja u Rumuniji); sau în românește UACDSR (Uniunea Asociațiilor Culturale Democratice Slave din România) deși ea aproape în totalitate era formată din sârbi.

³ Din bibliografia mai recentă asupra problemei, vezi: Joseph Rotschild, *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale și de Est după Al Doilea Război Mondial*, [București], 1997; Jean-François Soulet, *Istoria*

După o săptămână de consultări cu proprii membri (aproape 2000 dintre ei foști partizani iugoslavi și dezertori din armata română) aceștia au emis de-a dreptul o Contrarezoluție de solidarizare cu politica lui Tito.

Reacția „hard-liner“-ilor sârbi a șocat conducerea regională Banat a PMR-ului, care n-a fost capabilă să gestioneze conflictul ce risca să primească amploare și evoluții necontrolabile.¹

A intrat în acțiune de îndată Direcția de Interne, ministrul Teohari Georgescu intervenind personal la Timișoara, pentru curmarea acestei dizidențe sârbești în germane. S-au pus în funcțiune echipe de investigație, control și îndrumare a activităților desfășurate de militanții comuniști și pro-comuniști sârbi. Tabăra „recalcitrantă“ a fost cercetată, într-un interogatoriu dur, în noaptea de 12/13 iulie, de către activistul de la Centru Iosif Bogdan. Controlul s-a extins în săptămânile și lunile ce au urmat,² sub coordonarea activistului de la Regionala de partid Banat, Mirko Jivković (viitor universitar la București și supraveghetor-îndrumător al activității emigranților iugoslavi și apoi a studenților sârbi din Capitală); acestuia i-a fost asociat (și infiltrat) în Conducerea treburilor Uniunii Sârbe dascălul Alexandru Kurici, un fanatic și obtuz aderent al liniei PMR, supraveghetor mulți ani apoi al liceenilor sârbi din Timișoara; mai ales al celor care au parcurs experiența nefericită a deportării în Bărăgan.

Nu e mai puțin adevărat că și Serviciul iugoslav de Interne a avut partea sa (credem noi, majoră!) de contribuție la inflamarea tensiunilor; deocamdată, însă, arhivele respective păstrează o precaută tăcere în această privință.

Prin urmare, astfel a început să se pună în mișcare Mașinăria represivă a Regimului comunist de la București. În paralel, populația minoritară, covârșitor de proveniență rurală și puțin instruită și la fel, ușor manevrabilă, ajunge pradă emoțiilor negative³ în deosebit de fragila pace așternută peste rănile încă nevindecate ale teribilei conflagrații.

comparată a statelor comuniste din 1945 pînă în zilele noastre, Iași, Polirom, 1998; Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România și relațiile româno – iugoslave. Studiu și documente (1944 – 1949)*, Timișoara, 2004; *Great Powers and Small Countries in Cold War 1945 – 1955. Issue of Ex-Yugoslavia. Proceedings of the International Scientific Conference, Belgrade, November 3rd – 4th, 2003*, Beograd, 2005; Liubomir Stepanov, *Uniunea Sârbilor din România*, Timișoara, 2006; *Zbornik radova sa Medjunarodnog okruglog stola Tito – Staljin (Culegere de lucrări de la Masa rotundă internațională Tito – Stalin)*, Beograd, 2007; Adrian Pop, Florin Constantiniu, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto – iugoslav (1948 – 1950)*, București, 2007, cu un excelent studiu introductiv asupra problemei, din partea academicianului Florin Constantiniu. Andrei Milin, Miodrag Milin, *UACDSR sau Sârbii din România pe baricadele Războiului Rece*, Timișoara, 2009.

¹ Ne gândim la proiectatul Congres al sârbilor „pentru democratizarea României“, însă și cu posibile motivații secesioniste în acele vremuri incerte, ale lunilor de sfârșit de război. Ca fapt divers, circulau pe atunci zvonuri despre așteptata schimbare a denumirii orașului Timișoara în Titovgrad (Titigrad). Vezi pe larg în M. Milin, A. Milin, *Sârbii din România și relațiile...*, p. 33 – 79.

² Vezi pe larg desfășurarea episoadelor, cu susținerea documentară, în A. Milin, M. Milin, *UACDSR...*, pp. 11 – 292.

³ Jean-Fr. Soulet, în cartea menționată (p. 27, subcapitolul *Populații aflate între entuziasm și teamă*) face un comentariu remarcabil despre ipostazele de implicare a populațiilor în Cel din urmă Conflict Mondial. Unii au trăit, finalmente, conflictul cu o stare emoțională pozitivă, proprie taberei învingătoare. Celorlalți, le-au rămas frustrări de tot felul. Acum, în România, majoritatea, pricopsită cu regimul comunist, adus din Răsărit, mai degrabă încerca frustrări, după eșuarea proiectului național maximal, pe Frontul de Est. Sârbii de la noi, puțin simpatizați de majoritari datorită conexiunilor rasiale cu dușmanul istoric de la Răsărit, vor trăi sentimentul de împlinire a așteptărilor odată cu prezența Armatei Roșii și în Banat. Acest sentiment trece de-a dreptul în euforie, după reușita politicii lui Tito, pentru care mulți au și combătut cu arma, la partizani. O dată cu sciziunea

După izolarea grupării „recalcitrante“ s-a dezlănțuit asupra populației sârbești o adevărată ofensivă propagandistică de tip stalinist – PMR-ist, cu școli sătești de partid, instructori și agitatori, turnători, informatori zeloși de teren, luarea sub observație și supraveghere militară a localităților „nesigure“ din graniță și a liderilor de opinie de către Securitate, orchestrarea primelor procese de înaltă trădare a noii republici dar și a socialismului în general...¹

Ca instrument de îndrumare și readucere a celor descumpăniți sau nehotărâți pe calea „justă“ a fost înființată gazeta „Îndrumătorul cultural“. Era, până la urmă și un fel de ghid de inițiere a lumii rurale în regulile obedienței și adulării vulgare a faraonului moscovit și a epigonilor săi, perfizi și ipocriți, de la București.

După stângăciile începutului de drum, cel de-al doilea număr² se deschide, pompos și solemn, cu *Imnul Uniunii Sovietice*, grăind despre indestructibila uniune a republicilor, încheată prin duhul ziditor al Rusiei mărețe, călăuzit de marele Lenin, spre limanul însoțit al libertății popoarelor; popoare îmbrățișate de steagul uniunii după povețele lui Stalin: credință, muncă și fapte mărețe!

Pe contrapagină la imn³ și în antiteză, sunt minuțios așternute repere de evaluare – tâlmăcite după „Pravda“ moscovită – ale stărilor negative din Iugoslavia: naționalismul exacerbat al grupării Tito – Rankovici⁴ care și-a pătat mâinile cu sângele eroului stalinist Arso Jovanovici⁵ și care deschide, în acest fel, drum reacțiunii imperialiste.

din Blocul comunist, ajunsă până la așezarea semnului de egalitate dintre Tito și fascism, sârbii trăiesc de-acum o totală bulversare a scalei de valori existențiale. Un asemenea mediu emoțional a generat și reacția lor de tot irațională (adică, opunându-se în acest microcosmos, practic lumii întregi), de contestare fățișă a Rezoluției fatale din 28 iunie. Cel mai ilustrativ și nefericit exemplu în planul destinului personal este cel al Videi Nedici. (Vezi pe larg nota 17 și anexa finală).

¹ M. Milin, *PCR și minoritățile: cazul UACDSR sau sârbii bănățeni – de la erezie la calvarul „reeducării“*, în volumul *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Editori Vasile Ciobanu și Sorin Radu, vol. II, Sibiu, 2007, pp. 219-234.

² „Kulturni uputnik za kulturne domove“ („Îndrumătorul cultural pentru căminele culturale“), Timișoara, nr. 2, noiembrie 1948, p. 2.

³ *Ibidem*, Editorialul *Kuda vodi nacionalizam Titove grupe u Jugoslaviji* (Unde duce naționalismul grupării lui Tito din Iugoslavia), p. 3 – 8.

⁴ *Alexandar Rankovici*, apropiat al lui Tito, s-a evidențiat în Război și mai ales după, ca șef al Securității (UDB-a, Ured za drzavnu bezbednost = Departamentul securității statului) și lichidator al opoziției armate anti-Tito, a cetnicilor colonelului Draza Mihajlović. A sfârșit politic în dizgrație la mijlocul anilor 60, reproșându-i-se simpatii naționaliste sârbești.

⁵ *Arso (Arsa, Arsenije) Jovanovici*, general, șef al Statului Major al Armatei de partizani (JNA, Jugoslovenska narodna armija = Armata populară iugoslavă). Trimis după război la studii militare în URSS; asasinat de UDB-a la granița cu România, în împrejurările tenebroase din toamna anului 1948. Cercetări mai noi relevă însă relativă dezamăgire a ofițerilor iugoslavi față de condițiile de studiu și de viață pe care le-au aflat în Uniunea Sovietică. Vezi pe larg, Miroslav Perisic, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima. 1945 – 1958 (De la Stalin la Sartre. Formarea inteligenței iugoslave la universitățile europene...)*, Beograd, 2008, p. 225-254. Autorul menționat remarcă caustic: „...un mare număr de studenți și ofițeri iugoslavi nu au avut nevoie de multă vreme ca să se dumirească de faptul că ei nu erau pentru ruși ceea ce erau rușii pentru ei.“ Din cele 1984 de cadre militare aflate în 1948 la studii în URSS, au trecut de partea Rezoluției 342, restul repatriindu-se. (p. 251-252). Ofițerii iugoslavi de la Moscova s-au repatriat prin România, pe la Jimbolia. O notă informativă, adresată Inspectoratului de Jandarmi din Timișoara, din 7 august 1948, arăta: „...după ce s-au îmbarcat în trenul iugoslav și trenul s-a pus în mișcare, au început a se manifesta pentru Tito, strigând 'Jugoslavija' și 'Zivio drug Tito' .“ (M. Milin, A. Milin, *Sârbii din România și relațiile româno – iugoslave...*, p. 214).

Stalin este, în continuare, marele călăuzitor al muncitorilor din lumea întreagă. Singurul capabil să-i îndrume pe calea păcii veșnice și a izbăvirii de războaiele sângeroase, a sfărâmării robiei capitaliste și a progresului deplin al umanității. După o scurtă deliberare autorul „anonim” ajunge la concluzia definitivă că „...și în politica noastră nu există vreo opțiune care să nu fie creația lui Stalin.”¹

Și umorul negru venea să încarce, mai mult, povara strivitoare a fricii generalizate.²

Un text apologetic proslăvea apoi Constituția și legislația stalinistă; iar cuvintele Generalissimului mărturiseau singure că „...milioane de oameni cinștiți din țările capitaliste își doreau cu ardoare să li se înfăptuiască toate cele ce s-au împlinit deja în URSS.”³ De bună seamă un prolog pe măsură pentru noua Constituție românească, a republicii populare.

După rețetar sovietic s-a încercat și o modelare a „Iugoslaviei socialiste”⁴ de către grupul emigranților rămași la Moscova după schisma comunistă. Aceștia s-au reunit, în aprilie 1949, pentru inițierea unui organ de presă corespunzător; unul dintre „corifeii” orientării pro-staliniste a fost Radonja Golubovici, fostul ambasador la București, care a defectat linia lui Tito.⁵ Publicația s-a vrut și un cadou din partea Moscovei către proletarii iugoslavi, pentru sărbătoarea internațională a muncii proletare. Dar și despre 1 Mai tot Stalin era cel așteptat să se pronunțe, în termeni providențiali.⁶

Dacă Radonja Golubovici a fost cazul cel mai intens mediatizat în vreme al defectării liniei lui Tito, un alt caz, al excepției de la regulă, în sens opus însă, este cel al Videi Nedici.⁷ Anchetatoare temută a Securității din Timișoara și apoi la Ministerul de Interne, cu o reputație fixată în sfera odiosului. Trebuie însă să observăm că o asemenea imagine unilaterală pare cam șubredă, clădită doar în baza mărturiilor orale ale presupuselor victime, reluate necritic și zgomotos de presa recentă, pretins justițiară pe linie anti-comunistă.⁸

Pentru sărbii din România un reper ideologic l-a oferit zbirul propagandei de partid din acea vreme, Iosif Chișinevski. Perorațiile sale⁹, dezlănțuite la reuniunea națională a „partizanilor păcii” de la București atinseseră paranoia în chestiunea iugoslavă: „Frica de

¹ „Kulturni uputnik...”, nr. 3/ 1948, p. 3-9.

² *Povukao je rec (Și-a retras vorba)*. Țăranul muncitor se afla într-o dispută aprigă cu un chiabur veros care se sustrăgea de la obligația cotei de cereale. „ – Ești atât de odios că nu meriți nici măcar să te înghită pușcăria!” Chiaburul a reacționat furibund, insistând ca proletarul agricol să-și retragă cuvintele. „ – Ei bine, zise muncitorul de la sat, – uite, îmi retrag vorba: meriți pe deplin să te înghită pușcăria!” (*Ibidem*, p. 21).

³ *Ibidem*, *Constituția stalinistă*, p. 23.

⁴ *Ibidem*, nr. 9/ 1949, p. 7. Vezi și anexa foto.

⁵ *Radonja Golubovici*. Ambasador al Iugoslaviei la București. S-au emis mai multe note verbale, cu acuzații reciproce, între Iugoslavia și România, în împrejurarea dezertării ambasadorului Golubovici, din 30 iulie 1948. Acesta a înștiințat și ziarul „Scânteia” despre abandonarea liniei lui Tito. (M. Milin, A. Milin, *op. cit.*, p. 207 – 213).

⁶ „Kulturni uputnik...”, nr. 8/ 1949, *I. V. Stalin – Despre 1 Mai*, p. 1.

⁷ *Vida Nedici*. Romantic revoluționar, comunistă fanatică, aderentă, la sacrificiu de sine, a cauzei lui Tito.

⁸ O asemenea abordare unilaterală ușor riscă să ne ducă din teritoriul unei nedreptăți în altul, în detrimentul nostru al tuturor și cel al adevărului istoric, de peste vreme. În temeiul unor date noi și de o ridicată credibilitate, din surse arhivistice de mare valoare profesională pentru luminarea multor secerțe întunecate din trecutul nostru mai recent, considerăm necesară revizuirea unei asemenea posibile nedreptăți în seama posterității, aducând portretului în cauză corecturile ce se impun. Iată, în locul nostru, mai convingător, sperăm, drept mărturie, glasul „Europei Libere” din acea vreme. (Vezi anexa de la urmă).

⁹ *Ibidem*, *Din referatul tovarășului...la Congresul intelectualilor din RPR pentru pace și cultură*, pp. 25-27.

pace, caracteristică a imperialismului, a început să-i cuprindă și pe agenții trădători din conducerea Iugoslaviei ... Căpeteniile iugoslave – marionete ale imperialiștilor anglo-americieni, prin fraze festive, despre edificarea socialismului ...fără ajutor sovietic și al proletariatului internațional ci doar prin dolari atlantizați și marshall-izați – încearcă să ascundă trădarea socialismului... și avortarea lor într-o republică burgheză banală, țintuită în lanțurile sclaviei imperialiste...Iugoslavia decade, pe zi ce trece, într-o piață de consum a culturii reacționare occidentale... Proiecții grandioase ale filmelor decadente americane se desfășoară în prezența autorilor, a Prezidiului și a Guvernului iugoslav... In sălile de cinematograf ale Iugoslaviei s-au stârnit însă manifestații... poporul nu iubește filmele americane cu gangsteri, jafuri și incendii. Acesta le respinge cu scârbă căci le recunoaște drept arme dușmănoase ridicate împotriva sa și uși deschise propagandei de război. Manifestanții au scandat ‘Vrem filme sovietice!’ Trădătorul și infractorul Tito și goebels-ul iugoslav Moshe Piade¹ încearcă să-i ademenească pe oamenii de carte, scriitorii, artiștii, de partea clicii naționaliste și să-i îndrepte împotriva intereselor popoarelor iugoslave și a frontului păcii. Inșă faptul că sute de scriitori și profesori au fost încarcerati în temnițele lui Rankovici, unii uciși în chinuri de către ienicerii acestui călău, alții constrânși la ilegalitate sau emigrare, dovedește că rezistența intelectualilor... ia amploare... Poporul iugoslav înțelege tot mai limpede că sub masca lui Tito și a acoliților săi ... se ascunde un agent al trusturilor și înrobitorilor de popoare, al piromanilor războiului... Eroicele popoare iugoslave văd însă în Uniunea Sovietică forța eliberatoare... împotriva clicii naționalist-șoviniste a lui Tito, o agentură a reacțiunii imperialiste... dușmana culturii și a păcii...”

Nici Bucureștiul n-a rămas în urma Moscovei; în capitala României a luat ființă publicația emigranților iugoslavi „Sub steagul internaționalismului”². Ei s-au așternut la drum cu aplauze și ovații către URSS, Partidul bolșevic și genialul conducător al popoarelor, I. V. Stalin. Din noua echipă redacțională sunt pomeniți Duško Novakov, Ljubo Pavicevici, Ivan Dobrašinovici, D Mitar Koraci, Milan Poznan, Slavko Dobrosavljevici. Dintre ceilalți emigranți mai sunt evidențiați S. Gruici, T. Knejevici, J. Tomin, B. Trkulici, S. Pavlovici, M. Petrin, Z. Milici, M. Petrovici.³ Erau însă și mulți alții, destui în dizgrație față de evoluțiile politicii de la București.⁴

Cei extrem de zeloși se vor evidenția și în proze și versuri penibile, inclusiv în paginile „Îndrumătorului cultural” timișorean, destinat conaționalilor din România; din precauție, probabil (și nu din jenă!), o vor face sub pseudonim. In numerele de început ale „Îndrumătorului” cel mai sânguincios va semna Gorcilo Mitrovici.⁵ Într-una din isprăvile sale pe versuri va amesteca, de-a valma, gândurile criminale ale lui Tito ce îmbrățișează fascismul, cu focul punitiv al katiușelor roșii și jurăminte fierbinți de devoțiune para-normală față de miticul locuitor al Kremlinului.⁶

¹ *Moshe Piade*, prim-ministru al Iugoslaviei în acei ani.

² *Ibidem*, nr. 9/ 1949, p. 68.

³ *Ibidem*, p. 63.

⁴ Despre disensiunile din clubul iugoslavilor emigranți la București, vezi Vukale Stojanovici, *Senke Bukuresta (Umbrele Bucureștiului)*, Zrenjanin, 2003. Autorul, într-o scriere memorialistică despre experiența sa bucureșteană, din anii 1949-1952, dezvoltă tema conflictului personal cu Duško Novakov și anturajul de parveniți al acestuia.

⁵ *Gorcilo Mitrovici*, un fel de „Dumitrescu Amărășteanu” sârb.

⁶ „Kulturni uputnik...”, *Suznjeva izjava (Mărturia întemnițatului)*, nr. 11/ 1949, pp. 13 – 14.

Treptat, treptat, intră în scenă și realitatea românească cea nouă, a republicii populare. Exponentul ei de prefață este, deocamdată, un Chișinevski, pe care l-am văzut în ipostaza de perfid și veninos critic al iugoslavilor, chiar peste orizontul de așteptări al Moscovei. Aflăm însă, curând, că există și o zi a independenței românești, 9 Mai 1877; și aceasta, în pofida „murdarei falsificări“ a „moșierimii burgheze“, care a încercat, zadarnic să o camufleze, în spatele zilei de apologie dinastică, de 10 Mai. Inutil însă, căci prusacul Carol, principele adus la putere, s-a dovedit în cele din urmă „...un păzitor al intereselor capitaliștilor străini.“¹ Împotriva acestei politici „trădătoare“ și a jugului imperialist s-a ridicat, eroic, clasa muncitoare. Adevărata independență a dobândit-o însă abia după înfrângerea Germaniei hitleriste și eliberarea țării de către glorioasa Armată Roșie... Concluzia: „Nu trebuie să uităm că Uniunea Sovietică ne-a ajutat și ne ajută mereu, dând sprijin economiei noastre... ca să ne putem păstra independența și înfăptuirile democrației pe care le-am dobândit...“²

Nici n-a trecut euforia sărbătorilor de mai că iată, după aceeași lumină izvorâtă de la Răsărit, bieții români au fost loviți de o furibundă exaltare a depășirilor „eroice“ și apoi, fără măsură, chiar dementiale, a planurilor de tot felul, ilustrate prin tropotul tot mai îndrăcit al cifrelor și procentelor scăpate de sub control.

În aceeași euforie lipsită de cenzura bunului simț, textul *Ce este colhozul?* îl bombardează pe cititorul rural cu cifre și statistici amețitoare despre mulțime de cereale și ruble ce-i vor inunda, irezistibil, gospodăria; că nu are de ales, țăranul bănățean, mai sceptic, se dumirește curând, citind și concluziile lipsite de echivoc: „Puterea sovietică este direct interesată de întărirea democrației colhoznice... căci aceasta contribuie la întărirea neîncetată a rânduielilor colectiviste și-n același timp la întărirea forței statului sovietic.“³

Încet, încet, și condeierii-țărani ai noilor vremuri își fac tot mai simțită prezența în corul polifon și pluri-stratificat al adulților la toate nivelele ai noului paradis mincinos. Poetul-proletar agricol Laza Ilici își acordează stângacele strune pe temele viguroase, de rezistență și impact ale revoluționarismului antiimperialist. Cu cât înțelege mai puțin cu atât se sumește mai mult, furibund și bezmetic, elanul versificatorului: dinspre colectivistul din Variaș săgeți de tunete și fulgere revoluționare sunt slobozite, amețitor, peste Wall Street-ul new-yorkez sau City-ul londonez, semănând spaimă în „monstruoșii imperialiști“ și „maniacii atomici“; și peste vreme, aducând o tristă compătimire cu destinul rătăcit al celor lipsiți de simțul măsurilor.⁴

Un spațiu privilegiat a fost rezervat concluziilor Conferinței anuale de la Budapesta a Biroului Informativ al partidelor comuniste și muncitorești. În rezoluția finală, la un an de la schismă, apar, paradoxal, unele concluzii mai degrabă negative despre rezultatele luptei anti- Tito.⁵ Se aprecia, în viziunea Moscovei, că „trădătorii iugoslavi“ au avut

¹ *Ibidem*, 9 Maj – dan nezavisnosti (9 Mai – ziua independenței), nr. 8/ 1949, p. 14.

² *Ibidem*, p. 15. Formula obediență de început a rechizitoriului propagandistic românesc de tip comunist „URSS ne-a ajutat și ne va ajuta mereu!“, va fi, pe măsură ce regimul autohton dobândește o înfățișare naționalistă (național-patriotică), înlocuită cu exprimarea „datorită grijii și înțelepciunii partidului și guvernului nostru“, vădind o fățișă suficiență de sine a guvernanților proletari de la noi.

³ *Ibidem*, nr. 11/ 1949, p. 20.

⁴ *Ibidem*, Onima iz Volstrita (Mesaj către cei de pe Wall Street), nr. 12/ 1949, p. 8.

⁵ *Ibidem*, nr. 1/ 1950, p. 21-26, articolul Jugoslovenska kompartija pod vlasu ubica i spijuna. Rezolucija Informacionog biroa (Partidul Comunist Iugoslav sub conducerea asasinilor și spionilor. Rezoluția Biroului

succes, propunându-și „crearea de bande politice contrarevoluționare alcătuite din elemente reacționare, naționaliste, clericale, fasciste...” în vederea desprinderii „țărilor frățești” de Uniunea Sovietică. Clica trădătoare ar fi reușit să transforme Belgradul într-un centru american de spionaj și propagandă anti-comunistă, alăturându-se, fățiș, în cadrul ONU, blocului imperialist...“într-un front comun cu americanii reacționari...”. Ca atare, Iugoslavia s-ar fi transformat, peste noapte aproape, într-un stat anticomunist, polițienesc, cu un regim de tip fascist.

În ton cu asemenea vremuri, un alt diletant de versuri libere pe tema îndoctrinării proletare a workerilor nordamericani, învățătorul Bojidar Cherpenișan se apucă să toarne, de-a dreptul în stihuri, o „scrisoare deschisă” către muncitorul american.¹ Nu știm dacă destinatarul a înțeles ceva din limba comunicării și „filosofia” mesajului dar e cert că rapsodul PMR-ist oferea promisiuni de „libertate și prosperitate” de care s-au împărtășit toți românii, deopotrivă, pe calea leninistă de lumină, lărgită considerabil de Stalin, până peste Atlantic.

*

După stângăciile începuturilor de împrumut, în creația reciclată pe tiparele stalinismului, a minoritarilor sârbi, la începutul anilor cincizeci apar și primele voci autohtone. Acest mediu, intens și chiar sufocant de terorizat de pârgھیile politicului, va genera o creație pe măsură: infestată de prejudecăți și spaima, complexul omniprezent de vinovăție, oricând o posibilă anticameră pentru represiunea cea mai violentă, fizică.² Cu, practic, mai mulți intelectuali adevărați aflați la închisoare decât în libertate, se va săvârși, populist spus, „separarea grâului de neghină”. O ruptură dramatică, împingând expresia culturală în înfățișare minoritară pe căile pierdute ale confruntărilor politice și reprimării libertății de exprimare. Inflorește așa-zisa cultură proletară care s-a încuibat, temeinic, în instituțiile sistemului. Tratată cu dispreț și instrumentată politic de exponenții majorității. Niciunde acasă, nerecunoscută, percepută corespunzător, mai curând drept un exercițiu de exprimare culturală în limba națională, însă de o identitate străină pentru țara și cultura-mamă. Rezultatul acestor traume este o creație minoră, marcată de frustrări și neîmpliniri, nicicând și niciunde în întregime apreciată; obediență politicului cotidian care o poartă, tot așa, într-un regim de „respirație artificială”, până ce și acesta și-a dat, de tot, duhul.

Informativ). Această evaluare pesimistă trebuie corelată și cu valul furibund de procese și execuții politice ce au cauzat schimbări structurale radicale la vârf în partidele și democrațiile populare „frățești” est-europene. Vezi o admirabilă analiză comparativă a represiunii staliniste în „democrațiile” est-europene la J. Rotschild, *op. cit.*, pp. 115-212.

¹ „Kulturni uputnik”, nr. 3/ 1950, p. 28, articolul *Otvoreno pismo americkom radniku* (*Scrisoare deschisă către muncitorul american*).

² Un umor negru, involuntar (sau, poate, de o perfidie diabolică) se degajă din poezia naivă (sau pretins naivă) *Posle proveravanja* (*După verificări*) a lui S. M. Lalic. (*Ibidem*, p. 44). O asemenea ciudată creație are și ea cauze politice: epurările masive ale PMR-ului de foști legionari și alți dușmani reali sau imaginari.

1. Chipul nelipsit al „genialului conducător și dascăl al popoarelor“, din cuprinsul „Îndrumătorului cultural“ (nr. 3 / 1949, p. 19)

2. Și despre 1 Mai tot Stalin avea cuvântul decisiv ...(nr. 8 / 1949, p. 1)

3. „Pentru Iugoslavia socialistă“, organul de presă al staliiniștilor iugoslavi de la Moscova (9 / 1949, p. 7).

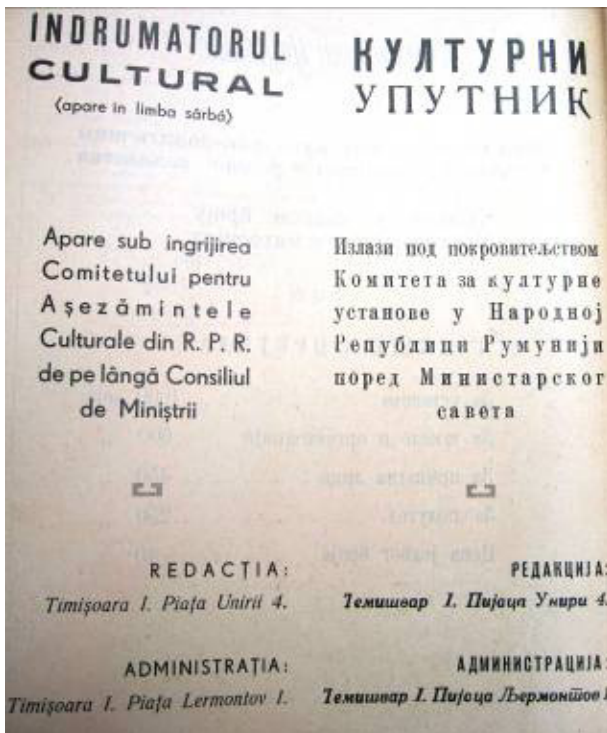
4. „Sub flamura internaționalismului“, publicația staliiniștilor iugoslavi de la București (9/ 1949, p. 63).

5. Tito cu barda. Cea mai „populară“ caricatură din acei ani a conducătorului iugoslav (5 / 1950, p. 19).

6. Tito recrutează foști SS-iști (5 / 1950, p. 67).

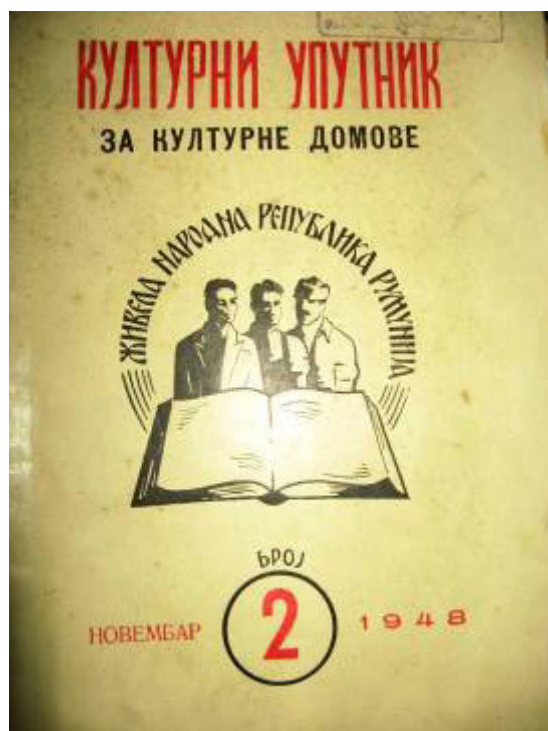
7. „Îndrumătorul cultural“-generic

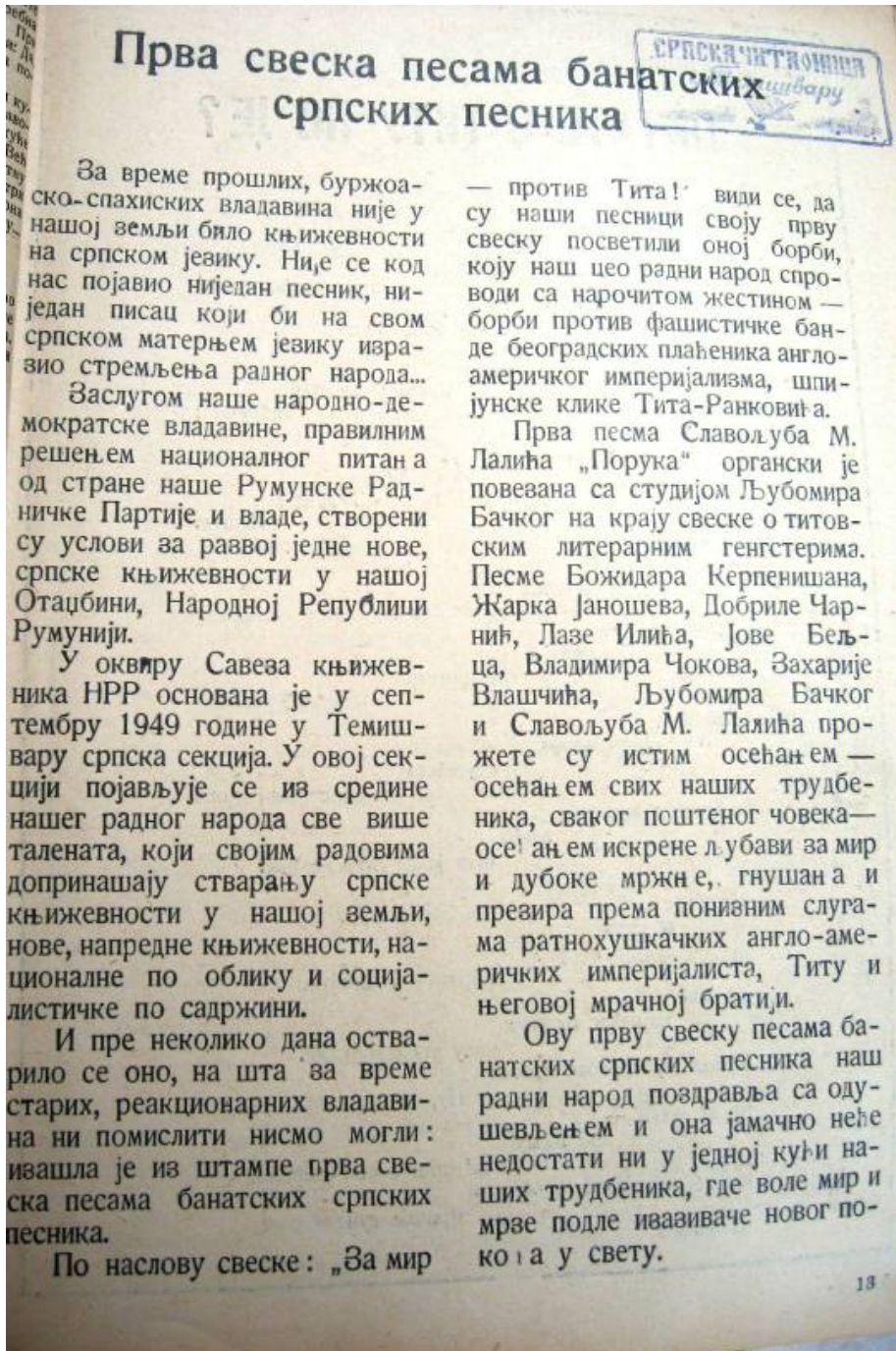
8. Borislav Popovici, președintele Uniunii Sârbe, la datorie, cu *Veșnic omagiu...* (9 / 1950, p. 7)

9. Iuda Tito, „demascat“ de Horia Liman, în versiunea sârbească (9 / 1950, p.18).

10. Copertă la „Îndrumătorul cultural“

11. Poeții rușinii la sârbi. Prima promoție (1 / 1951, p. 13)

12. *Vida Nedici*. Contribuție la un posibil portret istoric

„Romania. A fanatical Communist in Prison

Source Paris: A French citizen who spent several years in the prisons of RPR and who herself met *Nedici* in the prison of *Mislea*. Source is believed to be completely reliable.

Date of Observation: Until beginning of August 1955

English Summary: This is the sad story of a young Communist woman, imprisoned for life in *Mislea*. She allegedly used to spy for *Tito* at the *Bucharest* Ministry of Interior. When she was caught, she was sentenced to death; her verdict was commuted to perpetual hard labour. Although she has been in prison for several years, *Nedici* still declares herself to be a fanatical Communist.

Evaluation Comment: This is probably one of the cases of Yugoslavs still detained in Romanian prisons about which the Yugoslav press recently complained. The amnesty for foreign citizens sentenced or detained in the RPR was issued on September 25 1955.

*

Cazul comunistei Vida Nedici

Născută în localitatea Becicherecul Mic de lângă Timișoara, Vida Nedici a fost câștigată, încă din frageda sa tinerețe, de către propaganda comunistă. La intrarea rușilor în țară, când avea aproape 17 ani, ea a intrat în poliția din Timișoara; pe urmă în serviciul Securității din același oraș unde s-a făcut recunoscută drept o comunistă fanatică și avea o reputație de zbir în cadrul anchetelor ce le ducea, știindu-se că ea bate teribil.

Pentru toate aceste merite, având și 4 clase de liceu sau comerciale, [originară dintr-o familie înstărită, tatăl ucis de ruși iar mama și sora mai mică peste ani crunt persecutate, deportate în Bărăgan și deposedate de bunuri, supuse la un trai de umilințe și lipsuri. *observ. M. Milin*], Vida Nedici a fost mutată la București în Ministerul de Interne. În anul 1948 ea avea gradul de locotenent la acest minister și se ocupă de chestiunile iugoslave anchetând pe cetățenii de origine sârbă ce erau acuzați de spionaj sau de a fi ostili regimului.

Odată înfăptuită ruptura dintre *Tito* și blocul comunist, Vida Nedici a devenit titoistă, fără ca autoritățile române să fi bănuit acest lucru. Ea a continuat să lucreze la Minister până în anul 1950, în luna iulie, când a fost arestată sub acuzația de trădare și spionaj. În tot acest timp, îi mergea vestea de „teribilă anchetatoare“ mai ales pentru bătăile și metodele de tortură ce le aplica aceluia ce intrau pe mâna ei.

În realitate, când bătea și maltrata pe cei ce-i ancheta, ea îi învăța ce trebuie sau nu să declare pentru a li se ușura soarta și a nu permite descoperirea altor persoane din rețeaua de spionaj sârbă.

Dar într-una din zile un sârb a fost interogată de un alt ofițer anchetator și, acest sârb neștiind cine îl protejează, a vorbit prea mult și în felul acesta, Vida Nedici a fost demascată; aceasta, deoarece sârbul declarase că organizația lor are pe cineva la Ministerul de Interne care-i apără.

Din acel moment Vida Nedici a fost pusă sub observație și într-o zi i s-a încredințat spre anchetă un nou sârb prins în organizația lui *Tito*. În timpul anchetei însă, un nou anchetator a asistat la interogatoriu, el cunoscând limba sârbă, fapt ignorat de dânsa. El a auzit astfel cum, printre palmele ce le aplica Vida Nedici, ea dădea sfaturi prizonierului despre ce trebuia sau nu să spună. Imediat ea a fost chemată într-un alt birou și arestată pe loc; astfel că, din anchetatoare a devenit anchetată.

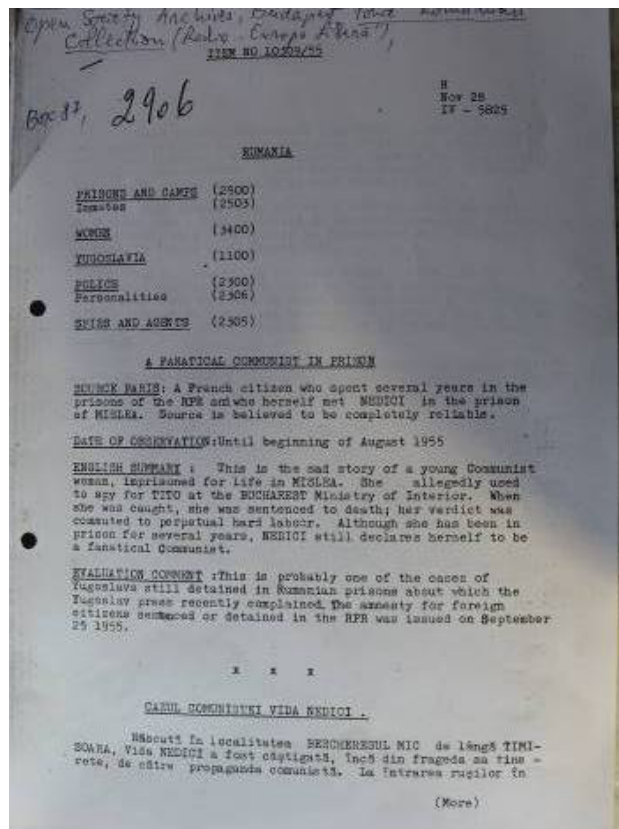
Peste câteva zile a fost arestată și o verișoară a ei numită Olga Martinov care era funcționară la Securitatea din Timișoara. Aceasta făcea mereu cursa Timișoara – București și Vida Nedici transmitea prin intermediul ei tot felul de dispoziții și informații.

După terminarea anchetei, Vida Nedici a fost judecată de un complet prezidat de către generalul Petrescu și condamnată la moarte dar pedeapsa i-a fost, ulterior, comutată în muncă silnică pe viață. Olga Martinov a fost condamnată numai la 20 de ani temniță grea pentru motivul că nu avea decât 18 ani.

După proces, Vida Nedici a fost ținută la Ministerul de Interne unde a fost întâlnită de către sursa noastră și numai în anul 1954 ea a fost trimisă la închisoarea de la Mislea unde se găsea în cursul lunii august 1955.

În închisoare, ea avea tot timpul o atitudine foarte demnă fiind admirată de către celelalte deținute pentru aceasta deși aveau frică de ea fiind socotită drept o informatoare. Față de conducerea închisorii ea avea o atitudine extrem de dârză. Era o comunistă fanatică și a declarat că va rămâne întotdeauna o comunistă.

Lua adesea partea deținuților contra diferitelor măsuri luate de direcția închisorii și pentru această ținută era chiar pedepsită cu închiderea în carceră sau ‘gherlă’.

Facsimil

[Open Society Archives, Budapest, Fond Romanian Collection (Radio „Europa Liberă“), Box 87, no. 2906, 28 noiembrie 1955, f. 1-3]

Aspecte ale propagandei PMR prin intermediul literaturii maghiare din anii '60 ai secolului XX

Lucian ROBU

Keywords: propaganda, Gheorghiu-Dej, Hungarian authors, literature, national Romanian communism.

Abstract

Propaganda Forms in the Literature of the Hungarian Minority during the Seventh Decade of the Twentieth Century

The main issue of our research deals with a major problem: the patterns of propaganda for the Hungarian minority, at the end of the Gheorghiu-Dej era and the beginning of Ceausescu's ruling period. We reached the conclusion that the literature species and also the writers had to modulate their attitude according to political commandments. The major direction of propaganda efforts refers to the thesis of establishing a general image of national communism. In fact, we talk about the Dictator's personality cult.

Succintă istoriografie a problemei

Abordarea noastră analitică nu se dorește a fi exhaustivă. Nici nu poate fi, mai ales că nu suntem cunoscători ai limbii maghiare raportându-ne, pentru demersul nostru la sursele de limbă română, ce reflectă și cuantifică evoluția evenimentelor istorice ce ne-au suscitât atenția. Am pornit de la o constatare istoriografică relativă la faptul că nu există sinteze substanțiale care să surprindă complexitatea formelor de manifestare a propagandei statului comunist, a regimului Gheorghiu-Dej, pentru cazul maghiarilor. Desigur sunt de remarcat volumele de documente referitoare la anumite segmente temporale, de după 1945, care au coincis cu importante momente din evoluția postbelică a României. Regăsim aici contribuțiile istoricului Lucian Nastasă, unul dintre coordonatorii volumului dedicat minorității maghiare din România, lucrarea oferind perspectiva documentară asupra unor momente majore cu care minoritatea s-a confruntat în primul deceniu de după război¹. Foarte importante pentru abordarea noastră au fost *Documentele Conferinței Regionale PMR*, din debutul lunii octombrie a anului 1954 și reacțiile scriitorilor maghiari legate de imperativul partinic, al cunoașterii pozitive a realizărilor din teren, din industrie și agricultură. Un rol important, din punct de vedere al metodologiei de cercetare îl dețin și volumele de documente editate de Consiliul

¹ Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga, (editori), *Minoritățile etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2002.

Național pentru Studiarea Arhivelor Securității¹ și volumele de documente editate de Arhivele Naționale Istorice Centrale, ce ilustrează problemele ardente ale minorităților naționale².

Din perspectiva surselor folosite de noi, trebuie amintit că investigația documentară s-a axat, în principal, pe reevaluarea colecțiilor celor mai importante periodice de cultură naționale și regionale, acolo unde autorii maghiari erau prezenți, fie prin fragmentele propriilor lor creații fie prin atitudini voluntare sau impuse, încadrabile ideologic în sfera realismului socialist³.

Extrem de importante au fost și secvențele ideologice recuperate din documentele Secției CC al PCR, în special acelea care consemnau deciziile cu privire la munca ideologică în rândul intelectualilor⁴. Revista de limbă germană „Neue Literatur“ ne-a fost de un real ajutor, mai ales că în cuprinsul acesteia regăsim diverși autori maghiari, subordonați ideii de susținere necondiționată a politicului din planul creației literare⁵. Vom aminti aici seriile publicațiilor periodice „Analele Sighet“ și „Arhivele Totalitarismului“, acestea popularizând studii de ansamblu ce inventariau și analizau diverse chestiuni politice, sociale sau economice ce îi vizau direct pe maghiari.

Perioada pe care am delimitat-o în prezentul studiu, cuprinzând intervalul temporal 1960-1965, intenționează să marcheze câteva aspecte legate de o anume tranziție care se petrece la nivelul discursului propagandistic dar și în realitatea faptică. Astfel vom evidenția maniera în care presiunea componentelor ideatice și a modelului propagandistic sovietic de ansamblu se diminuează, treptat, în intervalul amintit, lăsând loc imperativelor politice ridicate de interesele imediate ale regimului Dej⁶. Acestea făceau trimitere directă la auto- distanțarea de URSS, iar acest fapt politic major trebuia materializat pe toate palierele propagandei de partid. Evident că, și minoritățile (inclusiv literatura acestora sau aceea adresată lor) urmau să se moduleze în funcție de fluxul politic. Momentul de detașare oficială din aprilie 1964 impune un ritm anume și în ceea ce privea minoritatea maghiară. Destinul scriitorilor maghiari, prezenți de altfel și în publicațiile românești sau traduși de puținele edituri centrale s-a regăsit și el influențat de acel malaxor al istoriei. Au trebuit imediat să fie prezenți la solicitările venite din

¹ Partiturile Securității. Directive, Ordine, Instrucțiuni 1947-1987, Coord. Silviu B. Moldovan, Cristina Anisescu, Mirela Matiu, Nemira, București, 2007; *Intelectuali români în arhivele comunismului*, coord. Dan Cătănuș, (prefață de Academician Dan Berindei), Nemira, București, 2006;

² PCR și intelectualii în primii ani ai regimului Ceaușescu 1965-1972, Coord. Alina Pavelescu, Laura Dumitru, București, 2007; vezi și Vladimir Tismănenau, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, Humanitas, București, 2008.

³ Adrian Ciofâncă, *Pentru o genealogie culturală a modelului propagandistic comunist în In Medias Res. Studii de istorie culturală*, volum editat de Andi Mihalache și Adrian Ciofâncă, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2007.

⁴ Deși depășește perioada pe care am analizat-o redăm aici dos. 47, 1968 în Fond. C.C al P.C.R., Secția Organizatorică, document referitor la listele de probleme reieșite în urma discuțiilor cu intelectualii maghiari.

⁵ Nagy Istvan, *Die Partei in meinem leben* în „Neue Literatur“ nr. 2, 1960, pp. 96-102.

⁶ Modelul stalinist al politicii față de naționalități a fost preluat treptat prin înființarea Regiunii Autonome Maghiare (RAM) în 1952 și desființarea UPM în 1953. Odată cu dispariția UPM ca o „curea de transmisie“, integrarea minorității maghiare urmează să fie concepută nu pe baze comunitare, ci pe criterii de clasă; vezi Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga, *op.cit.*; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, Polirom, Iași, 2005.

partea factorului politic și să „descopere“ valențele unice ale politicii interne și externe derulată de Gheorghiu-Dej și echipa sa.

Revoluția din Ungaria și schimbarea contextului politic au avut drept consecință resurecția dogmatismului în cultura română. Partidul a dat semnalul reluării războiului împotriva rămășițelor claselor exploatoare, a intelectualilor care elogiază revoluția din Ungaria, modul de viață și cultura occidentală¹. Un nou val de arestări și de procese politice a răspândit spaima în lumea intelectualității române, care descoperea că teroarea politică este immanentă regimului și nu a dispărut odată cu ieșirea din istorie a lui Stalin². Munca politico-ideologică în rândurile intelectualității este intensificată prin toate mijloacele pe care le controla atent și eficace conducerea de partid. La al II-lea Congres al său (din vara anului 1960), PMR își reîntărește hotărârea de a îndruma „întreaga activitate ideologică, științifică, culturală și literar-artistică, pentru ca aceasta să slujească interesele supreme ale poporului, cauzei construcției socialiste“. De pe lista de preferințe a Secției de Propagandă a partidului se împușinaseră sau dispăuseră, discret, temele prosovietice, cele antiimperialiste, ca și cele care incitau la ură de clasă. Nu se mai impunea cu violență și severitate scrierea după rețetar, dar se deschideau, în continuare, toate ușile poeziilor care cântau izbânzile revoluționare, șantierul de construcții, munca avântată, privilegiile României socialiste.

Diferitele forme de manifestare a simpatiei cu ideile revoluției maghiare au declanșat un val de represalii fără precedent. Conducerea PMR a interpretat aceste manifestări nu ca forme de protest anticomunist sau antisovietic, cum ar fi fost firesc, ci ca „manifestări naționaliste și dușmănoase“ la adresa statului român. În viziunea partidului, valul de simpatie față de revoluția maghiară fusese generat de politica necorespunzătoare față de naționalități. Faptul că protestatarii au fost în mod preponderent tineri a condus la concluzia că existența unor instituții de învățământ cu predare în limbile minorităților a fost o gravă eroare, acestea devenind „focare ale naționalismului maghiar“ și ale „separatismului“.

¹ Relevantă pentru prezentarea realităților legate de persecutarea intelectualilor români și maghiari, pasibili de influențele revoluționare dinspre recenta revoluție ungară este lucrarea coordonată de Doina Jela și Vladimir Tismăneanu *Ungaria 1956, Revolta miștilor și sfârșitul mitului comunist*, Curtea Veche, București, 2006. Este de remarcat studiul istoricului Cristian Vasile dedicat tocmai analizei impactului pe care falsa destalinizare l-a creat asupra tinerilor scriitori care au denunțat osificarea ideologică tutelată de partidul unic. Vezi: Cristian Vasile *Domesticirea tinerilor scriitori*, în *op. cit.*, pp. 222- 229. De altfel, pe parcursul celor 45 de ani de comunism, în evoluția culturii minorității maghiare din România se pot distinge următoarele cinci perioade: 1945-1949, desființarea sistemului instituțional cultural maghiar moștenit din perioada interbelică, în paralel cu impunerea unor noi structuri; 1950- 1957: consolidarea noilor structuri culturale impuse; 1958-1965: rigidizarea politicii culturale; 1966-1972: perioada concesiilor tactice; 1973-1989: anihilarea treptată a sistemului instituțional cultural maghiar, cu metode din ce în ce mai directe în anii 1980.

² *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final*, București, 2006, p. 487. Raportul alocă un spațiu de peste 20 pagini prezentării concluziilor relative la mijloacele și instrumentele de aservire a culturii române, în câteva etape distincte: perioada 1954-1953, aceea a stalinizării totale a culturii românești prin anihilarea elitelor și prin importul covârșitor de model sovietic; o altă etapă ce durează până la moartea lui Dej și chiar în primii ani ai regimului Ceaușescu, caracterizată prin reafirmarea dogmatică a temelor covârșitoare ale conceptului de comunism național și, în fine, perioada de consolidare a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu prin mijloace specifice și având ca fundament ideologic tezele din iulie 1971. În această ultimă direcție vezi și Liviu Malița, *Ceaușescu critic literar*, Seria FID Vremea, București, 2007; Anneli Ute Gabany, *The Ceausescu cult : propaganda and power policy in communist Romania*, București, 2000; Eadem, *Literatura și politica în România după 1945*, București, 2001.

La Congresul Scriitorilor din 1956 s-a arătat că înlăturarea erorilor dogmatismului din literatură (care a fost, propagandistic vorbind, contraproductiv) se datorează clarviziunii conducerii lui Dej și s-a sugerat că acesta a putut-o face după ce grupul fracționist și stalinist Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu a fost lichidat. Abilitatea stalinistului Dej merge până acolo încât stângismul perioadei dogmatice este pus în spatele deviatorilor de dreapta¹.

Frica paralizează și după 1960, parțial, funcțiile scriitoricești și impulsul revelației totale este adesea deturnat spre adevărul mărunț și inofensiv ori este încetinit și relativizat prin interferări de voci narative contradictorii. De altfel, o parte din temele ideologice mai vechi, supuse unor nuanțări, unor transfuzii și unor operații chirurgicale – au rămas în circulație și niciodată nu au fost abandonate de autorități, oricât de puțină atenție au trezit criticilor de prestigiu. Există însă două domenii în care proza servește în chip direct, fără ambiguitate, comenzii sociale, politicii de moment a partidului. E vorba, întâi, de tema luptei dintre vechi și nou din întreprinderile socialiste (cu precădere uzinale, întrucât țara se afla în plin proces de industrializare forțată). Vechile atitudini reportericești câștigate în timp de scriitorii realist socialiști reciclați, cât și ușurința lor de a adapta o schemă narativă cu efect sigur la „organe“ au făcut să se ivească un număr uluitor de variante pe aceeași temă „constructivă“, educativă, optimistă. Și scriitorilor maghiari deopotrivă și scriitorilor români li se solicita, fără echivoc, antrenarea într-o luptă pentru reflectarea noului. La fel de imperativă pentru scriitori era și nevoia de a distruge conceptul învechit al izolării intelectualului de societate, al ignorării transformărilor sociale care au loc. Acest concept purta numele de „turn de fildeș“.

În fapt, recrudescența asaltului ideologiei asupra creației și societății în general este vizibilă încă din 1957, când Gheorghiu-Dej, într-un discurs reper vitupera amenințarea influențelor străine nocive, de inspirație burgheză. În acest context reacția partidului trebuia să fie promptă, iar atitudinea creatorilor, români și minoritari trebuia să fie conformă: „În această privință un rol uriaș îl are lupta partidului împotriva ideologiei burgheze. Lupta împotriva teoriilor revizioniste și reformiste sub toate formele lor de manifestare, lupta împotriva concepțiilor idealiste în știință, împotriva influențelor străine în literatură și artă reprezintă sarcina de o importanță hotărâtoare pentru triumful ideologiei socialiste, pentru consolidarea unității poporului în jurul partidului și guvernului deci pentru consolidarea puterii muncitorilor și țăranilor“².

Apelul lui Gheorghiu-Dej era adresat, în mod global și autorilor de limbă maghiară din RPR. Importanța creațiilor propagandistice ale acestora, fie că vorbim de poezie, de reportaj literar sau de proză era esențială, mai ales că liderii PMR doreau o pacificare și un control total asupra minorităților (îndeosebi asupra minorității maghiare) mai ales că nu se scurseseră prea mulți ani de la evenimentele din Ungaria iar tema contrarevoluției după model maghiar era prezentă, în luările de poziție oficiale³. Mai mult, Gheorghiu-

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fondul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Secția Propagandă și Agitație, Dos. nr. 6, 1957, f. 5-12; vezi și *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al PMR, 30 noiembrie-5 decembrie 1961*, Cuvânt înainte de Florin Constantiniu, Nemira, București, 2006.

² Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Marele octombrie, o răscruce în destinele omenirii* în Gh. Gh. Dej, *Articole și cuvântări 1955-1959*, Editura Politică, București, 1959, pp. 315-318. Textul a fost tradus și publicat și în revista sovietică „Pravda“ din 29 octombrie 1957.

³ *Intellectualii români în arhivele comunismului*, coord. Dan Cătănuș, (prefață de Academician Dan Berindei), Nemira, București, 2006, pp. 50-71. Studiul introductiv al lui Dan Cătănuș alocă un spațiu de analiză perioadei

Dej lansa avertismente, chiar la sfârșitul anului 1956, în vizita sa deloc întâmplătoare în Regiunea Autonomă Maghiară, în încercarea sa de a neutraliza efectele revoluției maghiare printre locuitorii maghiari ai regiunii amintite: „Clasa muncitoare, clasa conducătoare în regimul democrat popular a înțeles de la bun început că în Ungaria sunt primejduite cuceririle socialiste ale oamenilor muncii și a dat dovadă de o neșovăitoare coeziune și de unitate de luptă în jurul partidului. Intelectualitatea noastră (a se înțelege și cea de origine maghiară), văzând adevăratul chip al contrarevoluției fasciste a luat poziție justă față de evenimentele din Ungaria. Organizațiile de partid trebuie să ducă o muncă politică permanentă în rândurile muncitorilor, țăranilor muncitori, intelectualilor ajutându-i să înțeleagă just, evenimentele internaționale și politica partidului nostru”¹.

Importanța reportajului literar în contextul propagandei pentru minoritatea maghiară

Un punct de vedere relevant cu privire la rolul reportajului literar și al reporterilor în anii de după el de al Doilea Război Mondial ne oferă studiul critic al lui Gabriel Dimisianu, apărut în anul 1966. Condiția reporterului apare cu claritate. El trebuie să fie, prin mărturiile sale, un agent al diseminării noului. Deducem de aici valențe propagandistice pe care această condiție le incumbă: „tot în acest context trebuie arătat că mulți reporteri se simt atrași să scrie despre locuri pitorești, «poetice» prin natura lor. Dat fiind însă faptul că în legătură cu descrierea lor există deja o tradiție literară s-ar fi convenit ca reportajele noi, preocupate de prefacerile actuale să aducă un aer înviorător o viziune contemporană”².

În anul 1960, Editura de Stat pentru Literatură și Artă edita un volum colectiv ce reunea nume consacrate ale literaturii române și deopotrivă scriitorii din rândul minorității maghiare³. Volumul se numea *Te slăvim patrie nouă*, fiind, după titlu, expresia unui clișeu derivat din conceptul de om nou, anume conceptul de *new communist land*, tărâm al *noului totalitar*. Cartea se înscrie, prin dimensiunea sa compozițională și ideologică în spiritul vremurilor, în logica unei noi etape de supralicitare a statului comunist de la începutul deceniului al șaptelea. Reportajul literar, la putere în publicația menționată, devine instrumentul propriu al construirii unui eșafodaj ideologic, în care secvențele construirii comunismului, alături de clișeele dominante ale propagandei sunt recuperate din publicațiile oficiale.

Un reprezentant de seamă al literaților maghiari, prezent și în cuprinsul volumului era István Nagy, scriitor cu trecut ilegalist, devenit reper al luptei antiburgheze, dusă de

1960-1965, caracterizată printr-o timidă și oarecum mimată deschidere pentru intelectuali. Este demonstrat însă că, acea revoluție de sus, în segmentul temporal amintit a avut limitele ei. Partidul Comunist a păstrat monopolul ideologic, schimbând doar datele problemei. Ceea ce trebuia glorificat nu mai era modelul stalinist ci exemplele de eroism ale constructorilor comunismului românesc. În fapt, vorbim de cultul personalității lui Gh. Dej; vezi și Dan Cătănuș, *A doua destalinizare. Gheorghe Gheorghiu-Dej la apogeul puterii, seria FID*, Vreimea, București, 2005.

¹ Gh. Gheorghiu –Dej, *Cuvântare rostită la Conferința de partid a Regiunii Autonome Maghiare din 16 decembrie 1956*, în *op. cit.*, pp. 193-205.

² Gabriel Dimisianu, *Schițe de critică*, Editura pentru Literatură, București, 1966, p. 227. În această direcție a imperativelor noii critici literare vezi și: *Probleme actuale ale literaturii realist socialiste*, ESPLA, București, 1960; Mihail Novicov, *Literatura și viața*, Editura pentru Literatură, București, 1965.

³ *Te slăvim patrie nouă, culegere de reportaje*, ESPLA, București, 1960.

exponenții minorității maghiare¹. Reportajul său, *Face cât o victorie*, reprezenta un instrument de popularizare a figurilor noi de „oameni ai muncii maghiari“, eroi comuniști anonimi, constructori ai comunismului, așa după cum impunea dezideratul ideologic al perioadei. Din nou avem de a face cu deja consacrată frăție dintre *om și mașină*, ca miză esențială a lumii noi: „Nea Mihaik e meșterul, îngrijitorul, cum spun muncitorii, dacă mașinilor de aici. Se învârte mereu printre ele, și trage cu urechea, fiind atent mai cu seamă la zgomotul mereu schimbător al mașinilor [.....]. Are sub ochi nouă mașini. Se gândește și noaptea la ele. Se teme să nu li se întâmple ceva“².

Unul dintre publiciștii cuprinși în volum este scriitorul Miko Erwin, autor, care, în prezenta publicație, lasă la vedere o altă dimensiune a sa, aceea de reporter literar, evocator al succeselor comunismului. Misiunea reporterului maghiar este tocmai aceea de a recupera (elabora după un tipar dat) atitudini pozitive ale cetățenilor maghiari, angajați în câmpul muncii și, implicit în efortul general de construire a socialismului.

În același an, Miko Erwin (pe care îl întâlnim frecvent în paginile „Tribunei“ clujene, dezvoltând acest gen *al reportajului pentru realizările proletariatului român și maghiar*) edita un volum în care ilustra, cu prisosință directive ale planului de propagandă prin literatura de călătorie. Volumul său, *Asalt în țara stufului* este o pledoarie directă pentru susținerea realizărilor regimului comunist, în ceea ce privea proiectul transformării Deltei și a orașelor adiacente într-o regiune modernă și cu un rol

¹ **István Nagy** (n. 22 februarie 1904, Cluj; d. 24 aprilie 1977, Cluj) a fost un prozator și dramaturg român de limbă maghiară, membru titular (din 1974) al Academiei Române.

István Nagy s-a născut la data de 22 februarie 1904 în orașul Cluj. Familia sa a trăit în condiții foarte mizere într-una din locuințele-bârlog de sub Cetățuie. Tatăl său, muncitor, a dus și o susținută activitate politică, murind în primul război mondial, în 1914. Încă din anul 1919 este implicat în mișcarea muncitorească, devenind membru al Partidului Comunist din România în anul 1931. A desfășurat o intensă activitate politică ilegală, fiind arestat și condamnat în mai multe rânduri. A fost deținut în închisorile de la Jilava, Doftana și Caracal. În această epocă și-a început și activitatea literară ca prozator și dramaturg. A debutat în anul 1930, fiind unul dintre colaboratorii permanenți ai revistei *Korunk*, condusă de către esteticianul și criticul literar Gaál Gábor. După preluarea puterii de către Partidul Comunist, István Nagy s-a situat în fruntea scriitorilor maghiari din România care au militat pentru crearea unui front unit al scriitorilor în jurul partidului, pentru o literatură socialistă. După al doilea război a fost redactor responsabil la revistele de limbă maghiară „Világosság“ (1945) și „Igazság“ (1946). A desfășurat o activitate literară intensă pentru construirea „orânduirii socialiste. A zugerit chipuri de muncitori din uzină, luptători pentru cauza proletariatului. Până la sfârșitul vieții, a scris 30 de volume (nuvele, schițe, articole și reportaje, mai multe romane, o piesă de teatru), unele traduse și în limba română. Între anii 1950-1952 a fost rectorul Universității Bolyai (cu limba de predare maghiară) din Cluj. În anul 1952 a fost suspendat ca membru de partid pe motivul că ar fi colaborat cu scriitorii populiști fasciști, dar după doi ani a fost reabilitat. În anul 1955, a fost ales ca membru corespondent al Academiei Române, apoi în anul 1974 a devenit membru titular, discursul său de recepție având titlul: „Despre principalele momente ale carierei mele scriitoricești“. Pentru opera sa literară, a fost distins cu Premiul de Stat. Pe lângă activitatea literară, István Nagy a desfășurat și o intensă activitate politică. A fost ales ca deputat în Marea Adunare Națională. A încetat din viață la data de 24 aprilie 1977 în orașul Cluj. Romanul *Nepoții oltenilor* (1941) este o evocare a drumului parcurs de doi tineri, porniți împreună în viață, unul dintre ei devenind luptător comunist, iar celălalt eșuând în rândurile mișcării fasciste. În culegerea de schițe și povestiri *Dincolo de strada fericii*, ca și nuvela *Toate drepturile rezervate*, întâlnim aceeași lume muncitorească cunoscută de către scriitor. Nuvela prezintă întâmplările dramatice din viața unui comunist arestat de jandarmi și purtat din post în post, chinuit și umilit, dar în conștiința căruia departe de a scădea încrederea în viitor, crește hotărârea de luptă și se întărește spiritul revoluționar.

² Nagy Istvan, *Face cât o victorie* în *Te slăvim.....*, p. 252.

bine determinat în industrie. Tonul reportajelor se înscrie perfect în logica conflictului de clasă, acreditând în același timp un element ideologic din arsenalul propagandistic comunist, acela al misiunii omului nou de a transforma natura din jurul său, de a o subordona țelurilor politicilor economice totalitare: „adevărata țintă a călătoriei mele pe apă era Brăila, unde viitoarea bază industrială a țării stufului era în plină construcție. De la Galați până la Brăila drumul durează abia o oră. Orașul este unul dintre cele mai mari porturi dunărene. Marile vapoare maritime urcă până aici. În rada portului împrejmuțit de mari magazii se găsesc în orice anotimp vase străine¹. Fragmentul acreditează ideea unui flux economic major, în care axul central este comerțul naval comunist.

Ideea utilizată de propagandă, aceea a frăției dintre poporul român și maghiar se poate deduce și din următorul fragment: „pe la Brăila trec multe vapoare dunărene din Ungaria și Societatea Fluvială Ungară are o reprezentanță permanentă în port. Când mai târziu am descoperit în librăria din centrul orașului ultimele numere din „Korunk“ și „Igaz Szo“² m-am mirat oarecum. Dar în curând mi-am dat seama că, în cazul acesta difuzarea presei a dovedit atenție față de navigatorii unguri³. În fapt, putem conchide, că în manieră similară cu producțiile de propagandă românești, și în cazul autorilor maghiari avem de a face cu același ritm de „producție“ al literaturii cu specific agitatoric.

Reportajul *Neon în munți*⁴ este o sumă de stereotipuri, atât de prezente în publicațiile politice oficiale dar și în revistele cu profil socio-cultural. Astfel, apare, ca și în cazul scriitorilor români, tema preocupării partidului unic față de starea de sănătate a poporului: „La frumoasa stațiune de odihnă de la Sovata, muncitori din Târgu Mureș își petrec concediul de odihnă, alături de mineri de pe Jiu, siderurgiști de la Reșița și de mecanici de locomotivă de la București⁵. Este verificată, simultan și obsedanta idee, impusă ca product propagandistic, referitoare la așa coeziune indestructibilă între muncitorii minoritari și cei români“. Unitatea clasei muncitoare apărea, așadar, indestructibilă. Conceptele de revizionism, reformă (indiferent de finalitățile acesteia) sau termenul subînțeles de împăciuitoarism (cu influențele sau tendințele burgheze) sunt repudiate drastic. Apelul la unitatea monolitică în sensul vizat de partid este mesajul singular care se impune acum.

Reportajul surprinde astăzi orice istoric sau analist prin capacitatea sa metodologică de a verifica alte formule propagandistice ale regimului comunist fiind evidentă dorința acestuia din urmă de a fi asimilat ca revoluționar în ceea ce privea îmbunătățirea destinului minorității maghiare. Pe același fond al vituperării partidelor și guvernelor burgheze, PMR apare ca partid providențial, verificând, din perspectiva imagologiei comuniste conceptul de Salvator. Secuiul sau maghiarul din Regiunea Autonomă Maghiară devin dintr-o dată conștienți de așa-zisa condiție nouă, și, automat se transformă în aliați ai regimului de democrație populară: „una din marile realizări ale procesului de transformare desfășurat în ultimii cincisprezece ani, ai politicii partidului

¹ Miko Erwin, *Asalt în țara stufului*, Editura Tineretului, București, 1961, pp. 42-43.

² Revistele „Epoca noastră“ și „Cuvântul adevărat“.

³ Miko Erwin, *op. cit.*, p. 43.

⁴ Expozeul propagandistic era inclus în volumul menționat, alături de alte titluri care verificau și incubau direcțiile majore ale propagandei comuniste, într-un segment temporal caracterizat de o vizibilă distanțare de Moscova, experiența sovietică invocată de a lungul deceniului VI, fiind aproape invizibilă în conținuturile construite acum.

⁵ *Ibidem*, p. 241.

în problema naționalităților, constă în faptul că, astăzi, în ținutul acesta, omul de tip nou, cel mai nobil rod al marilor transformări, nu este greu de găsit și de identificat. În locul secuiului șmecher – prototip atât de căutat al vechii literaturi – în loc de omul care aidoma sălbăticiunilor pădurii, lupta singuratic recurgând la tot felul de șiretlicuri pentru a supraviețui, am găsit oameni minunați care își manifestă în mii de forme talentul și inventivitatea în această comunitate socialistă¹. Capacitatea mult clamată a ideologiei comuniste de a transforma natura și omul este întruchipată coerent de formulele limbajului literar. Autorul pare a fi convins de acele realități, surprinse în periplul său de detectare a mirajelor comunismului pentru etnicii maghiari.

Mai târziu, în anul 1966 Miko Erwin va continua să glorifice realizările socialismului. În fapt, în viziunea diseminată de autor ele erau în beneficiul tuturor. Români și maghiari aveau „misiunea” de a se bucura. Un astfel de episod era reprezentat de reportajul său literar, *Dunărea la etajul al șaselea*. Acum eroii erau inginerii hidrotehnici, români și unguri, care, în echipă, construiau noile hidrocentrale, atât pe râuri cât și pe Dunăre. Ideea prezentă în substratul textului era preluată tot din arsenalul politic specific perioadei. Era etalată modalitatea în care regimul comunist, prin devotamentul cetățenilor își asigura independența energetică și își afirma calea proprie de dezvoltare industrială. Această ipoteză apare cu atât mai plauzibilă cu cât textul era publicat în anul 1966, la puțini ani de la *Declarația din aprilie 1964* și de la debutul proiectului energetic comun româno-iugoslav de la Porțile de Fier².

Tema educației comuniste în rândul minorității maghiare

Tema educației, deopotrivă a eticii comuniste, apare în prima jumătate a anilor '60 și la scriitorii, criticii sau reporterii literari aparținând minorității maghiare. O astfel de temă, legată de mobilizarea întregului tineret în spiritul de muncă și sacrificiu comunist este o dominantă a întregii propagandă românești, subordonată configurării cetățeanului de tip nou, profund responsabil și docil proiectelor sociale ale conducerii P.M.R. Și în acest caz se observă cum, nuanțele reprezentate de apartenența etnică se diluează, ceea ce dobânda substanțialitate fiind scopul final, exprimat sau indus – o societate omogenă, ușor de ideologizat și mai ales de monitorizat.

Din nou, intervențiile oficiale ale lui Gheorghiu-Dej în vizitele sale de lucru reprezentau teme unice care orientau, pe termen mediu și lung, acțiunile de propagandă în rândul minorității maghiare, oferind inclusiv ceea ce am putea numi direcții ale noii *pedagogii sociale*. Astfel, în cuvântarea rostită la Conferința Organizației de Partid Cluj în martie 1960, Dej afirma: „Un rod minunat al politicii leniniste a partidului nostru, al muncii educative desfășurate de partid este frăția dintre poporul român și minoritățile naționale. Secole de-a rândul clasele exploatoare au cultivat naționalismul și șovinismul, ura între oamenii muncii români și de alte naționalități. Îndată după eliberare, partidul nostru și-a pus sarcina de a lichida această blestemată moștenire a trecutului³. Continuând seria directivelor, liderul PMR adoptă o poziție critică cu privire la atitudinea editorială inactivă a unor publicații românești și maghiare,

¹ *Ibidem*, p. 244. Vezi și Sütő András, *Oameni și locuri*, în *Te slăvim.....*, pp. 316-323.

² Mikó Erwin, *Dunărea la etajul șase*, în „Gazeta Literară” nr. 8 din 24 februarie 1966, p. 3.

³ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Cuvântare rostită la Conferința Organizației Regionale de Partid Cluj, 13 martie 1960*, în Gh. Gh. – Dej, *Articole și cuvântări, 1959-1961*, Editura Politică, București, 1961, pp. 59-70.

din Județul Cluj, cu privire la recuperarea și prezentarea „imaginilor“ de viață nouă din existența cotidiană a țăranilor și muncitorilor români și maghiari. Datoria publică imediată a scriitorilor (a intelectualilor în general), așa după cum se contura din afirmațiile lui Dej era aceea a unui angajament necondiționat în reintensificarea efortului de propagandă prin creație, fie ea literară sau de presă. Reapare obsesia coborârii în popor. Plecând de la afirmațiile scriitorului maghiar Gal Ernest – acesta denunțând neimplicarea intelectualilor – Dej acuză la rândul său pe scriitorii care fug de viață: „Unele publicații periodice din Cluj neglijează multe dintre aspectele vieții noastre contemporane. Cu perfectă îndreptățire a criticat aici tovarășul Gall Ernst pe acei scriitori care fug de viață, de realitate, nu vin în mijlocul oamenilor muncii, nu se străduiesc să cunoască viața și preocupările lor“¹.

Nu este întâmplător faptul că după acest moment, publicațiile importante ale vieții literare clujene precum revistele „Steaua“, Tribuna, „Korunk“ își intensifică relatările sau episoadele dedicate vieții minoritarilor maghiari. Fragmentele din scrierile în proză sau versuri aparținând lui Nagy, Istvan Astalos², Szemler Ferenc, Meliusz Josef, Letay Lajos, Suto Andras³ ș.a., apar aproape cu regularitate în revistele menționate.

¹ *Ibidem*, p. 83.

² **István Asztalos** (n. 28 august 1909, Micăsasa, Comitatul Târnava Mică; d. 5 martie 1960, Cluj) a fost un scriitor maghiar din Transilvania. A fost distins cu Premiul de Stat al Republicii Populare Române. István Asztalos s-a născut la data de 28 august 1909 în satul Micăsasa, Comitatul Târnava Mică (actualmente în județul Sibiu). A provenit dintr-o familie săracă de muncitori, care l-a putut susține financiar doar în primele două clase ale gimnaziului reformat din Cluj. În continuare și-a asigurat traiul lucrând ca muncitor pădurar necalificat, mai apoi ca salahor și miner într-o carieră de piatră. În anul 1934 s-a stabilit definitiv în Cluj, unde a început colaborarea la diferite publicații literare. Activitatea sa literară a început în anul 1938, când îi apare primul volum, romanul *Ianoș povestește*, după care urmează, pe rând, mai multe culegeri de nuvele, romane, piese de teatru și articole de publicistică și reportaj etc. Scrierile sale sunt inspirate din viața satelor și orașelor transilvănene. În anii celui de-al doilea război mondial, duce o intensă activitate de gazetar, remarcându-se prin opiniile sale antifasciste. În primăvara anului 1944 este concentrat cu forța de către armata fasciștilor unguri (armata horthystă), dar dezertează la scurtă vreme și se ascunde la Budapesta în așteptarea terminării războiului. După război, revine la Cluj unde își reia activitatea de gazetar. În perioada regimului comunist, desfășoară o intensă activitate gazetărească, publicând numeroase articole și reportaje, cronici literare etc. în special în ziarele „Lumea satelor“ (1945-1950) și *Utunk* (1956-1960), unde a lucrat ca redactor. În paralel, își continuă și activitatea de scriitor, publicând mai multe romane și volume de nuvele în mare parte cu subiecte din viața satului. Într-o caracterizare a secției de cadre a Comitetului Județean de Partid Cluj din 17 aprilie 1948 era apreciat ca „element dinamic și disciplinat“, „unul dintre cei mai buni scriitorii transilvăneni“. Povestirea amplă „Vântul nu se stârnește din senin“, 1949), tradusă imediat după apariție și în limba română, a fost una din primele lucrări de amploare ale literaturii proletcultiste din România. Are loc cu acest prilej o orientare către o nouă perspectivă asupra vieții satului, văzută din perspectiva comunistă, accentul mutându-se asupra țăranimii oropsite de către chiaburi. Următoarele lucrări continuă pe aceeași direcție proletcultistă. Pentru activitatea sa literară, István Asztalos a fost distins cu Premiul de Stat al Republicii Populare Române.

³ **András Sütő** (n. 17 iunie 1927, Cămăraș, județul Cluj — d. 30 septembrie 2006, Budapesta) a fost un scriitor maghiar. András Sütő a provenit dintr-o familie de simpli țărani maghiari transilvăneni. A urmat cursurile gimnaziilor reformate din Aiud și Cluj. A debutat la vârsta de 18 ani în revista clujeană. A fost membru al Marii Adunări Naționale între 1965 și 1977. A fost de asemenea vicepreședintele Asociației Scriitorilor din România între 1974 și 1982. În anii 1950 proza și dramaturgia lui Sütő respectă obedient canoanele ideologiei proletcultiste tipice epocii care sunt reflectate în titlurile fâțiș populiste ale volumelor sale, cum ar fi: „Mămăligă cu brânză“ (publicat în 1954, în colecția „Ogoare noi“), *Soldatul necunoscut* (publicat tot în 1954, în aceeași colecție). Aceste scrieri, care au ca personaje țăranii ardeleni de etnie maghiară, posedați de „ura de clasă“ în rigoarea spiritului epocii. Mai târziu, proza lui Sütő devine oarecum mai sofisticată cu volumul „Rătăcirile lui Salamon“ (publicat în 1957). În ultimii ani ai regimului Ceaușescu operele lui András Sütő nu au mai putut fi

Mai mult, revistele românești realizau secvențial cronici partinice, asupra conținuturilor aparițiilor maghiare. Se evalua, într-o anumită măsură, greutatea ideologică a articolelor, traduse de altfel și pentru cititorii români¹.

Suportul ideologic al unei asemenea direcții este oferit tocmai de hotărârile adoptate în cadrul Conferinței pe țară a scriitorilor din prima parte a anului 1962, atunci când, deopotrivă, scriitorilor români dar și celor de limbă maghiară și germană li s-a solicitat să-și orienteze eforturile spre identificarea de eroi comuniști, de „modele” însuflețite, acele modele care, în viziunea oficială, ar fi exercitat o influență deosebită asupra exponenților tinerei generații: „Se cer mai multe volume cu teme din viața de azi a poporului nostru, a copiilor și tineretului. Se simte nevoia de mai multe teme eroice, pline de teme ale romantismului luptei poporului și clasei noastre muncitoare, sub conducerea comunistilor, luptă care a dat și dă naștere unor caractere puternice de eroi pozitivi”². Remarcile din interiorul discuțiilor scriitorilor semnalau o serie de reculuri de natură ideologică în esența scriitorilor români și a celor minoritari. Era vorba de refuzul sau de incapacitatea de a vedea noul socialist sau de a reda acest nou. Se invocă chiar lipsa de maturitate ideologică a creatorilor. Sunt deopotrivă resimțite și alte formule propagandistice care țineau de nevoia de a descuraja în creația perioadei reflexele mentalitare burgheze.

Evident, asemenea mize se construiau, în logica imediată a conflictului de clasă, a confruntării dintre misticismul educațional retrograd (a se înțelege capitalist), de inspirație burgheză și mult invocata superioritate a educației de tip nou. Pentru responsabilii cu propaganda în educație, pericolul persistent care încă influența „morală comunistă” a grupurilor de tineri ținea de moștenirile ideatice burgheze, încă detectabile în familii. Astfel, acțiunea de „trezire socială” a tinerilor, de estompere a influenței nocive (ca rezultată a unei educații de tip burghez) nu precupețea nici un efort, chiar în rândurile minoritarilor maghiari. Scriitorii sunt chemați să răspundă imperativelor acestui tip de educație, în speță producțiile lor literare trebuiau să fie pe linie. Un prim exemplu elocvent ni-l oferă lucrarea lui István Nagy, *Familia Acs își așează cortul*, roman construit oarecum la rezezeală de autor pentru îndeplinirea obiectivelor deja menționate. Pagina de critică a revistei clujene „Tribuna” semnala acest aspect vremii, în speță chiar reprezentanți ai oamenilor de litere maghiari salutau această apariție, remarcându-i importanța, în contextul nevoii de „resurse” ideatice pentru educația de tip nou: „Diversitatea oamenilor muncii care construiesc socialismul se evidențiază uneori mai bine în viața de familie decât în cea publică. Familiile cresc copiii pentru școală și societate. Nu este deci indiferent cum sunt educați copiii în familie. Inginerul Tarnoki joacă și el un rol important în societatea socialistă”³. Este evident că statul își aroga deplinul control asupra vieții de familie și al educației pionierilor, în conformitate cu

publicate în România. În perioada 1980 – 1989, scrierile lui au apărut exclusiv în străinătate, deși el a continuat să rămână redactor-șef al publicației culturale maghiare „Viața Nouă”, editată de Consiliul Culturii și Educației Socialiste la Târgu Mureș.

¹ Korunk, revista revistelor, în „Tribuna (Cluj) nr. 34 din 25 august, 1960; Tompa Istvan, *La cotitură*, fragment de roman în „Tribuna” nr. 33 din 15 august 1961; Szilagy Andras, *Instantanee sătești*, în „Tribuna” nr. 2 din 11 ianuarie 1962.

² Darea de seamă a Comitetului de conducere a Uniunii Scriitorilor Din RPR prezentată de tovarășul Mihai Beniuc în „Viața Românească”, nr. 3 din martie 1962, pp. 5-24.

³ Kacso Sandor, *Pledoarie pentru educația socialistă*, în „Tribuna” (Cluj) nr. 10 din 8 martie 1962, p. 2.

dezideratele politicii dejiste. La fel de clare apăreau și finalitățile agitatorice ale romanului: „Instructorul superior de pionieri, Oros Bela declară aceste gânduri în mod deschis «copii mai buni, mai ușor de format dau școlii chiar și acele familii de muncitori, unde părinții, din cauza muncii intense neglijează educația în familie ; mai buni decât acelea care preiau molipsitoarea grandomanie mic burgheză și educă copiii într-o asemenea atmosferă»¹. Prioritatea maximă a eforturilor propagandei apărea ca fiind nucleul familiilor muncitorești, în care miza unei educații politice „sănătoase“ apărea drept o direcție esențială.

În acest sens, romanul lui István Nagy se regăsește în cadrele acelor creații cu valențe pedagogice ce își trăgeau la rândul lor esența din ecuațiile politice ce condiționau strategiile educaționale ale perioadei anilor 1960-1965². La fel ca și ceilalți scriitori maghiari, István Nagy trebuia să ia parte necondiționat la efortul de afirmare a lumii noi, evident și din perspectiva educației de tip nou.

Dimensiunea de glorificare a muncitorului comunist român și maghiar și a muncii colective

Reportajele de călătorie sau reportajele speciale, de la fața locului, aparținând autorilor maghiari sunt forme de legitimare a regimului, în rândurile acestei minorități și sunt deopotrivă mijloace propagandistice ad-hoc.

Mecanismele de eroizare a oamenilor muncii comuniști sunt prezente și valabile și în cazul autorilor maghiari. Ei vorbesc deopotrivă de eroismul muncitorilor sau intelectualilor români și maghiari. Și în acest context, frontul literar este prezent, pentru identificarea unor asemenea cazuri de eroi. Ziaristul literar Szilagyí András ilustrează tocmai un asemenea obiectiv, prin reportajul *Bogata*, axat pe această tematică. Mai mult, reportajul trebuia să surprindă complexitatea eroului comunist, responsabil și pe punctul de a se sacrifica, fără resentimente, pentru cauza comună³. În tabloul propus de autorul maghiar citat, personajul principal este o tânără colectivistă, ce activa în cadrul stației mecanizate a gospodăriei colective. Puternic marcată de misiunea sa pe frontul muncii, tânăra verifica aproape perfect dezideratele ideologice diseminate cu duimul: cu studii superioare, ea înțelegea importanța proceselor economice în comunism, decidând să se abandoneze pe sine, activităților specifice unei gospodării colective: „Am cunoscut-o în curtea stațiunii de mașini și tractoare. Prima dată am crezut că este o fetișcană surzătoare, brunetă, ajutoare de tractorist care a fost lăsată să umble pentru prima oară, singură, cu mașina. Nu peste mult timp am aflat că ea este agronom. Și soțul ei. [...]. În timpul discuției m-am uitat la bocancii ei. Erau plini de noroi. Prin metode științifice s-ar fi putut detecta câți kilometri a făcut pe jos”⁴. Astfel granița dintre om și mașină dispăre.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*. Într-adevăr revistele culturale ale primei părți a deceniului șapte („Tribuna“, „Orizont“, „Contemporanul“, „Viața românească“, „Lucaefărul“, „Gazeta Literară“ se angrenează într-o susținută acțiune de pedagogie socială, de mobilizare a tinerilor elevi și studenți înspre finalitățile asimilării comunismului național. Efortul este valabil și în cazul minorităților. Propaganda în învățământul din România avea, din acest punct de vedere, obiective comune.

³ Szilagyí András, *Bogata*, în „Tribuna“ nr. 10 din 8 martie, 1962, p. 3; Vezi și Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, Humanitas, 2005, pp. 45.67. Pentru sublinierea modelului propagandei sovietice vezi și: http://en.wikipedia.org/wiki/Propaganda_in_the_Soviet_Union; <http://wapedia.mobi/en/Agitprop>

⁴ Szilagyí, *op. cit.*, p. 3.

La fel de neimportante sunt și studiile. Omogenizarea socială specifică discursului și practicii comuniste se regăsesc în relatările autorului maghiar: „apoi a început să-mi spună câte hectare s-au însămânțat și câte mai sunt de semănat”¹. Sacrificiul personal apare, din acest unghi la fel de firesc: „copil mic aveți, am întrebat din senin. Încă nu am și nici nu voi putea avea curând. La noi e greu, curentul electric l-am introdus abia de curând. Acum aranjăm locuința. De altfel, la Bogata am primit locuință bună”². Un alt clișeu se verifică acum, cel legat de grija pe care o manifesta PMR față de muncitori și intelectuali, indiferent de originea etnică a acestora.

Oferta continuă de modele pentru comuniști minoritari se modulează și ea în funcție de imperativele momentului. Se constată continuu, la nivelul revistelor românești de critică literară, alt fenomen foarte important, conform exigențelor ideologice: traduceri de poezii din poeți proletcultiști maghiari și realizarea unor micro-antologii de acest gen, care să se regăsească în mai multe numere ale unor reviste românești precum „Steaua” sau „Tribuna”. Era modul în care autoritățile responsabile cu propaganda minoritară verificau teza schimburilor culturale dintre români și maghiari. Astfel, în traducerea lui Ioanichie Olteanu, poemul *Cântecul activistului* era plasat în circuitul literar al revistei „Tribuna”. Acesta aparținea poetului Erik Majtenyi fiind un product cultural din imaginarul eroilor comuniști. Mesajul direct al unor asemenea poeme viza componentele superiorității eroului comunist, fără matrice etnică, dar valabil pentru români cât și pentru minoritari: „Spre casa lui pe linia ferată/o ia domol cu servieta plină/ziua-n declin i-apasă pe retină/tiparul ei în urmă și-l desfată/ un câmp arat pe sferă i-aduce aminte/ cu vuietul sirenelor din zare/ că lupte grele-i vor mai sta ’nainte”³.

Mai interesant apare faptul că traduceri din maghiară ale unor poeți din țara vecină erau realizate de foștii membri ai Cercului Literar de la Sibiu, între care amintim pe Ioanichie Olteanu, acela care avusese de suferit ca urmare a trecutului său de „poet burghez”. Ideea că îl regăsim pe cerchist în postura de traducător din maghiară demonstrează maniera de recuperare socială neconvingătoare și partinică a celor care fuseseră catalogați ostili regimului. A început o cursă (ce se va dovedi foarte lungă și foarte grea) a reomologărilor succesive de scriitori și de cărți. „Valorificarea moștenirii literare” devine o temă a Agitpropului dejist, conștient acum de stabilitatea regimului pe care îl susține, dar și de necesitatea legitimării lui în ochii unei populații văduvite de valori și care își reprimase prea mult timp instinctul patriotic

Concluzii

Problemele reale ridicate de presiunea factorului politic în ecuația *partid unic – minoritatea maghiară – angajament propagandistic* comportă o izbitoare similaritate cu situația intelectualilor din România primei părți a deceniului șapte. Efortul de asimilare partinică a firavei elite, în sfera noilor deziderate politice ale liniei naționale de evoluție a PMR nu i-a ocolit nici pe autorii maghiari. Fără nuanțe, imaginea pe care au construit-o în perioada amintită era cel puțin *bivalentă*: reflecta pe de-o parte clișeul unității monolitice a românilor cu clasa muncitoare a minorității maghiare iar pe de altă parte ilustra aportul comun româno-maghiar la construcția societății utopice comuniste.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ Erik Majtenyi, *Sonetul activistului de partid*, în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 2, 1965, p. 76.

Evident, au căutat să se debaraseze de modelul sovietic care aproape că dispărea din excursurile critice de după 1960. Ceea ce prima era importanța modelului comunist de afirmare socială și economică. Marile șantiere de construcție ori gospodăriile agricole model (dominate acum de tehnică și tehnicieni români) se impun, în noul tip de discurs național comunist, ce va continua să se manifeste și în primii ani ai conducerii lui Ceaușescu. Conceptele ce domină acum fac referire la metamorfoze sociale dirijate de partidul unic. Deși urmărind discursul liderilor comuniști români avem iluzia unei atenții acordate „minorității conlocuitoare“ în cauză, în realitate, problemele sesizate și discutate marginal în ședințe USR¹ sau în cele ale organizațiilor locale de partid sunt expediate sumar, invocându-se omniprezența „grijă“ a PMR pentru bunul mers al lucrurilor.

În fapt, temele majore ale propagandei comuniste românești sunt verificate aproape identic prin toate creațiile culturale venite dinspre zona elitei maghiare a deceniilor șase și șapte ale secolului al XX-lea.

¹ Este foarte important de remarcat faptul că în conducerea Uniunii Scriitorilor din România apăreau autori maghiari dezirabili. Astfel regimul politic de la București invoca un concept forțat, acela al reprezentării democratice a minorității în structurile de conducere ale celui mai important for a scriitorilor. În Comitetul de conducere al USR pe anul 1962 îi regăsim pe: Kovács György, Letay Lajos, Nagy István, Szemler Ferenc. În Biroul USR activează Szemler Ferenc și Sütő András iar între secretarii Biroului USR îl reîntâlnim pe Szemler Ferenc.

Anul posibilităților? 1968 în România și problema națională

Zoltán Csaba NOVÁK

Keywords: minority policy, elites, socialist nation, administration reform.

Abstract

The Year of Possibilities? Romania and the National Matter

1968 was an equally important landmark for Romania's domestic and foreign policy. In foreign policy the new leadership headed by Nicolae Ceaușescu followed the lines elaborated before by Gheorghe Gheorghiu-Dej. As part of a tremendous plan of development on social and economic realm he considered the administration reform, the systematization preparation, further industrialization and, last but not least, the introduction of a practical term, „the socialist nation”, social homogenization. 1968 was also important in the national policy of the RCP. In order to fulfill the foreign policy as well as domestic projects, Ceaușescu had to act over a pacified society, this including the minorities' matters. In the context of the administrative reform from 1967-1968, the party leaders paid increased attention to the pleads of the minorities, settling compromises particularly within the regions populated with Seklers. Another favorable step in solving the minorities' issues was represented by the meetings between the party leaders and the German and Magyar intellectuals. This meeting had to trace the problems accumulated in these communities and to negotiate some compromises with the elites of these groups. The request for the creation of some representative organisms of the minorities on the account of the collective rights was met with refusal by the party leaders, but soon during the same year, some Working People Councils of the nationalities also came into being, in the context of the foundation of The Socialist Unity Front. These councils lacked any juridical status being meant only to present and spread the party's policy among the members of the minorities. However, during the first years of their existence, they played a key role in ensuring the communication between the central government and the minorities, as well as having some advisory function in the deliberation and decision making process specific to the problems of the groups they represented.

1. Introducere. Moștenirea lui Dej

Efectele revoluției maghiare din 1956 în România, obținerea „independenței relative” față de URSS, întărirea liniei naționale în cadrul PMR și nu în ultimul rând, crearea bazei teoretice a acestui curent ideologic au influențat evoluția politicii partidului față de minoritățile naționale. În a doua jumătate a anilor '50, conducerea PMR a elaborat și a pus în practică o strategie de a mări controlul asupra societății românești

inclusiv și în cazul minorităților naționale, abandonând din mai multe perspective vechiul model integraționist de tip sovietic¹. În cadrul muncii Securității a fost întărită rețeaua de informatori din rândurile minorităților². Sistemul instituțional cultural și de educație, relativ autonom (mai ales în cazul maghiarilor) a fost reorganizat, ca și metoda și modul de predare a limbii române³. În 1960 a fost reorganizată Regiunea Autonomă Maghiară (RAM)⁴. Denumirea de RAM a fost schimbată în Regiunea Mureș Autonomă Maghiară (RMAM). Raioanele Sfântu Gheorghe și Târgu-Secuiesc, cu o populație majoritară maghiară, au trecut la Regiunea Stalin (Brașov) iar raionul Luduș, zona Sârmașului și o parte din raionul Târnăveni, cu o populație majoritară română, au fost alăturate RMAM. Primul-secretar al fostului RAM, Lajos Csupor a participat și el la plenara care a acceptat modificările, cu un discurs deja pregătit, în care a subliniat că este de acord cu modificările survenite și a negat existența Ținutului Secuiesc ca regiune cu specificități etnoculturale⁵. Partidul a luat măsuri palpabile și în ceea ce privește transformarea spațiilor publice, a prezenței simbolice a minorităților în diferite localități. Inscripțiile bilingve au dispărut, câteodată brusc, de la o zi la alta, în mai multe orașe mari din Transilvania, iar organele locale au efectuat zeci de schimbări în denumirea veche a străzilor. Epurările din partid în unele regiuni au afectat și ele compoziția etnică a organelor de stat și de partid la nivel local. În cazul minorităților, partidul nu s-a mulțumit doar cu „lichidarea” elementelor dușmănoase ci a dorit un control mult mai sever și în ceea ce privește sistemul lor instituțional. Încercările minorităților de a menține un sistem instituțional propriu, pentru păstrarea valorilor tradiționale, erau socotite, în majoritatea cazurilor, drept tendințe de izolare. De exemplu, în 1959 a fost aspru criticată activitatea Direcției Generale a Învățământului și Culturii Naționalităților Conlocuitoare, unde „s-au manifestat puternice tendințe de izolare națională și influențe naționaliste,” care în 1960 a fost desființată⁶. Gheorghiu-Dej, începând din 1958, în locul vechiului model sovietic (formă națională, fond socialist) a preferat un nou model, mixt, un fel de multiculturalitate socialistă cu instituții mixte. Acest model, teoretic, era unul ideal pentru „întărirea frăției între români și minorități” dar, așa cum reiese din documentele de partid de după 1965, pe termen lung a fost în dezavantajul minorităților, din cauză că, treptat, elementul românesc (limba de predare în școli, prezența simbolică în localități, statui, denumiri de străzi, inscripții, reprezentare politică în structuri de stat

¹ Este vorba despre modelul de integrare politico-socială a diferitelor națiuni, grupuri etnice din URSS prin elita și rețeaua instituțională culturală proprie. În România, până în 1953 au existat așa-numitele „comitete democratice” ale minorităților. După desființarea acestor organizații, acest model a fost urmat numai în cazul maghiarilor care au beneficiat de Regiunea Autonomă Maghiară.

² Stefano Bottoni, *Sztálin a székelyeknél* (Stalin la secuici). Editura Pro-Print, Miercurea-Ciuc, 2008, p. 256-259.

³ Începând din 1959 mai multe licee cu predare în limba maghiară au fost unificate cu licee românești sau completate cu secții românești. În 1959 au fost unificate Universitățile „Babeș” și „Bolyai” din Cluj.

⁴ Regiunea Autonomă Maghiară a fost înființată în 1952 pe baza unei „propuneri” sovietice. RAM cuprindea așa-numitul Ținut Secuiesc istoric (fostele scaune secuiești, actualele județe Harghita, Covasna și o parte din județul Mureș) și avea o populație majoritară (77%) maghiară. Regiunea nu beneficia de nici un fel de autonomie politică sau economică beneficiind însă de drepturi specifice culturale, având însă posibilitatea de a dezvolta o cultură cu un fond socialist în limba maternă. Mai pe larg vezi Stefano Bottoni, *The creation of the Hungarian Autonomous Region in Romania (1952): premises and consequences*, în „Regio”, English issue, 2003, p. 15-38.

⁵ S. Bottoni, *op. cit.*, p. 256-259.

⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond CC al PCR Cancelarie, dos. 15/1959, f. 29.

și de partid) a devenit absolut dominant. Datorită impactului celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist Sovietic, iar mai apoi (și) al dogmelor ideologice discreditate de revoluția maghiară, până la începutul anilor '60, interesul național, independența și suveranitatea teritorială au devenit noile teorii fundamentale ale statului român. În anul 1952 s-a încheiat lupta fracționistă din sânul PMR, soldată cu înfrângerea „grupului moscovit” reprezentat de Vasile Luca și Ana Pauker, dar totodată și cu victoria orientării naționale locale conduse de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Valul de „destalinizare” ce s-a manifestat după moartea lui Stalin a ocolit aproape în totalitate România, rezultând schimbări cu greu sesizabile în conducerea partidului. Retragerea trupelor sovietice (1958), precum și rolul de mediator al României în ceea ce privește conflictul sovieto-chinez au consolidat și pe mai departe aspirațiile de independență ale României, ceea ce în sfârșit s-a realizat prin respingerea planului Valev și „proclamația de independență” din 1964¹. Consilierii sovietici, iar mai apoi și trupele sovietice, au dispărut². România și-a continuat propria politică de industrializare. În literatură, istoriografie și, în general, în viața culturală, influența sovietică a fost pusă într-o măsură tot mai mare doar pe planul secund, iar acele elemente naționale care puteau fi incluse în ideologia marxist-leninistă redefinită au fost puse tot mai mult în evidență. Atât în sfera politică, cât și în cea culturală, acest fenomen a deschis supape care până acum au fost în mod artificial închise.³

2. Ceaușescu, primii pași

După moartea lui Gh. Gheorghiu-Dej, la 22 martie 1965, prim-secretar al PMR a devenit Nicolae Ceaușescu⁴. În cei 4-5 ani de după preluarea puterii, Ceaușescu și-a îndepărtat treptat adversarii politici, realizând circumstanțele politicii interne, pe baza cărora a putut începe punerea în valoare a unor directive noi, cu referire la politica

¹ La începutul anilor '60, proiectul sovietic, cunoscut drept „planul Valev”, a încercat să înființeze o zonă agricolă unitară formând câteva regiuni în Bulgaria, România și Basarabia. Planul, care punea în pericol industrializarea planificată și degrada România la nivelul unui simplu furnizor de materii prime, a fost respins cu fermitate de către conducerea partidului. Disputa româno-sovietică a atins punctul culminant în momentul în care partidul a dat publicității un document intitulat: *Declarație despre poziția Partidului Muncitoresc Român cu referire la problemele mișcării internaționale comuniste și muncitorești*, în care a condamnat amestecul reciproc al țărilor socialiste în problemele lor interne. În documentul de partid cunoscut sub numele de Proclamație de independență, România și-a declarat – practic – independența în interiorul lagărului socialist. Mai pe larg vezi: Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 121–123; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Humanitas, 1990, p.421–458.

² Mai pe larg vezi: *Retragerea trupelor sovietice din România, 1958. Culegere de documente*, coord. Ioan Scurtu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1997.

³ Deschiderea, perceptibilă și prin instaurarea controlului deplin, și-a făcut resimțită prezența și în politica de cenzură a partidului. Mai pe larg vezi: Gábor Györfy, *Sajtócenziúra a kommunista Romániában* [Cenzura presei în România comunistă], în „Regio”, 2007, nr. 3, p. 95–117; Lázok Klára, *Könyvkiadás és cenzúra az 1950–60-as évek Romániájában* [Cartea tipărită și cenzura în România anilor 1950–1960], în „Régio”, 2007, nr. 3, p. 117–147.

⁴ Mai pe larg vezi: Mariana Conovici, *Martie 1965-Nicolae Ceaușescu, noul lider al comuniștilor români*, în „Analele Sighet”, nr. 9, Fundația Academia Civică, București, 2001, p. 493-499; Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr. Alexandru Bârlădeanu despre Gheorghiu-Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, Compania, București, 2008, p. 149-177; Eadem, *Maurer și lumea de ieri. Mărturiile despre stalinizarea României*, Editura Ion Slavici, Arad, 2005, p. 343-353.

socială și economică respectiv crearea condițiilor pentru concentrarea absolută a puterii în mâinile sale. Ceaușescu, în procesul de consolidare a puterii, opera cu mai multe elemente. Mary Ellen Fischer, pe baza teoriei lui Max Weber, vorbește despre trei principale elemente pe care se bazează un dictator: elementul legislativ-rațional, tradiția, respectiv carisma personală¹. În acest proces politic, noul lider al PCR (denumirea PMR din 1965) apela la toate aceste trei componente. În politica externă a continuat tradiția politicii externe a lui Dej, menținând legături bune cu China și cu țările occidentale. A continuat regândirea istoriei și istoriografiei românești, marcată vizibil de epoca stalinistă, și integrarea acestei noi narative în procesul de creare a noii imagini a partidului. În încercarea de a obține sprijinul populației și al intelectualilor, el a apelat la anumite măsuri economice, la ridicarea nivelului de trai și nu în ultimul rând la carisma sa personală. Începând din 1965, noul lider a efectuat nenumărate vizite de lucru în diferite regiuni, localități și întreprinderi, a organizat mari congrese, ședințe de lucru pentru diferite categorii sociale și a avut mai multe întâlniri cu reprezentanții grupurilor de intelectuali.² Din punctul de vedere al politicii față de minorități, comparativ cu ultimii ani ai regimului Dej, pentru obținerea sprijinului lor, noua conducere de partid a manifestat un interes mai vizibil față de problema națională. Este vorba despre posibilități care nu existau în ultimii ani al regimului Dej. În 1965, pe lângă CC al PCR a luat naștere o comisie care se ocupa cu problemele naționalităților din care făceau parte între alții: scriitorul András Sütő, profesorul Lajos Takács ș. a.. Comisia avea principala menire de a ajuta munca ideologică a partidului (propaganda anticlericală, difuzarea ideologiei de partid) în rândurile minorităților. Totuși, în aceste condiții reprezentanții săi aveau posibilitatea de a ridica anumite probleme speciale ale comunităților respective: problema educației, a învățământului profesional etc. De exemplu, în 1966, pe baza sesizărilor comisiei, a fost verificată activitatea instituțiilor culturale și de învățământ din Cluj și Târgu Mureș. Partidul întărește sistemul educațional bilingv și introducerea treptată a învățământului (câteodată exclusiv) în limba română dar paralel recurge la anumite gesturi față de minorități³. S-au dat indicații în vederea îmbunătățirilor și în domeniul culturii și al difuzării de carte în limbile naționalităților conlocuitoare.

În anul 1965 a avut loc cel de-al IX-lea Congres al PCR. La congres au fost definite de către conducerea partidului noile principii politice și economice de bază, dintre care cele mai importante sunt următoarele: odată cu dispariția claselor exploatoare, socialismul a obținut o victorie deplină în toată țara, ajungând astfel într-o nouă etapă, a construirii și dezvoltării socialismului. La congres s-a formulat ideea că în viitor, într-o nouă etapă a instaurării socialismului, va avea loc reforma administrativ-teritorială a țării, sistematizarea localităților rurale, precum și îmbunătățirea planificării conducerii economiei naționale⁴. Ca principiu de bază cu implicații și asupra problemei naționale s-a conturat și ideea conform căreia bazele evoluției societății socialiste vor fi asigurate,

¹ Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership*, Lynne Rienner Publishers/Boulder and London, 1989, p. 83.

² Despre acest fenomen vezi: *PCR și intelectualii în primii ani ai regimului Ceaușescu (1965-1972)*. Ediție de documente elaborată de: Alina Pavelescu, Laura Dumitrescu. Arhivele Naționale ale României, București, 2007.

³ ANIC, Fond CC al PCR. Secția de Propagandă și Agitație, dos. 7/1966, f. 1-3.

⁴ Alexandru-Murad Mironov, *Tot mai departe de Moscova. Politica externă a regimului Ceaușescu*, în „Arhivele Totalitarismului”, X, 2002, nr. 3-4, p. 228-255; *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19-24 iulie 1965*, București, Editura Politică, 1965, p. 743-797.

încă pentru multă vreme, de statul și națiunea socialistă¹. În ceea ce privește relația dintre statul român și minorități, inovația a constat în apariția noțiunii de „națiune socialistă”. Introducerea acestei sintagme a pus în evidență o concepție schimbată despre națiune. Această noțiune a întrunit sensuri deosebit de complexe atât din punct de vedere al politicii externe, cât și în ceea ce privește domeniul politicii interne. Printr-o interpretare corespunzătoare a termenului de „națiune socialistă” a putut fi consolidată și pe mai departe „autonomia” poporului român în cadrul lagărului socialist, conceptul devenind totodată un element însemnat și în ceea ce privește politica națională a partidului, deoarece a redefinit într-o mare măsură relațiile existente între românii majoritari și celelalte naționalități din țară. Din disputele interioare din sânul conducerii de partid se pot reconstitui toate laturile teoretice și practice ale termenului de „națiune socialistă”.² Referitor la relația dintre națiunea majoritară și minoritățile etnice, interpretarea conceptului de națiune socialistă a apărut ca un element nou care, dincolo de negarea drepturilor colective, a servit la apropierea indispensabilă a popoarelor conlocuitoare din țară, a oferit baza ideologică pentru omogenizarea socială, economică și culturală a țării, totodată, pe termen lung, putea să însemne pentru minorități și omogenizarea etnică³. „Naționalitățile au trecut prin schimbări sociale, economice și culturale asemănătoare cu cele ale națiunii române. Este important faptul că dezvoltarea națiunii române și cea a naționalităților conlocuitoare are un fundament economic și social comun. În plus, și viața culturală a românilor, și a naționalităților beneficiază de o bază comună, deoarece transmit aceleași ideologii. Într-o nouă etapă a dezvoltării socialiste, apropierea între români și naționalități va deveni și mai profundă, se va naște o cultură comună. Din acest punct de vedere este importantă dejucarea izolării naționale”⁴.

¹ *Ibidem*. După moartea lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu a încercat să stimuleze organizarea cât mai rapidă a următorului congres al partidului, pentru a putea clarifica relațiile de putere. Lista celor care au prezentat rapoartele corespundea, în linii mari, cu cei prezenți lângă sicriul lui Gheorghiu-Dej, ceea ce a contribuit la consolidarea și la transmiterea în rândul opiniei publice a structurii noii puteri. Congresul, la care au luat parte în număr mare și invitați străini de seamă (Brejnev, Deng Xiaoping, Ulbricht, Jivcov), avea un scop dublu. Pe de o parte, sub mai multe aspecte a întărit continuarea politicii externe a lui Gheorghiu-Dej, pe de altă parte, odată cu apariția noilor principii de bază (în special economice), amintite deja, a devenit și primul pas important al edificării puterii ceaușiste. Vezi mai pe larg Paul Niculescu Mizil, *O istorie trăită*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2002.

² O importantă discuție privind această problemă a avut loc în data de 15 ianuarie 1966, când Secția de Propagandă a CC a discutat aspectele acestei teorii. La ședință au participat: Ion Iliescu, Ștefan Voicu, Walter Roman, Gheorghe Tănase, László Bánai, Vlad Constantin, Dezső Szilágyi, Marin Drăgan, Emeric Stoffel, Petre Constantin ș.a. ANIC, Fond CC al PCR. Cancelarie, dos 180/1966. f. 1-63. Mai pe larg vezi: Zoltán Csaba Novák, *Szocialista nemzet és kisebbség az RKP vezetőségének diskurzusában a ceausescui hatalomátvétél után* [Națiune socialistă și minoritate în discursul conducerii PCR după preluarea puterii ceaușiste], în vol. *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006)* [Istoria noastră în Bazinul Carpatic], ed. Gyöngy Kovács Kiss, Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, p.171.

³ Mai mulți dintre politicienii care au luat cuvântul la dezbateri au menționat asimilarea pe termen scurt sau mai lung a naționalităților ca un fenomen inevitabil. Totodată, pentru preîntâmpinarea „neînțelegerilor”, în textele de propagandă nu se promova această expresie. Potrivit propunerilor vorbitorilor, fenomenul ar trebui descris utilizând alte formulări. Nici mai târziu, în documentele de partid date publicității, nu apare în scris expresia de asimilare. *Ibidem*, p. 174–175.

⁴ *Ibidem*, p.173.

Pe termen lung, în procesul de formare a națiunii socialiste nu erau recunoscute nici relațiile strânse existente între minorități și națiunile mamă; totodată, s-a luat în calcul și asimilarea naționalităților din țară, realizată la diverse nivele, iar acest ultim fenomen s-a confundat cu noțiunea de integrare¹. Teoria națiunii socialiste și interpretarea acesteia au rămas mijloace importante de legitimare a regimului ceaușist².

3. Anul 1968 și problema națională

3.1. Reforma administrativă și problema națională

Anul 1968 a reimpulsionat politica partidului față de naționalități. Conflictele politice externe și punerea în practică a noului plan de transformare socio-economică necesitau o societate și o elită, nu numai controlată ci și loială, inclusiv și în cazul minorităților. Așadar anul 1968 a avut trei momente majore, când politica față de naționalități a ocupat o poziție semnificativă atât în discursul politic cât și în practica politică a PCR. La începutul anului s-a derulat reforma administrativă, în vară a avut loc întâlnirea dintre conducerea de partid și reprezentanții intelectualilor maghiari și germani, iar la sfârșitul anului au fost înființate consiliile oamenilor muncii pentru naționalități.

Reforma administrativă din 1968 face parte din grandiosul plan politico-economic elaborat și realizat de Nicolae Ceaușescu și conducerea de partid după 1965. Prin desființarea sistemului regiunilor și înființarea unor structuri administrative mai mici, noua conducere de partid urmărea crearea unui sistem economic mai eficient și totodată o schimbare controlată în cadrul vechii elite politice. În acest amplu proces de restructurare și reorganizare, vrând nevrând partidul s-a izbit și de problema națională, mai ales în cazul zonelor locuite în proporții mari (și) de minorități, ca de pildă în cazul fostei RAM³. Deși nu constituia factorul cel mai important, problema minorităților naționale nu putea fi neglijată nici în procesul de pregătire a reformei administrative⁴. Pe baza primului proiect, Secuimea ar fi fost împărțită între județele Mureș și Ciuc-Odorhei, în așa fel încât cea mai mare parte a regiunii, 7459 kilometri pătrați, ar fi ajuns în componența ultimului, numit și „județul mare secuiesc”. În componența acestui județ

¹ *Ibidem*.

² I. Rădulescu, *A nemzet fejlődése a szocializmusban* [Evoluția națiunii în socialism], în vol. *A Román Kommunista Párt politikájának időszerű problémái* [Problemele actuale ale politicii Partidului Comunist Român], București, Editura Politică, 1966, p. 179–207; Tudor Bugnariu, *A szocialista nemzet* [Națiunea socialistă], în „Korunk”, 1969, nr. 9, p. 1323–1329.

³ Până la modificările administrative din 1950 această regiune era împărțită în patru județe: Mureș-Turda, Odorhei, Ciuc și Trei Scaune. În 1950 sistemul județelor a fost desființat. În locul lor, după model sovietic, a fost introdus un sistem cu trei trepte cu plase, raioane și regiuni. Mai multe plase formau un raion, iar la rândul lor raioanele alcătuiau o regiune. Până în anul 1952 Secuimea era împărțită între Regiunea Mureș (raioanele Mureș, Sângeorgiu de Pădure și Gheorgheni) și regiunea Stalin, cu centrul la Brașov (raioanele Ciuc, Odorhei, Sfântu Gheorghe, Târgu Secuiesc). În 1952 au fost introduse modificări teritoriale care nu au afectat însă principiile sistemului administrativ. În acest an a fost înființată Regiunea Autonomă Maghiară cu o populație majoritar maghiară (77%). Cu ocazia modificărilor administrative din 1960, raioanele Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc au ajuns din nou la Regiunea Brașov. Restul Secuimii a rămas în unitatea administrativă denumită Regiunea Mureș Autonomă Maghiară.

⁴ Despre elaborarea proiectului vezi: Zoltán Csaba Novák, *Pregătirea reformei administrative și problema națională în România*, în vol. *Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani*, București, Curtea veche, 2006. f. 397–399.

secuiesc ar fi intrat raioanele: Gheorgheni, Ciuc, Odorhei, Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc. Ca centru de județ a fost stabilit orașul Miercurea Ciuc, localitate cu o poziționare centrală dar mai mică decât Sfântu Gheorghe sau Odorheiu Secuiesc. Acest județ secuiesc ar fi cuprins o populație cu un număr de 364 196 de locuitori cu o majoritate absolută maghiară, 95% (342 044 de locuitori).

Astfel, în discuțiile de pregătire a reformei administrative problema politicii față de minorități a apărut drept o problemă administrativă și practic s-a restrâns la teritoriul Secuimii. Discuțiile s-au purtat în jurul a două probleme cheie, una administrativă și una economică. Esența primei probleme era dacă se va realiza unitatea administrativă a ținutului secuiesc iar a doua problemă se referea la starea dezvoltării economice a acestei regiuni și anume în ce măsură va beneficia unitatea de investiții economice. Analizând stenogramele și discuțiile ședințelor de pregătire, putem delimita trei tipuri de argumentări în jurul cărora se conturează de fapt și trei linii, grupări din interiorul conducerii de partid. Mai mulți membri ai conducerii de partid, printre care Gheorghe Apostol, Leonte Răutu, Gheorghe Maurer, Chivu Stoica, János Fazekas și Ceaușescu însuși, au susținut ideea înființării unui „județ secuiesc.“ Alexandru Drăghici susținea restabilirea județelor anterioare anului 1950¹. Se contura și o așa-numită „linie națională“ care se opunea atât variantei lui Drăghici cât și creării unui „mare județ secuiesc“ pe criterii etnice. Într-o primă fază, susținătorii proiectului „județului secuiesc“ au adus ca argument nevoile comune ale populației maghiare din zona respectivă și faptul că realizarea acestui județ ar fi un pas important în politica față de minoritatea maghiară a partidului². Opozanții proiectului, Iosif Banc, Militaru Aldea, Virgil Ioanovici și alți membri ai comitetelor de muncă au adus argumente economice și au cerut ca raioanele Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc să fie alipite județului Brașov. Ei s-au bazat pe motivul că aceste raioane se leagă de orașul Brașov din punct de vedere economic. Ultima confruntare dintre cele trei argumentări a avut loc la ședința Comitetului Executiv din 30 decembrie 1967. Alexandru Drăghici a criticat vehement politica partidului față de minorități. El afirma că partidul practic a tratat superficial această problematică, neglijând de fapt realitatea existentă în zonele secuiești. Ideile lui Drăghici au fost respinse de ceilalți membri ai conducerii de partid³.

Pe lângă problemele regionale, cum ar fi cele ale județelor Cluj, Galați, Suceava, problema națională, sub forma unei probleme regionale, însă a continuat să fie în centrul discuțiilor și pe parcursul lunilor ianuarie și februarie⁴. În lupta decisivă privind viitorul celor două raioane (Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc) au intrat și elitele locale⁵.

¹ Disputa Ceaușescu-Drăghici se integrează în lupta politică dintre cei doi lideri după moartea lui Dej.

² ANIC, Fond CC al PCR. Cancelarie, dos. 189/1967, f. 10.

³ Drăghici susținea că partidul a neglijat intenționat dezvoltarea regiunii secuiești. Mai pe larg vezi: Novák, *op. cit.*, p. 401-404.

⁴ Procesul de pregătire a reformei administrative a fost marcat de discuțiile privind împărțirea administrativă a diferitelor regiuni din țară. Membrii influenți din conducerea de partid și elita locală au încercat în continuu să obțină o cât mai bună poziționare a regiunilor reprezentate de ei. Regiunile cel mai aprig discutate erau Cluj, Brăila, Galați, Crișana, Suceava, Botoșani și Ținutul Secuiesc. În astfel de condiții apar propuneri privind despărțirea Brăilei de Galați, înființarea județului Sălaj, problema împărțirii și denumirii unor regiuni din nordul Moldovei etc.

⁵ Până în anul 1950 aceste două raioane erau incluse în fostul județ Trei Scaune, înființată în 1876 cu centrul la Sfântu Gheorghe. Între 1950–1952 aparțineau Regiunii Brașov iar în 1952, în urma modificărilor administrative, au fost incluse în RAM. Schimbările survenite în politica națională a PMR au avut drept urmare, desființarea

Astfel, când au apărut primele vești despre reforma administrativă și despre planurile partidului privind viitorul acestei regiuni, spiritele s-au încins foarte repede. Vestea creării județului Ciuc-Odorhei cu centrul la Miercurea Ciuc a pus în mișcare nu numai elita de partid și cea intelectuală, ci și majoritatea populației. Așa cum am pomenit mai sus, nostalgia după RAM era încă vie, dar o altă problemă, poate și mai importantă, era poziția și posibilitățile diferitelor microregiuni în structurile viitorului județ. Era de știut faptul că noua conducere de partid considera viitoarele județe drept motoarele noii politici de industrializare și de dezvoltare regională. Viitorul „mare județ secuiesc” ar fi cuprins vechile teritorii secuiești, exclusiv zona Mureșului. Aceste raioane ale fostei RAM erau zone cu un potențial economic redus, cu orașe cu câteva mii de locuitori. Centrul de județ propus, Miercurea Ciuc, avea în 1966 8459 locuitori, Sfântu Gheorghe 20 768, Odorheiu Secuiesc 15 901, Târgu Secuiesc 8872 și Gheorgheni 13 2004 locuitori¹. Orașul Sfântu Gheorghe era centrul economico-cultural al unei zone mai bine dezvoltată. Așadar, multora nu le-a convenit alegerea Ciucului ca reședință de județ, un oraș mai mic, și, în condițiile vremii, mai greu accesibil. Planul inițiat din Brașov și susținut și de unii membri din CC, potrivit căruia cele două raioane din sudul Secuimii (Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc) să rămână la Brașov, a stârnit reacții și mai vehemente. Potrivit documentelor și bibliografiei cercetate, conducerea din Brașov, susținută de conducerea de partid din orașul Sfântu Gheorghe, milita pentru introducerea celor două raioane în structurile viitorului județ Brașov. Argumentul lor principal era cel economic și anume, gravitatea economică a acestor localități spre Brașov. Pentru o mare parte a populației și a elitei culturale locale interesul tradițional, etnic (rămânerea maghiarilor din zonă într-o singură structură administrativă) prescria însă orice altă propunere. Astfel, propaganda pornită din Brașov, susținută și de unele cadre maghiare din Sfântu Gheorghe, motivate de păstrarea vechilor poziții politico-administrative, a urmărit atragerea a cât mai mulți lideri influenți în favoarea proiectului lor. Această încercare a nomenclurii locale a stârnit însă opoziția elitei culturale și a majorității populației din regiune. Mai mulți intelectuali maghiari, scriitori, redactori, ziariști, oameni de teatru din zonă au depus o intensă activitate pentru a opri introducerea celor două raioane în județul Brașov. În încercările de a transmite cererile lor conducerii de partid au apelat la acei nomencluriști de origine maghiară care se aflau în poziții de conducere. Este de menționat, de exemplu, momentul când intelectualii din Sfântu Gheorghe au ales axa Hajdu, Sütő, Fazekas. András Sütő și Győző Hajdu erau oameni de literatură care, încadrându-se în mecanismele regimului (au deținut și diferite funcții politice), erau cunoscuți și în viața politică. Deci mesajul celor din Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc trebuia să ajungă astfel la János Fazekas, care la rândul lui trebuia să-l transmită lui Ceaușescu². Într-o scrisoare adresată lui Fazekas cei doi relatează că nomencluriiști din orașele Sfântu Gheorghe și Brașov au exercitat anumite presiuni la

RAM și trecerea acestor două raioane la regiunea Stalin (Brașov). Populația maghiară din această zonă considera această manevră a partidului drept ca și o tendință de a rupe teritorii cu majoritate maghiară pentru a schimba compoziția etnică a diferitelor unități administrative. Nostalgia după RAM, după „mica Ungarie stalinistă” era încă destul de vie în anii '60, mai puțin la unele cadre care dețineau poziții bune în Brașov.

¹ Mai amănunțit vezi Árpád E. Varga, *Erdély felekezeti és etnikai statisztikája* [Statistica confesională și etnică a Transilvaniei], Budapest–Csikszereda, Pro Print Könyvkiadó, 1998.

² Fazekas în acest moment, fiind vicepreședintele Consiliului de Miniștri, membru în CC și Biroul Executiv, era cel mai bine poziționat nomenclurist maghiar.

unele persoane mai importante. „Directorul adjunct al teatrului, Balázs Báakai a fost chemat la comitetul de partid unde tovarăsa Éva Sándor l-a rugat ca să ceară în scris includerea orașului Sfântu Gheorghe în județul Brașov. După ce Báakai nu a acceptat, a fost rugat să recruteze pentru acest scop pe actorul Gyula Fekete și pe regizorul András Völgyesi. Báakai a refuzat însă și această tentativă¹. Tot în această scrisoare a fost menționat și faptul că în mai multe cazuri unde se pregătea să ia cuvântul opoziția „proiectului Brașov“, adunările pur și simplu nu au fost ținute². Potrivit celor doi, mai mulți intelectuali din Sfântu Gheorghe s-au plâns de faptul că șefii din uzine îi presează pe oameni să voteze în favoarea Brașovului. „Mai mulți au povestit că în fabrica de spirt s-a votat de patru ori în favoarea Ciucului, dar delegatul trimis a spus că votanții n-au înțeles întrebarea. Astfel, după runda a V-a a fost votat Brașovul³. Au mai fost auzite zvonuri potrivit cărora Brașovul a promis oamenilor introducerea gazului, canalizare și un salariu mai mare⁴. Cei doi au mai menționat că au informat despre aceste evenimente pe Károly Király și Sándor Koppándi, trimișii partidului în această zonă. Activitatea de loby a intelectualilor maghiari n-a încetat pe tot parcursul lunii ianuarie și începutul lunii februarie.

În urma acestor evenimente a devenit destul de clar că o mare parte a populației din cele două raioane nu dorea să aparțină de județul Brașov. Pe baza propunerilor populației, a intelectualilor din zonă și prin implicarea elitei politice maghiare a început să se contureze planul unui nou județ în jurul nucleului raioanelor Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc. Aceste cereri au fost transmise conducerii de partid care la urma urmei a decis înființarea județului Covasna. Astfel, în data de 10 februarie, într-un raport al CC a apărut știrea că viitorul județ Covasna cu reședință în orașul Sfântu Gheorghe urmează să cuprindă localitățile din raioanele Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc, precum și unele comune din raionul Ciuc⁵. Explicația oficială era următoarea: „Înființarea acestui județ vine în întâmpinarea dorinței exprimate în numeroase scrisori, precum și în adunările ținute în perioada dezbaterii propunerilor comisiei centrale, de marea majoritate a oamenilor muncii români, maghiari și de alte naționalități care trăiesc și muncesc în această parte a țării. S-au avut de asemenea în vedere legăturile tradiționale care s-au statornicit în decursul anilor între cetățenii din aceste localități care și înainte au fost un județ. În cadrul politicii generale a partidului și statului nostru de dezvoltare multilaterală economică și social-culturală a tuturor județelor se vor deschide noi perspective și localităților din această parte a țării. Înființarea județului Covasna are o importantă semnificație politică, constituind aplicarea consecventă a principiilor democrației noastre socialiste⁶.

¹ Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL)(Arhivele Institutului de Istorie Politică din Budapesta), Fondul 917, Cutia 8, dos. 3, f. 2.

² *Ibidem*, f. 3.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ ANIC, Fond CC al PCR. Secția Organizatorică, dos. 4/1968, f.132–134. Din documentele privind reorganizarea Securității în județele noi înființate știm precis că la 29 ianuarie județul Covasna încă nu figura în noul proiect de structură a Securității. Înființarea acestui județ a devenit certă numai la data de 13 februarie, chiar și pentru organele Securității. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), Fond Documentar, dos. 88/1968, vol. 1, f. 39–124.

⁶ ANIC, Fond CC al PCR. Secția Organizatorică, dos. 4/1968, f. 132–134.

Un alt eveniment care a îndreptat privirile conducerii de partid spre zona secuiască a fost conflictul dintre orașele Miercurea Ciuc și Odorhei. Așadar plenara din 14 februarie 1968 trata o problemă inedită până în acel moment. La vestea că centrul județului Harghita va fi mutat la Odorhei, în orașul Miercurea Ciuc au izbucnit manifestări de stradă la care au participat câteva mii de oameni. În varianta județului „Harghita mare“ orașul Miercurea Ciuc era desemnat ca reședință de județ¹. Singurul atu al Ciucului era poziționarea centrală. Așa cum am și amintit mai sus, atât Odorheiul cât și Sfântu Gheorghe erau orașe mult mai bine dezvoltate. Rivalitatea dintre Miercurea Ciuc și Odorhei Secuiesc era binecunoscută pentru toți locuitorii acestei regiuni. La vestea pregătirii reformei administrative, cei din Odorhei având fostul statut de „anyaváros“ (orașul mamă) și „anyaszék“ (scaunul mamă) și cu eventualul sprijin din partea lui Fazekas, originar din fostul județ Odorhei au început demersurile pentru a obține titlul de reședință de județ². Încercările celor din Odorhei de a obține titlul de reședință de județ se pot atesta și documentar. În 12 decembrie 1967 mai mulți intelectuali din oraș au trimis o scrisoare de cinci pagini lui Fazekas pentru a-i cere sprijinul. Pentru a justifica cererea, semnatarii au prezentat mai multe avantaje ale orașului Odorhei: tradiția istorică a orașului, poziționarea centrală și dezvoltarea economică erau punctele forte ale cererii³.

La data de 11 februarie 1968 varianta oficială, modificată, a schemei județului Haghita menținea Odorheiul ca reședință de județ. Organele locale au organizat o adunare la Odorhei cu participarea unei delegații din Miercurea Ciuc. Raportul oficial a descris o atmosferă de bucurie și a menționat chiar și acordul celor din Ciuc și alte orașe din zonă. Adevărul era însă altul, cel puțin din punctul de vedere al celor din zona Ciucului. Delegația din Ciuc se simțea jignită din cauza deciziei partidului și mai ales de faptul că erau nevoiți să participe la adunarea din Odorhei și să asiste la bucuria rivalilor. Spiritele nu s-au liniștit nici în orașul Miercurea Ciuc după adunarea de la Odorhei. A doua zi a început o manifestație de amploare în oraș. Oamenii sosiți din diferite puncte ale orașului și din satele din împrejurime, s-au organizat, și-au manifestat nemulțumirile față de decizia privind mutarea centrului de județ și au cerut vehement schimbarea planului⁴. Organele de partid și-au dat seama repede că în ciuda „acordului obligatoriu“ al celor din Ciuc în privința viitorului reședinței de județ, situația este mult mai complicată. Manifestația a continuat și în ziua de 13 ianuarie când a sosit în localitate o delegație de partid sub conducerea lui Mihály Gere și Vasile Patilinet, care au purtat discuții cu reprezentanții manifestaților⁵. Între timp, au sosit în oraș și trupe ale armatei care însă nu au intervenit. După lungi tratative, delegația din București și reprezentanții manifestaților s-au înțeles, având promisiunea lui Ceaușescu că va primi în ziua următoare o delegație din Miercurea Ciuc.

¹ Denumirea inițială a județului secuiesc de „Ciuc-Odorhei“ a fost schimbată la propunerea lui Fazekas cu „Harghita.“

² În Evul Mediu Scaunul Odorhei a îndeplinit rolul de „scaun-mamă“, o funcție care a însemnat că orașul era un fel de centru al scaunelor secuiești. (centru administrativ și militar, întrucât aici se întruneau armatele secuiești).

³ PIL, Fond 917, Cutia 10, dos. 3, f. 24.

⁴ József Gagy, *Az új elit a székelyföldön. Hargita megyei váltózasok 1968 után* [Noua elită din ținutul secuiesc. Transformările de după 1968 din județul Harghita], în „Társadalmi Szemle“, 1997, nr. 4, p. 61.

⁵ *Ibidem*, precum și ANIC, FondCC al PCR. Cancelarie, dos. 21/1968, f. 7.

Întâlnirea dintre liderul PCR, Nicolae Ceaușescu și delegația din Miercurea Ciuc a avut loc la 14 februarie 1968. Trebuie menționat însă faptul că în acest timp plenara partidului era deja în plină desfășurare, iar Ceaușescu părăsise ședința ca să se întâlnească cu delegații ciucani. Delegația din Miercurea Ciuc era compusă din intelectuali locali cu un mare prestigiu în oraș ca: István Orbán, secretarul Comitetului Executiv al Sfatului Popular din raionul Miercurea Ciuc, Munteanu Ovidiu, directorul Întreprinderii Forestiere din Miercurea Ciuc, Imre Pataki, economist, Pál János, directorul muzeului. Delegația partidului era compusă din: Nicolae Ceaușescu, Ion Gheorghe Maurer, János Fazekas și Vasile Patilineț. Discuția a fost deschisă de către Ceaușescu care a explicat motivele deciziei partidului de a muta centrul de județ la Odorhei cu schimbările survenite odată cu înființarea județului Covasna¹. Delegația din Ciuc a adus argumente în favoarea orașului lor. Liderul local PCR, István Orbán, a argumentat diplomatic dar totuși hotărât în favoarea orașului Miercurea Ciuc amintind conducerii de partid că acest oraș a fost desemnat într-o primă fază centru de județ și schimbarea acestui statut nu este indicată de nici un factor, orașul poate oferi toate condițiile necesare². Muntean Ovidiu, director al Întreprinderii Forestiere, a încercat să convingă conducerea de partid cu prezentarea atuurilor economice și infrastructurale ale orașului³. Economistul Ernő Pataki considera nedrept față de oraș și de județ zvonul potrivit căruia în Brașov, în mai multe uzine, muncitorii secui au fost forțați să se manifeste în favoarea Brașovului. La obiecțiile lui Ceaușescu că o dată cu apariția noului județ Covasna, Miercurea Ciuc a pierdut poziția centrală, Pataki ar fi fost dispus ca orașele Târgu Secuiesc și Sfântu Gheorghe să fie alipite Brașovului, iar zonele rurale să fie trecute la Harghita⁴. Directorul muzeului, János Pál, a prezentat trecutul, tradițiile istorice și culturale ale orașului, subliniind luptele pentru independență și drepturi sociale ale Secuimii⁵. Reprezentanții Comitetului Central au ascultat diplomatic toate cerințele și argumentele pline de vigoare ale ciucanilor. Discuțiile s-au terminat cu un rezultat promițător pentru delegația din Miercurea Ciuc. Ceaușescu a promis delegației că situația din zonă va fi reanalizată de către Comitetul Executiv și se va lua în considerare și opinia celorlalte orașe din județ: Gheorgheni, Bălan și Cristuru Secuiesc. Legăturile mai strânse și apropierea între Bălan, Gheorgheni și Miercurea Ciuc au dat drept câștig de cauză ultimului. Decizia finală în favoarea orașului Miercurea Ciuc a fost luată cel mai probabil la plenara din aceeași zi, la 14 februarie. Ziua următoare, la întrunirea Marii Adunări Naționale, Miercurea Ciuc apărea ca centru al județului Harghita.

3.2. Întâlnirea conducerii de partid cu reprezentanții intelectualilor germani și maghiari

Procesele politice începute de la jumătatea anilor '60 au fost reimpulsionate de evenimentele din 1968 din Cehoslovacia. Din cauza unor controverse apărute în urma discuțiilor pe marginea reformelor din Praga, în vara anului 1968 conducerea partidului a avut o și mai mare nevoie decât până atunci de susținerea necondiționată a societății

¹ ANIC, Fond CC al PCR. Cancelarie, dos. 220/1968, f. 2-4.

² *Ibidem*, f. 4-6.

³ *Ibidem*, f. 6-9.

⁴ *Ibidem*, f. 10.

⁵ *Ibidem*, f. 12-13.

românești. Numărul întâlnirilor și al dezbaterilor dintre conducătorii partidului și diferitele grupuri de intelectuali, precum și vizitele de lucru care au avut loc în diversele județe ale țării a crescut vizibil.¹ Această serie de mișcări tactice din partea conducerii partidului nu a ocolit nici cele mai importante grupări minoritare din România, maghiarii, respectiv germanii. Pentru recăștigarea încrederii acestora s-au întreprins mai multe acțiuni, printre care și întâlnirea avută la 28 iunie 1968 dintre conducerea supremă a partidului și elita intelectuală maghiară din România. Tot în această lună a avut loc întâlnirea dintre intelectualii germani și conducerea PCR. La inițiativa conducerii superioare de partid și după modelul întâlnirilor cu intelectualii organizate deja, a fost chemată la București cea mai importantă parte a elitei maghiare și germane din România. La întâlnirea cu intelectualii maghiari au fost invitate peste 50 de persoane (scriitori, poeți, redactori, artiști, cadre didactice). Teoretic, potrivit stării de spirit a vremii, exista această posibilitate, însă intelectualii invitați au fost totuși surprinși, deoarece nu fuseseră anunțați decât cu câteva zile înaintea întâlnirii². Înțelegeri preliminare ori manevre tactice nu puteau avea loc (eventual discuții scurte între câteva persoane), însă – după cum a reieșit și din cele discutate la întâlnire – toată lumea era la curent cu problemele cele mai arzătoare ale maghiarilor din România.³ La consfăturile organizate în clădirea sediului CC al PCR au fost prezente câteva personalități-cheie ale conducerii de partid (Nicolae Ceaușescu, Paul Niculescu Mizil, Leonte Răutu, Mihály Gere, János Fazekas) și elita intelectuală reprezentativă a maghiarilor respectiv a germanilor din România: Géza Domokos, János Szász, Pál Bodor, Ernő Gáll, János Demeter, Lajos Jordáky, Lajos Kántor, István Nagy, Gyula Csehi, Sándor Fodor, Sándor Kányádi, Elemér Jancsó, Győző Hajdu, Zsolt Gálfalvi, András Sütő, Ernő Sisak; iar din partea germanilor: Anton Breitenhofer, Paul Schuster, Carol Göllner, Carl Saal, Hans Schuschning, Ewald Zweier, Norbert Petri, Paul Schuller, Eduard Eisenburger etc. La discuțiile cu intelectualii maghiari au luat cuvântul 26 de persoane iar în cazul germanilor 15 intelectuali. Teoretic, orice invitat, putea să ia cuvântul și nici durata cuvântărilor nu era strict limitată, doar „pe urmă, cum trecea timpul, ne cereau să vorbim, pe cât posibil, mai pe scurt”.⁴ Așa cum am amintit deja, nu au avut loc înțelegeri preliminare sau manevre tactice, dar în urma discuțiilor s-a conturat problematica, care – potrivit părerii elitei maghiare – necesita rezolvare urgentă.

Problemele ridicate în cazul celor două întâlniri pot fi grupate în mai multe categorii: probleme juridice și social-politice, probleme legate de cultură (presă, televiziune, editoriale, Uniunea Scriitorilor), probleme privind învățământul. În ceea ce privește problemele juridice evidențiate s-a prezentat rezolvarea statutului juridic și a reprezentanței minorităților din România referitor la organismele de stat și de partid. Mai mulți vorbitori (Ernő Gáll, János Demeter) au scos în evidență necesitatea unui statut al

¹ Despre acest fenomen vezi: *PCR și intelectualii în primii ani ai regimului Ceaușescu (1965–1972)*. Ediție de documente elaborată de Alina Pavelescu și Laura Dumitrescu, București, Arhivele Naționale ale României, 2007.

² *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România 1956–1968*, ed. Andreea Andreescu, Andrea Varga, Lucian Nastasă, Cluj, Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, p. 912.

³ În memoriile sale, Géza Domokos afirmă că în seara de dinaintea întâlnirii l-a vizitat pe Pál Bodor și, împreună cu Gyula Szabó, la el au scris textul discursurilor pentru a doua zi. Cf. Éva Bánay, *Sikertörténetek kudarcokkal* [Povestiri de succes soldate cu eșecuri], Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2006, p. 140.

⁴ Interviu cu Zsolt Gálfalvi. Interviuul se află în posesia autorului.

minorităților, care ar putea soluționa drepturile colective specifice ale celor interesați¹. Totodată, cei care au luat cuvântul pe marginea acestei probleme au propus și înființarea unui organism de stat, care ar coordona viața culturală a minorităților. Vorbitorii au cerut între altele să fie numite cadre maghiare și germane în diferite comisii de stat. Reprezentanții germanilor au subliniat că în județul Timiș și în municipiul Timișoara nu mai există nici un vicepreședinte nici în consiliul județean nici în cel municipal. La discuțiile pe teme juridice s-a pus pe tapet și reabilitarea intelectualilor maghiari condamnați în anii '50, pe baza unor acuzații false legate de trădare față de patrie și națiune². S-a discutat și despre problema inscripțiilor bilingve îndepărtate în anii '60, numele unor străzi schimbate, precum și despre utilizarea în administrație a limbilor materne ale minoritarilor³.

Din cea de-a doua categorie de probleme au făcut parte cele din domeniul învățământului. Cea mai accentuată problemă a fost cea a situației învățământului în limba maternă. Majoritatea vorbitorilor au considerat reprobabil faptul că învățământul în limba maternă din școlile profesionale a dispărut aproape în întregime și erau nemulțumiți din cauza obstacolelor existente în ceea ce privește educația în limbă maternă la nivelul învățământului preuniversitar și universitar: tergiversarea înființării claselor cu predare în limba maghiară, dispozițiile discriminative aplicate elevilor maghiari cu ocazia examenelor de admitere la facultate, lipsa manualelor redactate pentru elevii minoritari, problema predării în limba minorităților a istoriei și geografiei României, încurcăturile cu ocazia repartiției absolvenților de facultate⁴.

Paleta cerințelor și insatisfacțiilor de natură culturală era la fel de diversă. Discuțiile se purtau pe marginea unor probleme legate de susținerea grupurilor de artiști amatori și de păstrare a tradițiilor, și până la lipsurile existente în viața teatrală. S-a discutat relativ mult și despre relația dintre naționalități și mass-media românească. Intuind posibilitățile existente, intelectualii care au luat cuvântul au cerut noi reviste în limbile maghiară și germană, precum și o îmbunătățire cantitativă și calitativă a organelor de presă. A fost propusă lărgirea spațiului destinat emisiunilor de radio în limba maghiară la Cluj și Târgu Mureș, precum și acoperirea cu emisiuni de radio în limba germană a unor zone în care stația de la Timișoara nu poate fi recepționată și înființarea unei emisiuni de televiziune în limba maghiară și germană. Totodată, a fost amintită și problema editării de carte în limbile minorităților naționale, cerându-se creșterea numărului publicațiilor și o editură separată pentru minorități. Reprezentând un segment important al vieții

¹ Problema unui statut care ar stabiliza situația juridică a maghiarilor din România s-a pus deja și în perioada de finele celei de-a doua conflagrații mondiale. România, aflată înaintea tratatelor pentru pace, la 6 februarie 1945 a elaborat așa-numitul Statut al Minorităților, care a stabilit egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, fără deosebire de rasă, de limbă sau de naționalitate, iar în ceea ce privește utilizarea limbii materne a garantat și drepturile colective maghiarilor din Transilvania. Regimul cu caracter de clasă creat de PCR și ajuns la putere în 1947 nu a mai recunoscut drepturile colective ale naționalităților.

² Majoritatea celor condamnați atunci au fost eliberați în 1963 și 1964. Revenirea lor la vechile locuri de muncă sau obținerea unor noi a fost îngreunată însă, în nenumărate cazuri, de organele de partid locale sau centrale. Remedierea acestor probleme a fost solicitată conducerii partidului de către intelectualii maghiari.

³ ANIC, Fond CC al PCR. Secția Organizatorică, dos. 47/1968, f. 36–38.

⁴ După interpretarea la nivel local a evenimentelor din 1956, s-a pus din nou problema așa-numitului „separatism maghiar”. Sub pretextul fenomenului de izolare a studenților, medicilor, specialiștilor maghiari, absolvenții de facultate din rândul minorităților erau trimiși în zone îndepărtate de locul lor natal, având o populație majoritar românească.

culturale, s-a ridicat problema rolului și a pozițiilor ocupate de minoritari în viața științifică românească, care – după părerea majorității vorbitorilor – nu reflectau proporția minorităților naționale și nici cantitatea și calitatea activității acestora în cadrul științei și al vieții culturale.

În mai multe cazuri, repercursiunile evenimentelor din Ungaria, care au avut loc în 1956, au contribuit la evaluări greșite din partea statului român în ceea ce privește integrarea socială a maghiarilor din România, calculată sau corespunzătoare realității. La fel ca în 1944–45, această problemă a fost considerată o chestiune legată de siguranța statului¹. Vorbitorii care au menționat lipsurile mass-mediei românești și a informărilor de masă referitoare la știrile despre maghiari și – în general – despre naționalități, au putut spera la o schimbare pozitivă în ceea ce privește imaginea maghiarilor din societatea românească. Ca o problemă specială a comunității germane din țară a fost ridicată revizuirea listelor cu bătrânii germani de la sate care au fost expropriați și nu au susținători și recunoașterea anilor petrecuți în lagărele de muncă din URSS ca perioadă petrecută în câmpul muncii. Tot o problemă specială a germanilor a fost și dorința ca autoritățile să ajute pe bătrânii din țară să țină legătura cu copiii și membrii de familie plecați în RFG².

Cu toate că întâlnirea din 1968 dintre conducerea partidului și elita maghiară și cea germană din România nu putea fi socotită un fenomen unic, este totuși considerată un moment deosebit de important al politicii PCR referitoare la naționalitățile conlocuitoare. După 1948, partidul a afirmat că problema minoritară este rezolvată, iar situația minorităților nu reprezintă o problemă unică și nici drepturile oferite de constituția socialistă nu justifică cerințe legate de drepturile colective. În sânul partidului, care domina toate aspectele vieții sociale, până în anul 1968, în fapt nu a mai avut loc vreo consfătuire de asemenea anvergură în cazul nici unei alte probleme a minorităților. Nici în 1952, la înființarea RAM atât de populare în rândul maghiarilor ardeleni și mai cu seamă în mijlocul secuilor, nu a avut loc nici un fel de coordonare a acțiunilor comunității interesate în această problemă, nici măcar a grupurilor elitiste competente. La fel, nici în 1960, la desființarea parțială a regiunii. Fără doar și poate, această întâlnire și consfăturile ce au urmat s-au datorat inițiativei și deschiderii parțiale din partea lui Ceaușescu. Din memorii și luările de cuvânt reiese faptul că majoritatea vorbitorilor credeau că a sosit momentul pentru a aduce – în sfârșit – la cunoștința conducerii partidului toate acele fenomene și întâmplări care, după părerea lor, trebuie apreciate ca nemulțumiri din partea maghiarilor din România.

O particularitate interesantă a cuvântărilor de la această întâlnire este acea diplomație tactică cu care vorbitorii au prezentat câteva probleme. Atribuind responsabilitatea „sabotajelor“ unor activiști de partid din cel de-al doilea eșalon și îndepărtarea lor în perioada lui Gheorghiu-Dej i-au oferit lui Ceaușescu și conducerii partidului posibilitatea de-a așeza pe baze noi politica națională și problemele de legitimare rezultate de aici. O altă particularitate a consfăturilor și a problemelor discutate era faptul că s-au ridicat probleme de natură economică, fără a fi aduse

¹ Mai pe larg vezi: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)* [Revoluția din 1956 și maghiarii din România (1956–1959)], ed. Stefano Bottoni, Márton László, Réka László, Klára Lázok, Csaba Zoltán Novák, Csíkszereda, Pro-Print, 2006.

² ANIC, Fond CC al PCR. Secția Organizatorică, dos. 47/1968, f. 53.

argumente în acest sens. Însă în luna ianuarie a aceluiași an, când în cadrul reformei administrativ-teritoriale au existat discuții în interiorul partidului, a fost recunoscut faptul că ținutul secuiesc, locuit în marea majoritate de maghiari, este rămas în urmă din punct de vedere economic. Este adevărat și faptul că intelectualii cu activitate culturală, dincolo de propriile lor experiențe, nu puteau deține informații, statistici și situații economice exacte la care s-ar fi putut referi.

La întâlnirile amintite, care au durat mai multe ore, conducerea partidului a întocmit o agendă a problemelor în care au fost însumate toate subiectele ridicate, observațiile, precum și răspunsurile date. Consultând agenda, reiese problemele la care partidul a reacționat imediat, punctele cele mai sensibile pentru conducerea de partid, domeniile în care se puteau aștepta compromisuri și solicitările imediat refuzate de către aceasta. Reiese clar respingerea imediată a oricărei cereri referitoare la situația juridică a naționalităților. Folosindu-se de această posibilitate, intelectualii maghiari și germani (dar mai ales maghiarii) au încercat să schimbe situația existentă din 1948, solicitând un nou statut juridic al naționalităților din țară. Au cerut un statut și, pe baza acestuia, o reprezentanță existentă la nivel instituțional, bine definită, precizată și eficientă. Conducerea partidului însă a refuzat din start orice apel care ar fi dus la recunoașterea drepturilor colective. În schimb, s-au promis doar schimbări de natură administrativă, numire în posturile unor organe de stat a câtorva persoane de origine maghiară sau germană, ceea ce adesea se realiza acordând doar așa-numite competențe consultative.

Succesul ori insuccesul consfătuirii trebuie analizat din perspectiva contextului politico-istoric. Dintre revendicările și cerințele discutate, foarte puține s-au pus într-adevăr în practică, iar câteva s-au realizat doar parțial. Nici acum n-au fost recunoscute de conducerea partidului drepturile colective ale minorităților naționale (și nici ale altor comunități), din acest motiv se considera inoportună elaborarea unui statut. Exceptând câteva clase cu predare în limba maghiară și germană, nici învățământul din școlile profesionale nu s-a schimbat. În general, modificările propuse la utilizarea limbii materne, la denumirea străzilor, ori în cazul inscripțiilor bilingve se pierdeau în labirintul birocrăției de partid și de stat provincial. Istoria și geografia României nu au fost predate nici de acum înainte în limbile naționalităților și nu au fost elaborate nici manuale speciale de limbă și literatură română pentru elevii din rândul minorităților naționale. Apoi, începând cu a doua jumătate a anilor '70 au dispărut treptat și lucrurile parțial câștigate. Totodată, se poate afirma că atunci și acolo, consfăturile respective au adus și câteva beneficii. Conducerea partidului a fost confruntată din nou cu cea mai urgentă problemă, cea culturală, a germanilor și a maghiarilor din România. În perioada de după consfătuiri a fost înființată Editura Kriterion, care edita cărți în nouă limbi, și un cotidian cultural și din domeniul vieții publice „A Hét“, tot atunci începându-și activitatea emisiunile în limbile maghiară și germană de la postul de televiziune română. La sfârșitul anilor '60 și începutul deceniului următor, în cele două județe înființate în 1968, precum și în altele, a existat posibilitatea de-a cultiva la nivel local cultura maghiară și germană și de-a construi câteva statui, monumente ori case memoriale cu conotații maghiare sau germane.

3.3. Înființarea consiliilor oamenilor muncii pentru naționalitățile conlocuitoare

Până la sfârșitul anului 1968 a avut loc o nouă etapă a transformărilor politice și sociale inițiate de Ceaușescu. În această atmosferă exaltată de politică externă și internă pentru a crea noi posibilități de mobilizare, conducerea PCR a înființat o nouă organizație, Frontul Democrației și Unității Socialiste. Procesul înființării, statutul, precum și scopul organizației au fost dezbătute la ședința plenară a CC al PCR din 24–25 octombrie 1968¹. În cuvântul de deschidere, Ceaușescu a propus denumirea de Frontul Democrației și Unității Socialiste (FDUS) și a formulat obiectivele legate de înființarea organizației: „În perioada alegerilor deputaților n-a existat un organism politic permanent care să asigure, la nivelul țării și sub conducerea partidului, coordonarea organizațiilor locale. Acest lucru ar fi garantat prilejul unui schimb de păreri multilaterale dintre reprezentanții organizațiilor respective și ar fi înlesnit cooptarea maselor largi în dezbaterile problemelor legate de progresul țării. Tocmai din acest motiv, în concordanță cu cerințele de îmbunătățire a relațiilor sociale și a participării membrilor societății la viața economică, politică, și de stat, precum și potrivit indicațiilor celui de-al IX-lea Congres și ale Conferinței Naționale, CE propune constituirea unui organ politic permanent”². Frontul Democrației și Unității Socialiste a fost organizat după modelul organizațiilor de masă obișnuite în cazul dictaturilor, adică a cuprins societatea românească de atunci în toate domeniile și la toate nivelele. În ceea ce privește structura organizațională a acestei organizații, nivelul superior era reprezentat de Consiliul Central, urmat apoi de consiliile municipale, orașenești și comunale³.

Având în vedere mobilizarea socialistă, la aceeași ședință plenară, conducerea partidului a decis înființarea unor organizații identice și pentru minoritățile naționale, care să funcționeze după modelului FDUS, ca parte componentă a acestuia. Ca denumire a fost specificată: Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară, Germană, Sârbă și Ucraineană. Propunerea lui Lajos Takács, de a numi noile organisme, pur și simplu, Consiliul Naționalității Maghiare sau Germane, a fost respinsă de conducerea partidului. Probabil, cea din urmă denumire era considerată prea „națională” de către conducerea partidului și nu ar fi subliniat îndeajuns faptul că aceste organizații au fost înființate în special pentru „muncitorii din rândul naționalităților”, iar în viitor va trebui să funcționeze ca atare și nu sub forma unor organisme de sine stătătoare care apără interesele naționale minoritare. În discursul său de încheiere, Ceaușescu a abordat cu răbdare propunerea lui Takács, precizând însă că aceasta trebuie retrasă. În schimb, Maurer a pus capăt problemei într-o manieră foarte hotărâtă⁴.

¹ ANIC, Fond CC al PCR. Cancelarie, dos. 178/1968.

² *Ibidem*, f. 47–56.

³ În anii dictaturii regale, Frontul Renașterii Naționale.

⁴ „Ceaușescu: Au existat câteva obiecții în ceea ce privește denumirea consiliilor naționalităților, și anume ca acestea să se numească, simplu, consilii ale naționalităților maghiare sau germane. Noi credem că este mai bine să rămânem la denumirea propusă inițial, la consiliul muncitorilor de naționalitate maghiară și germană, rugându-l pe tovarășul Takács – cred că propunerea a fost făcută de el – să renunțe la această recomandare. Lajos Takács: Eu am propus doar să ne gândim la acest lucru. I. Gh. Maurer: Să ne gândim? Renunțăm”. ANIC, Fond CC al PCR. Cancelarie, dos. 178/1968, f. 135.

Consiliile oamenilor muncii ale naționalităților n-au fost create pentru a pune în practică drepturile colective ale minorităților din România, ci pentru a transmite politica partidului spre naționalitatea respectivă. „Una dintre sarcinile principale ale consiliilor va fi contribuția la activitatea de educație politică, întreprinsă de către partid și organizații comunitare în vederea realizării patriotismului socialist și a internaționalității socialiste, a angajării pentru noul nostru regim, a patriei comune, a dezvoltării eticii comuniste la nivel înalt și împotriva oricăror concepții sau manifestări învechite și naționaliste, pentru ridicarea continuă a conștiinței socialiste a maselor”¹. Totodată, în numele separării lingvistice adoptate și în cazul definiției națiunii socialiste, în afara rolului de integrator, consiliile puteau să contribuie, în principiu, la „impulsionarea creațiilor științifice, artistice și literare în limba naționalităților conlocuitoare, formând o unitate strânsă cu dezvoltarea creațiilor poporului român și cu progresul spiritual socialist al întregii țări”². Tot speranța de-a rezolva – la un oarecare nivel – problemele minoritare specifice a sădit și expunerea conform căreia, COMNM și COMNG vor putea avea un rol în ceea ce privește „evaluarea acestor comunități și a problemelor specifice ale locuitorilor de aici, pentru a găsi cele mai bune soluții, în acord cu interesele generale ale societății socialiste și ale cetățenilor din rândul naționalităților”³. După cum am mai menționat, consiliile au fost organizate ca parte componentă și pe baza structurii Frontului Unității Socialiste. Sediul consiliului era la București, iar membrii acestuia au fost desemnați de consiliile județene ale muncitorilor de naționalitate maghiară, sârbă sau germană⁴. Atât consiliul german, cât și cel maghiar dețineau un birou executiv ales, care avea obligația principală de-a organiza activitățile de zi cu zi. În județele unde existau într-un număr mai mare locuitori maghiari, germani sau de altă naționalitate au fost înființate consiliile județene. Membrii acestora erau desemnați de reprezentanții muncitorilor minorității respective. În fruntea consiliilor județene ale naționalităților conlocuitoare a fost ales un președinte și 2-3 vicepreședinți. Consiliile mai aveau și câte un secretar. În cazul consiliilor, starea de relativă lipsă de încordare reiese însă și din faptul că angajații acestora „lucrau pe baza principiului muncii prestate în favoarea comunității și nu puteau avea angajați retribuți”⁵.

Înființarea organizației naționale a COMNM a avut loc la București, în data de 15 noiembrie 1968. Președintele Biroului Politic central al organizației a devenit academicianul István Péterfi. Funcțiile de vicepreședinți au fost ocupate de Lajos Takács, Károly Király, József Méliusz și Tibor Maros. Membrii biroului: László Bányai, János Demeter, Anna Dukász, Zoltán Kovács, Sándor Egry, Magdolna Fábíán, Mihály B. Kovács, Julianna Márton, Sándor Nagy, András Sütő, József Valter și Dezső Szilágyi⁶. În 1971, acest organ central a fost completat cu alți 24 de membri noi. Organizația centrală a COMNG a fost aleasă tot în data de 15 noiembrie 1968, la București. Conducătorii propuși de organele de partid și aleși formal erau: Eisenburger Eduard cu vicepreședinții Lamoth Peter, Breitenhofer Anton, Winter Richard, Schuster

¹ *Ibidem*, f. 147–56.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Atât la nivelul central, cât și la cel local, COMNM și COMNG au fost conduse de organele de partid competente, care au decis fără drept de apel asupra persoanelor propuse și alese în consiliile respective.

⁵ *Vörös Zászló*, 1968, nr. 255.

⁶ *Vörös Zászló*, 1968, nr. 273.

Paul și secretar Millitz Adalbert¹. Organizarea consiliilor județene ale consiliilor a avut loc tot în noiembrie. Vineri, în 8 noiembrie s-au ținut adunările constitutive în județele Bihor, Bistrița, Covasna, Harghita, Hunedoara, Maramureș, Mureș, Satu Mare, Sălaj, Sibiu și Timiș. Înființarea organizațiilor județene s-a petrecut în prezența delegaților minorității respective, veniți din localitățile județului respectiv. În toate cazurile, conducerea locală de partid a fost prezentă la adunările generale constitutive. Alături de elitele intelectuale locale – profesori, scriitori – în consiliile județene erau aleși și membrii care dețineau funcții economice (din uzine și fabrici) și, evident, nu puteau lipsi nici muncitorii². În data de 8 noiembrie au fost înființate 24 de consilii, dintre care 13 pentru maghiari, șapte pentru germani și două pentru populația ucraineană. În 9 noiembrie, după un raport al partidului, urmau să se înființeze încă două consilii pentru maghiari și două pentru germani.³ Pentru populația maghiară au fost înființate consilii în județele: Harghita, Covasna, Mureș, Cluj, Bihor, Satu Mare, Maramureș, Arad, Brașov, Bistrița-Năsăud, Hunedoara, Sălaj, Sibiu. Pentru germani în județele: Sibiu, Brașov, Timiș, Mureș, Hunedora, Bistrița Năsăud, Arad, pentru sârbi în județele Timiș și Caraș-Severin, iar pentru ucraineni în județul Maramureș⁴.

4. Concluzii

Anul 1968 a fost un moment istoric deosebit atât în viața politică externă cât și în cea internă a țării. Pe plan extern, noua conducere de partid în frunte cu Nicolae Ceaușescu a continuat linia politică elaborată în perioada Dej. Sub semnul independenței și autonomiei în cadrul taberei socialiste, România a ținut legături strânse cu mai multe țări din Occident și a acționat în mai multe cazuri contrar liniei politice elaborată de membrii Tratatului de la Varșovia. În 1967, România n-a întrerupt legăturile diplomatice cu Israelul și a stabilit relații diplomatice cu Republica Federală Germania. Punctul culminant a însemnat, bineînțeles, condamnarea și refuzul de a participa în acțiunile militare întreprinse de trupele Pactului de la Varșovia în august 1968. Pe plan intern a fost elaborat un imens plan socio-economic de transformare a societății: reforma administrativă, pregătirile sistematizării, continuarea industrializării și nu în ultimul rând, prin introducerea practică a termenului de națiune socialistă, omogenizarea socială. În această primă fază, în încercarea de a obține sprijinul populației și al intelectualilor, Ceaușescu a apelat la anumite măsuri economice, la ridicarea nivelului de trai și nu în ultimul rând, la carisma lui personală. Începând din 1965, noul lider a efectuat nenumărate vizite de lucru în diferite regiuni, localități și întreprinderi, a organizat mari congrese, ședințe de lucru pentru diferite categorii sociale și a avut mai multe întâlniri cu reprezenții grupurilor de intelectuali. Din punctul de vedere al politicii față de minorități, comparativ cu ultimii ani ai regimului Dej, pentru obținerea sprijinului

¹ ANIC, Fond CC al PCR. Cancelarie, dos. 186/1968, f. 4.

² *Vörös Zászló*, 1968, nr. 26. CMNM din județul Mureș a fost înființat în următoarea formulă: președinte, profesorul universitar Tibor Andrásófszky, membrii consiliului de conducere: Géza Fodor, din partea consiliului popular județean, Zsolt Gálfalvi, director de teatru, Márton Szöllösi, muncitor la căile ferate, iar ca secretar, Görgy Parajdi, activist. La conducerea consiliului au luat parte încă 42 de membri. Totodată, organizația din județul Mureș a trimis 18 membri în consiliul național al COMNM.

³ ANIC, Fond CC al PCR. Secția Organizatorică, dos. 70/1978, f. 5.

⁴ *Ibidem*.

elitelor și maselor minoritare, noua conducere de partid a manifestat un interes mai vizibil față de problema națională. Este vorba despre posibilități care nu existau în ultimii ani al regimului Dej. Anul 1968 a fost unul decisiv și în politica națională a PCR. Ceaușescu, pentru a duce la capăt atât proiectele de politică externă cât și cele interne, avea nevoie de o societate pacificată, inclusiv și în cadrul minorităților naționale. Cu ocazia reformei administrative din 1967-1968, al cărei dublu scop era formarea unei noi elite loiale față de noua conducere de partid și crearea condițiilor locale pentru noua politică de industrializare descentralizată și forțată, conducerea de partid a manifestat o atenție sporită și față de cerințele minorităților, acceptând chiar și compromisuri, mai ales în cazul regiunii secuiești. În pofida faptului că problema națională era socotită de mult ca și rezolvată, conducerea de partid trebuia să ia în considerare faptul că unele decizii contestate de maghiarii din Secuime ar crea condiții total nefavorabile pentru realizarea noilor scopuri politice și economice și ar compromite și mai mult imaginea internațională a țării¹. Probabil că în noua constelație politică și economică, Ceaușescu a avut nevoie de o elită locală loială și în această regiune a țării. Crearea mai multor județe în Secuime, așa cum afirmă renumitul istoric Dennis Deletant: „Noua formă de organizare pe județe, adoptată de Marea Adunarea Națională în februarie 1968, lăsa vorbitorii de limbă maghiară să fie majoritari în mai multe județe decât înainte, pe vremea regiunilor, dar fără posibilitatea de a crea un singur bloc, monolit, clar delimitat de maghiari, care ar fi putut formula o pretenție mai convingătoare de autonomie“².

Un alt moment important în politica față de minorități a fost întâlnirea conducerii de partid cu reprezentanții intelectualilor germani și maghiari. Întâlnirea a avut menirea de a canaliza tensiunile acumulate în societățile respective și de a găsi un compromis cu elitele reprezentative. La această întâlnire elitele maghiare și germane au avut posibilitatea de a prezenta principalele probleme cu care se confruntau cele două comunități: învățământul în limba maternă, statutul juridic al minorităților din țară, reabilitarea unor persoane condamnate în perioada Dej, anumite probleme culturale (presă, teatru, emisiuni de radio și de televiziune, edituri), reprezentare proporțională în organele de stat și de partid etc. Chiar dacă mai multe cerințe (cum ar fi de ex. reglementarea statutului juridic al minorităților și recunoașterea dreptului colectiv) au fost respinse, întâlnirea a avut și câteva beneficii. Conducerea partidului a fost confruntată din nou cu cea mai urgentă problemă, cea culturală, a germanilor și a maghiarilor din România. Elitele minoritare din România au avut ocazia să prezinte aceste chestiuni și în fața celei mai înalte autorități. În perioada de după consfătuiri a fost înființată Editura Kriterion care edita cărți în nouă limbi, au apărut emisiunile în limba maghiară și germană la postul de televiziune română. Reprezentanții intelectualilor maghiari și germani, după exemplul românesc, au manifestat dorința reabilitării unor personaje culturale interzise în perioada anilor cincizeci, respectiv reinterpretarea activității lor literare, științifice. Așadar, cu ocazia înființării unor noi organe culturale, mulți intelectuali maghiari și germani interziși de până acum au avut posibilitatea de a reintra în circuitul cultural.

Cererea referitoare la crearea unor organe reprezentative ale minorităților pe baza dreptului colectiv a fost respinsă de către conducerea de partid însă cu ocazia înființării

¹ Pe parcursul discuțiilor acest argument a fost des amintit.

² Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 129.

Frontului Unității Socialiste au fost create Consiliile Oamenilor Muncii pentru naționalități. Consiliile nu aveau un statut juridic propriu, erau înființate pentru a prezenta și a difuza politica partidului în rândurile minorității respective. Totuși, în primii ani ai existenței lor au funcționat ca niște „curele de transmisie“ având posibilitatea de a îndeplini și rolul unor foruri care îndreptau atenția conducerii de partid la anumite probleme de rezolvat în cadrul minorităților naționale. Deschiderea înspre minoritățile naționale, atingându-și apogeul în 1968, și-a făcut simțită prezența până la începutul anilor 1970. Potrivit analizei evenimentelor din epocă, în mai multe domenii, drepturile naționalităților au prezentat în continuare lipsuri, dar au existat și schimbări pozitive, iar acestea – în cazul minorităților și, nu în ultimul rând, în cazul unei părți importante a elitei acestora – au contribuit în mare măsură la sporirea unui sentiment de confortabilitate. Anul 1968 a însemnat din mai multe perspective, un moment favorabil pentru minorități de a construi sau reconstrui multe elemente ale sistemului lor instituțional cultural și de a obține câteva poziții mai importante în viața politico-socială. Comparativ cu a doua jumătate a epocii Dej, problema națională, chiar dacă de multe ori din motive tactice, a reintrat în discursul politic al PCR. În perioada 1965–1968, Ceaușescu a reușit să câștige de partea sa un important segment al elitelor minorităților naționale. Cu „maleabilitatea“ sa dovedită în timpul înființării județelor, prin dialogul purtat cu intelectualii și, nu în ultimul rând, prin interesul său (intenționat exagerat) manifestat cu ocazia discuțiilor și vizitelor, și-a dobândit o simpatie care nu putea fi trecută cu vederea. Cadrele alese ca membri în CC ori în alte instituții de stat sau de partid, activiștii de partid de origine maghiară și germană rămași în posturi sau numiți cu ocazia reformei administrativ-teritoriale, intelectualii care au luat cuvântul și au fost ascultați la dezbateri erau îndatorați conducerii partidului sub mai multe aspecte. Iar cei sceptici mai puteau spera că schimbările vor fi nu doar vizibile, ci și bogate în conținut¹.

¹ Este de remarcat din acest punct de vedere atitudinea elitei culturale maghiare față de declarația Uniunii Scriitorilor Maghiari din 1968. La 18 mai 1968 au apărut în „Élet és Irodalom“ [Viață și Literatură] concluziile dezbaterilor mesei rotunde ale Uniunii Scriitorilor din Ungaria, potrivit cărora, în cazul literaturii maghiare din România, poate fi observat un dublu atașament, pe de o parte, aceasta se leagă de literatura țării a căreia îi aparține, iar pe de altă parte, de literatura maghiară. Această declarație a fost respinsă nu doar de conducerea partidului, ci și de unii scriitori maghiari din România. Géza Domokos, Sándor Huszár și János Szász – parțial din convingere proprie și în parte din cauza unor dispoziții superioare – în textele lor au criticat ferm punctul de vedere al Uniunii Scriitorilor, afirmând că scriitorii maghiari din România nu se simt responsabili decât față de propria conducere de partid și de propria țară.

Implicarea Securității în emigrarea minorității germane din România (1962-1972)

Florian BANU

Keywords: *Securitate (political police), Germans, emigration, minority, Romania*

Abstract

The Involve of the Securitate in German Minorities Emigration from Romania in Period 1962-1972

Our study, based on the archive documents, analyzed the way in which the Securitate, the political police of the Romanian communist regime, was involved in the emigration of the German minorities. We tried to present the mechanisms established by the Securitate's officers and German lawyer in order to facilitate, instead of money, the procurement of emigration visas for the Romanian citizens by German origin who wanted to leave definitely Romania.

În ultimii ani ai regimului comunist în România circula o anecdotă ce parafraza un vechi proverb: „Fie pâinea cât de rea/Tot mai bună-i în... R.F. Germania!“¹. La baza răspândirii acestei butade stăteau numeroasele povești de succes pe care le depănuau sașii și șvabii care părăsiseră România și se reîntorceau aici ca turiști, la volanul unor mașini luxoase (sau care păreau astfel pentru românul ce aștepta ani în șir o „Dacia“), copleșindu-și rudele și prietenii cu cadouri de-a dreptul fabuloase pentru cei supuși regimului drastic de economii al deceniului nouă. Nu este de mirare că, mai cu seamă în perioada de final a „Epocii de aur“, nu doar cetățenii români de etnie germană, ci și etnicii români căutau cu disperare o cale de a părăsi țara. Pe acest fundal, alimentate de unele dezvăluiri făcute de mass-media occidentale, zvonurile despre implicarea Securității în obținerea vizelor de emigrare circulau insistent. Multe dintre aceste zvonuri, cumulate cu legendele despre conturile secrete ale lui Ceaușescu¹, au stat, după

¹ După 1990 au fost publicate în presă nenumărate articole, care de care mai senzaționale, despre așa-numitele conturi ale lui Ceaușescu: Bogdan Coste, *Banii lui Ceaușescu există!*, în „România Liberă“, 16 iulie 1992; Mircea Florin Șandru, *Conturile lui Ceaușescu există!* în „Tineretul liber“, 16 iulie 1992; Liviu Turcu, *Banii lui Ceaușescu în mâna mafiei politice*, în „Evenimentul Zilei“, 8 septembrie 1992, idem, *Este deconspirat primul cont secret al lui Ceaușescu, contul 567-273-60 M*, în *loc. cit.*, 17, 18, și 19 septembrie 1992; idem, *Domnul Mișu Negrițoiu a lucrat ca ofițer al serviciului de informații externe, al serviciului de contraspionaj extern și al Direcției de contraspionaj economic*, în *loc. cit.*, 13 ianuarie 1993; Petre Mihai Băcanu, *Conturile Securității*, în „România Liberă“, 6 august 1994; idem, *Conturile O.V. 78*, în *loc. cit.*, 9 august 1994, idem, *Lista conturilor Securității*, în *loc. cit.*, 10, 11, 12 august 1994; Bogdan Ficeac, *Conturile Securității*, în „România Liberă“, 19 februarie 1996; Șerban Stoica, *Potrivit unui comentariu difuzat de BBC, Ceaușescu a depus în băncile elvețiene aur în valoare de 300 milioane de dolari*, în „Evenimentul Zilei“, 13 noiembrie 1996; În ciuda trecerii timpului,

1990, la baza unei anumite *vulgata* istoriografice referitoare la condițiile în care s-a derulat emigrarea masivă a etnicilor germani din România.

Accesul la unele fonduri de arhivă, recent puse în cercetare, ne-a permis obținerea unor informații în măsură să elucideze, fie și parțial, modul în care Securitatea a supravegheat și a facilitat operațiunile legate de emigrarea etnicilor germani. Fiind un subiect amplu, prin demersul de față ne-am propus o abordare limitată la perioada 1962-1972, încercând să prezentăm contextul în care a fost creat un canal clandestin de comunicare între România și R.F.G., modul în care s-au desfășurat negocierile secrete, persoanele implicate și rezultatele obținute.

În mod firesc, un proces atât de amplu și cu atât de multe conotații istorice și, mai ales, politice, precum emigrarea cetățenilor români de etnie germană din România a reținut atenția cercetătorilor perioadei comuniste, astfel că istoriografia problemei a înregistrat o seamă de contribuții. Am dori să amintim, în primul rând, abordarea extrem de echilibrată realizată de preotul Wolfgang Rehner, care a reușit să surprindă foarte concis principalii factori care au acutizat tendințele de emigrare, în special după 1974¹. Imaginea furnizată de acesta, martor ocular al emigrărilor, poate fi întregită prin parcurgerea studiului realizat de Anneli Ute Gabanyi. La rândul său, cercetătoarea germană identifică drept principale cauze ale exodului masiv al germanilor: dorința de reîntregire a familiilor despărțite de evenimentele din timpul celui de-al doilea război mondial; deportările din U.R.S.S.; prevederile legii agrare din martie 1945; prevederile legii electorale din 1946, prin care etnicii germani erau excluși de la vot; procesul de urbanizare, care a determinat scăderea numărului etnicilor germani din unele comunități rurale; dispariția instituțiilor și structurilor sociale tradiționale, prin naționalizarea din 11 iunie 1948 și noile legi referitoare la învățământ și regimul cultelor religioase; acțiunile de discriminare a minorităților naționale².

De asemenea, ne-a reținut atenția un studiu de caz, bazat pe istoria orală, realizat de cercetătorul Cosmin Budeancă cu privire la emigrarea sașilor din Orăștie³.

interesul față de aceste conturi este încă destul de puternic, ca dovadă, anunțul făcut de Mircea Ursache, președintele Autorității pentru Valorificarea Activelor Statului (AVAS), în septembrie 2009, că va desecretiza arhivele fostei Bănci Române de Comerț Exterior, denumită de presă „banca Securității și a P.C.R.”, a stârnit un acut interes (Ondine Gherghuț, *Conturile Securității vor fi desecretizate*, în „România Liberă”, 23 septembrie 2009).

¹ Wolfgang Rehner, *Problemele populației de etnie germană în România. Tendințele ei de emigrare*, în Romulus Rusan (ed.), „Analele Sighet 10. Anii 1973-1989: cronică unui sfârșit de sistem. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Memorialul Sighet (5-7 iulie 2002)”, București, Fundația Academia Civică, 2003, p. 228-234; principalele motive care au stat la baza emigrării sunt, în opinia autorului, deteriorarea nivelului de trai și reducerea drepturilor minorităților naționale în domeniile culturii și învățământului. Referitor la primul motiv, autorul nota: „Spre sfârșitul anilor '70 între vizitatorii țării au apărut și emigranți care plecaseră cu numai doi sau trei ani în urmă (Spataussiedler). Faptul că veneau cu o mașină și aduceau cadouri impresiona oamenii simpli. Astfel s-a creat o adevărată febră de emigrare, un fel de psihoză. Se spunea: «Toți vor să plece», chiar dacă de fapt numai o treime era decisă pentru plecare. Cine avea în același timp și probleme cu Securitatea sau aștepta de ani de zile în zadar rezolvarea cererii pentru plecare definitivă, își pierdea răbdarea și căuta drumuri aventuroase de plecare ilegală” (Wolfgang Rehner, *op. cit.*, p. 232).

² Anneli Ute Gabanyi, *Exodul germanilor din România: cauze, fapte, consecințe*, în „Xenopoliana”, V, nr. 1-4/1997, p. 229-231.

³ Cosmin Budeancă, *Emigrația sașilor din Orăștie în ultimul deceniu al regimului comunist*, în Romulus Rusan, *op. cit.*, p. 235-251.

Informații valide, de primă mână, oferă lucrarea memorialistică publicată de Erwin Wickert, fost ambasador al R.F.G. la București în perioada 1971-1976, intitulată *Ochii fericiți. Povestiri din viața mea*¹. Acesta oferă chiar cifre exacte privind sumele vehiculate în epocă pentru aprobarea emigrării etnicilor germani din România: 1.800 DM (650 \$) pentru o persoană fără școală, 5.500 DM (1.964 \$) pentru un student, 7.000 DM (2.500 \$) pentru un student în ultimul an, 11.000 DM (3.298 \$) pentru un absolvent de facultate și 2.900 DM (1.035 \$) pentru un muncitor calificat.

Dacă analiza emigrării germanilor, privită ca fenomen socio-demografic, s-a păstrat, în general, în limitele unei abordări echilibrate, prezentarea implicării Securității în derularea acestui proces s-a făcut, de cele mai multe ori, „á la Pacea”. Fostul general de securitate Ion Mihai Pacepa a lansat prin cărțile sale o serie de afirmații de-a dreptul ridicole, dar care au fost luate (și continuă să fie!) drept adevăruri irefutabile². Dacă în 1987, anul publicării primului său volum, *Orizonturi Roșii*, secretomania regimului comunist favoriza acceptarea de către public a oricăror elucubrații, ulterior creditul acordat afirmațiilor fostului general, atât de cititorul de rând, cât și de unii cercetători, a avut la bază cu totul alte motivații, neanalizabile în acest context³.

Potrivit lui Pacepa, la jumătatea anilor '70, Nicolae Ceaușescu ar fi afirmat că „petrolul, evreii și germanii [sunt] mărfurile noastre cele mai bune la export”⁴. Pornind de la această presupusă afirmație, Pacepa nu a ezitat să dezvolte o întreagă teorie, conform căreia veniturile provenind din exporturile de produse industriale, produse agro-alimentare și materii prime ale României erau un fleac pe lângă sumele colosale obținute de Ceaușescu din vânzarea de evrei și germani și, culme a nerușinării regimului comunist!, din spionajul industrial.

Pacepa, și pe urmele sale o întreagă pleiadă de emuli, se preface a nu ști că spionajul economic este o activitate esențială a oricărui serviciu de informații contemporan și că acesta și-a adus contribuția la dezvoltarea unor importante proiecte, fiind folosit fără ezitare de către toate statele unanim recunoscute drept democratice. Același Pacepa nu șovăie să-și mistifice cititorii inventând tot felul de fapte abominabile ale regimului comunist pe care, de altfel, l-a slujit sârguincios, un sfert de veac. Astfel, într-un interviu

¹ Erwin Wickert, *Die glücklichen Augen. Geschichten aus meinem Leben*, Stuttgart – München, Deutsche Verlagsanstalt, 2001; din cele 542 de pagini ale lucrării, 200 oferă informații legate de perioada petrecută de autor la București; pentru o prezentare a volumului, vezi William Totok, *România anilor '70: o imagine nefardată. Memoriile unui fost ambasador la București*, în „Observator Cultural”, nr. 112, 2002 (http://www.observatorcultural.ro/Romania-anilor-70-o-imagine-nefardata*articleID_1516-articles-details.html, consultat la 15 septembrie 2009).

² Persoanele lucide apreciau încă din 1987 limitele poveștilor vehiculate de Pacepa. În acest sens, Vlad Georgescu avea serioase rețineri în privința valorii recent publicatei cărți a generalului dezertor: „Senzația pe care o va produce cartea va fi efemeră și se va stinge repede, deoarece autorul și-a pierdut credibilitatea. A făcut unele declarații și aprecieri neveridice, care, ulterior, s-au dovedit neexacte” (*apud* Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc. D.I.E. 1955-1980*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, p. 255).

³ Printre cele mai recente exemple de preluare necritică a diverselor povești îndrugate de I.M. Pacepa poate fi amintit interviul luat acestuia de către Lucia Hossu Longin în 25-27 februarie 2009 și publicat în revista „22”, 16 iunie 2006. Forma publicată în „22” nu făcea decât să anunțe apariția volumului realizat de Lucia Hossu Longin, *Față în față cu generalul Ion Mihai Pacepa*, publicat în vara anului 2009 de editura Humanitas. Pentru valoarea de adevăr a celor relatate în respectivul volum, vezi Liviu Tofan, *Generalul I.M. Pacepa – flagrant de fals în declarații*, în „22”, 28 iulie 2009.

⁴ Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992, p. 89.

din martie 2007, acesta nu ezita să afirme: „În 1955, când am devenit ofițer D.I.E., jecmănirea emigranților era deja o artă. Aceștia erau ademeniți sau șantajați de D.I.E. să-și lase parte din avere rudelor din țară, reale sau inventate, care n-au primit niciodată nimic. (...) În 1978, când m-am rupt de Ceaușescu, acest târg de sclavi adăugase peste 400 milioane de dolari la tezaurul tiranului”¹.

Perspectiva lui Pacea asupra emigrării evreilor și germanilor a fost îmbrățișată și de alți cercetători ai problemei. Astfel, Radu Ioanid nu ezită să afirme că, în anii '60, „cea mai promițătoare inițiativă cooperatistă românească, susținută de ramura de informații externe a poliției secrete, era vânzarea de evrei și germani”². De asemenea, este preluată fără ezitare informația furnizată de Pacea autorului, în cadrul unui interviu, conform căreia „D.G.I.E. depunea toți banii într-un cont bancar secret la care avea acces doar Gheorghiu-Dej”, lucru absolut inexact. Lucrarea lui Radu Ioanid, deși reușește să creioneze cadrul general în care s-a desfășurat emigrarea germanilor din România, oferă și alte informații eronate. Astfel, pe baza unui interviu acordat de Shlomo Leibovici-Laiș, autorul afirmă că „indiferent cum s-au întâmplat lucrurile, cert este că românii le-au propus germanilor să discute emigrarea etnicilor germani din România”³. Ori, informațiile documentare la care am avut acces arată exact contrariul: insistențele pentru demararea acestei operațiuni și pentru intensificarea ritmului emigrărilor au venit permanent din partea reprezentanților R.F.G.⁴

Implicarea Securității în acțiunea de emigrare a minoritarilor germani nu putea scăpa atenției unui cercetător plin de acribie al istoriei acestei instituții, precum Dennis Deletant. Istoricul britanic acreditează ideea încheierii unui acord secret între Ceaușescu (!) și guvernul vest-german, cu ocazia restabilirii relațiilor diplomatice dintre cele două țări, în anul 1967. Potrivit acestui „acord secret”, „R.F.G. se obliga să achite guvernului român o taxă «pe cap de cetățean» contra aprobării de emigrare. Sumele variau între 4.000 și 10.000 de mărci, în funcție de vârstă și calificarea profesională. Banii erau transferați în contul guvernului României sub formă de credite”⁵. Neexistând nici o trimitere la o sursă, suntem sceptici în a admite ideea că un astfel de „acord secret” ar fi

¹ Ion Mihai Pacepa dezvăluie: *Armata invizibilă a lui Ceaușescu a rămas aproape intactă în „Ziua”, 28 martie 2007* (<http://ziua.ro/news.php?data=2007-03-28&id=366>, consultat la 22 septembrie 2009).

² Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 157.

³ *Ibidem*, p. 168.

⁴ Lucrurile nu au stat diferit nici în cazul emigrării evreilor: inițiativa a venit din partea Israelului și nu a României. Însuși Pacepa, sursă folosită cu larghețe de Radu Ioanid cu privire la alte aspecte, referitor la acest subiect, nota: „La sfârșitul anilor '50, un om de afaceri britanic, Henry Jacober, care avusese legături comerciale cu România timp de mulți ani și fusese recrutat de către D.I.E., a cerut o întrevedere urgentă. I-a spus agentului care se ocupa de el, Gheorghe Marcu, că a informat serviciul de spionaj extern israelian referitor la contactul său cu rețeaua de spionaj român și că aceștia voiau să-l folosească într-o operațiune specială, foarte secretă. Mesajul său consta în faptul că serviciul izraelian era gata să plătească guvernului român o anumită sumă de bani, confidențială, pentru fiecare evreu lăsat să emigreze, totul fiind bazat pe o înțelegere nescrisă, amiabilă, între Jacober și Marcu. Bucureștii a respins această propunere, considerând că este o provocare, dar Jacober a insistat. Câteva luni mai târziu, el a propus construirea unei ferme de pui, automatizată, în România, pe gratis, dacă 500 de familii de evrei vor avea permisiunea să plece. Conducătorul român de atunci, Gheorghe Gheorghiu-Dej, a aprobat în cele din urmă propunerea ca experiment unic” (Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992, p. 90).

⁵ Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 125.

fost semnat, cu atât mai mult cu cât canalul clandestin de obținere a vizelor a fost redeschis abia în 1968, iar în primele nouă luni ale anului ritmul aprobării emigrărilor nu a fost cu nimic diferit de cel din anii 1966-1967¹.

Subiectul emigrării etnicilor germani din România este abordat și în raportul final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Citând surse germane, autorii raportului arată că în anii '50 ritmul emigrărilor a fost redus: în 1951 – 1.031 persoane, în 1952 – 26 persoane, în 1953 – doar 15, ajungându-se la cifre mai mari abia în 1958 (1.383 persoane)². Primele date despre plata unor sume de bani în schimbul eliberării vizelor ar exista din anul 1954, iar pentru anii '60, autorii indică implicarea în obținerea acestor vize a unui „avocat din Stuttgart”³.

Pe baza datelor din documentele de arhivă, credem că putem afirma că implicarea masivă a Securității în activitatea de eliberare a vizelor de ieșire definitivă din țară pentru cetățenii români de etnie germană a debutat în primele luni ale anului 1962.

Mai precis, în 26 ianuarie 1962 cpt. Tincu Marin din Direcția I-a (Informații Externe – D.I.E.) a contactat conducerea Direcției a II-a Contraspionaj în legătură cu identificarea unei căi de soluționare a unei probleme de deținere de valută în exterior. În cadrul discuției, aflând că este vorba despre aducerea în țară a unor fonduri valutare aflate în străinătate, ofițerii Direcției a II-a au arătat că au în legătură un agent, pe nume Șerbănescu Crăciun, de profesie avocat, care are o serie de contacte în R.F.G. Cel mai semnificativ dintre acestea era avocatul Garlepp Ewald din Stuttgart. Avocatul german îi solicitase lui Șerbănescu Crăciun să înlesnească acordarea vizei de ieșire din țară pentru diverși cetățeni români de origine etnică germană⁴.

Fiind o persoană cu influență în diverse cercuri, avocatul român a soluționat cu succes solicitările omologului său german⁵, fiind remunerat pentru serviciile sale cu diverse sume de bani în valută. Inițial, sumele erau trimise prin intermediul Băncii de Stat, dar în ultimul timp, probabil la cererea lui Șerbănescu, sumele erau virate într-un cont de la o bancă din Elveția. După informațiile deținute de Direcția a II-a, în respectivul cont se adunaseră 30.000 DM și acum ofițerii de la Contraspionaj încercau identificarea unei soluții pentru aducerea acestor bani în țară. Căpitanul Tincu Marin a arătat că soluționarea problemei este posibilă prin întocmirea unei procuri și înmânarea acesteia unuia din avocații cu care Direcția I-a colabora în exterior. Dar, dincolo de suma propriu-zisă, mult mai interesantă pentru Direcția I-a se dovedea a fi existența legăturii între avocatul Șerbănescu și avocatul Garlepp, legătură ce putea reprezenta premisa creării unui canal de comunicare pentru rezolvarea unui mare număr de probleme succesoriale din R.F.G.

¹ Vezi *infra* nota 40.

² Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 361.

³ *Ibidem*, p. 362.

⁴ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 3.673, vol. 1, f. 5; avocatul Șerbănescu era în legătură cu Ewald Garlep încă din 1958, când se implicase în rezolvarea situației Irinei Kralowanski (Margot Lommek), fostă redactor la revista „Neuer Weg” (*Ibidem*, vol. 3, f. 272); contactele inițiale se pare că fuseseră stabilite prin intermediul Crucii Roșii germane.

⁵ Ofițerii Direcției a II-a erau convingși că agentul lor nu a făcut vreun efort în acest sens, ci, pur și simplu, unii dintre cetățenii indicați de avocatul german s-au aflat printre persoanele cărora le fusese aprobată plecarea din România (*Ibidem*, vol. 1, f. 5).

Odată contactat, avocatul Garlepp și-a arătat disponibilitatea de a sprijini statul român în rezolvarea problemelor de succesiune de pe teritoriul german și, ca urmare, a fost invitat în România de către Banca de Stat a R.P.R. (B.R.P.R.). Sosit la București în 4 mai 1962, avocatul german și-a exprimat, pe parcursul negocierilor purtate la Banca de Stat, dorința de a face „tot posibilul să servească Banca R.P.R.“, dar, ca recompensă, ar dori să pună problema rezolvării cererilor unor clienți ai săi din R.P.R., cetățeni români de naționalitate germană care au înaintat cereri de plecare din țară.

Pe parcursul negocierilor, Direcția I-a a dirijat pe lângă avocatul german un agent propriu, avocatul Roman Porăstău¹ (nume de cod „Alexandru“), care a confirmat faptul că adevăratul scop al venirii în România nu era soluționarea succesiunilor vacante în R.F.G., ai căror moștenitori se aflau în România („în care materie de specialitate dr. Garlepp a afișat prea puține cunoștințe și competență profesională“, după cum aprecia Porăstău), ci „aflarea anumitor posibilități pentru repatrierea cetățenilor români de origine etnică germană în R.F.G.“². Odată stabilit acest lucru, agentul român a sugerat vag că ar avea anumite posibilități de a-l ajuta, moment în care avocatul german a optat pentru o abordare frontală, întrebând direct cam cât ar costa o repatriere „per familie“. Întrucât nu a primit un răspuns clar, avocatul român susținând că i-ar fi imposibil să facă o apreciere, Garlepp a sugerat că ar putea plăti între 20.000 și 50.000 DM. În continuare, întrebat fiind dacă există o preferință pentru anumite familii, Garlepp a răspuns afirmativ, precizând însă că nu are asupra lui și nici la hotel o listă, dar, odată întors la Stuttgart, va trimite un tabel.

Se pare că agentul „Alexandru“ era foarte abil, reușind să-i câștige încrederea germanului, care i-a confiat că la plecarea din R.F.G. i s-a atras atenția de către oficialii ai Ministerului de Externe să evite „să se culce cu vreo femeie frumoasă“ în România, căci aceasta ar putea lucra pentru serviciile secrete românești. În plus, i-a mărturisit lui „Alexandru“ că, până acum, a lucrat în problema repatrierilor cu avocatul Șerbănescu Crăciun. Garlepp i-a comunicat avocatului român numerele sale de telefon de la birou și de la domiciliu și au convenit ca, „pentru a nu da de bănuț oficialităților“, în corespondența legată de sumele necesare pentru acoperirea cheltuielilor de obținere a aprobărilor de plecare din țară, pentru 1.000 DM să se treacă 1 DM.

Pentru verificarea competenței și capacității avocatului român, Garlepp i-a propus să se ocupe de obținerea vizei de ieșire din țară pentru cetățeanul Hann Albert³ din Sibiu,

¹ Născut la 24 noiembrie 1902, în comuna Biejani (Polonia), Porăstău Roman absolvise Facultatea de Drept din Cernăuți și se înscriesese în anul 1926 în baroul de avocați din Rădăuți. În 1930 a venit în București și s-a angajat ca jurist-consult la Ministerul Sănătății și Prevederilor Sociale, funcție pe care a deținut-o până în 1954, când a demisionat pentru a se angaja ca avocat la „colectivul de avocați București“. În anul 1959 fusese recrutat ca agent de către ofițeri din Direcția Generală a Miliției, interesați să cunoască „unele deficiențe din cadrul colectivului de avocați“. În procesul colaborării cu D.G.M., avocatul era apreciat ca „bine pregătit sub aspect profesional și cultural“, cunoscător al mai multor limbi străine. Prin colaborarea cu el, miliția a obținut „unele rezultate pozitive“. La 11 mai 1962 a fost recrutat de către Serviciul XI din Direcția I-a pentru a fi dirijat pe lângă avocatul german Garlepp (*Ibidem*, f. 17).

² *Ibidem*, f. 7.

³ Hann Albert era „un caz“ din punctul de vedere al Securității. Născut în com. Iacobeni (Brașov) la 13 ianuarie 1914, acesta activase în Grupul Etnic German, deținând chiar funcția de ajutor de primar la Sighișoara. După 23 august 1944 a fost internat în lagărul de la Tg. Jiu, iar în 15 ianuarie 1945 a fost trimis în U.R.S.S. la „munca de reconstrucție“. Întors în țară în 1949, reintră în atenția autorităților și la 17 mai 1950 a fost încadrat într-o unitate de muncă pe 12 luni, iar prin Decizia M.A.I. nr. 1014/1952 este internat într-o colonie de muncă pe timp

soția și cei doi copii ai acestuia. În caz de rezolvare, agentul „Alexandru“ urma să primească suma de 30.000 DM. Agentul a transmis ofițerului de legătură solicitarea avocatului german. În fața acestei situații, maiorul Frangulea Vlad, șeful Serviciului 1110 din Direcția I-a¹, după studierea fișei lui Hann Albert, a întocmit un referat (aprobat de locțiitorul șefului direcției, cpt. Marcu Gheorghe, și de șeful Direcției I-a, general-maior Nicolae Doicaru) în care se arăta că „inițierea unor asemenea combinații de scoatere a elementelor de naționalitate germană ce au rude în R.F.G., va permite statului nostru aducerea unor importante sume în valută, fără ca organul nostru să apară în mod direct în aceste acțiuni. Realizarea combinațiilor amintite va îmbrăca forma unor afaceri particulare (avocățești) între agent și Garlepp“. Ca atare, se aprecia ca oportună eliberarea vizei pentru Hann Albert și continuarea acestor combinații, sumele în valută urmând să fie preluate direct de către agentul „Alexandru“. Referatul a fost aprobat în 13 iulie 1962 de Alexandru Drăghici, ministru al Afacerilor Interne și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri la acea dată. Procedura de rezolvare era extrem de simplă și de maximă celeritate. Serviciul XI (U.M. 0123/I), din Direcția I-a, a expediat, chiar în 13 iulie 1962, o adresă către Direcția Control Străini și Pașapoarte prin care, pe baza referatului aprobat de Alexandru Drăghici, solicita aprobarea vizei de ieșire din țară pentru familia Hann Albert. După numai trei zile, Comisia pentru Pașapoarte, Vize și Repatrieri a M.A.I. informa Direcția I-a despre aprobarea eliberării de acte de călătorie și vizei de ieșire definitivă din țară pentru familia Hann.

Imediat după cazul Hann, avocatul Garlepp a venit cu o nouă solicitare, rezolvată la fel de rapid², astfel încât la începutul lunii august Direcția I-a putea raporta obținerea pentru statul român a sumei de 65.000 DM (cca. 16.250 dolari S.U.A.). Sumele de bani erau virate de Garlepp în contul deschis de agentul „Alexandru“ la Banca de Stat a R.P.R. (B.R.P.R.), după ce familiile respective ajungeau în R.F.G.³ Pentru conspirarea provenienței acestor sume, Securitatea l-a contactat pe Deutsch, vicepreședintele B.R.P.R., convenind cu acesta ca, imediat după primirea banilor pe numele agentului, sumele să fie virate într-un cont special al Întreprinderii „Mașinimport“.

Odată acest început fiind făcut, ofițerii Direcției I-a au sesizat potențialul financiar al acestui gen de tranzacții și, asemenea unor oameni de afaceri autentici, s-au gândit la înlăturarea concurenței prin instituirea unui monopol. Ca urmare, în 9 august era întocmit un nou referat adresat lui Alexandru Drăghici în care se arăta că „acest început

de 60 luni, fiind eliberat la 18 iunie 1954. Fratele său, Hann Mihail, plecat în R.F.G. în anul 1949, avea deschis un dosar de urmărire la Securitatea din Sibiu, iar soția fusese, de asemenea, membră a Grupului Etnic German (*Ibidem*, f. 20).

¹ Ofițerul Vlad Frangulea (nume conspirativ Valentin Vlad) conducea din toamna anului 1961 serviciul de operațiuni valutare al D.I.E. Era apreciat de cunoscuți drept „unul din cei mai mari afaceriști din Direcția de Informații Externe“. În perioada 1965-1970 a condus rezidența D.I.E. din Teheran, fiind implicat în contrabandă cu alcool (Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc. D.I.E. 1955-1980*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, p. 66).

² Era vorba de cetățenii Bedö Bela, Bedö Wilhelmina și fiul lor, Bedö Ioan, aceștia având alți doi fii plecați în R.F.G. din anul 1941. Pentru cei trei cetățeni români se oferea suma de 35.000 DM. Procedura a fost aceeași, singura modificare reprezentând-o doar faptul că referatul Direcției I-a a fost aprobat de ministrul adjunct Vasile Negrea și nu de către Alexandru Drăghici (A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 3.673, vol. 1, f. 25-26).

³ Avocatul german depunea banii la Städt Girokasse Stuttgart, iar în momentul când banii erau virati la Banca de Stat a R.P.R., președintele (sau vicepreședintele) acesteia îi înainta o adresă de înștiințare lui Alexandru Drăghici.

poate fi extins asupra unui număr important de persoane de naționalitate germană care intenționează să se stabilească la rude în R.F. Germană“. Exista însă un impediment: „Din informațiile noastre, rezultă însă că un număr important de cazuri de obținere a actelor de călătorie pentru R.F. Germană (de ordinul sutelor de familii), este rezolvat pe cale obișnuită de către Comisia de vize și pașapoarte. În același timp, organele noastre au stabilit că în urma îndrumărilor date de unele persoane din R.F.G., precum și de către avocatul Garlepp, unii avocați din R.P.R., printre care avocatul Șerbănescu Crăciun și alții, se ocupă de rezolvarea unor cazuri în sensul că ei dau indicații persoanelor în cauză să facă reveniri asupra satisfacerii cererii lor de pașaport, întocmesc memoriile către organele de stat și fac o serie de diligențe pentru satisfacerea lor. În eventualitatea că aceste cazuri se rezolvă pe calea obișnuită, pe lângă obținerea onorariilor de către avocații respectivi, persoanele interesate din R.F.G. obțin sume importante de la rudele repatriaților, precum și din alte fonduri“. Această situație făcea ca „ritmul combinațiilor încheiate cu Garlepp de către noi să fie lent“. Ca urmare, „statul nostru pierde o posibilitate importantă de obținere de valută străină, în timp ce unele persoane din R.F. Germană, diverși escroci, obțin profituri pe seama rezolvării cazurilor de emigrare pe calea obișnuită“.

În consecință, Direcția I-a îi solicita lui Alexandru Drăghici să aprobe ca, pe viitor, „rezolvarea tuturor cazurilor cetățenilor de naționalitate germană din R.P.R. care intenționează să se stabilească în R.F. Germană, să fie dirijată spre acest canal, reducându-se în același timp numărul destul de ridicat al familiilor care în prezent obțin aprobarea de plecare pe cale obișnuită“¹.

Ideea a fost agreată la nivelul conducerii M.A.I. însă interveneau o serie de dificultăți care trebuiau soluționate. Astfel, agentul „Alexandru“ fusese inițial instruit ca în discuțiile cu Garlepp să prezinte operațiunea ca o afacere personală a sa, el putând obține, prin relațiile pe care le are, aprobări în cazuri izolate. Evident, avocatul german, care lucra din însărcinarea Ministerului Afacerilor Externe al R.F.G. și sub îndrumarea serviciilor de informații, știa că într-un sistem precum cel existent în România, un cetățean nu putea primi astfel de sume în contul bancar fără a atrage atenția serviciilor de informații. Așadar, „legenda“ agentului „Alexandru“ probabil că fusese descifrată foarte rapid, dar acceptată în mod tacit în interesul derulării afacerii. Lărgirea acestui gen de tranzacții atrăgea automat creșterea sumelor ce trebuiau virate spre România, lucru ce în mod evident nu mai putea fi făcut sub acoperirea „onorariilor“ plătite avocatului român.

Primul pas în direcția amplificării traficului de vize a fost făcut de partea germană. În 6 noiembrie 1962 avocatul Ewald Garlepp a venit în România prin intermediul O.N.T. „Carpați“, l-a contactat pe „Alexandru“ și i-a prezentat o listă cu nu mai puțin de 106 persoane, oferind pentru fiecare sume de 5-6.000 de mărci germane (în total era vorba de o sumă de cca 150.000 dolari S.U.A.)². Ba, mai mult, i-a spus agentului român

¹ *Ibidem*, f. 24.

² Inițial, oferise 567.000 DM., partea română solicitând 600.000 DM. Întrucât unele persoane erau arestate sau aveau domiciliu obligatoriu, s-a convenit ca pentru acestea să se plătească suplimentar câte 1.000 DM. De altfel, avocatul german a insistat „să se dea preferință de strămutare celor 24 de preoți catolici și personalului clerical, din care jumătate au domiciliu forțat“. De asemenea, Garlep a arătat că partea germană este dispusă să plătească o rentă lunară victimelor de război din România (apreciate a fi în număr de cca 300 de persoane) de 35 DM/lună, dacă guvernul R.P.R. ar accepta ca mărcile să fie convertite la cursul turistic (cca 4 lei pentru o

că, după soluționarea cererilor acestora, mai are pregătite și alte liste, interesându-se de posibilitatea de a găsi o cale de oficializare a acestei acțiuni. „Alexandru“, conform instructajului primit, s-a menținut pe poziții de expectativă, neluând nici un angajament. Totodată, Garlepp a sugerat înființarea unei misiuni comerciale germane la București, asemănătoare celei românești de la Frankfurt am Main, văzută ca un stimulent al dezvoltării relațiilor comerciale bilaterale.

În fața tentativei germane de a diminua puțin sumele plătite¹ prin trecerea la un sistem „cu ridicata“², Securitatea a reacționat prompt. Agentul a fost instruit să respingă încercările avocatului Garlepp de a oficializa operațiunile legate de plecarea din România și să persiste în direcția rezolvării unor cazuri cu totul izolate. Partea germană s-a dovedit a fi, la rândul-i, un abil negociator, menținând oferta inițială. Astfel, următoarea tranzacție (finalizată în ianuarie 1963) a presupus aprobarea plecării din România a două familii (opt persoane), suma plătită fiind de 47.000 DM (11.750 \$)³.

În acest timp, se făceau progrese și în edificarea mecanismului de aprobare a vizelor. Se păstra sistemul întocmirii de referate către conducerea ministerului și expedierea, ulterior, de adrese către Direcția Control Străini și Pașapoarte, dar, ca element de noutate, această direcție a fost obligată să comunice Direcției I-a listele cu persoanele cărora li se aproba, pe cale obișnuită, plecarea din țară.

Solicitările din partea avocatului Garlepp s-au înmulțit în lunile februarie – martie 1963, fiind înmânate agentului român liste cu opt până la 11 persoane, plătindu-se în continuare sume în jurul a 5-6.000 DM pentru o persoană.

În aprilie 1963, Garlepp vine cu o cerere mai deosebită, solicitând obținerea aprobării de a părăsi România pentru un cetățean român de naționalitate germană ce se afla încarcerat în Penitenciarul Jilava (fiind condamnat în 1960 la 5 ani închisoare corecțională de către Tribunalul Militar Brașov), dar și pentru un tehnician vest-german ce fusese condamnat la un an închisoare pentru omor prin imprudență (accident de circulație). Cererea a fost satisfăcută, fiind întocmite formele de grațiere și obținută viza de ieșire din țară. În fața acestei disponibilități, avocatul german a mai făcut un pas, înaintând la începutul lunii mai un tabel cu 35 de persoane, pentru care se oferea să plătească suma de 500.000 DM (125.000 \$). După cum se observă, suma plătită pentru o persoană a crescut considerabil. În luna iulie a fost obținută eliberarea a cinci persoane cu domiciliu obligatoriu în comunele Rubla și Viișoara⁴, iar în luna august au fost plătite 220.000 DM pentru vizele a 17 persoane¹.

marcă). Suma plătită anual s-ar cifra la aproximativ 120.000 DM. Pentru acest gen de propuneri, Garlep a fost îndrumat să se adreseze Ministerului Afacerilor Externe (*Ibidem*, vol. 3, f. 112).

¹ Negocierile din 6 noiembrie 1962 au fost foarte dure, avocatul Garlep afirmând că un mare comerciant din R.F.G. încheiasse în urmă cu doi ani o convenție cu „reprezentanții competenți din R.P.R.“, conform căreia, în schimbul a două milioane de mărci, urmau a pleca în R.F.G. cca 2.000 de persoane, socotindu-se 1.000 DM de persoană. Din motive necunoscute, convenția nu fusese aplicată, dar avocatul german sugera aplicarea tarifului menționat. Răspunsul agentului român a fost ferm: „nici măcar să nu viseze că pentru banii aceia să se poată realiza un asemenea acord“, invocând „multiplele alergături, eforturi fizice și intelectuale“ (*Ibidem*, f. 109).

² În 13 octombrie fusese aprobată plecarea a șapte persoane, dintre care doi copii, în schimbul a 40.000 DM (*Ibidem*, vol. 1, f. 38).

³ *Ibidem*, f. 46.

⁴ Disponibilitatea crescută a părții române de a soluționa astfel de cereri poate fi pusă și pe seama eforturilor României de a normaliza relațiile cu R.F.G., în perioada 5-8 iunie 1963 desfășurându-se la Bonn lucrările primei sesiuni a Comisiei Mixte România – R.F.G., precursora Comisiei Mixte guvernamentale (Fundatia Europeană

Între timp, plecarea unui număr de persoane din România pe această cale a dus la răspândirea unor zvonuri legate de modalitățile „extra-legale” de soluționare a cererilor de emigrare². O dovadă în acest sens o reprezintă faptul că la ambasada română din Berna s-a prezentat un cetățean vest-german care a discutat cu Hidoș Ion („Barbu”), șeful Secției Consulare. Acesta i-a solicitat diplomatului român să intervină pe lângă autoritățile din țară pentru aprobarea plecării din România a cinci persoane, rude ale sale, menționând că în schimbul avizului favorabil, el este dispus să depună în contul B.R.P.R., la o bancă din Zürich, suma de 100.000 de franci elvețieni (cca 23.250 \$). În acest sens, a prezentat și un extras de cont care dovedea că are suma respectivă depusă la o bancă elvețiană. Oferta a fost respinsă de Hidoș, care i-a spus că acordarea vizelor nu este o afacere comercială, indicându-i ca rudele sale să se adreseze autorităților pe căile legale. Direcția I-a, informată de acest demers, a verificat respectivele persoane, descoperind că acestea nu sunt cunoscute cu probleme în evidențele M.A.I. Ca urmare, a propus soluționarea cazului prin intermediul avocatului Garlepp. Acesta s-a achitat de sarcină, cei 100.000 de franci elvețieni intrând în posesia părții române.

În octombrie 1963, Garlepp îi înainta agentului „Alexandru” un tabel cu nu mai puțin de 52 de persoane, eliberarea vizelor acestora fiind plătită cu 560.000 DM (140.000 \$). Direcția I-a îl răsplătea pe agentul său destul de generos (în comparație cu alți agenți din activitatea internă): în 20 decembrie 1963, acesta primea 300 de lei, în 25 ianuarie 1964, 200 de lei, în 22 februarie – 200 de lei, în 18 mai 1964 – 100 de lei, în 22 iunie – 100 de lei, 25 septembrie – 100 lei. Scăderea sumelor poate fi pusă pe seama faptului că în 17 martie 1964 avocatul german a fost contactat direct de lt. col. Frangulea Vlad din Direcția I-a, iar la întâlnirea avută cu Garlepp în 19 martie, în barul Athénée Palace, a participat și maiorul Marcu Gheorghe, din aceeași direcție³.

Creșterea numărului de familii plecate din România în urma intervențiilor de acest gen și, probabil, implicarea directă a ofițerilor Direcției I-a au dus la apariția în presa occidentală a unor comentarii pe această temă, astfel că tranzacțiile au fost suspendate⁴.

Titulescu, *Istoria politicii externe românești în date*, coord. Ion Calafeteanu, București Editura Enciclopedică, 2003, p. 386).

- ¹ Afacerile derulate de Securitate în perioadă se soldau cu un aport important de valută. Potrivit unei adrese a Băncii de Stat a R.P.R., din 25 septembrie 1963, în contul Ministerului Afacerilor Interne existau următoarele sume: 1.037.220,76 \$, 2.452.248,80 franci elvețieni și 515.983 DM – A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 3.673, vol. 2, f. 26; în 17 iunie 1964 M.A.I. deține 3.176.928,73 \$, 2.684.871,38 franci elvețieni și 1.357.565, 70 DM – *ibidem*, f. 28, iar la 4 mai 1965 conturile T 65 deschise pe numele M.A.I. la Direcția Operațiunilor cu Străinătatea a Băncii de Stat prezentau următorul sold în favoarea M.A.I.: 4.528.559,87 \$, 7.248.918,38 franci elvețieni și 1.806.565,70 DM (*ibidem*, f. 82).
- ² Dintr-o scrisoare din 25 februarie 1963, expediată din R.F.G. pe o adresă din Brașov, reiese faptul că în Germania se cunoștea destul de exact de către persoanele interesate procedeu de lucru: „Noi am dori bucuroși să vă ajutăm de aici, dar se cer prețuri enorme și anume pe cap [de persoană]. Guvernul se ocupă de aceasta ca să-i aducă pe toți în locul muncitorilor străini. Garlep coboară acum în primăvară iar, cu o listă de 150 de persoane, cu regret voi nu sunteți încă pe aceasta” (*ibidem*, vol. 3, f. 151).
- ³ *ibidem*, vol 1, f. 201.
- ⁴ Comentariile de presă au debutat odată cu publicarea în ziarul „Bild Zeitung” din Bonn, în 9 decembrie 1963, a articolului „Comerț de oameni cu Germania. România pretinde taxă pe cap de om de la emigranții germani”, semnat de Wolfgang Voges. În cuprinsul articolului se menționa: „Comerț de oameni cu nemții! Cât de necrezut sună: dacă nemții din România vor să plece în R.F.G., trebuie să plătească autorităților românești premii pe cap de om. Șase persoane trebuie să plătească împreună 100.000 DM înainte de plecarea lor de acolo. 50.000 DM pentru o familie nu este o raritate. România stă pe poziție: dacă de acum trebuie să renunțăm la germanii

Așa cum se exprima avocatul Garlepp, faptul s-a produs „ca urmare a unor calomnii răspândite în R.F.G. la adresa sa și a avocaților din România”¹. Totuși, anumite cercuri politice din Germania erau direct interesate de reluarea acestor legături, în vederea accelerării emigrărilor din România, cu atât mai mult cu cât economia în expansiune a R.F.G. se confrunta cu un acut deficit de forță de muncă. În plus, presiunile rudelor din Germania asupra oficialităților nu erau de neglijat. Ca urmare, guvernul federal a acționat prin prezentarea pe canalele oficiale a unor liste nominale cu zeci de mii de persoane, dar s-a izbit de refuzul părții române. Problema a fost abordată și cu ocazia vizitei delegației române în R.F.G., dar rezultatele au fost negative. Următorul pas a fost implicarea Crucii Roșii în așa numita acțiune de reunificare a familiilor germane. A fost contactată Crucea Roșie din România, iar un membru al prezidiului Crucii Roșii germane i-a trimis avocatului Porăstău o scrisoare în care îi solicita sprijinul.

Misiunea redeschiderii canalului clandestin a căzut tot în sarcina avocatului Ewald Garlepp. Acesta a sosit în România în 16 august 1966, ca mandatar al unor cetățeni români pentru valorificarea unor drepturi succesoriale din R.F.G., pentru a purta unele discuții oficiale cu Romulus Petrescu, directorul Departamentului Relații Externe din Banca Națională a R.S.R. Pe parcursul discuțiilor, Garlepp a amintit faptul că este interesat în problema reunificării familiilor germane și i-a solicitat lui Romulus Petrescu sprijinul în găsirea unei persoane care să se ocupe de această problemă.

Garlepp părea a fi foarte familiarizat cu sistemul de control al Securității, fiind sigur că solicitările sale vor ajunge acolo unde trebuie (cum s-a și întâmplat de altfel!). Din acest motiv, abordarea sa a fost una directă, arătându-i funcționarului român că însărcinarea sa este de a pregăti în mod neoficial discutarea problemei reunificării familiilor germane de către ministrul Economiei, dr. Sckmuker, pe parcursul vizitei pe care acesta o va face în România la începutul lunii septembrie. El a menționat și faptul că în această problemă este interesată și Crucea Roșie din Germania, fiind împuternicit de această organizație să susțină emigrarea în următorii ani a cca. 10% din cei 400.000 de cetățeni români de origine germană. Nu a ezitat să arate că Crucea Roșie din R.F.G.

harnici și în parte avuți, care pot să contribuie la reclădirea vieții noastre economice, vrem cel puțin să primim un premiu pe cap de om, drept taxă camuflată. Și aceasta într-o vreme în care președintele Cehoslovaciei, Novotny, declară că trebuie ușurată reunirea familiilor, dacă membrii de familie care trăiesc despărțiți vor să plece în Vest, să nu li se facă greutate inutile. Când guvernul vest-german se străduiește să întărească relațiile economice cu statele blocului estic, inclusiv cu România!” (*Ibidem*, vol. 3, f. 167); ulterior, subiectul a fost preluat și amplificat de alte publicații (de exemplu, „Donauschwabe” publica în numărul special de Crăciun articolul „Domnii «tovarăși» din România cer pentru fiecare persoană care intenționează să plece un preț de răscumpărare în mărime de 5.000 DM”), având loc chiar o interpelare în Bundestag din partea deputaților social-democrați dr. Karl Mommer și dr. H.C. Jaksh. Răspunsul a fost oferit de secretarul de stat Kartens din Ministerul de Externe, care a recunoscut că guvernul de la Bonn vrea să ajute la reunirea familiilor, discutând în acest sens cu diverși reprezentanți ai României. Declanșarea scandalului nu a fost deloc întâmplătoare, aceasta având loc exact în momentul când în R.F.G. se desfășurau pregătirile pentru tratative între o delegație comercială a României și omologi vest-germani. Informațiile din presă au nemulțumit atât conducerea organizației „Volksdeutsche”, cât și pe oficialii din Ministerul Afacerilor Externe de la Bonn. Pentru a contracara informațiile din presă, oficialii au pregătit un răspuns în care se arăta că au fost făcute, într-adevăr, intervenții pentru oameni care au rude în R.F.G., ca și pentru persoane din această categorie condamnate în România pentru diferite delictе. Sumele de bani plătite au reprezentat fie plata despăgubirilor de judecată la care aceștia au fost condamnați prin sentință, fie contravaloarea cheltuielilor de transport, precum și cele necesare obținerii documentelor de călătorie.

¹ *Ibidem*, vol 1, f. 244.

dispune de importante fonduri destinate soluționării acestei probleme și, ca atare, el poate plăti „orice cheltuieli și onorariu de reprezentare“, fie avocatului Porăstău, cu care mai lucrase, fie altei persoane ce îi va fi recomandată. Ca un argument forte și pentru a salva aparențele, avocatul german a arătat pe parcursul discuțiilor că s-a adresat unui funcționar al B.N.R. deoarece știe că instituția este interesată în realizarea unor sume importante în devaloare, și, din informațiile sale, Crucea Roșie germană ar dispune de circa 60.000.000 DM pentru acoperirea cheltuielilor de emigrare a cca. 40.000 de persoane. În sprijinul cererii sale, Garlepp a subliniat că problema reîntregirii familiilor germane ar fi fost deja „rezolvată satisfăcător“ cu U.R.S.S., Polonia și Cehoslovacia.

Probabil că în contextul schimbărilor din politica internă, dar și externă¹, factorii de decizie de la București au declinat ofertele făcute de partea germană. Lucrurile au tergiversat până la începutul anului 1968, în tot acest interval avocatul german revenind cu noi și noi insistențe de reluare a colaborării².

În 1968 conducerea de la București a hotărât redeschiderea canalului clandestin, misiunea gestionării acestei relații fiind încredințată Direcției Generale de Informații Externe (D.G.I.E., succesoarea Direcției I-a Informații Externe). În noul context, Securitatea a preferat folosirea ofițerilor sub acoperire pentru contactul și negocierile cu Garlepp. S-au luat măsuri sporite de păstrare a conspirativității. În 10 februarie 1968, Garlepp a fost chemat la București și a fost contactat de colonelul Gh. Marcu și de mr. Stancu Alexandru din D.G.I.E., aceștia prezentându-se drept avocați. În cadrul discuțiilor, ofițerii români au insistat asupra necesității păstrării unei „discreții totale“, insistând că înțelegerea va fi făcută „de la avocat la avocat“, autoritățile nefiind amestecate cu nimic. Obținând acordul lui Garlepp, interesat și el în păstrarea conspirativității, s-a trecut la negocieri. În final, s-au convenit următoarele: Garlepp va plăti 1.700 DM pentru fiecare persoană de naționalitate germană (indiferent de vârstă) care va pleca definitiv în R.F.G. sau Austria; pentru persoanele cu studii universitare va plăti 10.000 DM; pentru studenți (indiferent de anul de studii) va plăti 5.000 DM. Acțiunea urma să înceapă la data de 1 martie 1968, după ce la 23 februarie Garlepp achita un

¹ Principalul eveniment al acestei perioade a fost reprezentat de stabilirea relațiilor româno-vest-germane la nivel de ambasadă, în urma vizitei efectuate în R.F.G. de către Corneliu Mănescu, ministrul de externe al României, în intervalul 30 ianuarie – 3 februarie 1967 (vezi și Nicolae M. Nicolae, *Așa au început relațiile României cu R.F. Germania*, în „Magazin istoric“, nr. 7/1995, p. 33-36; Liviu-Daniel Grigorescu, Constantin Moraru, *4 februarie 1967. Berlin-București-Moscova*, în „Magazin istoric“, nr. 2/1999, p. 25-27; Anneli Ute Gabanyi, *Die Aufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen Bundesrepublik Deutschland und Rumänien (31 Januar 1967). Voraussetzungen und Folgen*, în Cătălin Turliuc, Flavius Solomon (coord.), „Punți în istorie. Studii româno-germane“, Iași, Editura Centes, 2001, p. 176-179; Florian Claudiu Mihail, Dumitru Preda, *R.S.R. – R.F.G. Primul an de relații diplomatice*, în „Magazin istoric“, nr. 4/2002, p. 14-18).

² Referitor la situația din R.F.G. în această perioadă, un cercetător al problemei nota: „în Germania Federală domnea optimismul. Marea coaliție, formată din Uniunea Creștin Democrată (CDU), Uniunea Creștin Socială (CSU) și Partidul Social Democrat din Germania (SPD), sub conducerea lui Kurt-Georg Kiesinger, dusese o politică economică de succes. Creșterea economică era de 7,5%, prețurile se arătau stabile, iar șomajul era mai redus ca niciodată. În plus, existau condiții favorabile exportului de produse germane pe piața mondială. (...) La sfârșitul anilor '60, Republica Federală Germană avea al treilea produs social brut din lume, după Statele Unite și Japonia, un produs social brut considerabil mai ridicat decât al Franței sau al Marii Britanii. Marca germană trecea drept cea mai stabilă valută din lume, după francul elvețian“ (Ulrich Burger, *Care dintre cele două Germanii? Imaginea Germaniei din perspectiva sașilor din Ardeal în anii '70*, în Romulus Rusan, *op. cit.*, p. 253-257).

avans de 400.000 DM. Plata urma să se facă cash, la Viena. La epuizarea acestei sume, Garlepp urma să facă o nouă plată anticipată, de aceeași valoare. Numărul persoanelor ieșite din România cu viză definitivă urma a-i fi comunicat lui Garlepp telegrafic, cifrat, la fiecare două săptămâni. Toate condițiile au fost formulate explicit într-un „Aranjament“, semnat de avocatul german la 12 februarie 1968¹.

Concret, legătura a fost preluată de mr. Stancu Alexandru din D.G.I.E. Acesta a primit identitatea Martinescu Alexandru, fiul lui Gheorghe și Maria, născut la 30 august 1932, domiciliat în str. Brezoianu, nr. 7 și acoperirea de angajat al Ministerului Afacerilor Externe². Avocatul german a primit, la rîndu-i, numele de cod „Eduard“³ („Edward“). Corespondența urma a fi primită la București la o casuță poștală, închiriată de „Martinescu“ pe timp de un an de zile. Conform înțelegerii, prima plată a avut loc la Viena. Aici s-au deplasat, în 21 februarie 1968, mr. Stancu Alexandru și mr. Bucur Adalbert⁴ din D.G.I.E., care au preluat banii și i-au depus la Direcția Generală a Serviciilor și Înzeștrării (condusă de gen.-lt. col. Petre Motorga) din cadrul Consiliului Securității Statului (C.S.S.). Următoarea plată a fost făcută la 25 aprilie, tot la Viena, E. Garlepp și dr. H.G. Hüsck plătind ofițerilor români (mr. Stancu Alexandru și mr. Bucur Adalbert) 200.000 DM (50.000 \$). Următoarea tranșă urma a fi plătită pe 12 septembrie în cadrul Agenției Comerciale a României de la Paris.

Până la începutul lunii septembrie 1968, conform înțelegerii, părăsiseră România 88 de persoane, urmând ca până pe 10 septembrie să primească viza încă cca 12 persoane,

¹ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 3.673, vol 1, f. 295-296; la negocieri a participat și dr. Hüsck, Garlepp trecând printr-o eclipsă a încrederii forurilor germane. Această neîncredere era cumva întemeiată, având în vedere că acesta nu a ezitat ca în 18 martie să-i trimită o scrisoare (scrisă pe o hîrtie cu antetul Hotelului Lido din București) domnului „Martinescu“, în care se oferea să încheie „în mod strict confidențial“ o înțelegere cu acesta, independent de acordul semnat în comun cu dr. Hüsck, prin care să rezolve unele cazuri mai grele, la solicitarea unor „personalități bisericești“. Avea în vedere rezolvarea situației unor persoane pentru care eliberarea vizei era „legată de îndeplinirea sau lichidarea unor obligații financiare“, arătând că „personalitățile bisericești“ îi pun la dispoziție 1-2 milioane DM și propunând modalitatea de lucru din anii 1962-1963 (*Ibidem*, vol. 3, f. 255-257); concret, era vorba de unele cazuri precum cel al unui cetățean din Sibiu, condamnat în 1967 la 4 ani închisoare corecțională pentru trecerea frauduloasă a frontierei și eliberat în același an, prin legea de amnistiere nr. 25 din 27 decembrie 1967. Deși acesta depusese câteva cereri în vederea emigrării în R.F.G., plecarea din țară nu i se aprobase întrucât avea un copil dintr-o căsătorie anterioară, căruia îi plătea pensie alimentară, iar în gestiunea ce o conducea la Clubul Sportiv „Voința“ din Sibiu i se descoperise o lipsă de cca. 70.000 lei pe care trebuia să o acopere.

² *Ibidem*, vol. 1, f. 255-256.

³ „Eduard“ este menționat și de Pacea, în buna practică a acestuia de a amesteca personaje și evenimente reale cu unele născocite: „Ceașescu a ordonat D.I.E. să inițieze o operațiune similară (cu cea desfășurată cu Israelul – n. ns. F.B.) pentru vânzarea etnicilor germani. Această i s-a părut potențial chiar mai avantajoasă, România având aproximativ un milion [estimare tipică pentru Pacea – n.ns. F.B.] de etnici germani în interiorul granițelor sale. Vânzarea cetățenilor români de etnie germană a fost aranjată în cadrul aceluiași parametri, totul bazându-se pe o înțelegere personală între același Marcu și «Eduard», care se înfățișa ca agent de spionaj infiltrat și ca reprezentant personal al lui Hans Dietrich Genscher, ministrul de interne vest-german, care a fost implicat direct în facilitarea operațiunii de emigrare a germanilor din Europa de Est. «Eduard» a jucat în continuare acest rol secret chiar după 1977, când a spus că a fost ales în Bundestag. Valize pline cu dolari S.U.A. erau transportate lunar la București cu liniile aeriene române TAROM, iar credite speciale, cu o parte din dobândă plătită de «Eduard», erau acordate periodic pentru a menține sau stimula entuziasmul lui Ceașescu referitor la emigrarea *Volksdeutsche*-lor în patria-mamă“ (Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992, p. 93).

⁴ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 3.673, vol 1, f. 272.

pentru a epuiza suma primită în aprilie. Pe 18 septembrie a avut loc plata următoarei tranșe de 200.000 DM, banii fiind preluați de col. Marcu Gheorghe și mr. Stancu Alexandru¹. Cu această ocazie, Garlepp și-a exprimat nemulțumirea, arătând că „ritmul plecărilor este foarte redus și că nu se deosebește cu nimic de anul 1967, când pleca același număr de persoane, însă fără ca ei să plătească nimic”². Avocatul german a ținut să precizeze că „clienții” săi doresc o creștere a numărului celor care pleacă de la 30-40 de persoane lunar la cel puțin 100, altminteri aranjamentul financiar existent nu-și are rațiunea.

Partea română nu a făcut nimic în acest sens, astfel încât în 20-21 februarie 1969 avocatul Garlepp a venit la București pentru a găsi o cale de accelerare a emigrărilor. Acesta a arătat în cadrul discuțiilor că, după datele de care dispune, înainte de încheierea aranjamentului financiar, plecau în mod normal, fără nici o plată, între 330-350 de persoane pe an, adică 28-29 de persoane pe lună. În primele opt luni de la încheierea înțelegerii, au emigrat în R.F.G. cca 300 de persoane, media lunară fiind de 37 persoane. În opinia lui Garlepp, o creștere de opt persoane pe lună nu justifică efortul financiar al părții germane. Ca urmare, a fost solicitată reexaminarea întregii probleme în sensul aprobării emigrării pentru 3.000 de persoane anual (indiferent de vârstă). Avocatul a dat de înțeles că, întrucât are fonduri mari la dispoziție, ar fi dispus să plătească chiar o primă suplimentară în cazul când cifra de 3.000 de persoane ar fi depășită³. Cu această ocazie, s-a făcut și „nota de plată” a părții germane. Potrivit datelor centralizate de Securitate, în perioada 15 iunie 1968 – 15 februarie 1969 au părăsit România: 303 persoane fără studii (1.700 DM per persoană) – 515.100 DM; 5 persoane cu studii (10.000 DM per persoană) – 50.000 DM; 1 student (5.000 DM per persoană) – 5.000 DM; Total: 570.100 DM; Încasat: 400.000 DM; Rest de încasat: 170.000 DM.

Ofițerii D.G.I.E. care se ocupau de caz au întocmit o notă-raport către Cabinetul vicepreședintelui C.S.S. în care propuneau ca, „în cazul când se apreciază utilă continuarea aranjamentului cu partenerul vest-german și aducerea de valută pe această cale”, cererea părții germane să fie privită „cu bunăvoință” și să se dea indicații Comisiei de Vize și Pașapoarte să intensifice ritmul rezolvării cererilor de plecare în R.F.G., având în vedere că realizarea cifrei propuse aducea cu sine încasarea a cca 6.000.000 DM⁴. Conducerea C.S.S. a decis continuarea derulării acțiunii, astfel că pe 7 martie 1968 a avut loc o nouă întâlnire cu avocatul Garlepp, de această dată la Stockholm. Colonelul Marcu Gheorghe și maiorul Bucur Adalbert au preluat de la avocat suma de 200.000 DM (adusă în țară prin curierul diplomatic).

Întâlnirea de la Stockholm, din 7 martie 1968, a deschis calea spre compensarea plecării germanilor din România și prin alte mijloace decât cele strict financiare. Astfel, pe parcursul discuțiilor purtate, avocatul german a arătat că are legături cu unele

¹ Nu am putut stabili dacă întâlnirea a avut loc la Paris sau la Viena. Deși în arhivă se păstrează inclusiv biletele de avion ale celor doi ofițeri (pentru Marcu Gh. pe ruta București-Paris-Londra-București și pentru mr. Stancu pe ruta București-Paris-Viena-București), „chitanța” semnată de E. Garlepp și dr. H.G. Hüsck este datată 18 septembrie 1968, Viena. Iată textul acesteia: „Protocol in the matter of Rumanian citizens of German nationality, emigrating into Federal Republic of Germany, a summ of 200.000 (two hundred thousand) West-German marks were paid by Dr. H.G. Hüsck and Dr. E. Garlepp” (*Ibidem*, f. 303).

² *Ibidem*, f. 302.

³ *Ibidem*, f. 305.

⁴ *Ibidem*.

firme vest-germane, precum Manesmann, Thyssen ș.a., firme angrenate în livrarea de instalații pentru Combinatul Siderurgic de la Galați. Potrivit informațiilor sale, „în perioada când combinatul va produce la capacitatea sa, unele din soluțiile folosite vor fi cu mult depășite“. Concret, s-a referit la un nou procedeu de obținere a fontei pus la punct în R.F.G. și care reduce „cu mai mult de 50% durata sarjei și aproape total consumul de cocs“. Tot acum au fost livrate părții române, fără plată, cinci autoturisme: două bucați Mercedes 230, două bucați Ford Taunus și un BMW 2000¹.

Procesul de emigrare s-a desfășurat în parametrii stabiliți, astfel că în 12-14 septembrie aceiași ofițeri D.G.I.E. s-au întâlnit din nou cu avocatul german în cadrul Agenției Comerciale a României din Stockholm și au preluat suma de 1.000.000 DM (250.000 \$), contravaloarea vizelor de emigrare pentru 527 de persoane de origine germană.

În 16-17 decembrie 1969, col. Dorin Pavelescu și lt. col. Bucur Adalbert s-au deplasat la Roma, unde au preluat de la Garlepp suma de 1.500.000 DM (cca 408.000 \$), reprezentând contravaloarea vizelor eliberate între 1 septembrie – 30 noiembrie 1969. Cu acest prilej, au fost purtate negocieri pentru stabilirea unor noi baremuri pentru eliberarea vizelor. S-a convenit ca, pentru persoanele care vor emigra după data de 15 martie 1970, compensarea să se facă astfel: un titrat – 11.000 DM (cca. 3.000 \$); un student – 5.500 DM (cca. 1.506 \$); un tehnician – 2.900 DM (cca. 792 \$); fără pregătire – 1.800 DM (cca. 490 \$). Sumele rezultate urmau a fi achitate odată la trei luni, în mărci vest-germane, tarifele urmând a fi valabile pe un termen de trei ani. Înțelegerea prealabilă făcută la Roma a fost aprobată de președintele C.S.S., Ion Stănescu².

Conducerea de la București a decis că, dată fiind disponibilitatea manifestată de partea germană pentru diversificarea modalităților de compensare a eforturilor de soluționare a cererilor de emigrare și a pagubelor provocate economiei naționale de plecarea personalului calificat, este momentul pentru folosirea canalului de legătură pentru soluționarea unor cereri de natură financiar-bancară.

Între 19 și 21 ianuarie 1970 au avut loc la București noi negocieri, partea română fiind reprezentată de lt. col. Bucur Adalbert (legendat „Popescu“) și de mr. Stancu Alexandru („Martinescu“). Cu această ocazie, s-a căzut de acord, în principiu, asupra următoarelor aspecte: asigurarea emigrării în R.F.G., într-o perioadă de trei ani și trei luni, a unui număr de 40.000 de persoane de origine etnică germană; structura grupului de emigranți să fie: cca 10% titrați (11.000 DM/ persoană), cca 2% studenți (un student în ultimii doi ani de studii – 7.000 DM/pers.; un student în primii trei ani de studii – 5.500 DM), cca 10% muncitori calificați și tehnicieni (2.900 DM/pers.), cca 78% alte persoane (1.800 DM/pers.); eșalonarea emigrărilor să respecte, în măsura posibilităților, următorul grafic:

- 15.03.1970 – 31.12.1970: 8.000 persoane
- 01.01.1971 – 31.12.1971: 12.000 persoane

¹ Potrivit propunerii col. Marcu, aceste autoturisme aveau următoarea destinație: cele două Mercedes 230, „al căror interior va fi utilat deosebit“, să fie puse la dispoziția conducerii C.S.S., câte un Ford Taunus pentru gen. mr. Pacea Mihai și col. Marcu Gh. „având în vedere acțiunile operative permanente pe care le au cu cetățeni străini“. Autoturismul BMW 2000 urma să fie repartizat Serviciului VII din D.G.I.E. „pentru acțiuni legate de străini“, urmând a fi ținut într-o evidență separată, cheltuielile de întreținere, combustibil etc. fiind suportate din fondul C.I.S. (*Ibidem*, f. 312).

² *Ibidem*, f. 317.

- 01.01.1972 – 31.12.1972: 14.000 persoane
- 01.01.1973 – 30.06.1973: 6.000 persoane

Plățile urmau a se efectua odată la două luni, în numerar, prin transfer sau cec, partea germană optând mai cu seamă pentru ultimele două variante.

Cu această ocazie, a fost discutată posibilitatea ca avocatul Garlepp să faciliteze obținerea de către statul român a unui credit particular în valoare de 50 sau 100 milioane DM cu o dobândă de cel mult 8%. Din această dobândă, partea germană ar fi urmat să suporte patru milioane DM¹. În cadrul discuțiilor, a fost abordată și problema unui sprijin în direcția obținerii unui credit pe linie de stat în valoare de 450 milioane DM.

În zilele de 7 și 8 martie 1970 a avut loc o nouă întâlnire la Stockholm, fiind preluată suma de 1.500.000 DM, reprezentând contravaloarea vizelor emise în perioada decembrie 1969 – 15 februarie 1970. Tot acum au fost reluate negocierile de la București. Tratatul a fost extrem de dure², ambele părți fiind decise să obțină maximum de concesiuni de la partenerul de discuții. Ca elemente de noutate, partea română a reușit să impună următoarele aspecte: cifra de emigrări a fost redusă la cca 20.000 de persoane, rămânând la latitudinea părții române să o mărească sau să o micșoreze; baremurile stabilite pentru categoriile socio-profesionale au rămas neschimbate, cu precizarea că pentru persoanele titrate despăgubirea se va fixa de la caz la caz, dar nu va fi mai mică de 11.000 DM; partea germană urma să plătească o primă de 2 milioane DM, eșalonată în patru rate anuale; în cazul că se depășea cifra de 20.000 de persoane, în afară de baremurile stabilite, se va mai plăti o primă de un milion DM pentru fiecare 10.000 de persoane. Plățile urmau a se efectua odată la trei luni, jumătate în numerar și jumătate în cecuri. Partea română a insistat asupra faptului că nu se încheie nici un fel de acord scris, iar dacă partea germană nu asigură secretul operațiunii, partea română își rezerva dreptul de a renunța la înțelegere.

Discuțiile legate de împrumutul de 100 milioane DM au fost și ele foarte încordate, partea germană arătând că dobânda curentă este de 8%, exemplificând cu un împrumut acordat recent, în aceste condiții, Argentinei. În cele din urmă, germanii au căzut de acord să încerce o reducere a dobânzii cu 0,5%.

Poziția ofițerilor români în cadrul acestor negocieri era una privilegiată, având în vedere necesitatea acută de forță de muncă resimțită în cadrul economiei vest-germane. În această perioadă, diverși intermediari ai autorităților vest-germane au efectuat tatonări în mediile guvernamentale de la București asupra posibilității de a se trimite, pe diferite perioade, muncitori români în R.F.G. Știută fiind nevoia stringentă de devize a statului român, era oferit exemplul Iugoslaviei care avea în R.F.G. cca 500.000 de muncitori care transferau anual în țara de origine o sumă de 500 milioane de dolari. Oficialii români ai vremii au transmis acestor intermediari că „o astfel de problemă poate fi rezolvată numai în contextul unor trimiteri la specializare sau în cazul când o uzină sau

¹ *Ibidem*, f. 324.

² Pentru a ilustra spiritul în care s-au purtat discuțiile, vom aminti doar faptul că, la un moment dat, avocatul Garlepp a subliniat că, date fiind bunele relații existente în special în domeniul economic și interesul reciproc în dezvoltarea relațiilor dintre cele două țări, are convingerea că partea română nu va întrerupe emigrările, chiar dacă discuțiile nu se vor finaliza printr-o înțelegere. Replica dată de col. Dorin Pavelescu a fost promptă: „și 10 persoane care pleacă într-o lună, înseamnă tot emigrare“ (*Ibidem*, f. 330).

fabrică din R.F.G. solicită muncitori români pentru a putea îndeplini obligații contractate, legate de livrarea unor mărfuri pentru țara noastră¹.

Problema creditului de 100 milioane DM a fost reluată în cadrul unor noi negocieri purtate la București în 3-5 mai 1970. Condițiile impuse de partea română erau următoarele: durata: minimum 5-6 ani; dobânda: 5,5% – maxim 6%; diferența de dobândă să fie suportată de partea germană; acordul să se încheie între Banca Română de Comerț Exterior și o bancă vest-germană aleasă de partea germană. Cu acest prilej, s-a subliniat că „de rezolvarea acestei cereri va depinde continuarea înțelegerii privind emigrările“. În plus, ofițerii români au cerut sprijinul lui Garlepp pentru achiziționarea unor „materiale tehnice“ din R.F.G., materiale a căror valoare nu depășea 10.000 DM.

Partea germană a manifestat disponibilitate în soluționarea cererilor părții române. Spre finalul discuțiilor, în 5 mai, ofițerii români au precizat că renunță la achiziționarea de „materiale tehnice“, cerând în schimb „una autodubă Mercedes dotată cu: 2 aparate de proiecție cinematografică pe film de 36 mm; 2 aparate de proiecție pe film de 16 mm; 2 aparate de proiecție pe film de 8 mm; (...) o stație de amplificare cu difuzoare montate pe mașină și cu un set de difuzoare portabile care să poată fi folosite simultan sau alternativ cu primele“². Garlepp și-a asumat sarcina de a trimite în România în cca două luni o astfel de caravană cinematografică (estimată la 35-40.000 DM), afirmând că astfel de mașini sunt folosite în Germania în timpul campaniilor electorale și precizând că firma Volkswagen este specializată pe astfel de produse. Partea română a rămas însă adeptă a mărcii Mercedes, chiar dacă echiparea autoutilitare dura mai mult timp³.

În luna iunie 1970 emigrările din România (inclusiv de cetățeni români de naționalitate germană) au început să fie facilitate și prin așa-numita acțiune „Peregrinii“⁴. Concret, din ordinul președintelui C.S.S., Ion Stănescu, UM 0920 (D.G.I.E.) a fost însărcinată ca, prin Sectorul L.C., să identifice persoane care doreau să plece definitiv din țară și care erau dispuse să plătească (ele sau rudele lor aflate în străinătate) diferite sume de bani pentru aprobarea emigrării. Acțiunea a fost coordonată de general-maior Luchian Eugen⁵ și general-maior Bolănu Gheorghe. Persoanele erau identificate prin folosirea mijloacelor specifice Securității (inclusiv prin folosirea rețelei informative interne și externe), apoi erau contactate în mod acoperit (ofițerii se prezentau drept avocați sau funcționari în administrația de stat) și se stabileau sumele ce trebuiau plătite. Operațiunea fost stopată în 14 decembrie 1973, prin nota-raport nr. PK/001598, „ca urmare a unor ecouri nefavorabile în presa internațională“. Potrivit unui

¹ *Ibidem*, f. 335.

² *Ibidem*, f. 340.

³ Mașina a fost gata de livrare abia la 4 decembrie 1970.

⁴ Cea mai bună prezentare a operațiunii o datorăm lui Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc. D.I.E. 1955-1980*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, p. 89-92 și p. 112-114; potrivit aprecierii acestuia, „a fost una dintre operațiunile (...) care au produs cele mai mari prejudicii de ordin moral României, desfigurându-i pur și simplu imaginea în lumea civilizată“ (*Ibidem*, p. 89).

⁵ Generalul-maior Luchian Eugen îndeplinea funcția de secretar permanent al Comisiei guvernamentale pentru vize și pașapoarte, fiind ministru adjunct la interne și consilier juridic șef al primului ministru (Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992, p. 188).

raport întocmit în 1978, „în cadrul acestei acțiuni s-au adus în țară devize străine de ordinul milioanei, precum și un număr apreciabil de autoturisme”¹.

Operațiunea „Peregrinii”, identificată adesea de unii cercetători cu emigrarea germanilor², nu a afectat în nici un fel derularea acțiunii intermediare de avocatul Garlepp. În urma insistențelor acestuia, din a doua jumătate a anului 1970, plata a mai bine de jumătate din sumele reprezentând contravaloarea vizelor de emigrare s-a făcut prin file de cec. Acestea erau încasate de către D.I.E. prin Banca Română de Comerț Exterior (B.R.C.E.). În octombrie 1970, la sugestia directorului Duna C. (acesta precizând că B.R.C.E. are un cont similar al Gospodăriei de partid), C.S.S. a deschis un cont în valută la B.R.C.E. purtător de dobândă. După 12 octombrie 1970, toate sumele în valută obținute de C.S.S. din acțiuni operative (inclusiv cele preluate *cash*³) erau depuse la B.R.C.E. „solicitându-se cota de 20% pe baza H.C.M. nr. 270/1966”⁴.

Emigrările au continuat într-un ritm destul de susținut și, ca urmare, în 15 decembrie a fost preluată de la „Edward”, la Paris, suma de 3.000.000 DM (jumătate *cash*). În perioada 7 decembrie 1970 – 31 ianuarie 1971 structura emigrării a fost următoarea: 505 persoane din categoria „alte persoane” x 1.800 DM = 909.000 DM; 12 persoane din categoria „studenți” x 5.500 DM = 66.000 DM; 27 persoane din categoria „titrați” x 11.000 DM = 297.000 DM; 53 persoane din categoria „tehnicieni” x 2.900 DM = 153.700 DM; Total: 597 persoane = 1.425.700 DM.

Ritmul eliberării vizelor era mulțumitor și partea germană încerca să se achite în cele mai bune condiții de obligațiile asumate. Cu toate acestea, conducerea de la București a luat în discuție în ianuarie 1971 suspendarea emigrărilor⁵. La întâlnirea avută în 19 februarie 1971, la Paris, cu Garlepp (unde a fost preluată suma de 2.564.000 DM,

¹ C.N.S.A.S., *Ion Mihai Pacepa în dosarele Securității. 1978-1980*, studiu introductiv, selecția documentelor și indice de nume de Liviu Țăranu, București, Editura Enciclopedică, 2009, p. 315.

² Liviu Țăranu, *Afacerea Peregrinii*, în Constantin Moșincat, Dan Poinar (coord.), „Pietre de hotar”, vol. 6, Oradea, Editura Tipo MC, Oradea, 2007, p. 221-229.

³ Pacepa, în dorința sa de a-l discreditat pe Ceaușescu, a deformat și acest aspect: „banii pe care D.I.E. îi obținea din Occident sub formă de cecuri sau de transferuri bancare, care puteau fi controlate legal, au fost depuși imediat la Banca Română de Comerț Exterior, BRCE, și creditați bugetului național. Dar banii obținuți de către D.I.E. în valută-forțe, proveniți mai ales din exportul evreilor și germanilor, au fost depuși numai în contul TA aparținând lui Ceaușescu. Banii primiți în altă monedă erau schimbați în dolari, de obicei la Zürich. Notele de plată în dolari primite de la Bonn și Tel Aviv erau mai întâi «spălate și călțate» în altele noi, în caz că numerele fuseseră înregistrate, iar apoi erau păstrate într-o bancă secretă a D.I.E. Acesta constituia fondul secret murdar al lui Ceaușescu, iar el scotea bani de acolo ocazional, pentru a le cumpăra copiilor săi automobile occidentale sau pentru a comanda un Mercedes blindat, făcut pe comandă specială pentru el, cheltuieli care erau ținute secret în România” (Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, p. 96).

⁴ Nu am identificat această hotărâre a Consiliului de Miniștri. Potrivit lui Mihai Pelin, au existat mai multe acte normative care reglementau situația valutei de care putea să dispună Ministerul Afacerilor Interne, atunci când aceasta provenea din acțiuni proprii. O primă reglementare a fondurilor valutare a fost dată prin H.C.M. nr. 261/1957, ale cărei prevederi au fost reîntărite prin Decretul nr. 210/1960. La 23 februarie 1966 reglementările anterioare au fost revizuite prin H.C.M. nr. 270, care prevedea prelevarea unei cote de 20% din fondurile valutare aduse în țară în favoarea M.A.I. (Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc. D.I.E. 1955-1980*, p. 84).

⁵ În această perioadă are loc o „secretizare” și mai mare a operațiunii, fiind folosiți termeni convenționali inclusiv în documentele interne ale Securității. Astfel, cetățenii români de origine etnică germană erau denumiți „pădureni”, iar pentru unii ofițeri încep a fi folosite, în locul numelor reale, numele conspirative atribuite la începutul operațiunii. Este posibil ca această practică să fie legată de revalorizarea practicilor S.S.I.-ului în materie de conspirativitate.

din care 1.500.000 DM în *cash*¹), ofițerii români au fost întrebați de acesta dacă s-a hotărât sistarea emigrărilor, întrucât deținea informații că în trei județe cu o concentrare mare de populație de origine germană autoritățile nu mai primesc cereri de emigrare. Avocatul german a insinuat că o astfel de măsură ar influența negativ rezolvarea problemei despăgubirilor. Conform indicațiilor primite în țară, ofițerii de securitate s-au plasat pe poziția unor simpli avocați, afirmând că o astfel de decizie este strict de competența autorităților românești. Întâlnirea s-a încheiat totuși cordial, ofițerii profitând de atmosfera creată pentru a-i solicita lui Garlepp livrarea a cinci magnetofone Philips, de mărime mică, acestea urmând a fi folosite ca tehnică operativă.

Întrucât între 17 februarie și sfârșitul lunii martie au plecat din România 300 de persoane și existau unele restanțe de plată, la București a avut loc o nouă întâlnire cu Garlepp pentru a fixa momentul când acesta va achita integral sumele datorate (cca 900.000 DM, după socotelile părții române). Cu acest prilej, Garlepp a adus și predat cinci magnetofone mici, marca Grundig, model ENE LUXUS. Lui Garlepp i-a fost solicitat și un autoturism marca Mercedes 300 SEL, cu acoperiș decapotabil, dotat cu „televizor, frigider și orice alte obiecte utile pentru mașină”².

Reglementarea raporturilor financiare dintre cele două părți a avut loc abia la 2 iunie 1971³, în cadrul unei întrevederi în sediul Agenției Comerciale a României din Copenhaga. A fost preluată suma de 1.600.000 DM (1.000.000 DM în *cash*), patru autoturisme (două marca Audi și două Ford Taunus⁴) și cinci magnetofone Philips, tip „Cassetten Recorder 3302” (repartizate ulterior către diverse compartimente ale D.G.I.E.). Cu această ocazie a fost discutată și posibilitatea obținerii, fără plată, de tehnică operativă din R.F.G. (codificat „Pădurea”)⁵. Acum se deschide, practic, o suită de tranzacții referitoare la furnizarea de tehnică operativă de către partea germană, dar și de alte produse.

Următoarea întâlnire a avut loc la Köln, în 12-14 octombrie 1971, încasându-se contravaloarea vizelor pentru cei emigrați între 1 mai și 1 octombrie (2.100.000 DM) și fiind preluate, fără plată, alte patru autoturisme: două model Audi 100 și două Opel 1900⁶. De asemenea, au fost preluate aparatură și materiale necesare activității de

¹ Suma respectivă a fost reținută integral de Securitate, inclusiv cecul încasat prin B.R.C.E., fiind folosită pentru acoperirea sumei de 1.850.000 \$, contravaloarea computerului IBM achiziționat pentru dotarea Centrului de Informatică și Documentare (C.I.D.) al C.S.S. Negocierile pentru acest computer demaraseră încă de la începutul anului 1969, prin intermediul reprezentantului din Anglia al concernului IBM. Acesta mai colaborase cu România, livrând computere pentru Direcția Centrală de Statistică și Uzinele „Tractorul” – Brașov. Prin H.C.M. nr. 987/ 14 iulie 1970, M.A.I. și C.S.S. erau autorizate să rețină integral sumele realizate în valută, până la acoperirea sumei de 1.850.000 dolari USA. De transferul sumelor către Direcția Generală a Serviciilor și Înzeștrării se ocupa col. Gh. Bolînu din U.M. 0755 Secția Operațiuni Valutare (*Ibidem*, f. 380-382).

² Autoturismul, solicitat conform indicației „tov. Slătineanu” (Ion Stănescu?), a fost livrat la începutul lunii mai 1971, fiind adus din R.F.G., pe roate, de un șofer subofițer D.I.E. (*Ibidem*, f. 397-398).

³ În perioada 16 februarie – 30 aprilie 1971 părăsiseră România 509 „pădureni”, dintre care 11 cu studii superioare și 450 din categoria „alte persoane” (*Ibidem*, f. 393).

⁴ Repartiția acestor autoturisme în cadrul diverselor compartimente ale D.I.E. era decisă de nimeni altul decât de Mihai Pacea, *recte* „gen. mr. Mihai Podeanu”, ulterior atât de „scârbit” de astfel de practici (*Ibidem*, f. 406).

⁵ *Ibidem*, f. 394.

⁶ Potrivit unui tabel întocmit la 1 februarie 1972 de către Serviciul Administrativ al D.G.I.E., fuseseră primite în perioada 1969-1971 nu mai puțin de 22 de autoturisme, de diverse mărci. Dintre acestea, opt fuseseră predate

tehnică operativă în valoare de 150.000 DM¹. În cadrul întrevederii, a fost solicitat și obținut un analizator automat de sânge, în valoare de 68.049,40 DM, acesta fiind predat policlinicii M.A.I., împreună cu reactivii necesari, la 6 decembrie 1971. Tot la această întâlnire, este menționată pentru prima dată folosirea lui „Edward“ în influențarea ministrului federal de interne Genscher spre o rezolvare favorabilă a acțiunii „Recolta“².

În 25-26 ianuarie 1972 a fost preluată, tot la Köln, suma de 1.500.000 DM (800.000 DM în numerar), precum și o nouă cantitate de „tehnică operativă“³. Sistemul a continuat să funcționeze fără probleme, următoarea preluare de bani având loc în 19-21 iulie 1972 (3.420.000 DM). Cu această ocazie, Garlepp a livrat, pe lângă tehnica operativă⁴, și aparatura completă, marca Siemens (în valoare de 69.820 DM), necesară unui cabinet dentar.

la garajul C.C. al P.C.R., iar alte două la garajul central al C.S.S. Restul de 12 autoturisme se aflau în folosința D.I.E. (*Ibidem*, f. 428).

- ¹ Din această perioadă încep să se facă simțite tendințele ofițerilor D.G.I.E., mult incriminate în timpul anchetării cazului Pacepa, de a obține diverse obiecte și foloase mai mult de natură personală, decât în beneficiul D.G.I.E. De exemplu, lista cu aparatura și materialele obținute în octombrie 1971 de la Garlep includea, pe lângă produse specifice (30 aparate de filmat Microflex Sensor 100, 23 magnetofone miniaturizate Sanyo M 508, un „pistol plastic pentru gaze“, sprayuri lacrimogene etc.), și „1 fructieră plastic, imitație cristal, 6 farfurii compot, imitație cristal, 2 salatiere plastic, imitații cristal, 3 arme vânătoare, diferite calibre și producții“. Armele de vânătoare au fost preluate la „cabinetul tov. Podeanu“ (*Ibidem*, f. 417-418).
- ² *Ibidem*, f. 408; originea operațiunii „Recolta“ este pusă de Mihai Pelin pe seama inițiativei lui Nicolae Ceaușescu de a folosi legislația vest-germană pentru a obține despăgubiri pentru persoanele persecutate și lezate în anii celui de-al doilea război mondial. După cum am văzut, inițiativa a aparținut însă tot R.F.G. (vezi nota 23). Potrivit lui Pelin, autoritățile românești au întocmit „155.126 de dosare referitoare la persoane afectate de Wehrmacht sau de regimul nazist, circa 22.000 de dosare pentru persoane ale căror bunuri au fost rechiziționate de armata germană, circa 3.500 dosare pentru persoane persecutate politic de către germani în aceeași perioadă, precum și 451 dosare pentru victimele unor experiențe pseudo-medicale efectuate în lagărele de concentrare ale celui de-al treilea Reich“ – Mihai Pelin, *op. cit.*, p. 84-85; Suma totală a pretențiilor românești de despăgubire se cifra la 600 milioane DM. Întrucât legislația germană prevedea un termen limită (31 decembrie 1969) pentru depunerea cererilor individuale de despăgubire, D.I.E. a fost implicată în încercările de deblocare a acestei acțiuni, care, în multe cazuri, era tardivă. Pe de altă parte, a fost declanșată operațiunea „Recunoștința“, prin care cca 40.000 de persoane îndreptățite din România ar fi urmat să primească pensii din partea R.F.G. În 1971 partea română mai depunea încă la Direcția Juridică din ministerul de externe vest-german documente în sprijinul revendicărilor românești. Astfel, în 27 aprilie 1971 erau depuse „o situație centralizatoare, un dosar referitor la persoanele internate în lagărul de la Vapniarca, un dosar cu persoanele asupra cărora s-au efectuat experiențe pseudo-medicale, două dosare cu persoane ale căror bunuri au fost preluate de autoritățile germane și trimise în Germania, un dosar conținând bunurile preluate de autoritățile germane de la persoane deportate, două dosare cu bunurile ce au aparținut unor persoane deportate și care, după întoarcerea din lagăr a foștilor proprietari, n-au mai fost găsite“. Aceste dosare erau însoțite de „patru containere conținând documentația“ care a stat la baza întocmirii dosarelor (*Ibidem*, vol. 3, f. 274-276).
- ³ Fuseseră livrate următoarele: o stație „Telecar“ cu patru posturi, pentru instalat pe autoturisme (fiecare post avea 10 canale, putând ține legătura și cu centrala și cu celelalte posturi), două sisteme de televiziune cu circuit închis „Grundig“ (cu funcționare automată în condiții de luminozitate scăzută și cu microfoane încorporate), două seturi de magnetofone UHER, prelucrate pentru interceptarea automată a telefoanelor, aparate foto performante (Minox, Leica), dar și patru aparate „Cyclette“, două aparate „Adams Trainer“ și o minge-sac, „pentru antrenament sportiv și condiție fizică“. De asemenea, două arme de vânătoare „Winchester“, „calibrul 7 mm, greutate redusă“ (*Ibidem*, vol. 1, f. 444-445).
- ⁴ Au fost livrate radio-magnetofone portabile, un sistem de televiziune cu circuit închis, un aparat de aer condiționat, un set de valize, precum și „diferite materiale necesare complexului special al grupului operativ «Vrancea»“. În această din urmă categorie intrau obiecte din cele mai diverse: „casetă din piele culoare roșie“, „trusă manequre și pedicure“, „cutie PVC pentru țigări de foi“, „cutie lemn pentru tutun de pipă“, „suport pentru

Emigrările germanilor din România din a doua parte a anului 1972¹ au fost achitate de partea germană prin livrarea sumei de 3.500.000 DM în 18 ianuarie 1973, la Köln. Se încheia astfel un deceniu de colaborare între Securitatea românească și serviciile secrete vest-germane², căci nu avem nici o îndoială că acțiunile avocaților germani erau monitorizate și îndrumate cu atenție de serviciile de informații și de factori politici importanți.

La capătul investigației noastre, se impun câteva concluzii. Prima dintre acestea are în vedere definirea acestei operații în termenii drepturilor omului și ai legislației internaționale. Privită din acest unghi, operațiunea de eliberarea a vizelor de emigrare în schimbul unor sume de bani pare a fi una reprobabilă, în contradicție cu drepturile fundamentale ale omului. În același timp, trebuie observat că aprobarea emigrării definitive din România nu a fost nici un moment interzisă total, ci operațiunile de verificare a fiecărui caz în parte, care precedau eliberarea vizei, erau greoaie, birocratice și, uneori, refuzul autorităților nu era explicit motivat³.

Ajunși în acest punct, nu ne putem reprimă observația că, până în zilele noastre, toate statele recunoscute drept etalon al democrației permit *intrarea* pe teritoriul lor pe baza unor vize care, adesea, sunt acordate la fel de arbitrar ca și *vizele de ieșire* din România comunistă. Evident, este vorba despre un tratament aplicat *altor cetățeni*, nu cetățenilor proprii, dar sfidarea aruncată drepturilor universale ale omului este la fel de stridentă.

Pe de altă parte, vorbind de așa-zisul „târg de oameni“, considerăm că, la fel ca în cazul prostituției, dacă îl blamezi pe cel care oferă un serviciu de acest gen contra bani, nu-l poți exonera de orice răspundere morală pe cel care solicită/acceptă acel serviciu. În plus, așa cum demonstrează documentele, această „relație comercială“ a debutat prin mici aranjamente avocațești inițiate de partea germană, prin acțiuni tipice de „lobby“, acțiuni care înfloreau, deopotrivă, atât în statele comuniste, cât și în cele capitaliste⁴. La

pipe“, trusă barometru și termometru, „cuier pentru cravate“, „două mașini de ascuțit creioane A.W. Taber Castel“, truse Rotring, rezerve pix Montblanc, „creion cu pastă Waterman aurit, în cutie plușată“, „pistol electric pentru vopsit Mistral 300“, aparat de tăiat electric „Black&Decker“, suport vertical pentru bormașină „Black&Decker“ etc. (*Ibidem*, f. 448-449).

¹ În 7 noiembrie 1972, Garlep mai livrase ofițerilor D.I.E. „patru oglinzi pentru circulație (două bucăți 800x1000 mm și două 1000x1200 mm), o lampă semnalizare și de ceață cu baterie și o trusă pentru test alcoolic“. Acestea urmau a fi predate Miliției. De asemenea, în 8 noiembrie avocatul livrase instrumente pentru cabinetul dentar în valoare de 5.143,53 DM și trei valize în valoare de 117,85 DM (*Ibidem*, f. 532).

² Analiza noastră a fost focalizată doar pe primii 10 ani ai acestui gen de relații bilaterale, ele continuând până în 1989.

³ Abuzurile unor angajați ai M.A.I., care hotărâu discreționar cine primește și cine nu primește pașaport, sunt cât se poate de reale. De exemplu, cetățeanul Röhrich Ioan-Reinhard, din Sănnicolaul Mare, jud. Timiș, depusese actele pentru plecarea definitivă în Germania în 1948 și a revenit în 1950, 1952, 1963, 1965 și 1973. În Germania locuia bunicii săi, iar mama acestuia a primit aprobarea de emigrare fără nici o problemă. În schimb, în cazul său, poziția M.A.I. a rămas neschimbată, fără a i se oferi vreo explicație (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.475, f. 499).

⁴ Trebuie precizat că înțelegerile făcute de Ewald Garlep și dr. Hüscher cu Securitatea nu au însemnat o dispariție a acestui gen de „aranjamente“. Documentele Securității îl menționează pe un avocat Fischer Dezideriu, evreu originar din Deta, jud. Timiș, stabilit la Viena, care solicita rudelor din Austria și R.F.G. ale celor care doreau să emigreze diverse sume de bani. Adesea, persoanele pentru care se plăteau sume considerabile nu primeau viza de ieșire din țară, urmând lungi pertractări între rudele care plățiseră și respectivul avocat pentru înapoierea banilor. Se pare că acesta nu contacta în nici un fel autoritățile române, ci miza pe rezolvarea pe

un moment dat, partea germană, confruntată cu necesități tot mai mari de forță de muncă, a încercat să oficializeze aceste demersuri particulare, astfel că interferența Securității a fost considerată binevenită de partea germană, oferind posibilitatea de a obține un număr mult mai mare de vize decât prin bacșișurile avocațești. Sumele plătite de partea germană pot fi considerate drept o „taxă de urgență“, percepută fără nici o reticență și astăzi de multe instituții, românești sau de aiurea, pentru o procesare mai rapidă a unor acte.

Cu alte cuvinte, Securității i s-a oferit prilejul să bage în visteria statului (ulterior, și în buzunarele unor ofițeri!) sume de bani în valută¹. Ce ar fi trebuit să facă Securitatea? Să respingă afacerea în numele principiilor morale, a „eticii și echității socialiste“, mai ales că banii veneau de la „dușmanul ideologic“? Oare alte servicii secrete s-au împiedicat de astfel de considerente când au avut de realizat diverse obiective? Evident, răspunsul este negativ și este suficient să amintim implicarea C.I.A. în alegerile legislative din Italia din aprilie 1948 sau cei 549.000 de dolari oferiți de „junta coloneilor“ din Grecia, prin KYP (Serviciul Grecesc de Informații), pentru campania prezidențială din 1968 a lui Richard Nixon². De asemenea, nu trebuie uitat că și U.R.S.S., Polonia și chiar Cehoslovacia au primit diverse sume de bani în schimbul aprobării emigrărilor de germani și evrei de pe teritoriul lor.

În același timp, cum ar putea fi calificat gestul serviciilor secrete germane de a oferi tehnică operativă Securității, considerată un odios instrument al unei dictaturi? Căci dacă unele echipamente puteau fi cumpărate de pe piața liberă, magnetofonele UHER, prelucrate pentru interceptarea automată a telefoanelor, credem că nu erau disponibile chiar oricărui cumpărător! Se ajungea astfel la situația, oarecum paradoxală, că disidenții din România, sprijiniți declarativ de către „democrațiile occidentale“, erau monitorizați de Securitate cu ajutorul tehnicii performante furnizate de aceleași democrații, iar fișele lor erau prelucrate cu tehnica de calcul de ultimă oră de aceeași proveniență occidentală.

cale obișnuită a cererilor, iar în cazul nerezolvării tergiversa cât de mult se putea returnarea banilor – *ibidem*, *passim*; escrocheriile avocatului vienez, depistate de Securitate prin interceptarea scrisorilor dintre rudele celor ce doreau să emigreze și cei care așteptau viza, au atras atenția ofițerilor implicați în acțiunea „Peregrinii“, care îi identificau astfel pe cei cu potențial de plată. Unii dintre aceștia (Securitatea deținea date despre 233 de persoane din România pentru care se plătiseră diverse sume lui Fischer) au fost chemați la Direcția Consulară a M.A.I. unde li se comunica discret că le-au fost eliberate pașapoartele, dar nu le vor fi înmânate decât după ce rudele lor vor retrage banii depuși în contul lui Fischer, „întrucât acesta este un escroc și înșală statul român“. Banii respectivi, odată retrași, trebuiau redepuși într-un cont al statului român, indicându-li-se și numărul de cont. Pentru înlăturarea concurenței avocatului Fischer, Securitatea a blocat complet dosarele persoanelor care îi plătiseră acestuia, năruindu-i credibilitatea, și a trimis trei scrisori plastografiate către organele de poliție austriece, ca fiind plângeri ale unor persoane înșelate. Prin Inspectoratul General al Miliției urma să fie semnalată activitatea lui Fischer și Interpolului. Împreună cu Fischer a lucrat o bucată de vreme Kohn Carol, comis voiajor al firmei „Intercom“ din Viena, care făcea dese deplasări în România la fabrica „Guban“ din Timișoara, identificând cu acest prilej și potențiali clienți – idem, dosar nr. 13.476, f. 1 ș.u. În același timp, Securitatea deținea date despre activitatea unor grupuri din R.F.G., precum „Inform“ sau „Ajutorul fugarilor“, care, în schimbul unor sume mari de bani, procurau pașapoarte false și se ocupau cu scoaterea ilegală din țările socialiste a unor persoane (*ibidem*, dosar nr. 13.477, f. 258-260).

¹ După estimările noastre, cei zece ani de colaborare dintre Securitate și tandemul Ewald Garlep – H.G. Hüsich, analizați în paginile de față, s-au soldat cu transferul a aproximativ 25.000.000 DM în conturile din România, la care se adaugă autoturismele, tehnica operativă și acțiunile de lobby.

² Tim Weiner, *C.I.A. O istorie secretă*, București, Litera Internațional, 2009, p. 247.

Așadar, departe de a împărtăși opinia lui Mihai Pelin, conform căruia deconspirarea operațiunilor de „vânzare a vizelor“ „a produs cele mai mari prejudicii de ordin moral României“, considerăm că opinia publică din a doua jumătate a secolului al XX-lea a văzut, fără mari repulsii, lucruri cu mult mai îngrozitoare. De altfel, se cuvine să amintim în treacăt că în perioada în care unele surse mass-media occidentale dezvoltă, deloc întâmplător, ci la momente bine alese, așa-zisa „vânzare de oameni“, Nicolae Ceaușescu se bucura de mare popularitate în plan internațional, fiind primit cu toate onorurile de diverși șefi de state democratice. Deci, lumea politică se conduce după criterii care prea rar se intersectează cu normele moralei și eticii și, prin urmare, judecarea acțiunilor din această sferă trebuie să se facă printr-o grilă de apreciere adecvată.

În încheiere, dorim să subliniem, încă o dată, falsitatea aserțiunilor lui Ion Mihai Pacepa cu privire la „beneficiarii“ acestui „comerț cu oameni“: Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu. Sumele de bani obținute în urma negocierilor cu partea germană au fost virate, inițial, în conturile Ministerului Afacerilor Interne și, după 1966, s-au constituit în venituri la bugetul de stat. Cât despre „Mercedesul blindat“ cumpărat special pentru Ceaușescu din acești „bani murdari“, ne întrebăm dacă liderii politici de astăzi circulă în altfel de mașini, dar și unde folosea Nicolae Ceaușescu acest automobil blindat, de vreme ce în timpul așa numitelor „vizite de lucru“ în țară se deplasa, cel mai adesea, la bordul unui autoturism de teren marca ARO, comandă specială?

Așadar, abordarea problemei implicării Securității în diverse „afaceri“ sensibile ale epocii, precum emigrarea germanilor din România, rămâne un subiect amplu, incitant și care trebuie abordat cu spirit critic, pe baza unor analize minuțioase a documentelor de arhivă și folosind cu maximă prudență sursele memorialistice.

Supravegherea informativă a preoților catolici maghiari în anii '70 -'80

Denisa Florentina BUDEANĂ

Keywords: Hungarian catholic priests, Securitate, surveillance, communism, Romania

Abstract

The Informative Surveillance of Hungarian Catholic Priests During '70-'80

The Romano-catholic church from Romania was one of the violently attacked churches by the antireligious politics started by the communist state in 1948. During '70-'80, although the communist authorities gave up the repressive politics against the catholic hierarchy in our country, the Romano-Catholic church continued to be a tolerated church, lacking a legal statute of functioning and attentively monitored by Securitate.

*These time, The Securitate drew its attention to the catholic priests of Hungarian origin, about whom a double suspicion was fed, on one hand, by their religious affiliation, and on the other hand, by the fact that they were coming from the most numerous „co-inhabiting nationalities“ whose members were **in corpore** suspected by „revisionist“ and „Irredentist“ feelings.*

According to the documents identified in the C.N.S.A.S archive, the informative surveillance of the Hungarian catholic priests during '70-'80 was especially due to the fact that they had suspect relationships with Vatican emissaries and other „reactionary“ cult organizations from abroad, carrying on „nationalist-irredentist“ actions and were morally and materially supporting the Greco-catholic priests and bishops. Throughout our study, we analyzed each of the reasons mentioned above, offering, as much as possible, concrete and eloquent examples for each case.

Proclamarea Republicii Populare Române a fost urmată, în scurt timp, de elaborarea unei politici anti-religioase sistematice inspirate de principiile și metodele patentate în Uniunea Sovietică. Înlăturarea religiei din conștiința oamenilor și distrugerea bisericilor au reprezentat două obiective majore ale autorităților din noua republică, deoarece ele constituiau un serios obstacol în calea construirii socialismului și a edificării „omului nou“.¹

Cum era de așteptat, valul de persecuții a lovit și Biserica Romano-Catolică, a doua biserică din România după numărul de credincioși. Un prim semnal privind încercările care

¹ Jean François-Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 44.

aveau să urmeze a venit la 22 februarie 1948, când, cu prilejul Congresului de constituire a Partidului Muncitoresc Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej a acuzat deschis Vaticanul de „atitudine imperialistă“, așezându-l în tabăra adversarilor regimurilor comuniste, alături de Statele Unite ale Americii.¹ Era, la acea vreme, o acuzație extrem de gravă care echivala cu o declarație de război a statului comunist împotriva „dușmanilor din interior“.

La 19 iulie 1948 guvernul a denunțat Concordatul cu Vaticanul precum și toate acordurile și convențiile rezultate în urma aplicării lui.² În lunile următoare, autoritățile române și-au concentrat eforturile în vederea restrângerii prezenței Bisericii Catolice în spațiul public, impunerii unei ierarhii obediente și creării unei schisme în rândul clerului și credincioșilor romano-catolici sub forma unei „biserici naționale“.³ Astfel, noua lege a învățământului din 3 august 1948 a desființat școlile confesionale, întregul lor patrimoniu fiind preluat de stat, iar etatizarea instituțiilor sanitare și a celor de asistență socială a determinat dispariția ordinelor și congregațiilor catolice care aveau ca preocupare principală acțiunile caritabile.⁴ Ulterior, prin H.C.M. nr. 810/1949 s-a dispus încetarea activității a 15 dintre cele 25 de ordine și congregații călugărești. Cele 10 care n-au fost desființate prin lege (cum ar fi Ordinul Franciscan) și-au restrâns mult activitatea și au funcționat în special în cadrul parohiilor.⁵

O altă lovitură majoră la adresa Bisericii Catolice a fost noua Lege a Cultelor din 4 august 1948, care impunea un număr de 750.000 de credincioși pentru înființarea unei episcopii și obliga fiecare cult să-și elaboreze un proiect de statut pe care să-l înainteze spre aprobare autorităților comuniste. La scurt timp, printr-un decret din septembrie 1948 și o decizie din mai 1950, aveau să fie aprobate doar două dieceze: una la Alba Iulia pentru Transilvania și alta la București pentru Moldova, Muntenia și Dobrogea.⁶

Toate aceste măsuri, precum și preconizatul statut de funcționare, trebuiau să conducă la „desprinderea“ Bisericii Romano-Catolice de Vatican și la crearea unei Biserici Catolice naționale. Conștienți de pericolul care plana asupra bisericilor lor, ierarhii romano-catolici s-au opus cu îndârjire acestor proiecte. Puterea comunistă avea, însă, convingerea că deține toate atuurile în această confruntare și a decis să acționeze în forță pentru a zdrobi ceea ce considera a fi o rezistență izolată și de moment a liderilor catolici din țara noastră. Rând pe rând, înalți ierarhi precum Márton Áron, Anton Durcovici, Alexandru Cisar, Hieronymus Menges, Augustin Pacha, Scheffler János, Joseph Schubert, Ioan Duma, Adalbert Boros au fost arestați sau li s-a stabilit domiciliu obligatoriu.⁷

¹ Adrian Nicolae Petcu, *Studiu introductiv*, în „Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist“, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007, p. 35.

² Ioan Marius Bucur, *Relațiile României cu Sfântul Scaun la începutul războiului rece*, în „Studia Theologica“, V, 1/2007, p. 12-13.

³ *Ibidem*.

⁴ În anul 1948 Biserica Romano-Catolică avea în România 25 de ordine și congregații, care dispuneau de 79 de mănăstiri cu 451 călugări și 124 mănăstiri cu 1649 călugărițe. Aceste ordine și congregații aveau 421 instituții școlare, numeroase spitale, azile de bătrâni, orfelinate și alte așezăminte de binefacere. <http://www.culte.ro/DocumenteHtml.aspx?id=1727> accesat la 12 august 2009.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Adrian Nicolae Petcu, *Ministerul Cultelor și slujitorii altarului*, în „Pro memoria“, nr. 3/2004, p. 308.

⁷ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, Editura Humanitas, București, 2007, p. 280.

Mai mulți clerici, ierarhi și monahi au fost implicați în procese în care rechizitoriile conțineau învinuiri grave de „înalță trădare și spionaj“, iar pedepsele pronunțate au însumat sute de ani de detenție.¹ În acest sens, cele mai cunoscute sunt „procesul Nunțiatunii“ (iunie-iulie 1950) finalizat cu expulzarea reprezentanților acesteia din România, procesul Legației italiene (septembrie 1951), procesul lotului în care se afla preotul Bachmeier sau al celui în care figura Vladimir Ghica cu ordinarii Hieronim Menges, Egon Xaveriu Haider și Augustin Francisc.²

Atitudinea inflexibilă a înalților ierarhi catolici din România care au refuzat să accepte episcopi nerecunoscuți de Vatican, a obligat Biroul Politic al C.C. al P.M.R. să facă un pas înapoi și să-l elibereze din închisoare în 1954 pe episcopul Márton Áron. Situația diecezei din București se va rezolva însă numai în noiembrie 1961, când Augustin Francisc a devenit primul ordinar agreat de regimul comunist, recunoscut de Vatican.³

În anii '70-'80, în pofida faptului că autoritățile comuniste renunțaseră la politica represivă față de ierarhia catolică din țara noastră, Biserica Romano-Catolică⁴ continua să fie lipsită de un statut legal de funcționare.⁵ Comparativ cu deceniile anterioare, situația acesteia se îmbunătățise, totuși, considerabil, fie și numai prin prisma faptului că acum preoții nu mai erau aruncați în închisori iar ierarhia romano-catolică avea posibilitatea de a întreține relații oficiale cu Vaticanul.

Desigur, acest relativ „dezgheț“ survenit în relațiile dintre stat și Biserica Romano-Catolică, nu a împiedicat Securitatea să-și păstreze neștirbit interesul pentru supravegherea mediului catolic din România. În intervalul de timp menționat anterior, atenția Securității s-a îndreptat, cu precădere, către preoții catolici de origine maghiară, asupra cărora plana o dublă suspiciune, alimentată, pe de-o parte, de apartenența lor religioasă, iar pe de altă parte, de faptul că proveneau din rândul celei mai numeroase „naționalități conlocuitoare“⁶ ai cărei membri erau bănuși *in corpore* de sentimente „revizioniste“ și „iredentiste“.

Potrivit documentelor identificate în arhiva CNSAS, supravegherea informativă a preoților catolici maghiari în anii '70-'80 s-a datorat, în special, faptului că aceștia aveau legături „suspecte“ cu emisari ai Vaticanului și ai altor organizații cultice „reacționare“ din străinătate, desfășurau acțiuni „naționalist-iredentiste“ și sprijineau material și moral

¹ *Ibidem.*

² Adrian Nicolae Petcu, *Studiu introductiv...*, p. 38.

³ *Ibidem.*

⁴ Comuniștii nu renunțaseră, însă, și la ideea de a determina înființarea unei Biserici Catolice naționale. Într-un „Plan de măsuri“ întocmit de Serviciul IV din cadrul Direcției I în 1978 se prevedea, printre altele și „intensificarea urmării informative a episcopilor romano-catolici Márton Áron și Jakab Antal din Alba Iulia și Puni Emil din Deva pentru contracararea manifestărilor lor naționalist-iredentiste de menținere a autonomiei cultului și de supunere față de Vatican“. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond Documentar, dosar nr. 13110, vol. 4, f. 118.

⁵ Potrivit informațiilor identificate în documentele fostei Securități, din 1974 Departamentul Cultelor a acceptat să poarte discuții cu reprezentanții Vaticanului, Luigi Poggi și John Bucovschi, în legătură cu definitivarea proiectului de statut care ar fi reglementat din punct de vedere juridic situația Bisericii Romano-Catolice din România. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 71, f. 187.

⁶ Termenul de „naționalitate conlocuitoare“ a fost reintrodus în Constituția Republicii Socialiste România din 1965.

pe episcopii și preoții greco-catolici.¹ În cele ce urmează, vom analiza fiecare dintre motivele invocate mai sus, oferind, pe cât posibil, exemple concrete și elocvente pentru fiecare caz în parte.

1. Relațiile oficiale sau neoficiale ale catolicilor cu Vaticanul și cu alte instituții sau personalități cultice din străinătate au constituit o preocupare permanentă a ofițerilor de Securitate care considerau că acestea sunt, de fapt, o acoperire pentru misiuni de spionaj și, în general, pentru acțiuni de natură să pericliteze siguranța statului și a regimului.

Vizitele reprezentanților Vaticanului în țara noastră s-au intensificat la începutul anilor '70, în condițiile în care papa Paul al VI-lea a fost preocupat să reia relațiile cu țările socialiste, implicit cu România, pentru a putea apăra mai bine interesele credincioșilor catolici care trăiau în spatele Cortinei de Fier.² Deși recunoștea că normalizarea relațiilor cu Vaticanul „ar prezenta unele avantaje pentru relațiile externe” ale României, Securitatea aprecia că prețul plătit pentru aceasta ar fi prea mare din cauza „implicațiilor și efectelor negative ce le-ar avea pe plan intern”.³

Îngrijorarea autorităților române era provocată în primul rând de faptul că trimișii Vaticanului erau însărcinați să revendice „refacerea integrală a situației pe care Biserica romano-catolică a avut-o în timpul Concordatului” care implica și redeschiderea Nunțiaturii la București, ori regimul comunist se străduise din răspuțeri în anii '50 să înlăture acest „pericol”.⁴

Un alt motiv de nemulțumire era acela că reprezentanții Vaticanului readuceau în discuțiile cu oficialii români situația Bisericii Greco-Catolice. Mai mult decât atât, ei căutau, cu prilejul vizitelor în țara noastră, „să agite spiritele în jurul fostei biserici greco-catolice” și „să incite pe unii foști clerici la rezistență”,⁵ fapt ce contravenea intereselor statului comunist, care nutrea speranța că problema greco-catolică fusese definitiv rezolvată.

Acestea sunt principalele motive pentru care politica autorităților române față de Vatican între 1970-1989 a fost aceea de a „mima” negocierea. Întrucât nu avea nici un interes să ajungă la un acord care ar fi presupus acceptarea unor puncte de vedere ale papalității, partea română a decis să mențină Vaticanul într-o poziție de incertitudine asupra intențiilor sale reale față de reluarea legăturilor bilaterale cu scopul de „a preîntâmpina adoptarea de către acesta a unei poziții ostile față de anumite interese externe ale României”.⁶ Chiar dacă tratativele purtate de oficialii Vaticanului cu autoritățile din București nu au dus, în final, la nici un rezultat concret (în 1989 Biserica Romano-Catolică nu avea încă un statut legal de funcționare), ele au oferit ierarhilor catolici din țara noastră prilejul de a discuta direct cu trimișii Papei sau cu alte

¹ Din documentele respective se pot desprinde, desigur, și alte motivații care au determinat supravegherea catolicilor maghiari precum: „denigrarea realităților din țara noastră cu privire la drepturile și libertățile religioase”, „audierea și colportarea tendențioasă a știrilor transmise de posturile de radio străine”, desfășurarea unei intense „activități de catehizare și prozelitism, mai ales în rândul tineretului”. Acestea nu erau, însă, specifice preoților catolici de origine maghiară, acuzații similare fiind formulate și la adresa deservenților cultelor neoprotestante sau chiar a preoților ortodocși. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 71, f. 188.

² William Totok, *Episcopul, Hitler și Securitatea*, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 14.

³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 91, f. 12.

⁴ *Ibidem*, f. 13.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, f. 12.

personalități din străinătate, de a primi instrucțiuni și de a transmite informații necenzurate despre situația și problemele credincioșilor din spațiul românesc.

Notele, sintezele și rapoartele identificate până în prezent în arhiva CNSAS conțin numeroase mențiuni ale unor astfel de cazuri descoperite de Securitate prin metode specifice. De exemplu, într-un „*Documentar privind munca de securitate în rândul clerului romano-catolic*“ din 10 iulie 1986 se arată că Luigi Poggi și John Bukovsky reprezentanții oficiali ai Vaticanului „care periodic au venit în R.S. România pentru tratative la nivelul Departamentului Cultelor în vederea rezolvării problemei statutului bisericii romano-catolice“ au avut „sub această acoperire oficială, în secret [...] și alte preocupări ca: selecționarea și verificarea unor preoți pentru funcțiile de viitori episcopi, vicari generali și protopopi; culegerea de date privind relațiile dintre stat și biserică; documentarea cu privire la problema ceangăilor din Moldova, lansarea unor versiuni în scop de derutare și dezinformare“¹.

De asemenea, în legătură cu Raitzer Wilhelm, liderul organizației „Caritas“ din Austria, care venise deseori în țara noastră „sub acoperire oficială de a controla modul cum se folosesc ajutoarele în valută acordate cultului și preoților“, se stabilise că „este interesat să descopere rețeaua organelor de securitate din rândul preoților în care sens s-a ocupat de verificarea celor trimiși ca doctoranzi să studieze la Vatican precum și a celor rămași ilegal în străinătate și a îndemna pe unii clerici să sfințească în secret călugări pentru ordinul franciscan scos în afara legii“².

Ilustrativ atât în ceea ce privește metodele de comunicare folosite de ierarhii catolici din țara noastră și cei din străinătate cât și în ceea ce privește acțiunile întreprinse de Securitate pentru a le descoperi și anihila este, însă, un raport întocmit la 17 februarie 1981 de locotenent-colonelul Dragomir Gheorghe din cadrul Serviciului IV al Direcției I în cuprinsul căruia se afirma că: „La 19 martie 1980, Judecătoria orașului Caransebeș l-a condamnat pe Godo Mihai³ la 6 ani închisoare pentru infracțiunea de speculă și delapidare în dauna avutului obștesc. Acesta, în complicitate au alte 4 persoane din Arad, care de asemenea au primit pedepse între 6 luni și 6 ani închisoare, au sustras materiale de la Întreprinderea «Arădeanca» și Cooperativa «Tehnometalica» din Arad din care au confecționat obiecte din (sic!) cult și le-au vândut pe căi ilicite la diferiți cetățeni.

După condamnare a fost adus la Direcția de Cercetări Penale unde a fost anchetat de Direcția a III-a pentru activitate de spionaj și de Direcția I pentru activitate pe linia ordinului iezuit. În procesul cercetării, Godo Mihai a făcut declarații care confirmă

¹ *Ibidem*, vol. 71, f. 166.

² *Ibidem*.

³ Mihai Gödo, născut la 25 septembrie 1913 în Dorobanți, județul Arad. A fost arestat la 18 noiembrie 1952 și condamnat la 10 ani muncă silnică pentru „complot la crimă de trădare“/crimă [de] înaltă trădare“ („a transmis unele știri preot. Menghes despre sit. Biserici[i] din România care acesta avea legături cu Vaticanu“. A executat pedeapsa în închisorile Jilava, Pitești, Cluj Tribunal, Râmnicu Sărat, Jilava, Pitești, Oradea, Cluj, Văcărești. În martie 1957, Secretariatul Direcției Penitenciarelor și Coloniilor de Muncă a trimis o adresă șefului Serviciului Evidență, P. Spirescu, prin care i se aducea la cunoștință că locțiitorul Directorului General, Colonelul Ilie Bădică, a ordonat ca „de la primirea prezentei, orice transfer sau anchetă ce se va solicita din partea oricărui organ, în legătură cu deținutul Godo Mihai din Penit[enciarul] Rm. Sărat, să fie făcută numai cu aprobarea specială a tov. Colonel Lixandru V. sau colonel Bădică I.“ A fost eliberat la 15 noiembrie 1962. Informații din fișele matricole penale din Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor accesibile pe site-ul www.crimelecomunismului.ro.

datele și informațiile obținute în timpul urmăririi informative cu privire la activitatea desfășurată pe linia ordinului iezuit. Astfel, a relatat că în anul 1962, după eliberarea din detenție, a luat cunoștință la Gherla de la iezuitul Horvath Alexandru că Puni Emil¹ a fost numit de către Vatican ca șef al ordinului iezuit din România, iar ulterior, Puni Emil i-a confirmat această numire și, totodată l-a înștiințat că el (Godo Mihai) este succesorul său și consilier superior al ordinului. În această calitate, a continuat până în septembrie 1979 când a fost arestat de organele procuraturii să desfășoare activitate clandestină iezuită având întâlniri periodice individuale și în grupuri cu cei 29 de membri ai ordinului (în prezent mai sunt în viață doar 11 iezuiți), iar periodic fiecare prezenta verbal modul de viață și activitatea ca iezuiți lui Puni Emil.

Godo Mihai a mai declarat că personal, a ținut legătura cu Pedro Arupe, superiorul general al ordinului iezuit de la Vatican, prin intermediul cetățeanului austriac Andras Imre, care venea anual în R.S. România sub pretextul vizitării rudelor din județul Harghita, de la care primea ajutoare materiale, literatură și instrucțiuni în spiritul ordinului și-l informa cu activitatea desfășurată de el și de Puni Emil. În același scop a fost vizitat de câteva ori și de Mruk Anton, consilier al superiorului general Pedro Arupe de la Roma, căruia i-a dat toate datele solicitate privind situația iezuiților din R.S. România și a primit indicații de a rămâne în continuare fideli spiritului iezuit. Ultima dată, în iulie 1979 când a fost vizitat la Băile Herculane de Andras Imre, acesta i-a comunicat ultimele indicații date de superiorul general Pedro Arupe, de a se ocupa personal cu pregătirea și recrutarea din rândul tineretului catolic de noi membri pentru a fi coopțați în ordinul iezuit, deoarece cei care sunt, fiind în vârstă, există pericolul de a se pierde succesiunea. Deoarece la 2 luni după ce a primit aceste instrucțiuni a fost arestat, nu a mai avut timp de a se ocupa de problema succesiunilor. A precizat însă că i-ar fi sugerat lui Andras Imre ca asemenea cadre să fie pregătite în străinătate și aduse în R. S. România, când situația va permite, adică după reglementarea juridică a bisericii și a ordinelor între statul român și Vatican. Asemenea propunere nu i-a fost luată în considerație, deoarece o astfel de reglementare ar fi de durată și destul de relativă. În afara declarațiilor făcute pe linia ordinului iezuit, Godo Mihai a mai relatat că a furnizat informații tendențioase lui Andras Imre, cu privire la ceangăii din Moldova, că sunt de «origine maghiară», despre «situația» naționalității maghiare din Transilvania și a bisericii greco-catolice, precizând că o parte din aceste date furnizate au fost transmise ulterior la postul de radio «Europa Liberă». De asemenea a cules date și informații despre preoții Iacobec Victor, Gungiu Iosif și Bortos Eugen pe care le-a transmis prin aceeași emisari la Vatican, cu propunerea de a candida la funcția de episcop pentru București. Propunerea sa a fost luată în considerație, deoarece ulterior reprezentantul

¹ Puni Emil s-a născut la 23 august 1916 în satul Heghelis, comuna Ceaușu de Câmpie, județul Mureș. După terminarea cursurilor elementare și medii a intrat în ordinul monahal „Societatea lui Isus” care în 1939 l-a trimis la studii în Olanda. A rămas aici până în 1941 când a fost transferat în Belgia unde și-a dat licența în teologie. În 1946 a plecat la Roma iar în 1947 a revenit în țară. După desființarea bisericii greco-catolice a intrat în atenția Securității fiind bănuț că ar deține funcția de „vicar general clandestin greco-catolic”. Prin decizia nr. 529/1951 este internat în coloniile de muncă pentru 24 luni. Ulterior prin decizia nr. 541/1954 perioada de internare este prelungită cu încă 12 luni. A fost pus în libertate la 24 decembrie 1954. Este urmărit de Securitate încă din vara anului 1955 pentru activitate pe linie iezuită și greco-catolică. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 37, ff. 12-15.

Vaticanului Poggi Luigi, l-a propus la Departamentul Cultelor pe Iacobec Victor pentru funcția de episcop.¹

Vizitele reprezentanților Vaticanului sau ale altor personalități din străinătate nu au fost, totuși, singurele canale de legătură ale catolicilor din România cu exteriorul. Potrivit documentelor din arhiva CNSAS, în același scop au fost utilizate și deplasările făcute în afara granițelor țării de ierarhii, studenții teologi sau chiar de către simplii credincioși catolici. Într-un „*Raport privind stadiul situației operative în problema romano-catolică*” elaborat de Serviciul I din cadrul Inspectoratului Județean Alba în august 1981 se arăta, spre exemplu, că în pofida eforturilor organelor de Securitate, fenomenul scăpase de sub control: „Nu s-a reușit anihilarea activității dușmănoase pe care unii studenți o desfășoară în străinătate cu ocazia vizitelor pe care le fac în special în Ungaria. Cauzele sunt în primul rând datorită faptului că studenții teologi și elevii cantori nu au fost cuprinși în metodologia de lucru stabilită de Departamentul Cultelor privind avizarea plecării în străinătate iar foarte multe inspectorate județene nu solicită avizul Inspectoratului Județean Alba în legătură cu cererea unor studenți de a efectua călătorii în străinătate. Se observă că această situație este exploatată de profesorii-preoți, folosind deplasarea studenților lor în scopul menținerii legăturii cu străinătatea. Recent, preotul-profesor Jakubini Gheorghe² a trimis în mod expres pe studentul teolog Gered Peter în Austria. Scopul acestei trimeri încă nu este cunoscut de către organele noastre, este știut doar că a fost intens pregătit înaintea plecării.”³

Interesul Securității pentru descoperirea și controlarea acestor legături ascunse se datora potențialului pericol pe care îl reprezentau ele atât pentru siguranța regimului cât și pentru integritatea statului având în vedere faptul că Vaticanul era considerat un adversar implacabil al comunismului aflat sub influența marilor puteri occidentale – în special a Statelor Unite – dar și ideea că acesta avea o atitudine preferențială față de catolicii de origine maghiară care erau de acord să îi slujească interesele în schimbul sprijinului său față de revendicările lor naționalist-iredentiste.

Prin prisma acestor considerente nu mai surprinde suspiciunea cu care privea Securitatea campania de ajutorare financiară și materială declanșată în 1970 de Vatican

¹ *Ibidem*, vol. 41, ff. 116-117.

² György Miklós Jakubinyi s-a născut la 13 februarie 1946 în Sighetu Marmăției, jud. Maramureș. În 1969 a absolvit Institutul Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia. În perioada 1970-1972 a studiat la Universitatea Pontificală Gregoriană din Roma, iar în perioada 1972-1974 la Institutul Biblic Pontifical din Roma. A fost sfințit preot de către episcopul Márton Áron la 13 aprilie 1969 în Catedrala din Alba Iulia. La 1 septembrie 1974 devine profesor de științe biblice la Institutul Teologic Romano-Catolic de grad universitar de Alba Iulia. La 14 martie 1990 a fost numit episcop-auxiliar al Episcopiei Romano-Catolice de Alba Iulia și episcop titular de Aquae Regiae. La 10 mai 1990 este numit și vicar general al Diecezei de Alba Iulia. La 19 iulie 1991 episcopul Jakubinyi a fost numit de către Papa Ioan Paul al II-lea Administrator Apostolic „Ad nutum Sanctae Saedis” al Ordinariatului pentru Armenii Catolici din România. În această calitate este înscăunat la 1 martie 1992 în vestita Catedrală din Gherla de către nunțul apostolic John Bukovsky. După demisia din cauză de boală a arhiepiscopului Bálint Lajos a fost pentru o scurtă perioadă, începând din 4 decembrie 1993, Administrator Diecezan al Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia. La 8 aprilie 1994 Excelența Sa este numit de către Sfântul Scaun Arhiepiscop romano-catolic de Alba Iulia. Înscăunarea solemnă a avut loc la 21 aprilie 1994 în străvechea Catedrală de la Alba Iulia și a fost efectuată de către nunțul apostolic John Bukovsky. http://ro.wikipedia.org/wiki/Gy%C3%B6rgy_Jakubinyi

³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 40, f. 146.

și de alte instituții și organizații caritabile din Occident.¹ Faptul că înalții ierarhi și preoții catolici au început să primească regulat sume însemnate în valută și bunuri din afara granițelor țării era pentru Securitate o dovadă că aceștia slujeau interese ostile statului român.

Într-o analiză a acestui fenomen din vara anului 1982 se arăta, de pildă, că „în ultima perioadă Vaticanul și alte centre cultice și organizații reacționare din străinătate și-au intensificat acțiunile ostile țării noastre. Una dintre metodele folosite în acest scop o constituie trimiterea de «ajutoare» în bani sau obiecte unor instituții religioase precum și diferiților deservenți ai cultelor. Cele mai însemnate fonduri valutare sunt trimise clericilor romano-catolici și foștilor preoți greco-catolici din țara noastră de către organizațiile Vaticanului (sic!), «Caritas» prin intermediul firmei «Palatinus» din Elveția. Valoarea acestora se ridică la circa 2.000.000 dolari anual. Numai în perioada 1 ianuarie – 30 mai 1982, firma menționată a depus la întreprinderea de Comerț Exterior «Comturist», 757.603 dolari pentru circa 100 preoți romano-catolici.”²

Practica trimiterii de ajutoare unor persoane din mediul cultic prin intermediul Întreprinderii de Comerț Exterior „Comturist” avea, potrivit documentelor elaborate de Securitate, „consecințe sociale și politice negative”, întrucât determina recrudescența „misticismului” și a religiei și crea o stare de spirit nefavorabilă în rândul populației. Totodată ofițerii Securității atrăgeau atenția asupra faptului că astfel se crea posibilitatea „folosirii acestui canal de către serviciile de spionaj străine pentru culegerea de informații, incitarea la activități ostile cu caracter naționalist-iredentist, revitalizarea fostului cult greco-catolic etc.”³ În acest sens, într-un document elaborat în 1986 se afirma explicit că: „Unii preoți romano-catolici primesc pe numele lor sau prin intermediari, valută drept recompensă pentru stimularea unor acțiuni clandestine și ostile. Spre exemplu, «Barta»⁴ și «Casinul» din județul Harghita au primit 20.000\$, «Bodo» din județul Covasna 15.000 \$, «Paul» și «Rudolf» din județul Satu-Mare – 28.000 \$ și respectiv 23.000 \$, iar «Ștefan» din județul Maramureș – 55.000 \$.”⁵ Analizând situația preoților romano-catolici care primiseră fonduri valutare mai importante, ofițerii Securității au constatat că „unii dintre aceștia sunt cunoscuți cu manifestări dușmănoase îndeosebi pe fond naționalist-iredentist”⁶.

Întrucât nu exista un cadru legal pentru sistarea ajutoarelor din străinătate, instituțiile statului comunist au decis pe de-o parte să îngreuneze traseul lor către beneficiari, iar pe de altă parte să-i urmărească, să-i intimideze și să-i compromită pe cei care le primeau. Având în vedere că mulți dintre preoții catolici care primeau sume în valută cumpărau nu doar materiale destinate bisericii sau activităților religioase în general (aparatură electronică, materiale de construcție, stații de amplificare, sobe, motoare, autoturisme etc.), ci și bunuri de uz personal (radiocasetofoane, televizoare color, țigări, cafea, alimente), pe care – câteodată – le mai comercializau integral sau parțial, tentativele Securității de a-i compromite au fost, uneori, încununat de succes. Așa s-a

¹ *Ibidem*, vol. 64, f. 61.

² *Ibidem*, f. 83.

³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 174, vol. 6, f. 15.

⁴ Trebuie să menționăm că toate numele care apar în acest citat sunt, de fapt, numele de obiectiv ale preoților respectivi.

⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 71, f. 165.

⁶ *Ibidem*, vol. 90, f. 87.

întâmplat în cazul preotului romano-catolic Bartalis Arpad din județul Harghita, care a fost cercetat de către organele de miliție în baza articolului 295 litera (a) din Codul Penal pentru faptul că a primit „în ultimii ani circa 40.000 dolari cu care a cumpărat 5 autoturisme și alte mărfuri pe care le-a vândut la preț de speculă”¹. În pofida acțiunilor întreprinse de lucrătorii Securității, ajutoarele din străinătate au continuat să sosească până la prăbușirea regimului comunist, ele având un rol important în ceea ce privește buna funcționare a Bisericii Romano-Catolice în anii '70-'80.

2. Supravegherea preoților de naționalitate maghiară de către Securitate în intervalul temporal aflat în atenția noastră a fost determinată, totuși, îndeosebi de suspiciunea că „sub acoperirea religiei catolice” aceștia desfășurau „acțiuni de natură naționalist-iredentistă”. După 1970, în condițiile impunerii naționalismului-comunist, Episcopia din Alba Iulia, condusă succesiv de Márton Áron și de Jakab Antal a trecut, într-adevăr, de la politica de rezistență pasivă față de regim, la mobilizarea spirituală și națională a comunității maghiare din Transilvania și Banat.²

În opinia ierarhilor din cadrul Episcopiei din Alba Iulia, „practicarea în mod conștient a religiei, mai ales în rândul tineretului” era „calea de formare a conștiinței naționale și de supraviețuire a naționalității maghiare în România”³. Cum era de așteptat, fenomenul a fost remarcat și de ofițerii Securității care, într-una din sintezele întocmite în anii '70, apreciau că „focarul principal de la care se instigă la acțiuni ostile în Transilvania îl constituie episcopul Márton Áron și alte vârfuri romano-catolice din cadrul Episcopiei cât și de la Institutul Teologic de Alba Iulia”⁴.

Din documentele aflate în arhiva fostei Securități observăm că lucrătorii acesteia aveau convingerea că transformarea Bisericii Romano-Catolice într-un bastion al „spiritului maghiar” din România era rezultatul unui „plan” minuțios pregătit, cu implicații majore pe termen lung. Întregul proces începea odată cu punctarea, selecționarea și pregătirea candidaților la Școala de cantori și Institutul Teologic, care reprezenta una din obligațiile profesionale ale preoților și se realiza, de regulă, în perioada de catehizare. Pentru a evita intervenția organelor de Securitate, preoții păstrau secretul în privința tinerilor selecționați care ajungeau să fie cunoscuți de ofițerii de caz numai în momentul în care se prezentau la concurs.⁵

În cadrul Institutului Teologic sau al Școlii de Cantori tinerilor li se asigura apoi nu doar pregătirea necesară pentru a deveni preoți sau cantori buni ci și o educație solidă în spiritul atașamentului față de idealurile națiunii maghiare. Astfel, profesorii le ofereau explicații detaliate despre evenimente ale trecutului istoric mai mult sau mai puțin îndepărtat, în legătură cu care existau puncte de vedere divergente în istoriografia română și maghiară, le recomandau sau chiar le împrumutau operele unor scriitori maghiari din țară sau din străinătate și îi ajutau să conștientizeze rolul major care îi revenea fiecărui preot în lupta pentru păstrarea identității naționale a maghiarilor din România.⁶

¹ *Ibidem*.

² Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *op. cit.*, p. 347.

³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 71, f. 167.

⁴ *Ibidem*, vol. 90, f. 18.

⁵ *Ibidem*, vol. 25, f. 7.

⁶ *Ibidem*, vol. 40, f. 18.

În aceste condiții, nu mai surprinde faptul că atât profesorii cât și elevii sau studenții celor două instituții menționate anterior au constituit o țintă permanentă a organelor de Securitate de-a lungul ultimilor 20 de ani ai regimului comunist. Dacă ofițerii Securității au fost preocupați să recruteze informatori din rândul elevilor și al studenților, preoții-profesori au fost, cel puțin la fel de interesați să-i descopere. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie un document întocmit la 13 iunie 1981 de Inspectoratul Județean Alba – Securitate: „Din supravegherea informativă efectuată în cele două instituții de învățământ romano-catolic din Alba Iulia a rezultat preocuparea unor profesori și deservenți ai cultului de identificare și stabilire a persoanelor care sprijină într-un fel sau altul organele de securitate. Astfel, profesorul Simon Istvan de la Școala de cantori poartă discuții individuale cu elevii încercând să depisteze pe acei care furnizează informații organelor de securitate. La Institutul Teologic, această activitate este susținută în special de către rectorul Trebits Jenő (aflat în atenția Serviciului IV) care atât prin discuții individuale cât și în cadrul chemării la ordine a unor studenți caută să descopere rețeaua informativă a organelor de securitate (cazul L. Ștefan, informatorul «Szabo» și cazul unui grup de studenți din anul IV). De asemenea, se constată folosirea de către deservenții cultului romano-catolic, calea împărțășaniei în vederea stabilirii persoanelor care fac parte din rețea. Studenții și elevii sunt supuși de către preoți în cadrul acestei activități religioase unor întrebări prin care solicită să relateze dacă sunt în legătură cu organele de securitate, dacă a furnizat sau furnizează informații organelor de stat, dacă au fost contactați și cu ce scop. Acestei activități se datorează recenta trădare a informatorului «Kolnic» din legătura Inspectoratului Județean Alba și a unui informator recrutat de Inspectoratul Județean Bihor.»¹

Pentru a contracara eforturile depuse de profesori în vederea deconspirării informatorilor, ofițerii de Securitate trebuiau să întreprindă următoarele măsuri: „În perioada vacanței de vară, ofițerii ce lucrează pe linia problemei de la inspectoratele județene să treacă la contactarea tuturor teologilor și elevilor, abordând cu ei discuții cu privire la activitatea lor în institut și în școală precum și în perioada vacanței. În funcție de specificul fiecărui caz, să se efectueze recrutări, unele din ele fictive, pentru derutarea celor interesați de a identifica rețeaua.»²

Maiorul Bucico Alexandru, din cadrul Inspectoratului Județean de Securitate Alba (nenea Sony, cum îi spuneau studenții³) l-a recrutat într-o asemenea împrejurare pe informatorul „Davis“ din Petroșani. În nota întocmită după discuția cu noua lui sursă, ofițerul consemna: „În timpul recrutării informatorul a relatat următoarele aspecte legate de școala de cantori, institutul teologic și studenții de la acest institut. În contextul discuțiilor legate de împrejurările în care a ajuns la institut, a afirmat că *din fericire* nu a trecut prin școala de cantori. Întrebând de ce «din fericire» a afirmat următoarele: Această școală nu are nici un rost nici din punct de vedere social, nici din punct de vedere a pregătirii noilor preoți. Mai mult, nocivitatea din ambele sensuri se resimte tot mai mult. Școala de cantori în primul an aduce în băncile lui (sic!) niște copii care în majoritatea lor nu au părăsit comuna lor natală, fără un orizont de viață. Venind la școală aici i se pun niște *ochi de cal* care nu-i permite să vadă numai în direcția dictată de

¹ *Ibidem*, f. 103.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, vol. 13, f. 26.

școală, profesori, în sensul că în afară de materiile învățate la școală, pe care o fac de mântuială și probleme religioase care primează și duce la îngustarea orizontului, nu permite nici altă activitate. Influența este așa de mare încât se reușește fanatizarea, se reușește să determine pe acești elevi să nu știe altceva doar religie, să nu știe ce este societatea, viața. Mai mult, din cauza unor elevi care vin cu concepții naționaliste și din cauza unor comportări, chiar dacă nu sunt fâțișe, a profesorilor, deci a mediului, apare unele manifestări de desconsiderare a tot ce este român, a tot ce nu este secui. Animatorii acestor concepții sunt profesorii Simon Istvan¹ și Palfi Geza² care așa cum a auzit fac reproșuri acelor care nu cunosc limba maghiară sau nu sunt «maghiari fanatici». [...] Vorbind despre Institutul Teologic a arătat că aici totul este și mai viciat. De la «simpla» desconsiderare a națiunii române [...] la imputarea faptului că un student sau altul vorbește foarte bine limba română, apoi la afirmații că «ar trebui împușcați asemenea maghiari» auzi de toate. Spre exemplificare, a arătat că pentru că el nu este așa de activ, Penzes Iosif i-a spus că el nu este un maghiar, că-i face de răs neamul. Despre acest student mai arată că are poziție naționalistă față de colegi, fiind de părere că Ardealul este al ungarilor. Din păcate, [pe] o asemenea poziție se postează majoritatea studenților din secuime cum sunt Fabian Zoltan, Varga Bela, Osto Miklos, Portik Sandor și alții.³

Situația de la Institutul Teologic și de la Școala de Cantori era intolerabilă în opinia Securității, care a decis să acționeze în forță pentru a-i neutraliza pe profesorii-preoți „ostili” și pe discipolii lor. Documentele de arhivă studiate până în prezent dovedesc că personalitățile din cadrul Episcopiei și al Institutului Teologic din Alba Iulia au reprezentat subiectul unor dosare de urmărire informativă consistente, că pentru cunoașterea amănunțită a activității lor s-au introdus mijloace de ascultare în birouri și spațiile de locuit⁴ și le-a fost cenzurată și controlată corespondența, că s-a încercat permanent recrutarea de informatori din rândul preoților și studenților, că s-a acționat în vederea creării de suspiciuni și disensiuni între episcopii Márton Áron și Iakab Antal, între preoți, profesori și studenți, că unii dintre profesorii și studenții indezirabili au fost compromiși, izolați sau îndepărtați din învățământ.

Într-un raport din 1981 găsim o imagine completă a măsurilor întreprinse până atunci în această privință: „Pe linia problemei romano-catolice se află două institute romano-catolice la Alba Iulia și Iași care numără 345 seminariști (liceu) și teologi (studenți), 23 (cadre didactice). Din rândul teologilor sunt 36 surse din care 20 au fost recrutate în 1980 și 16 surse din rândul cadrelor didactice, total 42. Se află în contact pentru atragerea la recrutare 105 seminariști și teologi și 3 cadre didactice, total 108.

¹ Simon Ștefan (István) s-a născut la 17 aprilie 1921 în comuna Satu Mare, județul Harghita. În anii '70 a fost profesor la Institutul Teologic romano-catolic din Alba Iulia. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 90, f. 217.

² Palfi Geza s-a născut la 14 aprilie 1941 în comuna Satu Mare, județul Harghita. A absolvit Institutul Teologic din Alba Iulia în 1964 după care a funcționat ca preot mai întâi la Sândominic și apoi la Târgu Mureș. În 1970, la solicitarea episcopului Márton Áron, devine profesor la Școala de Cantori și la Institutul Teologic din Alba Iulia. În 1980 este îndepărtat din învățământ și trimis să slujească în parohia din Joseni. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 90, f. 217.

³ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 209495, vol. 3, ff. 88-89.

⁴ Existența mijloacelor de ascultare nu reprezenta un mister pentru episcopii Márton Áron și Iakab Antal care obișnuiau să poarte toate discuțiile importante în grădina.

În cursul anului 1980 au fost scoși din institutul de învățământ catolic din Alba Iulia 13 seminariști și teologi, elemente fanatice și cu manifestări naționalist-iredentiste precum și 2 profesori cu aceeași poziție. 16 seminariști și teologi au refuzat colaborarea și se continuă măsuri de compromitere și izolarea lor iar asupra unui număr de 170 se desfășoară alte măsuri. 8 elemente [sunt] lucrate în d.u.i. [dosar de urmărire informativă, n.n.] și 25 lucrați în cadrul s.i [supravegherii informative, n.n.].¹

Pe lângă intervenția directă împotriva celor cu „manifestări naționaliste“, o altă direcție de acțiune a fost aceea de a crea o atmosferă de suspiciune și de adversitate generală în instituțiile de învățământ catolice din Alba Iulia. De pildă, într-un alt raport din 1981 se preciza că: „S-a continuat alimentarea și amplificarea disensiunilor create de organele noastre în rândul deservenților cultului romano-catolic, în rândul studenților și elevilor pentru a nu permite formarea unui front comun în vederea întreprinderii unor acțiuni de natură dușmănoasă.“²

În pofida reticenței manifestate de unii dintre studenți și elevi (de regulă, aceștia nu proveneau din zone în care populația maghiară era majoritară) și a acțiunilor concertate întreprinse de Securitate, eforturile depuse de conducerea Episcopiei și de preoți-profesori precum Pálfi Geza, Simon István, Jakubinyi György sau Vencser Ladislau³ pentru a-i convinge pe tinerii studenți să se implice în lupta pentru păstrarea identității naționale a maghiarilor din România nu au fost zadarnice.

Marea majoritate a tinerilor preoți care au absolvit Institutul Teologic din Alba Iulia în anii '70-'80 au acționat apoi în conformitate cu educația primită în timpul anilor de studii. Astfel, ei au fost preocupați să-i determine pe tineri să se apropie de biserică unde, în cadrul orelor de catehizare au avut ocazia să le prezinte nu doar cunoștințele religioase de bază ci și date importante despre trecutul istoric al maghiarilor. De exemplu, Securitatea deținea informații potrivit cărora obiectivul „Covaci“ din Joseni, preot romano-catolic, „a conștientizat că la orele de catehizare le vorbește copiilor și despre istoria maghiară, însă nu-i lasă să facă însemnări pentru a nu afla alte persoane. În concepția sa această educație trebuie să contribuie la menținerea «spiritului maghiar» în rândul tineretului.“⁴

La rândul său, preotul romano-catolic din Toplița (care apare în documente sub numele de „obiectivul «Birtalan»“) afirmase că: „Bisericile sunt singurul loc unde poate fi menținută trează ideea națională și unirea neamului maghiar [...] iar catehizărilor trebuie să le acordăm o importanță deosebită, deoarece aceasta este prima treaptă și, de fapt, principala prin care tinerii noștri pot fi feriți de influențele romanizării.“⁵

¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 2, f. 69.

² *Ibidem*, vol. 40, f. 144.

³ Ladislau Vencser, s-a născut la 17 iunie 1947 în Ditrău, județul Harghita. A urmat Școala de Cantori și Institutul Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia. În perioada 1971-1975 și-a continuat studiile la Roma în vederea obținerii titlului de doctor. La întoarcerea în țară a devenit profesor de dogmă și morală la Institutul Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia. În anii '80 devine vice-rector al acestei instituții de învățământ. A fost urmărit de Securitate din 4 octombrie 1977 în d.u.i. „Roman“. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 90, f. 217 și ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 21566, vol. 1, f. 2, f. 48, f. 89.

⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 71, f. 167.

⁵ *Ibidem*.

Cu toate acestea, preoții romano-catolici nu foloseau doar orele de catehizare în vederea formării conștiinței naționale maghiare, ci, în general, toate serviciile religioase din biserică. Din nota informatorului „Kovács Sándor“ din Odorheiu Secuiesc se poate observa că afirmația noastră corespunde întru totul realității: „În trecutul apropiat sursa s-a întâlnit ocazional cu preotul romano-catolic, [...], la parohia din Odorheiu Secuiesc, vrând să o boteze¹ pe fiul său recent născut. După obicei, înainte de botez, preotul face o pregătire sufletească atât părinților cât și nașii (sic!) copiilor. În cadrul acestor pregătiri, preotul [...] a avut afirmații necorespunzătoare, cu dublu înțeles și chiar dușmănoase, astfel: [...] vorbind despre religia catolică în general, după ce a afirmat că majoritate (sic!) populației de naționalitate maghiară de pe pământ face parte din acest cult, a pus întrebarea: «Dacă cunoaștem că de când locuiesc strămoșii noștri pe acest pământ», dar pentru că nu a primit nici un răspuns a continuat în felul următor: «Să ne fie de rușine dacă nici acest lucru elementar nu le știm (sic!), dar vă spun eu: pe baza documentației științifice, strămoșii noștri trăiesc pe aceste meleaguri de XII secole, iar că au existat și alte popoare nu se poate documenta, dar nici nu este interesant».²

În același spirit al formării și păstrării identității naționale maghiare, preoții romano-catolici au căutat să cultive relațiile cu exponenții de seamă ai intelectualității (ziariști, scriitori, actori) pentru a-i determina să acționeze în vederea contracarării politicilor antireligioase sau a tentativelor de deznaționalizare a maghiarilor întreprinse de regimul comunist.³ Supravegherea constantă a Securității nu i-a intimidat, ci chiar i-a stimulat pe deservenții de cult romano-catolici să continue aceste acțiuni, conștienți fiind că fără activismul lor minoritatea maghiară din România va avea de suferit.

3. Sprijinul moral și material acordat episcopilor și preoților greco-catolici de către ierarhii romano-catolici de origine maghiară din România reprezintă o altă motivație a „atenției“ cu care au fost monitorizați aceștia de către organele Securității. Apropierea greco-catolicilor de catolicii maghiari s-a produs începând cu 1948 când, în condițiile desființării Bisericii Greco-Catolice, o parte dintre preoții, călugării, călugărițele și credincioșii care au refuzat să treacă la ortodoxie au decis să frecventeze bisericile catolice maghiare.⁴

În anii '60, unii dintre înalții ierarhi greco-catolici care activau în mod clandestin obișnuiau să îl informeze pe episcopul Márton Áron despre situația lor și a credincioșilor care rămăseseră în credința greco-catolică, pentru ca acesta, în discuțiile oficiale purtate cu emisarii Vaticanului, sau prin diferite alte metode, să le transmită mai departe la Roma. După cum reiese dintr-un raport al Inspectoratului Județean Bihor – Securitate, așa a procedat în 1969 episcopul clandestin Iuliu Hirțea⁵ din Oradea: „La 19 noiembrie 1969 s-a dispus începerea urmăririi penale pentru infracțiunea de propagandă împotriva

¹ Greșelile care apar în text sunt inevitabile în condițiile în care nota este tradusă din limba maghiară.

² ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 209495, vol. 3, f. 227.

³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 40, f. 143.

⁴ *Ibidem*, vol. 71, f. 138.

⁵ Iuliu Hirțea s-a născut în 1914 în Vințere, județul Bihor. A studiat teologia și filosofia la Institutul „De propaganda Fidei“ de la Roma și a obținut titlul de doctor în Studiu Biblic. A fost consacrat episcop greco-catolic în secret, în vara anului 1949 de către nuntialul Gerald Patrick O'Hara. A fost arestat și întemnițat la Oradea și Gherla pentru refuzul de a trece la Biserica Ortodoxă. A fost eliberat în urma decretului de grațiere din 1964 și a lucrat ca funcționar la întreprinderea „Vinalcool“ din Oradea. Moare la 20 iunie 1978. <http://ro.wikipedia.org> accesat la 13 octombrie 2009.

orânduirii socialiste prevăzută și pedepsită de art. 166, al. 2, Cod Penal săvârșită de numitul Hirțea Iuliu, episcop greco-catolic clandestin din Oradea [...]. Din declarațiile lui Hirțea Iuliu rezultă că în aprilie a.c. a trimis o scrisoare episcopului romano-catolic din Alba Iulia, Márton Áron prin intermediul numitului Eberwein Alexandru Iosif, preot romano-catolic din comuna Tileagd-Bihor. Prin această scrisoare expediată din proprie inițiativă, în afară de felicitări adresate numitului Márton Áron cu prilejul paștilor, i-a transmis și o situație a preoților greco-catolici din eparhia Oradei care cuprinde următoarele date: în anul 1948 erau 240 preoți iar de atunci, au decedat 40% astfel încât în prezent circa 60 % trăiesc dintre care cea mai mare parte au trecut la ortodoxism. Hirțea Iuliu declară că a transmis această situație cu scopul de a fi cunoscută de episcopul Marton Aron dat fiind situația sa de episcop romano-catolic legal, spre a fi cunoscută și folosită de acesta în cazul că s-ar discuta problema greco-catolică cu organele de stat. Sus-numitul a recunoscut că Márton Áron i-a trimis tot prin intermediul lui Eberwein Alexandru suma de 2000 lei cu titlu de ajutor personal. Menționăm că declarația lui Hirțea Iuliu și a lui Eberwein Alexandru confirmă numai parțial materialul de T.O. obținut de la obiectivul «Urania»¹ din Alba Iulia. Astfel, din materialul T.O. rezultă că Márton Áron a spus lui Eberwein Alexandru că scrisoarea este interesantă și că va încerca să o trimită la Roma. La aceasta, Eberwein Alexandru a spus că Hirțea Iuliu lasă la aprecierea lui Márton Áron ce face cu scrisoarea o trimite sau nu la Roma.²

Interesul manifestat de ierarhia catolică maghiară pentru situația greco-catolicilor este confirmat de numeroase alte documente din anii '70-'80. Astfel, într-un raport al Serviciului IV din 26 decembrie 1973 se afirma că „în problema romano-catolică se remarcă cu preponderență activitatea șovină și revizionistă a clerului precum și sprijinirea de către aceștia a preoților greco-catolici nereveniți și a călugărilor și călugărițelor a căror ordine au fost desființate prin lege»³ iar într-o adresă a Inspectoratului Județean Bihor – Securitate din octombrie 1976 se arăta că „la Vatican, Márton Áron este apreciat ca fiind slujitorul cel mai devotat al Bisericii Romano-Catolice din România, care se manifestă și ca susținător a fostului cult greco-catolic»⁴.

În aceeași ordine de idei, deosebit de important ni s-a părut a fi un *Documentar în acțiunea „Urania”* din 9 iulie 1979, în care se vorbea de „erijarea vârfurilor romano-catolice din Transilvania în *susținători morali* și materiali ai elementelor fanatice din rândul fostului cult greco-catolic”. Mai exact, se evidențiază că: „Personal, episcopul Márton Áron a atras atenția delegației Vaticanului condusă de Poggi Luigi că ei cu greco-catolicii se consideră un «tot», că susținerea lor este o problemă de principiu atât pentru Roma cât și pentru romano-catolici. Mai mult, la discuțiile din luna iunie 1978 cu Poggi Luigi, episcopul Márton Áron s-a arătat nemulțumit că în Proiectul de Statut⁵ nu

¹ Într-un document intitulat *Plan de măsuri privind cunoașterea și neutralizarea acțiunilor naționalist-iredentiste ale episcopului Marton Aron – „Urania” și a altor organizații ostile din exterior* se precizau următoarele: „Conform concepției de muncă a Direcției I, prin obiectivul «Urania» înțelegem elementele ostile din cadrul Episcopiei romano-catolice de la Alba Iulia, aflate sub conducerea directă a episcopului Marton Aron”. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13110, vol. 6, f. 94.

² ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 100, ff. 37-38.

³ *Ibidem*, dosar nr. 13110, vol. 2, f. 207.

⁴ *Ibidem*, dosar nr. 69, vol. 47, f. 302.

⁵ La sfârșitul anilor '70 a fost finalizat un proiect de Statut care a fost înaintat spre aprobare organelor de stat.

se fac referiri la greco-catolici și a solicitat să se țină cont cu ocazia modificărilor ce vor avea loc ulterior în acest document¹.

Această atitudine a trezit nemulțumirea Securității care o percepea ca pe un afront la adresa statului român. Întreținerea speranței într-o posibilă repunere în drepturi a Bisericii Greco-Catolice și pericolul maghiarizării credincioșilor care frecventau bisericile romano-catolice din Transilvania au determinat Securitatea să declanșeze, în a doua jumătate a anilor '70, o campanie asiduă ce a avut drept obiective principale sporirea ponderii preoților români în cadrul ierarhiei catolice, acceptarea oficerii de slujbe în limba română în bisericile catolice maghiare și antrenarea ierarhilor greco-catolici în lupta pentru combaterea „iredentismului maghiar”.²

Astfel, prin Departamentul Cultelor s-au luat măsuri în vederea numirii unor preoți români, originari îndeosebi din Moldova, în bisericile din Transilvania pentru „satisfacerea doleanțelor cetățenilor români de confesiune catolică”³, au fost contactați înalți ierarhi greco-catolici precum Alexandru Todea, Ioan Ploscaru, Augustin Prundus sau Coriolan Tămâian pentru a fi determinați „să accepte unele funcții auxiliare în cadrul cultului romano-catolic din Transilvania” și să acționeze „pentru combaterea activităților naționalist-iredentiste maghiare”⁴ și a fost sprijinită gruparea moderată condusă de Coriolan Tămâian care susținea „ideea unirii cu Biserica Romano-Catolică română”.⁵

Greco-catolicii și romano-catolicii de origine română au fost, de asemenea, îndemnați și încurajați să solicite Episcopiei din Alba Iulia oficierea de slujbe în limba română în bisericile romano-catolice maghiare din Transilvania. În urma insistențelor credincioșilor români s-a obținut acest lucru în orașe precum Oradea, Cluj, Alba Iulia, Brașov, Arad și Gheorgheni și s-au făcut demersuri similare la Baia Mare, Satu Mare și Târgu Mureș.⁶

Datorită măsurilor întreprinse de organele Securității, după 1979 greco-catolicii „au manifestat interes pentru strângerea legăturilor cu biserica romano-catolică română de la care au solicitat și au primit sprijin moral, canonic și financiar” și au adoptat, în cele din urmă, „o atitudine de combatere a naționalismului și iredentismului desfășurat sub acoperirea religiei făcând în acest sens front comun cu deservenții și credincioșii romano-catolici români.”⁷

Așadar, în anii '70-'80 „înfruntarea” dintre Securitate și preoții romano-catolici a fost determinată pe de-o parte, de intenția acestora de a-și asuma un rol major în lupta pentru păstrarea identității naționale a maghiarilor din România iar pe de altă parte, de intensificarea relațiilor lor cu Vaticanul și cu organizațiile religioase din străinătate. Așa cum am arătat și în cadrul lucrării de față, această „înfruntare” s-a soldat cu înfrângeri și victorii de ambele părți, balanța celor din urmă înclinându-se, totuși, către ierarhii catolici care au reușit să-și îndeplinească cu succes atât obligațiile pe care le aveau față de credincioși cât și misiunea de formare și conservare a conștiinței naționale.

¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 90, f. 216.

² *Ibidem*, vol. 71, f. 176, ff. 134-140, f. 183, f. 288.

³ *Ibidem*, vol. 71, f. 176.

⁴ *Ibidem*, f. 176 (v).

⁵ *Ibidem*, f. 134.

⁶ *Ibidem*, ff. 138-139.

⁷ *Ibidem*, f. 139.

Consuetudine, rătăcire și sedentarism. Practici tradiționale și măsuri de integrare socio-economică a romilor consemnate în materiale informative ale Securității

Valentin VASILE

Keywords: gypsies, nomadism, sedentary, tradition, informative notes

„Țiganiii merg fără-ncetare
Nu știu nici ei când au pornit,
Dar se tot duc neconținut,
Împinși de-o vecinică chemare“.
(Alexandru Macedonski, *Rondelul țiganilor*)

Abstract

Customs and Measures for the Gypsies' Socio-Economical Accommodation Registered in the Securitate Informative Documents

The gypsies represents an ethnic minority with distinct reacts, traditions and occupations. This study is structured on the documents from the CNSAS archive regarding methods of gypsies' surveillance during the seventies and the eighties. Also, regarding the Securitate files, we can identify the measures of socio-economic integration. The informative-operative actions based on informative notes, informative surveillance, interception of correspondence, installation of operative technology for listening in on telephone conversations etc.

Traditional life, specific activities and social customs are some aspects that we found in the files. The gypsies' sedentarization was done when authorities prohibited any type of migration (permanent or seasonal), assigning the houses, and offered jobs to bohemians. The main objectives of this campaign were included in a „decatalogue“: houses, work, study, medical attendance, cultural and educative actions, state grants to mothers of many children etc. The first part of eighties have coincided with the end of the gypsies' sedentarization, but many problems remained unsettled.

Romii, îndeobște cunoscuți sub denumirea de țigani, reprezintă o minoritate etnică pe cât de contestată, pe atât de incitantă pentru alte populații; interrelaționare etnică, studiu de caz pentru științele socio-umane și modalități de control economic, social și politic sunt doar câteva din preocupările ce-i vizează în mod direct, cu sau fără acordul lor. Imaginea țiganului apare, fără participarea sa, în literatură, filme, cântece și

dicționare sub forma a trei ipostaze preconcepute: prejudecată, stereotip, mit¹. Țiganul nomad și leneș ori hoțoman sau vrăjitor, precum și alte imagini construite pe structura predefinită a infractorului (în multe cazuri confirmat), a asistatului social (ajutoare financiare), ori a modului de viață precar sunt câteva etichete aplicate majorității covârșitoare a acestor conlocuitori.

Un fenomen sesizabil pentru anii regimului comunist se referă la construcția/deconstrucția minoritarului rom probată prin capacitățile perpetue de adaptare la un climat socio-economic divers. Reconstrucția este semnalată prin identificarea eului în modul de viață, dar și prin noile dimensiuni ale relațiilor sociale. Deconstrucția individului a fost percepută prin faptele aflate la limita sau dincolo de legile organice și percepțiile morale. Obiceiurile transmise generației de-a rândul au suferit un proces de alterare prin imixtiunile factorilor externi din arealul geografic populat (politici de sedentarizare și stabilizare forțată etc). Degradarea, dispariția sau renunțarea la anumite cutume (asimilate termenului de consuetudine) s-a accelerat în ultima jumătate a secolului XX.

Pe fondul unor intruziuni în modul tradițional de conviețuire și a unor realități distincte de rătăcirile (migrațiile sezoniere) țiganilor s-au produs schimbări majore în tipul de habitat, meserii, port, mijloace de transport, practicile magice (vrăjitorie, ghicit). Spațiul migrațional s-a restrâns permanent, iar măsurile de sedentarizare și integrare au produs efecte. De la forme și formule destul de propagandistice în anii '50 (necesitatea asimilării conlocuitorilor țigani) s-a ajuns, cu începere din deceniul următor, la înregimentarea în diverse unități economice a unui număr crescând de muncitori romi, adoptarea unui stil de viață complet opozant celui periferic, valorizarea actului învățării etc.

Anii '70-'80 dominați de un regim politic dictatorial ne conferă o imagine a eforturilor depuse de autorități pentru integrarea deplină a țiganilor în mecanismul socio-economic valabil în anii respectivi. Nomadismul înfățișat exclusiv sub forma unei rătăcirii perpetue, într-o aparentă dezorganizare și cu valori etico-morale controversate, a constituit o trăsătură definitorie pentru o serie de etnici romi. Peregrinările acestor călători au fost supuse unor stereotipii, pozitive (exotism, magie, romantism) sau negative (anarhie, dezechilibre, sălbăticie, primitivism), care transpar din mentalitățile colective ale populației majoritare; analizele antropologice aduc, în prim-plan, anumite caracteristici specifice acestei populații cu migrațiune permanentă sau sezonieră². Percepția asupra modului de viață particular, prezența unui presupus fenomen de autoexcludere al țiganilor călători, diferențe în structurile ocupaționale și a gestaltismului se înscriu în seria elementelor distinctive față de sedentarism.

Ca o concluzie generală, nomadismul romilor a fost plasat între identitate etnică și categorie economică (nomadismul comercial datorat marginalizării sociale) sau strategie de supraviețuire³. Ruptura de obiceiuri și impunerea unui alt set de valori sociale,

¹ Jean Pierre Liégeois, *Naissance du pouvoir tzigane*, în „Revue française de sociologie”, vol. 16, nr. 3/1975, p. 295

² Delia Grigore, *Curs de Antropologie și folclor rom. Introducere în studiul elementelor de cultură tradițională ale identității romie contemporane*, Editura Credis, Universitatea din București, 2005, p. 26

³ *Ibidem*.

împotrivirea non-violentă a unei părți a țiganilor seminomazi ori nomazi¹ de a renunța la modul de viață specific, relațiile romilor de pe teritoriul țării cât și legăturile cu conetnici din alte state sunt principalele repere ale ultimului deceniu de regim comunist.

În lucrările publicate pe tema evoluției conlocuitorilor romi (țigani) din țara noastră², în cele mai multe cazuri sunt oferite informații lacunare despre deciziile politico-administrative și social-economice, cu referire directă la aceștia, în timpul regimului ceaușist; motivația unanim invocată se referă la inexistența surselor de informare ori imposibilitatea consultării unor fonduri arhivistice (colector de date nepublicate, de uz intern sau secret de serviciu). După schimbările politice consumate la

¹ O clasificare a țiganilor epocii interbelice a fost realizată de sociologul Ion Chelcea, care vedea mai multe categorii, cu caracteristicile lor care îi diferențiau: țiganii așezați (de vatră), purtau numele ocupației: fierari, lăutari, salahori, văcsuitori de ghete, spoitori; sunt o categorie care s-au amestecat cel mai mult cu populația în mijlocul căreia au trăit și sunt pe cale să-și piardă limba; rudarii, în Ardeal se numesc băieși, în Moldova – lingurari; sunt urmași ai țiganilor aurari, dar această îndeletnicire a dispărut; prezintă o nuanță specifică a păstrării trăsăturilor rasei, vorbesc limba română și au adoptat portul țăranilor; cerșesc, dar nu fură și sunt considerați drept harnici; nomazii, poartă numele ocupației: lăieșii, netoții, ursarii, ciurarii, clopotarii; și-au păstrat cel mai bine caracteristicile etnice și lingvistice, au un port specific și s-a constatat înclinația lor către furt. (I. Chelcea, *Țiganii din România. Monografie etnografică*, Institutul Central de Statistică, București, 1944, p. 40-45). Categorisirii ale neamurilor de romi, valabile pentru anii postbelici, regăsim în articolele, studiile și lucrările publicate după anul 1989. Neamuri/tagme de romi: **cocalari** (prelucrarea oaselor și obținerea de diverse produse: broșe, clame, croșeteș, piepteni, agrafe, nasturi, vase mici, ornamentații, satăre, săbii, spade, mânere, scrinuri etc); **fierari** (confectionau diverse obiecte de uz casnic, unelte și utilaje agricole etc), spoitori, căldărarii (confectionarea țigăilor, căldărilor, alambicurilor, tăvi, pahare etc din tablă de aramă sau de alamă), rudarii (lingurari); **vătrași** (legați de vatra satului; în această categorie au fost incluși și cei declarați **romanizați** (și-au pierdut în totalitate limba sau portul, au adoptat religia comunităților românești cu care au trăit pe vatra aceleiași sat sau oraș. Ei au doar conștiința de neam pe care o dezvăluie); **gaborii** (denumirea de la numele de familie; majoritatea se ocupă de comerț, dar mai sunt și tinichigii, căldărarii, practicanți de alte profesii etc); **turci** – **tătari** și **maghiarizați** (romi din Dobrogea sau Ardeal; în general nu vorbesc limba romani); **ciubotarii** (**cizmarii**) (familia vătrașilor și și-au desfășurat activitatea fie în mici ateliere personale sau în ateliere mai mari); **lăutarii**, **florarii**: neam relativ nou apărut în perioada interbelică (comerțul cu flori), **geambașii**: romi de vatră având ca principală ocupație comerțul cu cai; **ciurarii** (neam de nomazi, corturari) care se ocupau cu confectionarea de ciururi și site pentru cele mai felurite utilizări (semințe, cernut făină, ciuruit balast), **argintarii** (prelucrarea materialelor prețioase (aur și argint) din care se confectionau obiecte de podoabă: cercei, inele, nasturi, broșe, clame sau de cult: sfeșnice, icoane, clopote), **ursarii** (descendenți ai vechilor dresori și artiști de circ) numele provine de la urșii pe care-i împlânzeau și-i dresau pentru a colinda cu ei satele și orașele (practicau și anumite meșteșuguri: prelucrarea lemnului sau a metalelor), **romii de mătase** (romii de vatră din Ardeal a căror ocupație principală era comerțul cu covoare și mătăsuri). (Vasile Burtea, *Neamurile de romi și modul lor de viață*, în „Sociologie românească”, nr. 2-3/1994, p. 259, 269, 271-272). O altă clasificare întocmită de Lucian Cherata oferă următoarea structură: ursarii, ciurarii, căldărarii, fierarii, costorarii (**spoitorii**) (spoiesc vasele de bucătărie cu cositor), rudarii (**blidarii** sau **lingurarii**) (fabricarea jgheburilor, furci pentru câmp, linguri, mături), potcovarii, lăutarii (muzicanții), vânzătoarele de flori și floricele, ghicitoarele (descântătoarele sau prevestitoarele viitorului care duc o viață nomadă), chivuțele (văruitul caselor) (Lucian Cherata, *Istoria țiganilor. Origine, specific, limbă*, Editura Z, București, 1994, p. 44-45).

² Câteva apariții istoriografice postdecembriste: Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998; Remus Crețan, *Marginalitate socială și spațială: conceptualizare și tipologie în cazul romilor din Banat și sudul Crișanei*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2007; Lucian Cherata, *Istoria țiganilor. Origine, specific, limbă*, Editura Z, București, 1994; Angus Fraser, *Țiganii*, Editura Humanitas, București, 2008; Emanuelle Pons, *Țiganii. O minoritate în tranziție*, Editura Compania, București, 1999; Amza Tudor, *Fenomenul infracțional în rândul țiganilor. Activități specifice Poliției române pentru protejarea etniei și prevenirea faptelor antisociale, teză de doctorat*, Academia de Poliție, București, 1995; C. Zamfir, Elena Zamfir (coord.), *Țiganii, între ignorare și îngrijorare*, Editura Alternative, București, 1993.

sfârșitul anului 1989 și parcurgerea unor etape de tranziție, inclusiv în activitatea științifică de investigare a fenomenelor, faptelor și evenimentelor istorice, s-a instaurat o stare de normalitate; arhivele diferitelor instituții (conform normelor legislative în vigoare) au devenit accesibile publicului larg, iar o serie de documente relevante pentru desfășurarea unor evenimente istorice sunt oferite spre cercetare. În acest context, arhiva C.N.S.A.S. (preluată de la Serviciul Român de Informații) constituie o sursă primară, plauzibilă și parțial satisfăcătoare pentru completarea tabloului informativ privind etnicii romi.

Demersul de față își propune să ofere lectorului o imagine cât mai neromanțată a situației romilor în anii 1975-1989, așa cum rezultă din materialele documentare și alte tipuri de informații regăsite în arhivele principalei structuri de supraveghere informativ-operativă (Departamentul Securității Statului denumită generic SECURITATEA).

Organele de Securitate au deschis dosarul de problemă „Naționaliști-țigani“ în vederea informării autorităților centrale cu privire la romi și acțiunile lor. Din seria documentelor adunate între copertele dosarului, enumerăm: adrese, scrisori, note de relații, buletine radio (Vocea Americii, Europa Liberă), declarații, notă de sarcini, informări, procese-verbale etc.

Munca informativ-operativă era desfășurată de lucrătorii Direcției I (Informații interne), Serviciul 2 (organizarea și desfășurarea muncii informativ-operative în rândul membrilor fostelor partide și organizații naționalist-fasciste și iredentiste care au activat în România și al altor persoane cu concepții ostile naționalist-șovine și iredentiste din rândul naționalităților conlocuitoare: maghiară, germană, ucraineană ș.a.) și Serviciul 3 (organizarea și desfășurarea muncii informativ-operative în rândul membrilor fostelor partide burghezo-moșierești, foștilor condamnați pentru infracțiuni împotriva securității statului, cadrele fostului aparat de represiune burghez și persoanelor fără antecedente politice ori penale, care prin activitatea lor aduc atingere securității statului și nu intră în competența altor profile de muncă)¹; de la nivel central erau transmise note și sarcini către Inspectoratele Județene de Securitate (Serviciul 2) în vederea operațiunilor de culegere de informații.

Notele și sintezele referitoare la activitatea romilor erau întocmite pe baza datelor adunate din activitatea structurilor informative, de la organele publice locale sau județene, în urma controalelor periodice la unitățile din teritoriu, precum și din contribuția voluntară sau impusă surselor și informatorilor (din rândurile țiganilor au fost recrutate un număr redus de elemente, și în majoritatea cazurilor prin șantaj). Unii dintre etnicii romi considerați de interes deosebit, atât prin poziția deținută în cadrul comunităților cât și prin legăturile externe, au beneficiat de o atenție suplimentară din partea Securității.

Supravegherea informativă (S.I.) și Dosarul de Urmărire Informativă (D.U.I.) ale unui obiectiv (individ) s-au înscris în practica frecvent uzitată de lucrătorii din Securitate. Conținutul informativ al unui D.U.I. cuprindea: hotărârea de deschidere a dosarului cu menționarea numelui conspirativ al persoanei urmărite, plan de măsuri (întocmit de organele județene sau centrale) referitor la setul de acțiuni planificat, adrese și ordine circulare cu privire la misiunea structurilor angrenate în procesul de monitorizare a obiectivului, note informative (semnate de ofițerul de caz ori scrise de

¹ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.), fond Documentar, dosar nr. 92, vol. 12, f. 34-35.

informatori), sinteze referitoare la folosirea materialelor de tehnică operativă (note de filare și identificare, executarea de fotografii, instalarea de tehnică specială și înregistrarea convorbirilor telefonice), note de relații despre titularul dosarului și terțe persoane etc. Pe o structură organizatorică clar delimitată se preconiza obținerea unor informații de calitate și utile pentru acțiuni ulterioare. Cine a beneficiat de informații și cine a avut de suferit aflăm, direct sau indirect, din dosarele Securității.

Un studiu amplu privind „situația social-economică a populației din țara noastră“ a fost întocmit la sfârșitul anului 1977 ca efect al cererii speciale venite din partea secretarului general al P.C.R., Nicolae Ceaușescu¹. Decizia a survenit după mai mulți ani de relativă marginalizare a problemei țiganilor rătăcitori și nu numai; de altfel, autoritățile centrale în discursul public nu recunoșteau existența acestei minorități. Pe fondul escaladării stării infraționale și a unei politici neproductive în privința stabilizării țiganilor nomazi, situația era delicată pentru aparatul politic.

Mentalitatea țiganilor dominată de cutume, practici și interese, dar și incapacitatea puterii administrative locale sau județene de a gestiona problema (lipsa unei statistici exacte a țiganilor sau absența/lipsa de tact diplomatic în negocierea unor situații limită) au contribuit la semieșecul politicilor de asimilare demarate în timpul regimului comunist.

Raportul solicitat de Nicolae Ceaușescu oferea mai multe adevăruri cunoscute, deși nu au beneficiat de o consacrare oficială. Datele demografice nu păreau prea încurajatoare pentru serviciile de asistență socială și indicau un spor natural pozitiv cu tendințe de creștere accentuată. Din datele oficiale ale recensământului din februarie 1977 numărul celor declarați de naționalitate romă se ridica la 229.986 persoane. Totuși, un studiu efectuat în 1976 semnală un număr de 541.000 țigani din care 474.530 stabili, 66.000 seminomazi și 470 nomazi². Aglomerările mai mari în unele cartiere ale localităților erau denumite în mod uzual „țigănie“ și evidențiau caracterul majoritar al respectivei populații.

Ce se întâmpla cu nomazii și seminomazii? Acțiunile preconizate de organele locale de partid urmăreau atingerea procesului de sedentarizare și de integrare socio-economică bazate pe câteva măsuri ferme: încadrarea romilor în activități economice productive (fabrici și uzine ori constituirea unor gospodării meșteșugărești prin care țiganii își mențineau îndeletnicirile) și atribuirea de terenuri pentru locuințe, procurarea materialelor de construcție și zidirea caselor de locuit³. Realitatea contrasta flagrant cu propunerile aparatului politic și exemplificăm prin refuzul covârșitor al țiganilor apți de

¹ Document redactat la 24 noiembrie 1977: „Pe baza indicațiilor date de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului, un colectiv format din reprezentanți ai Comisiei Naționale de Demografie, Ministerului Educației și Învățământului, Ministerului de Interne, Ministerului Muncii, Ministerului Sănătății, Procuraturii generale și Comitetului pentru Problemele Consiliilor Populare au efectuat un studiu privind situația social-economică a populației de țigani din țara noastră.[...] Pe baza indicațiilor date la teleconferința din 4 noiembrie de către tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului, în toate județele țării s-au întreprins măsuri energice pentru lichidarea fenomenului nomad în rândul populației de țigani, interzicerea deplasării pe teritoriul țării cu căruțele fără autorizație și așezării acestora în București și celelalte centre aglomerate, precum și identificarea și transmiterea la locul de domiciliu a tuturor țiganilor care s-au stabilit în alte localități decât în cele în care aveau dreptul“ (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 144, vol. 15, f. 1).

² *Ibidem*, f. 12.

³ *Ibidem*.

muncă de a desfășura munci diverse, fie și plătite (raportul menționa identificarea unui număr de 64.000 țigani, sănătoși, care se eschivau față de eventuale încadrări în câmpul muncii, iar o parte din cei distribuiți la diverse unități economice părăseau foarte repede locurile de muncă)¹.

Cei mai mulți locuiau în condiții insalubre în corturi, bordeie și locuințe construite în pământ; starea igienică precară a provocat multe cazuri de tuberculoză, precum și o incidență crescută a bolilor venerice, a mortalității infantile și a focarelor de parazitism (păduchi, purici)². Sub aspectul școlarizării, mare parte dintre țiganii adulți erau analfabeți și semianalfabeți totodată manifestându-se refractar în privința frecventării copiilor lor a învățământului obligatoriu. Dificultăți suplimentare au apărut și în operațiunile de înregistrare în evidențele populației și de stare civilă, astfel că filiațiunea și căsătoria se stabileau cu greutate. Printre alte metehne atribuite romilor se numărau și obiceiurile apreciate desfidătoare (judecata țigănească, cumpărarea fetelor), dar și persistența concubinajului ca formă de conviețuire³.

Aversiunea față de munca instituționalizată și ideile desuete, parazitare despre viață, conform autorilor raportului din 1977 au contribuit la perpetuarea unor activități infracționale (tâlhării, furturi, cerșetorie, înșelăciune, ghicit)⁴. Concluziile documentului au insistat pe culpabilitatea colectivă a neintegrării țiganilor, atât din partea etnicilor renitenți cât și a lipsei de persuasiune din partea organelor politico-administrative locale.

Obiectivele propuse pentru atingerea misiunii de integrare a țiganilor au fost grupate într-un *decalog* cu următoarea structură: instituirea unor comisii de implementare și control a activităților de integrare socio-economică, atribuirea spațiilor locative, folosirea romilor în unitățile economice și stimularea ocupării unui loc de muncă prin asigurarea unor ajutoare financiare către membrii familiei, intensificarea activităților cultural-educative, îmbunătățirea asistenței igienico-sanitară (întocmirea unor evidențe a locuințelor insalubre, lichidarea focarelor de parazitism și internarea obligatorie a bolnavilor de tuberculoză în unitățile de specialitate pentru tratament), supravegherea comunităților de romi de către organele de miliție, întreruperea eliberării autorizațiilor pentru țiganii seminomazi care practicau diferite îndeletniciri (căldărari, spoitori, lingurari etc), interzicerea deplasării grupurilor de țigani (cu căruțe și animale) în diferite regiuni ale țării, analize preliminare ale îndeplinirii măsurilor de către Comitetul pentru problemele Consiliilor Populare împreună cu Comisia Națională de Demografie (obligate să întocmească un raport înaintat conducerii de partid și de stat)⁵.

Comunitățile țiganilor structurate pe meșteșuguri au încercat, neunitar, să ofere soluții pentru autoritățile politico-administrative. Prin memoriul adresat președintelui R.S.R. (2 martie 1978), Cioabă Ion (bulibașa țiganilor căldărari) solicita adoptarea unor măsuri de protecție socială, organizarea unor cooperative meșteșugărești și cursuri de calificare profesională, instruire școlară (inclusiv pentru analfabeți) și adunări informative despre obligativitatea respectării legilor țării. Propunerile romilor erau cel

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, f. 7.

³ *Ibidem*, f. 15.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 17-19.

mult complementare programului deja inițiat de autorități; în mod deosebit, se avea în vedere conservarea unor practici tradiționale într-un cadru instituționalizat.

Un alt aspect viza culturalizarea maselor de romi prin organizarea mai multor activități educative; paternitatea ideii aparținea unor conetnici (Gheorghe Nicolae, cercetător științific la Centrul de cercetări sociologice al Universității din București și Mironescu Ioan, salariat la Uzinele Mecanice Timișoara) și încerca să confere mai multe posibilități de integrare socială și economică. Demersul s-a concretizat prin elaborarea unui studiu, remis autorităților centrale, denumit „Propuneri privind perfecționarea muncii politico-ideologice și cultural-artistice de masă în rândul colectivităților de țigani“; ținta fixată era populația de vârstă școlară, încă tributară unor concepții și comportamente învechite impregnate de adulți¹.

Dimensiunea politică și economică era abordată prin prisma creșterii nivelului de educație politică și cetățenească bazată pe acțiuni concrete (integrarea în muncă, întâlniri electorale cu țiganii, mobilizarea tinerilor la munca patriotică, acțiuni de combatere a prozelitismului religios sectant); considerațiile autorilor fiind în mare măsură similare cu cele propuse de autorități².

Acțiunile de informare și prevenirea delictelor se vroiau a nu fi formale, superficiale sau periferice. O serie de documente emenate de la structurile M.A.I. (Departamentul Securității Statului și Miliția) menționează stadiul muncii de prevenire și combatere a infraționalității, a altor manifestări antisociale și a tuturor încălcărilor legii.

Comiterea crescândă de fapte infraționale, cu autori romi, au determinat autoritățile să demareze mai multe tipuri de activități (dezbaterele publice privind respectarea legilor și efectele săvârșirii de infrațiuni dovedite; localizarea și încadrarea în unități economice; chemarea și avertizarea celor predispuși să comită fapte antisociale), însă numărul ilegalităților nu a cunoscut scăderi spectaculoase³. Neîncadrarea în activități utile reprezenta argumentul principal pentru încălcările frecvente ale legii și era conexas cu autorizațiile pentru exercitarea comerțului ambulant și alte îndeletniciri de natură ilicită.

Comercializarea unor produse (semințe, flori, site, linguri etc; de regulă, țiganii primeau autorizații pentru achiziționarea de pene, zdrențe, sticle ș.a. stabilindu-se pe raza localităților de unde își procurau mărfurile, nefiind salariații vreunei structuri economice socialiste) și bișnița cu diverse articole alimentare și nealimentare (cafea, țigări, trafic cu valută și aur) se încadrau în seria faptelor cel mai puțin agravante; din categoria infraționilor grave reținem: crimele, tâlhăriile, violurile, furturile, agresiunile fizice etc.

Reducerea faptelor antisociale și integrarea țiganilor în regulile de conviețuire socială era posibilă prin rezolvarea unor probleme de ordin social (înregimentarea romilor apți de muncă în diverse unități economice) și cooperarea dintre organele de stat și organizațiile obștești. De altfel, Miliția Județeană Cluj a înaintat un raport către autoritățile centrale subliniind aportul acesteia în aplicarea unor directive referitoare la țigani. Cu ocazia celor 15 acțiuni și controale milițienești (1 ianuarie-28 martie 1980) s-au verificat condițiile de legalitate a autorizațiilor pentru exercitarea unor profesii,

¹ Obiective: cultivarea interesului tineretului pentru lectura presei, frecventarea bibliotecilor; sprijinirea tuturor formelor de educație: acțiunile de școlarizare a copiilor de țigani, combaterea absenteismului și a abandonului școlar; organizarea de cursuri intensive de alfabetizare a tinerilor și adulților neștiutori de carte, precum și forme de completare a școlii generale în cazul țiganilor dornici de acest lucru (*Ibidem*, f. 30-31).

² *Ibidem*, f. 22-25, 28-31.

³ *Ibidem*, dosar nr. 340 (cotă S.R.I.), vol. 21, f. 20.

meserii etc la 398 persoane. Urmare a verificărilor prin consiliile populare locale s-au retras autorizațiile la 173 indivizi, ținând seama că erau apti de muncă. Prin organele sanitare s-au identificat 93 persoane cu boli incurabile, internate pentru tratament¹. Diminuarea infracțiunilor în anumite centre urbane sau aglomerări rurale era plauzibilă prin legiferarea a două măsuri: identificarea țiganilor care locuiau fără forme legale și trimiterea acestora în localitățile de domiciliu (începerea urmăririi informative de către organele de Miliție). Pe aceeași linie s-au desfășurat controale, descinderi, verificări periodice a actelor de identitate, neacordarea vizelor de reședință, autorizațiilor, actelor de proveniență a animalelor; respectivele acțiuni au contribuit, în mod direct, la localizarea și stabilizarea țiganilor nomazi și seminomazi².

În vederea combaterii stării infraționale și a altor fapte de natură penală s-au înaintat o serie de propuneri din partea Miliției, din care enumerăm:

„a) instruirea șefilor de posturi pentru a lua măsuri de încadrare în câmpul muncii la C.A.P. a tuturor țiganilor de pe raza comunelor, iar pentru cei voiajori să trimită la Miliția Județeană un tabel cu toate datele de stare civilă și un alt tabel cu țiganii infractori pentru a fi supravegheați activitatea acestora;

b) periodic să se aprobe autoduba de la Inspectorat pentru a aduna țigani de pe raza municipiilor;

c) la nivel de județ să se acorde prioritate în câmpul muncii în calitate de măturători a țiganilor întrucât manifestă disponibilitate față de această ocupație;

d) propunem a se informa Comitetul Județean PCR care să dea dispoziții unor întreprinderi și cooperative meșteșugărești în vederea studierii posibilităților de încadrare a țiganilor în calitate de fierari, cazangii, tinichigii etc.;

e) la nivelul Inspectoratului Județean al M.I., să se intervină la Consiliul Popular Județean, în vederea interzicerii eliberării de autorizații țiganilor³.

Deși acest plan a fost alcătuit de șeful Miliției municipiului Tg. Mureș (județ care avea o componentă etnică semnificativă de romi)⁴, principiile își păstrau valabilitatea pentru întreaga țară.

Rata infraționalității, cu autori țigani, a cunoscut descreșteri cu anumite variabile. În județul Ialomița dintr-un număr de 12.597 de romi, cca. 50% au fost condamnați pentru furt, lovituri, deținere ilegală de armament artizanal și parazitism (lipsa oricărei ocupații); de altfel, din procentul de 82,7% câți erau apti de muncă, lucrau aproximativ 30%⁵. La nivel național se înregistra o statistică redusă în privința infracțiunilor comise de romi; explicația apare formulată într-un studiu și arată că „ofițerii din serviciile de cercetare penală, judiciar și economic, rețin la această categorie persoane pe baza declarațiilor ce le fac, naționalitatea de român”⁶.

În condițiile unei politici centrată mai degrabă pe prevenirea faptelor penale ori împiedicarea fenomenului migraționist, eforturile conjugate ale instituțiilor statului au

¹ *Ibidem*, f. 29 verso.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, fond Documentar, dosar nr. 578 (cotă S.R.I.), vol. 6, f. 126.

⁴ De menționat că, în anul 1975, pe raza municipiului Tg. Mureș și a comunelor subordonate s-au recenzat 5.768 țigani (338 voiajori, 86 infractori recidiviști, 87 arestați, 167 supraveghere generală, 39 urmărire informativă) din care 3.450 neîncadrați în muncă (*Ibidem*, f. 125v, 126).

⁵ *Ibidem*, dosar nr. 144, vol. 11, f. 251.

⁶ *Ibidem*, dosar nr. 137, vol. 14, f. 84v.

primit răsplata în ultimul deceniu de regim comunist. Aceste măsuri preventive, în fapt, se subsumau politicii de sedentarizare și integrare socială înfăptuită cu mai mare aplomb în anii '80.

Organizarea structurală a țișanilor este tratată în documentele (adresele și materialele informative ale Inspectoratelor Județene de Securitate) privitoare la analiza situației operative existente în rândul etniei (comunitățile de țișani erau conduse de un bulibașă în orașe și absența formelor de organizare în mediul rural) și era subliniată perenitatea unor practici tradiționale tolerate de autorități (oficial plasate în afara legii).

Sub sintagma „voiajării“ prin țară a fost semnalată persistența unor categorii de seminomazi care aveau ca preocupări confecționarea de căldări, scocuri pentru acoperișuri de casă, colectarea de obiecte de îmbrăcăminte vechi (haine, cârpe, pene) sau de vânzare a unor lucruri (vase emailate sau de sticlă) cumpărate de la diferite întreprinderi și magazine¹. Aceste activități erau o consecință a unui hiat în sectorul economic de stat referitor la producerea unor obiecte de uz casnic sau materiale de construcții (cazane de țuică, țigăi de alamă, linguri de lemn, cărămizi de pământ) și acceptate tacit de reprezentanții aparatului administrativ. Dănuirea unor târguri sublinia încă persistența unor practici profesionale și obiceiuri premaritale sau nupțiale tradiționale pentru multe comunități țigănești.

Adunarea de la Costești, județul Argeș, desfășurată anual de sărbătoarea nașterii Sf. Maria (8 septembrie) deținea un loc aparte. Romii căldărari sărbătoreau Sf. Maria, atât prin rugăciuni în biserică cât și printr-o mare adunare desfășurată într-o poiană a pădurii aflat pe raza satului Bistriția-Costești. Porci și miei fripți la grătar, cântece țigănești, discuții între rude, toate acestea țineau până a doua zi. Numărul mare de mașini venite din întreaga țară, bogăția costumelor tradiționale ale țigăncilor, abundența de hrană și mijloacele de distracție, însemnau dovezi ale modului de viață prosper al unor etnici romi (lb. romani: *mundo romano traio*). Anual un eveniment deosebit marca ziua de Sf. Marie-Mică (în țigănește: *Sfunto*) transformând-o într-o zi foarte așteptată. Copii nou-născuți erau botezați la mănăstire; de asemenea, legiferarea anumitor acorduri (în țigănește: *hanamika*), aranjarea de nunți, încetarea unor dispute inter- și intra- familiale.

În anul 1984 s-a hotărât organizarea unui festival al romilor; evenimentul a avut loc, chiar și în lipsa autorizațiilor organelor de ordine publică sau autorităților politice județene. Grupuri folclorice țigănești din diferite orașe și sate din România au oferit buchete muzicale din bogatul repertoriu al folclorului etniei, însoțite de recitarea de poezii în limbile romani și română și interpretarea unei schițe satirice. Tineri romi s-au întrecut la cântece, dansuri, costume și sport. Câștigătorilor acestor întreceri li s-au acordat diplome speciale (*romano lil*) și stegulețe colorate în albastru și verde, ambele comemorând festivalul romilor (*Festivalo le Romengo*)².

¹ *Ibidem*, dosar nr. 144, vol. 11, f. 254.

² A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 144, vol. 11, f. 3. Ecurile manifestării culturale de la Costești (1984) au fost surprinse într-o notă de sinteză a organelor Securității, din care reținem: „Numerosul public de romi și neromi (turiști, săteni, o echipă de filmare) a fost impresionat de calitatea performanței artistice a romilor amatori care, deși au experiență de a dansa și a cânta în jurul focului au fost pentru prima dată pe o scenă. Acest festival cultural a fost inițiat de câțiva romi din orașul Sibiu (Cioabă Ion și Mihai Ilie, președintele festivalului, Stănescu Cianghiri) și s-a bucurat de o asistență generoasă din partea autorităților județene. Spectacolele folclorice, piesele de teatru etc. s-au amestecat cu formele tradiționale de petrecere și această unică și intensă dezbateră printre romii kalderash cu privire la viitorul grupului fiecăruia în anii viitori. Câțiva

Anul următor a adus cu sine și suspendarea acestui festival și totodată anularea oricărei adunări la Costești (din rațiuni de securitate și de împiedicare a propagării unor idei inflamante la adresa măsurilor legislativului față minoritarii romi); în acest context, organele de Securitate și Miliție au primit misiunea de a interzice migrația sezonieră și a risipi orice grup de țigani (cărute, mașini etc.) care încerca să ajungă în localitatea argeșeană.

Șatrele, element definitoriu pentru țiganii nomazi și chiar seminomazi, au dispărut aproape complet din peisajul mediului înconjurător sub efectele procesului de sedentarizare. O serie de documente emise de organele de Securitate menționează succesul măsurilor de stabilizare a romilor, însă atrag atenția asupra dificultăților de acomodare, socializare și integrare profesională.

Informațiile regăsite în arhivele Securității privesc și alte coordonate ale vieții romilor pe teritoriul României. După cum s-a precizat în partea introductivă a studiului, unele persoane de etnie țigănească au beneficiat de un regim de supraveghere informativă. Asupra unuia dintre subiecți s-au demarat acțiunile pentru influențare pozitivă (în cazul unor persoane care trebuiau apărate de concepții negative și propagatoare de acte antisociale cu atingere directă intereselor statului) pe fondul relațiilor de corespondență cu confrați din alte state.

Interceptarea corespondenței, acțiunile de filaj, recrutarea și plasarea de informatori pe lângă obiectiv, cenzurarea sau respingerea unor lucrări (studii, articole), atenționarea, avertizarea, punerea în dezbatere publică s-au constituit în metode clasice de monitorizare a indivizilor, inclusiv asupra unor conlocuitori romi.

Din conținutul unui dosar de urmărire informativă aflăm câteva date statistice demografice, preocupări ale unor intelectuali romi, forme de organizare tradițională și potențiala acțiune de influențare a unor elemente reprezentative din rândurile acestei minorități: „Din datele existente la dosarul problemei, rezultă că statisticile recensământului din 1977 menționează existența pe teritoriul țării noastre a unui număr de circa 246.000 persoane care și-au declarat această naționalitate. Din investigațiile efectuate pe raza tuturor județelor rezultă că numărul țiganilor este cu mult mai mare, ajungând la aproximativ 800.000, dintre care 68% locuiesc în mediul rural, iar circa 8 % sunt nomazi ori seminomazi. Caracteristic este faptul că peste 90% au o foarte slabă pregătire culturală, unii sunt semianalfabeți, procentul celor cu pregătire superioară fiind sub 0,2%¹.

dintre romi au criticat ideea de a aduce interpretării pe scenă, în special femeile, în timp ce alții s-au plâns de faptul că această mult gustată izolare a întâlnirii lor tradiționale ar putea fi tulburată de către acei care aparțin diferitelor grupuri de romi nekaldersch (în țigănește: laiasa) cât și de către turiști (gadje). Dar cel mai mult țiganilor romi le-a plăcut această formă nouă de petrecere și șansa de a se întrece prin mijloace artistice. Tinele căsătorite și necăsătorite au apreciat foarte mult programul de la discotecă unde au dansat până la miezul nopții departe de ochii dezaprobatori ai rudelor lor mai vârstnice, dar într-o atmosferă de comunitate legitimă. La această întâlnire toți bulibașa au apreciat realizările și evaluat lipsurile acestui lucru inedit, în cadrul fiecărui grup și au stabilit să sprijine diversitatea de țigani romi care trăiesc în România. S-a luat hotărârea să se organizeze ansambluri culturale și bresle (phralipe) în toate comunitățile de țigani kaldersch, după modelul breslei din Sibiu care a organizat festivalul din acest an. Un nou și mai bine pregătit festival va fi ținut la următoarea întâlnire de Sf. Marie folosind mai bine mijloacele culturale puse la dispoziție de către statul român pentru stimularea afirmării culturale a specificității etnice a naționalităților conlocuitoare din România (*Ibidem*, f. 3v).

¹ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 172.057, vol. 1, f. 5, 5v.

Controlul informativ exercitat în mediul țiganilor a scos în evidență faptul că intelectualii de această origine erau angrenați în redactarea de lucrări istorice, lingvistice, etnografice sau de folclor referitoare la țigani.

Tradiție în privința formelor de organizare au avut doar țiganii din ramura „nomazilor” constituiți în cete sau șatre după criteriul ocupației (căldărari, lingurari, cărămidari etc.), conduse de câte un bulibașă, dar pe măsura stabilirii unui număr tot mai mare de țigani în centrele urbane, formele de organizare menționate și-au pierdut importanța. Unii dintre conducătorii mai reprezentativi ai șatrelor sunt recunoscuți ca bulibașă pentru o anumită zonă care nu coincide cu împărțirea administrativ-teritorială¹.

Măsurile de cunoaștere și influențare a principalelor elemente din rândul țiganilor în scopul prevenirii inițierii unor activități ostile pe fond naționalist au continuat și s-au coroborat cu datele culese de la surse ale organelor de Miliție. Inocularea consecventă a sentimentului național însoțit de o politică abilă de convingere ar fi trebuit să creeze asupra subiectului o presiune suficientă pentru a renunța la transmiterea de date și informații către organisme internaționale (vezi despăgubirile materiale acordate evreilor și țiganilor din alte țări).

Semnalarea existenței unei organizații internaționale precum și stabilirea unor punți de legătură între țiganii din România și cei din alte state au fost atent supravegheate de lucrătorii Securității. Organizația „ROMANI UNION” a fost înființată în aprilie 1971 cu sediul la Berna și diriguță de dr. Jan Cibula din Cehoslovacia, obținând statutul de organism nonguvernamental pe lângă ECOSOC – ONU. „Uniunea Romilor” cuprindea grupuri, membri individuali și 74 de asociații răspândite pe teritoriul a 29 țări, dintre care patru se aflau în Asia și Oceania, iar 25 în Europa și America de Nord. „Comitetul” și „Prezidiul” erau organele de conducere ale Uniunii denumite „Romano Ekipe”. În statutele publicate își revendicau originea indiană și făceau referiri la scopurile urmărite (promovarea progresului uman, respectarea drepturilor, cultura și educația romilor cât și de ajutor social, pe baza principiilor de „egalitate” și „frăție universală”)². Organizația preconiza realizarea unor festivaluri, expoziții, întâlniri, școli pentru copii, consultări cu organisme internaționale, inclusiv publicarea unui ziar intitulat „Roma” editat la Chandigarh, India.

În perioada 16-20 mai 1981 a avut loc, la Universitatea Göttingen din R.F.G., cel de al treilea Congres internațional al „Uniunii romilor” și „Asociației țiganilor din R.F.G.”. Au participat aproximativ 400 de delegați din 46 țări, dintre care și doi reprezentanți ai țiganilor din România, respectiv Cioabă Ion din Sibiu și Țitruș Alexandru din Cluj. Cu această ocazie s-au rezolvat unele probleme organizatorice prin alegerea inginerului iugoslav Sait Balic ca președinte al „Prezidiului uniunii”, pe Romani Rose (R.F.G.) ca vicepreședinte, pe Rajko Djurici (R.S.F. Iugoslavia) secretar general și pe Ismail Shero (R.F.G.) ca secretar general adjunct; de asemenea s-au ales cei 18 membri ai prezidiului, printre care figura și Cioabă Ion din România.

Totodată s-au dezbătut și unele probleme privitoare la aspectele sociale ale țiganilor aflați pe teritoriul diferitelor țări membre ale Pieței Comune; statutul etnic și cultural-politic al romilor stabiliți în Estul Europei, Spania și Franța, dar și documentarea și informarea publicului asupra politicii de exterminare a țiganilor de către Germania

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem*, fond Documentar, dosar nr. 144, vol. 15, f. 322.

hitleristă. „În țara noastră, numitul Cioabă Ion pretinde că ar fi conducătorul romilor (țiganilor) și a luat măsura traducerii în limba țigănească a biografiei conducătorului statului nostru, sperând într-o eventuală audiență pentru a-și expune activitatea de viitor“¹.

În perspectiva preparativelor pentru cel de al doilea Congres mondial al țiganilor (1990), Sait Balici a întreprins un turneu prin mai multe țări, inclusiv în România (februarie 1989), în calitate de turist. Cu acest prilej s-a întâlnit cu Cioabă Ion și a vizitat unele comunități de țigani din județele Sibiu, Vâlcea și Gorj. Securitatea a întreprins mai multe măsuri de cunoaștere a lui Balici și de influențare pozitivă, precum și de prevenire a tendinței acestuia de „oficializa“ vizita prin realizarea unor contacte la Ministerul Educației și Învățământului și UNESCO.

O problemă sensibilă și generatoare de imagine publică și voturi (situație valabilă pentru Sait Balici) a fost reprezentată de situația despăgubirilor acordate de către statul vest-german (1960-1969) celor care au suferit prigoana autorităților fasciste. Autoritățile române au identificat persoanele „beneficiare“ ale tratamentului respectiv, îndeosebi din rândul evreilor și țiganilor (circa 35.000 dosare privitoare la țigani fiind predate de către M.A.E. forurilor competente din R.F.G. pe parcursul anului 1971)². Demersurile s-au dovedit inutile întrucât autoritățile vest-germane au refuzat plata acestor despăgubiri; motivul invocat se referea la acțiunea de deportare a țiganilor inițiată și executată de regimul antonescian și nu de germani. Sait Balici a ridicat această problemă pentru a-și crea popularitate în vederea realegerii sale ca președinte al „Romani Union“ la viitorul Congres Mondial al Romilor.

Demersurile efectuate de Cioabă Ion pe lângă diferite instituții centrale aveau mai mult un caracter informal, așa cum rezultă dintr-o declarație: „Am procedat astfel din dorința de a informa conducerea de partid și de stat cu privire la situația eventualelor despăgubiri și poziția lui Sait Balici în această problemă“³. Vizita lui Balici a surprins și un moment declarativ, pe cât de protocolar pe atât de real, consemnat într-o notă informativă. „Romii trebuie să se integreze pe deplin în viața social-economică a țării, să respecte legile, pentru că aici în România, romilor li se oferă toate posibilitățile de care au nevoie: școală gratuită, spitalizare gratuită [...] A mai spus că trebuie să ne considerăm foarte norocoși pentru că în alte țări, copiii de romi nu sunt primiți la aceleași școli cu copiii non-romi, ci în caravane speciale sau sub cerul liber, pe când la noi în țară, părinții sunt obligați să-și dea copiii la școli“⁴.

Pe fondul unor prefaceri semnificative în spațiul geopolitic central și est-european (vezi începutul căderii comunismului), acțiunile de dezinformare la adresa României s-au întezit, mai ales prin intermediul presei occidentale. De altfel, în mass-media din vestul Europei, informații a căror veridicitate era discutabilă au ocupat spații ample. O mostră de manipulare mediatică s-a consumat în data de 5 mai 1989. Rajko Djurici, secretarul general al Congresului mondial al țiganilor, a declarat agenției France Presse, la Belgrad, că un grup de circa 50 de țigani români ar fi fost, recent, masacrați la frontiera dintre Ungaria și România. Grupul respectiv fusese expulzat de pe teritoriul Ungariei –

¹ *Ibidem*, f. 322v.

² *Ibidem*, fond Informativ, dosar nr. 172.057, vol. 1, f. 4v.

³ *Ibidem*, f. 5.

⁴ *Ibidem*, f. 12.

unde încercase să se refugieze –, a precizat Djurici, informat fiind despre acest lucru de martori oculari unguri. Imediat ce țiganii expulzați au ajuns din nou pe teritoriul României ei ar fi fost masacrați – precizează martorii menționați. Congresul Mondial al Țiganilor a sesizat C.S.C.E. de la Viena în legătură cu acest fapt și a cerut să fie trimisă în România o comisie comună a Parlamentului vest-european și a Congresului Mondial al Țiganilor, în vederea examinării situației romilor din această țară, apreciată drept catastrofală. El a precizat că țiganii din România sunt supuși de autoritățile române „unor persecuții și umilinte zilnice”¹.

Ministerul Afacerilor Externe al Ungariei a dezmințit afirmațiile secretarului congresului mondial al țiganilor privind desfășurarea de acțiuni împotriva țiganilor din România (agenția ungară MTI, 5 mai 1989). Oficialitățile maghiare au informat că zvonurile privind repatrierea în România, pe etape, a unui număr de 50 de țigani erau nefondate și constituia o învinuire deosebit de rău voitoare². Reacția comunității țigănești din România s-a materializat prin scrisoarea adresată agenției France Presse de către Ion Cioabă (membru al Comitetului de conducere al organizației „ROMANI UNION” și bulibașa țiganilor căldărari din România): „Cel ce vă scrie cu consultarea conaționalilor lui, este Cioabă Ion, cu dorința de a vă exprima mâhnirea și decepția pentru că a fost posibil ca agenția dumneavoastră să publice minciuni grosolane ca așa cum a fost cea privind așa-zisa masacrare de către autoritățile țării mele a 50 de conaționali. Nu dorim să repetăm astfel de neadevăruri care se regăsesc de la început până la sfârșit în așa zisa știre. Legitim însă, nu putem să nu vă cerem satisfacție și urgentă dezmințire, poate și cu exprimarea de regrete pentru ceea ce cu răutate și directă discriminare ați făcut la adresa țării noastre și a neamului țigănesc de aici. Dorim să credem că ați fost grav induși în eroare!...”³.

O altă scrisoare a fost expediată lui Sait Balici (președintele Uniunii Mondiale a Romilor) din care reținem: „Credem că și dumneavoastră ați aflat despre ceea ce a făcut domnul Rajko Djurici care a lansat printr-un corespondent de la France Prese în Europa știri mincinoase la adresa autorităților țării noastre și direct la situația țiganilor de la noi [...] Față de cele spuse corespondentului de la France Presse din Belgrad, nu am putut decât să-l facem să înțeleagă că această cârdășie cu ungurii este necinstită și periculoasă. Pentru noi supărarea în legătură cu anunțurile mincinoase transmise de diferite agenții de presă de la unguri, francezi, americani etc. este cu atât mai mare cu cât realitatea este cu totul alta și de altfel dumneavoastră o știți foarte bine”⁴.

Un mesaj către factorul declanșator al scandalului, Rajko Djurici, a fost trimis la 14 mai 1989, din care este surprinsă esența în următoarele fraze: „Fapta pe care ați făcut-o este greu de calificat, și sigur ea nu vă aduce deloc cinste ca ziarist, iar ca membru în conducerea ROMANI UNION cred că v-ați compromis în mare măsură [...] Ne-am bucura, și ar fi mult mai bine să putem ști că ați fost superficial și prost informat, și în acest sens totuși nu vă deosebiți cu nimic de ziaristii de scandal sau cum sunt numiți la noi, de duzină. Spun aceasta că tot nu pot să cred că sunteți un Iuda plătit cu arginți (a se

¹ *Ibidem*, f. 17.

² *Ibidem*, f. 19.

³ *Ibidem*, fond Documentar, dosar nr. 144, vol. 13, f. 91.

⁴ *Ibidem*, f. 93.

citi forinți) de cei care din vecini fac tot ce pot pentru a ne văduvi de ceea ce avem în România și noi țiganii la fel de scump, pământul strămoșesc transilvănean¹.

Idilicul vieții seminomade și măsurile de supraveghere sau constrângere aplicat de autoritățile române a fost precizat în cadrul unui articol semnat de jurnalista Ushi Demeter, într-un cotidian vest german, și preluat în cadrul emisiunii „Actualitatea românească” difuzată de postul de radio „Europa Liberă”, în ziua de 28.02.1984, ora 19.10. Materialul de presă surprinde atât reacțiile țiganilor și politica autorităților, dar și sentimentele ziaristului; în dorința nealterării conținutului articolului s-a procedat la redarea integrală, fără nici o intervenție asupra transcrierii textului înfăptuită de organele de Securitate (*anexa nr. 1*).

Despre cum era percepută situația țiganilor în alte state comuniste, dar și în cele occidentale aflăm din lucrările de specialitate, materialele jurnalistice sau documentele de arhivă. Buletinele informative ale postului de radio „Europa Liberă” comunicau o serie de întâmplări și măsuri cu privire la romi. Secția de limba maghiară a transmis – în cadrul emisiunii „Observator maghiar din Paris” realizată și prezentată de Kemeni Istvan – un comentariu referitor la situația țiganilor în Ungaria: „În cursul celor peste 30 ani de regim comunist, în Ungaria meseriile tradiționale (exemple: fierari, potcovari) ale țiganilor au dispărut aproape cu desăvârșire. Încă de la începutul anilor '60 datorită industrializării puternice în Ungaria a fost nevoie de forță de muncă. Aceasta a făcut posibil ca țiganii să se angajeze la diferite întreprinderi de stat sau cooperatiste. Dar, ei au reușit să se plaseze numai la periferia pieței muncii, în meserii necalificate și în locurile cele mai grele și prost plătite munci. În industria construcțiilor există deja echipe formate în exclusivitate din țigani. Și întreprinderile sunt interesate în formarea unor echipe de țigani, de care se ocupă totdeauna oamenii care cunosc bine munca cu țiganii și viața acestora.

Țiganii lucrează însă cel mai mult în cadrul așa-zisei vieți economice neoficiale, «în activități» particulare, îndeosebi pentru procurarea și transportul materialelor de construcții și a combustibilului, făcând cărașie. Nivelul de trai al familiilor de țigani se menține încă foarte scăzut în Ungaria. Majoritatea bărbaților țigani consumă băuturi alcoolice în cantități mari și cheltuiesc banii familiei pe distracții ușoare. În Ungaria, țiganii constituie o problemă nerezolvată sub toate aspectele².

Uniunea Sovietică le-a acordat statutul de minoritate națională încă din 1920, a facilitat înființarea de școli în limba romani și s-a deschis și un teatru țigănesc de stat (1931); nomadismul a fost desființat, oficial, începând cu anul 1956 (țiganii grupați în comunități se deplasau, în continuare, de la un colhoz la altul fără a suferi măsuri restrictive).

Polonia a decis la debutul anilor '50 să-i integreze pe țiganii nomazi momindu-i cu adăposturi și locuri de muncă, iar copiii au fost înscriși în școli; rezultatul a fost neconcludent, mulți dintre romi nu erau mulțumiți de remunerații și în plus stilul lor de viață tindea să se modifice radical. Din anul 1964 a fost interzisă migrația, fie și sezonieră, iar aplicarea actului legislativ s-a aplicat consecvent; numărul rătăcitorilor s-a redus substanțial, iar peste 80% dintre copiii romi au frecventat cursurile școlilor³.

¹ *Ibidem*, f. 96.

² *Ibidem*, dosar nr. 144, vol. 12, f. 158v, 159.

³ Angus Fraser, *Țiganii*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 294.

Ungaria s-a confruntat cu probleme similare celor din Polonia; suplimentar, s-a mai adăugat explozia demografică, interzicerea tarafurilor de țigani și menținerea elevilor romi în școlile maghiare.

Situația țiganilor din Cehoslovacia a însemnat tot atâtea experimente și eșecuri ale politicii de asimilare. Sedentarizarea nomazilor și seminomazilor, încadrarea în muncă, desființarea cătunelor de țigani, campanii împotriva analfabetismului și parazitismului, dispersarea cât mai uniformă a grupurilor de țigani pe întreg teritoriul țării (transfer de populație din zone predominant locuite de romi în alte areale geografice în care aceștia erau slab reprezentați numeric), presiuni asupra țigăncilor cu mulți de copii de a se supune sterilizării¹.

Bulgaria a adoptat o serie de măsuri de asimilare: înființarea de școli elementare pentru romi (predarea disciplinelor nu era efectuată în limba romani), interzicerea folosirii termenului „țigan“ în actele de identitate, dărâmarea unor cartiere țigănești și transferul populației în ansambluri de locuințe.

În țările occidentale, țiganii nomazi erau obligați să tranziteze localitățile, iar în caz de staționare se aplica regimul evacuării; tolerarea acestor etnici se producea în anumite locuri, cum ar fi gropile de gunoi. Dintre preocupările curente s-au evidențiat cele privitoare la amenajarea unor campinguri și creșterea numărului de țigani școlarizați².

Diminuarea unor activități exponențiale, perenitatea unor meserii (adaptate la cerințele regimului politic), măsuri de stabilizare ale autorităților (locuință, serviciu, educație și relații sociale) și impunerea normelor de conduită (atitudini față de muncă, familie și sistemul de învățământ) sunt câteva aspecte referitoare la minoritarii romi, foști nomazi ori seminomazi.

Concluzii

Interesul autorităților statale vizavi de minoritarii țigani nu excede cadrul normalității din vremurile de atunci și nici de acum. Tendința de nesupunere civică, parazitismul social, fenomenul migraționist, condițiile precare de viață, refuzul încadrării în câmpul muncii, activitate infracțională, per ansamblu, sunt specificități ale unor atitudini refractare față de măsurile de integrare socială și economică. Situațiile tensionate iscate de intervenția organelor de ordine, prin care s-au confiscat abuziv căruțe, animale și alte bunuri (aur), evident reprehensibile, nu anulau o parte din racilele majorității cetățenilor români de etnie romă.

Acțiunile socio-politice au influențat procesul de integrare a țiganilor în viața social-economică a țării (desfășurarea de activități utile și stabilirea în diverse localități), cu scopul declarat de eliminare a modului de viață nomad și seminomad. Un număr apreciabil de țigani au devenit salariați ai C.A.P.-urilor, I.A.S.-urilor, S.M.A.-urilor și combinatelor avicole sau zootehnice, șantierelor de construcții; de asemenea, practicarea unor vechi îndeletniciri a fost continuată prin cooperativele meșteșugărești. Segmentul majoritar al etnicilor romi, necalificat profesional, s-a îndreptat către întreprinderile de canalizare și apă, salubritate și de colectarea și valorificarea hârtiei.

Construcția de locuințe și sistematizarea au condus pe de o parte la dispariția unor habitate tradiționale, îndeobște situate la periferia așezărilor urbane mai semnificative, și

¹ *Ibidem*, p. 298.

² *Ibidem*, p. 301.

pe de altă parte la crearea unor condiții de viață net superioare celor înregistrate anterior (repartizarea de locuințe, terenuri pentru construcții, procurarea de materiale)¹. Modernizarea urbană a produs și efectul de risipire a comunităților de țigani; de asemenea, autoritățile locale pe fondul lipsei spațiului locativ au decis popularea din ce în ce mai însemnată a centrelor vechi (începând cu anii '70-'80) pe fondul exploziei demografice a romilor. Decizia s-a dovedit falimentară, astfel încât, pe lângă uzura caselor s-a mai adăugat și indolența țiganilor în întreținerea unor imobile, nefiind posesorii clădirilor sau spațiilor de locuit.

Dezvoltarea rețelei de învățământ, generalizarea școlii obligatorii de 10 ani, precum și intensificarea acțiunilor de identificare și cuprindere în procesul de instruire școlară și profesionalizare au produs efecte pozitive (numărul crescând de elevi romi, cultivarea unui simț civic mai ascuțit). Îmbunătățirea condițiilor de locuit și extinderea rețelei de asistență medicală au determinat o scădere a numărului de îmbolnăviri în rândurile acestei populații. Deși premisele păreau încurajatoare, organele statului însărcinate cu problema țiganilor semnalau faptul că, încă funcționau forme de conviețuire socială tradiționale, îndeletniciri clasice, contrare actului educațional². Aproape jumătate din copiii de vârstă școlară, proveniți din familii de țigani, nu frecventau învățământul obligatoriu și deseori rămâneau repetenți ori abandonau școala. „Modul de viață parazitara și nivelul scăzut de instrucție școlară, asociate cu obiceiuri înapoiate și cu grave carențe de educație, au drept efect creșterea infracțiunilor săvârșite de țigani”³.

Măsurile preventive, controalele periodice în comunitățile de romi, politica sanitară și educațională îndeplinite cu scopul declarat de integrare a romilor în limitele unei societăți civilizate și-au atins parțial obiectivele. Imixtiunile în cadrul populației țigănești și excesul de zel din partea unor reprezentanți ai aparatului politico-administrativ au oferit și umbre procesului de asimilare.

Semieșecul integrării ori asimilării minoritarilor romi este explicabil atât din perspectiva autorităților locale, județene sau centrale (superficialitate în îndeplinirea sau aplicarea legislației și măsurilor) cât și al inconstanței conlocuitorilor țigani (frecvență școlară variabilă, părăsirea locurilor de muncă etc).

Anexa nr. 1: *O nemțoaică la șatră* [n.a., V.V.]

„Am vrut mereu la țigani, mai ales după ce profesorul meu de țigănească, Johann Strauss, în ambianța căptușită cu tapete roșu cardinal și imenși bujori artificiali din casa sa de la München, m-a lămurit că dacă vreau să văd țigani adevărați care mai umblă în căruță cu coviltir, bat arama și umblă peste tot, trebuie neapărat să plec în România. Zis și făcut. Stau în loc în fața cortului și îmi vin în minte tot felul de imagini peștițe. Îmi închipui cai, vetre de foc cu tăciuni și căruțe așezate în semicerc.

Tot într-o tabără de corturi mă găsesc și eu, dar în aceea unde Fordul stă alături de cort. Cei din vest care vizitează România nimeresc fără excepție în mijlocul turiștilor, fie el hotel sau camping. Am nimerit și eu acolo, și port jeansi roșii și conduc un Volkswagen. Dar Miliția românească nu se lasă ușor amăgită. Ești turist, treci la camping. Și trebuie să le respecti ordinele. Purtătorii de devize străine nu au voie să

¹ *Ibidem*, dosar nr. 144, vol. 15, f. 21-22.

² *Ibidem*, f. 22.

³ *Ibidem*, f. 23.

locuiască împreună cu populația indigenă și basta. Dar înainte ca poliția să mă îndrepte părințește pe calea cea bună, am dat tocmai de țigani pe care-i căutam în apropiere de Tg. Mureș.

La marginea unei păduri pășteau câțiva cai cu picioarele legate de căruțele cu coviltir. Salut țigănește și mi se răspunde imediat. Apoi o femeie bătrână îmi pipăie hainele, dar mai ales lanțul de la gât și mă întreabă unde și încotro. Eu răspund la întrebări cât se poate de amănunțit. În cele din urmă m-a luat de mână ca pe un copil și m-a condus în mijlocul șatrei. Puradei, femei, bărbați, o întreagă familie din trei generații. Bătrâna se numește Crintina, are părul împletit cu panglici roșii și cinci rânduri de fuste înflorate. Îi spun că sunt divorțată. Să trăiești singur este o nenorocire, îmi răspunde ea. E o boală rea. Singur ești nimeni. Nicolae, bărbatul ei pe care-l numește cu afecțiune sărmanul bătrân, numără 60 de ierni. El e căldărar și umblă toată vara cu ai lui din sat în sat și repară căldările de cupru ale țăranilor.

Acești țigani nomazi primesc de la autorități autorizație valabilă numai în limitele unui singur județ. Dacă sunt surprinși de Miliție dincolo de zona permisă li se confiscă bunul cel mai de preț, caii, și dacă au ghinion li se dă foc la căruțe. Regimul comunist atât de zelos în privința progresului nu vede cu ochi buni forma arhaică a nomazilor. Căruțele țiganilor sunt adesea percheziționate de Miliție. Ori, ce s-ar întâmpla dacă Miliția ar da de mine între oale și ulcioare și găleți? O blondă ziaristă cu pașaport vest-german în mijlocul șatrei. Deci trebuie să renunț până la urmă la gândul de a trăi câțva timp printre țigani. Oricum, fie ce-o fi, mai fac o tentativă. Voi pleca la Sibiu, acolo unde sălășluiește însuși bulibașa țiganilor din România.

După câteva zile de a-l căuta pe bulibașa mă hotărâsc să-mi procur de la București o aprobare oficială pentru cercetările mele jurnalistice. Nu vreau neapărat să am probleme, nici eu, nici țiganii din cauza mea.

Cei de la agenția română de presă sunt uluiți când aud că pe mine mă interesează în România numai țiganii și se jenează vizibil să-mi mărturisească deschis că nu le convine subiectul meu de reportaj, deși îmi explică în multe cuvinte că n-au nimic cu naționalitățile conlocuitoare, deci nici cu țiganii. Pentru toți este valabil încă planul de sistematizare. În spatele acestui plan se ascunde o reducere la același numitor. Regimul comunist din România ar vrea ca peste tot în țară să apară întreprinderi industriale înconjurate de anoste și deprimante blocuri de locuințe. Aici sunt obligați să se mute și țiganii îmblânziți de regim. Iar odată ajunși la bloc ei trebuie să devină tovarășii de muncă ai românilor la banda rulantă a fabricilor.

Agerpress mi-a băgat pe gât până și material propagandistic din care reiese că în România ar trăi în jur de 230.000 țigani. În realitate ei sunt peste un milion. Îi întâlnești chiar și în Capitala țării, la fiecare pas. Între timp am învățat să-i recunosc imediat în măturători, în vânzătoarele de flori, în gropari, în îngrijitorii de la toaletele publice, în șoferii de la taxi, dacă nu cumva chiar în milițienii înșiși. Îi depistezi îndată pe țigani chiar dacă sunt îmbrăcați ca toți ceilalți pentru că țiganii au un instinct arhaic de solidaritate. Arestarea unuia dintre ei reprezintă întotdeauna o catastrofă. Așa îmi explic și incidentul care mai mult m-a speriat decât mi-a făcut rău, petrecut pe drumul meu aventuros în căutarea țiganilor fericiți. Dar nici nu mă las păgubașă așa de repede. În urma urmei am consimțământul Agerpresului în buzunar fiind autorizată să am de-a face cu țiganii. Așadar călătoresc mai departe spre Sibiu bulibașei.

După ce trec munții în Transilvania mă privesc neprimitor uriașele porți ferecate ale sașilor transilvăneni. Iată de ce când la Turnișor, un cartier al Sibiului, dau peste casa cu pricina, reședința bulibașei, plină ochi de fete tucii și vesele, aproape că mă simt ușurată să le strig de departe în limba lor un – doamne ajută încrezător. Mi se răspunde imediat cu bunăvoință. Curioasă, le privesc casa enormă cu două etaje cu coloane și pridvor. Picturi murale cu o naivitate extremă înfățișează un vajnic vânător.

În zilele următoare aveam să fac cunoștință cu întreg clanul și să-l cunosc mai bine pe însuși bulibașa, pe numele său civil Ion Cioabă. El își oferă cartea de vizită cu o oarecare discreție, la care are tot dreptul dacă ne gândim că este tovarășul director al unei cooperative pentru fabricarea unor piese din metal. Frații, verii, nepoții și nevestele lor lucrează cu mic și mare la aceeași firmă care alimentează cu mașini de ștanțat tipsii, oale și vane câteva județe.

Atunci când le apreciez priceperea și entuziasmul în muncă, unul dintre manageri, Pitzu, îmi răspunde cu aceeași ironie: Ce să facem? asta-i contribuția noastră la construcția socialismului“.

(A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 137, vol. 14, f. 87-88)

Partidele etnocentrice și votantul anti-minoritar în România (1990-2008)

Florin ABRAHAM

Keywords: elections, political parties, nationalism, voters, democratization.

Abstract

Ethnocentric Parties and the Anti-minority Voter in Romania (1990-2008)

The study analyses the relation between ethnocentric parties (Greater Romania Party – PRM, Romanian National Unity Party – PUNR, and the Democratic Hungarian Union of Romania – UDMR) and their voters from the perspective of parliamentary elections taking place in the period 1990-2008. The first part of the research has the purpose of studying the relation between messages of political parties and their electoral dynamics. A succinct presentation follows concerning the dominant values among the electorate supporting ethnocentric parties. In the third sub-chapter the electoral geography of ethnocentric parties is presented. In conclusion, the author draws attention on the possibility of a rebirth of nationalism in the context of the economic and political crisis taking place in Romania.

Demersul de a studia un fenomen politic prin definirea sa ca opus al unei realități sociale este supus unor riscuri metodologice importante, dacă nu este clarificată aria de acoperire a conceptelor utilizate. Având în vedere o taxonomie formală a raporturilor majoritate-minoritate putem stabili cel puțin cinci câmpuri de aplicare: în domeniul politic, al etnicității, al genului, al confesiunilor, respectiv al orientărilor sexuale. Electorul anti-minoritar în domeniul propriu-zis politic este acea persoană care se orientează spre câștigători (partide sau lideri politici), dorind să fie de partea acestora. Într-un sens restrâns, votantul anti-minoritar este acel cetățean care este împotriva pluripartidismului politic, fiind un susținător al guvernărilor autoritare. O altă categorie de votanți sunt cei influențați de problemele de gen, anti-minoritarii respingând ideea egalității între bărbați și femei. Un alt clivaj important este creat de-a lungul aliniamentului confesional, situație care implică poziționarea votanților de partea religiei sau ritului majoritar sau minoritar. În ultimele decenii subiectul orientării sexuale a cetățenilor a ieșit din zona privată, a tabuurilor, devenind parte integrantă a agendei politice¹.

¹ Comportamentul electoral este obiect de studiu pentru antropologi, economiști, istorici sau sociologi. Sunt identificabile trei tipuri de teorii explicative ale votului: sociologică (vot clivaj, de grup, radical); psihologice (vot partizan, cognitivist, psihodinamic); economice (vot de proximitate spațială, direcțional, retrospectiv sau prospectiv, alegător consumator). De exemplu, Robert Merton oferă o tipologie a cinci tipuri de votanți: *inovator-*

Scopul studiului nostru este acela de a stabili profilul votantului anti-minoritar din România pe axa etnică. Enunțarea obiectivului cercetării atrage cu sine alte două întrebări, și anume: i) poate fi identificat un votant anti-minoritar doar pe criteriul etnic sau motivațiile sunt mai complexe decât simpla alteritate etnică, și ii) care sunt minoritățile care generează un fenomen politic de rivalitate și ostilitate și care are efecte electorale? Ambele întrebări sunt esențiale pentru înțelegerea comportamentului electoral al unei părți a votanților din România.

Principala ipoteză de lucru a cercetării este următoarea: electorii care intră în categoria votanților anti-minoritari pe axa etnică au asociate în setul lor de valori politice și alte orientări anti-minoritare din aria celorlalte patru câmpuri identificate anterior. Dată fiind structura demografică a României, în care, potrivit recensământului din anul 2002¹, românii reprezintă 89,5%, maghiarii 6,6% iar romii (țigani) 2,5%, principalele raporturi de alteritate s-au creat între cele trei etnii.

Pentru atingerea obiectivului cercetării am structurat studiul în trei subcapitole: analiza mesajului principalilor actori politici și dinamica lor electorală; valorile electoratului etnocentric; geografia electorală, așa cum a rezultat din cele șase rânduri ale alegerilor parlamentare.

I. Profilul partidelor anti-minoritare

Ar putea fi purtată o discuție mai amplă dacă partidele politice sunt generatoare ale ideilor politice pe care ulterior la reprezintă sau, dimpotrivă, ideile preexistă în societate, iar actorii politici au doar rolul de a le sintetiza în doctrine politice și de a le reprezenta în spațiul public. Nu acesta este însă obiectivul nostru. Remarcăm aici doar situația că în cazul partidelor etnocentrice din România a existat o relație dinamică, în sensul în care la finalul epocii Ceaușescu s-a manifestat naționalism-comunismul ca politică de stat, iar partidele politice au folosit după 1989 acest bagaj ideatic aflat în memoria colectivă a națiunii române și chiar au dezvoltat strategii de comunicare pentru amplificarea și utilizarea sa electorală. Rivalitățile etnice manifestate de-a lungul secolelor, indiferent de structura formațiunilor statale (imperii sau state naționale) s-au manifestat nu doar în România, ci în întreg spațiul central-est european². Căderea regimurilor comuniste a fost favorizată de sentimentele naționale renăscute și care au cunoscut o stare de efervescență în anii '90. Rivalitățile tradiționale dintre etniile Europei răsăritene s-au manifestat atât prin tensiuni între state cât și prin diferite forme de violență intrastatală.

A) Titularii etnocentrismului

Spațiul politic din România a devenit, încă de la sfârșitul anului 1989, populat de actori a căror identitate principală a fost construită pe un model etnocentric, în cele două

reformist; tradiționalist-conservator; flegmatic sau sceptic; dezertorul sau dezangajatul politic; revoluționar-extremist (Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Enlarged Edition, The Free Press, New York, 1968, *passim*).

¹ <http://www.recensamant.ro/>

² Din bogata literatură științifică dedicată acestui subiect vezi Janusz Bugajski, *Political parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-communist Era*, Center for Strategic and International Studies, Armonk, N.Y., 2002; Tomáš Kostelecký, *Political Parties after Communism: Developments in East-Central Europe*, Johns Hopkins University Press, Woodrow Wilson Press, 2002.

variante ale sale, pluralist (moderat) și exclusivist¹. Identificăm două tipuri de actori etnocentriци: cei creați pe ideea de supremație-superioritate a majorității etnice (românii) respectiv cei constituiți pe ideea prezervării sau, dimpotrivă, a exaltării identității etno-culturale a minorităților (aici, din motive istorice, maghiarii sunt principala etnie). Din punct de vedere funcțional nu este exagerat să afirmăm faptul că actorii de tip etnocentric ai majorității și minorităților etnice formează cupluri, care acționează după principiul acțiunii și reacțiunii. Actorii „titulari” se diferențiază de restul partidelor politice prin faptul că ei promovează sistematic discursul identitar în cheie etnică, acesta fiind nucleul identității lor politice, în timp ce „speculatorii” utilizează în mod conjunctural (de obicei în contexte electorale) temele etnocentrismului.

i) Partidele românești: PUNR, PRM

Din negura național-comunismului ceaușist și-au făcut apariția după 1989 partide care s-au folosit de spaimele etnicilor români pentru a prospera politic. Prima formațiune etnocentrică românească s-a născut la 15 martie 1990 urmând principiul acțiunii și reacțiunii, în contextul formării UDMR, purtând denumirea de Partidul de Uniune Națională a Românilor din Transilvania. Acesta era brațul politic al uniunii culturale *Vatra Românească*, înființată la Tg. Mureș la 1 februarie 1990. În vederea alegerilor din 20 mai 1990, PUNR a încercat să iasă din condiția de partid regional, formând un cartel electoral cu Partidul Republican de la Iași, sub numele de Alianța pentru Unitatea Românilor. AUR nu a reușit să strângă decât 2,1% din voturile de la nivelul întregii țări (vezi figura 1). În urma fuziunii prin absorbție cu un mic partid din Moldova, Frontul Popular, în noiembrie 1990, numele formațiunii politice a devenit Partidul Unității Naționale Române. În mai 1991 președinția partidului o preia Radu Ceantea, liderul informal al *Vetrei Românești*.

Succesul electoral al PUNR este legat de numele lui Gheorghe Funar, cel care a reușit în 1992 să devină primar al capitalei culturale a Transilvaniei, orașul Cluj. În același an Funar candidează în alegerile prezidențiale, funcționând ca locomotivă electorală pentru PUNR, care a obținut 7,72% din voturile valabil exprimate pentru Camera Deputaților². Prestația electorală uluitoare a lui Gheorghe Funar din campania pentru alegerile prezidențiale din 1992, obținând aproape 11% din voturi, i-a adus acestuia o creștere a cotei de popularitate și, ca urmare, președinția PUNR. Deși conducea un partid regional, în condițiile fragmentării politice din Parlament în legislatura 1992-1996, Gh. Funar a transformat PUNR în partid de guvernământ, intrând în 1994 în ceea ce avea să fie denumit „patrulaterul roșu”.

PUNR a fost asociat, prin liderul său, uneia dintre cele mai importante scheme de jocuri piramidale, Afacerea Caritas, căderea acesteia în august 1994 afectând încrederea electorilor în Gheorghe Funar și partidul său. Cu toate acestea, Gh. Funar a reușit în 1996 să câștige un nou mandat de primar al Clujului, dar prestația sa la alegerile prezidențiale din același an nu a mai convins decât 3,22% din electori. PUNR a avut și el de suferit, obținând doar sprijinul a 4,36% din alegători. Dacă alegerile din 1992 i-au adus lui Gh. Funar președinția partidului, prestația sa lamentabilă din alegerile din 1996

¹ Pentru aspectele teoretice ale etnocentrismului vezi Hugh D. Forbes, *Nationalism, Ethnocentrism, and Personality: Social Science and Critical Theory*, University of Chicago, 1985.

² Tom Gallagher, *Romania after Ceaușescu*, Edinburgh University Press, 1995, p.194-230.

a dus la înlocuirea sa din fruntea PUNR cu mult mai moderatul Valeriu Tabără, ministru al Agriculturii în Cabinetul Nicolae Văcăroiu. Nemulțumit că a pierdut conducerea partidului, Gh. Funar a contestat noul președinte, situație care a însemnat și excluderea sa din PUNR în noiembrie 1997¹. Ulterior, excentricul primar al Clujului a devenit secretar general al PRM, facilitând astfel pătrunderea lui C.V. Tudor în spațiul transilvănean.

Prins în logica tensiunilor interne și a încercărilor de a transforma PUNR în reprezentantul unui „naționalism luminat“, partidul a obținut rezultate foarte slabe în alegerile locale din anul 2000. Strategia de supraviețuire a constat în acceptarea fuziunii cu Partidul Național Român, structură politică creată și utilizată de controversatul director al Serviciului Român de Informații, Virgil Măgureanu și rețeaua sa de sprijinitori. PUNR și PNR au format Alianța Națională, dar nu au reușit să treacă pragul electoral. Ironia istoriei a făcut ca PUNR să fie creat cu sprijinul unor structuri de forță (Armată și Securitate) ale regimului comunist și a ieșit din viața politică pe mâna unora dintre continuatorii acelorași grupuri de influență.

În perioada sa de glorie, până în anul 1996, PUNR a rămas fidel mesajului său original, produs de intelectualii asociați Vetrei Românești: exaltarea etnicității românești și antimaghiarismul. Conflictele interetnice de la Tg. Mureș din martie 1990 au fost integrate din punct de vedere comunicațional de către liderii PUNR într-o mai lungă tradiție a rivalității româno-maghiare. Disputele istoriografice privind etnogeneza românilor au devenit parte integrantă a mesajului politic al PUNR. Gh. Funar s-a folosit de spaimile românilor transilvăneni privind o posibilă secesiune sau enclavizare a Ardealului, în condițiile unei puternice senzitivități la această temă². Desfășurarea sângeroaselor conflicte iugoslave au mărit teama românilor față de o posibilă destrămarea țării.

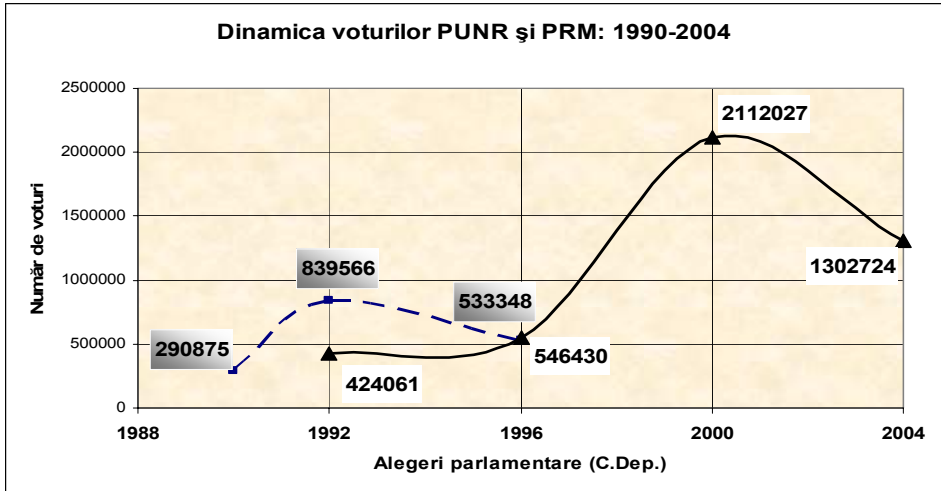
Din corpusul ideatic al PUNR a făcut parte integrantă și proiectul unirii Basarabiei cu România. De asemenea, de la mijlocul anilor '90, în mesajele PUNR au început să-și facă loc și temele antisemite și antițigănești. Prin o parte din intelectualii asociați Vetrei Românești (de exemplu, Ion Coja) PUNR a considerat valoroasă experiența Mișcării Legionare. A fost negată existența Holocaustului în România, fiind întreținut cultul mareșalului Ion Antonescu³.

¹ Stan Stoica, *Dicționarul partidelor politice din România (1989-2001)*, Meronia, București, 2001, p.116-119.

² „Așa cum se cunoaște, spiritul acesta nomad, genul acesta barbar, de care beneficiază poporul ungar și minoritatea din România nu a dispărut nici în 1000 de ani. Probabil că vom fi nevoiți noi, românii, să-i lecuim de această jenă și să devină și ei un popor pașnic european, civilizată, care să nu mai râvnească la teritoriile străine. Să-i ferească Dumnezeu să mai întindă vreodată laba spre teritoriile românești“, în Gabriel Andreescu, *Extremismul de dreapta în România*, Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2003, p.30.

³ Vezi http://vatraromaneasca.ro/prezentare_vatra_romaneasca.php, consultat la 15.X. 2009.

Figura 1

Dacă rezultatele electorale ale PUNR nu pot fi înțelese în afara susținerii mediatice a presei locale transilvănene, nașterea celui de al doilea partid etnocentric românesc, PRM, trebuie legată de succesul revistei înființate în anul 1990, „România Mare“, care a precedat formațiunea politică. Succesul de piață al revistei (în 1990 avea un tiraj de aproximativ 500.000 de numere) a determinat un grup scriitori, generali de armată, oameni ai fostei Securități să realizeze un partid politic. Metoda de constituire este atipică, în sensul în care s-au constituit filiale în toate județele țării, mijlocul de comunicare inițial fiind revista. PRM s-a născut oficial pe 20 iulie 1991, având în frunte un Comitet Director format din Corneliu Vadim Tudor – președinte, Eugen Barbu – prim-vicepreședinte de onoare, Mircea Mușat – prim-vicepreședinte executiv ș.a.¹

Participarea la alegerile parlamentare din anul 1992 a adus PRM peste 400 000 de voturi (3,89% la Camera Deputaților), ceea ce înseamnă că aproape toți cititorii revistei „România Mare“ au devenit și votanți ai partidului. Este o performanță comunicațională importantă.

Încă de la început, revista „România Mare“ a promovat un mesaj împotriva minorităților, fie că este vorba de cele etnice, religioase sau sexuale. Oferta programatică a PRM, cuprinsă în Statutul partidului, a rămas neschimbată în esența ei, de la primul Congres din 1993, până la cel de-al treilea Congres, desfășurat la 22 noiembrie 2001. PRM consideră că obiectivele sale decurg din doctrina națională, definită ca un concept care reunește elemente ale doctrinei social-democrate cu elemente ale doctrinei creștin-democrate. Având în vedere identitatea doctrinară asumată, documentul plasează PRM, din punct de vedere economic, în centru-stânga axei politice iar, din punct de vedere politic, în centru-dreapta. Se are în vedere protecția produselor românești în raport cu cele străine, prin utilizarea tuturor pârgurilor care stau la dispoziția statului. Se insistă pe educația patriotică, în spirit național, care să cuprindă necondiționat *Cultul Patriei* și

¹ Alexandru Radu, *Nevoia schimbării. Un deceniu de pluripartidism în România*, Editura Ion Cristoiu, București, 2000, p. 239.

promovarea valorilor naționale. În ceea ce privește integrarea euro-atlantică, deși se menționează o atitudine favorabilă, aceasta este disonantă cu valorile izolaționiste, concentrate excesiv pe promovarea „naționalului“. Armata și structurile speciale de apărare sunt considerate domenii esențiale pentru existența României ca stat suveran.

Acceptarea formală de către PDSR la începutul anului 1995 a lui C.V. Tudor ca partener de guvernare, fie și prin numirea a trei secretari de stat, a contribuit la respectabilizarea unei formațiuni politice al cărei mesaj a fost construit încă de la început pe ură. În alegerile din 1996 PRM a întrecut PUNR ca număr de voturi obținute, pregătind ascensiunea la nivel național. Aceasta a fost favorizată de prăbușirea PUNR în spațiul intracarpatic după 1996 precum și de eșecul regimului Emil Constantinescu. Mineriadele din 1999 au constituit o tentativă de lovitură de stat a PRM, care a fost însă împiedicată de Armată. Dacă metoda schimbării pe cale violentă a puterii politice a eșuat, promovând un discurs radical, justițiarist, cu accent pe măsuri de tip autoritar, în alegerile prezidențiale din anul 2000 C.V. Tudor a bulversat scena politică, obținând 28,34% din voturi și intrând în turul al II-lea, iar partidul său aproape 20%.¹ Succesul lui C.V. Tudor poate fi explicat prin realizarea unei combinații între mesajul împotriva minorităților (nu doar a maghiarilor, ci și a țiganilor și evreilor), mai violent chiar decât cel al PUNR, retorica justițiaristă și promisiunea unui președinte autoritar. Atitudinea naționalistă s-a manifestat și în ceea ce privește orientarea pro-europeană a României, fiind inițial împotriva acesteia.

Transformarea PRM în al doilea partid parlamentar după alegerile din 2000 a însemnat sfârșitul perioadei „eroice“ a formațiunii conduse de C.V. Tudor. Deși avea o pondere parlamentară importantă, PRM era izolat în Parlament, parlamentarii partidului fiind acceptați de putere sau opoziție doar pentru acțiuni politice punctuale (moțiuni la adresa guvernului sau trecerea unor legi importante). Frustrarea liderilor partidului față de perspectiva unei opoziții eterne a avut drept consecință contestarea lui C.V. Tudor. La rândul său, acesta a încercat să scape de ostracizarea în plan internațional, acceptând existența Holocaustului și promovând chiar un mesaj filo-semit ostentativ. PRM a încercat în anul 2004 să devină membru al Partidului Popular European, chiar și-a adăugat particula „popular“ în nume, dar biografia politică a partidului și mai ales a liderului său nu au scos partidul din izolare. La nivelul liderilor PRM s-a întărit tot mai mult ideea că viitorul partidului depinde de trecerea lui C.V. Tudor într-o poziție secundară sau chiar renunțarea la acesta. În perioada în care s-au desfășurat acțiunile de lobby pentru acceptarea PRM în familia popularilor europeni C.V. Tudor a devenit președinte de onoare al partidului, iar conducerea executivă a fost preluată de Corneliu Ciontu, în anul 2005. Anterior însă, în anul 2004, C.V. Tudor nu obținuse decât jumătate din voturile pe cale le-a câștigat în alegerile prezidențiale din anul 2000, iar PRM 12,9% din voturile la Camera Deputaților. Era o scădere importantă a ponderii parlamentare a PRM, dar tot rămânea un partid important.

C.V. Tudor și-a făcut un obicei din a explica rezultatele electorale pe seama fraudării alegerilor, însă credibilitatea unei atari interpretări nu a convins decât nucleul electoral al PRM. Rămânerea în opoziție a PRM și după alegerile din anul 2004 a generat în interiorul partidului o puternică stare de nemulțumire, având ca efect plecarea

¹ Andrei Tiut, „Strategiile PRM de maximizare a capitalului electoral (1996-2005)“, în *Sfera politică*, nr.120-121-122, an 2006, consultat la <http://www.sferapoliticii.ro/sfera/120-121-122/art14-tiut.html>, 15 octombrie 2009

spre alte partide a unora dintre membrii săi fondatori. Corneliu Ciontu a fost debarcat de la conducerea PRM de către C.V. Tudor, în anul 2005, rezultatul fiind plecarea din partid a 15 parlamentari, având proiectul formării Partidului Popular. Revenirea lui C.V. Tudor în fruntea PRM a însemnat reluarea retoricii politice de tip extremist, mutând însă accentul de pe componenta anti-minoritară spre cea justițiaristă și autoritară. Devenit un partid filo-semit și proeuropean, dar menținându-și componenta anti-maghiară prin Gh. Funar, PRM și-a pierdut vitalitatea, obținând în 2008 doar 3,15% din voturile pentru Camera Deputaților, devenind astfel partid neparlamentar.

Printre trăsăturile esențiale care au individualizat PRM pe scena politică românească enumerăm: este o formațiune politică anti-sistem; este o formațiune politică parazită, axată exclusiv pe critici îndreptate împotriva adversarilor politici și pe exploatarea nemulțumirilor populare, funcționând ca un bazin colector al nemulțumirilor sociale; este lipsit de consistență programatică; este un partid de criză; este partidul – lider, soarta electorală a acestuia fiind dependentă de capacitatea de a comunica a lui C.V. Tudor¹.

ii) Actorii comunității maghiare

Presiunile naționaliste exercitate de regimul Ceaușescu asupra minorităților, în special împotriva celei maghiare, precum și intrarea în era pluripartidismului au avut drept consecință faptul că încă din 25 decembrie 1989 la București elitele comunității maghiare au lansat un *Apel* pentru organizarea acesteia la nivelul țării². S-a constituit astfel o structură originală – partid politic și ansamblu de asociații culturale – denumită Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR) prin care elitele comunității maghiare și-au propus să-și promoveze interesele.

Perioada 1990-1993 a fost marcată de căutarea în interiorul UDMR a celor mai eficiente căi de acțiune politică, în contextul în care ciocnirile interetnice de la Tg. Mureș din martie 1990 au marcat radicalizarea atitudinilor atât din partea românilor cât și a maghiarilor. Dezbaterile din Adunarea Constituantă (11 iulie 1990-21 noiembrie 1991) pentru realizarea unei noi Constituții au determinat un important efort al UDMR pentru a bloca definirea României ca „stat național și unitar“, cerând totodată și introducerea limbii maghiare ca a doua limbă de stat³. Propunerile au fost refuzate de FSN. Eșecul promovării viziunii unui stat multiethnic pe cale parlamentară i-a determinat pe o parte din parlamentarii UDMR, în frunte cu Katona Adam să constituie așa-numitul „grup politic al UDMR din Ținutul secuiesc“, lansând în 19 octombrie 1991 la Lutița (jud. Harghita) ideea proclamării unei „Țări a secuilor“. Proiectul creării unei entități autonome maghiare a fost primit cu spaimă de români, deoarece acest lucru a fost considerat un prim pas spre dezagregarea teritorială a României. Împotrivirea UDMR față de Constituția României a constituit, ulterior, un argument pentru naționalistii români în susținerea adoptării unor acțiuni represive împotriva Uniunii, cerându-se frecvent chiar scoaterea acesteia în afara legii.

¹ Florin Abraham, *România de la comunism la capitalism, 1989-2004. Sistemul politic*, Tritonic, București, p.403.

² Idem, „Partide ale minorităților naționale din România: cazul UDMR“, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, coord.: Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Editura Universității „Lucian Blaga“, Sibiu, 2006, p. 283-294.

³ *Geneza constituției de la 1991. Dezbaterile adunării constituante*, Editura Regiei autonome Monitorul Oficial, București, 1998.

Pe fundalul tensiunilor politice de la începutul epocii post-comuniste și al transformărilor instituționale în interiorul Uniunii se desfășura o competiție între o viziune moderată, reprezentată de primul președinte al UDMR, scriitorul Géza Domokos, care era mai degrabă favorabil acceptării statutului de minoritate națională și aripa radicală, susținută de președintele de onoare al Uniunii, episcopul László Tőkés, aureolat de rolul său în evenimentele din decembrie 1989 de la Timișoara, care promova conceptul de auto-determinare, susținând faptul că maghiarii sunt o națiune care au dreptul la un stat separat. În marja acestor două opțiuni politice marginale s-au construit ulterior diverse proiecte politice privind organizarea comunității maghiare.

După alegerile din 27 septembrie 1992, care au marcat ascensiunea PUNR în Transilvania, la 25 octombrie același an se adoptă un important document programatic al UDMR, *Declarația de la Cluj*, care a pus bazele teoretice ale programului de autonomie și autogovernare etnică, pornind de la premisa că „maghiarimea din România, ca subiect politic este un factor constitutiv al statului și ca atare partener egal al națiunii române“. Teza minimalistă a lui Géza Domokos a pierdut definitiv teren iar Markó Béla a devenit președinte al Uniunii la Congresul din 13-15 ianuarie 1993. Prin *Declarația de la Cluj* teza apartenenței minorității maghiare din România la națiunea ungară a devenit un loc comun în interiorul UDMR, diferențele de viziune în rândul elitei maghiare fiind de natură tactică, nu ideologică: dacă autonomia poate fi câștigată pas cu pas, prin metode parlamentare sau, dimpotrivă, prin invocarea unui *sui generis* drept de autodeterminare, pe cale referendară. Aceste diferențe au devenit tot mai vizibile și în presa de limbă română, fiind simplificate la dihotomia „moderați“ versus „radicali“.

Tezele din *Declarația de la Cluj* au devenit piloni ai „Programului de autonomie al UDMR“¹ adoptat în ianuarie 1995 la Congresul al IV-lea al Uniunii. Teoreticienii doctrinari maghiari au avut abilitatea de a asuma pentru minoritatea maghiară statutul de partener egal cu majoritatea, operând cu o definiție civică a națiunii, etnicii maghiari fiind „cetățeni ai României“, și cu o definiție etnicist-istoristă a națiunii, socotind „pământul natal drept patria lor“².

Până la intrarea UDMR la guvernare în anul 1996 în interiorul comunității maghiare strategia de tip gradualist a conducerii Uniunii nu a fost puternic contestată, însă eșecul în obținerea obiectivului de etapă al curentelor conservator-naționaliste – autonomia teritorială pe criterii etnice – ca urmare a participării la guvernare împreună cu CDR și USD, a avut drept consecință declanșarea unei competiții nemiloase pentru deținerea controlului. Din postura de elite care au acces la gestionarea resurselor publice liderii UDMR au reușit să-și construiască o rețea de mobilizare și control a alegerilor, astfel încât și-au constituit un adevărat monopol asupra comunității maghiare.

Acordarea suportului parlamentar pentru guvernul PSD în perioada 2000-2004, în schimbul obținerii unor beneficii pentru comunitatea maghiară, a trezit tot mai numeroase acuzații de oligarhizare din partea elitelor maghiare concurente liderilor Uniunii. Naționaliștii maghiari au căutat formule de organizare în afara UDMR, implicit concurente cu aceasta. În toamna anului 2003 s-a format Consiliul Național Secuiesc,

¹ Markó Béla, *Programul de autonomie al UDMR*, Cluj Napoca, 1995.

² „Maghiarii, constituind o comunitate autohtonă, se consideră factor constitutiv în stat, subiect politic de sine stătător, și ca atare, partener egal al națiunii române. În ceea ce privește limba, etnia, conștiința identității, cultura și tradițiile proprii, comunitatea maghiară este parte organică a națiunii maghiare“.

condus de József Csapó, care a militat tot mai vizibil pentru autonomia teritorială a „Ținutului secuiesc“. Au fost organizate referendumuri locale pentru declararea autonomiei în mai multe localități, care au fost declarate ilegale de autoritățile statului român.

Conducerea UDMR a dezavuat organizarea consultărilor locale, cu aspirația de a fi considerate referendum, amenințând cu excluderea pe cei care participă la acele acțiuni¹. Ca atare, gruparea conservator-naționalistă a inițiat procesul creării unui partid politic propriu. Primul proiect a fost cel al Uniunii Civice Maghiare (UCM), care a încercat să obțină înregistrarea oficială în vederea participării la alegerile parlamentare din anul 2004, însă listele de semnături au fost contestate. Liderii UCM au participat pe listele Acțiunii Populare, dar nu au reușit să obțină numărul necesar de voturi pentru a intra în Parlament.

Din 2004 UDMR a intrat la guvernare în mod oficial într-un guvern al Alianței D.A. PNL-PD. Liderii Uniunii au intrat însă rapid în conflict cu Traian Băsescu, acesta dorind fragmentarea UDMR și reducerea potențialului său de negociere. Ca atare, orientarea naționalistă coagulată în UCM a fost cultivată asiduu de Traian Băsescu, prin repetate vizite la Odorheiul Secuiesc, iar la începutul anului 2008 politicienii conduși de Jenő Szász au reușit să înființeze Partidul Civic Maghiar (PCM).

Înainte însă ca PCM să devină o realitate juridică, liderii UDMR au simțit pericolul concurenței din partea unei formațiuni mai radicale în mesaj și ai cărei lideri nu erau acuzați de corupție. Metoda prin care liderii UDMR au încercat să-și păstreze monopolul asupra comunității maghiare a fost preluarea temelor naționaliștilor. După anul 2004 liderii considerați a fi „moderați“ ai UDMR și-au radicalizat mesajul, susținând proiectul autonomiei teritoriale pe criterii etnice și transformarea limbii maghiare în a doua limbă oficială². În alegerile locale din anul 2008 PCM a obținut 1% din votul politic pentru consiliile județene. Era un rezultat sub așteptări, astfel încât la alegerile parlamentare din anul 2008 PCM nu a mai riscat să intre în competiție, preferând să trimită câțiva candidați independenți în județele Harghita, Covasna și Mureș.

Această succintă prezentare a dinamicii competiției pentru putere în cadrul comunității maghiare din România poate explica dinamica voturilor câștigate de UDMR în perioada 1990-2008 (vezi figura 2). Electoratul maghiar s-a comportat potrivit modelului general electoral din România, participarea sa la alegeri reducându-se treptat și în aproximativ aceeași proporție cu cea a votanților români, însă nivelul de volatilitate electorală a fost mai scăzut. Etnicii maghiari nu au migrat spre partidele de tip doctrinar, așa cum s-a întâmplat cu cei ai majorității etnice românești, ci au ales să intre în categoria non-votanților³. Pe parcursul a 18 ani UDMR și-a pierdut mai bine de jumătate din votanți, dar a reușit să se mențină într-o poziție monopolistă. Iar acest lucru s-a realizat nu doar printr-un mesaj specific pentru un actor reprezentând o minoritate etnică la nivel național, ci și printr-o strategie de poziționare anti-minoritară în spațiul „Ținutului secuiesc“. Curentul conservator-naționalist existent în rândul comunității

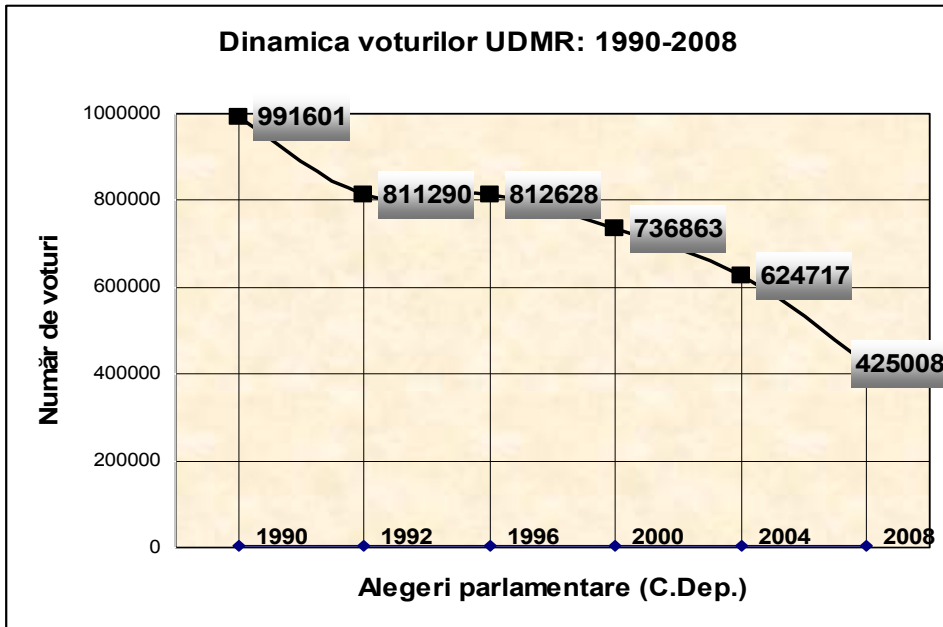
¹ „Lungul drum al transformării Uniunii Civice în Partidul Civic Maghiar“, în *Ziua*, 29 ianuarie 2008, ediția on-line, www.ziua.net

² Doina Anghel, „UDMR pretinde autonomie teritorială și limba maghiară oficială“, în *Ziarul financiar*, 25 septembrie 2006.

³ Jóhanna Kristín Birnir, „Etnicitate și politică electorală în România“, în *Sfera politicii*, nr.123-124, an 2006, p.46-61.

maghiare, fie că a fost reprezentat în interiorul Uniunii sau prin UCM/PCM a promovat sistematic ideea creării unui spațiu etnic omogen („pur“) în „Ținutul secuiesc“, în care minoritarii români sunt considerați a fi alojeni. Varianta moderată a proiectului transformării „pământului secuiesc“ într-o „Mică Ungarie“ include acceptarea de către etnicii români a incluziunii în cadrul spațiului cultural maghiar, acest lucru urmând a fi realizat prin învățarea obligatorie a limbii maghiare și de către elevii etnici români¹.

Figura 2:

B) Speculatorii

Utilizarea tematicii naționaliste a constituit o atracție pentru partidele politice din curentul principal, etnocentrismul fiind asemenea unui fruct exotic, atractiv din punct de vedere electoral, dar având consecințe politice în plan extern.

În atmosfera tulbură a anilor 1990-'91 Frontul Salvării Naționale a cochetat cu atitudinile naționaliste, deoarece unii dintre membrii săi au fost dintre susținătorii național-comunismului ceaușist². Clarificarea atitudinii față de minoritățile etnice a fost un proces gradual, fiind sincron cu cel de social-democratizare a stângii românești³. La alegerile din 20 mai 1990 AUR nu a obținut decât un scor modest tocmai pentru că FSN avea încorporat în mesajul său și o componentă etnocentrică importantă. Realizarea „patrulerului roșu“ dintre PDSR și PUNR, PDAR și PUNR s-a realizat și pentru că

¹ Gabriela Antoniu, „Proiect UDMR: Învățarea limbii maghiare, obligatorie“, in *Jurnalul național*, 20 octombrie 2008.

² Jaomiasa Handy Francine, „Minoritățile în România postdecembristă“ in *Sfera politicii*, nr.138, an 2009.

³ Florin Abraham, *Social-democratizarea stângii românești. Studiu de caz: Partidul Social Democrat*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. II, coord.: Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Editura Techno Media, Sibiu, 2007, p. 236-252.

exista un limbaj comun al unora dintre membrii partidului de guvernământ cu liderii naționaliști, nu doar din rațiuni pragmatice. Totuși, PDSR a fost nevoit să țină seama de implicațiile externe ale problematicei minoritare, astfel încât din mesajele oficiale au fost eliminate elementele care ar fi putut fi considerate discriminatorii la adresa minorităților etnice. Realizarea Tratatului de bază cu Ungaria în anul 1996 nu a fost bine primită de către nostalgicii național-comunismului care mai existau în PDSR.

Includerea în programul UDMR a ideii autonomiei locale în ianuarie 1995 a determinat reacția de protest a PNT-CD, situația având ca efect ieșirea Uniunii din cadrul Convenției Democratice.

După intrarea UDMR la guvernare și apropierea României de Uniunea Europeană, partidele politice din *mainstream* au acordat o atenție mai mare problematicei minoritare, evitând însă atacurile care ar fi pus respectivul partid sau politician în apropierea PRM. S-a încercat seducerea electoratului cu valori naționaliste printr-un discurs centrat pe tema mândriei naționale, a exclusivismului în consumarea unor produse indigene sau, mai recent, prin gesturi patetice publice în momente încărcate de simbolism identitar.

II. Valorile electoratului etnocentric

Rezultatele alegerilor parlamentare trebuie înțelese ca un rezultat al interacțiunii dintre mesajele transmise de partide (sub forma declarațiilor politice, programelor electorale ș.a.) și valorile cetățenilor, cuprinse în cadrul culturii politice¹. Studiarea valorilor politice ale cetățenilor reprezintă o preocupare importantă a cercetării sociologice și antropologice din România². Analiza dinamicii valorilor politice scoate în evidență o inerție mare în schimbarea acestora, dar care poate fi relativ precis identificabilă în urma unor studii pe o durată mai amplă.

Așa cum arătam în subcapitolul anterior, principala etnie minoritară care a generat raporturi de alteritate având implicații electorale incontestabile sunt maghiarii. O altă minoritate importantă din România, romii, nu au fost obiectul unui mesaj discriminatoriu de tip strategic nici al PUNR nici al PRM, doar conjunctural liderii politici naționaliști focalizându-și discursul împotriva „mafii țigănești”. Mai degrabă decât a fi considerată o problemă națională, romii sunt priviți ca o problemă socială. Faptul că romii se prezintă ca o etnie fără elite politice a făcut ca aceștia să nu fie priviți ca o amenințare din punct de vedere național, decât marginal, fiind însă considerați un pericol pentru societate.

Un concept cheie pentru analiza culturii politice a unei societăți este cel de încredere³, prin care se înțelege anticiparea din partea Celuilalt, fie el persoană, grup sau comunitate, a unui comportament onest și cooperativ, în rezonanță cu valorile dominante în societate.

¹ Pentru definirea conceptului vezi Gabriel A. Almond, Verba Sidney, *Cultura civică*, Editura Du Style, București, 1996.

² Vezi lucrarea de sinteză Bogdan Voicu, Mălina Voicu, (coord.), *Valori ale românilor: 1993-2006. O perspectivă sociologică*, Editura Institutul European, Iași, 2007. De asemenea, analize sectoriale sunt cuprinse în Dumitru Sandu (coord.), *EuroBarometrul Rural: valori europene în sate românești*, Fundația pentru o Societate Deschisă (FSD) și Delegația Comisiei Europene în România, București, 2006; Idem, *Viața socială în România urbană*, Polirom, 2006.

³ Ionica Berevoescu et alii, *Fețele schimbării. Români și provocările tranziției*, Nemira, București, 1999, p.126.

Printr-o cercetare sociologică de tip cantitativ desfășurată în anul 1998¹ s-a constatat faptul că fiecare grup etnic din România are un mod specific de raportare față de celelalte grupuri, iar minoritățile etnice au mai multă încredere în alte etnii decât majoritatea, adică românii.

Grupul majoritar etnic are o mai mare încredere în ceilalți români (82%), doar 40% având încredere în germani, 20% în maghiari, 21% în evrei și numai 4% în romi. Maghiarii au mai mare încredere în maghiari (76%), români (74%), germani (66%), evrei (47%) și doar 5% în romi. Sunt identificabile diferențieri între regiunile României: cei care locuiesc în Banat-Crișana și Transilvania, indiferent de etnie și educație, avere sau tipul localității au mai multă încredere în semenii lor. Dimpotrivă, în cazul cetățenilor din Moldova, Muntenia și Dobrogea oamenii sunt mai neîncredători în celelalte grupuri etnice.

Studii sociologice realizate în anii 2002² evidențiază diferențele demografice și regionale dintre etnocentricii români și cei maghiari. Etnocentricii maghiari sunt mai tineri decât cei români, cu un capital social mai ridicat, relativ mai bine educați. Etnocentricii români din Transilvania sunt mai tineri și mai bine educați decât cei din arealul extra-carpatic, dar ponderea lor e mai mare în mediul rural decât în mediul urban, așa cum este cazul etnocentricilor „regățeni“, pentru a folosi o formulă utilizată de ardeleni. Cercetările empirice au evidențiat faptul că intensitatea etnocentrismului este mai puternică la românii din Vechiul Regat și maghiarii din „Ținutul secuiesc“ și mai scăzută la etnocentricii transilvăneni și maghiarii din Banat-Crișana și vestul Transilvaniei.

Atât pentru români cât și pentru maghiari tendințele etnocentrice sunt amplificate de o supravalorizare a imaginii de sine. Maghiarii spun despre ei că sunt *harnici, demni de încredere, cinstiți*, iar românii se consideră *primitori și harnici*. Etnocentricii maghiari îi văd pe români ca fiind *ipocriți, ostili, leneși, religioși*, iar etnocentricii români îi consideră pe maghiari ca fiind *egoști, ostili, uniți*. Acest joc al alterității negative poate explica și motivațiile cetățenilor pentru crearea unei relații de fidelitate cu partidele politice de tip etnocentric, atât ale majorității, cât și ale minorității.

Pentru cazul specific al cetățenilor etnocentrici cercetări sociale mai complexe³ au pus în evidență faptul că autoritarismul explică în cea mai mare măsură votul pentru PUNR, PRM și Partidul Noua Generație. Naționalismul postcomunist are ca principal determinant socio-economic sărăcia, iar din punct de vedere psihologic fatalismul politic, neîncrederea în ceilalți, neîncrederea în partidele politice. Nivelul scăzut al respectului de sine precum și o situație materială precară pot explica aversiunea față de cei diferiți, față de străini. Însă un factor care poate explica votul pentru PRM este frustrarea, nu a categoriilor celor mai sărace sau a oamenilor mai în vârstă, ci a persoanelor care nu intră în contact cu alte grupuri etnice, în principal a bărbaților care locuiesc în orașe mijlocii și mari. De asemenea, nucleul electoral al PUNR era

¹ *Ibidem*, p. 144-149.

² Ioana Paul, Mirela Tudoran, Luiza Chilariu, „Românii și maghiarii. Reprezentări in-group, out-group în cazul grupurilor etnice din România”, p.89-117 în Gabriel Bădescu, Mircea Kivu, Monica Riobotin (ed.), *Barometrul relațiilor interetnice 1994-2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2005.

³ Alina Mungiu-Pipidi, *Politica după comunism: structură, cultură și psihologie politică*, Humanitas, București, 2002, p. 185-208.

reprezentat cu predilecție din oameni cu studii medii și superioare, cu un nivel de trai bun, dar care erau speriați de „pericolul maghiar“, față de care liderii partidului spuneau că îi apără¹.

III. Geografia electorală

În realizarea hărții electorale a votantului anti-minoritar utilizăm numărul de mandate obținute de partide în Camera Deputaților (vezi anexa 1).

Pentru alegerile din 20 mai 1990 putem considera voturile obținute de AUR ca având o semnificație incontestabilă pentru opțiunea anti-minoritară. AUR a obținut 9 mandate de deputați, toate în Transilvania (8) și Crișana (1).

Alegerile din 1992 marchează concurența dintre două formațiuni etnocentrice (PUNR și PRM), ambele aspirând la coagularea opțiunilor anti-minoritare. PUNR a reușit să câștige 30 de mandate, din care 19 în Transilvania, 5 în Banat-Crișana, 3 în Moldova, 2 în Muntenia și un mandat la Constanța. La debutul său parlamentar PRM a câștigat 16 mandate de deputați, dintre care 7 în Muntenia (inclusiv Municipiul București), 4 în Moldova, 2 în Transilvania și câte un mandat în Oltenia și Dobrogea.

Scrutinul pentru alegerile parlamentare din 3 noiembrie 1996 marchează refluxul PUNR în aria intracarpatică, din cele 18 mandate de deputați doar două au fost obținute în ceea ce se numește Vechiul Regat (la București și în județul Mehedinți). De scăderea ponderii politice a PUNR a profitat PRM, care a reușit să câștige cu trei mandate în plus față de anul 1992. Din cele 19 mandate de deputați ale partidului condus de C.V. Tudor doar două au fost obținute în Transilvania, restul fiind răspândite în arealul extracarpatic.

Alegerile din 26 noiembrie 2000 s-au desfășurat pe fundalul unei puternice crize politice și sociale, situație în care votul pentru PRM nu a avut strict o componentă etnică, ci a întrunit toate trăsăturile unui vot de protest. Ca atare, cele 84 de mandate în Camera Deputaților obținute de formațiunea condusă de C.V. Tudor nu au toate încărcătura unui vot anti-minoritar. Doar în județele Covasna și Harghita PRM nu a obținut niciun mandat, în rest fiind reprezentat în toate circumscripțiile, culminând cu cele 7 mandate din București.

Desfășurate în condițiile competiției dintre două mari blocuri politice, Uniunea PSD+PC și Alianța D.A. PNL-PD, alegerile parlamentare din 28 noiembrie 2004 au reprezentat un recul semnificativ pentru PRM, obținând 48 de mandate. În pofida unei retorici constante care a vizat situația minorității românești din zonele cu majorități maghiare substanțiale, PRM nu a reușit nici în alegerile din anul 2004 să obțină mandate de deputați în județele Covasna și Harghita.

UDMR a avut o situație diferită de restul formațiunilor politice, pentru că a dispus de un bazin electoral clar definit, în raport cu care au fost aplicate strategii electorale specifice. Potrivit datelor recensământului din anul 2002, aproximativ 99% din maghiarii din România se află în cele 16 județe din Transilvania. Aceste județe pot fi incluse în patru categorii, din punctul de vedere al concentrării electoratului UDMR: 1) majoritate absolută, peste 70%, în Covasna și Harghita; 2) procent important, între 20-40%, în județele Bihor, Mureș, Satu-Mare, Sălaj; 3) minoritate, între 10-20%, în județele

¹ Alfred Bulai, *Mecanismele electorale ale societății românești*, Paideia, București, 1999, p. 92.

Arad, Cluj; 4) minoritate absolută, sub 10%, în Alba, Bistrița-Năsăud, Brașov, Caraș-Severin, Hunedoara, Maramureș, Sibiu, Timiș¹.

Concluzii

Opțiunile politice anti-minoritare reprezintă o realitate complexă în România ultimelor două decenii. Fundamentul acestora este constituit de o dublă moștenire: cea națională și cea totalitară. Pe de-o parte există un *ethos* național specific oricăror națiuni relativ tinere, care se activează în forme de manifestare având un conținut extremist în situații percepute a fi conflictuale. Conflictul interetnic de la Tg. Mureș din martie 1990 a lăsat o amprentă puternică asupra relațiilor dintre români și maghiari. Ulterior, competiția pentru putere a *partidelor-oglină*² (PUNR, PRM *versus* UDMR) a alimentat tematica etnică, putând vorbi pentru perioada 1990-2004 de un tandem funcțional al actorilor politici etnocentrice, în sensul cogenerării legitimității prin atacuri reciproce. De asemenea, ideile naționaliste s-au suprapus peste un fond mental de tip autoritar, sublimat de dictaturile perioadei 1938-1989, care respinge diversitatea și drepturile minorităților, fie că este vorba de cele politice, etnice sau cultural-religioase.

Simpla medie a voturilor obținute de partidele etnocentrice românești în alegerile perioadei 1990-2008, de aproximativ 10%³, ne indică faptul că în societatea românească există un curent minoritar care are opțiuni politice anti-minoritare. Media de 6,7%⁴ din voturile la nivel național obținute de UDMR în cele șase rânduri de alegeri evidențiază faptul că etnicii maghiari, din dorința de preservare a identității, au combinat raționalitatea votului pentru un singur actor care să le reprezinte interesele la nivel național cu teama (adesea irațională) de asimilare din partea majorității.

Din analiza dinamicii comparative a voturilor pentru formațiunile etnocentrice (vezi figura 3) putem constata faptul că aproximativ o șesime din electorii din România s-au aflat captivi în logica politică generată de clivajul etnic anti-minoritari *versus* anti-majoritari. Primii votanți care au încercat să-și depășească statutul de ostatici ai logicii etnocentrice au fost însă tocmai reprezentanții etniei majoritare, într-o situație paradoxală în care proiectele autonomiste au devenit priorități și ale conducerii gradualiste a UDMR. Explicația unei atari situații ar putea fi găsită pe de-o parte în oboseala lui C.V. Tudor și uzura PRM precum și în eșecul structurării acțiunii politice a Partidului Noua Generație, iar pe de altă parte în faptul că aderarea României la NATO și Uniunea Europeană a diminuat din temerile privind amenințările la adresa unității statale. La rândul lor, elitele conservator-naționaliste maghiare și-au intensificat activitățile pentru realizarea proiectului autonomiei teritoriale pe criterii etnice, invocând cazuri particulare

¹ Réka Horvath, „Uniunea Democrată Maghiară din România la alegerile parlamentare din 1990-2004”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, Vol. V, nr. 1/2005, p.167. În cadrul alegerilor parlamentare din anul 2008, realizate în baza unui nou sistem electoral, s-au păstrat comportamentul electoral manifestat în alegerile anterioare.

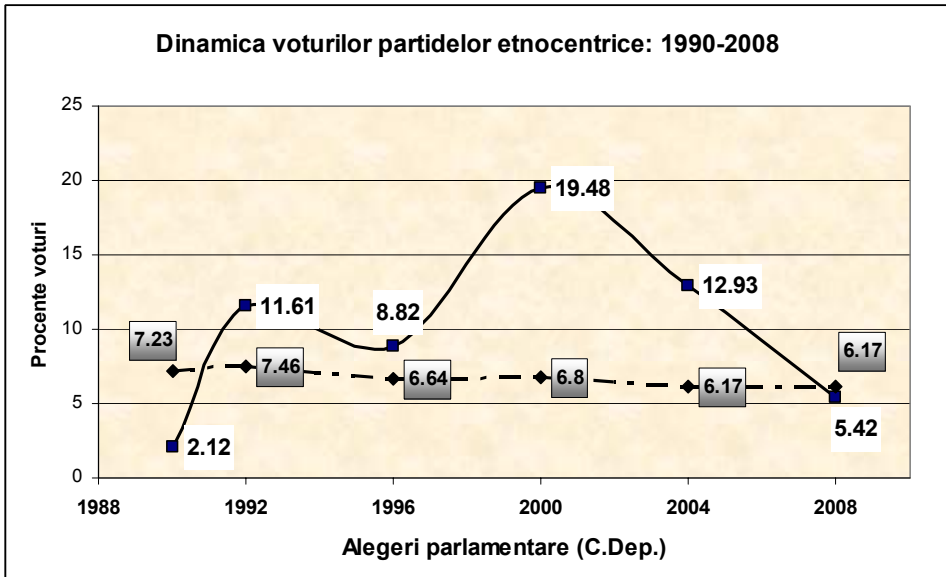
² Din punctul de juridic UDMR nu este asimilat partidelor politice însă, din punct de vedere funcțional, Uniunea se comportă asemenea unui partid politic.

³ Am calculat această medie pentru Camera Deputaților astfel: alegerile din 1990, AUR – 2,12%; 1992 – PUNR și PRM – 11,61%; 1996 – PUNR și PRM – 8,82%; 2000 – PRM – 19,48%; 2004 – PRM – 12,93%; 2008 – PRM și PNG – 5,42%.

⁴ Am calculat această medie pentru Camera Deputaților astfel: 1990 – 7,23%; 1992 – 7,46%; 1996 – 6,64%; 2000 – 6,8%; 2004 – 6,17%; 2008 – 6,17%.

din Europa. Însă, reacția votanților față de mesajele naționaliste a devenit tot mai apatică, manifestată prin absenteism electoral, în condițiile unui periculos declin al încrederii în partidele politice, așa cum o demonstrează cele mai recente alegeri parlamentare.

Figura 3:

Notă: O serie reprezintă voturile obținute de UDMR (linia întreruptă) iar cealaltă voturile cumulate ale PUNR, PRM iar pentru anul 2008 ale PRM și PNG (linia continuă).

Din perspectiva valorilor sale politice votantul anti-minoritar are un profil complex, în care determinatul etnic se combină adesea cu ostilitatea față de cei diferiți confesional și al orientărilor sexuale. Cetățeanul care este votant al partidelor etnocentrice se consideră pe sine un gardian al păstrării valorilor naționale, manifestând o sensibilitate peste media națională la discursul justițiarist, adesea având valențe populiste. Votantul anti-minoritar locuiește atât în mediul urban cât și la sate, atât în spațiul extracarpatic, cât și în Transilvania, Banat sau Crișana. Partidele etnocentrice își recrutează susținătorii atât din rândul persoanelor educate, cât și a celor cu un capital social mai scăzut, indiferent dacă sunt femei sau bărbați, tineri sau în vârstă. Ceea ce îi unește este frustrarea față de prezent.

Electoralul anti-minoritar, deși a obosit, iar spaimele sale identitare par a se fi atenuat, reprezintă încă o realitate politică într-o Românie membră a Uniunii Europene, dar care este dominată de iraționalitatea conflictelor politice, în care populismul a devenit politică de stat, iar instituțiile politice democratice se află sub asaltul corupției, al generalizării mecanismelor informale de conducere și al parazitismului clientelar. Spaimele identitare, într-o cheie etnică, se pot oricând combina într-un amestec exploziv cu frustrările de natură socio-politică, într-un context de năruire a speranțelor prosperității, pentru a servi ca pretext pentru instaurarea unor forme autoritare de conducere. Desigur, o asemenea involuție este posibilă, dar nu și necesară.

Anexa 1: Distribuția pe județe a mandatelor PUNR (AUR) și PRM, 1990-2004, Camera Deputaților

Serutin	20.05. 1990		27.09.1992		3.11.1996		26.11.2000		28.11.2004	
	AUR	PRM	PUNR	PRM	PUNR	PRM	PRM	PRM	PRM	PRM
Alba	-	-	2	-	1	-	2	-	1	1
Arad	-	-	1	-	-	-	2	-	1	1
Argeș	-	-	-	1	1	1	3	-	2	2
Bacău	-	-	1	1	-	1	2	-	2	2
Bihor	1	-	2	-	1	-	2	-	1	1
Bistrița-Năsăud	-	-	2	-	1	-	2	-	1	1
Botoșani	-	-	-	-	-	1	2	-	1	1
Brașov	1	-	1	1	1	-	2	-	1	1
Brăila	-	-	-	1	-	-	2	-	1	1
Buzău	-	-	-	-	-	-	2	-	1	1
Caraș-Severin	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1
Călărași	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1
Cluj	3	-	4	1	3	-	3	-	2	2
Constanța	-	-	1	1	-	1	3	-	2	2
Covasna	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-
Dâmbovița	-	-	-	1	-	-	2	-	1	1
Dolj	-	-	-	-	-	1	3	-	2	2
Galați	-	-	-	-	-	1	2	-	1	1
Giurgiu	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1
Gorj	-	-	-	1	-	1	2	-	2	2
Harghita	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hunedoara	-	-	1	1	1	1	2	-	1	1
Ialomița	-	-	-	-	-	-	2	-	1	1
Iași	-	-	1	1	-	1	3	-	2	2
Ifov	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1

Scrutin Județ/Beneficiar	20.05.1990		27.09.1992		3.11.1996		26.11.2000		28.11.2004	
	AUR	PUNR	PRM	PUNR	PRM	PUNR	PRM	PUNR	PRM	PRM
Maramureș	-	2	-	1	1	1	2			1
Mehedinți	-	-	-	1	-	-	2			1
Mureș	4	4	-	2	-	-	2			1
Neamț	-	-	1	-	1	1	2			1
Olt	-	-	-	-	1	1	3			1
Prahova	-	1	1	-	1	1	3			2
Satu Mare	-	1	-	-	-	-	1			-
Sălaj	-	1	-	1	-	-	1			-
Sibiu	-	1	-	1	-	-	2			1
Suceava	-	1	1	-	1	1	2			1
Teleorman	-	-	-	-	1	1	1			1
Timiș	-	1	-	1	-	-	3			1
Tulcea	-	-	-	-	1	1	1			1
Vaslui	-	-	-	-	-	-	2			1
Vâlcea	-	-	-	-	-	-	2			1
Vrancea	-	-	-	-	-	-	1			1
Mun. București	-	1	3	1	2	2	7			3
TOTAL:	9	30	16	18	19	18	84			48

Percepția românilor asupra participării etnicilor germani la viața politică din România în perioada interbelică

Cosmin BUDEANĂ

Keywords: Germans, political life, interwar period, collective imaginary, oral.

Abstract

The Romanian Perception on the Participation of the German Ethnic Group in the Political Life of Interwar Romania

The present study is part of a more complex research on how the German ethnic group was looked upon by the Romanians living in Transylvania in the 20th century, in the counties of Hunedoara, Alba and Sibiu. The approach is enriched by the methodology employed, that is, the methodology specific to the field of oral history, which is actually the starting point of the study. Based on 27 interviews with Romanians living in the above-mentioned counties as well as on general papers regarding the history of the German ethnic group, the present work aims at shaping the „image“ of the way in which Romanians perceived the involvement of the German ethnic group in the interwar political life.

In the years that followed the Union of 1918, a certain tendency towards submission manifested itself among the Germans living in Romania; later on, as National Socialism was becoming popular in Germany, their attitude changed.

The sequence of the German ethnic group's participation in interwar politics is still alive in the memory of Romanians, but as time passed, it appeared that the situation of the 1930s was better represented.

If classical sources can help retracing the involvement of the German ethnic group in the political life of interwar Romania, a representation-based analysis relying on oral testimonies contributes with more information and rounds up the image of the above-mentioned period both from the perspective of political life and the perspective of ethnic minorities.

Cuvântul *identitate* are rădăcină latină (*idem* = același) și două înțelesuri de bază: *asemănare* și *distinctivitate*. Atunci când încearcă să definească identitatea grupurilor și comunităților sociale, cercetătorii pun de obicei accentul pe limbă, religie, obiceiuri, vechime, istorie, ierarhii specifice. Mult prea adesea se uită că un instrument important, dacă nu chiar instrumentul principal al definirii identităților și al afirmării identitare a grupurilor umane este politica. Politicul în ansamblul său (idei, instituții, relații) joacă un

rol decisiv în organizarea și manifestarea caracteristicilor identitare.¹ Pornind de la această constatare, am decis să analizăm modul în care implicarea germanilor în politică a fost percepută de către români, și, ulterior, cum aceasta a marcat relațiile între cele două părți.

Studiul de față reprezintă un segment dintr-o cercetare mai amplă privind imaginea etnicilor germani la românii din Transilvania în secolul XX, în județele Hunedoara, Alba și Sibiu. Din punct de vedere al documentării aceasta se întemeiază pe o serie de lucrări generale privind istoria etnicilor germani, însă cele mai importante surse, și elementul de noutate totodată, îl reprezintă interviurile² realizate cu etnici români din o serie de localități urbane și rurale din județele Hunedoara, Alba și Sibiu (Aurel Vlaicu, Batiz, Berghin, Călnic, Cristian, Gârbova, Orăștie, Romos, Sebeș, Șelimbăr, Slimnic, Șura Mare, Șura Mică).

Metodologia de lucru utilizată la realizarea interviurilor a fost specifică istoriei orale, având în acest fel posibilitatea de a intra într-o relație de comunicare directă cu persoanele intervievate, ceea ce a permis obținerea de informații inedite, fapt care, pe alte căi, ar fi fost imposibil de realizat. De altfel, considerăm că apelul la această metodologie poate sta la baza formulării unor ipoteze interesante și valide, dar și la recoltarea de informații în vederea testării unor ipoteze noi, și nu în ultimul rând pentru a dobândi informații suplimentare față de cele obținute prin alte metode.³

Interviurile folosite au fost realizate pe baza unui ghid de interviu mai amplu, în cadrul căruia întrebările referitoare la implicarea germanilor în viața politică au reprezentat doar o parte dintr-o serie de teme avute în vedere.

În alegerea potențialilor martori am încercat să avem o cât mai mare reprezentativitate, însă dacă pentru alte teme am ținut cont de vârstă, de sex, de studii, de profesie și, nu în ultimul rând, de gradul de cunoaștere al problemei care urma a fi pusă în discuție, în acest caz, datorită caracteristicilor specifice ale subiectului, criteriul cel mai important l-a constituit vârsta. În urma campaniilor de cercetare de teren au fost realizate un număr de 115 interviuri, dar pentru realizarea acestui studiu am decis să folosim doar 27 de interviuri reprezentative, respectiv 10 interviuri cu femei și 17 cu bărbați.

*

Pentru o mai bună înțelegere a percepției românilor asupra participării etnicilor germani la viața politică din România în perioada interbelică, considerăm necesară o scurtă prezentare a situației minorităților după Unirea de la 1 Decembrie 1918, când, practic, minoritatea germană a devenit a doua ca pondere pe teritoriul României, după cea maghiară. Conform statisticilor din 1919, procentul populației de origine germană din România se ridica la 4,1%, iar în structura etnică a Transilvaniei ocupa poziția a treia cu un procent de 9,87%.

¹ Gabriela Colțescu, *Central-europenitatea: idee politică și nucleu identitar*, în „A treia Europă”, 2/1998, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 133.

² Interviurile au fost realizate în cadrul proiectului C.N.C.S.I.S. *Imaginea celuilalt în Transilvania după 1918 în comunitățile mixte româno-germane din județele Hunedoara, Alba și Sibiu* și se află în Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca și în arhiva personală a autorului.

³ Septimiu Chelcea, *Tehnici de cercetare sociologică*, Editura SNSPA, București, 2001, p. 127.

La scurt timp după Unire, la 8 ianuarie 1919, în baza unei rezoluții adoptate în unanimitate a reprezentanților lor, sașii și-au declarat aderarea la noul stat român.¹

Dar dacă în teorie (prin Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia și prin Constituția din 1923), minoritățile aveau drepturi și libertăți, numeroși autori afirmă că, în practică, politica noului stat era una de impunere a dominației majorității față de minorități. În aceste condiții, în scurt timp, încrederea germanilor în rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia s-a risipit.² Mai mult, partidele și personalitățile românești conducătoare nu au ținut seama de drepturile de grup acordate germanilor și secuilor, pe care România și le asumase prin Tratatul pentru protecția minorităților din decembrie 1919 și care erau preconizate de altfel în Rezoluția de la Alba Iulia.³ Cu toate acestea, germanii au putut, totuși, să-și păstreze o relativă autonomie în domeniile economiei, vieții asociative, școlii și culturii.

Practic, după 1918 românii transilvăneni au fost puși în situația celor care „acordă” drepturi naționale, după ce fuseseră atâta vreme cei care le solicitau. S-au creat, astfel, condiții ca atât majoritarii cât și minoritarii să-și dezvolte discursuri care să le exprime poziția față de problemele nou create.⁴

Situația minorităților urma să se clarifice avându-se ca puncte de plecare Tratatul special negociat în timpul Conferinței de la Paris și semnat la 9 decembrie 1919, și mai ales primul alineat al articolului III din Hotărârea adoptată la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 care prevedea: „deplină libertate națională pentru popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va conduce (instrui, administra și judeca) în limba lui proprie, prin oameni aleși din sânul lui și fiecare popor va primi drept de reprezentare în Casa Țării în măsură cu numărul ce-l alcătuiesc.”⁵

Din punct de vedere al dezbaterii politice, în primul deceniu interbelic, între liberali și reprezentanții Partidului Național și Partidului Național Țărănesc au existat numeroase dispute. Pe de o parte liberalii considerau că pornind de la prevederile Hotărârii de la Alba Iulia și ale Tratatului special de la Paris, rivalii lor politici deveneau potențiali aliați ai minorităților, iar pe de altă parte, reprezentanții politicii ardeleni considerau cele două cadre legislative ca baze de rezolvare a situației minorităților, dar în același timp doreau să precizeze că Adunarea Națională nu a hotărât autonomia națională pentru minorități și nici nu a înțeles să le-o acorde.⁶

Formarea unui nou stat impunea și realizarea unei noi legi fundamentale, care trebuia să reglementeze, printre altele, și problema delicată a minorităților, și se poate spune că atitudinea politicianilor ardeleni față de minorități s-a datorat experienței

¹ Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni, 1918-1944*, Sibiu, Editura hora, 2001, p. 53-56.

² Walter König, *Die Deutschen in Rumänien seit 1918*, în „Die Deutschen in Ostmitteleuropa. Geschichte. Wirtschaft. Recht. Sprache”. Coord.: Gerhard Grimm și Krista Zach, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1995, p. 254.; Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*, București, Editura Meronia, p. 72-73.

³ Hans Otto Roth, *Ideologia și tendințele politice ale minorității germane*, în „Doctrinile partidelor politice”. Ediție îngrijită și note de Petre Dan, București, Editura Garamond, [1996], p. 336.

⁴ Maria Ghitta, *Între ideologie și mentalitate: problema minorităților din România în primul deceniu interbelic*, în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 333.

⁵ Apud Ion Mateiu, *Cultura românească și minoritățile naționale din Transilvania*, Editura Gazetei Transilvaniei, Brașov, 1920, p. 11.

⁶ Iuliu Maniu, *Problema minorităților*, în „Politica externă a României”, București, 1925, p. 230-233.

conviețuirii, care, în ciuda inerentelor conflicte, l-a făcut pe „celălalt“ mai apropiat, mai cunoscut, mai puțin „străin“, iar o gândire politică ce avusese mereu de reflectat la problema națională își propunea acum, în mod pragmatic, să evite erori similare celor care au dus la faliment politicile statului Austro-Ungar.¹

Cu toate acestea, au existat și voci care s-au opus unor libertăți prea mari pentru minoritățile naționale. De exemplu, Romul Boilă, unul dintre liderii de atunci ai Partidului Național, afirmă că: „recunoașterea dreptului la limba proprie, chiar și pentru colectivitatea cetățenilor de alt neam, trebuie să fie un principiu fundamental în noua Constituție, corespunzător hotărârilor de la Alba Iulia. Asigurând naționalităților prin noua Constituție drepturile limbei lor pe teren confesional, școlar, cultural, social și economic, precum și, mai ales dreptul de a fi judecați, administrați și instruiți în anumite condițiuni naturale în limba lor proprie națională și, întrucât sunt la dispoziție, prin indivizi din sânul lor, se va alege cea mai liberală cale pentru rezolvarea chestiunii naționalităților. Prin adoptarea acestor principii, depuse în hotărârile de la Alba Iulia, acordând, precum s-a văzut, drepturi la întrebuintarea limbii naționalităților în raport cu viața de stat și a serviciilor publice ale ei, s-a întrecut chiar și condițiunile impuse Statului român prin Tratatul minorităților. N-a înțeles însă nici Adunarea Națională de la Alba Iulia și nu înțelegem nici noi a merge atât de departe ca să asigurăm naționalităților vreo individualitate politică separată, cu autogovernare și teritoriu separat“.²

În ceea ce privește ideea statului național, care se dorea aplicată după 1918, aceasta nu era susținută și de reprezentanții minorităților. Astfel, în mai 1923, Hans Otto Roth, unul dintre liderii Uniunii Germanilor din România propunea o tipologie a statelor în funcție de componența lor etnico-lingvistică. Un prim tip de stat ar fi reprezentat de state absolut unitare din punct de vedere național (state naționale); al doilea tip, care este contrariul primului, ar fi cuprins statele poliglote, cu popoare aproximativ egale ca număr și importanță politică și, în fine, statul cu populație mixtă, caz în care s-ar încadra și România. Caracteristicile acestui ultim tip de stat erau următoarele: din populația sa doar un singur popor se ridică la rolul de popor conducător, prin importanța sa numerică și politică; tratarea problemei minorităților era strâns legată de cea a siguranței în afară a statului respectiv; dreptul la existență al unei minorități etnice era dat nu de numărul în care se află, ci de cultura, energia, voința respectivei minorități. Însăși politica minorităților ar fi fost dependentă de tipul de stat în care se manifestă, iar în cazul României, minimumul pe care ele îl solicitau ar fi fost autonomia culturală.³

Pornind de la aceste afirmații se poate spune că programul politic al minorității germane era legat, în consecință, de o anumită concepție despre stat și de poziția de principiu, care particulariza minoritatea germană în raport cu alte minorități, și pe care Roth o enunța de asemenea: imposibilitatea de a fi suspectată de iredentism politic, de aici rezultând și perseverență și rezistență maximă în propriile solicitări.⁴

Cererile formulate de minoritatea germană porneau, de altfel, de la reglementările Tratatului special și de la prevederile de la Alba Iulia: dreptul de a înființa școli și alte instituții culturale, libertatea de asociație în scopuri bisericești, culturale și economice,

¹ Maria Ghitta, *op. cit.*, p. 336.

² Romul Boilă, *Principiile Constituției noi*, în „Noua Constituție a României“, București, 1923, p. 383.

³ Hans Otto Roth, *op. cit.*, p. 342-344.

⁴ Maria Ghitta, *op. cit.*, p. 340.

recunoașterea întrebuițării nestingherite a limbii materne în școală, biserică, administrație și justiție; introducerea la alegerile pentru corpurile legiuitoare și pentru reprezentanții autorităților locale a principiului proporționalității, autonomia bisericii și dreptul comunelor, orașelor și județelor de a se administra în mod autonom; dreptul de autodeterminare culturală și la deplina libertate de mișcare din punct de vedere economic.¹

În aceste condiții, Ion Mateiu, contemporan cu aceste probleme, identifica la minoritățile din România o schimbare de mentalitate, în sensul că acestea „resimt ca pe o jignire morală dominația politică a unui popor, care în raport cu dânsese, se găsește pe o treaptă de inferioritate vădită”².

Este așadar evident faptul că România a avut de administrat după 1918 o mare diversitate etno-culturală, care a obligat statul român să ia – și sub presiuni interne și internaționale – măsuri constituționale de protecție a minorităților. În aceste condiții, germanii din România au încercat să se organizeze la nivel național pentru a putea să-și susțină mai bine drepturile și cultura specifice. Astfel, în 1921 a luat ființă Uniunea Germanilor din România, în care erau cuprinse comunitățile germane din Transilvania, Banat, Basarabia, Bucovina și Vechiul Regat, conduse, fiecare de un consiliu național care își păstra autonomia. Uniunea a coordonat o politică unitară a întregii minorități germane și a încercat să realizeze omogenizarea ei, întrucât aceste comunități trăiseră în trei state și nu avuseseră legături între ele³. Exponentul politic al Uniunii era Partidul German. Acesta era alcătuit însă, practic, din parlamentarii germani și se reconstitua în fiecare nouă legislatură. Din punct de vedere politic, Partidul German a adoptat tactica colaborării cu autoritățile, apreciind că astfel obținea mai ușor satisfacerea unor revendicări, acestea vizând în special domeniul învățământului și pe cel al religiei. Liderii Partidului German au făcut, începând de la alegerile din 1922, cartel electoral cu partidul de la putere și care câștiga de fiecare dată alegerile.⁴

Nemulțumirile din ce în ce mai numeroase față de politica de la București i-au făcut pe numeroși germani să își întoarcă privirile către Germania. De altfel autoraportarea etnicilor germani din România la Germania a avut o importanță crescândă începând de la mijlocul secolului al XIX-lea. În aceste condiții, s-a ajuns la un maximum de intensitate în ceea ce privește autoraportarea la Germania după preluarea puterii de către Hitler, eveniment care „s-a suprapus cu interesele sașilor cel puțin prin aceea că le-a oferit un focar identitar care a putut să stabilizeze identitatea de grup, tot mai amenințată, și chiar să o reînnoiască în sensul unei deșteptări naționale”⁵.

Dar etnicii germani au avut în acei ani, pe lângă nemulțumirea față de politicienii români și una față de proprii reprezentanți din cadrul Partidului German, o consecință a acestor controverse politice interne fiind și ascensiunea grupării radicale în frunte cu Fritz Fabritius, care îmbrățișa ideile naționaliste promovate de Adolf Hitler.

¹ Hans Otto Roth, *op. cit.*, p. 338-340.

² Ion Mateiu, *op. cit.*, p. 13.

³ Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 166-167.

⁴ *Ibidem*, p. 162-165.

⁵ Armin Nassehi, *Die Siebenbürger Sachsen als Volksgruppe*, în G. Weber, R. Weber-Schlenther, A. Nassehi, O. Sill, G. Verlag Kneer, Böhlau, „Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion. 1945-1949”, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 1995, vol. I, p. 102, apud Nadia Badrus, *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion. 1945-1949* (recenzie), în „Altera”, an IV, 1998, nr. 8, p. 193.

Percepția românilor asupra participării etnicilor germani la viața politică din România în perioada interbelică

În ceea ce privește percepția românilor asupra modului în care etnicii germani au participat la viața politică din România în perioada menționată, aceasta nu este una foarte coerentă. În bună măsură, trecerea timpului și mijloacele de informare precare au făcut ca informațiile care au răzbătut peste decenii să nu fie foarte numeroase. Cu toate acestea, în mod surprinzător, am întâlnit și persoane care, fie pe baza unor lecturi sau a unor informații preluate de la alții, au putut să emită opinii chiar și despre situația etnicilor germani în anii imediat următori Primului Război Mondial. Desigur că, și în acest caz ca și în altele, există anumite neconcordanțe cu adevărul istoric, însă intenția noastră în această lucrare nu este de a rescrie istoria unor evenimente atât de îndepărtate pe baza mărturiilor unor persoane, ci doar să prezentăm „imaginea“ acestora asupra acelor vremuri și a celor alături de care au trăit atunci.

Dintre opiniile cele mai relevante privitoare la situația germanilor din România în anii de după Primului Război Mondial, se evidențiază cele ale lui Ioan Mihu din Șura Mare, Sibiu și Gheorghe Opriș din Gârbova, Alba. „În 1918 când o fost Marea Adunare la Blaj (sic!) s-o stipulat în hotărârile aduse acolo că populațiile conlocuitoare vor avea dreptul să se manifeste în limba lor, să-nvețe în limba maternă, și sașii o ținut o ședință la Mediaș în 1922 sau '23¹ și-atuncea s-o' hotărât să susțină partidele românești. Ei nu aveau un partid al lor, săsesc. S-au înscris și ei în Partidu' Țărănist și Liberal, că astea două erau la broboadă.“²

„Ei până la primu' război mondial o' fost, vorb-aia, tari și mari. Până la 1918 ei o' fost în Imperiu... După războiu' mondial ei s-o' dat după lume, nu s-o-ncăpățânat, nu știu ce. Ei o' fost de acord la Mediaș cu unirea, da'... o' tăcut că și-o' dat sama că trebe să tacă. Care era la putere, era partidu' lui... Ei și-o' văzut de treabă, da' când li s-o vin't oarecumva treaba pe cosoru' lor, atuncea, mă rog, și-o' scos iară capu'.“³

Pe fondul nemulțumirilor față de politica statului român față de minorități, în rândul comunității germane au apărut câteva mișcări organizate care să le susțină drepturile. Dintre acestea menționăm „Mișcarea nemulțumiților“, la mijlocul anilor '20 sau „Mișcarea de Reînoire“ după 1930. Aceasta din urmă critica atât statul român cât și colaborarea dintre reprezentanții germanilor în Parlamentul de la București cu politicienii români. Corelând aceste critici cu situația generată de criza economică, s-a ajuns ca în deceniul al patrulea, potrivit unor estimări, ideile acestei mișcări să fie acceptate de peste 50% dintre germani.⁴

Acest tumult al vieții politice din România, care a cuprins și comunitățile germane, a fost reținut și de memoria colectivă a românilor. „Îmi pare că după Primu' Război Mondial o-nceput și la români și la sași o țâgănie complectă. La români era Partidu' Național și Liberal, și o-nceput certuri și nu știu ce... Și o trebuit să plece și învățătorul din Gârbova că de ce era liberal... și n-o mai putut rezista. Și pe urmă sașii la fel. Când s-

¹ Se referă la Adunarea Națională Săsească, întrunită la Mediaș, la 8 ianuarie 1919 și în cadrul căreia s-a hotărât aderarea sașilor din Transilvania la Marea Unire, în baza hotărârilor de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918.

² Interviu cu Ioan Mihu.

³ Interviu cu Gheorghe Opriș.

⁴ Cornelius R. Zach, *Sașii între tradiție și noi opțiuni politice 1930-1940*, în „Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie“, Editura hora&AKSL, Sibiu, 2001, p. 171-172.

o-nființat două partide sășăști. Era Fabritius... și o-nceput și între ei frecuşuri... Și, la fel, învățătorul lor o trebuit să plece.¹

Am întâlnit și o serie de situații în care cei intervievați nu știau să răspundă, fapt explicabil, așa cum am menționat, dacă se are în vedere vârsta martorilor, care în acea perioadă erau în majoritate copii sau adolescenți, și, în mod firesc, nu erau interesați de astfel de probleme. De altfel, unii dintre ei chiar motivează faptul că nu pot răspunde datorită vârstei prea fragede pe care o aveau atunci. „Io nu mi-am putut da seama că eram... între 14 și 16 ani, 17...”² „Poate să hi fostă și-atuncea partide... da’ rumâinii o’ fost liberali și de-știa, da’ sași... nevoia, că nu știu. Io am fost copilă atunci.”³

„N-aș putea spune în ce partid, că... pe vremea aia nu se cunoștea cine-i cu ăla cine-i cu ăla... decât sigur propagandiștii care făcea... propagandă, da’ foarte puțin.”⁴ „Io nu cunosc sași care să fie în conducerea Primăriei... Sau poate c-or fi fost, da’ nu știu eu. De când eu mă știu au fost numai români. Or fi fost și primari sași pe vremuri, până când m-am născut eu... da’ nu știu eu.”⁵

Una dintre întrebările care vizau implicarea în viața politică a etnicilor germani se referea și la faptul de a fi deținut funcții de conducere în localități, respectiv dacă au fost primari sau vice-primari. Din răspunsurile oferite de cei intervievați reiese că mai degrabă nu au fost astfel de cazuri⁶, însă avem și martori care afirmă că și germanii au deținut astfel de posturi.⁷ În ultimă instanță considerăm că pentru cercetarea de față nu sunt foarte relevante aceste aspecte, dar dorim să subliniem că dacă germanii nu au ocupat asemenea funcții, acest fapt poate fi explicat prin aceea că avem de-a face, adesea, cu localități în care majoritatea o reprezentau românii. „Înainte ei aveau aleși în obște, adică în Primărie, aveau un vice-primar de-i reprezenta pe ei.”⁸

„Or avut și primar și dacă era un comitet or ceva și dintre ei băga ’totdeauna... Da’ când o fost primaru’ sas, nu-i favoriza. Se purta bine și cu noi.”⁹

„În ’45 o fost vice-primar de sas. O fost un sas mai bătrân, da’ cum îl chema nu mai știu. Știu că o fost un om înalt... N-am avut io de lucru pe la Sfat, eram tânăr, nu-i cunoșteam. Știam că ăla de-i mare îi vice-primar... și notaru’ apăi trebe c-o fost de român. Da’ mai-nainte de război mi se pare că așa era: secretar sas și primar român... ori primar sas sau notaru’ român. Știu că o fost odată, când eram io mic, notar de sas și primaru’ de român... din ’34 până cam prin ’38-’39, atunci când s-o schimbat partidele. Ce s-o mai întâmplat dup-aia nu mai știu... s-or schimbat.”¹⁰

„O fost subprimar, da’ înainte de război. Primaru’ era român, da’ or băgat vice-primar pe sas, că atuncea așa era, nu se alegeau, îl puneau... și gata. Să făcea adunare la

1 Interviu cu Gheorghe Opreș

2 Interviu cu Iuliu Dicu.

3 Interviu cu Ileana Vintilă.

4 Interviu cu Nicolae Moloțiu.

5 Interviu cu Elena Sălăgean.

6 Interviuri cu Nicu Cărăguț, Matei Munteanu, Ileana Vintilă, Susana Pomeran.

7 Interviuri cu Maria Ludușan, Maria Mihu.

8 Interviu cu Grigore Ioan Urătioiu.

9 Interviu cu Ana Basarab.

10 Interviu cu Mihai Pipernea.

școală, și: *Uite, punem pe cutare de primar? Îi bun? Îi bun! Da' hai să punem din partea sașilor viceprimar...* subprimar cum era atuncea.¹

Ioan Mișu din Șura Mare, Sibiu și Ion Vințan din Berghin, Alba, afirmă, la rândul lor, că exista o anumită alternanță la conducerea localităților între români și germani. „Să mai lua și măsura că dacă era primaru' român, vicele să fie sas sau invers. Chiar în timp ce eram copil și umblam la școală, era, de exemplu, primaru' sas, iar vicele român.”² „Mai 'nainte mea știu că era câțiva ani primar de român, câțiva de sas. Și-apă' zicea' că unu' sas își punea pălăria-n băț să dea aștia < Bună zăua > la pălărie... Făcea un fel de bațjocură. Da' asta o fost mai demult, înainte de război... Nici io nu știu, numa' cât am auzit pe-știa bătrânii...”³

Impactul național-socialismului asupra comunităților germane

În anii care au urmat Unirii de la 1918, germanii au păstrat o distanță față de tot ceea ce era străin de grupul lor etnic, izolându-se, ceea ce le-a agravat criza de integrare în noua formă statală. După 1930 și mai ales după 1933, în rândul lor s-au produs câteva schimbări majore care le-au influențat evoluția. În domeniul politic au trecut treptat de la o poziție defensivă la una ofensivă, în mentalitate s-a produs o glisare de la tradiționalism spre o radicalizare de dreapta, iar în problemele relațiilor de grup etnic s-a trecut de la o izolare generală la o deschidere spre Germania, care a mers până la dispreț față de statul român și chiar trădare.⁴ Această opțiune luată de germani în anii '30 a fost mai puțin una politică, cât una națională, și ea viza o legătură cu Germania și Europa Centrală și o detașare foarte clară de noul stat, România, deși în toate programele lor se sublinia loialitatea față de statul român.⁵

Marea criză economică și-a pus, de asemenea, amprenta asupra vieții social-politice din România, unul dintre efecte fiind, așa cum am arătat, accentuarea ideilor naționaliste, atât la români cât și la etnicii germani. Treptat, programele politice ale germanilor s-au modificat, odată cu acapararea conducerii de către elementele naziste.⁶ Se poate spune că, practic, această transformare a constituit nota dominantă din viața politică a germanilor din România, iar frământările politice care i-au dus pe naziști în fruntea comunității germane au cauzat prejudicii acestei minorități, având consecințe dramatice care s-au evidențiat mai ales în perioada următoare.⁷

După Conferința sașilor din 1933 aceștia au ales modelul german, ceea ce pe atunci însemna național-socialismul, care promitea progresul. Cu aceasta ei refuzau implicit să joace un rol constructiv în configurația statului român, izolându-se tot mai mult. Pentru elita politică a fost un fiasco, și tot așa a fost și opoziția pe care această grupare a opus-o ideilor național-socialiste.⁸

¹ Interviu cu Vasile Pârvan.

² Interviu cu Ioan Mișu.

³ Interviu cu Ion Vințan.

⁴ Cornelius R. Zach, *op. cit.*, p. 173-174; Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 77.

⁵ Cornelius R. Zach, *op. cit.*, p. 182.

⁶ Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 179.

⁷ *Ibidem.*

⁸ Cornelius R. Zach, *op. cit.*, p. 183.

În 1935, în interiorul mișcării naționale a grupului etnic german din România apăruseră două organizații rivale, una moderată, Comunitatea Germanilor din România (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien), la Sibiu, sub conducerea lui Fritz Fabritius, și alta radicală, Partidul Popular German (Deutsche Volkspartei), la Brașov, sub conducerea lui Waldemar Gust și Alfred Bonfert, care aveau strânse legături cu conducătorul din România al organizației pentru străinătate al NSDAP, Arthur Konradi, și care acționa fățiș, în primul rând, împotriva Bisericii Evanghelice a sașilor din Transilvania.¹

În 1936, datorită intensificării propagandei prohitleriste în rândul germanilor, autoritățile au ripostat, procedând la percheziții și la descinderi domiciliare, dar aceste acțiuni nu au putut stopa curentul de opinie, mai mult, numeroși învățători sași și șvabi au plecat în Germania, unde au urmat cursuri de propagandă național-socialistă, pentru a deveni, după întoarcerea în țară, propagatori ai ideologiei naziste.²

În 21 noiembrie 1940 germanilor din România li s-a recunoscut dreptul de a se constitui, în cadrul statului român, într-o organizație proprie, investită cu personalitate juridică, denumită Grupul Etnic German, care de fapt și de drept reprezenta Comunitatea Germanilor din România.³

În ceea ce privește modul în care românii au perceput schimbările produse în plan politic la etnicii germani, din interviurile realizate reiese că majoritatea acestora din urmă și-au manifestat fără rezerve bucuria față de măsurile luate de regimul lui Adolf Hitler. Este greu de surprins în memoria colectivă dacă momentul instalării la putere a național-socialiștilor a avut vreun impact major asupra etnicilor germani, însă, în mod cert, politica promovată de noul regim instaurat în Germania, și care a resuscitat ideea națională, a stârnit ecouri favorabile și în rândul germanilor transilvăneni.

La întrebarea referitoare la simpatiile politice ale germanilor din România în acea perioadă sunt martori care nu își mai amintesc să fi avut manifestări politice de vreun fel, însă cele mai multe opinii susțin că Grupul Etnic German avea o activitate intensă, iar ideile naziste foarte mulți simpatizanți.⁴ „Nu i-am văzut. Dacă umbla’, umbla’ tot acol’ la ei. La noi, într-un-coace, între români, nu i-am văzut. S-o’ comportat foarte bine, nu s-o făcut dușmănie între noi.“, spune Mihai Pipernea din Cristian, iar Romulus Hetel din Aurel Vlaicu afirmă, la rândul lui, că nu știe, și că nu se făcea politică. „Io aia nu pot să spun, că nu știu. Nu, n-o avut nimeni nimic, să facă politică, să se adune undeva. Nu...“

„Mi-aduc aminte că exista Grupul Etnic German și că aveau ședințe, da’ ce se discuta acolo asta nu știu. Știu că Grupu’ ăsta era format numa’ din nemți de vază, din crema orașului... Acolo pare-mi-se președinte era Hardt, dacă nu mă-nșel, care o fost director de bancă săsască...“ își amintește Maria Brândușa din Orăștie.

În ceea ce privește simpatia manifestată de unii dintre germani pentru Partidul Național Socialist, se pare că acesta avea adepți atât în rândul tinerilor cât și în rândul

¹ Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu. Relațiile româno-germane (1938-1944)*, București, 1994, p. 146; Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 77.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 492/1947, f. 2, apud Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 77-78.

³ Este vorba de legea nr. 830/1040, publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 275 din 21 noiembrie 1940. A se vedea și Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 87.

⁴ Interviuri cu Maria Frâncu, Ion Vințan, Maria Ludușan, Vasile Herlea.

celor mai în vârstă. „Era o simpatie a sașilor pentru Germania. Asculta’ la radio, și-aicea tineretu’ manifesta. Ei aveau aicea o organizație și defila’ pe drum. Apăi lumea se uita la ei... Da’ nu știa aproape nimeni că ce se v-a-ntâmpla. Io când am auzât și la radio că Hitler l-o omorât pe ăla care-o fost comandantu’ Germaniei și că o ieșit din Liga Națiunilor... O ieșit din Liga aia și o-nceput să se-narneze, și-apă’ și-o văzut de treaba lui, da’ lumea nu știa, și nimeni nu ne-am dat sama că să va ivi război.”¹

„Ei aveau partidul lor, Partidul Național Socialist... Și la partidul lui Hitler așa i-o zâs, Partidul Național Socialist. Aici în oraș erau destul de proști în cazul ăsta. Cu trei case mai jos era un sas înalt de tot... La ăla-i spunea „purtător de steag”. Și ăștia așa vârstnici, care nu mai erau buni de nimica, se-ncolonau și mergeau pe deal să facă instrucție, să salveze cauza lui Hitler...”²

Dar schimbările de comportament nu puteau rămâne neobservate, mai ales la cei care locuiau sau munceau în proximitatea germanilor, așa cum este și cazul lui Nicolae Moloțiu, al cărui meșter a îmbrățișat și el ideile hitleriste. „Atuncea au fost ceva cazuri deosebite, văzute de mine... Câteva persoane din Orăștie, chiar meșterul meu, au devenit un fel de hitleriști. Făceau propagandă germană, iar la fel, atunci când nemții or fost la putere, în Orăștie s-o-ntâmplat ca-n orice oraș, cumva, care-o fost filo-german.”³

Ideile lui Hitler ascultate la radio sau citite în ziare i-au fascinat pe mulți, după cum își amintesc, deopotrivă, Firuța Topârcean din Șura Mică, Sibiu și Horea Morcu din Batiz, Hunedoara. „Putea’ să fie din ailaltă lume, că toți după Hitler erau conduși. Aveau legile lor, care le dădea’ ei. Or luat exemplu lu’ Hitler... Toată conducerea o fost de-acolo.”⁴ „Când a apărut Hitler ei s-or constituit în așa numitu’ <Grupul Etnic German>. Atunci erau tare entuziasmați de situație, că Hitler vroia să-i strângă pe toți nemții și să facă o civilizație deosebită.”⁵

Interesant este de remarcat și faptul că pentru unii dintre cei intervievați simpatia concitadinilor lor este asociată cu salutul nazist. „După ce-o’ venit nemții aicea cu războiu’, sasii nu să mai salutau cu *Guten Morgen! Gute Nacht! Bună ziua! Noapte bună! Heil Hitler!* Așa se salutau...”⁶ „Până n-o vin’t Hitler, o fost bine... că Hitler l-o adus pe dracu-ntre ei de i-o strâcat. Și ei s-or dus la Hitler, s-o’ aliat cu Hitler. Atunci și cochii (sic!) s-o’ învățat de zâcea’, când te-ntâlneai cu ei: *Heil Hitler! Trăiască Hitler!*”⁷

„În 1943 io am intrat la Primărie ca agent agricol. Încă n-o fost terminat războiu’... Merjeam prin comună și când ziceam cătră ei *Bună ziua!*, nu răspunde’. Am ajuns în timpu’ acela de dacă zâceam *Heil Hitler!*, imediat vorbea cu tine... Io eram copil față de unii din ei, că erau oameni bătrâni... Nu aveau pregătire, erau țărani și ei. S-au bucurat și erau organizați să să ducă să să-nroleze în armată, să țâie cu Hitler, și că victoria-i a lor. Dor cine știa atuncea ce va fi?”⁸

Însă trebuie precizat faptul că nu a existat o aderență masivă la ideologie hitleristă, existând grupuri de persoane cărora aceasta li se părea absurdă. Spre exemplu, o parte

1 Interviu cu Avram Opincar.

2 Interviu cu Cornel Buciuman.

3 Interviu cu Nicolae Moloțiu.

4 Interviu cu Firuța Topârcean.

5 Interviu cu Horea Morcu.

6 Interviu cu Maria Roșca.

7 Interviu cu Valer Teușan.

8 Interviu cu Vasile Ghișoiu.

dintre germanii vârstnici urau mișcarea hitleristă pentru că desconsidera religia creștină.¹ În legătură cu această simpatie pe care unii o prezintă ca fiind generalizată, și Grigore Ioan Urâtoiu se exprimă nuanțat, afirmând că doar o parte a germanilor susțineau aceste idei, și nu reprezentau decât o minoritate. „Și-ntre ei... ca și-ntre noi... sunt oameni care văd lucrurile clare și, dacă văd că o comunitate îi împărțită în etnici germani și majoritari români, zăc: *Mă, asta-i viața, și trăbă s-o trăim așa...* și nu-ți creează probleme, turbulente... Da' erau și de-știa care erau... fascinați de sistemu' lu' Hitler, sau simpatizau nazismu'... Aștia sigur că erau puși pe rele, da' nu-i băga nime-n seamă, că oricum era' puțini. Nu prea erau mulți, da' oricum erau și de-știa așa mai naziști, mai șovini...”²

Nu în ultimul rând am dori să menționăm faptul că, dincolo de anumite tensiuni existente între reprezentanții diferitelor curente de opinie, a existat și o solidaritate, care a generat în unele cazuri activități de întraajutorare finalizate cu ridicarea de case pentru cei mai nevoiași sau de edificii de interes comunitar, fapt consemnat de Vasile Ghișoiu din Călnic, Alba. „Atâta o' fost organizați de bine sașii... de la trei inși, Grupul Etnic German le-o' făcut căsăle. Atuncea așa o fost, ca și cum o' fost lejonarii la noi. Ei s-or pregătit ca să construiască un Cămin Cultural. 100.000 de cărămidă o fost depozitată lângă cetate, da' dacă o' venit evenimentele acestea cu războiu'...”³

Concluzii

Unirea de la 1918 a produs schimbări majore pentru întreaga populație a noului stat, și cu atât mai mult pentru locuitorii din Transilvania. Aici, într-un interval de timp relativ scurt, românii au ajuns din națiune dominată să constituie majoritatea și să poată să-și impună regulile, iar maghiarii și germanii au fost puși în situația de a accepta schimbările rezultate în urma încheierii războiului mondial. Dacă în primii ani a existat o anumită atitudine de supunere, în deceniile următoare efervescența vieții politice din țară și din restul continentului a cuprins și aceste grupuri etnice minoritare, efectele fiind vizibile în anii premergători izbucnirii celei de-a doua conflagrații mondiale și mai ales în timpul acesteia.

În ceea ce-i privește pe germanii din România, viitorul lor a devenit o mare necunoscută. Hotărârile de la Alba Iulia s-au dovedit la scurt timp a fi doar promisiuni care trebuiau mereu redobândite și nicidecum garanții ale drepturilor colective. În aceste condiții a apărut o nesiguranță care viza viitorul lor ca grup etnic, fapt ce a avut o influență negativă asupra conștiinței lor identitare.⁴ În aceste condiții, numeroși au fost cei care au considerat ideile promovate de național-socialism ca fiind soluțiile mult așteptate.

Imaginea implicării în politică, mai mult sau mai puțin activ a etnicilor germani în acea perioadă s-a păstrat și în memoria românilor. În funcție de vârsta respondenților, am încercat să surprindem elementele caracteristice ale acestei „imagini”, și putem constata că în special situația din anii '30 este mai bine reprezentată.

¹ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 79.

² Interviu cu Grigore Ioan Urâtoiu.

³ Interviu cu Vasile Ghișoiu.

⁴ Cornelius R. Zach, *op. cit.*, p. 171.

În ceea ce privește adeziunea etnicilor germani din zonele menționate la ideile național-socialiste, așa cum s-a reflectat în opinia românilor și reiese din mărturii, putem considera că aceasta a fost influențată de anumite momente și situații socio-politice generale: astfel, la început a existat o simpatie din partea germanilor din România pentru noul regim instaurat în Germania, în condițiile în care și în țara noastră ideile naționaliste câștigaseră din ce în ce mai mult teren. Odată cu izbucnirea războiului, cei care au început să susțină necondiționat ideile naziste au devenit din ce în ce mai numeroși, mulți înrolându-se chiar ca voluntari în armată sau mergând în Germania să contribuie prin muncă la progresul celui de-al III-lea Reich. Iar ultima fază a început odată cu înfrângerile armatelor germane, când a scăzut numărul simpatizanților, și a crescut cel al scepticilor și chiar al opozițivilor.¹

Însă ceea ce este cert se referă la efectele implicării politice a germanilor, mai ales în anii premergători celui de-al doilea război mondial, și care au determinat în mod evident evoluția ulterioară a comunității în ansamblu.

După 1990 s-au produs unele schimbări în ceea ce privește *imaginea* perioadei interbelice, dar nu *adevărul* a ieșit la iveală, ci *imagini* ale acestei epoci: rezultate ale unor operațiuni distribuite între arheologie și fantazare, producătoare de exactități și erori, de *adevăruri* și mistificări.² Pe de o parte se exagerează în bine, prezentându-se o perioadă interbelică idealizată, „maximalistă“, absolutizându-se valorile epocii și creându-se o utopie retrospectivă.³ A doua prejudecată este negativă și exagerează în rău. Din aceste exagerări în bine și rău rezultă *imagini* contradictorii ale unei lumi a incompatibilităților însumate. Firește că o parte din trăsăturile bune și o parte din cele rele sunt *adevărate*, dar altele nu.⁴

În aceste condiții, trebuie revenit asupra noilor *imagini* ale României interbelice spre a tempera pe rând cele două categorii de excese în funcție de repere adecvate fiecărei perspective de analiză. Plusurile trebuie evaluate corect, reduse la dimensiunile lor reale, iar minusurile se cuvin înțelese înainte de a fi transformate în clișee rizibile.⁵

Așadar, în acest context, considerăm că o analiză imagologică asupra participării etnicilor germani la viața politică din România în perioada interbelică așa cum s-a păstrat ea în memoria colectivă a românilor este o abordare care se poate înscrie într-un demers istoriografic de reconfigurare generală a *imaginii* perioadei interbelice, atât din perspectiva vieții politice, cât și din cea a minorităților etnice din România.

Lista martorilor:

1. Basarab Ana – s-a născut în 9.08.1923 în Romos, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 7 clase, agricultoare, pensionară. Interviuul a fost realizat în 24.07.2003 de Denisa Bodeanu în Romos și se află în Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca (în continuare A.I.I.O), având cota 486. Transcrierea, tehnoredactarea și editarea interviului Cosmin Budeancă.

¹ Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 244-245, 262.

² Ion Bogdan Lefter, *Despre identitate. Temele postmodernității*, Editura Paralela 45, Pitești, 2004, p. 126-127.

³ *Ibidem*, p. 127.

⁴ *Ibidem*, p. 128.

⁵ *Ibidem*, p. 130.

2. Brândușa Maria – s-a născut în 13.08.1925 în Orăștie, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii Gimnaziul „Despina Doamna“, muncitoare, pensionară. Interviuul a fost realizat în 24.07.2004 de Cosmin Budeancă în Orăștie și se în Arhiva Personală Cosmin Budeancă (în continuare A.P.C.B.). Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
3. Buciuman Cornel – s-a născut în 27.03.1929 în Orăștie, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 8 clase, croitor, pensionar. Interviuul a fost realizat în 19.02.2004 de Cosmin Budeancă în Orăștie și se află în A.P.C.B. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
4. Cărăguț Nicu – s-a născut în 1929 în Aurel Vlaicu, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 7 clase, agricultor, pensionar. Interviuul a fost realizat în 21.07.2003 de Valentin Orga în Aurel Vlaicu și se află în A.I.I.O., având cota 472. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
5. Dicu Iuliu – s-a născut în 7.09.1926 în Orăștie, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii Liceul Teoretic, economist, pensionar. Interviuul a fost realizat în 19.02.2004 de Cosmin Budeancă în Orăștie și se află în A.P.C.B. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
6. Frâncu Maria – s-a născut în 19.04.1929 în Gârbova, județul Alba, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 7 clase, agricultoare, pensionară. Interviuul a fost realizat în 31.07.2005 de Denisa Bodeanu în Gârbova și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
7. Ghișoiu Vasile – s-a născut în 22.06.1920 în Câlnic, județul Alba, naționalitatea română, religia ortodoxă, 7 clase, agricultor, pensionar. Interviuul a fost realizat în 31.07.2005 de Cosmin Budeancă și Valentin Orga în Câlnic și se află în A.P.C.B. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
8. Herlea Vasile – s-a născut în 3.08.1939 în Aurel Vlaicu, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii Seminarul Teologic din Sibiu, preot, pensionar. Interviuul a fost realizat în 21.07.2003 de Denisa Bodeanu în Aurel Vlaicu și se află în A.I.I.O., având cota 481, 482. Transcrierea și tehoredactarea interviului János Csongor, Marius Borzan, C. Budeancă. Editarea interviului C. Budeancă.
9. Hetel Romulus – s-a născut în 1923 în Aurel Vlaicu, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 4 clase, agricultor, pensionar. Interviuul a fost realizat în 24.07.2003 de Felix Ostrovski în Aurel Vlaicu și se află în A.I.I.O., având cota 493. Transcrierea și tehoredactarea interviului Gela Benchea, C. Budeancă. Editarea interviului C. Budeancă.
10. Ludușan Maria – s-a născut în 24.04.1937 în Șura Mică, județul Sibiu, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 7 clase, agricultoare și femeie de servicii, pensionară. Interviuul a fost realizat în 29.07.2005 de Denisa Bodeanu în Șura Mică și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
11. Mișu Ioan – s-a născut în 11.08.1933 în Șura Mare, județul Sibiu, naționalitatea română, religia ortodoxă, Facultatea de Teologie Sibiu, preot, pensionar. Interviuul a fost realizat în 30.07.2005 de Denisa Bodeanu și Anamaria Mara în Șura Mare și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.

12. Mișu Maria – s-a născut în 28.08.1931 în Șura Mare, județul Sibiu, naționalitatea română, religia ortodoxă, 7 clase, agricultoare, pensionară. Interviuul a fost realizat în 30.07.2005 de Anamaria Mara în Șura Mare și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
13. Moloșiu Nicolae – s-a născut în 24.12.1913 în Orăștie, județul Hunedoara. Naționalitatea română, religia ortodoxă, 10 clase, zugrav, pensionar. Interviuul a fost realizat în 20.02.2005 de Cosmin Budeancă în Orăștie și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
14. Morcu Horea – s-a născut în 16.06.1937 în Rapolțau, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, Institutul Teologic Ortodox Sibiu și Facultatea de Horticultură de la Craiova, preot/inginer, pensionar. Interviuul a fost realizat în 23.07.2003 de Felix Ostrovschi în Batiz, județul Hunedoara și se află în A.I.I.O., având cota 490. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
15. Munteanu Matei – s-a născut în 13.03.1922 în Batiz, județul Hunedoara. Naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 7 clase primare + 3 de școală profesională, brutar, pensionar. Interviuul a fost realizat în 23.07.2003 de Valentin Orga în Batiz și se află în Arhiva Institutului de Istorie Orală, cotele 473, 474. Transcrierea interviului Aura Comănescu, C. Budeancă. Tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
16. Opincar Avram – s-a născut în 27.12.1917 în Sebeș, județul Alba, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 7 clase, pantofar, pensionar. Interviuul a fost realizat în 15.08.2004 de Cosmin Budeancă în Sebeș și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
17. Opreș Gheorghe – s-a născut în 9.02.1925 în Gârbova, județul Alba, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii liceul, contabil, pensionar. Interviuul a fost realizat în 31.07.2005 de Cosmin Budeancă în Gârbova și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
18. Pârvan Vasile – s-a născut în 1928 în Romos, județul Hunedoara. Naționalitatea română, religia „Martorii lui Iehova“, studii 7 clase, tâmplar, pensionar. Interviuul a fost realizat în 24.07.2003 de Valentin Orga și Felix Ostrovschi în Romos și se află în A.I.I.O., având cota 476. Transcrierea interviului Marius Borzan, C. Budeancă. Tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
19. Pipernea Mihai – s-a născut în 9.11.1921, în Cristian, județul Sibiu. Naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 7 clase, agricultor, pensionar. Interviuul a fost realizat în 31.10.2004 de Valentin Orga și Gela Benchea în Cristian și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
20. Pomeran Susana – s-a născut în 8.12.1924 în Slimnic, județul Sibiu, naționalitatea română, religia catolică, studii 3 clase, agricultoare, pensionară. Interviuul a fost realizat în 30.07.2005 de Denisa Bodeanu și Anamaria Mara în Slimnic și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
21. Roșca Maria – s-a născut în 10.09.1940 în Șelimbăr, județul Sibiu. Naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 4 clase, pensionară. Interviuul a fost realizat în 30.07.2005 de Delia Sântămărian în Șelimbăr și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.

22. Sălăgean Elena – s-a născut în 2.05.1941 în Șelimbăr, județul Sibiu, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii Facultatea de Biologie din Cluj-Napoca, profesoară, pensionară. Interviul a fost realizat în 30.07.2005 de Anamaria Mara în Șelimbăr și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehnoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
23. Teușan Valer – s-a născut în 27.06.1913 în Berghin, județul Alba, naționalitatea română, religia ortodoxă, 4 clase, pensionar. Interviul a fost realizat în 31.07.2005 de Anamaria Mara în Berghin și se află în A.P.C.B.. Transcrierea, tehnoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
24. Topârcean Firuța – s-a născut în 20.11.1941 în Șura Mică, județul Sibiu, naționalitatea română, religia ortodoxă, liceul Economic, contabilă, pensionară. Interviul a fost realizat în 29.07.2005 de Denisa Bodeanu și Anamaria Mara în Șura Mică și se află în A.P.C.B. Transcrierea, tehnoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
25. Urâtoiu Ioan Grigore – s-a născut în 14.11.1941 în Romos, județul Hunedoara, naționalitatea română, religia ortodoxă, studii Liceul Teoretic din Cugir, operator tratamente termice, pensionar. Interviul a fost realizat în 24.07.2003 de Cosmin Budeancă în Romos și se află în A.I.I.O., având cota 505. Transcrierea, tehnoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
26. Vințan Ion – s-a născut în 17.10.1926 în Berghin, județul Alba. Naționalitatea română, religia ortodoxă, studii 4 clase, agricultor, pensionar. Interviul a fost realizat în 31.07.2005 de Cosmin Budeancă în Berghin și se află în A.P.C.B. Transcrierea, tehnoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.
27. Vintilă Ileana – s-a născut în 29.08.1939 în Slimnic, județul Sibiu, naționalitatea română, religia ortodoxă, agricultoare. Interviul a fost realizat în 30.07.2005 de Anamaria Mara în Slimnic și se află în A.P.C.B. Transcrierea, tehnoredactarea și editarea interviului C. Budeancă.

Conferința Națională Săsească de la Sighișoara (5-6 noiembrie 1919). 90 de ani

Vasile CIOBANU

Keywords: national conference, Transylvanian Saxons, national program, elite

Abstract

The National Conference of the Saxons in Transylvania from Sighisoara (5-6th November 1919). 90 Years

This year it has been 90 years since two special moments in the history of the Transylvanian Saxons: the meeting of the extended Central Committee from Medias (January 8th 1919) and the fourth Saxon Conference (Sachsentag) from Sighisoara. The former decided the Saxons' adherence to the union of Transylvania with Romania, and the latter confirmed the settlement from January and marked the adoption of a new national program of the Saxons towards a new stage in their history – joining the Romanian state after several centuries they had spent under Hungarian rule.

The national assembly of the Saxons from Medias was carefully prepared and was carried out in a festive environment. On November the 5th The National Saxon Counsel analyzed its activity from the fall of 1918 until the fall of 1919. The next day, on November the 6th, the elected Saxon representatives adopted a new national Saxon program. The first 16 points of this program were also included in the election program of all the Germans in Romania. The Saxons were taking on the mission of being a model or organization and a nucleus for the entire German minority in Romania (estimated to sum up a million people), made up of the German groups who lived in the provinces of Transylvania, Banat, Bessarabia, Bucovina and Dobrogea. The political elite of the Saxons was present in Sighisoara, expressing a strong sense of unity and the decision to fight for the defense of the national rights of all the Germans in Romania.

The program adopted on November 6th 1919 included the main political wishes of the Saxons. They wanted to maintain and consolidate their national identity in their new homeland, Romania. This program was replaced with a new one, adopted at the fifth National Conference of the Saxons, from October 1st 1933, which was under the influence of the Nazi ideas.

Anul 2009 marchează împlinirea a 90 de ani de la adunarea săsească de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919 și de la cea de a IV-a Conferință Națională Săsească de la Sighișoara, din 5-6 noiembrie 1919. Primul eveniment a însemnat aderarea sașilor la Unirea Transilvaniei cu România, pe baza prevederilor privind drepturile minorităților naționale în noul stat român, înscrise în Rezoluția de Unire adoptată de Adunarea

Națională de la 1 Decembrie 1918. Adunarea de la Mediaș a fost cercetată și este amintită de obicei cu prilejul aniversărilor Unirii. Lucrările științifice apărute pe această temă, documentele publicate sunt rezultatul interesului cercetătorilor sași și români,¹ fiind în general cunoscute.

În comunicarea de față ne propunem să reliefăm importanța celui de-al doilea eveniment amintit, de la care s-au împlinit chiar în luna noiembrie, luna simpozionului nostru, nouă decenii. A IV-a Adunare Națională Săsească de la Mediaș a confirmat hotărârea luată la Mediaș și a adoptat un nou program național al sașilor pentru situația inedită în care se aflau după 1918, a- ceea de cetățeni ai statului român. Conferința de la Sighișoara a fost prezentată pe scurt într-o serie de lucrări generale consacrate istoriei sașilor² sau a fost abordată mai larg în studii consacrate anilor 1918-1919.³ Presa săsească a vremii a reflectat în coloanele sale pregătirea și desfășurarea adunării, în schimb, documentele păstrate sunt puține. De mare utilitate pentru cercetarea evenimentului este broșura *Der vierte Sachsentag*, în care conducerea Comitetului cercului Sighișoara a reunit relatările din presă și alte observații referitoare la conferință.⁴

În istoria modernă a sașilor, conferința națională (*Sachsentag*) a fost forumul suprem de conducere național-politică în cadrul căruia s-au discutat și aprobat direcțiile principale de acțiune și un program național cu dezideratele pentru următoarea perioadă. Conferințele naționale se întruneau, de obicei, în momentele cruciale ale istoriei moderne a sașilor. Pentru prima dată Conferința Sașilor s-a reunit la Mediaș în anul 1872, când a fost dizolvată de guvernul maghiar Universitatea Săsească, forul de conducere cel mai înalt de până atunci. La Conferință participau reprezentanți aleși de toate ținuturile săsești. A doua Conferință s-a reunit în 17 iunie 1890, la Sibiu. Noul program național, prezentat de Carl Wolff, preconiza alianța politică cu partidele aflate la putere, în vederea facilitării dezvoltării economice, politice și sociale a poporului săsesc. A treia Conferință Națională s-a desfășurat în 22 octombrie 1896, tot la Sibiu. O parte a elitei conducătoare săsești de atunci, așa-ziiși „verzi” (Adolf Schullerus, Oskar Wittstoc sen., Andreas Scheiner, Karl Ernst Schnell, Lutz Korodi, Gustav Kisch, Heinrich Siegmund ș.a.) au respins pactizarea cu guvernele maghiare și s-au pronunțat pentru opoziție alături de celelalte „naționalități” din Ungaria, dar conducerea oficială a sașilor, așa-ziiși „negri” (Carl Wolff, Wilhelm Bruckner, Oskar von Meltzl, Guido von Bausnern, Eugen von Salmen, Emil von Trauschenfels ș.a.)⁵ au continuat cu această linie politică în urma căreia politica de maghiarizare a fost mai puțin insistentă față de

¹ Pentru cele mai importante lucrări apărute pe această temă vezi Vasile Ciobanu, „Adunarea Săsească de la Mediaș (8 ianuarie 1919)”, în *Liceul Stephan Ludwig Roth. Fragmente istorice/ Stephan Ludwig Roth Gymnasium. Geschichtliche Fragmente*. I, îngrijit de / besorgt von Helmuth Julius Knall, Editura Crisserv, Mediaș, 2004, pp. 48-62.

² *Sächsisch – schwäbische Chronik. Beiträge zur Geschichte der Heimat*. Coord. E. Eisenburger și M. Kroner, Kriterion Verlag, Bukarest, 1976, p. 157; Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*. Editura Meronia, București, 2000, p. 72; Konrad Güdisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Langen Müller Verlag, München, 1998, pp. 177-178.

³ Harald Roth, *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat” für Siebenbürgen 1918/1919*, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1993, pp. 106-11.

⁴ *Der vierte Sachsentag Schässburg 1919*. Berichte. Zusammengestellt von der Leitung des Schässburger Kreis Ausschusses, Schässburg, 1919.

⁵ Pentru disputa politică de la cumpăna veacurilor vezi Oskar Wittstock, *Grün oder Schwarz. Eine Beleuchtung der gegenwärtigen politische Verhältnisse der Siebenbürger Sachsen*, Hermannstadt, 1896.

sași. Într-adevăr, în acei ani s-au obținut progrese în dezvoltarea și modernizarea vieții economice și culturale a sașilor.¹

La sfârșitul Primului Război Mondial, în toamna anului 1918 prăbușirea Imperiului Austro-Ungar a ridicat și pentru sași problema orientării politice rapide. Comitetul Central Săsească, organul suprem de conducere, nu mai fusese reînnoit din cauza evenimentelor militare și întrunirile sale erau rare. După recensământul din 1910, germanii din Transilvania (234.000) formau 8,7% din totalul populației, alcătuite din 55% români și 36,3% maghiari.² La 29 octombrie 1918 s-a întrunit la Sibiu Comitetul Central Săsească, care a decis să adopte o declarație prin care se reînnoia loialitatea față de statul maghiar.³

În rândurile elitei săsești noile schimbări politice din Europa erau cunoscute. Astfel, la 25 octombrie 1918, Comitetul Cercual Țara Bârsei înainta un memoriu conducerii supreme a sașilor în care se cerea o nouă orientare politică și un nou program național săsească pentru tratativele care urmau să fie purtate cu guvernul maghiar.⁴

În ședința Comitetului Central lărgit amintită s-a acceptat demisia lui Carl Wolff și a fost ales președinte Adolf Schullerus, paroh al orașului Sibiu, unul dintre conducătorii „verzilor”. De asemenea, a fost ales un secretar în persoana tânărului jurist Hans Otto Roth, care fusese în ultimii ani redactor al principalei gazete săsești „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”⁵. Nu era doar o înlocuire în funcții și nici doar o schimbare de generații (C. Wolff motiva cu vârsta înaintată demisia sa). Era o schimbare politică majoră. Direcția politică adoptată la a III-a Conferință Națională Săsească, care mergea pe evitarea confruntării cu puterea de stat maghiară, trebuia părăsită. Nu întâmplător urmașul lui Wolff era Adolf Schullerus, un lider al „verzilor”, adept al opoziției în anii anteriori.

Precipitarea evenimentelor în Transilvania și în întregul imperiu necesita hotărâri rapide și la 3 noiembrie s-a constituit la Sibiu Comitetul Executiv German-Săsească, care și-a luat la 11 noiembrie denumirea de Consiliul Național German-Săsească (*Deutsch-Sächsischer Nationalrat*). Acesta era format din câțiva membri din Sibiu ai Comitetului Central din deputații sași și primarul Sibiului, Wilhelm Goritz.⁶ Această echipă restrânsă de 10-15 fruntași sași a trebuit să-și asume luarea unor hotărâri cruciale pentru sași. Reunirea întregului Comitet Central era dificilă în condițiile vremii, când transporturile și comunicațiile aflate într-o stare precară, afectate de război, împiedicau circulația. În cursul lunii noiembrie 1918 acești fruntași sași au înțeles că viitorul Transilvaniei va fi în statul român și au început tratative cu reprezentanții Consiliului Național Român Central, la Budapesta, continuate după 1 Decembrie 1919 cu Consiliul Dirigent instalat la Sibiu, fapt care facilita contactele personale cu liderii români.⁷

¹ Prezentarea succintă a conferințelor naționale săsești la E. Wagner, *op. cit.*, pp. 67-71; H. Roth, *op. cit.*, pp. 17 – 19 și în *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, coord. Walter Myss, Wort und Welt Verlag, Thaur bei Innsbruck, 1993, pp. 424 – 425.

² Apud H. Roth, *op. cit.*, p. 22.

³ *Ibidem*, pp. 26-27.

⁴ „Siebenbürgisch – Deutsches Tageblatt” (în continuare: SDT), an 45, nr. 13.694, 31 octombrie 1918.

⁵ V. Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918 – 1944*, Editura hora, Sibiu, 2001, pp. 31-32.

⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁷ *Ibidem*, p. 41-48.

În acest context, cei 6000 de sași care locuiau în București au decis, într-o adunare de 500 de persoane, la 9 decembrie 1918, să subscrie la actul Unirii Transilvaniei cu România.¹ Adunarea, prezidată de Adolf Frank a îndemnat pe conaționali sași de la Sibiu și Brașov să urmeze aceeași cale politică. În urma continuării tratativelor și a unor noi ședințe ale Consiliului Național Săsesc de la Sibiu, la 30 decembrie 1918 acesta a luat hotărârea de a accepta Unirea Transilvaniei cu România. Întrucât o decizie de asemenea însemnătate trebuia validată de o reuniune mai amplă, s-a propus și convocarea unei adunări a Comitetului Central Săsesc lărgit și a Consiliului Național Săsesc.² Aceasta a avut loc în 8 ianuarie 1919, la Mediaș și este bine cunoscută, fiind menționată și în manualele școlare. Ecoul intern și chiar internațional este, de asemenea, cunoscut.³

Mai puțin cunoscut este faptul că între cei 138 de membri ai elitei conducătoare săsești sosiți la Mediaș din toate ținuturile săsești au existat, în mod firesc, opinii diferite cu privire la hotărârea care trebuia adoptată. Textul proclamației pe care adunarea a adoptat-o fusese formulat de Rudolf Schuller, Rudolf Brandsch, Arthur Polony și Hans Otto Roth. Ei propuneau ca adunarea să aprobe Unirea Transilvaniei cu România, întemeiată pe prevederile pentru minorități din Rezoluția Unirii de la Alba Iulia. Avocatul Friedrich Ipsen din Mediaș și alți câțiva delegați s-au opus însă după prima lectură a textului, arătându-și rezervele față de această propunere și avansând ideea unei Transilvanii autonome. Abia după a treia lectură a proclamației *Către poporul nostru*, textul inițial a fost acceptat în unanimitate.⁴

Trebuia subliniat că textul adoptat nu este o declarație, ci o proclamație. Adunarea se adresa poporului săsesc, în numele căruia își asuma răspunderea subscrierii la Unirea Transilvaniei cu România, încercând să clarifice argumentele care i-au determinat pe conducătorii sași să ia o asemenea decizie, să recunoască noua stăpânire, instalată deja în Transilvania. Această preocupare este reliefată și de decizia ca proclamația să fie explicată tuturor sașilor, scop în care s-a desfășurat o adevărată campanie prin presă și adunări. Chiar și în unele cercuri ale elitei săsești s-au exprimat îndoieli asupra corectitudinii deciziei de la Mediaș. Din unele locuri s-au auzit reproșuri, s-a cerut o adunare națională săsească pentru o hotărâre de asemenea însemnătate. Comitetul Cercual Târnava Mică s-a reunit la 27 ianuarie 1919, la Dumbrăveni pentru a discuta hotărârea adunării de la Mediaș a constatat că era necesară o nouă Conferință Națională Săsească, că pe viitor trebuie consultat poporul. Răspunzând scrisorii semnate de președintele Comitetului Cercual, Heinz Reines, secretarul Consiliului Național Săsesc(CNS) sublinia că la adunarea din Mediaș au participat și reprezentanți ai Partidului Poporului Săsesc (*Sächsische Volkspartei*) din comitatul Târnava Mică, iar convocarea unei Conferințe Naționale a fost imposibilă în situația de atunci a transporturilor și nu s-ar fi putut asigura o reprezentare mai amplă a tuturor categoriilor socio-profesionale decât a fost la Mediaș.⁵

¹ *Ibidem*; dos. 4/1919, f. 20-23.

² *Ibidem*, dos. 3/1918, f. 3.

³ V. Ciobanu, *Die rumänische Presse über die Zustimmung der Deutschen aus Rumänien zur grossen Vereinigung von 1918*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 31, 1988, nr. 2, pp. 5-18; *Idem*, *Contribuții...*, pp. 59-62.

⁴ *Die Mitschrift der Mediascher Anschlussversammlung vom 8. Januar 1919*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde vereinigt mit Siebenbürgische Semesterblätter”, 26, 2003, nr. 2, pp. 196-216.

⁵ DJSAN, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 14, 1919, f. 26-27.

Asemenea opinii și critici la adresa proclamației de la Mediaș s-au auzit, surprinzător, la adresa preoților, acuzați că erau vinovați de măsurile care i-au lezat pe sași (încorporarea în armata română, reforma agrară, obligativitatea firmelor în limba română ș.a.).¹ Frământarea din rândurile sașilor a fost surprinsă și de presă, un ziarist numind aceste luni (februarie-martie 1919), „zilele bolșevismului săsesc”.² Au existat și aprecieri potrivit cărora soarta Transilvaniei ar fi trebuit să se hotărască printr-un plebiscit.³

Majoritatea sașilor însă au aprobat hotărârea de la Mediaș, exprimând încrederea lor în conducători și în corectitudinea deciziei luate. Așa se exprimau comitetele cercuale Bistrița, Sibiu, Valea Lungă ș.a., adunările populare organizate în multe orașe și sate.⁴ Mai târziu, în 6 noiembrie 1919, la Sighișoara, Lutz Korodi, chemat secretar de stat în Consiliul Dirigent din Germania, unde se refugiase, sublinia maturitatea politică, meritele conducătorilor sași din ianuarie 1919 (deoarece atunci el nu se afla alături de ei) și blama pe aceia dintre sași care ajunseseră să-i denigreze.⁵

Ponderea sașilor în statul român întregit în 1918, care avea 18 milioane de locuitori, era foarte mică. Dar în acest nou cadru statal trăiau alți 600.000 de germani: șvabii bănățeni și cei sătmăreni, germanii din Basarabia, Bucovina, Dobrogea și Vechiul Regat. Împreună formau un grup de cca un milion de germani, după autoestimări, recensământul din 1930 relevând doar trei sferturi de milion de germani și 4,1% din totalul populației României.⁶ În aceste condiții, fruntașii sașilor (Rudolf Brandsch, Rudolf Schuller, Adolf Schullerus, Hans Otto Roth, Arthur Polony ș.a.) au înțeles că șansa micului lor popor de a-și păstra și consolida identitatea era să transforme aceste grupuri de germani într-o puternică minoritate națională care să-și apere drepturile cu puteri unite. Deja din februarie-martie 1919 au fost realizate primele contacte cu germanii basarabeni și bucovineni, cu sașii din București pentru realizarea unui cadru instituțional al tuturor germanilor din România. Așa s-a ajuns la o primă reuniune a unor lideri ai grupurilor germane, la Sibiu, de Rusalii (8 iunie) 1919. Atunci s-au pus bazele viitoarei Uniuni a Germanilor din România, desăvârșită în iunie 1921, la Cernăuți.⁷ Organizarea germanilor din România era grăbită și de apropierea alegerilor parlamentare care s-au organizat în toamna anului 1919. În acest scop, conducerea provizorie a Uniunii s-a întrunit la 12 august pentru a discuta proiectul unui program electoral comun tuturor germanilor din România Mare. Armonizarea tuturor punctelor de vedere era dificilă

¹ *Ibidem*, dos. 22/1919-1822, f. 60, 61; Oswald Teutsch, „Der Anschluss an Rumänien”, în *Epoche der Entscheidungen. Die Siebenbürger Sachsen im 20. Jahrhundert*, coord. Oskar Schuster, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1983, p. 40.

² „Schässburger Zeitung”, 47, nr. 17, 1 martie 1919; SDT, 46, nr. 13.791, 25 februarie 1919, p. 11; nr. 13.936, 23 august 1919.

³ „Schässburger Zeitung”, 47, nr. 17, 1 martie 1919.

⁴ DJSAN, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 14, 1919, f. 61-62; „Renașterea Română”, Sibiu, I, nr. 45, 1/14 martie 1919.

⁵ Lutz Korodi, „Rede auf dem vierten Sachsentag von Schässburg”, în Michael Kroner, *Aus eigener Kraft. Rumänische Unabhängigkeit 1877-1878*, Kriterion, Bukarest, 1977, p. 49.

⁶ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, editat de Sabin Manuilă, vol. II, București, 1938, p. XI.

⁷ Michael Kroner, *Die Beziehungen zwischen Siebenbürger Sachsen und den anderen deutschen Volksgruppen Rumäniens in den Jahren 1918 – 1944*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, München, 34, 1985, nr. 1, p. 35-37.

deoarece în zona sa de colonizare fiecare grupare de germani avea problemele sale.¹ În toate acestea existau și interesele comune care au dus la întâlnirea din 6 septembrie 1919, de la Timișoara, la adoptarea platformei electorale a germanilor din România. Sașii au fost reprezentați de 30 de persoane, fiind delegația cea mai numeroasă. Platforma debuta subliniind că toate grupele de germani au aderat de bună voie la Unire. Primul punct programatic cerea aplicarea hotărârilor principiale de la Alba Iulia pe teritoriul întregii țări. Se preconiza ca noua Constituție să asigure germanilor din România dreptul „de a se organiza liber ca națiune unitară”, care să aibă dreptul de a pune impozite asupra conaționalilor, în scopul îndeplinirii sarcinilor sale culturale. „Națiunea germană din România Mare” solicita dreptul de a avea școală de orice fel și de orice nivel și de a pregăti cadrele didactice pentru acestea. În vederea alegerilor se solicita dreptul de vot universal, egal și secret. În domeniul administrației, germanii voiau unități delimitate național, autoadministrație și alegerea funcționarilor comunali și municipali. În administrație, învățământ și justiție și chiar în serviciul militar se cerea dreptul de a folosi limba maternă. Dreptul bisericilor la autonomie deplină și la organizarea învățământului urma să fie înscris în Constituție. Pentru susținerea școlilor, bisericile primeau dreptul de a impozita enoriașii iar statul trebuia, de asemenea, să asigure sprijinul său. Comunitatea germanilor din România cerea dreptul de a folosi denumirile germane de localități. Urmau apoi câteva puncte care cuprindeau dezideratele comune tuturor locuitorilor, precum: păstrarea vechii legislații din noile provincii cât mai mult timp, respectarea intereselor economice ale acestor provincii, o legislație modernă în domeniul social. În final, se anunță că deputații și senatorii germani din parlament vor forma o singură fracțiune, care nu va colabora decât cu acele partide care acceptau aplicarea tuturor prevederilor Rezoluției de la Alba Iulia.² După cum observa Harold Roth, acest program era o variantă a proiectului prezentat de liderii sași în tratativele lor cu reprezentanții Consiliului Dirigent din decembrie 1918.³

Pentru sași alegerile parlamentare constituiau termenul până la care trebuia să activeze Comitetul Central. Mandatul său se încheia odată cu alegerea noilor parlamentari sași și încetarea dreptului foștilor membri ai parlamentului maghiar de a-și reprezenta alegătorii. Întrucât alegerile erau inițial prevăzute pentru octombrie 1919 s-au anunțat încă din vară candidaturile și au început pregătirile pentru cea de-a IV-a Conferință Națională a Sașilor. Legătura dintre cele două evenimente politice era determinată de faptul că Consiliul Național Săsesc aprecia că noii parlamentari trebuiau să activeze pe baza unui nou program național săsesc, pe care trebuia să-l adopte Conferința Națională, deoarece vechiul program, din 1896, era total depășit. Fixată întâi pentru 25-26 octombrie, data s-a modificat în funcție de zilele alegerilor (3-5 noiembrie pentru Adunarea Deputaților și 7-8 noiembrie pentru Senat). Proiectul noii organizații naționale a fost trimis de Consiliul Național Săsesc comitetelor cercuale, încă de la jumătatea lunii septembrie. Fiecare comună cu peste 500 de locuitori sași trimitea un reprezentant cu drept de vot deliberativ, la care se adăugau parlamentarii și secretarul general al

¹ DJSAN, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 6/ 1919, f. 20.

² *Ibidem*, Colecția Brukenenthal, E 1-16, nr. 21, f. 20-22; publicat în *Unirea din 1918 – împlinire și speranță*, s.n., Sibiu, 1994, pp. 200-202.

³ H. Roth, *op. cit.*, p. 106.

Comitetului Central. De asemenea, aveau drept de vot consultativ bărbații sași cu drept de vot în alegeri parlamentare și locale și câte 10 femei alese de fiecare comitet cercual.¹

Ca loc de desfășurare a adunării a fost ales orașul Sighișoara pentru locul său central între ținuturile locuite de sași și pentru posibilitățile de organizare. Cu toate acestea, probleme au existat, dar au fost depășite prin angajarea voluntară a populației săsești a orașului. Un rol esențial în organizare l-a avut secretarul general al Consiliului Național Săsesc, Hans Otto Roth, care era originar din Sighișoara și a devenit apoi cel mai însemnat om politic al germanilor din România în perioada interbelică.² Consiliul Național Săsesc a făcut un apel la disponibilitatea de sacrificiu a populației. O primă dificultate era cazarea sutelor de participanți. Prezența armatei române în oraș a adâncit criza de locuințe. Drept urmare s-a format un comitet de cazare, în care erau reprezentanți ai vecinătăților și ai tuturor categoriilor socio-profesionale. Au fost astfel depistate toate posibilitățile cazare în oraș și în periferiile sale. S-a putut constata un spirit de ospitalitate ridicat și la cei care dispuneau doar de două-trei camere. La comitet s-au anunțat 332 de oaspeți, dar mai erau mulți alții cazați la hoteluri și la rude sau prieteni. Pentru întâmpinarea oaspeților s-au folosit elevi și studenți sighișoreni.³ Un alt comitet s-a ocupat de hrana oaspeților. În prima seară s-a oferit un concert dat de Asociația de Muzică și de Corul bărbătesc din oraș. Sala principală a primăriei a fost împodobită sărbătorește, iar numărul de locuri a fost sporit la 578.⁴

Cu prilejul conferinței s-a organizat și o expoziție a meseriașilor din Sighișoara, menită să arate oaspeților veniți din întreaga Transilvanie capacitatea de producție a orașului și varietatea acesteia.⁵

În ziua de 5 noiembrie a avut loc o ședință cu ușile închise a Consiliului Național Săsesc, (CNS), în care s-a discutat raportul pe care acesta urma să-l prezinte Comitetului Central într-o a doua ședință. În acest cadru, H. O. Roth a prezentat raportul pe care îl redactase, despre activitatea C.N.S. de la înființarea sa în noiembrie 1918 până la 5 noiembrie 1919.⁶ Documentul s-a păstrat și a fost publicat în mai multe rânduri.⁷ El avea o valoare informativă pentru reprezentanții sașilor care l-au ascultat și era menit să prezinte întreaga activitate a C.N.S., să fundamenteze hotărârile cardinale adoptate la Mediaș și după acest moment. Documentul este și pentru cercetătorii de astăzi de mare importanță, mai ales în contextul în care s-au păstrat puține mărturii din 1919. Astfel aflăm despre sinuoasele tratative româno-săsești în timpul cărora liderii sași au cerut, încă din decembrie 1918, într-un memoriu de o sută de pagini, asigurarea unor drepturi. La tratative au participat R. Brandsch, R. Schuller și A. Polony. A survenit adunarea de

¹ *Ibidem*, p. 107.

² Michael Kroner, „Geschichtliche Entwicklung”, în *Schässburg. Bild einer siebenbürgischen Stadt*. Coord. H. H. Brandsch, H. Heltmann, W. Lingner, Wort und Welt Verlag, Thaur bei Innsbruck, 1994, p. 97.

³ *Der vierte Sachsentag*, pp. 5-6.

⁴ *Ibidem*, pp. 9-10.

⁵ *Ibidem*, pp. 10-15.

⁶ *Abschließender Bericht des Deutsch-sächsischen Nationalrats für Siebenbürgen (5. November 1919)*, publicat de Harald Roth, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, München, 6, 1992, nr. 1, p. 57.

⁷ *Ibidem*, pp. 58-65; Carl Göllner, *Adolf Schullerus' politisches Denken und Handeln. Ein Beitrag zur siebenbürgischen Nationalitätengeschichte*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 28, 1985, nr. 1, p. 51; V. Ciobanu, Monica Vlaicu, „Germanii din România și Marea Unire. Studii și documente”, în *Unirea din 1918 – împlinire și speranță*, s.n., Sibiu, 1994, pp. 203-209. Originalul se află în DJSAN, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 3/1918-1919, f. 1-10.

la Mediaș, dar discuțiile cu Vasile Goldiș, reprezentantul Consiliului Dirigent, au continuat. El a fost apoi înlocuit de Valeriu Braniște. Abia în septembrie 1919 era redactat un protocol, dar Iuliu Maniu avea rezerve în privința unor formulări. Conținutul protocolului a fost preluat în programul electoral al germanilor adoptat la 6 septembrie și în programul național săsesc¹. Pentru acceptarea acestor deziderate urma să acționeze viitoarea reprezentanță parlamentară a germanilor din România.² De asemenea, sunt menționate, selectiv, marile probleme pentru care a acționat C.N.S.: mobilizarea sașilor în armata română (socotită „cea mai grea încercare pentru politica Consiliului Național”)³, menținerea funcționarilor sași în posturile lor, reforma agrară, rechizițiile, introducerea votului universal (acceptată și de sași), noua împărțire administrativă pe care intenționa s-o realizeze Consiliul Dirigent, repatrierea prizonierilor sași din Italia, românizarea firmelor comercianților sași ș.a.⁴

Autorul raportului recunoștea franc: „Multe cereri nu le-am putut rezolva pentru că situația din zilele revoluționare a zguduit ordinea publică și siguranța dreptului. Dar trebuie să spunem că, în general, atacul a trecut peste situația proprietății noastre.”⁵ Deși recunoștea că mai existau nemulțumiri, raportul conchidea că C.N.S. își îndeplinesc misiunea de a se „realiza destinderea intereselor contrare ale poporului săsesc și român pe căi liniștite. Evenimentele din iarnă au arătat corectitudinea și îndreptățirea principiilor politicii noastre. Dacă multe nu s-au petrecut așa cum au dorit unii, aceasta este în primul rând din cauza situației și a mijloacelor noastre de putere limitate”.⁶ Autorul raportului arăta că intervențiile în fața autorităților militare au rămas fără efect, rezolvarea unor probleme datorându-se intervențiilor pe lângă Consiliul Dirigent. C.N.S. aprecia, pe bună dreptate, că, în general, își îndeplinesc misiunea, asigurând „condițiile principale pentru păstrarea situației și menținerea identității poporului săsesc”.⁷ Pentru viitor, parlamentarii sași aleși chiar în acele zile, trebuiau să urmărească „cu toată hotărârea și grija, ca promisiunile de la Alba Iulia să se realizeze”.⁸

Întocmită cu precizie și argumentată logic, această dare de seamă urmărea să explice Comitetului Central activitatea echipei de conducere a C.N.S. în cele mai grele momente ale trecerii Transilvaniei sub noua stăpânire românească. Ea nu a reușit să preîntâmpine decât parțial nemulțumirile și criticile aduse uneori chiar din rândurile elitei, dar mai ales din sânul sașilor din păturile sociale mai largi, atunci când rezolvarea unor probleme ca aducerea prizonierilor sași în patrie, românizarea inscripțiilor, coborârea limitei suprafețelor expropriate, sprijinul de stat pentru școlile săsești ș.a. a întârziat.

Membrii Conferinței au fost animați însă de spiritul unității și al înțelegerii frățești, de hotărârea așezării bazelor trainice pentru relațiile cu noile autorități și cu majoritatea populației țării. În această atmosferă au decurs dezbaterile Conferinței propriu-zise, din 6 noiembrie 1919.

¹ DJSAN, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 3/1918-1919, f. 1-2.

² *Ibidem*, f. 3-4.

³ *Ibidem*, f. 6.

⁴ *Ibidem*, f. 7-9.

⁵ *Ibidem*, f. 9.

⁶ *Ibidem*, f. 10.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

Ca și în cazul adunării de la Mediaș, din 8 ianuarie, deschiderea lucrărilor a întârziat cu peste două ore, deoarece nu era acceptată prezența cenzorului militar la lucrări și s-au făcut intervenții la Consiliul Dirigent pentru retragerea lui. Președintele Comitetului Central, Adolf Schullerus, atrăgea atenția însă că nu puteau fi discutate chestiuni legate de securitatea militară, integritatea statului, păstrarea ordinii publice. O altă precizare viza interzicerea fumatului în sala supraaglomerată.¹

În cuvântarea sa de deschidere, Schullerus a făcut un scurt istoric al conferințelor naționale și a reamintit misiunea adunării pe care o prezida: adoptarea noului program național, întemeiat pe prevederile Rezoluției de la Alba Iulia.² Au urmat salutul gazdelor, prin glasul directorului gimnaziului, Johann Wolff, care a subliniat că sașii erau autohtoni în Transilvania, că ei subscriu la ideile epocii: democrația și dreptul la autodeterminare. Era un discurs înnoit, conform cu noile realități politice. Astfel, el nu uita să salute și prezența femeilor, trimise de comunități, pentru prima oară cu drept de vot consultativ la o asemenea adunare. Pentru a putea trăi, continua vorbitorul, sașii trebuiau să se ferească de luptele de partid, să acționeze pe tărâm social, pentru înfrățirea tuturor păturilor poporului lor.³

Pentru a sublinia rolul sporit al femeii în societate, s-a dat cuvântul Adelei Zay, conducătoarea institutului pentru pregătirea educatoarelor, care a evidențiat rolul de luptătoare și tovarășă de drum a bărbatului pe care-l avea femeia în poporul săsesc. Ea trebuia să se angajeze în munca pentru școală și biserică, „cele mai sfinte bunuri” ale poporului săsesc.⁴

Deputatul Arthur Polony a reiterat mândria sașilor de a se recunoaște germani, deși în acei ani țara-mamă trecea prin dificultăți mari. În același timp, germanii din România se declarau cetățeni locali ai acestui stat. El a propus trimiterea unei telegrame de salut către conducerea germanilor din Bucovina, Basarabia, Banat și Vechiul Regat, în care se arăta voința acestor grupări de a păși „ca o națiune germană unitară în viața politică a statului român”.⁵ O altă telegramă, omagială, a fost trimisă regelui Ferdinand, cu promisiunea angajării tuturor forțelor poporului săsesc pentru înflorirea patriei.⁶

Intrându-se în ordinea de zi, deputatul H. O. Roth, secretar general al C.N.S., a prezentat fundamentarea proiectului noului program național (*Volksprogramm*), dovedindu-se un adevărat doctrinar, în pofida tinereții sale (era născut în 1890). El începea prin a declara că la celelalte conferințe naționale în rândurile elitei săsești erau lupte politice, în timp ce în 1919 exista o unitate strânsă, ce va deveni sursă a menținerii identității, a forței pentru depășirea dificultăților. Atunci, trecând într-un nou stat, care nu avea o Constituție (în realitate erau prevederile Constituției de la 1866 extinse și asupra noilor teritorii) sașii se întemeiau pe prevederile din Rezoluția de la Alba Iulia. Pe dreptul de a fi recunoscuți ca o comunitate națională era construit întregul program săsesc. El considera trecute vremurile de altădată, din Ungaria, când numai o națiune avea dreptul de a se socoti „națiune politică deplin îndreptățită”, în care sașii erau membri de limbă străină. La Alba Iulia s-a promis mai mult, dar încă nu căpătase formă

¹ *Der vierte Sachsentag...*, p. 22.

² *Ibidem*, pp. 22-27.

³ *Ibidem*, pp. 27-30.

⁴ *Ibidem*, pp. 30-31.

⁵ *Ibidem*, pp. 31-32.

⁶ *Ibidem*, p. 32.

de lege. Această legiferare se cerea în programul național. De o asemenea recunoaștere erau ancorate și celelalte deziderate economice, naționale, culturale. H. O. Roth arăta că programul electoral publicat la 12 octombrie a fost criticat de organul oficial al Consiliului Dirigent, cotidianul „Patria” și de N. Iorga. Istoricul obiecta doar asupra problemei națiunii politice, în timp ce ziarul acuza de „stat în stat”. Liderul sas răspundea că asemenea obiecție nu rezistă analizei deoarece sașii nu voiau să legifereze, ci doar să se organizeze ca să poată pune și aduna impozite pentru a realiza misiunea națională, economică și culturală. O altă obiecție privea introducerea „cadastrului național” (limite naționale ale unităților administrative), așa cum era practicat în Bucovina și Moravia. Roth a înțeles și el spiritul vremii și sublinia că prevederile de la Alba Iulia vizau drepturile omului, de care trebuiau să se bucure toți germanii din România.

A doua parte a programului era consacrată organizării naționale. Democrația trebuia și practică, nu doar declarată. Drept urmare, C.N.S. nu mai dorea ca politica să fie făcută doar în Capitală, ci în fiecare comună și oraș. Proiectul de program fusese trimis comitetelor cercuale la 17 septembrie; acestea au avut timp până la 18 octombrie să trimită propuneri și Comitetul Central le-a inclus în proiect, în ședința sa din 5 noiembrie.

În final, H. O. Roth revenea la principiile de la Alba Iulia, pe care se întemeia întregul program. El își exprima îngrijorarea datorită faptului că aceste prevederi începușeră să fie contestate de ziare și oameni politici români, însă își arăta disponibilitatea de a milita pentru recunoașterea și aplicarea acelor prevederi. În această luptă era nevoie de aliați și aceștia erau românii transilvăneni, autorii rezoluției de la Alba Iulia, care însă în acel moment erau un partid de opoziție. De asemenea, sașii trebuiau să relizeze ideea reunirii tuturor germanilor din România, pentru care urmau să constituie un model de disciplină politică și națională.¹

La dezbateră generală a proiectului s-au înscris la cuvânt o serie de delegați care au susținut adoptarea programului. Primul a fost Rudolf Brandsch, care a afirmat că noul document ținea cont de realitatea că sașii aparțineau noului stat român și confirma astfel hotărârea adunării de la Mediaș, pe care o argumenta încă o dată, răspunzând criticilor care se auziseră. Brandsch considera programul drept o recunoaștere a adevăratei democrații și spera ca spiritul său să-i cuprindă pe toți conaționali din țară.²

Al doilea vorbitor, profesorul Karl Roth a aprobat programul dar a propus să nu se mai folosească termenii latini (președinte, secretar general, memorandum etc.) și să fie „germanizat” textul. S-a acceptat propunerea și s-a desemnat o comisie care să se ocupe de stilizarea textului.³ Josef Bacon s-a declarat de acord cu direcția politicii săsești, cu nevoia creării unei atmosfere politice de înțelegere cu românii, dar respingea „felul și modul în care conducerea și presa a lucrat pentru atingerea acestui țel”.⁴ El considera că despărțirea de trecut se făcuse brutal, ca și cum ar fi fost un gest simplu, ușor de înfăptuit. Pentru sași a fost foarte dificilă schimbarea patriei.

¹ *Ibidem*, pp. 32-39.

² *Ibidem*, pp. 39-43.

³ *Ibidem*, pp. 44-45.

⁴ *Ibidem*, p. 46.

Un glas aparte a fost cel al lui Ludwig Knopp din Brașov, care a acceptat programul ca social-democrat. El respingea însă internaționalismul, dar cerea condiții de muncă și de viață.¹

Secretarul de stat Lutz Korodi își amintea că fusese nevoit să părăsească Transilvania pentru a nu fi închis în urma unui proces de presă, fapt pentru care în decembrie 1918 se afla departe, în Germania, de unde s-a bucurat de prăbușirea dualismului austro-ungar. Pentru viitor, vedea rolul deosebit al școlii și cerea sacrificii pentru întreținerea ei.²

Dezbaterea pe articole a programului s-a desfășurat rapid, în cca o oră, cele mai multe intervenții vizând dreptul de vot deliberativ al femeilor în organizațiile naționale și politice. De asemenea, redactorul Hermann Plattner a cerut drept de vot deliberativ la Conferință pentru fiecare sas, nu doar pentru reprezentanți. Acesta ar fi fost spiritul vechii democrații săsești. Propunerea a fost respinsă, deoarece era greu de aplicat în practică.

Programul național săsesc adoptat de Conferință avea 32 de articole, din care primele 16 erau cele din platforma electorală din 6 septembrie 1919 (prezentate mai sus). Următoarele 16 puncte se referă la organizarea național-politică a sașilor. Conferința împuternicea Consiliul Național German-Săsească să reprezinte pe sași în fața autorităților. Membrii săi erau aleși, câte unul la 4000 de locuitori și de drept (deputații și senatorii sași). De asemenea, făcea parte din consiliu secretarul său general. Fiecare comitet cercual trimitea în consiliu o femeie, cu drept de vot consultativ. Durata consiliului era egală cu aceea a corpurilor legiuitoare dar nu putea depăși 5 ani. Articolul 24 fixa îndatoririle consiliului: adoptarea hotărârilor în cele mai importante probleme politice, convocarea Conferinței Naționale ș.a. Erau definite apoi cercurile, cu drepturile și obligațiile lor. Cele mai mici organizații naționale erau cele locale (din sate și orașe). Ultimul punct programatic dădea consiliului drept de a impozita conaționali.³

În seara zilei de 6 noiembrie s-au prezentat trei conferințe asupra unor probleme de interes vital pentru sași. Dr. Heinrich Siegmund din Mediaș a expus problemele creșterii populației, văzute prin prisma sănătății, a natalității și morbidității. El a tratat și problema rasei și a consumului de băuturi alcoolice, pronunțându-se în favoarea păstrării purității rasei.⁴ Siegmund era bine cunoscut în epocă pentru teoriile sale despre „biologia poporului”.⁵ A doua conferință a fost susținută de profesorul Rudolf Porsche care a prezentat un sistem de apărare a poporului în fața bolilor, propunând un oficiu pentru apărarea poporului. Conferențiarul constatase scăderea numărului sașilor și găsea explicația în boli și morbiditate.⁶ A treia expunere, a dr. Julius Waedt din Vulcan, se ocupa de îngrijirea tuberculozei, boală care făcea ravagii în epocă, propunând un plan de combatere și de prevenire.⁷

¹ *Ibidem*, p. 49.

² *Ibidem*, pp. 49-51.

³ *Ibidem*, pp.63-69.

⁴ *Ibidem*, pp. 70-72.

⁵ Ernst Wagner, *Heinrich Siegmund und die „volksbiologisch“e Forschung in der Zwischenkriegszeit*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, 6, 1983, nr. 2, pp. 177-186.

⁶ *Der vierte Sachsentag...*, pp. 72-73.

⁷ *Ibidem*, pp. 74.

În 5 și în 6 noiembrie au avut loc și două consfătuiri speciale ale femeilor. La prima au participat numai femeile delegate la conferință. Ele au salutat acceptarea participării lor, pentru prima dată, la viața politică și au dezbătut modul în care ar putea lua poziție a doua zi, față de noul program național. Reprezentantele comitetului cercual Brașov, care erau admise și în comitet, au relatat despre participarea lor la activitatea politică. S-a cerut o acțiune susținută pentru egala îndreptățire a femeilor cu bărbații în viața publică. În după amiaza zilei de 6 noiembrie a avut loc o adunare a femeilor în care s-a discutat posibilitatea ca la următoarea Conferință Națională femeile să poată participa cu drepturi depline. Bertha Bock din Sibiu a relevat activitatea Reuniunii Femeilor Săsoaice, care și-a luat misiunea de a pregăti femeile pentru viața politică. S-a propus înființarea unor asemenea reuniuni în toate orașele săsești și afilierea lor la comitetele cercuale. Hilda Schullerus a propus ca reuniunile de femei să se constituie într-o uniune cu sediul la Sibiu. Concluziile acestor consfătuiri au fost pozitive. Femeile erau admise în viața publică, aveau noi posibilități de activitate și de exprimare.¹

Cea de-a IV-a Conferință Națională Săsească s-a încheiat cu un succes deplin. Activitatea Consiliului Național Săsesc în 1918-1919 a fost confirmată și apreciată pozitiv, chiar dacă s-au mai auzit și voci care au ridicat obiecții. Noul Consiliu și reprezentanța parlamentară au primit un program național ca bază politică pentru întreaga lor activitate. Din punct de vedere național - politic a fost confirmată hotărârea de adeziune la Unire de la Mediaș și s-au fixat bazele de acțiune ale reprezentanților sașilor în statul român. În plus, femeile au fost admise pentru prima dată să participe la viața publică.

Hotărârile acestei conferințe și noul program au fost zguduite însă de adevărate cutremure în urma reformei agrare, a impozitelor mari puse de Biserică asupra conaționalilor în vederea susținerii școlilor etc. Aceste nemulțumiri, corelate cu influența ideilor naziste au radicalizat o parte a elitei săsești și la cea de-a V-a și ultima conferință națională, din 1 octombrie 1933 a fost adoptat un program național în care și-au făcut loc idei vehiculate deja intens în Germania.

La cei 90 de ani care au trecut de la *Sachsentag*-ul din 1919 trebuie menționat că atunci au învins ideile democratice, s-a modernizat discursul elitei săsești care și-a sporit rândurile cu membri noi, tineri, ca Hans Otto Roth, dar și cu femeile care au primit dreptul de a fi prezente active în viața publică.

¹ *Ibidem*, pp. 74-78.

Lista autorilor

Abraham, Florin – doctor în istorie, cercetător principal III, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului București (flabraham@yahoo.com)

Banu, Florian – doctor în istorie, consilier superior C.N.S.A.S., București (florianbanu@yahoo.com)

Bárdi, Nándor – doctor în istorie, cercetător științific, Institutul Teleki László, Budapesta (bardinandor@gmail.com)

Bozdoghină, Horia – doctor în istorie, profesor la Grupul Școlar Industrial Transporturi Sibiu (horia_bozdoghina@yahoo.com)

Budeancă, Cosmin – doctor în istorie, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Șef Serviciu Muzeu-Memorie (cosmin.budeanca@iiccr.ro)

Budeancă, Denisa Florentina – consilier în cadrul Direcției Cercetare, Expoziții, Publicații din CNSAS, București (denisabodeanu@yahoo.com)

Cărare, Liviu – doctorand, asistent cercetare, Institutul de Istorie „George Bariț”, Cluj-Napoca

Ciobanu, Vasile – conferențiar universitar dr., Facultatea de Istorie și Patrimoniu „Nicolae Lupu”, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu (vasileciobanu47@yahoo.com)

Ghișa, Alexandru – doctor în istorie, consilier diplomatic, Ministerul Afacerilor Externe – Divizia Arhive Diplomatice (al.ghisa@mae.ro)

Gidó, Attila – cercetător, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca (gidoattila@yahoo.co.uk)

Lascu, Stoica – conferențiar universitar dr. Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța (lascustoica@myway.com)

Ionescu, Magdalena – doctorandă, Universitatea „Valahia” din Târgoviște, Facultatea de Științe Umaniste (ionescumagdalena2004@yahoo.com)

Milin, Miodrag – profesor universitar dr., Universitatea „Tibiscus”, Timișoara (miomilin@yahoo.com)

Miloiu, Silviu Marian – conferențiar universitar dr., prodecan Facultatea de Științe Umaniste, Universitatea „Valahia” Târgoviște (silviumiloiu@valahia.ro)

Moisa, Gabriel – conferențiar universitar dr., Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea (gabimoisa@hotmail.com)

Nagy Mihály Zoltán – doctorand la Universitatea din Pécs, Ungaria, consilier la Ministerul, Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național, Secretariatul de Stat pentru Culte (nagymkol@yahoo.com).

Novák Zoltán Csaba – asistent cercetare, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” Târgu-Mureș (novakzozo@hotmail.com)

Pană, Virgil – doctor în istorie, cercetător științific I, Muzeul Județean Mureș, Tg. Mureș (panavirgil@yahoo.com)

Piroțici, Sime – conferențiar universitar dr., Facultatea de Arhivistică, Academia de Științe Politice „Al.I. Cuza” București (simpirotici@yahoo.com)

Robu, Lucian – doctorand, documentarist, Casa Corpului Didactic Sibiu (robu_lucian@yahoo.com)

Solomon, Flavius – doctor în istorie, cercetător științific II, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași (flavius.solomon@yahoo.de)

Spânu, Alin – doctor în istorie, Centrul de Studii Euro-Atlantice, București (alinspanu@yahoo.com)

Szilárd, Tóth – lector universitar dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, (tszilard22@yahoo.com)

Tihonov, Ludmila – conferențiar universitar dr., Facultatea Istorie și Relații Internaționale, Universitatea Liberă Internațională din Chișinău, Republica Moldova (ludmila_tihonov@yahoo.com)

Țăranu Mariana – doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Relații Internaționale, Universitatea Liberă Internațională din Chișinău, Republica Moldova

Țurlea, Petre – profesor universitar dr., Universitatea „Petrol și Gaze”, Ploiești

Ungureanu, George – doctor în istorie, referent gradul IV la Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești (doinalasman@yahoo.com)

Vasile, Valentin – doctorand, consilier C.N.S.A.S. București (vslvalentin@yahoo.com)

Zainea, Ion – profesor universitar dr., Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea (ionszainea@yahoo.com)